

Riječki filološki dani : zbornik radova s Jedanaestoga znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Rijeci od 24. do 26. studenoga 2016.

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2018**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:350567>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Riječki

filološki

dani

Odsjek za kroatistiku
Filozofskoga fakulteta
Sveučilišta u Rijeci

11

ZBORNİK RADOVA

11

dani

filološki

Riječki

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI
ISBN 978-953-7975-69-2, KNJIGA XI, Rijeka 2018.

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI

Zbornik radova s
Jedanaestoga znanstvenog skupa
s međunarodnim sudjelovanjem
održanoga u Rijeci od 24. do 26. studenoga 2016.

ISBN 978-953-7975-69-2
UDK 821.163.42.09(063)
811.163.42(063)
821.09(063)
81(063)

KNJIGA XI, Rijeka 2018.

Izdavač: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
Sveučilišna avenija 4, Rijeka, Hrvatska

Za izdavača: Ines Srdoč-Konestra

Uredništvo: Lada Badurina, Dejan Durić, Borana Morić-Mohorovičić,
Nikolina Palašić, Saša Stanić

Urednice: Lada Badurina i Nikolina Palašić

Izvršna urednica: Borana Morić-Mohorovičić

Recenzenti zbornika: Ivo Pranjković
Sanjin Sorel

Recenzenti članaka: Živa Benčić, Marina Biti, Maja Brala, Maja Bratanić,
Dubravka Dulibić Paljar, Iva Grgić Maroević,
Milvija Gulešić Machata, Nenad Ivić, Miranda Levanat Peričić,
Danijela Lugarić Vukas, Maslina Ljubičić, Danijela Maror Kiš,
Aleksandar Mijatović, Magdalena Nigoević, Ismail Palić,
Tatjana Peruško, Bernardina Petrović, Ivo Pranjković,
Višnja Rogošić, Sanja Roić, Anera Ryznar, Milorad Stojević,
Milovan Tatarin, Ivana Vidović Bolt, Jasna Vince

Jezična redakcija: autorska

Likovno oblikovanje logotipa: Zvonimir Pliskovac

Likovno rješenje naslovnice
i pregradnih stranica: Fabrizia Percan

UDK: Jelena Lanc, Filozofski fakultet u Rijeci

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Odsjek za kroatistiku
Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka

Priprema za tisak: Tempora, Rijeka

Tisak: Zambelli, Rijeka

Naklada: 250 primjeraka

Žiro-račun: IBAN: HR9123600001101536455, Filozofski fakultet u Rijeci,
s naznakom „za Riječke filološke dane“

Održavanje skupa i objavljivanje
zbornika radova financijski su pomogli: Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Zaklada Sveučilišta u Rijeci
i Grad Rijeka

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI

Zbornik radova s
Jedanaestoga znanstvenog skupa
s međunarodnim sudjelovanjem
održanoga u Rijeci
od 24. do 26. studenoga 2016.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Rijeka, 2018.

KAZALO

RIJEČ-DVIJE UNAPRIJED.....IX

SEMANTIKA I PRAGMATIKA

Ivo Pranjković
GRAMATIKA I PRAGMATIKA13

Ismail Palić
O SEMANTIČKOM I PRAGMATIČKOM ASPEKTU IMPERATIVA
U BOSANSKOME JEZIKU23

Marina Katnić-Bakaršić
PRAGMATIKA, SEMANTIKA I STILISTIKA DIREKTNOSTI
I INDIREKTNOSTI41

Nikolina Palašić
PRESUPOZICIJE VS. IMPLIKATURE – NA RAZMEĐU
SEMANTIKE I PRAGMATIKE51

Lada Badurina
O SEMANTICI I PRAGMATICI DISKURSNIH OZNAKA63

Mario Brdar
METAFORE IZ PREDUMIŠLJAJA – IZMEĐU DE SAUSSUREOVOG
PARADOKSA I GRICEOVOG NAČELA SURADNJE75

Branimir Belaj
O SEMANTIČKO-PRAGMATIČKOJ UVJETOVANOSTI ALTERNACIJE
AKUZATIVNIH I GENITIVNIH DIREKTNIH OBJEKATA91

Mirela Omerović
SEMANTIČKA KATEGORIJA SOCIJATIVNOSTI U KONSTRUKCIJAMA
S GLAGOLIMA KOMUNIKACIJE107

Anja Nikolić-Hoyt
IZ SUODNOSA SEMANTIKE, PRAGMATIKE I LEKSIKOGRAFIJE:
ORJEČENE GESTOVNE PORUKE121

Lana Hudeček, Milica Mihaljević SEMANTIČKI ODNOSI U HRVATSKOME JEZIKOSLOVNOM NAZIVLJU	135
Neda Pintarić LJUDSKE OSOBINE U RJEČOTVORJU, SEMANTICI I PRAGMATICI: 'MUDRAC' I 'GLUPAN'	155
Andela Frančić, Bernardina Petrović HUNGARIZMI U ZRINSKOJ SIBILI	167
Aleksandra Ščukanec, Anita Skelin Horvat, Ivana Čagalj O JUNAKU I JARCU: ANALIZA LAŽNIH PAROVA U TRIMA HRVATSKIM VARIJETETIMA	183
Kristina Blečić SEMANTIČKO POLJE POMORSTVA U FIJUMANSKOM DIJALEKTU	197
Vesna Deželjin JEZIČNI ELEMENTI U FUNKCIJI DISKURSNIH OZNAKA U ISKAZIMA POUZDANIH GOVORNIKA U ITALOFONOJ ENKLAVI U PLOŠTINI	209
Željka Macan, Sanja Zubčić PAREMIJE KAO PUČKI KALENDAR (NA PRIMJERU MJESNOGA GOVORA OBEDIŠĆA)	219
Tin Lemac PRIJEDLOG METODA ZA ANALIZU STILA OZNAČITELJSKE METADISKURZIVNE POEZIJE	229

KNJIŽEVNOST I PAMĆENJE

Magdalena Saryusz-Wolska ONKRAJ STUDIJA PAMĆENJA. KRIZA ISTRAŽIVAČKE PARADIGME	243
Živa Benčić-Primc PAMĆENJE IZMEĐU ČINJENICE I MITA (ŽIVITE U MOSKVI A. D. PRIGOVA)	253
Dejan Durić PAMĆENJE DIKTATURE: JARČEVO SLAVLJE MARIJA VARGASA LLOSE I KRATAK, ČUDNOVAT ŽIVOT OSCARA WAOA JUNOTA DÍAZA	265

Mirna Sindičić Sabljo URBANI PROSTOR I SJEĆANJE U ŠETAČU S DVIJU OBALA GUILLAUME A POLLINAIREA	285
Gianna Mazzieri-Sanković, Iva Peršić RIJEČKA SJEĆANJA U (KNJIŽEVNOME) STVARALAŠTVU NA TALIJANSKOME JEZIKU	297
Corinna Gerbaz Giuliano ULOGA PAMĆENJA U KNJIŽEVNOM OPUSU NELIDE MILANI	309
Višnja Bandaló FILOZOFSKA PARADIGMATIČNOST KAO KNJIŽEVNI SIMBOL U STVARALAŠTVU CRISTINE CAMPO	321
Lahorka Plejić Poje „MEŠTRI I POGLAVICE SLOVINSKIJEH PJESNI” U IMENIKU MARINA ZLATARIĆA	333
Petra Radošević CVIJETA ZUZORIĆ U KULTURNOM PAMĆENJU	345
Tatjana Jukić SVJETSKI RAT I IRUPCIJA VREMENA U HRVATSKU KNJIŽEVNOST	357
Maja Verdonik LUTKARSKO KAZALIŠTE KAO PROSTOR KNJIŽEVNOG PAMĆENJA	371
Antonija Zaradija Kiš BAZILISK: UPAMĆENO ZLO. OD LEGENDE I PREDAJE DO MORALISTIČKE SENTENCE	383
Maja Znika SAMURAJ U LABIRINTU: SEMIOTIČKA ANALIZA RANE PRIČE JORGEA LUISA BORGESA	399
IMENSKO KAZALO	411
PRIJEDLOZI STUDENTSKIH PLAKATA	425

RIJEČ-DVIJE UNAPRIJED

U studenome 2016. Rijeka je jedanaesti put bila domaćin filozofima iz Hrvatske i inozemstva. Naime u organizaciji Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci od 1994. godine bijenalno se organizira znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem – *Riječki filološki dani*. Za jedanaeste smo *Riječke filološke dane* ponudili dvije teme: iz područja jezikoslovlja temu *Semantika i pragmatika*, a iz područja znanosti o književnosti *Književnost i pamćenje*.

Sudeći po broju i rasponu prijavljenih izlaganja, tematska je profilacija našega skupa naišla na dobar odjek kod naših kolegica i kolega s hrvatskih i inozemnih sveučilišta. Našem su se pozivu odazvala 64 znanstvenika iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Italije, Poljske, Slovačke i Švedske. Čuli smo pedesetak zanimljivih izlaganja, a pamtimo i zanimljive i nadalje poticajne rasprave te ugodna i vesela druženja u Rijeci i njezinoj okolini.

U ovome zborniku objavljujemo trideset pristiglih i pozitivno ocijenjenih tekstova razvrstanih u dvije tematske cjeline.

Vizualnom su oblikovanju i ovoga zbornika – treći put zaredom – pridonijeli studenti i nastavnici Akademije primijenjenih umjetnosti Sveučilišta u Rijeci. U vidu smo unutar-sveučilišne suradnje pozvali studente Akademije da se okušaju u izvedbi plakata za našu znanstvenu konferenciju. Naslovnicu ovoga zbornika krase odabrano likovno rješenje – rad autorice Fabrizie Percan. Drugi se studentski radovi – svi nastali pod mentorstvom izv. prof. Aljoše Brajdića na kolegiju *Vizualne komunikacije i grafički dizajn* – nalaze u prilogu ovoga zbornika.

Posebnu zahvalnost i ovaj put dugujemo autorima objavljenih tekstova – i na tome što su nam svoje rukopise ustupili za objavljivanje, i na spremnosti za suradnju u svakoj etapi pripreme zbornika za tisak. Hvala recenzentima na pomnu čitanju i savjetima zahvaljujući kojima su, vjerujemo, ukoričeni prilozi još i bolji. Naposljetku, nikako ne manje važno, hvala našim višegodišnjim suradnicima u objelodanjivanju ovih zbornika – Tempori i gospođi Jasminki Maržić-Kazazi za grafičko oblikovanje i pripremu te Tiskari Zambelli. Hvala i svima onima koji su, financijski nas podupirući, omogućili održavanje skupa i objavljivanje zbornika radova na njemu prezentiranih.

Raduje nas što ovo zborničko izdanje akademskoj javnosti podastiremo uoči dvanaestih riječkih filoloških druženja. Ušli smo u drugu dekadu i sada je već gotovo potpuno izvjesno da našem zborničkom bibliotečnom nizu za dvije godine priključujemo i dvanaestu knjigu!

Lada Badurina i
Nikolina Palašić,
urednice

SEMANTIKA I PRAGMATIKA

Ivo Pranjković

GRAMATIKA I PRAGMATIKA

U prilogu se razmatraju odnosi između gramatike i pragmatike ponajprije s obzirom na jezične pojavnosti koje su posebno relevantne za jednu ili za drugu od tih disciplina. Gramatika se pritom određuje kao jedna od disciplina sistemske lingvistike, a pragmatika odnosno pragmalingvistika kao jedna od disciplina primijenjene lingvistike. U konkretnijim analizama posebna je pozornost usmjerena na one jezične pojavnosti koje su u neposrednoj vezi s govornim činom odnosno s komunikacijom, a koje su u tradicionalnim gramatičkim opisima, dijelom baš zbog toga, bile manje ili više zapostavljene, dok su u pragmatičkim odnosno u pragmalingvističkim promišljanjima i opisima redovito u prvom planu. Riječ je ponajprije o pojavnostima kao što su vokativ (obraćanje), kategorije lica i imperativnosti, optativnost, zamjenice i čestice, pitanja i sl. Takve pojavnosti nisu, dakako, ni gramatički irelevantne, ali ih njihova neposredna vezanost za komunikaciju čini pragmatički izrazito obilježenima. S druge strane ni pojavnosti koje se tradicionalno proučavaju (samo) u gramatici, kao što su npr. kategorije padeža, broja ili vremena, punoznačne vrste riječi ili tzv. kategorije položaja riječi (predikat, subjekt, objekt, adverbijal itd.) nisu ni pragmatički irelevantne, ali s pragmatičkoga stajališta nisu posebno obilježene.

Ključne riječi: gramatika, pragmatika, pragmalingvistika, govorni čin, kategorije drugog lica

dr. sc. Ivo Pranjković,
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 81'36
81'33

Kad se razmišlja o odnosu između gramatike i pragmatike (odnosno pragmalingvistike), treba prije svega reći da se gramatika katkada određuje kao disciplina sistemske lingvistike, a pragmatika, posebno pragmalingvistika kao grana primijenjene lingvistike (usp. Ernst 2002: 5). U još širem smislu pragmatika se katkada definira i kao znanost u kojoj se prou-

čavaju odnosi između znakova i njihovih tumača (usp. Morris 1938: 30). Treba isto tako reći da su gramatika i pragmatika bile nešto bliže jedna drugoj i da su se u većoj mjeri isprepletale do sedamdesetih godina kad je pragmatiku odnosno semiološka istraživanja u širem smislu karakterizirao tzv. kodni pristup komunikaciji (Žegarac 2005: 3). Od sedamdesetih godina nadalje, posebice nakon prihvaćanja i širenja Griceovih ideja o ulozi zaključivanja u komunikaciji, pragmatika se, reklo bi se, sve više bavi pitanjima koja nisu u izravnoj vezi s gramatikom. Grice je naime ustvrdio da se međuljudska komunikacija zapravo ne zasniva na uporabi koda, nego na zaključivanju, a kod samo nudi osnovu za izvođenje zaključaka. Kod dakle ne bi bio sustav kojim se automatski prenose poruke, nego samo svojevrсно polazište u komunikacijskom procesu. Drugim riječima tumačenje jezičnoga iskaza rijetko se zaustavlja na njegovu dekodiranje i pretpostavlja puno toga što nije prisutno u samom jezičnom izrazu. Zaključivanje, o kojem govori Grice, često se dakle ne temelji na kodu, nego na kontekstu dostupnom sugovornicima. Radi se o tome da kontekst vrlo često mijenja i smisao, i funkciju, i informativnu vrijednost pojedinoga iskaza. Jedan te isti iskaz može imati neodređeno mnogo tumačenja u zavisnosti od konteksta pa se tako sam pojam koda na neki način širi i uključuje pojam tzv. konotativnoga potkoda (Žegarac 2005: 6–8).

Možemo, primjerice, lako zamisliti razgovor ovoga tipa između govornika (A) i sugovornika (B):

A: Tko?

B: On.

A: Opet?

B: Da, opet!

A: On zbilja nije normalan.

B: Naravno da nije.

A: Mislim da bi njega trebalo isključiti iz svega ovoga.

B: Slažem se.

Na temelju koda možemo u najboljem slučaju naslutiti neko posve maglovito, uopćeno značenje koje se krije iza ovoga razgovora, ali bez konteksta odnosno tzv. konsituacije ne možemo znati ništa konkretnije ni o onome o komu je riječ (ne možemo sa sigurnošću znati čak ni to radi li se o osobi), ne možemo ni približno znati što je taj netko učinio (napravio) niti o tome zašto to što je učinio sugovornici osuđuju odnosno ocjenjuju negativno, ne znamo ni iz čega toga nekoga treba isključiti itd. itd. Drugim riječima, bez konsituacije ne možemo reći da ovaj razgovor uopće razumijemo unatoč tomu što su nam poznate sve jezične jedinice koje su u njemu upotrijebljene.

Osim ovih važnih napomena koje se tiču uloge konteksta i situacije Grice je utvrdio i norme racionalnoga ponašanja u komunikaciji koje sugovornici prešutno poštuju, i treba da poštuju, ako žele uspješno komunicirati. U tom smislu on je utvrdio jedno opće načelo i četiri maksime takva ponašanja. Opće je načelo nazvao načelom suradnje. Prema tom se načelu od sugovornikā traži da daju svoj doprinos uspješnoj komunikaciji. Četiri maksime o kojima govori Grice jesu istinitost, informativnost, relevantnost i stil. Pod istinitošću se podrazumijeva nastojanje sugovornikā da ne govore ono što ne smatraju istinitim ili da ne govore ono za što nemaju pouzdanu osnovu. Pod informativnošću se podrazumijeva ispunjavanje dostatne mjere obavijesnosti te zahtjev da doprinos komunikaciji ne bude informativniji od traženoga (od onoga što je u skladu s konkretnom komunikacijskom situacijom). Pod relevantnošću se podrazumijeva da smjer komunikacije bude relevantan s obzirom na predmet, okolnosti i uvjete komunikacije, a pod stilom se podrazumijeva da komunikacija treba biti razumljiva, da se u njoj izbjegavaju dvosmislenosti te da se sugovornici klone pretjerane opširnosti (opširnije o tome usp. Žegarac 2005: 10).

Iz Griceovih načela, posebno iz maksime relevantnosti, ali dakako i iz kritike tih načela i maksima,¹ izrasla je izrazito kognitivistički usmjerena teorija relevantnosti, koja se određuje kao teorija ljudske komunikacije i spoznaje što se zasniva na gledištu da ljudi imaju psihološku predispoziciju da obraćaju pozornost na pokazne stimulanse u komunikaciji te da ljudska spoznaja i komunikacija imaju istu funkciju, a to je da poboljšavaju kognitivni sustav znanja i uvjerenja. Sama se relevantnost pritom definira kao mjera efikasnosti u ljudskoj spoznaji i komunikaciji (usp. Žegarac 2005: 17–18). Govori se i o tome kako je pojedina komunikacijska pojava za sudionika komunikacije utoliko veća ukoliko su veći tzv. spoznajni efekti odnosno ukoliko je za realizaciju tih efekata nužan manji mentalni napor koji treba uložiti u izvođenje tih efekata (usp. Sperber i Wilson 1986: 153). Riječ je dakle o tome da se postignu maksimalni kognitivni učinci uz najmanji mogući napor. Da bi se u tome uspjelo, treba usmjeriti pozornost na onu dostupnu informaciju koja se čini najrelevantnijom. Drugim riječima ljudski kognitivni sustav teži maksimalizaciji relevantnosti.

Kad je riječ o onome što se u pragmatiki podrazumijeva pod nazivima presupozicija i/ili implikatura, treba reći da te pojavnosti zanimaju ponajprije pragmatiku, ali i to da sve one nisu irelevantne ni s gramatičkoga stajališta. U tom smislu posebno zanimljive mogu biti razlike između tzv. generalnih i kontekstualnih implikatura. Generalne implikature uglavnom se tiču i gramatike, ili barem semantike pa onda aposteriorno i gramatike. Takvu generalnu implikaturu imamo u primjerima tipa *Neki naši studenti vole gramatiku*. Generalna je implikatura: *Svi naši studenti ne vole gramatiku*. Gramatikē se odnosno semantikē ta implikatura tiče utoliko što zadire i u sadržaj jezične jedinice *neki*. S druge strane kontekstualne

¹ Kritičari su npr. upozoravali na to da namjerno kršenje nekih načela i maksima može imati vrlo važno mjesto u komunikaciji, da govornici nisu uvijek suradljivi, da su dvosmislenosti u komunikaciji česte pa i „funkcionalne” u pojedinim tipovima komunikacije te da pjesnici npr. poštuju načelo suradnje iako krše maksimu istinitosti itd.

implikature u pravilu nemaju veze s gramatikom jer su ovisne o nekim specijalnim značajkama konkretnoga konteksta. Ako npr. sjedimo u autobusu koji bi trebao krenuti u deset sati pa kažemo vozaču *Prošlo je deset sati*, onda taj iskaz zapravo nije informacija o vremenu, nego zahtjev vozaču da pokrene autobus prema odredištu.

Ono što je ovdje bilo rečeno u vezi sa zaključivanjem, s načelom suradnje i maksimumom relevantnosti uglavnom nema izravnijih dodira s gramatikom jer je riječ o pojavnostima koje su uvjetovane izvanjezičnim (izvankodnim) kontekstom. To se u još većoj mjeri može reći za istraživanja koja se tiču strategija uljudnosti (politeness), pozitivne ili negativne (usp. opširnije o tome Yule 1996: 60–69), odnosno analize tzv. indirektnih govornih činova.² Nešto slično vrijedi dakako i za sve neverbalne načine izražavanja kao što su npr. rukovanja, skidanja pokrivala za glavu, rukoljubi, nakloni u znak poštovanja i sl.

S druge strane i u gramatici ima pojavnosti pa i čitavih područja koja nisu relevantna s pragmatičnoga stajališta. Tako primjerice pragmatiku nikako neće zanimati one pojavnosti koje se tiču „formalne” morfologije, npr. oblici trećega lica prezenta ili nastavci genitiva množine. Nešto donekle slično može se reći i za neke sintaktičke kategorije, npr. za tzv. kategorije položaja riječi, tj. za kategorije predikata, subjekta, objekta, adverbijala i sl. odnosno za gramatičko ustrojstvo rečenice u cjelini. Pragmatici su međutim puno bliža ona sintaktička istraživanja u kojima se govori o obavijesnom subjektu (temi) i obavijesnom predikatu (remi) odnosno istraživanja u okviru aktualne sintakse, napose ona koja su proizvodili predstavnici praškoga lingvističkog kruga (usp. o tome Silić 1984 te Silić i Pranjković 2005: 282–283). Takva su istraživanja bez sumnje bila i bar jedan od poticaja nastanka i razvoja pragmatike odnosno pragmalingvistike kao posebne znanstvene discipline.

Nešto posve analogno aktualnom raščlanjivanju rečenice može se reći i za razlikovanje rečenice i iskaza (usp. Silić i Pranjković 2005: 276–279), koje se uostalom i u aktualnom raščlanjivanju na neki način pretpostavlja. Rečenica se pritom poima kao gramatička jedinica, a iskaz ponajprije kao pragmatička jedinica. To pogotovo vrijedi za ono što se u pragmatiki naziva interpretacijom iskaza (usp. o tome Sperber i Wilson 1995: 9–15).

Pragmatički je također vrlo izazovno i razlikovanje značenja i smisla, pri čemu se značenje, između ostaloga, veže za rečenicu kao jezičnu (gramatičku) jedinicu, a smisao za iskaz kao govornu, komunikacijsku (pragmatičku) jedinicu.

Unatoč komentiranim razlikama treba ipak reći da su gramatika i pragmatika discipline koje (još uvijek) imaju puno toga zajedničkoga. To posebno vrijedi za područje deiksa i za područje tzv. kategorija drugoga lica, pa ćemo se na kategorijama i pojavnostima toga tipa ovdje nešto iscrpnije zadržati.

² O indirektnim govornim činovima govori se onda kad se npr. izjavnom rečenicom označuje zahtjev, usp. *Ovdje je vrlo zagušljivo* u značenju 'Otvorite prozor!'. Zahtjevnost se isto tako može izražavati i upitnom rečenicom, usp. *Zašto vičete* u značenju 'Govorite tiše!'

Deiksa se katkada definira kao odnos između jezičnih znakova i izvanjezičnoga konteksta. U okviru pragmatike običava se govoriti o tzv. klasičnim deiktičkim dimenzijama, a njih čine lokacija i identifikacija osoba (ponajprije sudionika govornoga čina), predmeta, događaja ili procesa o kojima je riječ u komunikacijskome činu (usp. opširnije o tome Ernst 2002: 45–46).

S obzirom na to razlikuju se deiksa lica (ili personalna deiksa) kojom se upućuje na govornika ili sugovornika, a sam govor odnosno govorni događaj katkada se poima kao svojevrsna „mala drama” u kojoj su govornik i sugovornik lica odnosno dramski akteri (usp. Ernst 2002: 47).

Drugi tip deiksi jesu lokalne (prostorne) deikse kojima se upućuje na elemente prostora što ga dijele sugovornici ili na elemente prostora uopće. Može to biti upućivanje posredno preko kategorije lica, npr. deiksama tipa *ovdje*, *tu*, *ondje*, *ovamo*, *tamo*, *onamo*, *odavde*, *odatle*, *odande*, *dotamo*, *dole*, *donde* i sl., npr. *Stavi to tamo* ili *Odavde dotamo nije daleko*, a može biti i konkretno upućivanje vezano za kakvu prostornu dimenziju, npr. za daljinu, usp. *Fakultet nije daleko od središta grada*.

Treći tip deiksi jesu vremenske (temporalne) deikse kojima se upućuje na vremenske aspekte bilo vezane izravno za komunikaciju bilo na vremenske aspekte uopće. I ta se vrsta upućivanja može odvijati preko kategorije lica, npr. deiksama tipa *sada*, *tada*, *onda*, *dosada*, *dotada*, *otada*, *odonda*, npr. *Otada je prošla godina dana*, a može biti i konkretnije naravi, npr. *Sjednica će biti u srijedu u 12 sati*.

Četvrti tip deiksi jesu situacijske deikse, koje uključuju i izvanjezične pojavnosti kao što su mimika, geste, intonacija, pokreti glave i/ili očiju, koji su primarno osobitosti govornoga jezika odnosno konkretnih govornih činova ili govornih događaja.

Govori se također o socijalnim deiksama koje, između ostaloga, uključuju forme oslovljavanja prije svega s obzirom na socijalni status sudionika komunikacije (tako će npr. poraba zamjenica *ti* ili *vi* /*Vi*/ u vrlo velikom broju jezika ovisiti o društvenim konvencijama).

I napokon razlikuju se i diskursne deikse u kojima je riječ o različitim anaforičkim, kataforičkim ili anaforičko-kataforičnim upućivanjima među elementima teksta (diskursa). Pritom se često razlikuju tzv. endofore od egzofora. Endoforično je upućivanje unutartekstno, a egzoforično izvantekstno. Tako npr. ista deiksa, kao što je zamjenica trećega lica *on*, može biti endofora ako upućuje na dio teksta koji joj prethodi ili slijedi iza nje (usp. *Sreo sam kolegu Marića. On mi je rekao da danas nema predavanja*), a egzofora ako se npr. odnosi na neku osobu koja nije sudionik komunikacije, npr. *On će ti sutra telefonirati i reći ti o čemu se radi* (usp. o tome Badurina 2008: 22). Diskursne su deikse dakako izrazito relevantne i gramatički i pragmatički, s tim da gramatika vrlo dugo nije raspolagala prikladnim metodološkim aparatom za opis pojavnosti na razini teksta, pa tako ni pojavnosti vezanih za tekstne deikse.

Sve spomenute deikse bez sumnje su pragmatički izrazito relevantne, ali nisu sve i gramatički relevantne ili bar nisu podjednako relevantne. U najvećoj su mjeri gramatički relevantne one deikse koje su izravnije vezane za gramatičku kategoriju lica jer je to kategorija koja je duboko ugrađena u sam jezični sustav. To se posebno odnosi na lične zamjenice koje predstavljaju čistu gramatikalizaciju lica kao kategorije, ali i na većinu drugih zamjenica jer je većem dijelu te vrste riječi svojstvena kategorija lica te neki oblik foričnosti koji se realizira preko te kategorije. Lične su zamjenice (*ja, ti, on*), kao što je rečeno, izrazi čiste gramatikalizacije kategorije lica, pokazne zamjenice (*ovaj, taj, onaj*) uključuju lice (zapravo svojevrsni mikrosustav za obilježavanje te kategorije) te izrazitu deiktičnost vezanu ponajprije za predmete, posvojne zamjenice (*moj, tvoj, njegov*) također uključuju kategoriju lica i posesivnost (vezanu ponajprije za sudionike govornoga čina, što znači da prenose obavijest o tome da nešto, ponajprije neki predmet, pripada govorniku, sugovorniku ili nekom tko nije sudionik govornoga čina). Posve su slične naravi i zamjeničke riječi (deikse) koje se odnose na prostor (*ovdje, tu, ondje*) ili na vrijeme (*sada, tada, onda*) jer i one upućuju na prostor odnosno na vrijeme preko kategorije lica. Kad je riječ o upitnim zamjenicama (*tko, koji, što*), govornik uz njihovu pomoć pokušava otkloniti neizvjesnost, odnosno nekoga ili nešto što je njemu dijelom ili u cijelosti nepoznato učiniti poznatim uz pomoć sugovornika kojemu se obraća pitanjem (usp. Pranjković 2013: 11). I napokon relativne zamjenice (*tko, što, koji, čiji, kakav*), koje upućuju na već identificirane predmete ili pojavnosti, funkcioniraju kao (među)rečenične ili tekstne deikse.

Prema tome od spomenutih tipova deiktičkih sredstava s gramatikom izravnije veze nemaju socijalne i situacijske deikse za koje bi se moglo reći da su pragmatične u užem smislu riječi. Sve su ostale „opće deikse” (a to bi bile one koje se izražavaju zamjeničkim riječima) i gramatičke naravi, bilo zato što im je svojstvena kategorija ili „potkategorija” lica, bilo zato što su dio posebnoga tipa struktura (kao što su upitne ili relativne rečenice), bilo zato što mogu funkcionirati kao dijelovi unutrašnjega ustrojstva rečenice, npr. kao subjekti, usp. *Tko ti je to rekao?*), kao objekti (usp. *Koga si pitao?*), adverbijali (usp. *Na čemu temeljiš takav zaključak?*) itd. Osim toga relativne zamjenice gramatički su izrazito relevantne zbog toga što funkcioniraju kao tzv. supstitutivna vezna sredstva na razini složenih rečenica koje upravo zbog takvih veznih sredstava i nazivamo relativnima, npr. *Ovo je kolegica koju sam ti spominjao*.

Osim deiktičkih sredstava pragmatički su posebno relevantne tzv. kategorije drugoga lica, a to su ponajprije imperativ (nost), vokativ (obraćanje), uzvici i pitanja. Imperativom se govornik ne obraća sugovorniku s namjerom da ga o čemu obavijesti, nego s namjerom da zatraži od njega kakvu obavijest ili dio obavijesti odnosno da (sugovornik) učini štogod drugo. Drugim riječima imperativ ima veliku komunikacijsku (odnosno pragmatičnu) važnost zbog toga što služi za obrtanje komunikativne perspektive, tj. služi tomu da govornik i sugovornik zamijene uloge u komunikaciji (usp. opširnije o tome Pranjković 2013: 14–15). Naravno, i gramatička je relevantnost imperativa više nego očita već samim time što je on

poseban glagolski oblik koji kao takav obično zauzima najvažniju poziciju u gramatičkom ustrojstvu rečenice, tj. poziciju predikata.

Vrlo sličnu ulogu ima i vokativ (obraćanje). To je naime oblik koji služi za imenovanje i pozivanje sugovornika da sudjeluje u komunikaciji odnosno da preuzme ulogu govornika, pa zato vrlo često dolazi zajedno s imperativom, npr. *Reci nam ti, Ivane*. Zbog takve uloge u komunikaciji, tj. u promjeni komunikacijske perspektive pragmatična je važnost vokativa vrlo velika, ali je ta konstrukcija i gramatički neosporno relevantna već samim time što se radi o posebnom imenskom obliku (padežu) odnosno o dijelu deklinacijskoga sustava. Istina, njegova je uloga na sintaktičkoj razini nešto problematičnija jer je riječ o obliku koji nije sastavni dio (član) rečeničnoga ustrojstva. To je razlog što je tom obliku (odnosno konstrukciji obraćanja) u tradicionalnom i/ili strukturalističkom jezikoslovlju posvećivano premalo pozornosti. Katkada se taj oblik opisivao samo negativno, tj. samo konstatacijom da vokativna konstrukcija **nije** član rečeničnoga ustrojstva, a rijetko se govorilo o tome čega ta konstrukcija **jest** član odnosno dio. Zato mislim da pragmatika u vezi s obraćanjem, ali i u vezi s nekim drugim kategorijama, posebice s kategorijama drugoga lica, može uspješno opisati ne samo pragmatične funkcije takvih kategorija nego i pripomoći unapređenju samoga gramatičkog (sintaktičkog) opisa.

Ulogu vrlo sličnu vokativu imaju i uzvici, kojima govornik sugovorniku ili sugovornicima sugerira kakav afektivni (u pravilu svoj vlastiti) odnos prema onome o čemu se u komunikacijskom činu priopćuje. I uzvicima je stoga svojstveno da često dolaze zajedno s imperativom i vokativom, npr. *Hej, Ivane, vrati se!*, te da se od vokativa ne razlikuju bitno ni s gramatičkoga ni s pragmatičnoga stajališta.

I napokon, ulogu sličnu ulogama imperativa, vokativa i uzvika imaju i pitanja, koja predstavljaju poseban tip rečenica (iskaza) također izrazito usmjerenih na sugovornika. Ni njima se naime obavijest ne prenosi, nego se obavijest ili dio obavijesti, u pravilu rematski, traži od sugovornika pa u tom smislu pitanja također služe za to da govornik i sugovornik zamijene uloge u komunikaciji. Međutim za razliku od imperativa, vokativa i uzvika pitanja su u većoj mjeri usmjerena na samu obavijest, tj. na njezin sadržaj. Neka se od pitanja fokusiraju i na pojedine članove rečeničnoga ustrojstva odnosno na obavijesti ili dijelove obavijesti koje ti članovi sadrže. Može biti riječ o subjektu, npr. *Tko ti je ti rekao?*, o objektu, npr. *Koga si jutros zvao?*, o adverbijalu, npr. *Kamo si se zaputio?* ili *Kad ćeš prestati s tim?*, o atributu, npr. *Čija je to knjiga?* itd.

Osim spomenutih kategorija drugoga lica u užem smislu ima naravno još jezičnih pojava koje su relevantne i s gramatičkoga i s pragmatičnoga stajališta. To primjerice vrijedi za neke čestice, posebno upitne (npr. *zar, li*) već i zbog toga što su one sastavni dio pitanja (za koja smo vidjeli da su i gramatički i pragmatički izrazito relevantna), zatim poticajne čestice ili adhortativi (npr. *neka, hajde, dedej, daj* i sl.) jer su i one vezane za sugovornika te tzv. prezentativi (*evo, eto, eno*), koji su gramatički relevantni ponajprije po tome

što je i njima svojstvena deiktičnost, i to preko svojevrsnoga mikrosustava za obilježavanje kategorije lica. Nadalje, i gramatički i pragmatički relevantne mogu biti i modalne čestice, posebno one kojima se izražava slaganje ili neslanje sugovornika s onim što tvrdi govornik (npr. *naravno, dakako, razumljivo; nikako, ni slučajno, ni u kom slučaju* i sl.). I napokon, pragmatički je posebno relevantna jedna vrsta pokaznih čestica, koja se obično javlja u oblicima *ovo, to, ono*, npr. *Što se ovo s nama događa, Što se to gore čuje* ili *Što smo se mi ono dogovorili*, koje su izrazito uopćene naravi i koje su posebno svojstvene govornom jeziku odnosno dijaloškom diskursu. Zato se najčešće javljaju u pitanjima. U iskazima s takvim česticama govornik obično upozorava sugovornika na to da se nešto pojavilo ili da se upravo dogodilo nešto što je on zapazio pa traži od sugovornika da obrati pozornost na to (usp. Pranjković 2013: 24). Činjenica da su takve čestice pragmatički posebno relevantne nikako ne znači da nisu relevantne i gramatički već i zbog toga što je i u njih ugrađen spomenuti mikrosustav za obilježavanje kategorije lica, tj. što su i one zapravo zamjeničke riječi. Nadalje, sa stajališta i gramatičkoga i pragmatičkoga mogu biti zanimljivi i neki drugi padežni oblici, a ne samo vokativni. To u najvećoj mjeri vrijedi za tzv. nekonstituentni dativ, tj. dativ koji ne pripada temeljnom rečeničnom ustrojstvu, nego na neki način modificira sadržaj cijele rečenice (iskaza). Takve je naravi tzv. ocjeniteljski dativ (npr. *To je meni glupo, To je tebi posve nebitno, To mu nije pametno* i sl.), kojim se označuje da govornik, sugovornik ili netko treći po nečemu procjenjuju rečenični sadržaj, te dativ koji se, nimalo slučajno, običava nazivati pragmatičnim. Takav se dativ čak i dijeli s obzirom na sudionika govornoga čina s kojim je u relaciji, i to na pragmatični dativ govornika, npr. *Ti si mi danas nešto čudan*, i pragmatični dativ sugovornika, npr. *To ti nije daleko odavde* (usp. Palić 2006: 259–260 i Pranjković 2013: 17–18).

Dakako, ima još jezičnih pojava i/ili gramatičkih kategorija koje su relevantne i s gramatičkoga i s pragmatičkoga stajališta. Između ostaloga to vrijedi i za kategoriju vremena jer je i ona izravno povezana s govornim činom, pa je samim time pragmatički relevantna, iako ta činjenica zasad, bar koliko je meni poznato, nema baš prevelikoga odjeka u konkretnijim pragmatičkim istraživanjima. Naime u temeljnom, indikativnom označavanju vremena upravo je govorni čin ona „čvrsta točka” o koju se omjerava vrijeme, pa čak i razlog zbog kojega vrijeme u jeziku uopće može postojati. Naime sadašnjost je ono što se vremenski podudara s govornim činom, prošlost ono što prethodi govornom činu, a budućnost ono što slijedi poslije govornoga čina.

Kad je riječ o kategoriji načina, osim razmotrenoga imperativa naglašenu i gramatičku i pragmatičku relevantnost ima i optativ, kojim se izražava govornikova želja da se ostvari ono o čemu se priopćuje, npr. *Živi i zdravi bili!*

Nakon svega što je rečeno moglo bi se zaključiti da i gramatika i pragmatika istražuju pojavnosti koje se ne moraju ni u čemu preklapati, ali da isto tako ima vrlo velik broj raznolikih pojava koje su relevantne i gramatički i pragmatički. S gramatičkoga stajališta to su one pojavnosti koje su izravnije povezane s govornim činom i/ili sa sudionicima go-

vornoga čina odnosno s komunikacijom, a s pragmatičkoga stajališta to su one pojavnosti (kategorije, jedinice, konstrukcije i sl.) koje su komunikativno izrazito relevantne, ali se u manjoj ili većoj mjeri gramatikaliziraju, tj. nalaze svoje mjesto u sanim temeljima jezičkoga sustava.

LITERATURA

- Ariel, Mira (2008) *Pragmatics and Grammar*, Cambridge University Press.
- Badurina, Lada (2008) *Između redaka. Studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada Zagreb i Izdavački centar Rijeka.
- Braunroth, Manfred, Gernot Seyfert, Karsten Siegel i Fritz Vahle (1975) *Ansätze und Aufgaben der linguistischen Pragmatik*, Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- Concise encyclopedia of pragmatics* (ur. Jacob L. Mey), Elsevier, 2009.
- Ernst, Peter (2002) *Pragmalinguistik. Grundlagen. Anwendungen. Probleme*, Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- Grice, H. Paul (1975) *Logic and Conversation*, u: *The Discourse Reader* (1999), ur. Adam Jaworski i Nikolas Cuoland, Routledge, str. 76–88.
- Grice, H. Paul (1989) *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press, Cambridge MA.
- Hanks, F. William (1996) *Language and Communicative Practices*, Westview, A Member of the Perseus Book Group.
- Morris, W. Charles (1938) *Foundations of the Theory of Signs*, University of Chicago Press, Chicago.
- Palić, Ismail (2006) *Dativ u savremenom bosanskom jeziku (sintaksičko-semantički opis)*, doktorska disertacija, Sarajevo.
- Pranjković, Ivo (2013) „Gramatika govornika i sugovornika”, u: *Gramatička značenja*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 9–25.
- Pranjković, Ivo (2016) *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Silić, Josip (1984) *Od rečenice do teksta (Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva)*, Liber, Zagreb.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Sperber, Dan i Deirdre Wilson (1986, 1995) *Relevance: Communication and Cognition*, Blackwell, Oxford.
- Yule, George (1996) *Pragmatics*, Oxford university press.
- Žegarac, Vladimir (2005) *Osnovi teorije relevantnosti*, Filološki fakultet, Beograd.

Summary

Ivo Pranjković

GRAMMAR AND PRAGMATICS

In this paper we focus on the relationship between grammar and pragmatics primarily with respect to the linguistic phenomena that are particularly relevant for either of these disciplines. Grammar is here defined as one of the disciplines of systemic linguistics, and pragmatics as one of the disciplines of applied linguistics. In concrete analyses special attention is paid to those linguistic phenomena that are directly related to the speech act, that is, communication, and that have, in traditional grammatical descriptions, partly because of their very nature, been more or less neglected, while being in the foreground of pragmatic descriptions. These include phenomena such as the vocative case (addressing), categories of person and imperative, optative, pronouns and particles, interrogatives, etc. Such phenomena are naturally not grammatically irrelevant, but the fact that they are directly related to communication makes them pragmatically marked. On the other hand, the phenomena that are traditionally studied (only) within the framework of grammar, such as cases, number or tense, lexical words or the so-called category of word order (predicate, subject, object, adverbial, etc.) are not pragmatically irrelevant, but they are not marked from the pragmatic perspective.

Key words: *grammar, pragmatics, pragmalinguistics, speech act, 2nd person categories*

Ismail Palić

O SEMANTIČKOM I PRAGMATIČKOM ASPEKTU IMPERATIVA U BOSANSKOME JEZIKU

U radu se bavim razmatranjem temeljnih semantičkih svojstava i pragmatičkih činilaca koji upravljaju upotrebom imperativa u bosanskome jeziku. Pažnja će biti usredotočena na sljedeća pitanja: određenje jezgrenoga značenja imperativa, specificiranje pragmatičkih parametara relevantnih za imperativ, specificiranje prototipa imperativa u bosanskome te pregled neprototipnih upotreba imperativa. Kad je o teorijsko-metodološkom pristupu riječ, vrlo su mi bliske ideje razvijene u kognitivnoj lingvistici.

Ključne riječi: *imperativ, direktivnost, direktivni potencijal, doslovni imperativ, nedoslovni imperativ, prototip imperativa, neprototipni imperativ*

dr. sc. Ismail Palić, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 811.163.4(497.6)'366.593

1. Imperativu je u lingvistici posvećeno mnogo pažnje, a pristupalo mu se iz ugla različitih teorijsko-metodoloških pravaca. Među značajnijim doprinosima njegovu opisu mogu se izdvojiti: u okviru generativne gramatike – Postdam (1998), van der Wurff (2007); u okviru pragmatike, i to teorije govornih činova – Searle (1969), Sadock (1974), teorije relevantnosti Wilson–Sperber (1988), zatim De Clerck (2006); u okviru funkcionalne lingvistike – Bolinger (1967), Davies (1986); u okviru univerzalne gramatike – Han (2000); u okviru kognitivne lingvistike – Takahashi (2012) i dr. Također vrlo je značajna prva prekojezička studija posvećena imperativu (Aikhenvald 2010), kao i pregled teorija koje se bave imperativom (Jary–Kissine 2014). U južnoslavenskoj lingvistici imperativ nije mnogo opisan. Izvan šturih osvrtu u gramatikama, od malobrojnih radova vrijedi izdvojiti Tanašić (2005) i Pranjković–Badurina (2012).

2. U ovome radu termin *imperativ* koristi se u dva svoja osnovna i općepoznata značenja, i to u značenju (1) glagolskog načina i (2) rečeničnog načina (tipa). Imperativ kao glagolski način odnosi se na glagolski oblik s ograničenom morfološkom paradigmom u bosanskome: ima oblike 2. lica jd. i mn., te oblik 1. lica mn. Imperativ kao rečenični način podrazumijeva specifičnu morfosintaksičku strukturu kojom se primarno i prototipno izriču direktivni iskazi. Ovako shvaćen, imperativ se odnosi na spoj toga dvoga: glagolskog načina i rečeničnog načina. Zato će se sve ono što ovdje bude rečeno ticati isključivo imperativnih iskaza u bosanskome u kojima je imperativ morfosintaksička kategorija određena svojom komunikacijskom funkcijom.

Imperativ u savremenom bosanskome ima samo oblike 2. lica jd. i mn., te oblik 1. lica mn. Većina svjetskih jezika ima oblike 2. lica, postojanje oblika 1. lica uvjetovano je prethodnim postojanjem oblika 2. lica, a postojanje oblika 3. lica prethodnim postojanjem oblika 1. lica (Aikhenvald 2010). Vezanost morfološkog imperativa za 2. lice jd. i mn., te 1. lice mn. u bosanskome odražava, kako ćemo vidjeti, prototipni direktivni scenarij u kojem su izjednačeni adresat i očekivani / potencijalni agens. Kad direktivni scenarij ne pretpostavlja tu izjednačenost, onda se takva forma obično naziva *hortativ*.¹ Posebno treba iskaknuti da hortativu u bosanskome pripadaju konstrukcije *neka* + oblik 3. l. prezenta glagola (*neka gleda, neka urade*). U njima je adresat u 2. licu, a očekivani / potencijalni agens u 3. licu. Da ta konstrukcija nije dio paradigme imperativa, može se, uz ostalo, potvrditi njezinom nespojivošću s posebnim negacijskim markerom imperativa prohibitivom *nemoj, nemojte, nemojmo* (usp.: *Nemoj gledati!; Nemojte gledati!; Nemojmo gledati!*; ali: **Nemoj neka gleda!*). Hortativna konstrukcija nespojiva je i s ilokucijskim markerima, npr. markerom *molim* + oblik lične zamjenice kojom se upućuje na adresata, što je znak da adresat nije u 3. licu (usp.: *Neka dođe, molim te*; ali: **Neka dođe, molim ga*).

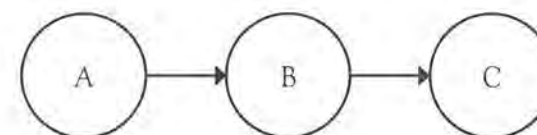
Rečenični način može se definirati kao uparivanje ili podudaranje specifične gramatičke strukture i konvencionalne konverzacijske upotrebe (Sadock–Zwicky 1985: 155). Različiti rečenični načini odražavaju različite pragmatičke funkcije u čvrstoj korelaciji s različitošću svojih morfosintaksičkih struktura. Imperativ kao rečenični način u bosanskome odlikuje se svojom prototipnom funkcijom u komunikaciji, a ona je izvođenje direktiva. Prema Searleovoj (1969) klasičnoj definiciji, direktivima se postiže da svijet bude prilagođen riječima, a u njih spadaju naredbe, molbe i dr. Imperativ u toj komunikacijskoj funkciji koristi se neograničeno, bez obzira na sintaksičko okruženje u kojem se nalazi kao i na sadržaj propozicije.

Insistiranje na čvrstoj povezanosti prototipne komunikacijske funkcije imperativa i njegove forme ne znači da je ta funkcija svedena na tu formu. Izvođenje direktiva ne vrši

se samo imperativom, nego u tu svrhu služe i indirektni direktivi,² kao npr.: *Hoćeš li se vratiti?; Ti se sada moraš vratiti!; Pitam te da se vratiš*. No ono što razlikuje imperativ (*Vrati se!*) od takvih direktiva jest njegova čvrsta povezanost s direktivnom snagom kakva se ne zapaža u indirektnim direktivima. Imperativ je najmanje ovisan o jezičkom ili izvanjezičkom kontekstu, i njegova prva i najvjerojatnija interpretacija uvijek je direktivna, za razliku od indirektnih direktiva, kojima je načelno vjerovatnija nedirektivna interpretacija. Dakle, prototipna je komunikacijska funkcija imperativa izvođenje direktiva, i obrnuto: direktivi se prototipno izvode imperativom.

3. Imperativ se odnosi na posebnu gramatičku formu sa značenjem koje je stabilno i prepoznatljivo u različitim primjerima njegove upotrebe. U najkraćemu, semantički i pragmatički aspekt imperativa predstavljaju interakciju stabilnog značenja te forme i kontekstualnih parametara njezine upotrebe u komunikaciji.

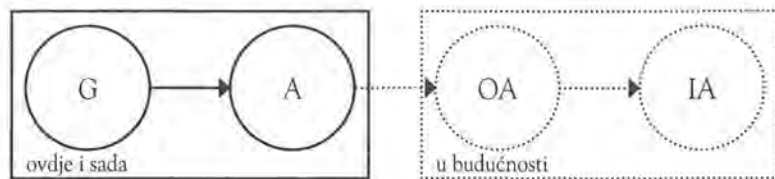
3.1. Za imperativ se može pretpostaviti stabilno i produktivno značenje koje inherentno nosi svaki imperativni oblik glagola bez obzira na njegovo leksičko značenje ili značenja ostalih jedinica u konstrukciji kao i konstrukcije same. Pri određenju jezgrenoga (shematičnog) značenja imperativa dobro je početi od šire skupine iskaza koji se mogu nazvati kompulzativnim kauzativima ili iskazima uzrokovanja prinudivanjem (Kemmer–Vergahen 1994). Semantička matrica takvih iskaza formulira se kao: *A čini B da čini C*. Rečeno se može oprimeriti rečenicom *Učinila je da zaplačem*, kojoj odgovara sljedeća slika, gdje je simbolom A predstavljen uzročnik, simbolom B uzrokovani, a simbolom C uzrokovana akcija:

Bitne karakteristike kompulzativnokauzativnog scenarija jesu sljedeće: uzročnik i uzrokovani mogu biti bilo ko; prisutni su u govornom činu; uzročnik ima veću moć; govorni događaj može biti bilo gdje i bilo kad; uzrokovana akcija može biti bilo kad. U poređenju s navedenima, bitne karakteristike imperativnog scenarija značajno su različite (Takahashi 2012: 75): uzročnik i uzrokovani obavezno su govornik i adresat; nisu prisutni u govornom činu; odnos društvene moći mnogo je raznovrsniji; govorni je događaj „ovdje” i „sada”; uzrokovana je akcija u budućnosti. U imperativnom scenariju govornik u sadašnjosti želi da adresat u budućnosti izvede neku akciju, te djeluje na njega stavljajući ga pod obavezu izvođenja te akcije. Takav scenarij može se predstaviti sljedećom slikom:

¹ Od lat. *hortātivus*, što je jednako *hortāt(us)*, particip prošli od *hortārī* (potaknuti na akciju), frekventativ od *horirī* (ohrabriti).

² Pojam indirektnih govornih činova u lingvistici je danas općepoznat. Govorni je čin indirektni ako njegovo proizvođenje zahtijeva proizvođenje nekog drugog govornog čina (npr. ako proizvođenje direktiva (recimo naredbe) prethodno zahtijeva proizvođenje deklarativa (izjave)).

G = govornik, A = adresat, OA = očekivani agens, IA = imperativna akcija

Na slici je punim linijama i strelicama označena faktivnost okvira događaja u sadašnjosti, dok je isprekidanim linijama i strelicama označena hipotetičnost okvira događaja u budućnosti.

Prema rečenome, dakle, shematično (jezgreno) značenje imperativa – kao integrirana struktura koja utjelovljuje istovjetnost svojih članova koji su koncepcije veće specifičnosti i detalja (Langacker 2008) – u bosanskoj uključuje tri temeljne komponente: (1) govornik je čin imperativa „ovdje” i „sada”; (2) adresat je očekivani / potencijalni agens imperativne akcije; (3) imperativna je akcija hipotetična. Iz datih semantičkih komponenti izvodi se *direktivni potencijal imperativa*, a to je njegovo inherentno semantičko svojstvo da uvijek signalizira direktivnost, tj. poziv na akciju. Jedan od uvjerljivih dokaza da se imperativ zaista odlikuje obaveznim posjedovanjem direktivnog potencijala jest to što imperativna klauza nikad ne može biti uvrštena u složenu rečenicu kao izrična (Jary-Kissine 2014: 104). Time bi se naime izgubila ilokucijska snaga, a to nije moguće (usp.: *Uzmi njegove stvari!* i **Rekao sam mu da uzmi njegove stvari*).³

3.2. Pragmatički aspekt imperativa igra ne manje značajnu ulogu u pravilnoj interpretaciji imperativnih konstrukcija. To se može pokazati na sljedećim primjerima:

Dodi i uzmi svoje stvari.

Dodi i uzmi svoje stvari, ako smiješ!

Prva od navedenih rečenica nesumnjivo je primjer kodiranja „klasičnog” imperativnog scenarija u kojem govornik želi da adresat nešto učini te ga stoga obavezuje na taj čin. I u drugoj rečenici upotrijebljeni su imperativni oblici istih glagola kao u prvoj, ali izričući tu rečenicu govornik najvjerojatnije ne želi da adresat izvrši označenu akciju. Iz ovoga i sličnih primjera vidljivo je da čak ni onda kad imamo primjere naizgled „kanonske” upotrebe imperativa tačna interpretacija iskaza nije moguća bez uključivanja elemenata konteksta i pragmatičkih parametara. U studijama o imperativu ponuđeni su različiti popisi takvih

³ Moguće je naravno *Rekao sam mu uzmi njegove stvari*, ali je tu onda riječ o upravnom govoru (bez obzira što on nije interpunkcijski markiran), dakle o dva govorna čina. Da je tako, potvrđuje se time što bi rečenica bila potpuno ista i u kontekstu u kojem adresatu pripadaju „stvari” o kojima je riječ, tj. ne bi došlo do prilagodbe prisvojne zamjenice adresatu (*Rekao sam mu uzmi tvoje stvari*), što je obavezno kod neupravnog govora.

parametara, a Takahashi (2012: 77), sumirajući najvažnije ranije prijedloge, predlaže ukupno njih šest, koje smatra optimalnim. Riječ je o sljedećim parametrima: „želja”, „moć”, „korist”, „obaveza”, „sposobnost” i „trošak”, koji mogu biti s predznacima (+) i (–). Velika većina imperativa nije povezana samo s jednim tipom ilokucijskog čina (npr. naredba, molba ili sl.), nego su oni potencijalno višesmisleni. Tačnu identifikaciju može pružiti jedino analiza pragmatičkih parametara koja će ponuditi preciznu elaboraciju konteksta, što u toku govornog čina učesnici nesvjesno, automatski i rade.

3.3. Dosljedna primjena pragmatičkih parametara, uključujući i one koje predlaže Takahashi (2012), otvara pitanje ilokucijske snage nekih imperativa. Jesu li, npr., imperativi koji se odlikuju vrijednošću (–) želja (kao u gornjem primjeru) uopće direktivni? Polazeći od jednog od osnovna tri zahtjeva koje je postavio Searle (1969) a kojima mora udovoljiti svaki ilokucijski čin da bi bio direktiv – naime da se činom postiže da se svijet prilagodi riječima – čini se da nije. No prema intuiciji, svakako je riječ o direktivnoj upotrebi, iako se ona ne može objasniti primjenom predloženih pragmatičkih parametara. Zato je, po mom mišljenju, neophodno operirati pojmovima i terminima *doslovni imperativ* i *nedoslovni imperativ*. Doslovni imperativ kodira imperativni sadržaj koji se prije svega interpretira na temelju gramatičkih i leksičkosemantičkih vrijednosti imperativnog glagola u konstrukciji, a manje na osnovu pragmatičkog znanja. Nadoslovni imperativ oslanja se primarno na pragmatičko znanje adresata. Kad je u govornom činu izložen imperativnom jezičkom obliku, adresat – znajući da taj oblik imanentno posjeduje direktivni potencijal – normalno nastoji identificirati cilj iskaza kojim se od njega traži da djeluje. Međutim, njegovo pragmatičko znanje govori mu da govornikov cilj nije ono što je doslovno rečeno, već nešto drugo. Zato on na temelju svoga pragmatičkog znanja takav imperativ interpretira kao logički najbližu mogućnost koja može biti i sustezanje od označene akcije (kao u gornjem primjeru), pa je tu onda riječ o tzv. „opozitnom” imperativu. Osim toga, najbliža mogućnost može biti poziv na neku drugu akciju koja bi mogla inicirati ispunjenje onoga što je imperativom doslovno označeno (npr.: *Oporavi se do ponedjeljka!*, tj. odmaraj se, uzmi potrebnu terapiju i sl.), pa je tu onda riječ o imperativu s „agensom inicijatorom”.

4. Polazeći od poznatog kognitivističkog načela da je prototip mentalna reprezentacija konceptualne jezgre neke kategorije te da je on reprezentacija najboljih primjera date kategorije (Taylor 1989), a sukladno onome što je ovdje dosad rečeno o semantici i pragmatiki imperativa, mogu se specificirati četiri ključne komponente prototipa imperativa u bosanskoj:

- (1) govornik želi da adresat izvede imperativnu akciju (ŽELJA);
- (2) govornik obavezuje adresata na izvođenje imperativne akcije (OBAVEZIVANJE);
- (3) adresat je sposoban izvesti imperativnu akciju (SPOSOBNOST);
- (4) adresat će izvesti imperativnu akciju (IZVRŠENJE).

Ove komponente odražavaju se na ravni jezičkoga kodiranja specificirajući gramatička svojstva prototipne imperativne konstrukcije. Ona su sljedeća:

- (1) subjekt je imperativa 2. lice (jednine);
- (2) subjekt imperativa nije naveden;
- (3) imperativ je u aktivnoj rečenici.

Prema rečenome, prototipnim imperativima smatraju se direktivni činovi naredbi, zahtjeva i molbi, kao u primjerima: *Bježi!*; *Gledaj ga!*; *Dodaj mi tu knjigu, molim te!*. Oni najbolje odražavaju sve karakteristike prototipa, što se empirijski potvrđuje izrazitom frekventnošću ovakvih imperativa. Imperativi koji krše datu specifikaciju srazmjerno obimu tog kršenja udaljavaju se od prototipa.⁴

5. Najmanje otklanjanje od prototipa načelno pokazuju imperativi tipa naredbi, zahtjeva i molbi koji krše gramatičku specifikaciju prototipne konstrukcije. Doduše, kako gramatika simbolizira semantičke relacije, kršenja gramatičke specifikacije zapravo odražavaju kršenja semantičke i pragmatičke specifikacije prototipa. Rečeno jedino ne vrijedi za pasivni imperativ, koji je jako udaljen od prototipa. Najbliži je prototipu u kategoriji naredbi i zahtjeva ipak ultimativni imperativ.⁵

5.1. Ultimativni imperativ koristi se u scenariju u kojem govornik pretpostavlja da adresat nije spreman ili nije voljan izvesti imperativnu akciju. Kako bi osigurao poželjan razvoj i rezultat budućih događaja (što i jest cilj upotrebe prototipnog imperativa), govornik tada pojačano obavezuje adresata na traženo djelovanje obavještavajući ga o nepovoljnoj posljedici ili sankciji koju će nužno proizvesti nepoduzimanje imperativne akcije, npr.:

Vrati nam novac, ili ti više nećemo posuđivati!

Reci nam sve, inače ćeš zažaliti!

Dođi ovamo, dok ti ja nisam došao tamo!

Imperativna klauza može stajati u odnosu alternacije s drugom klauzom u disjunktivnim složenim rečenicama (najčešće, kao u prvom primjeru) ili može biti glavna klauza u zavisno-složenoj rečenici (kao u drugom i trećem primjeru). Ultimativni imperativ počiva na kondicionalnoj relaciji (usp. parafraze navedenih primjera: *Ako nam ne vratiš novac, nećemo ti više posuđivati*; *Ako nam ne rekneš sve, zažalit ćeš*; *Ako ne dođeš ovamo, doći ću ti ja tamo*).

⁴ Vidi tabelu na kraju rada u koju su unesena ključna semantička i pragmatička obilježja vrsta imperativa u bosanskome i iz koje je detaljno vidljivo razlikovanje pojedinih vrsta imperativa od prototipa.

⁵ U lingvistici je, u okviru različitih teorija i pod različitim nazivima, već zapažena (v. npr. Davies (1986), Wilson-Sperber (1988), Quirk i dr. (1985), Takahashi (2012), Jary-Kissine (2014) i dr.) vrlo raznovrsna upotreba imperativa, koja se više ili manje tiče i ovdje navedenih i razmotrenih vrsta, ali oni naravno nisu opisani u strogom okviru teorijsko-metodološkog pristupa i na način koji je ovdje usvojen.

5.2. Imperativ s ekspliciranim subjektom krši specifikaciju prototipa time što fokusira subjekt, koji je u imperativnoj konstrukciji očit jer je semantički izjednačen s adresatom, npr.:

Ti dođi ovamo!

Stanite vi tamo!

Fokusiranjem adresata pojačava se njegovo obavezivanje na imperativnu akciju, pa se imperativi s ekspliciranim subjektom posebno koriste u situacijama neefikasnosti prototipnog imperativa. Površinske oznake subjekta imperativa u bosanskome očekivano su uvijek odgovarajuće lične zamjenice (*ti, vi, mi*), a nikad imenice. Čak i onda kad je adresat formalno 3. lice eksplicirani subjekt mora biti zamjenica (npr.: *Dođi neko ovamo!*), a ne može imenica (**Dođi čovjek ovamo!*). Opća ili neodređena zamjenica kao subjekt referencijalno uključuje bilo koga (bilo koje lice), te je dobro spojiva s konceptualizacijom subjekta u 2. licu, što ne vrijedi za imenice, koje su gramatički spojive uvijek s 3. licem.

5.3. Imperativ prvog lica. – U prototipnom govornom činu jasno se razlikuju akteri – govornik i adresat. Kako je 1. lice množine u bosanskome inkluzivno, tj. uključuje i govornika, imperativom u 1. licu govornik predstavlja (i) sebe agensom buduće akcije, što nije očekivani scenarij imperativa. Da imperativi u 1. licu nisu prototipni, vidi se i po tome što se njima uglavnom ne izriču prave naredbe, zahtjevi i molbe, nego direktivi pojačanih želja i(li) obavezivanja (komisivi). Imperativ 1. lica u bosanskome može označavati: (1) zajedničku akciju govornika i adresata, (2) akciju adresata i (3) akciju govornika, npr.:

(1) *Krenimo odmah!* (npr. roditelj djetetu koje treba povesti u školu)

(2) *Raširimo više noge tamo!* (npr. trener polaznicima tokom treninga)

(3) *Recimo koju riječ o tome.* (u najavi diskursa, simulirana kolaborativnost)

Prema Aikhenvald (2010), imperativi 1. lica u jezicima koji ih imaju većinom su izrazito usmjereni na govornika i izražavaju njegovu djelatnu namjeru. Stoga se na njih gotovo nikad ne odgovara, za razliku od prototipnih imperativa, na koje se normalno odgovara. Štaviše, i kad se na imperativ 1. lica odgovara, odgovor se obično daje u vlastito ime, dakle u 1. licu jd. (usp.: – *Krenimo odmah!* – *Neću!*) ili u 1. licu mn. koje je tada ekskluzivno (usp.: – *Krenimo odmah!* – *Nećemo!* (tj. mi, ostali, nećemo, a ti idi)).

5.4. Imperativ s neindividualiziranim i generičkim subjektom. – Prototipni imperativ upućen je „najboljem primjeru” potencijalnog agensa, a on je adresat. Zato je prototipni imperativ u 2. licu.⁶ No, uz 2. lice, bitno je i da budući agens bude specificiran i individualiziran (bolje u jednini nego u množini). To je tako jer je njegova djelatna sposobnost u tom slučaju mnogo jasnija i dostupna govornikovoju kontroli. Zato se bitno umanjeno

⁶ V. i Pranjaković-Badurina (2012), koji govore o imperativu kao „kategoriji drugog lica”.

potencijalnom agentivnošću odlikuju imperativi s neindividualiziranim i generičkim subjektom, koji uključuju bilo koga kao agensa, npr.:

Ne mrdaj niko! (neindividualizirani subjekt)

Ne izlazite toplini! (generički subjekt)

Uz imperative s neindividualiziranim subjektom koristi se anafora za 2. lice (npr.: *Dodi neko ovamo, molim vas!*), a ne za 3. lice (usp. **Dodi neko ovamo, molim ga/ih!*).

5.5. Posebnu skupinu neprototipnih imperativa čine savjetodavni imperativ, imperativ ponude i imperativ dopuštenja. Unatoč međusobnim razlikama, ove tri vrste imperativa objedinjuje scenarij u kojem govornik nužno ne želi i ne traži od adresata da izvrši imperativnu akciju za koju je sposoban niti u djelovanju adresata ima bilo kakav vlastiti interes. Zbog toga je i neizvjesno kako će adresat postupiti.

5.5.1. **Savjetodavnim imperativom** govornik upoznaje adresata s preporučenim i poželjnim djelovanjem koje u konačnici vodi ispunjenju neke konkretne, u govornome činu aktualizirane adresatove potrebe ili želje. Ovakav imperativ funkcionalno je blizak deklarativu i tipično se koristi kao odgovor na postavljeno pitanje, npr.:

– *Kako ću ovo isključiti!*

– *Pritisni prekidač.*

Od deklarativa se razlikuje time što se njime obavijest kodira kao potencijalni poziv na akciju. Konstrukcija savjetodavnog imperativa može sadržavati dodatak kojim se obilježava svrha ili cilj imperativne akcije, ali također i verificira ilokucijska snaga savjeta, npr.:

Za bolje spavanje popij topao čaj.

5.5.2. Savjetodavnom imperativu vrlo je blizak **imperativ ponude**, kao u primjerima:

Uzmi salate.

Posluži se kolačima.

Za razliku od scenarija kojem je primjeren savjetodavni imperativ (gdje adresat obično pitanjem izriče svoju želju ili potrebu) ovdje govornik uglavnom pretpostavlja adresatovu želju ili potrebu, te ga ta pretpostavka motivira na izricanje imperativnog čina.

Na imperativ ponude odgovara se eksplicitnim prihvaćanjem ili odbijanjem (usp.: *Hvala, uzet ću* ili *Hvala, ne mogu i sl.*), čime se također razlikuje od savjetodavnog imperativa, gdje se adresat obično ne izjašnjava o poduzimanju imperativne akcije.

5.5.3. I upotreba **imperativa dopuštenja** motivirana je adresatovom željom ili potrebom za nekom akcijom. Razlika je u tome što u odgovarajućem scenariju ovdje postoji neka vrsta prepreke za izvršenje imperativne akcije, prepreke koje su svjesni i govornik i adresat i koja je obično dovoljna da spriječi akciju, npr.:

Uđi slobodno!

Idi, iako ja na tvome mjestu ne bih!

Imperativom govornik uklanja tu prepreku i olakšava adresatu izvršenje akcije koju je prethodno svakako želio i planirao. Adresat imperativni čin razumije kao ohrabrenje na akciju. Imperativom dopuštanja govornik može djelovati i u vlastitu korist, ali on djeluje prvenstveno u korist adresata, pa je moguće da govornik i ne odobrava buduću akciju (kao u drugom navedenom primjeru).

5.6. U sljedeću skupinu neprototipnih imperativa spadaju imperativ bodrenja i hrabrenja i reklamni imperativ. Riječ je o podskupini nedoslovnih imperativa koji operiraju tzv. „forsiranom agentivnošću” i „agensom inicijatorom”. Radi se, kako je već objašnjeno, o agentivnosti koja se „učitava” adresatu uzimajući u obzir ne samo leksički sadržaj imperativnoga glagola nego i ukupni kontekst. Zbog direktivnog potencijala koji imperativ nosi adresat ga u datom kontekstu interpretira kao poziv na činjenje onoga što je u njegovoj moći kako bi se postigao označeni cilj/rezultat.

5.6.1. **Imperativom bodrenja i hrabrenja** govornik od adresata traži da se angažira u nečemu što ne podrazumijeva agentivni angažman u pravom smislu i za što se može reći da uglavnom nije u moći niti je pod razumnom kontrolom adresata. Takav imperativ obrazuje se s neagentivnim glagolima ili kopolativnim konstrukcijama koje sadrže pridjeve, kao u primjerima:

Zaboravi to već jednom!

Budi jak, najteže tek dolazi!

Iako govornik ima opciju da eksplicitno pozove adresata na inicijalni čin (usp.: *Učini nešto da to već jednom zaboraviš!*), on ipak bira imperativ kao pragmatički mnogo jače sredstvo koje neizvjesno prikazuje izvjesnim. Vrsta inicijalnog djelovanja adresata ovisi o leksičkom značenju imperativnog glagola i o kontekstu.

5.6.2. **Reklamni imperativ** vrlo je jako retoričko sredstvo, a koristi se u reklamama, kojima je, kako je poznato, cilj privlačenje pažnje i navođenje potencijalnih korisnika na konzumiranje određenih proizvoda, usluga i sl., npr.:

Obidi svijet s nama!

Naučite kuhati za jedan dan!

Adresat je reklamnog imperativa posve nespecificiran (bilo ko), što automatski umanjuje stupanj obavezanja. Neindividualiziranost adresata onemogućuje upotrebu ilokucijskih markera (usp.: * *Obidi svijet s nama, molim te!*; * *Naučite kuhati za jedan dan, naređujem vam!*).

Reklamni imperativ razlikuje se od imperativa bodrenja i hrabrenja po tome što je imperativna akcija apsolutno izvan moći adresata, pa je prema tome neće ni izvršiti čak i ako inicijalno djeluje. Štaviše, scenarij reklamnog imperativa uopće ne mora biti dinamičan i agentivan (npr.: *Smršaj 20 kg za samo mjesec dana!*). Izborom imperativa govornik adresata prividno predstavlja sposobnim za označenu akciju, a cilj dostižnim. Pritom se koristi metonimijom (*Obidi svijet s nama!* = *Obidi mnoga mjesta/krajeve/destinacije s nama*).

5.7. Ranije je već objašnjeno da su opozitni nedoslovni imperativi oni kojima govornik doslovno pozivajući adresata na imperativnu akciju od njega zapravo traži da se suzdrži od te akcije. Posebno je pitanje zašto govornik pribjegava ovoj komunikacijskoj strategiji. Razlog bi mogao biti govornikovo priželjkivanje da adresat može pogriješiti i izvršiti imperativnu akciju, što bi govorniku onda dalo priliku za zadovoljštinu i/ili sankcioniranje takvog postupka. Stoga, protumačio adresat ovakav imperativ doslovno ili nedoslovno i kako god postupio, rezultat će biti u govornikovu korist. U skupinu opozitnih nedoslovnih imperativa spadaju imperativ izazivanja i prijetnje i imperativ ironije.

5.7.1. **Imperativom izazivanja i prijetnje** govornik od adresata traži da se angažira u neizvršavanju označene imperativne akcije implicitno ili eksplicitno mu stavljajući do znanja da bi njezin rezultat bio krajnje nepovoljan po njega. Opisani scenarij kodiran je formalno kao poziv na akciju na temelju govornikove zamisli potencijalnog razvoja situacije, npr.:

Dođi, ako smiješ!

Hajde, okreni se, samo probaj!

Izuzetno je važno da adresat ovakav imperativ interpretira pravilno (u suprotnome bi bio izložen ozbiljnim štetnim posljedicama), a to je i govornikov interes. Zato govornik, kad god pragmatički kontekst nije obavijesno dostatan, u imperativni iskaz dodaje semantičke verifikatore izazivanja i prijetnje (npr. *ako smiješ, samo probaj, samo, stisni i dr.*).

5.7.2. **Imperativom ironije** također se od adresata traži da ne izvrši imperativnu akciju jer je ona visoko nepoželjna, nekorisna i besmislena, pa bi se njezinim izvođenjem adresat izložio neugodnosti i blamiranju, što je nepovoljna posljedica i ne odgovara prototipnom scenariju imperativa, kao npr.:

I sad se moli takvome!

Pričaj mi malo o tome!

Scenarij koji odgovara imperativu ironije temelji se na govornikovo zamisli govornog čina u kojem „naivni” govornik poziva adresata na imperativnu akciju, pa onda u stvar-

nom govornom činu on ironično citira tog zamišljenog govornika. On se na taj način zapravo ograđuje od označenog imperativnog čina i koristeći se direktivnim potencijalom imperativa poziva na suprotan čin. U tom pogledu imperativ ironije pripada široj skupini tzv. ehoičnih govornih činova. (Wilson–Sperber 1988)

5.8. Posebnu skupinu neprototipnih imperativa nadalje čine imperativ dobre želje, pasivni imperativ, imperativ proklinjanja, imperativ s fiktivnim adresatom i kontrafaktivni imperativ. Upotreba ovih neprototipnih imperativa motivirana je ikorištenjem čistog direktivnog potencijala imperativa. Naime, direktivni potencijal imperativa odlično je spojiv s općenitim čovjekovim uvjerenjem i iskustvom da riječi imaju moć mijenjati svijet. Scenariji koji se kodiraju ovakvim imperativima ne odlikuju se karakteristikama prototipnih imperativnih scenarija ne samo zato što adresat ne može niti će izvršiti imperativnu akciju nego i zato što govornik normalno ne može niti obavezivati adresata na tu akciju. Prema tome, govornik od adresata ne očekuje djelatno angažiranje u budućnosti, već se nada će čistom direktivnom snagom imperativa, bez angažmana adresata, postići da se stanje stvari promijeni u skladu s njegovom željom (Jary–Kissine 2014: 71–72).

5.8.1. **Imperativom dobre želje** govornik prije svega izražava vlastitu nadu u povoljni, poželjni i korisni ishod stanja stvari s adresatom koji je normalno iznad moći i adresata i govornika, i obojica to znaju, npr.:

Ozdravi nam!

Uživajte u predstavi!

Doduše, u ovakvim primjerima ipak je u nekoj mjeri moguće „učitavati” inicijalnu agentivnost adresata. To se uostalom ponekad i eksplicitno čini proširivanjem imperativne konstrukcije različitim dodacima (usp. npr.: *Ozdravi nam što prije!*, tj. učini i ti sa svoje strane što god možeš da se to desi; *Samo uživajte u predstavi!*, tj. ne dajte se omesti ničim drugim). Po tome imperativ dobre želje može biti sličan imperativu bodrenja i hrabrenja. Ipak, nisu svi imperativi dobre želje takvi (usp. npr.: *Spavaj bez brige!*).

5.8.2. **Pasivni imperativ.** – Prototipni imperativ kombinira se s aktivnom rečenicom, gdje subjekt ima semantičku ulogu agensa. U pasivnoj rečenici subjekt je pacijens, pa je posve razumljivo što imperativi uopće nisu dobro kompatibilni s takvim tipom rečenice. U scenariju obilježenu pasivnom rečenicom očekivani agens nije adresat, nego neka osoba ili osobe odsutne iz govornog čina koje nužno nisu poznate govorniku, te ih ne može kontrolirati niti obavezivati. Zato se govornik ustvari nada da će snagom imperativa izazvati povoljan rezultat. Pasivni imperativ najčešće dolazi u tipiziranim konstrukcijama, kao npr.:

Budi proklet!

Budi zaboravljen!

Ipak, treba napomenuti da se agentivnost i u pasivnim imperativima može u nekim slučajevima „forsirati“, te se on tada može tumačiti kao imperativ s agansom inicijatorom koji je bliži prototipu (usp. npr.: *Ošišaj se kod frizera* = (otidi) neka te frizer ošiša). Pasiv imperativa I. lica množine (npr.: *Budimo kažnjeni!*) uvijek uključuje inicijalnu agentivnost adresata zato što je to lice množine u bosanskome inkluzivno.

5.8.3. Imperativ proklinjanja suprotan je imperativu dobre želje po tome što se njime prizivaju krajnje nepovoljne i štetne posljedice po adresata. No zbog toga su ustvari ova dva imperativa vrlo slična jer su izrazito ekspresivna. S druge strane, razlika je među njima u tome što je imperativna akcija kod imperativa proklinjanja ne samo izvan sposobnosti adresata nego je uglavnom uopće neizvodljiva, npr.:

Idi dovraga!

Crkni, krepaj, dabogda!

Motivacija za upotrebu vrlo je jasna: govornik koristi imperativ kako bi kod adresata stvorio dojam da on upravlja onim što se s adresatom događa. Inicijalna agentivnost adresata nije moguća, a nema ni smisla zato što se ne može očekivati da adresat svjesno poduzima korake u cilju vlastite štete (usp.: *Idi dovraga, hoćeš li!* / *Samo idi dovraga!* (≠ učini što možeš da odeš dovraga)).

5.8.4. Imperativ s fiktivnim adresatom. – Imperativ se može ostvariti i u konstrukciji u kojoj nema stvarnog adresata, tj. onda kad on objektivno nije upućen nikome. U takvu scenariju riječ je o vrlo specifičnom i potpuno netipičnom govornom činu kojem, prema klasičnom modelu komunikacije, nedostaje jedan od glavnih učesnika – primalac. Tako je u sljedećim rečenicama:

Raziđi se već jednom! (o magli)

Daj zapali se! (o vatri)

Kako je nesporno da je ovdje riječ o govornom činu, moramo pretpostaviti fiktivnog adresata jer pravi govorni čin bez njega nema smisla. Fiktivni adresat formalno funkcionira isto kao i stvarni individualizirani (spojiv je s ilokucijskim markerima, može se fokusirati i dr.). No u stvarnosti takav adresat nema djelatnu sposobnost, pa govornik i ne računa na bilo kakav adresatov angažman, nego računa na nekontrolirani (i stoga neizvjesni) povoljni razvoj situacije kojem se nada.

5.8.5. Scenarij koji se kodira **kontrafaktivnim imperativom** već se ostvario, njegov rezultat već postoji, ali je on suprotan govornikovoj želji. Na stanje stvari ne može se nika-ko utjecati. Toga je i govornik svjestan, no on to ne prihvaća, nego poseže za imperativom nadajući se da će njegov direktivni potencijal djelovati da se stanje stvari promijeni u njegovu korist. Takav je sljedeći primjer:

Ne kažnjavaj me jučer, čovječe! Evo na šta je sve izašlo!

Kontrafaktivni imperativ koristi se i kad govornik ne zna stvarno stanje stvari s kojim će se uskoro upoznati, ali se plaši da ono nije usklađeno s njegovim željama, npr.:

Budi kod kuće, samo budi kod kuće!

Nemoj samo biti njen brat, molim te!

Kontrafaktivni imperativ sličan je imperativu s fiktivnim adresatom jer ni ovdje adresat nije prisutan u govornom činu ili ga čak i nema. Vrlo je udaljen od prototipa.

5.9. U posebnu skupinu neprototipnih imperativa u bosanskome nadalje spadaju kondicionalni i koncesivni imperativ. Oni dolaze isključivo u nezavisnosloženim rečenicama, i to kao prva od dviju kopulativnih klauza. Kondicionalnim i koncesivnim imperativom govornik poziva adresata da obrati posebnu pažnju na kondicionalnu, odnosno koncesivnu situaciju jer je to u datom kontekstu vrlo bitno. U takvim su konstrukcijama u prvome planu subjekti konceptualizacije (govornik i adresat) i njihova interaktivna relacija, a tek u pozadini označena situacija. Ovim vrstama imperativa u konkretnom govornom činu govornik ustvari simulira imaginarni direktivni govorni čin te tako poziva adresata da i sam „uprizori“ taj imaginarni čin i u njemu se zamisli u ulozi agensa (Palić 2018). Riječ je dakle o direktivnosti koja se tiče isključivo konkretnog govornog čina a koja je kodirana iskorištenjem imperativnog oblika preuzetog iz imaginarnog govornog čina. U tom pogledu kondicionalni i koncesivni imperativ pripadaju široj skupini tzv. ehoičnih govornih činova (Wilson–Sperber 1988), te skupini nedoslovnih imperativa. Kondicionalni i koncesivni imperativ također koriste čisti direktivni potencijal imperativa. Njima je blizak i diskursni imperativ, kojim se govornik također poziva da obrati pažnju na diskurs, iako on ima svoje brojne specifičnosti.

5.9.1. Kondicionalni imperativ potvrđuje se u sljedećim rečenicama:

Daj mi ruku, i izvuci ću te iz vode!

Upitaj, objasniti će ti se!

Slobodne sintaksičko-semantičke parafraze ovih rečenica bile bi: *Ako mi daš ruku, izvuci ću te iz vode; Ako upitaš, objasniti će ti se.* Zbog grubog poklapanja sadržaja imperativnih i ako-klauza ovakve imperativne i nazivamo kondicionalnima. Međutim, navedene parafraze nisu potpuni značenjski ekvivalenti imperativima. Naime dok se ako-klauzama adresat samo obavještava o kondicionalnoj relaciji dvaju sadržaja, imperativom se skreće adresatova pažnja na značaj kondicionalne situacije. Taj je značaj, između ostaloga, i u tome da između antecedenta i postcedenta postoji relacija gotovosti i neizbježnosti (čim se ostvari antecedent, obavezno i odmah će se ostvariti postcedent). Subjekt kondicionalnog imperativa može biti specificiran (prvi primjer) ili, posebno često, generički (drugi primjer).

5.9.2. Koncesivni imperativ nalazi se u sljedećim primjerima:

Moli za njih i sedam puta, ja im opet neću oprostiti.

Plati i dvostruko, ja ti neću prodati.

Bliske parafraze potvrđuju koncesivno (tačnije kondicionalnokoncesivno) značenje (usp.: *Ako moliš za njih i sedam puta, ja im opet neću oprostiti; Ako platiš i dvostruko, ja ti neću prodati*). No razlika je između *ako...i*-klauza i imperativa opet u tome što se prvima samo dopušta neki sadržaj kao nedovoljni uvjet, a drugima poziva adresat da obrati pažnju na značaj koncesivne situacije. Ovdje je taj značaj, osim drugoga, i u tome što je imperativna akcija u datom kontekstu besmislena, te govornik poziva adresata da ne poduzima takvu akciju (usp. npr. parafraze: *Nemoj moliti za njih sedam puta jer im ja svakako neću oprostiti; Nemoj plaćati dvostruko jer ti ja svakako neću prodati*). Time je koncesivni imperativ istodobno i opozitni nedoslovni imperativ, a kao takav blizak je imperativu ironije.

5.9.3. **Diskursni imperativ** koristi čisti direktivni potencijal imperativa i prvenstveno služi za poziv adresatu da obrati pažnju, ali u ovom slučaju na diskurs, njegove dijelove, pozicije/uloge koje u njemu imaju govornik i adresat i dr. Ako se i aktivira verbalni smisao imperativnog glagola, on je sasvim sporedan, a u prvom je planu diskurs. Imperativi su općenito kao istaknuta interaktivna jezička sredstva vrlo značajni za organizaciju diskursa, no diskursni se imperativ specijalizirao za tu službu. On je uglavnom tipiziran, a postoje njegove barem četiri vrste:

- (1) imperativ I. lica mn. komunikacijskih glagola kojim se najavljuje konverzacija formalnim dodjeljivanjem uloge komunikatora i adresatu, npr.: *Recimo koju riječ o tome;*
- (2) imperativ *daj, dajte* koji ima funkciju najave konverzacije te iskazivanja lažne ljubavnosti, npr.: *Daj da pogodim; Dajte da razmislim.* Semantički je prazan i može se izostaviti (usp.: *Da pogodim; Da razmislim...*);
- (3) imperativ perceptivnih i spoznajnih glagola koji gube leksičko značenje (zato se mogu međusobno zamjenjivati); skreće pažnju na sadržaj koji slijedi, npr.: *Vidi, to nije u redu; Čuj, malo ne nerviraš; Znaj, pogriješili su;*
- (4) odrični imperativ komunikacijskih glagola kojim se adresat navodi na nastavak konverzacije, npr.: *Nemoj reći!; Nemoj kazati!; Daj ne pričaj!* Obično se koristi kad je govorniku saopćena neka neočekivana ili nevjerojatna obavijest (odrični oblik imperativa formalno odražava nepoželjno stanje koje ne bi trebalo produživati nastavljanjem diskursa).

5.10. Konačno, na samoj periferiji neprototipnih imperativa u bosanskome stoji **historijski imperativ**. On je sasvim poseban jer se općenito smatra da on ne pripada imperativu kao rečeničnome tipu, nego deklarativu, tj. da nema direktivnu ilokucijsku snagu, nego asertivnu (informiranje adresata o nečemu), kao u primjeru:

A mi radi, radi, i bogami završismo sve još isti dan.

Međutim, i upotreba historijskog imperativa može se objasniti jedino polazeći od direktivnog potencijala koji ima ovaj oblik. Naime, i historijski imperativ upotrijebljen je ehoično. Stvarni govornik oponaša zamišljenog govornika koji poziva na imperativnu akciju. Time on ukazuje na pojačanu obavezu koju su vršitelji imali pri vršenju radnje. Čitav je govorni čin s historijskim imperativom „prezentativnog” karaktera, što pokazuje i oblik predikatskih glagola suodnosnih klauza: to je skoro uvijek aorist (kao oblik za „doživljenu” svršenu prošlost) ili perfektivni prezent (kao oblik kojim se ističe rezultat radnje).

6. U ovome radu imperativ je razmotren kao glagolski način i kao rečenični tip. Kao glagolski način, imperativ u bosanskome ima oblike za 2. lice jd. i mn. i 1. lice mn. Kao rečenični tip, imperativ podrazumijeva posebnu morfosintaksičku strukturu kojom se primarno izriču direktivi. Imperativ ima stabilno i produktivno značenje koje inherentno nosi svaki imperativni oblik glagola u svakoj konstrukciji i u svakom kontekstu. Shematično (jezgreno) značenje imperativa u bosanskome sastoji se od tri ključne komponente: (1) imperativni je govorni čin „ovdje” i „sada”; (2) adresat je očekivani/potencijalni agens imperativne akcije; (3) imperativna je akcija hipotetična. Iz navedenih semantičkih komponenti izvodi se *direktivni potencijal imperativa* kao njegovo inherentno svojstvo da uvijek signalizira direktivnost, tj. poziv na akciju. Za imperativ su također važni pragmatički parametri kao što su želja, moć, sposobnost, obavezivanje itd. Kako su imperativi većinom potencijalno višesmisleni, njihova pravilna identifikacija nužno zahtijeva analizu pragmatičkih parametara, i to je ono što sagovornici u toku svakog imperativnog čina i rade kako bi osigurali preciznu elaboraciju konteksta. U tom smislu posebno je važno razlikovati doslovni od nedoslovnog imperativa. Prvi je mnogo manje, a drugi je gotovo isključivo ovisan o kontekstu.

Prototip imperativa u bosanskome uključuje četiri glavne komponente: (1) govornik želi da adresat izvede imperativnu akciju (ŽELJA); (2) govornik obavezuje adresata na izvođenje imperativne akcije (OBAVEZIVANJE); (3) adresat je sposoban izvesti imperativnu akciju (SPOSOBNOST); (4) adresat će izvesti imperativnu akciju (IZVRŠENJE). Ove komponente specificiraju gramatička svojstva prototipnih imperativnih konstrukcija: (1) subjekt je imperativa 2. lice (jednine); (2) subjekt imperativa nije naveden; (3) imperativ je u aktivnoj rečenici. Specificaciji prototipa najbolje udovoljavaju direktivi tipa naredbi, zahtjeva i molbi, što se empirijski potvrđuje njihovom izrazitom frekventnošću. Imperativi koji krše datu specificaciju smatraju se neprototipnima. Stupanj njihove neprototipnosti mjeri se obimom kršenja specificacije prototipa. Postoji barem dvadeset vrsta neprototipnih imperativa u bosanskome, kao što su: ultimativni imperativ, imperativ s eksplicitnim subjektom, imperativ 1. lica, imperativ s neindividualiziranim i generičkim subjektom, savjetodavni imperativ i dr.

Tabela ključnih semantičkih i pragmatičkih obilježja imperativa u bosanskom jeziku

	ŽELJA			OBAVEZIVANJE			SPOSOBNOST		IZVRŠENJE		
	G želi da A izvede imp. akciju	neku drugu akciju	G želi da se stvari samo promijeni	G obavezuje A na imp. akciju	na neku drugu akciju	A je sposoban za imp. akciju	za neku drugu akciju	A će izvršiti imp. akciju	neku drugu akciju	stanje će se stvari samo promijeniti	
IMP naredbi, zahtjeva i molbi (prototip)	+	-	-	+	-	+	0	+	-	-	
Ultimativni IMP	+	-	-	++	-	+	0	+	-	-	
IMP s eksplicitnim subjektom	+	-	-	++	-	+	0	+	-	-	
IMP prvog lica	++	-	-	+	-	+	0	+	-	-	
IMP s neindiv. i gener. subjektom	+	-	-	+	-	+	0	+	-	-	
Savjetodavni IMP	0	-	-	0	-	+	0	0	-	-	
IMP ponude	0	-	-	0	-	+	0	0	-	-	
IMP dopuštenja	0	-	-	0	-	+	0	0	-	-	
IMP bodrenja i hrabrenja	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	
Reklamni IMP	-	+	-	-	0	-	+	-	0	-	
IMP izazivanja i prijetnje	-	+	-	-	+	+	+	-	+	-	
IMP ironije	-	+	-	-	+	+	+	-	+	-	
IMP dobre želje	-	0	+	-	0	-	+	-	0	-	
Pasivni IMP	-	0	+	-	-	-	+	-	-	0	
IMP proklinjanja	-	-	+	-	-	-	-	-	-	0	
IMP s fiktivnim adresatom	-	-	+	-	-	-	-	-	-	0	
Kontrafaktivni IMP	-	-	+	-	-	-	0	-	-	-	
Kondicionalni IMP	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	
Koncesivni IMP	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	
Diskursni IMP	-	+	-	-	+	-	0	-	+	-	
Historijski IMP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Skrćenice i simboli: G (govornik), A (adresat), IMP (imperativ), imp. (imperativni), + (da); - (ne); 0 (ne nužno)

LITERATURA

- Aikhenvald, Alexandra (2010) *Imperatives and Commands*, Oxford: Oxford University Press.
- Bolinger, Dwight (1967) „The Imperative in English”, u: *To Honor Roman Jakobson: Essays on the occasion of his seventieth birthday*, The Hague, Mouton, vol. 1 (Janua Linguarum, series maior 31), 335–362.
- Davies, Eirlys (1986) *The English imperative*, London: Croom Helm.
- De Clerck, Bernard (2006) „The imperative in English: a corpus-based, pragmatic analysis”, doktorska disertacija, Ghent: Ghent University.
- Han, Chung-Hye (2000) *The Structure and Interpretation of Imperatives: Mood and Force in Universal Grammar*, New York: Garland.
- Jary, Mark i Mikhail Kissine (2014) *Imperatives*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kemmer, Suzanne i Arie Vergahen (1994) „The grammar of causatives and the conceptual structure of events”, *Cognitive Linguistics* 5–2, 115–156.
- Langacker, Ronald (2008) *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*, New York: Oxford University Press.
- Palić, Ismail (2018) „Kondicionalne kopulativne rečenice”, *Sarajevski filološki susreti 4: Zbornik radova (knj. 1)*, Sarajevo, 90–104.
- Potsdam, Eric (1998) *Syntactic issues in the English imperative*, New York: Garland.
- Pranjeković, Ivo i Lada Badurina (2012) „Načini izražavanja imperativnosti”, *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova (knjiga 1)*, Sarajevo, 619–628.
- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech i Jan Svartvik (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London: Longman.
- Sadock, Jerrold (1974) *Toward a linguistic theory of speech acts*, New York: Academic Press.
- Sadock, Jerrold i Arnold Zwicky (1985) „Speech act distinctions in syntax”, u: Shopen, T. (ur.), *Language Typology and Linguistic Description*, Cambridge: Cambridge University Press, 155–196.
- Searle, John (1969) *Speech acts*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Takahashi, Hidemitsu (2012) *A Cognitive Linguistic Analysis of the English Imperative: With special reference to Japanese imperatives*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tanasić, Sreto (2005) „O imperativu u savremenom srpskom jeziku”, u: Tanasić, S., *Sintaksičke teme*, Beograd: Beogradska knjiga, 37–50.
- Taylor, John (1989) *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford: Clarendon Press.
- van der Wurff, Wimm (ur.) (2007) *Imperative clauses in generative grammar*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wilson, Deirdre i Dan Sperber (1988) „Mood and the analysis of non-declarative sentences”, u: Dancy, J., J. Moravcsik i C. Taylor (ur.), *Human agency: Language, duty and value*, Stanford: Stanford University Press, 77–101.

SUMMARY

Ismail Palić

ABOUT THE SEMANTIC AND PRAGMATIC ASPECT OF THE IMPERATIVE IN THE BOSNIAN LANGUAGE

In this paper, the imperative is understood as a verbal modus and as a sentence type. As a verbal modus, the imperative in Bosnian has the 2nd person singular and plural as well as the 1st person plural forms. As a sentence type, imperative is the special kind of morpho-syntactic structure which is primarily and prototypically used to issue directives. The imperative has a stable and productive meaning that every imperative form of verb in every construction and every context inherently bears. The schematic (core) meaning of the imperative in Bosnian involves three key components: (1) the speech act of imperatives is "here" and "now"; (2) the addressee is the expected / potential agent of imperative action; (3) the imperative action is hypothetical. From the given semantic components, the *directive potential of the imperative* is carried out, which is its inherent semantic characteristic that it always signals the directiveness, i.e. call to action. But, for the imperative pragmatic parameters are also very important (such as wish, power, ability, commitment, etc.). Since imperatives are largely potentially ambiguous, their proper identification necessarily requires the analysis of pragmatic parameters, and that is what interlocutors do during each imperative act in order to ensure a precise elaboration of the context. In this respect, it is important to distinguish between literal and non-literal imperatives. The former is much less dependent on the context, and the other is almost exclusively context dependent.

The prototype of the imperative in Bosnian involves four key components: (1) the speaker wants the addressee to carry out an imperative action (WISH); (2) the speaker obliges the addressee to perform an imperative action (OBLIGATION); (3) the addressee is capable of performing an imperative action (ABILITY); (4) the addressee will perform the imperative action (EXECUTION). These components specify the grammatical properties of prototype imperative constructions: (1) the subject of the imperative is the 2nd person (singular); (2) the subject of the imperative is not present; (3) the imperative is in an active sentence. The specification of the prototype is best reflected in the directives such as orders, demands and requests. This is empirically confirmed by their high frequency in use. Imperatives that break the given specification are considered non-prototypical. The degree of non-prototypicality is measured by the extent of the violation of the specification of the prototype. There are at least twenty types of non-prototypical imperatives in Bosnian: ultimate imperatives, imperatives with an explicit subject, 1st person imperatives, imperatives with a non-individualized and generic subject, advisory imperatives and so on.

Key words: *imperative, directiveness, directive potential, literal imperative, non-literal imperative, prototypical imperative, non-prototypical imperative*

Marina Katnić-Bakaršić

PRAGMATIKA, SEMANTIKA I STILISTIKA
DIREKTNOSTI I INDIREKTNOSTI

U radu se pokušavaju dati osnove kompleksnoga pragmatičkog, semantičkog i stilističkog modela proučavanja direktnosti i indirektnosti. Istražuje se više pitanja: semantika direktnih i indirektnih govornih činova, njihova upotreba u okviru strategija uljudnosti, kao i njihova povezanost sa odnosima moći. Pored toga, ukazuje se na važnost uključivanja perspektive kroskulturalne pragmatike, koja može doprinijeti napuštanju etnocentričnosti u proučavanju direktnosti i indirektnosti. Kroskulturalni pristup pokazuje da ne postoji jednoznačna veza između indirektnosti i uljudnosti, odnosno direktnosti i moći u svim kulturama. Proučava se utjecaj individualnih i grupnih komunikacijskih stilova kao i različitih diskursnih tipova na dominantnu upotrebu direktnosti ili indirektnosti, te se ukazuje na moguće stilističke varijante koje se kreću između ova dva pola. Konačno, posebno se sa aspekta pragmatičke stilistike proučava upotreba direktiva i indirektnih govornih činova u književnosti.

Ključne riječi: *direktnost, indirektnost, kroskulturalna pragmatika, semantika, stilistika, moć, uljudnost*

dr. sc. Marina Katnić-Bakaršić,
 Univerzitet u Sarajevu, Filozofski
 fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 81'33
 81'38

1. DIREKTNOST I INDIREKTNOST: UVOD

Iako su pojmovi direktnosti i indirektnosti izuzetno frekventni u suvremenoj lingvistiци, najčešće nisu precizno definirani jer se obično polazi od pretpostavke da se njihovo značenje podrazumijeva. Novija istraživanja pokazuju da indirektnost može biti veoma "sklizak" i dvosmislen koncept"; štoviše, direktnost je mnogo kompleksniji pojam od pukog opozita indirektnosti (Grainger, Mills 2016: 34–51). Kao što je poznato, direktnost i indirektnost tradicionalno se najviše proučavaju u pragmatiki, i to u okviru sljedećih pitanja:

- a) direktni i indirektni govorni činovi,
- b) strategije uljudnosti / neuljudnosti i direktnost / indirektnost
- c) direktnost / indirektnost i odnosi moći.

U radu želim pokazati da je u proučavanje direktnosti i indirektnosti neophodno uvesti kompleksni pristup, koji uz pragmatiku uključuje ili bar implicira i semantiku. Wierzbicka (2003) svojoj knjizi o kroskulturalnoj pragmatiki daje znakovit podnaslov *Semantika ljudske interakcije*; štoviše, zaključno poglavlje te knjige u naslovu sažima jasnu tvrdnju da je „semantika ključ za kroskulturalnu pragmatiku”. Dok je tradicionalna pretpostavka bila da se direktnost više vezuje za neuljudnost a indirektnost za uljudnost (Brown, Levinson 1987), novija istraživanja u okviru kroskulturalne pragmatike pokazala su da različite kulture na različite načine percipiraju i upotrebljavaju direktnost i indirektnost (Wierzbicka 2003, Grainger, Mills 2016). Pored pragmatike i semantike, u proučavanje ovih pojmova potrebno je uključiti stilistiku, posebno pragmatičku, kao i diskurzivni kontekst iskaza, što tradicionalna pragmatika nije činila; recentna monografija Karen Grainger i Sare Mills (2016) upravo diskurzivni/-e pristup/-e smatra posebno važnim/-a.

Ako pođemo od pragmatike, logično je prije svega razmotriti direktnost i indirektnost u okviru teorije govornih činova. Direktnim činovima nazivaju se oni kod kojih postoji usklađenost forme i funkcije, pa se u tom smislu razlikuju tri osnovna tipa direktnih činova, i to tako što se deklarativni vezuju za deklarativne rečenice, pitanja za upitne a naredbe i zahtjevi za imperativne rečenice, koje mogu imati ulogu naredbe ili molbe, npr:

	Struktura/forma	Funkcija
Jesi li napisala rad o direktnosti?	Upitna	Pitanje
Napiši rad o direktnosti (molim te)!	Imperativna	Naredba (molba)
Napisala si rad o direktnosti.	Deklarativna	Tvrdnja

Smatra se da su indirektni govorni činovi mnogo brojniji i kompleksniji budući da kod njih nema jednoznačne veze između forme i funkcije, odnosno, indirektnost se u ovom kontekstu definira kao nepodudaranje govornikove namjere i eksplicitne strukture iskaza, tj. formalne strukture iskaza i njegove ilokutivne snage. Novija istraživanja pokazala su da nije uvijek jednostavno odrediti da li je neki govorni čin direktan ili indirektan, pa tako u reklamama iskaz koji na prvi pogled djeluje kao direktni i u elementarnom smislu i jest direktan, ipak može biti interpretiran i kao indirektni u određenom smislu, npr.: „*Radiom otklanja prljavštinu i neugodne mirise*”. Veznik „i” dodaje tom iskazu, koji je na prvi pogled direktan, i indirektno značenje da drugi deterdženti također uklanjaju prljavštinu, ali ostavljaju neugodne mirise (Grundy 1995:7, cit. prema Grainger, Mills 2016: 53).

Treba podsjetiti i da se direktnost manje proučavala jer su se istraživači fokusirali na proučavanje izražavanja indirektnosti, koja im se činila kao kompleksniji problem. Uobičajena

pretpostavka da je direktnost „*forma koja se sastoji isključivo od propozicionalnog sadržaja*” implicira da je ona jednostavniji, jasniji izbor jezičnog oblika, pa je stoga evaluativna već po sebi (Grainger, Mills 2016: 51) jer se samom tom tvrdnjom ona vrednuje pozitivnije od indirektnosti. Sa druge strane, u klasičnoj teoriji uljudnosti direktnost se vezuje za neuljudnost a indirektnost za uljudnost, tako da se u tom tumačenju tzv. *on-record* iskazi (nemodificirana direktnost) nalaze na krajnjem polu neuljudnosti, dok se *off-record* iskazi i potpuno izbjegavanje govorenja kao maksimalna indirektnost nalaze na krajnjem polu uljudnosti (Brown, Levinson 1987). Ova inherentna ambigvitnost vrednovanja tih pojmova čini ih posebno zanimljivom za istraživanje. U idealnoj, apstraktnoj interakciji dominirala bi direktnost jer bi omogućavala jasnost i jednoznačnost komunikacije, ali stvarne interakcije uključuju niz drugih faktora, od kulturno-historijskog konteksta do odnosa nejednake moći među sugovornicima i/ili nezaobilaznih strategija uljudnosti, koji utječu na potencijalnu višeznačnost realiziranu kao indirektnost. Čini se ispravnom tvrdnja da govorni činovi „*uključuju različite stepene interakcijskog rizika*” te da stoga konverzacija može imati u prvom planu važnije ciljeve i obaveze od jasnosti (Lakoff 1990: 30). Opet ističem da tek kontekst (lingvistički, kulturni ili diskurzivni) pomaže sugovornicima u odabiru i vrednovanju odgovarajućih govornih činova.

2. KONVENCIONALNA I NEKONVENCIONALNA INDIREKTNOST

Suvremena pragmatička istraživanja posvetila su dosta pozornosti pojmu konvencionalne indirektnosti, koju karakterizira upotreba ustaljenih formula u specifičnim kontekstima, lako prepoznatljivih među članovima određene kulturne grupe (Grainger, Mills 2016: 41). U takve formule u našem jeziku spadaju iskazi poput sljedećih: *Možete li mi donijeti račun?* (obraćanje gosta konobaru), *Biste li mi dodali tu knjigu?* (kupac prodavcu), koje jednostavno prepoznamo kao zahtjeve, odnosno molbe: *Donesite mi račun (molim vas)*, *Dodajte mi tu knjigu (molim)*. Razne kulture imaju različite formule za izražavanje konvencionalne indirektnosti, tako da se u svijesti pripadnika pojedinih kultura one ne razlikuju od odgovarajućih direktnih činova. Razlika je u tom slučaju u formalnosti ili neformalnosti iskaza, što se opet više odnosi na situacijske i komunikativne stilove. Za razliku od konvencionalne indirektnosti, neki recentni autori smatraju da je „prava” indirektnost ona koja ne donosi ustaljene formulaične, kulturno specifične iskaze, a može se interpretirati kao *off record* (Grainger, Mills 2016: 43). Takvi su primjeri:

(1) *Uh, kako je ovdje zagušljivo!* (= *Otvori/-te prozor*), ili

(2) *Jao kako kiša lije, ne znam kako ću kući, teško ću naći taksi...* (= *Hoćeš li me ti odvesti kući, došao si autom?*, odnosno još direktnije *Odvedi me kući!*).

Ovakvu indirektnost sugovornici ne mogu uvijek jednostavno „dešifrirati”, odnosno „prevesti” u odgovarajući direktan iskaz, tako da ona može izazvati dvojbe i nesporazume.

Kao što se vidi i iz prethodnih primjera, nekonvencionalna indirektnost udaljenija je od direktnosti nego konvencionalna, pa se uspostavlja svojevrsni niz:

direktnost – konvencionalna indirektnost – nekonvencionalna indirektnost.

Konvencionalnu indirektnost pripadnici jedne kulturne skupine, odnosno jedne jezične zajednice, veoma jednostavno semantiziraju i „prevode” u odgovarajući direktni iskaz, ali konkretne jezične forme u kojima se ona javlja izrazito su kulturno limitirane i u svakom jeziku drugačije. Wierzbicka naglašava da pripadnici jedne kulture ulaskom u drugu kulturu nerijetko prave bitne *semantičke greške* ukoliko ne poznaju određene forme konvencionalne indirektnosti. Tako bi npr. stranci koji bi u Australiji rečenice *How about a beer?* ili pak *Why don't you come and have lunch with us?* interpretirali kao pitanja a ne kao poziv, odnosno ponudu, napravili semantičku grešku koja je rezultat „razlika u 'kulturnoj logici' kodiranoj u jeziku” (Wierzbicka 2003: 62). Kao što vidimo, semantika i pragmatika neodvojivo su povezane u propitivanju direktnosti i indirektnosti.

Kada je pak riječ o nekonvencionalnoj indirektnosti, iako postoje različita lingvistička sredstva kojima se ona izražava, npr. oklijevanja, ograde, eufemizmi ili negacije, ni u okviru jedne kulture nije moguće uvijek precizno definirati sve forme u kojima se ona realizira. Kada je riječ o negaciji u funkciji indirektnosti, zanimljivo je kako ona u političkom diskursu može dobiti važnu ulogu, kao npr. u izjavi da će se nešto dogoditi „u ne previše dalekoj budućnosti – not too distant future”. Takva tvrdnja omogućava govorniku da nešto kaže „bez preuzimanja odgovornosti koju sa sobom nosi direktna tvrdnja” (Osmankadić 2016: 81). Indirektnost se može postići na još jedan način, impersonalizacijom, shvaćenom kao izostavljanje imenovanja onoga kome iskaz pripada (Allan 1986: 26), po pravilu u neodređenoličnim, bezličnim ili pasivnim rečenicama. Evo kako to izgleda u narednim primjerima:

(3) *Smatra se da je taj koncept zastario.*

(4) *Kažu da je naš kolega jučer opasno naljutio direktoricu.*

(5) *U Vladi se priča da će ministar XY uskoro biti smijenjen.*

U ovim slučajevima govornik prividno ne iskazuje svoje mišljenje, već mišljenje koje je općeprihvaćeno ili mišljenje, tj. tvrdnju koju je iskazao neko drugi, odnosno neki neodređeni subjekt. Govornik se u takvim indirektnim iskazima zapravo „pretvara da izvještava o onome što drugi ljudi misle i govore umjesto da nameće svoja vlastita mišljenja” (Allan 1986: 26), a samim tim izbjegava i odgovornost za rečeno. Ovo je važno i zbog toga što se pokazuje da se impersonalizacija često pojavljuje u neupravnom govoru, koji je i inače odlično i nedovoljno proučeno sredstvo za izražavanje indirektnosti, o čemu će biti više riječi kasnije, u razmatranju stilističkog pristupa direktnosti i indirektnosti.

3. DIREKTNOST I INDIREKTNOST OD ETNOCENTRIZMA KA KROSKULTURALNOJ PRAGMATICI

Teorija uljudnosti Penelope Brown i Stephena Levinsona doživjela je dosta kritike i u suvremenoj kroskulturalnoj pragmatiki zbog snažne anglocentričnosti (Wierzbicka 2003),

tako da je retoričko pitanje: „*Je li moguće biti direktan i ipak biti učtiv?*” (Terkouraffi 2005: 277) danas bez sumnje dobilo pozitivan odgovor. Treba podsjetiti i da je percepcija direktnosti i indirektnosti u različitim kulturama, odnosno društvenim skupinama, uvijek vezana i za određene lingvističke ideologije. Iako se „u izvjesnoj mjeri” može govoriti o preferiranom diskurzivnom stilu određene kulture (Goddard, Wierzbicka 1997: 237), u novijim kroskulturalnim pragmatičkim istraživanjima pokazalo se da kulture nisu monolitne u vrednovanju direktnosti i indirektnosti, što znači da unutar jedne kulture pripadnici različitih skupina (zavisno od socijalnog statusa, profesije, roda) imaju različite ideologije o ovim pojmovima. Dakle, ponavljam da kulture ne možemo definirati jednoznačno kao direktne ili indirektno jer sami pripadnici kultura različito prepoznaju direktnost i indirektnost pa ih različito i vrednuju; znanstvenici stoga istražuju „ono što se prepoznaje kao direktnost” a ne neku apsolutnu vrijednost koja je opozitna indirektnosti (Grainger, Mills 2016: 52). Napominjem da to prepoznavanje nije uvijek vezano samo za različite kulture već i za individualne stilove. Tako u narednom primjeru indirektni govorni čin može biti prepoznat kao molba, ali i ne mora:

(6) *Sugovornica A: Baš sam zatrpana poslom, čeka me još gomila studenata za potpis a moram otići na protokol po one materijale. (= Molim te, preuzmi ti one materijale s protokola).*

Sugovornica B: Idem ja začas na protokol po to, samo ti radi.

Sugovornica A: Joj baš ti hvala. (ili često: Uh, super, izvini, nadam se da ti nije teško.)

Ukoliko indirektnost molbe nije shvaćena, sugovornica B može reći:

Uh, vidim da si u velikom poslu, ne daj se, samo polako pa ćeš sve stići.

Kao što vidimo, svaka replika u interakciji otvara različite mogućnosti za dalji tok razgovora, što zavisí i od individualnoga stila sugovornika a ne samo od grupnih stilova, uključujući i kulturne.

Pogledajmo sada jedan bitno drugačiji pristup u kroskulturalnoj pragmatiki, kojim se uvodi „prirodni semantički metajezik”, zasnovan na „univerzalnim ili gotovo univerzalnim semantičkim primitivima” (Wierzbicka 2003: 454). Ovakav metajezik, lako prevodiv na različite jezike jer sadrži pojmove poput *ja, kažem, želim, ti, kažeš, uradiš, itd.*, omogućava da relativno jednostavno i razumljivo prikažemo semantiku govornih činova, što opet pokazuje kulturne razlike bez vrednovanja kultura. Zanimljivo je u kontekstu ovoga rada da prema tumačenju A. Wierzbicke pojmovi direktnosti i indirektnosti nisu dovoljno znanstveni (oni su tzv. „neformalni metajezik”) i nisu oslobođeni etnocentrizma, tako da ih ovaj prirodni semantički metajezik može uspješno zamijeniti (Goddard, Wierzbicka 1997; Wierzbicka 2003). Čini se ipak da su ovi pojmovi i danas aktualni u nizu istraživanja, ali već njihova višeznačnost pokazuje da oni nisu idealni kao termini i da ideja o uvođenju o drugačijih pojmova ima svoje opravdanje.

4. KA NOVIM PARAMETRIMA U PROUČAVANJU DIREKTNOSTI I INDIREKTNOSTI: MOĆ, DISKURSNI TIPOVI, ROD I KLASA

Ranije je bilo riječi o tome da je važno prepoznati direktnost i indirektnost. To prepoznavanje posebno dolazi do izražaja u istraživanjima o relaciji između ovih pojmova i moći. Direktnost se naime obično vezuje za moćne društvene skupine ili pojedince, dok se smatra da je veća indirektnost karakteristična za subordinirane pojedince ili skupine. Moćni govornici češće govore direktno a za ne-moćne „direktnost je opasna djelomično zato što uključuje odgovornost kako za iskaz tako i za dobijanje odgovarajućeg odgovora na njega. Ali indirektnost je opasna jer može biti krivo shvaćena” (Lakoff 1990: 32). Istraživanje stavova bilingvalnih govornika o ovim pojmovima potvrdilo je ove tvrdnje i pokazalo da ispitanici vrednuju direktnost kao indeks moćnog položaja, dok je indirektnost indeks nižeg položaja, odnosno statusa. Direktnost kod moćnih govornika evaluirana je izrazito pozitivno jer su je ispitanici smatrali indikatorom autoriteta, odgovornosti i jasnoće; naprotiv, indirektnost kod moćnih govornika negativno je vrednovana jer je percipirana kao indikator slabosti (Grainger, Mills 2016: 136). Sa druge strane, moćni govornici mogu sebi dopustiti indirektnost jer subordinirani moraju pravilno interpretirati i indirektno signale te reagirati u skladu s njima. Fairclough naglašava da se govorni činovi moraju promatrati u kontekstu jer se diskursni tipovi „razlikuju po svojim konvencijama za direktnost izražavanja govornih činova, i te su razlike široko povezane sa načinom na koji su socijalne relacije kodirane u njima” (Fairclough 1989: 156). Ovaj autor navodi primjer učiteljice koja kaže „Vrata su još otvorena” ili „Zašto su vrata još otvorena?”, a učenici shvaćaju da ovi indirektni činovi zapravo jesu poziv na akciju, te imaju značenje „Zatvorite vrata!”. Sličan primjer možemo uzeti i iz poslovnog diskursa, kada direktor kaže uposleniku: „Vidim da još niste završili izvještaj koji sam tražio”, gdje je uposleniku jasno da indirektni čin treba shvatiti dvoznačno, i kao kritiku i kao naredbu da što prije dovrši izvještaj. Ovaj bi iskaz bio propraćen i neverbalnim sredstvima – određenim tonom glasa, intonacijom, mimikom ili čak gestovima. Jasno je dakle da moć omogućava upotrebu i direktnosti i indirektnosti, zavisno od komunikacijskog stila sugovornika i/ili od diskursnog tipa; subordinirani pak položaj govornika s jedne strane zahtijeva veću uljudnost, koja se često manifestira indirektnošću, a s druge strane i jasnost, pa stoga nije jednostavno izabrati odgovarajuću formu. Studenti koji bi direktno tražili prolongiranje roka za predaju seminarskog rada („Profesorice, produžite nam rok za seminarski za petnaest dana”) vjerojatno ne bi odabrali najsretniji način da to učine (istina, i ovdje bi neverbalna sredstva mogla „popraviti dojam” – molećiva intonacija, pogled i slično). Prevelika indirektnost također ne bi bila poželjna jer bi se time gubila jasnost: „Profesorice, mi smo, ovaj... znate, imali smo puno sada obaveza... pa smo... eto, mislili...” Profesorica: „Dajte, recite već jednom o čemu se radi...”.

U nekim diskursnim žanrovima direktnost je neophodna – npr. u vojsci, na sportskom treningu, u raznim proglasima državnika i slično. Drugi pak žanrovi i diskursni tipovi, čak i oni sa izraženom persuazivnom funkcijom, kakvi su reklame ili politička propaganda, zavisno od

cilja i konkretne situacije mogu se koristiti direktnošću (*Kupite naš proizvod! Glasujte za nas!*), ali i indirektnošću, u tekstovima koji su najčešće pseudoznanstveni ili pseudoobjektivni.

U evaluaciji direktnosti / indirektnosti sudjeluju i drugi parametri, pa ću ovdje spomenuti još dva – rod i klasu – kako bih pokazala da je teško govoriti o jednoznačnoj percepciji ovih pojmova. Kada je o rodnom relacijama riječ, postoji pretpostavka da je za muškarce karakteristična direktnost a za žene indirektnost u komunikaciji, što je opet jasno vezano i za nejednake odnose moći. Problem nastaje onda kada su žene visoko pozicionirane u politici ili poslovnom svijetu, pa su često izložene kritikama da su postale „neženstvene” ako u njihovom govoru dominira direktnost, a ako govore indirektno, onda se smatra da nisu dovoljno profesionalne i zvanične. Međutim, i ovdje se vidi koliko nema univerzalnih pravila, pa su istraživanja pokazala da se u Malagasi kulturama indirektnost odnosi na muški govor jer se smatra da indirektni stil zahtijeva više vještine, bolje poznavanje jezika i zato je primjeren javnom diskursu, dok žene govore više direktnim stilom (Keenan 1974: 140). Kada je pak riječ o klasnom vrednovanju direktnosti i indirektnosti, važno je napomenuti da ponekad pripadnici nižih klasa smatraju indirektnost u formulama uljudnosti viših klasa pretjeranom i afektiranom, što znači da je negativno vrednuju (o tome v. Grainger, Mills 2016: 66–67) i nerijetko parodiraju (to se često susreće npr. u sarajevskom kolokvijalnom govoru), dok se direktnost smatra izrazom drugarstva, solidarnosti. Konačno, ponavljam da ne treba zaboraviti ni individualni stil govornika, budući da i on znatno može utjecati na upotrebu direktnosti / indirektnosti i funkcionirati simultano sa nekim od drugih navedenih parametara.

Ako želimo rezimirati prethodni segment rada, vidimo da su odnosi direktnosti i indirektnosti u kompleksnim relacijama sa strategijama uljudnosti, kulturom, odnosima moći, kao i sa diskursnim tipom u kojem se interakcija odvija. Stilistički pristup ovome dodaje još jedan važan aspekt, koji je u radu samo uzgred spomenut, a to je aspekt komunikacijskih stilova samih govornika.

5. SUVREMENI STILISTIČKI PRISTUP I DIREKTNOST – INDIREKTNOST

Stilistički pristup uključen je i u neke prethodne segmente rada, a izuzetno je bitan za proučavanje direktnosti i indirektnosti zato što samo on može pokazati koliko su za upotrebu ovih opozita relevantni stilovi sudionika u komunikaciji, i to grupni stilovi (kulturni, čime se bave kroskulturalna pragmatika i pragmatička stilistika, zatim socijalni i situacijski, odnosno diskurzivni stilovi, koje treba proučavati kritička diskursna stilistika), kao i individualni, idiostilovi. U literarnom diskursu upotreba direktnosti ili indirektnosti može biti pokazatelj odnosa moći među likovima – npr. u narativnim ili dramskim žanrovima, ali može poslužiti i za govornu karakterizaciju likova. Izbor između direktnosti i indirektnosti u dramskom dijalogu potencijalno je veoma stilogen: direktni su činovi „odlika moćnijeg, dominantnog sugovornika, a indirektni pak činovi subordiniranog” (Katnić-Bakaršić 2013: 94). Promjena stila, tj. prelazak lika od direktnosti na indirektnost i obrnuto, po pravilu signalizira i promjenu odnosa moći, što je izuzetno relevantno za dramski dijalog (v. npr. analizu

promjene odnosa moći na osnovu različite upotrebe direktnosti i indirektnosti u drami *Stranac u Beču* Mire Gavrana u: Katnić-Bakaršić 2013: 126–130). U svim slučajevima nužno je promatrati kontekstualiziranu interakciju a ne izolirane iskaze, odnosno činove.

Potrebno je proširiti sferu upotrebe pojmova direktnost / indirektnost na još jedan stilistički relevantan aspekt. Naime, u pragmatičkoj stilistici govori se o direktnom i indirektnom diskursu, pod čim se podrazumijevaju tipovi tuđega govora u narativima (Black 2006: 63–71) Ovim se izlazi iz sfere govornih činova i strategija uljudnosti i ulazi u širu sferu upotrebe pojmova direktno / indirektno. Koliko god se na prvi pogled činilo da je tu riječ o potpuno drugoj vrsti direktnosti i indirektnosti, činjenica je da upotreba ovih pojmova nije slučajna i da se može uspostaviti određena paralela sa pitanjima o kojima je bila riječ u prethodnom dijelu rada. Vidjeli smo ranije da je neupravni govor u kombinaciji sa odsustvom imenovanja onoga ko je autor iskaza (impersonalizacijom) važno sredstvo za izražavanje indirektnosti u nekim slučajevima (npr. *Priča se da sporazum neće biti potpisan; Kažu da će doći do promjena u vladi...* – uporedi sa: *Premijer je rekao: „Sporazum neće biti potpisan.”; Ministar je izjavio: „Doći će do promjena u vladi.”*) Kao što u direktnom govornom činu postoji podudaranje forme i funkcije, tako u direktnom diskursu postoji podudaranje između govornika i iskaza (govorniku pripada iskaz) i direktnost je uvijek veća, čak i ako govornik pomalo okoliša. Kod indirektnih činova nema podudaranja forme i funkcije, a tako i u indirektnom diskursu nema podudaranja između govornika i onoga kome iskaz pripada (narator indirektno prikazuje šta je rekao govornik / lik). Pored toga, vidjeli smo da postoje iskazi u kojim je teško jednoznačno odrediti da li je riječ o direktnom ili indirektnom govornom činu, a sličnu ambigvitetnost nalazimo u slučaju slobodnog indirektnog govora, koji kombinira svojstva direktnog i indirektnog govora. Pragmatičku stilistiku nužno zanimaju razlozi odabira direktnog ili indirektnog diskursa u književnoumjetničkom tekstu, odnosno njihova stilska funkcija u tom tekstu; u drugim pak diskursnim tipovima, npr. političkom ili medijskom, kritička stilistička interpretacija može otkriti važne razloge odabira direktnosti ili indirektnosti (npr. manipulacija) i posljedice koje iz toga proizlaze. Željela bih ovdje otvoriti još jedno pitanje kojim bi se mogla baviti pragmatička stilistika literarnog diskursa; ona bi naime trebala proučavati važan postupak direktnog obraćanja čitatelju/ čitateljici u romanu – najpoznatiji i stilistički najsnažnije markiran primjer svakako je roman Itala Calvina *Ako jedne zimske noći neki putnik...* Istraživanje mogućih varijacija ovoga postupka moglo bi dovesti i do zaključaka o njegovim relacijama prema uobičajenom shvaćanju direktnosti i indirektnosti, odnosno o proširivanju cijeloga polja istraživanja.

6. UMJESTO ZAKLJUČKA

Na kraju ću ponoviti tezu koju zastupam u ovome radu, a to je da se o direktnosti i indirektnosti danas više ne bi trebalo govoriti samo sa jednog aspekta, pa tako ni sa aspekta kulturne pragmatike, već da bi u istraživanje trebalo uključiti više pristupa, odnosno više

lingvističkih disciplina. Čini mi se također i da je problematično stalno i isključivo povezivanje direktnosti i indirektnosti sa strategijama uljudnosti jer motivacija za izbor indirektnog čina nije samo želja za većom učtivošću već tu dolazi i niz drugih faktora – prije svega odnosi moći, a naročito osobenosti diskursa ili diskursnog žanra u kojem je iskaz realiziran, kao i individualni govornikov stil. Željela sam također pokazati kako nema pragmatike direktnosti / indirektnosti bez uključivanja semantike, a ideja o semantičkom metajeziku koji bi precizno i jasno ukazao na to kako ovi koncepti funkcioniraju u različitim kulturama (Wierzbicka 2003) čini mi se metodološki izvodivom. Konačno, stilistički pristup pokazuje se kao relevantan za sve tipove diskursa jer uspješno povezuje različite discipline. Kada je riječ o takvom pristupu, pokušala sam otvoriti još jedno potencijalno polje u istraživanju o literarnom diskursu, gdje stilistički kompleksni model može čak proširiti domete i polje funkcioniranja pojmova direktnost / indirektnost.

LITERATURA

- Allan, Keith (1986) *Linguistic Meaning. Volume One*, Routledge & Kegan Paul, London, New York.
- Black, Elizabeth (2006) *Pragmatic Stylistics*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Brown, Penelope, Steven Levinson (1987) *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Goddard, Cliff, Wierzbicka, Anna (1997) „Discourse and Culture”, u: van Dijk, T. (ur.) *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Vol. 2*, SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, str. 231–257.
- Grainger, Karen, Mills, Sara (2016) *Directness and Indirectness across Cultures*, Palgrave MacMillan, London.
- Fairclough, Norman (1989) *Language and Power*, Longman Group, London and New York.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2013) *Stilistika dramskog diskursa*, University Press Sarajevo.
- Keenan, Elinor O. (1974) „Norm Makers, Norm Breakers: Uses of Speech By Men and Women in a Malagasy Community”, u: Bauman, R. I Sherzer, J. (ur.) *Explorations in the Ethnography of Speaking*, Cambridge University Press Cambridge, str. 125–143.
- Lakoff, Robin Tolmach (1990) *Talking Power. The Politics of Language in Our Lives*, Basic Books, New York.
- Osmankadić, Merima (2016) *Funkcije lingvističke negacije u političkom diskursu – analiza diskursa međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo. Dostupno na web-stranici http://www.ff-eizdavstvo.ba/Books/Funkcije_lingvisticke_negacije_u_politic-kom_diskursu.pdf.
- Terkourafi, Marina (2005) „Politeness in Cyprus: A Coffee or a Small Coffee?”, u: Hickey, L. i M. Stewart (ur.) *Politeness in Europe*, Multilingual Matters Ltd, Clevedon, Buffalo, Toronto, str. 277–291.
- Wierzbicka, Anna (2003) *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York.

SUMMARY

Marina Katnić-Bakaršić

PRAGMATICS SEMANTICS AND STYLISTICS OF DIRECTNESS AND INDIRECTNESS

The paper aims to offer a basis for a complex pragmatic, semantic and stylistic model of investigating directness and indirectness. A number of issues have been explored: semantics of direct and indirect speech acts, their usage within politeness strategies, as well as their connection with power relations. Apart from that, the importance of including the perspective of cross-cultural pragmatics has been emphasized. Cross-cultural approach abandons ethnocentrism in investigating directness and indirectness, showing at the same time that there is no simple interrelation between indirectness and politeness or directness and power in different cultures. The paper also aims to show the influence of individual and group communicative styles, as well as of various discourse types, on dominant usage of directness or indirectness. Stylistic variations between these two poles have also been taken into account. Finally, the usage of directives and indirect speech acts in literary discourse has been explored.

Key words: *directness, indirectness, cross-cultural pragmatics, semantics, power, politeness*

Nikolina Palašić

PRESUPOZICIJE VS. IMPLIKATURE – NA RAZMEĐU SEMANTIKE I PRAGMATIKE

Problem klasifikacije presupozicija kao i njihova uključivanja u semantičku ili pragmatičku interpretaciju jedan je od najčešće diskutiranih problema u pragmatolingvistici i još se uvijek o toj temi može pronaći velik broj oprečnih mišljenja. Osim perspektive iz koje bi se presupozicije trebale razmatrati nerijetko se problematizira i njihov odnos prema implikaturama kao i granice između tih dviju jezičnih pojava. U tom se smislu može reći da se presupozicije obično vežu uz strukturo-semantičku razinu kakva iskaza (tako se neke presupozicije mogu vezati uz pojedini leksem, primjerice glagol prestati, koji u sebi sadrži presupoziciju početka), dok se implikaturama gotovo redovito pripisuje pragmatički karakter (dakle možemo reći i da glagol prestati implicira početak, a ne da ga presuponira). U ovom ćemo radu pokušati problematizirati takvo pojednostavljeno, gotovo paušalno shvaćanje presupozicija i implikatura te na odabranim primjerima pokazati kako problem njihove klasifikacije i međusobnih odnosa zapravo prelazi granice i semantike i pragmatike, odnosno u najmanju ruku zahtijeva kombinaciju tih dviju perspektiva.

Ključne riječi: *presupozicija, implikatura, semantika, pragmatika*

dr. sc. Nikolina Palašić,
 Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 81'37
 81'33

1. IMPLIKATURE, PRESUPOZICIJE I UVJETI ISTINITOSTI

Pojmovi implikatura i presupozicija obuhvaćaju niz tipova zaključivanja koji nisu sadržani u pojmu implikacije kakav poznajemo iz formalne logike, odnosno nisu uvijek na jednak način osjetljivi na uvjete istinitosti. Presupozicije su dodatne komponente značenja koje nisu dio asercije (zbog čega su i otporne na negaciju rečenice), ali su ipak sadržane u rečenici, odnosno predstavljaju pretpostavke koje su povezane sa sadržajem rečenice.

One se često dovode u vezu s određenim jezičnim sredstvima (leksičkim i sintaktičkim konstrukcijama) koja služe kao njihovi okidači, iz čega zaključujemo da ih tražimo u semantičkom sadržaju rečenice i da su neovisne o kontekstu.

No kako je u naslovu ovoga rada već najavljeno, situacija očigledno nije tako jednostavna jer presupozicije ipak imaju veze, tako neizravne, s pozadinom izrečenoga kao i s pragmatičkim uvjetima primjerenosti kakva iskaza, pa ih neki autori svrstavaju i u područje pragmatolingvistike (usp. Jäger 2010: 415).

Ako se poslužimo aparatom formalne logike, mogli bismo ih najjednostavnije opisati ovako: izjava A presuponira izjavu B ako vrijede sljedeće dvije jednadžbe

Ako je A istinit, onda je B istinit.

Ako A nije istinit, onda je B istinit.

U ovim dvjema vrlo jednostavnim formulama uočavamo jednu od temeljnih karakteristika presupozicija, koja ih ujedno možda i najjasnije razlikuje od implikatura, dakle njihovu neosjetljivost na rečeničnu negaciju. Uzmemo li za primjer rečenicu *Maja vidi da joj se svi smiju* i njezinu negaciju: *Maja ne vidi da joj se svi smiju*, presupozicija *Svi se smiju Maji* ostaje netaknuta. Nešto je kompleksnija situacija s jednostavnim rečenicama, gdje se ponekad presupozicija očigledno kosi s uvjetima istinitosti, što nam pokazuje dobro poznati primjer Bertranda Russela: *Kralj Francuske je ćelav*. Presupozicija bi glasila: *Francuska ima kralja*¹, bez obzira na to bio on ćelav ili ne, dakle bez obzira na negaciju. No jesu li presupozicije tipovi zaključaka koji su osjetljivi na uvjete istinitosti? Prema Strawsonovu mišljenju nisu. Naime on je pošao u obrnutom smjeru te je ustvrdio da kada bi presupozicija u ovom slučaju bila pogrešna, onda ni potvrdna ni negirana rečenica ne bi imale smisla, odnosno ne bismo uopće mogli govoriti o njihovoj istinitosti (Strawson 1950: 324). Obje rečenice pretpostavljaju istinitost presupozicije, dakle presupozicija je tek neizravno povezana s (izvanjezičnim) uvjetima istinitosti. Drugim riječima, sudionici komunikacije (nesvjesno) pretpostavljaju istinitost presupozicija i ne dovode je u pitanje. Austin je u svojim dobro nam poznatim predavanjima presupoziciju evidentno smatrao semantičkom veličinom rekavši da je za istinitost ili neistinitost neke tvrdnje potrebna referencija, a ako neka tvrdnja nema referencije, onda ne možemo ni odlučivati o tome je li istinita ili nije. Primjerice ako kažemo *Sva su Johnova djeca ćelava* (pri čemu presupozicija glasi *John ima djece*), a John zapravo nema djece, onda je takav iskaz ništavan (Austin 2014: 36, 37). Drugim riječima,

¹ Russel je zapravo pretpostavio da rečenica *Kralj Francuske je ćelav* ima tri presupozicije: 1. Postoji barem jedan kralj Francuske, 2. Postoji najviše jedan kralj Francuske, 3. Ta osoba je ćelava. Strawson (1950: 324) je u svojim zaključcima o presupozicijama dotaknuo i to Russelovo promišljanje te se pritom složio s Fregeom, rekavši da određen oblik izjave (*the king*) može presuponirati samo da postoji točno jedna osoba o kojoj se govori, a ne barem jedna. Što se treće Russelove presupozicije tiče, ona prema Strawsonu nije presupozicija, već je savršeni dio asercije (supozicija).

ako iznosimo bilo kakvu tvrdnju o Johnovoj djeci, izuzev iskazā u kojima bismo propozicijom negirali njihovu egzistenciju, onda to neupitno znači da ona postoje.

Na sličan je način presupozicijama pristupao i Frege (1892: 29), koji je u tom kontekstu promišljao o vlastitim imenima, pri čemu je tvrdio da je pri uporabi vlastitih imena sama po sebi razumljiva pretpostavka da određeno vlastito ime nešto znači, odnosno nekoga označava. Uzmemo li za primjer rečenicu *Mozart je glazbeni genij*, presupozicija je pritom *Ime Mozart nešto znači*, jer to je jedini zaključak koji ostaje nepromijenjen pri negaciji rečenice. Ako pak vlastito ime ništa ne znači, onda rečenica u kojemu se ono pojavljuje ne može biti ni istinita ni neistinita – dakle upravo kako je Austin i tvrdio: ako nema referencije, iskaz je ništavan.

2. PRESUPOZICIJE, SEMANTIČKE IMPLIKACIJE I NEGACIJA

Presupozicije se upravo na temelju kriterija negacije, odnosno svoje postojanosti u negiranoj rečenici, jasno razlikuju od semantičkih implikacija (*entailments*), iako se na prvi pogled ta dva načina inferiranja mogu činiti jednakima. Pod semantičkom implikacijom misli se na inferenciju kao spoznaju nastalu na temelju doslovnoga značenja kakva izraza (poput presupozicija), no semantička je implikacija ovisna o uvjetima istinitosti i neotporna je na negaciju (Meibauer 2008: 32, 45). Primjerice ako bismo iz rečenice *Mozart je glazbeni genij* izvukli zaključak *Mozart se bavio glazbom*, negiramo li izvornu rečenicu, vidjet ćemo da se zaključak može promijeniti na dva načina: kao prvo, može se potpuno dokinuti (uz određenu intonaciju pri kojoj je naglašena riječ *glazbeni*) te može glasiti: *Mozart se nije bavio glazbom* (odnosno genij je u nečemu drugom) ili se pak može modificirati u smislu *Mozart se bavio glazbom, ali nije bio dobar u tome*. U svakom slučaju pretrpi li inferencija bilo kakvu promjenu pri negaciji, ne može biti riječ o presupoziciji.

Uz pojam presupozicija tradicionalno se vežu dva temeljna problema: prvo se postavlja pitanje trebaju li se one tumačiti kao semantička ili pragmatička pojava, a kao drugi se problem pojavljuje pitanje projekcije odnosno načina na koji se na temelju poznavanja komponenti kompleksnih rečenica određuju njihove presupozicije (usp. Gazdar 1979: 90, Meibauer 2008: 53). Drugim riječima, u ponekim kompleksnim strukturama presupozicije ne uspijevaju „preživjeti”, iako bi to prema definiciji morale. Za primjer možemo uzeti sljedeću rečenicu: *Primijetio sam da je Maja bolesna* (p: *Maja je bolesna*). Zamijenimo li faktivni glagol *primijetiti* nefaktivnim glagolom *misliti*, presupozicija neće preživjeti: *Mislio sam da je Maja bolesna* (p: *Maja nije bolesna*). Dodamo li tom nefaktivnom glagolu kakav intenzifikator, primjerice isticajnu česticu *i*, opet ćemo „revitalizirati” prvo značenje: *I mislio sam da je Maja bolesna* (p: *Maja je bolesna*).

S druge pak strane posebnu problematiku predstavljaju presupozicije koje se stvaraju u upitnim rečenicama (u tzv. nepolarnim pitanjima, tj. pitanjima koja počinju upitnim zamjenicama), gdje se u strukturno vrlo sličnim interogativnim konstrukcijama presupozicija izgubi pri negaciji. Kao primjer možemo uzeti dva pitanja:

- 1) Tko je bio za reformu?
- 2) Gdje je Maja kupila cipele?

U prvom primjeru presupozicija glasi *Netko je bio za reformu*, a u drugom *Maja je kupila cipele*. Negiramo li ta dva primjera, dobit ćemo rečenice:

- 1a) Tko nije bio za reformu?
- 2a) Gdje Maja nije kupila cipele?

U primjeru 1a) presupozicija se naprosto izgubila jer takav oblik pitanja ne pretpostavlja da je netko bio za reformu, dok je u primjeru 2a) presupozicija ostala jednaka kao i u primjeru 2). Ovakvi slučajevi pokazuju da je potrebno detaljnije određenje pojma presupozicije, i u to u klasifikacijskom smislu. U tu bi se svrhu moglo eventualno odustati inzistiranja na razlici između presupozicija i semantičkih implikacija, pri čemu bi se presupozicije mogle promatrati kao tip semantičkih implikacija, naime onaj koji je otporan na negaciju, ali ne i na neke druge rečenične modifikacije (usp. Meibauer 2008: 50). U takvu bi slučaju tip inferencije *Netko je bio za reformu*, izvedene iz prvoga primjera, zapravo predstavljao semantičku implikaciju, a ne presupoziciju, kako se to na prvi pogled možda čini. Osim toga mišljenje nekih autora (Meibauer, Reis, Thomason) da je potrebno razlikovati semantičke i pragmatičke presupozicije dovodi nas do potrebe određivanja onih konteksta u kojima kakva presupozicija nije održiva. Stoga, općenito uzevši, možemo tvrditi sljedeće: ako neki izraz A presuponira B u svakom kontekstu i negacija izraza A presuponira B u svakom kontekstu, onda je riječ o semantičkoj presupoziciji. Ako za izraz A postoji kontekst K u kojemu presupozicija B nije održiva, onda je riječ o pragmatičkoj presupoziciji. Ako neki izraz A presuponira B u svakom kontekstu, a negacija izraza A dovodi do ukidanja presupozicije B, onda je riječ o semantičkoj implikaciji.

Kako smo već ranije naveli, promatramo li presupozicije iz semantičke perspektive, možemo reći da određeni jezični izrazi, dakle određeni leksemi ili sintaktičke konstrukcije, služe kao okidači presupozicija. S obzirom na način na koji presupozicije nastaju razlikujemo i više tipova presupozicija, među ostalima egzistencijalne, faktivne, nefaktivne, leksičke i strukturne (usp. Meibauer 2008: 46 ff).

Egzistencijalne presupozicije nastaju na temelju određenih deskriptora, npr. *Majin brat* (p: Maja ima brata), kvantifikatora (*većina*, *mnogi*, *oboje*, *neki*, *svi*, *nijedan* i sl.), npr. *Većina Majinih ljubavnika je crnokosa* (p: Maja ima barem jednog ljubavnika) te tzv. rascijepljenih rečenica (*clefts*, *Spaltsätze*), npr. *Maja je ta koja je riješila zadatak* (p: Netko je riješio zadatak).

Najočigledniji okidači faktivnih presupozicija upravo su faktivni glagoli (znati, žaliti, primijetiti i sl.), npr. *Maja zna da je Ivan vara* (p: Ivan vara Maju).

Leksičke presupozicije vezuju se uz pojedine (fazne) glagole, npr. početi, prestati: *Maja će prestati pušiti* (p: Maja puši).

Nefaktivne (glagoli: maštati, sanjariti): *Maja mašta o tome da je uspješna* (p: Maja nije uspješna).

Strukturne presupozicije vezane su uz određene rečenične strukture poput pitanja koja počinju zamjenicom *tko*, npr. *Tko je osvojio Eurojackpot?* (p: *Netko je osvojio Eurojackpot*).

3. VRSTE IMPLIKATURA I PROBLEM NJIHOVA RAZGRANIČENJA

Pojam implikaturā po prvi je put spomenuo Paul Grice (1975, 1989) kako bi uveo jasno razgraničenje toga tipa inferencije od pojma *implikacija* (što je u pravilu pojam kojim se barata u logici)² te ih u najširem smislu shvaća kao zaključke koji nisu izravno ovisni o uvjetima istinitosti, odnosno koji mogu važiti neovisno o tome je li rečenica na temelju koje su doneseni istinita u svim pretpostavljenim situacijama u kojima se može pojaviti. Općenito uzevši, uvođenje pojma implikature temelji se na ideji da je u nekoj izjavi sadržano više od onoga što je zapravo izrečeno, dakle one ne pripadaju leksičkom, lingvističkom značenju kakve izjave i ne mogu se protumačiti, pa ni otkriti, iz leksičko-semantičke perspektive (dakle one nisu ni implikacije ni presupozicije). Kako ćemo kasnije vidjeti, i sam je došao do zaključka da ta podjela nije tako jednostavna te da možemo razlikovati konverzacijske i konvencionalne implikature, pri čemu su potonje ipak vezane za konvencionalno značenje određenih izraza, a okidači tih konvencija sadržani su u određenim leksemima.

Kako bismo pojasnili karakteristike koje (konverzacijske) implikature razlikuju od drugih tipova inferiranja, možemo pogledati sljedeći primjer:

A: (u restoranu) Hoćeš li i ti nešto jesti?

B: Ja sam već jeo

B1: ... doduše, to je bilo jučer.

U kontekstu pitanja koje je postavila osoba A i situacije u kojoj je to pitanje postavljeno, dakle u restoranu, dalo bi se zaključiti da je odgovor osobe B zapravo niječan, odnosno da time osoba želi reći da je već večerala taj dan. No takav se potencijalni zaključak ukida kada se u obzir uzme drugi dio odgovora osobe B, dakle zaključak se može dokinuti. Stoga ne može biti riječ o uobičajenoj implikaciji jer se kompozicijski determinirano značenje, podložno uvjetima istinitosti (*osoba je već jela*), ne mijenja izrazom zapisanim pod B1.

² Grice je pritom jasno naznačio da su implikature takve vrste zaključaka koje izvode govornici, dakle oni su ti koji impliciraju, dok propozicije, rečenice ili iskazi ulaze u logičke odnose, međutim oni ne mogu nešto „implicirati“. Takvo je strogo razgraničenje prema našem mišljenju nepotrebno, pa i neodrživo, jer o iskazu govori-mo kao aktualiziranoj rečenici, dakle on nastaje uključivanjem konteksta, pa stoga možemo reći da iskazi stvaraju određene implikature (usp. i Levinson 1994: 106). S druge pak strane i sam je Grice kasnije, upravo kontradiktorno promišljanjima koja su ga dovela do konstruiranja takva posebna tipa inferencije, implikature podijelio na generalizirane (one koje izvode komunikacijski partneri) i standardne, tj. partikularizirane (one koje su sadržane u konvencionalnom značenju kakva izraza) (Grice 1989: 59).

Mogućnost dokidanja prve inferencije dodavanjem informacija jedno je od prvih temeljnih obilježja implikaturā. Ako bismo neke od izraza upotrijebljenih u navedenom dijalogu zamijenili drugim izrazima istoga ili sličnoga značenja (npr. jesti – večerati; jučer – dan ranije), implikatura bi ostala nepromijenjena, što nas dovodi do druge temeljne karakteristike ovakva tipa zaključivanja, naime (značenjske) neodjeljivosti. Osim tih dviju karakteristika implikature se odlikuju i predvidljivošću (ukalkuliranošću), jer za svaku potencijalnu implikaturu možemo pronaći s jedne strane argument (u našem slučaju osoba B neće jesti zato što je već jela), a s druge se strane svakoj implikaturi može pripisati maksima principa kooperativnosti na temelju koje je nastala (u našem slučaju riječ je o maksimi relevantnosti). Četvrto je obilježje konverzacijske implikature nekonvencionalnost, koja proizlazi iz činjenice da implikature ne nastaju na temelju konvencionalnog značenja jezičnih izraza, već proizlaze iz konteksta u kojemu je neki izraz upotrijebljen (Levinson 1994: 119).

Konverzacijske implikature nastaju u procesu inferiranja tijekom, kako im i samo ime kaže, konverzacije te su ovisne o zajedničkom znanju sugovornika i, nerijetko, situacijskom kontekstu. To su zaključci koje u procesu konverzacije donose sudionici komunikacije na temelju onoga što je rečeno, načina na koji je to rečeno te zajedničkoga znanja, pod pretpostavkom da je komunikacijski partner komunikacijski kooperativan. Na temelju principa komunikacijske kooperativnosti konverzacijske maksime možemo opisati kao zaključke koji nastaju na temelju prividnoga kršenja koje od maksima kooperacijskog principa ili na temelju njihova poštivanja (usp. Grice 1989). Primjerice ako jedan sugovornik kaže *Idemo u kino večeras?*, a drugi odgovori. *Ja ću ponijeti maramice*, stvara se konverzacijska implikatura *Da, idemo u kino večeras.*, a ona je moguća na temelju zajedničkih informacija, odnosno pozadinskoga znanja: *Znam da uvijek biraš neki tužan film. Znam da ćemo se rasplakati.* itd. Kako vidimo, konverzacijske implikature koje nastaju prividnim kršenjem maksima kooperacijskog principa nedvojbeno su pitanje pragmatike, pa su utoliko manje relevantne za problematiku kojom se bavi ovaj rad. Stoga se njima nećemo detaljnije posvećivati.

Konverzacijske pak implikature koje nastaju poštivanjem maksima (nazivaju se još i *standardne implikature*) najbolje se mogu pokazati na primjerima tzv. skalarnih implikatura, koje nastaju na temelju kakva kvantifikatora. Primjerice uzmemo li rečenicu: *Neki su Ivanovi prijatelji došli na zabavu*, konverzacijska implikatura glasi će: *Nisu svi Ivanovi prijatelji došli na zabavu*. Međutim zasigurno se možemo zapitati na koji se točno način ta implikatura razlikuje od semantičke implikacije i presupozicije.

Kako smo ranije naveli, semantička je implikacija neotporna na negaciju, a za njezino dokazivanje općenito vrijedi formula: Ako je tvrdnja A istinita, tvrdnja B je istinita. Ako je tvrdnja B neistinita, tvrdnja A ne može biti istinita (Meibauer 2008: 32). Primijenimo li tu formulu na dobivenu inferenciju *Nisu svi Ivanovi prijatelji došli na zabavu*, njezinom negacijom dobit ćemo tvrdnju *Svi su Ivanovi prijatelji došli na zabavu*, iz čega vidimo da u

kontekstu te tvrdnje može biti istinita i polazna rečenica *Neki su Ivanovi prijatelji došli na zabavu*. Dakle prema tome dobivena inferencija ne može biti semantička implikacija jer je s jedne strane otporna na negaciju, a s druge se strane njezinom negacijom stvara kontekst u kojemu prvotna tvrdnja može biti istinita.

Negiramo li rečenicu (*Neki Ivanovi prijatelji nisu došli na zabavu*), inferencija koju smo dobili ostat će nepromijenjena, dakle i dalje vrijedi da *Nisu svi Ivanovi prijatelji došli na zabavu*, na temelju čega možemo reći da je dobivena inferencija zapravo i presupozicija.

Skalarne su implikature posebno zanimljive pri uspoređivanju razlika između semantičkih, formalnologičkih i pragmatičkih pristupa tumačenju kakve izjave. Uzmemo li primjerice rečenicu *Neki pingvini ne mogu letjeti*, možemo isprva zaključiti da je ona točna, jer se kvantifikator *neki* nalazi na skali između *nijedan* i *svi*, dakle ako znamo da nijedan pingvin ne može letjeti, onda nema logičnoga ni semantičkoga razloga za sumnju u istinitost te rečenice. Međutim iz pragmatičke perspektive, točnije iz vizure Griceova kooperacijskog principa, ovakva će izjava rezultirati implikaturom koja ne može biti točna. Drugim riječima, rečenica *Neki pingvini ne mogu letjeti* manje je informativna nego što nam je to poznato iz općega znanja³. Ako je govornik odabrao izraz *neki* sa skale na kojoj se nalazi i *svi* (dakle ako odabere neki „slabiji član” od mogućih članova skale), uz pretpostavku da je komunikacijski kooperativan, onda je za to imao neki razlog, odnosno smatra da izraz *svi* nije primjenjiv u danom kontekstu. Odabir slabijega člana na skali stoga nužno implicira neistinitost odabira u kojemu bi se primijenio kakav „jači” član. Dakle *neki* zapravo implicira *ne svi*, pa time dobivamo izjavu tipa *Ne svi pingvini ne mogu letjeti*, koja sintaktički korektnije glasi *Ne vrijedi za sve pingvine da ne mogu letjeti*, iz čega pak dobivamo implikaturu *Neki pingvini mogu letjeti*. Kako vidimo, iz pragmatičke perspektive rečenica *Neki pingvini ne mogu letjeti* može izazvati takvu disocijaciju između onoga što je rečeno i onoga što je time implicirano da možemo ustvrditi kako je rečenica koja je nosilac navedene skalarne implikature neistinita (Noveck/Posada 2003: 204).

Grice je promišljajući o implikaturama došao do zaključka da se neke vrste inferencija uvijek pojavljuju u svim mogućim kontekstima te ih je teško razlikovati od semantičkoga sadržaja jezičnoga izraza. Primjerice kažemo li *Ušao sam u jednu kuću*, javlja se implikatura

³ Na sličan se način argumentira i u okviru teorije relevantnosti (Sperber i Wilson 1986), gdje se polazi od toga da je neki iskaz različito relevantan za određenu komunikacijsku situaciju. Primjerice na pitanje „Koliko je sati” mogu se dati različiti odgovori – pretpostavimo da je upravo pet do dvanaest – *Nemam sat, Pet do dvanaest, Tristo sekundi do dvanaest, Za pet minuta bit će točno pola od dvadeset četiri* itd., no najrelevantnijim se smatra drugi odgovor. Prvi odgovor zapravo ne odgovara na postavljeno pitanje, a treći i četvrti, iako su točni, zahtijevaju prevelik mentalni napor u recipijenta. S druge pak strane u okviru se te teorije govori i o tome da sudionici konverzacije nesvjesno čine odabire značenja nekog iskaza u slučajevima kada on može biti višeznačan. Primjerice ako govornik kaže *Maja je kupila „Večernji list”*, iako ta izjava može značiti i to da je Maja kupila primjerak dnevnih novina i to da je kupila tvrtku „Večernji list”, sugovornik je posve prirodno i nesvjesno shvaća u prvom značenju.

da nisam ušao u *svoju* kuću, odnosno da kuća u koju sam ušao ne pripada meni. Općenito neodređenost (u njem. i engl. jeziku iskazana neodređenim članom) u ovakvim konstrukcijama implicira da imenska riječ koja dolazi uz jezični znak koji je nosilac neodređenosti nije u tiješnoj vezi s govornikom (Levinson 1994: 128, 129). Zahvaljujući takvim primjerima stvoren je termin *konvencionalna implikatura*. Kao ogledan primjer razlikovanja konverzacijske i konvencionalne implikature možemo uzeti Griceove (1965: 444, 445) primjere rečenica, koje je iznio u jednom ranijem članku, prije negoli je definitivno postulirao teoriju implikatura, raspravljajući o mogućnostima konverzacijske inferencije: (1) *Smith je pre-stao tući svoju ženu* i (2) *Bila je siromašna, ali poštena*. Grice pritom razlaže kako zaključak koji donosimo na temelju prve rečenice glasi *Smith je tukao svoju ženu*, a zaključak koji možemo izvesti na temelju druge glasi: *Siromaštvo i poštenje su u neakvoj opoziciji* ili *Postoji kontrast između njezina siromaštva i njezina poštenja*. Nadalje iznosi upravo ključno zapažanje za tvorbu pojma konvencionalne (standardne) implikature: zaključak, dakle „ono što je rečeno”, koji smo donijeli na temelju prve rečenice nije sadržan u leksičkom značenju riječi te rečenice, dok u drugom slučaju jest. Veznik „ali”, koji ima konvencionalno značenje kontrasta, poslužio je kao okidač za implikaturu da između siromaštva i poštenja također postoji kontrast.

Na sličan način možemo razmatrati propozicijski identične primjere: *Maja se nije registrirala* i *Maja se još nije registrirala*. Iako nam propozicijski sadržaj obaju primjera upravo to da se Maja još nije registrirala, postoji razlika u implikaturi, čiji je okidač leksom još. Naime u drugom se primjeru javlja implikatura *Govornik očekuje da će se Maja registrirati*.

Dakle očigledno je da konvencionalne implikature predstavljaju zaključke koji ne proizlaze iz konverzacijskih maksima, nego iz konvencionaliziranoga značenja kakva izraza, a ujedno nisu dio uvjeta istinitosti, odnosno izrazi koji služe kao okidači za konvencionalne implikature ni na koji način ne pridonose istinitosti rečenice (Meibauer 2008: 32), što je jedini, možda čak i pomalo nategnut, kriterij prema kojemu se razlikuju semantičke implikacije i konvencionalne implikature. Konvencionalne implikature možemo potražiti u brojnim konvencijama koje dovodimo u vezu s uljudnošću: naime obratimo li se primjerice nekome iz poštovanja te ga oslovimo s *Vi*, time nismo nikako utjecali na istinitost izjave u kojoj smo odabrali takav oblik obraćanja, ali smo jasno implicirali da između sudionika komunikacijskoga čina postoji socijalna distanca. Za razliku od konverzacijskih implikatura konvencionalne se ne mogu dokinuti modificiranjem kakve izjave odnosno dodavanjem kakve nekontradiktorne informacije na već postojeću (kao recimo u primjeru *Neki su Ivanovi prijatelji došli na zabavu, zapravo možda čak i svi*), no one su odjeljive od izraza. Konverzacijske se implikature ne mogu odijeliti od izraza, odnosno nestati zamjenjivanjem kakva izraza njegovim sinonimom jer nisu vezane uz formu, već uz značenje, dok su konvencionalne, kako vidimo u primjerima različitih formi obraćanja, odjeljive od značenja izraza i vezane su uz formu (usp. i Levinson 1994: 131).

4. UMJESTO RJEŠENJA – DODATNA KOMPLIKACIJA

Da bismo još jednom ukazali na činjenicu kako na temelju Griceove teorije nije jednostavno odrediti je li riječ o semantičkoj ili pragmatičkoj inferenciji kao ni o kojem je tipu inferencije riječ, možemo razmotriti sljedeće primjere:

- (1) Maja je položila tri ispita.
- (2) Maja je položila točno/najviše tri ispita.
- (3) Maja je položila barem tri ispita.
- (4) Maja je položila tri ispita, pa čak i četiri.

Na temelju općega znanja svi ćemo se složiti s tvrdnjom da je rečenica (1) više u skladu s rečenicom (2) negoli rečenicom (3), odnosno da se ona može prije protumačiti kao rečenica (2) negoli rečenica (3). Da bismo pojasnili pragmatičku intrigantnost ove tvrdnje, možemo pogledati što o odnosu rečenica (1), (2) i (3) kaže logika. Naime tvrdnja pod brojem (3) logički je kompatibilnija s tvrdnjom (1) negoli s tvrdnjom (2). Ako je Maja položila barem tri ispita, onda je, prema argumentu *a fortiori*, sasvim sigurno položila tri ispita, no istovremeno ne možemo tvrditi da vrijedi rečenica (2) ako vrijedi rečenica (3) jer bismo došli do kontradikcije. Osim što je Grice utvrdio da implikature nisu izravno povezane s uvjetima istinitosti, zaključio je i da se one u određenim kontekstima mogu ukinuti, što vidimo u rečenici (4). Dakle ako rečenica (1) implicira tvrdnju iskazanu u rečenici (2), ta se implikatura ukida rečenicom (4), pri čemu (1) i (4) nisu međusobno nepomirljive ni kontradiktorne.

Iako je Grice zaslužan za terminologiju i daljnja promišljanja o implikaturama te se on jedino i spominje kao njihov tvorac, ne smijemo smetnuti s uma da su počeci takvih promišljanja i općenito današnji pragmatički pristupi tumačenju ovakvih jezičnih pojava utjelovljeni u filozofiji ordinarnog jezika, koja upravo predstavlja odmak od aparature formalne logike. Iako će mnogi kao najpoznatije ime, pa i utemeljitelja filozofije ordinarnog jezika navesti Austina (iako je on zapravo bio i kritičar takva pristupa), zahvaljujući prvenstveno njegovoj teoriji performativa, u kontekstu tumačenja presupozicija i implikatura moramo spomenuti Petera Strawsona, koji je zapravo „olabavio” formalnologički aparat diskutirajući o Russellovoj teoriji (predbacujući mu da je pomiješao lingvističko značenje i referenciju) te uvodeći **kontekst** u analizu izraza, odnosno, kako je sam rekao, mjesto i vrijeme kakva iskaza te identitet njegova autora. On je uz formalnologički obavezna *entailment*-pravila (pravila o tome što neki iskaz „povlači za sobom”) govorio o nužnosti uzimanja u obzir pravila referiranja, tumačeći da je najvažnije to što „a referring rule lays down a contextual requirement for the correct employment of an expression” (Strawson 1952: 213). Kao primjer i argumentaciju takva mišljenja navodi sljedeće: prema formalnologičkim promišljanjima tvrdnja *On je mlađi sin* za sobom će povlačiti tvrdnju *On ima brata*, no tvrdnja *Autor „Izgubljenog rajca” je mlađi sin* neće za sobom povlačiti tvrdnju

John Milton ima brata jer ne uzima u obzir pravila referiranja, odnosno jer nije pitanje logike, već pitanje činjenice da je John Milton autor *Izgubljenog raja* (ibid. 28). Takvim je svojim promišljanjima Strawson zapravo uveo razlikovanje lingvističkoga značenja poruke i onoga što je pošiljatelj neke poruke implicirao tom porukom, a to je kasnije, kako smo već spomenuli dobilo svoju terminologiju i detaljniju analizu u Griceovu pristupu.

Na Griceov se pristup izravno nadovezuje teorija relevantnosti⁴, koja inferenciju (neizrečenu dopunu koja se temelji na određenim očekivanjima) smatra temeljem komunikacije, čime se do određene mjere slaže s Griceovim postavkama, no za razliku od Griceovih promišljanja ova se neograjskova teorija ne fokusira na uspostavljanje određenih maksima koje upravljaju racionalnom i sporazumijevanju orijentiranom komunikacijom, već polazi od tvrdnje da je interpretacija *kognitivni fenomen te ovisi o načinu na koji ljudi procesuiraju informacije* (Blutner 2007: 67). Dakle moguće rješenje dileme iz naslova ovoga rada ne pronalazi se ni u semantičkom ni u pragmalingvističkom, već, očito, u kognitivnom pristupu.

LITERATURA

- Austin, John Langshaw (2014) *Kako djelovati riječima*, prev. Andrea Milanko, Disput, Zagreb
- Cruse, Alan (2006) *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Blutner, Reinhard (2007) „Optimality Theoretic Pragmatics and the Explicature/Implicature Distinction”, u: Burton-Roberts, Noel (ur.) *Pragmatics*, Houndmills, Palgrave MacMillan, Hampshire, str. 67–89.
- Frege, Gottlob (1892) „Über Sinn und Bedeutung”, u: Fichte, I. H., Ulrici, H. (ur.): *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, br. 100, Verlag von C. E. M. Pfeffer, Leipzig, str. 25–50.
- Gazdar, Gerald (1979) *Pragmatics. Implicature, Presupposition and Logical Form*, Academic Press, London.
- Grice, Paul (1965) „The Causal Theory of Perception”, u: Swartz, R. J. (ur.) *Perceiving, Sensing, and Knowing: A Book of Readings from Twentieth-Century Sources in the Philosophy of Perception*, Anchor Books, Garden City, New York, str. 438–472.
- Grice, Paul (1989) *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press Cambridge, London.
- Jäger, Gerhard (2010) „Implikaturen und Präsuppositionen”, u: Carsensten, Kai-Uwe/Ebert, Cornelia/Ebert, Christian et al.: *Computerlinguistik und Sprachtechnologie. Eine Einführung*, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg.
- Levinson, Stephen C. (1994) *Pragmatik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Meibauer, Jörg (2008) *Pragmatik*, Stauffenburg Verlag, Tübingen.
- Noveck, Ira A./Posada, Andres (2003) „Characterizing the time course of an implicature: An evoked potentials study”, u: *Brain and Language*, br. 85, str. 203–210.

⁴ Usp. Sperber i Wilson (1986).

- Reis, Margo (1977) *Präsupposition und Syntax*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Russel, Bertrand (1905) „On Denoting”, u: *Mind*, New Series, vol. 14, br. 56, Oxford University Press, Oxford, str. 479–493.
- Sperber, Dan, Wilson, Deirdre (1986) *Relevance: Communication and Cognition*, Blackwell, Oxford.
- Strawson, Peter Frederick (1950) „On Referring”, u: Rile, Gilbert (ur.) *Mind*, A Quarterly Review of Psychology and Philosophy, vol. 59, br. 235, (Jul., 1950), University Press, Oxford, str. 320–344.
- Strawson, Peter Frederick (1952) *Introduction to Logical Theory*, Methuen&Co., London.

SUMMARY

Nikolina Palašić

PRESUPPOSITIONS VS. IMPLICATURES – AT THE BOUNDARY
BETWEEN SEMANTICS AND PRAGMATICS

The issue of classification of presuppositions, as well as that of their inclusion into the semantic or pragmatic interpretation, is one of the most frequently discussed issues in pragmalinguistics and a great number of opposing positions can still be found in literature on this topic. In addition to the perspective from which presuppositions should be viewed, their relation towards implicatures, as well as the boundaries between these two linguistic phenomena, are frequently problematized. In this sense, we could say that presuppositions are usually linked to the structural-semantic level of an utterance (in such a way that certain presuppositions can be linked to a particular lexeme, e.g. the verb *stop* which contains the presupposition of *beginning*), while implicatures are almost always assigned a pragmatic character (therefore we could also say that the verb *stop* implies a *beginning*, and not that it presupposes it). In this paper we will try to bring into question such a simplified, almost blanket approach to the understanding of presuppositions and implicatures and try to show, on selected examples, how the issue of their classification and mutual relations actually crosses the boundaries of both semantics and pragmatics, that is, that it, at the very least, calls for combining these two perspectives.

Key words: *presupposition, implicature, semantics, pragmatics*

Lada Badurina

O SEMANTICI I PRAGMATICI DISKURSNIH
OZNAKA

U vezi s diskursnim oznakama nameće se mnogo pitanja. Prvo se tiče njihova bližega određenja, što se pak može dovoditi u vezu i s formalnim i s funkcionalnim značajkama riječi i izraza koji se uvrštavaju u načelno otvorenu, a po sastavu iznimno heterogenu kategoriju (funkcionalni razred) diskursnih oznaka. Ne ulazeći podrobnije u (dijelom) različita teorijsko-metodološka utemeljenja pojma (naime semantičko, diskursno, pragmatičko), koja rezultiraju i dijelom različitim popisima i različitim klasifikacijama jedinica što se smatraju diskursnim oznakama, u središtu će se našega zanimanja naći intrigantno pitanje njihova semantičkoga i/ili pragmatičkoga značenja. Pristajući naime uz tvrdnju da diskursne oznake ne mijenjaju propozicijski sadržaj iskaza (npr. Dobro, kako se zoveš? ili Eto, danas opet govorimo o diskursnim oznakama!), nastojat će se odgovoriti ne samo na pitanje o kakvu je značenju u njihovu slučaju riječ nego i na ono o njihovoj (pragmatičkoj) funkciji. U tom ćemo se kontekstu prikloniti pristupu teorije relevantnosti. Naposljetku upravo će se na primjeru diskursnih oznaka i njihova značenja nastojati aktualizirati pitanje mogućeg razgraničenja između dviju disciplina – semantike i pragmatike.

Ključne riječi: *diskursne oznake, semantika, pragmatika, teorija relevantnosti*

Polazišno, nerijetko i ključno pitanje koje nastoje riješiti studije i monografije o diskursnim oznakama pitanje je njihova bližega određenja.¹ Takav postupak – kažimo odmah

¹ Tako i u Badurina 2008: 94–107. Definiranjem se *ključnog pojma* bave i autori radova koji su se našli na našem popisu literature. Komentiran pregled različitih teorijskih određenja pojma usp. u Dolić 2016: 15–22.

dr. sc. Lada Badurina,
 Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 81'42
 811.163.42'42

– nije neopravdan, i to ne samo stoga što je riječ o razmjerno novom pojmu (i ne samo u kroatistici) nego i s obzirom na to da njegova dijelom različita određenja za posljedicu imaju i (dijelom) različite popise, zatim i klasifikacije jedinica (naime riječi i spojeva riječi/izraza) koje se uvrštavaju u načelno otvorenu, a po sastavu iznimno heterogenu kategoriju – *funkcionalni razred*² – diskursnih oznaka. Naravno, različitim se teorijsko-metodološkim pristupima, a potom i barem dijelom različitim funkcijama koje dotične riječi i izrazi obnašaju u iskazu i/ili tekstu/diskursu i komunikaciji mogu opravdavati i različiti nazivi koji se pridijevaju i tim jedinicama i samom funkcionalnom razredu. Tako se uz diskursne oznake (*discourse markers*) u istom ili približno istom značenju rabe i nazivi *diskursne čestice* (*discourse particles*), *pragmatičke oznake* (*pragmatic markers*), *diskursni konektori* (*discourse connectives*), *pragmatički konektori* (*pragmatic connectives*), *upućivačke* (*signalne*) *fraze* (*cue phrases*), *oznake tekstnih odnosa* (*text-relation markers*), *modalne čestice* (*modal particles*), *iskazne čestice* (*utterance particles*), *pragmatička sredstva* (*pragmatic devices*), *popunjivači* (*fillers*), *ublaživači/ograničivači* (*hedges*), *rečenični prilozi* (*sentence adverbs*), *indikatori iskaza* (*utterance indicators*), *pragmatički formativi* (*pragmatic formatives*), *pragmatičke rečenične zamjenice* (*pragmatic sentence pronouns*), itd., itd.³ Mi se (i) u ovome tekstu odlučujemo za naziv *diskursne oznake* s jedne strane zbog njegove šire potvrđenosti (među ostalim i u novijim radovima na hrvatskome jeziku), a s druge i stoga što smatramo da on ponajbolje obuhvaća raznorodne jedinice više ili manje različitih funkcija u diskursu. (U tom smislu nadalje termin/pojam *diskursne oznake* smatramo širim, a time i obuhvatnijim od nekih drugih ponuđenih termina.) Konačno, iako se krajnjom intencijom i ovoga priloga može smatrati pokušaj potpunijeg rasvjetljavanja samog pojma diskursnih oznaka, nama u prvom planu ipak neće biti njihova pobliža definicija, već, naprotiv, semantički i pragmatički aspekti dotičnih jezičnih jedinica.

Naravno, za potrebe daljnjeg razmatranja diskursnih oznaka, pa onda i njihovih semantičkih i/ili pragmatičkih obilježja, važno je uvodno – barem načelno – odrediti o kojim je i kakvim jedinicama riječ te potom, iako se radi o otvorenome popisu, na probranim primjerima ilustrirati njihovu funkciju (ili, bolje, njihove funkcije) u diskursu, odnosno u komunikaciji.

Ukratko, bez obzira na različitosti u pristupima može se ustanoviti postojanje manjeg ili većeg konsenzusa u stavu da među diskursnim oznakama ima jedinica koje pripadaju različitim (morfološkim i/ili sintaktičkim) kategorijama, da su one opcionalne, odnosno fakultativne, ali i funkcionalno raznorodne (konektori, prilozi, modalne riječi i izrazi, tzv.

² O diskursnim oznakama kao *funkcionalnom razredu* piše i Belkisa Dolić (2016). Takvo određenje smatramo primjerenim s jedne strane upravo zbog raznorodnosti jedinica koje mogu obnašati funkciju diskursnih oznaka (u tom bi se smislu moglo govoriti o svojevrsnoj natkategorijalnosti „kategorije” diskursnih oznaka), dok je s druge strane upravo funkcionalnost u diskursu presudan kriterij za njihovo izdvajanje u zaseban razred. U tom se kontekstu govori nadalje i o procesu pragmatikalizacije riječi i izraza koji se uvrštavaju u taj funkcionalni razred.

³ Usp. Urgelles-Coll 2010: 24, Dolić 2016: 23–26. U potonjem se izvoru navodi veći broj naziva, i to ne samo iz djela anglosaksonskih autora (zabilježene su naime potvrde i u pojedinim hrvatskim i srpskim izvorima).

poštalice i sl.),⁴ pri čemu konkretna diskursna oznaka uz dominantnu, primarnu funkciju može u diskursu obnašati i jednu ili više sekundarnih funkcija (govori se u tom kontekstu i o njihovoj multifunkcionalnosti/polifunkcionalnosti), da mogu nadalje dolaziti na različitim pozicijama u diskursu, ali i to da postoji tendencija njihova pozicioniranja na početak iskaza. Nas će ovdje posebno intrigirati konstatacija o opcionalnosti/fakultativnosti diskursnih oznaka. Naime sama činjenica da se diskursna oznaka u iskazu (upravo u diskursu) može i ne mora pojaviti, a potom i ta da za istu diskursnu poziciju može *konkurirati* više različitih jezičnih jedinica (riječi ili spojeva riječi) aktualizira pitanje i njihovih semantičkih i – još i više – pragmatičkih svojstava.

Kao potkrepa navedenoga, ali i kao polazište za pristup našoj temi poslužiti će ovi primjeri rečenica/iskaza s istaknutim diskursnim oznakama:

*Eto, danas opet govorimo o diskursnim oznakama. (Danas, eto, opet govorimo o diskursnim oznakama.)*⁵

Prema tome (Dakle) danas opet govorimo o diskursnim oznakama.

Stoga danas opet govorimo o diskursnim oznakama.

Drugim riječima, danas (opet) govorimo o diskursnim oznakama.

Kratko rečeno (Ukratko), danas (opet) govorimo o diskursnim oznakama.

Kao prvo, danas (opet) govorimo o diskursnim oznakama.

Međutim danas (opet) govorimo o diskursnim oznakama.

I (Pa) danas (opet) govorimo o diskursnim oznakama.

Čujte, danas opet govorimo o diskursnim oznakama.

Aha, danas opet govorimo o diskursnim oznakama.

Uf, danas opet govorimo o diskursnim oznakama.

Tko o čemu, mi (danas) opet (govorimo) o diskursnim oznakama.

Po svoj prilici već ćemo se uvodno – i bez provođenja posebnog *dokaznog postupka* – moći složiti oko polazišnih teza. Variranjem se diskursnih oznaka u navedenim primjerima ne mijenja temeljni sadržaj iskaza, njegova propozicija (tj. *Danas opet govorimo o diskursnim oznakama.*). Mogli bismo, štoviše, zauzeti – i braniti – stav da pretpostavljeni komunikacijski ciljevi (intencije govornika) ne bi bili bitno ugroženi kad bi se diskursna oznaka izostavila (čime se samo potvrđuje teza o opcionalnosti/fakultativnosti tih jedinica). S druge pak

⁴ Takvo gledište dopušta nadalje mogućnost utvrđivanja (pot)kategorija složene (nat)kategorije diskursnih oznaka.

⁵ Pozicija je (nekih) diskursnih oznaka u rečenici/iskazu relativno slobodna. To pitanje međutim nije relevantno za našu temu i nećemo ga dalje razmatrati, pa ni navoditi primjere s alternativnim položajem/položajima diskursnih oznaka.

strane evidentno je da njihov odabir nije (sasvim) slobodan, da je on – najjednostavnije rečeno – uvjetovan širom ko(n)tekstualnom situacijom. Stoga i u našim (dakako, prigodno konstruiranim!) primjerima svaka diskursna oznaka na svoj način evocira neki ko(n)tekst u kojemu bi takav iskaz *imao smisla*. Drukčije rečeno, sama činjenica da diskursne oznake poput *drugim riječima, stoga, zaključno, konkretno, sukladno s tim, unatoč tome, doslovno* itd. neće moći biti zamijenjene diskursnim oznakama *kao prvo, uvodno, načelno, tobože, prije svega, srećom, nažalost, slikovito rečeno, uf ili tko o čemu, mi o...* svjedoči o tome da ni te jezične jedinice – iako ne mijenjaju propoziciju iskaza – nisu *kao takve* lišene svakog sadržaja. Sve u svemu, najavimo, čini se da će korpus diskursnih oznaka biti i više no primjeren za propitivanje nerijetko zamršenih odnosa između semantike i pragmatike.

Nove poticaje za nova promišljanja tih i sličnih pitanja ponudila je teorija relevantnosti. Ta je teorijsko-metodološka paradigma u proučavanju diskursnih oznaka – zahvaljujući kojoj su u prvi plan stavljena upravo semantička i pragmatička svojstva ovih jedinica – najavljena nedugo nakon profiliranja novoga teorijskog pravca, ponajprije (već od kasnih 1990-ih) u radovima Diane Blakemore. Zbog važnosti tog teorijskog pravca za daljnju raspravu, pa i zbog potrebe ocrtavanja širega znanstvenog konteksta u kojemu nastaju novi pristupi (i) diskursnim oznakama kratak uvid u bitne postavke teorije relevantnosti iz fuzne premještam o glavni tekst.

Teorija se relevantnosti (*relevance theory*) počela razvijati u osamdesetim/devedesetim godinama 20. stoljeća: njezina se ishodišta naime nalaze u knjizi *Relevance: Communication and Cognition* koju supotpisuje dvoje znanstvenika – Dan Sperber i Deirdre Wilson (djelo je prvotno objavljeno 1986, a potom u proširenu izdanju 1995. godine). Slikovito rečeno, za tu bi se teoriju moglo reći da je svojevrsna *ekstenzija* Griceove teorije konverzacijskih (razgovornih) implikatura, da je, štoviše, na neki način dopuna i razrada Griceova načela suradnje ili, konkretnije, njegove kategorije odnosa/relacije predstavljene maksimumom *budi relevantan*. Međutim kao bitna se značajka nove teorije ističe usmjerenost na ljudske kognitivne procese pa se ona kvalificira i kao spoznajno utemeljena alternativa Griceovu na kooperacijskim pravilima (odnosno na pravilima suradnje) zasnovanu objašnjenju međuljudske komunikacije (Yus 2009: 854). No o čemu je zapravo riječ?

Najavljujući svoju teoriju kao *nov pristup proučavanju ljudske komunikacije*, Sperber i Wilson pozornost usmjeravaju na ljudske kognitivne procese, za koje su uvjereni da postižu najveće moguće kognitivne učinke uz najmanji mogući napor pri procesuiranju; da bi se pak to postiglo, pojedinci se moraju usredotočiti na onu dostupnu informaciju koja im se čini najrelevantnijom (1995: vii). Riječju, ljudski kognitivni sustav teži maksimalizaciji relevantnosti – što ovi autori nazivaju *kognitivnim načelom relevantnosti* (*Cognitive Principle of Relevance*).⁶ To je načelo, uvjeravaju dalje autori, bitno za objašnjenje ljudske komunikaci-

⁶ U pogovoru drugoga izdanja autori naglašavaju postojanje dvaju načela relevantnosti: uz spomenuto kognitivno izdvajaju i *komunikacijsko načelo relevantnosti* (svaki čin ostentativne komunikacije komunicira pret-

je jer je ono samo po sebi dostatno za razumijevanje interakcije jezičnoga značenja i kontekstualnih čimbenika u interpretaciji iskaza (1995: vii). Takvo je pak gledište čvrsto utemeljeno u kritici tzv. *kodnog modela komunikacije*, tj. onoga na kojemu počivaju semiotologija i semiotika, a prema kojemu postoji opći model komunikacije koji se zasniva na s jedne (govornikove) strane kodiranju, a s druge (recipijentove) strane na dekodiranju signala. Nazivajući takvo tumačenje, inače čvrsto ukorijenjeno u zapadnoj kulturi, prije hipotezom negoli činjenicom, ovi će autori nedvosmisleno upozoriti na to da je interpretacija *iskaza* (koja će se, dakako, razlikovati od semantičke reprezentacije *rečenice*) u velikoj mjeri posljedica procesa zaključivanja, naime inferencije (1995: 6–15) – čime se samo potvrđuje kognitivni profil ove teorije. To dakle znači da se međuljudska komunikacija zasniva na zaključivanju u kojemu jezični kod pruža osnovu za izvođenje zaključaka, a ne isključivo (u nekim oblicima komunikacije ni primatno) na upotrebi koda. Ili, kako će zabilježiti na jednom drugom mjestu, *govornik uobičajeno proizvodi iskaze koji kodiraju neka, ali ne sva od intendiranih značenja*, iz čega napokon proizlazi i to da *funkcija jezičnog značenja iskaza* (naime rečeničnog značenja, tj. semantike rečenice) *nije kodiranje govornikova značenja* (rekli bismo i: smisla), *nego dostavljanje dokaza o tom značenju* (usp. Wilson–Sperber 2012: 88–97⁷). Konkretno to znači da primjerice iskaz *Jedna kava bi me razbudila* u danoj situaciji može biti tek eksplicirana tvrdnja o tome kakav učinak kofeinski napitak uobičajeno ima na govornika, ali isto tako može u njemu biti implicirana molba ili zahtjev govornika da mu se donese spomenuto piće, kao što, uostalom, taj iskaz može biti i odgovor na pitanje *Čime vas mogu ponuditi?*⁸

I kao što se iz rečenoga daje već naslutiti, prema teoriji će relevantnosti važnu ulogu u komunikaciji igrati upravo *kontekst*. Za objašnjenje komunikacijskog procesa nije međutim presudna fizička okolina u kojoj se komunikacija odvija, nego, naprotiv, psihološki (kognitivni) kontekst koji čine mentalne predodžbe govornika koji ulaze u interakciju. Kontekst *upotrijebljen za procesuiranje nove pretpostavke u biti je podskup pojedinačnih starih pretpostavki s kojima se kombiniraju nove pretpostavke da se pridonesu različitim kontekstualnim učincima* (Sperber–Wilson 1995: 132). Takav je kontekst, naravno, izrazito dinamičan⁹ jer recipijent će interpretirati iskaz u kontekstu koji dopušta interpretaciju koja je u skladu s načelom relevantnosti, i to na onaj način koji je govornik mogao predvidjeti (Blakemore 1998: 48). Recipijent

postavku o svojoj vlastitoj optimalnoj relevantnosti), što će se ubrzo naći u središtu zanimanja pragmatolingvisti (1995: 260; usp. i Yus 2009: 855).

⁷ Na ovome se mjestu ne donosi broj stranice, nego pozicije u e-izdanju (*kindle edition*); uvodne stranice na kojima je predgovor u ovome izdanju nisu paginirane.

⁸ U tom se smislu u ovoj teoriji govori o eksplikaturama i implikaturama.

⁹ Znakovit – problemski formuliran – naslov poglavlja Sperber–Wilsonove knjige – *Is the context given or chosen?* – ne ostavlja, tako sagledano, previše mjesta dvojbi. Napokon i autori će zaključno naglasiti da *ne postoji ništa u naravi konteksta, kao, uostalom, ni sporazumijevanja, što bi isključilo mogućnost da je oblikovanje konteksta otvoreno za izbore i revizije tijekom komunikacijskoga procesa* (1995: 137).

će tako – pretpostavimo – kad vidi mrzovoljna ili snena govornika, *zaključiti* da spominjanje efekta koji na njega ima šalica crnog napitka znači da što prije valja udovoljiti toj njegovoj želji. Upravo suprotno, ista će rečenica (*Jedna bi me kava razbudila*) aktualizirana u situaciji govornikova spremanja na počinak po svoj prilici značiti odbijanje ponudjenog pića.

Tražeci napokon u teoriji relevantnosti jasne poticaje za interpretaciju diskursnih oznaka, napose njihove funkcije u iskazu i diskursu, valja spomenuti u toj teoriji zastupano gledanje na interpretaciju iskaza kao na *dvofazni proces*: faza je modularnog dekodiranja polazište (pristup) za središnju fazu zaključivanja, u kojoj je *lingvistički kodiran logički oblik kontekstualno obogaćen i upotrijebljen za konstruiranje hipoteze o govornikovo obavijesnoj namjeri* (Wilson–Sperber 2012: 147).¹⁰ Riječju, valja razlikovati konceptualno i nekonceptualno kodiranje, pa onda i dva osnovna tipa informacija – s jedne strane koncepte ili konceptualne reprezentacije, s druge procedure/postupke za rukovanje njima (Wilson–Sperber 2012: 156 i d.). Moći će se nadalje u tom smislu govoriti i o dvjema vrstama značenja – konceptualnom i proceduralnom. Upravo u navedenom ćemo teorijskom okviru u nastavku sagledavati i problematiku semantike i/ili pragmatike diskursnih oznaka.

Jezične jedinice poput diskursnih oznaka nisu baš imale sreće s tradicionalnim (gramatičkim) opisima – tretirane su kao gramatički „višak”, bez puno izgleda da se pronikne u njihovu pravu, komunikacijsku narav. Očekivano, prepoznate su istom onda kad se zanimanje istraživača počelo okretati prema tekstu/diskursu i jezičnoj komunikaciji. Ipak, odgovor na pitanje *čemu one služe* ili *koja je njihova funkcija u diskursu i komunikaciji* nije uvijek jednoznačan, štoviše uvelike je uvjetovan teorijskim polazištima istraživača (više o tome usp. u Badurina 2008: 96–105). Želeći izbjeći negativno određenje diskursnih oznaka – naime ono kojim bi se one prepoznavale i izdvajale po onome što nemaju (recimo to tako: konceptualno značenje) ili što nisu (a nisu dijelovi sintaktičkog ustrojstva, barem ako na umu imamo tradicionalnu, rečeničnu sintaksu) – nastojat ćemo se pozabaviti upravo njihovim značenjem/značenjima. Naravno, takav zadatak nije nimalo lak i ne može se obaviti *bez ostatka* jer ipak je riječ o jedinicama koje u diskursu mogu obnašati veći broj različitih uloga.¹¹ U tom ćemo poslu čvrsto prihvatiti stav da *istraživanje semantike tih izraza ne može ignorirati njihovu ulogu u komunikaciji*, ali i, obrnuto, *proučavanje njihove uloge u komunikaciji*

¹⁰ Smatramo – istaknimo i to – da bi distingviranje dviju faza moglo biti polazište i za razgraničenje dviju disciplina – semantike i pragmatike/pragmalingvistike. (O fazi dekodiranja kao predmetu zanimanja lingvističke semantike, te o graničnim pitanjima dekodiranja i inferencije kojima će se baviti pragmatičari usp. u Wilson–Sperber 2012: 150).

¹¹ Jedna je to od polazišnih postavki i Diane Blakemore u monografiji posvećenoj semantici i pragmatiki diskursnih oznaka (2002: 202) (za ovu se bibliografsku jedinicu ne donose brojevi stranica, nego pozicija u e-izdanju – *kindle edition*). U vezi je s time – mogli bismo se složiti – i sam naziv diskursne oznake (*discourse markers*): diskursne stoga jer se njihova uloga mora opisivati na razini diskursa prije negoli rečenice; oznake zato da bi se naglasila činjenica da njihova značenja moraju biti analizirana u odnosu na ono što one pokazuju ili označavaju prije nego s obzirom na to što one opisuju (2002: 64).

ne može ignorirati pitanja o tipu obavijesti koju jezični izrazi mogu kodirati (Blakemore 2002: 200).

Vratimo se s tim nakanama našoj polazišnoj postavci – naime onoj da diskursne oznake ne utječu na propoziciju iskaza – i nekim od naših polazišnih primjera rečenica/iskaza s diskursnim oznakama.

Konfrontiramo li dakle „osnovnu” rečenicu (pretpostavljeni iskaz)

1. *Danas govorimo o diskursnim oznakama.*

rečenicama/iskazima koji slijede:

2. *Dakle danas govorimo o diskursnim oznakama.*
3. *Drugim riječima, danas govorimo o diskursnim oznakama.*
4. *Međutim danas govorimo o diskursnim oznakama.*
5. *Uf, danas govorimo o diskursnim oznakama.*
6. *Tko o čemu, mi o diskursnim oznakama.*

lako ćemo se složiti s tvrdnjom da je kodiran, semantički sadržaj u svima isti.¹² Međutim sasvim je izvjesno da ti iskazi nisu po svemu isti. Tumačenje da diskursne oznake u njima, ako i ne pridonose konceptualnom značenju iskaza, nose neke druge informacije, koje se mogu smatrati proceduralnima (one su naime *pokazni stimulusi* što upućuju na načine – procedure/postupke – u rukovanju konceptualnim značenjem, odnosno u procesu zaključivanja/inferencije o govornikovim namjerama) svakako zaslužuje pomniju razradu.

Ono što i u ovako dekontekstualiziranim iskazima (zapravo, *rečenicama*) prvo upada u oči jest činjenica da one nužno *prizivaju* neke (kognitivne) kontekste, da su – recimo to i tako – kontekstualno uvjetovane. U tom smislu one i mogu kodirati *procedure* za tumačenje iskaza u kontekstu. Primjerice iskaz (2) može se ostvariti u ovakvom surečeničnom okružju, pri čemu on kodira upute o postupku zaključivanja:

- 2.a *Bit će riječi o posebnom tipu jezičnih jedinica specifične funkcije ili specifičnih funkcija u diskursu. Dakle danas govorimo o diskursnim oznakama.*

Drukčije će se, naravno, ostvarivati proces zaključivanja u ovom slučaju:

- 2.b *Danas govorimo o diskursnim oznakama. Dakle bit će riječi o posebnom tipu jezičnih jedinica specifične funkcije ili specifičnih funkcija u diskursu.*

¹² Riječ je naime o semantičkoj reprezentaciji koja je tijesno povezana s autonomnim jezičnim sustavom: upravo je gramatika posvećena mapiranju jezičnih stimulusa u semantički sadržaj iskaza (usp. Blakemore 2002: 833). Drugim riječima, u konceptualnom kodiranju jezični oblici kodiraju konceptualne informacije (usp. Huang 2007: 197). Napominjemo međutim da valja razlikovati jezične stimuluse i pokazne stimuluse. Potonji imaju veze sa zaključivanjem, o čemu je riječ u nastavku.

S diskursnom je oznakom *dakle*¹³ donekle usporediva (i u sličnim kontekstima zamjenjiva) diskursna oznaka *drugim riječima* u primjeru (3) – tek što se njome ne signalizira zaključnost tvrdnje kodirane u iskazu, nego, prije, preoblikovanje (preformuliranje, parafraziranje) čega ranije već iskazanoga.

Drukčije je s diskursnom oznakom *međutim* iz primjera (4). Ona sugerira povezivanje po načelu suprotnosti, primjerice:

4.a *Obećali smo vam nešto drugo (drugu temu). Međutim danas govorimo o diskursnim oznakama.*

Ipak, netom komentirane diskursne oznake imaju i nešto zajedničkoga. Govornik njima uspostavlja odnose među iskazima u tekstu/diskursu (i na taj način pospješuje i recipientu olakšava proces zaključivanja o svojim komunikacijskim intencijama). Utoliko su one usporedive i s rečeničnim veznicima i s tekstnim konektorima (usp. Silić–Pranjčević 2005: 322–356, 361–363), pa bi se u tom smjeru moglo razmišljati o njihovoj mogućoj klasifikaciji.

Zadnja dva primjera svjedoče pak o govornikovim stavovima o konceptualnom sadržaju iskaza. Dok u primjeru (5) diskursna oznaka *uf* upućuje na nevoljkost, nelagodu ili čak gađenje govornika spram propozicije iskaza, u primjeru (6) – *Tko o čemu, mi o diskursnim oznakama* – diskursna oznaka *tko o čemu, mi o...* isporučuje hipotezu o autoironiji govornika, dakako uz (kontekstualnu) pretpostavku da govornik često, rado i mnogo govori o diskursnim oznakama te da s tim znanjima i iskustvima raspolaze i recipient poruke.

Na pitanje koje se samo po sebi nameće – zašto diskursne oznake, iako ne utječu na propoziciju iskaza, međusobno (uglavnom) nisu zamjenjive – odgovor neće biti jednostavan. Po svoj prilici, morat ćemo se složiti s tumačenjem da primjeren pristup diskursnim oznakama pretpostavlja dvoje: (1) jezgreno/temeljno značenje (engl. *core-meaning*) svake diskursne oznake i (2) narav „priznatog” repertoara diskursnih oznaka u svakom jeziku (usp. Trillo 2009: 193).¹⁴ Pritom, upozorit će ovaj autor, ne samo da utvrđivanje jezgrenog značenja može predstavljati problem, posebice kada je riječ o stankama (kao diskursnim oznakama) i uzvicima (jer svaki se element može pojaviti u mnoštvu različitih konteksta i s raznovrsnim nizom značenja), nego je pitanje prihvaćenoga repertoara diskursnih oznaka u neku ruku problematično: umjesto različitih diskursnih oznaka moglo bi se, bolje, govoriti o raz-

¹³ Istina, diskursna se oznaka *dakle* može javiti i na početku diskursa (ili njegova dijela), i tada ima tzv. otvaračku funkciju: *Dakle, prijedimo sada na novu temu!* (usp. o tome u Nigoević–Nevešćanin 2011: 53–55; o različitim pragmatičkim značenjima ove diskursne oznake piše i Mirjana Dedaić u Dedaić–Mišković–Luković 2010: 109–131). O diskursnim oznakama na početku diskursa (točnije, njegove jezične prezentacije/teksta) piše i Diane Blakemore (1998: 46; usp. i Badurina 2008: 103–104).

¹⁴ Trillo svoj pristup ovim jedinicama određuje kao diskursno-kognitivni: diskursne su oznake elementi koji popunjavaju diskursne i kognitivne procjepe i nužne su u govorenom jeziku za ispredanja mreže interakcija.

ličitim diskursnim procjepima (funkcijama) u kojima koji god element – pod pretpostavkom da ispunja nekoliko uvjeta vezanih uz kontekst i prozodiju/rečeničnu intonaciju – može funkcionirati kao diskursna oznaka. Drugim riječima, komunikacija (interakcija) mora imati *pragmatički kostur*, koji se sastoji od diskursnih procjepa što na okupu drže komunikacijsku snagu interakcije. Elementi pak kojima se ti procjepi *pune* mogu se razlikovati i s obzirom na regiju, i s obzirom na idiolekt, i s obzirom na sociolingvistička obilježja unutar pojedinog jezika, tj. s obzirom na jezične registre (usp. Trillo, na istome mjestu).

Naravno da takvo stajalište ne olakšava naša nastojanja da se pobliže rasvijetle semantički sadržaji i/ili pragmatičke funkcije raznovrsnih jezičnih jedinica koje ubrajamo u nesumnjivo heterogenu (nat)kategoriju (funkcionalni razred) diskursnih oznaka. No odmah valja naglasiti da će se s obzirom na to pitanje različitim pokazati s jedne strane jedinice poput *znaš/kužiš, razumiješ, slušaj (vamo), zaključimo, na primjer/primjerice, u redu, dakle, dovruga, pitaj Boga/boga, bogtepitaj* i sl., odnosno npr. *hm, a-a, aha, pih* s druge strane. Stoga nam se u ovoj prilici prihvatljivom čini jednostavna klasifikacija diskursnih oznaka na (A) „nekategorijalne” jedinice (*aha, uf, au, ah*), (B) leksičke jedinice (*slušaj, mislim, dobro, sjajno, super, naravno, naposljetku, konačno, napokon*) i (C) spojeve riječi (*stvar je u tome da... o moj Bože/bože!, drugim riječima, da budem konkretnija/jasnija, na kraju krajeva, po svoj prilici, sve u svemu*) (usp. Trillo 2009: 193). Zaključak se sam po sebi nameće: diskursne oznake koje sadrže punoznačnu riječ (bilo kao jedinu sastavnicu bilo kao dio složene strukture – *jednostavno rečeno, riječju, na koncu konca, zaključno, da zaključimo...*) svoj semantički sadržaj zadržavaju i u diskursnoj oznaci. U tom se kontekstu, smatramo, može govoriti o temeljnom ili jezgrenom značenju diskursnih oznaka. Slično će se, uostalom, moći ustvrditi i za diskursne oznake koje su sinsemantične (suznačne) riječi (npr. *dakle, međutim, uostalom*). Lako je to dokazati jednostavnim (ovdje već komentiranim) postupkom: pokušajem zamjene diskursnih oznaka u istim ili sličnim kontekstima; usp. npr. ovdje primjere (2), (3), (4) i (6). Ili – da budemo jasniji – ustvrdivši da diskursne oznake ne mijenjaju propoziciju iskaza (*Danas govorimo o diskursnim oznakama*), nismo željeli reći da *dakle, drugim riječima, međutim, tko o čemu, mi o...* ne nose nikakav sadržaj. Kad bi naime tome doista bilo tako, onda bismo morali moći tvrditi (pa to i dokazati) da su te jedinice međusobno apsolutno zamjenjive, pa bismo se, štoviše, trebali dodatno zapitati koja je uopće njihova funkcija u (različitim) iskazima.

Valja napokon reći da postoje ograničenja i u distribuciji jedinica bez temeljnoga leksičkog značenja (u Trillovoj nomenklaturi to su nekategorijalne jedinice); ni one se ne mogu međusobno slobodno zamjenjivati. Recimo, u našem primjeru (5) na mjestu *uf* neće (u istoj komunikacijskoj situaciji) moći stajati *aha, juhu*, pa ni *hm* ili *ah*. To samo znači da je i njihova uporaba u pojedinim jezičnim/društvenim zajednicama visoko konvencionalizirana.

Tek načevši temu semantike i/ili pragmatike raznovrsnih jedinica koje se priključuju heterogenoj (nat)kategoriji (ili funkcionalnom razredu) diskursnih oznaka vraćamo se na-

posljedku teoriji relevantnosti, koja je – nastojali smo to ovdje dokazati – ponudila dobar teorijsko-metodološki okvir ne samo za pouzdanije određenje ovih jedinica nego i za bolje razumijevanje njihovih funkcija u diskursu. Ukratko, diskursne oznake upućuju na relevantnost jednog dijela diskursa za interpretaciju drugog, one, štoviše, prizivaju, pa i aktiviraju određene kontekste u kojima se iskazi kojima su priključene javljaju. Ili, drukčije rečeno, diskursne oznake smanjuju kognitivni napor sugovornika time što mu nagovještavaju one inferencije koje najpreciznije odražavaju govornikov smisao. One, zapravo, signaliziraju govornikovu namjeru (intendirano značenje), odnosno isporučuju hipotezu o govornikovo obavijesnoj intenciji (Blakemore 2002: 853) te upućuju na procedure nužne za razumijevanje (tj. na procedure za rukovanje konceptima/konceptualnim reprezentacijama koje sadrži propozicija). Napokon, u tom smislu usporedive su s proceduralnim priključkom/privitkom kako je definiran u lingvistici teksta (usp. De Beaugrande–Dressler 2010).

Na tragu se rečenoga – rezimirajmo – može promišljati ne samo o značenju/značenjima diskursnih oznaka nego i o finim distinkcijama između semantike i pragmatike. Pristavši naime uz tumačenje da je riječ o jezičnim jedinicama koje nemaju konceptualno značenje, pa nemaju ni utjecaja na propoziciju iskaza, nismo im, barem načelno, mogli odreći nešto od temeljnog konceptualnog značenja što ostaje u podlozi novih, proceduralnih/pragmatičkih značenja koja zadobivaju/preuzimaju u diskursu (komunikaciji). Utoliko ćemo pristati uz tvrdnju da je riječ o jezičnim jedinicama koje su nužno prošle proces gramatikalizacije i/ili pragmatikalizacije.¹⁵

Naposljedku ako ovim prilogom i nismo ponudili pouzdano određenje (još) uvijek intrigantnog pojma diskursnih oznaka, ako i nismo uspjeli razmrsiti teško razmrsive odnose između semantike i pragmatike, nadamo se makar da smo na konkretnim primjerima pokazali da pitanja koja si i dalje postavljamo itekako imaju smisla.

IZBOR IZ LITERATURE

- Aijmer, Karin (2013) *Understanding Pragmatic Markers: A Variationnal Pragmatic Approach*, Edinburgh University Press.
- Badurina, Lada (2008) *Između redaka: Studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska Sveučilišna naklada – Izdavački centar Rijeka, Zagreb – Rijeka.
- Blakemore, Diane (1998) „The context for so-called ‘discourse markers’”, u: *Context in Language Learning and Language Understanding*, ur. Kirsten Malmkjær i John Williams, Cambridge University Press, str. 44–59.

¹⁵ Premda ne postoji općeprihvaćeno određenje ovih dviju pojava (usp. Diewald 2011), pragmatikalizaciju ovdje tumačimo kao „podtip gramatikalizacije” (Diewald) koji obuhvaća jezične promjene kroz koje prolaze jezične jedinice kako bi mogle biti nosioci određenih *pragmatičkih funkcija*.

- Blakemore, Diane (2002) *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*, Cambridge Studies in Linguistics, Cambridge University Press.
- De Beaugrande, Robert-Alain – Dressler, Wolfgang Ulrich (2010) *Uvod u lingvistiku teksta*, prevela Nikolina Palašić, Disput, Zagreb.
- Dedaić, Mirjana N. – Mišković-Luković, Mirjana (ur.) (2010) *South Slavic Discourse Particles*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.
- Diewald, Gabriele (2011) „Pragmaticalization (defined) as grammaticalization of discourse functions”, *Linguistics*, 49–2, str. 365–390.
- Dolić, Belkisa (2016) *Diskursne oznake u funkcionalnim stilovima bosanskoga jezika*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Huang, Yan (2007) *Pragmatics*, Oxford Textbook in Linguistics, Oxford University Press.
- Kordić, Snježana (2002) *Riječi na granici punoznačnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Levinson, Stephen C. (1983) *Pragmatics*, Cambridge Textbook in Linguistics, Cambridge University Press.
- Nigoević, Magdalena – Neveščanin, Ana (2011) „O inicijalnim diskursnim oznakama u hrvatskom i talijanskom jeziku”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 4, str. 51–65.
- Nigoević, Magdalena (2011) „Neka načela određivanja diskursnih oznaka”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37/1, str. 121–145.
- Schiffirin, Deborah (1987) *Discourse markers*, Cambridge University Press.
- Silić, Josip – Pranjković, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre (1995) *Relevance: Communication and Cognition*, Blackwell.
- Trillo, Jesús Romero (2009) „Discourse Markers”, u: Jacob L. Mey (ur.) *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Second edition, Elsevier, str. 191–194.
- Urgelles-Coll, Miriam (2010) *The Syntax and Semantics of Discourse Markers*, Continuum Studies in Theoretical Linguistics, Continuum.
- Vickov, Gloria (2010) „Terminološka previranja u teorijskom određivanju diskursnih oznaka”, *Fluminensia*, god. 22, br. 2, str. 95–110.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan (2012) *Meaning and Relevance*, Cambridge University Press.
- Yus, Francisco (2009) „Relevance Theory”, u: Jacob L. Mey (ur.) *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Second edition, Elsevier, str. 854–861.

SUMMARY

Lada Badurina

ON SEMANTICS AND PRAGMATICS OF DISCOURSE MARKERS

Many questions arise when it comes to discourse markers. The first is related to their closer definition, which can then be linked to the formal and functional traits of words and phrases that are included in what is in principle an open, and according to its composition an extremely heterogeneous, category (functional class) of discourse markers. Without going into great detail about the (partially) different theoretically-methodological foundations of the term (semantic, discourse, pragmatic), that result also in partially different lists and various classifications of units that are considered to belong to discourse markers, the focus of our interest will be the intriguing issue of their semantic and/or pragmatic meaning. By accepting the premise that discourse markers do not change the propositional content of an utterance (e.g. *Dobro, kako se zoveš?* or *Eto, danas opet govorimo o diskursnim oznakama!*), we will try to answer not only the question of what kind of meaning they convey but also the question related to their (pragmatic) function. In this context we will adopt the relevance theory approach. Finally, we will use the example of discourse markers and their meanings to raise the issue of delineation between two disciplines – semantics and pragmatics.

Key words: *discourse markers, semantics, pragmatics, relevance theory*

Mario Brdar

METAFORE IZ PREDUMIŠLJAJA – IZMEĐU DE SAUSSUREOVOG PARADOKSA I GRICEOVOG NAČELA SURADNJE

U članku se analiziraju inovativni metaforičkim izrazi s vlastitim imenicama u konstrukcijama tipa XYZ poput: Is sad singleton Vladimir Putin the Jennifer Aniston of European politics? koji uspostavljaju vezu među relativno disparatnim domenama te mogu predstavljati poteškoću pri interpretaciji odnosno stvoriti situaciju koja dovodi do problema poznatog pod imenom de Saussureov paradoks. Analiza konteksta uprabe takvih kreativnih metafora pokazuje da se radi o metaforma iz predumišljaja: govornici svjesno kreiraju začudne veze među disparatnim domenama, ali se, u skladu s Griceovim načelom suradnje i trude olakšati obradu takvih izraza te u skladu s maksimalnom kvantitetom idu s predumišljajem u eksplikaciju preslikavanja dok se ne približe nekoj količini serviranih informacija za koje pretpostavljaju da će usmjeriti interpretaciju prema onome što imaju na umu.

U potrazi za odgovorima na pitanja o potrebi prisutnosti i funkciji eksplikacija tih izraza koji se pojavljuju kao opravdanje za neobična sparivanja vidjeli smo da se te kreativne figurativne izraze ne može na zadovoljavajući način analizirati kao rezultat procesa konceptualne integracije. U svjetlu sličnih izraza uz koje se ne pojavljuje nikakva eksplikacija, a za koje smo pokazali da se rabe kao metonimijski paragonski modeli, zaključujemo da pojava eksplikacija koje izgledaju kao metaforička preslikavanja služi da bi se pokrenuo proces stvaranja paragonskih ili kvazi-paragonskih modela ili neki već donekle uvriježeni modeli uživo ad hoc modificirali.

Ključne riječi: *vlastite imenice, konstrukcija tipa XYZ, metafora, metonimija, de Saussureov paradoks, načela suradnje, paragon, konceptualna integracija*

dr. sc. Mario Brdar, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 81'373.612.2

1. UVOD

U ovom će izlaganju biti riječi o nekonvencionalnim, inovativnim metaforičkim izrazima s osobnim imenima poput:

- (1) *Kakvo vino stvara taj Mozart među zadarskim vinarima, praktično usred ničega!* [<http://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/zadar/clanak/id/283882/nadin-sko-blato-nek-se-dize-do-berbe-ce-slador-biti-24-grad>]
- (2) *Neviđena inteligencija na testu - vrana dokazala da je Einstein među pticama!* [<http://www.index.hr/lajk/poster/135541/video-nevidena-inteligencija-na-testu-vrana-dokazala-da-je-einstein-medu-pticama>]
- (3) *Is sad singleton Vladimir Putin the Jennifer Aniston of European politics?* [<http://www.independent.co.uk/voices/comment/ghosts-of-christmas-past-what-effect-could-posting-pictures-of-nativity-plays-have-on-the-next-9937919.html>]

koji uspostavljaju vezu među relativno disparatnim domenama. To očigledno može predstavljati poteškoću pri interpretaciji. U krajnjoj liniji stvara se situacija koja dovodi do problema poznatog pod nazivom de Saussureov paradoks (Trask 1996: 267, Nerlich 1986: 270), a kojega se može ovako sažeti:

Kako to da jezik kao uređen i čvrsto strukturiran sustav i dalje funkcionira kao sredstvo komuniciranja i kada je očigledno stalno zahvaćen mijenama?

U našim konkretnim primjerima osobna imena za koje kao korisnici jezičnog sustava znamo da se primarno rabe da bismo se referirali na specifične osobe očigledno izlaze izvan tih konvencionalnih okvira. Istovremeno uočavamo da ova tri slučaja ne predstavljaju problem iste težine. Najmanji problem za razumijevanje predstavlja primjer (2), a vjerovatno najveći primjer (3). To ukazuje da uz neka osobna imena, pored njihovog primarnog značenja, postupno mogu vezivati i neka prenesena značenja koja mogu vremenom postati sve uvriježenija. To znači da se gotovo neprimjetno uloga i vrijednost pojedinih elemenata unutar sustava, a onda i sam sustav kao mreža odnosa među elemenata, konstantno mijenjaju, a da pritom paradoksalno cijeli sustav i dalje funkcionira manje-više savršeno.

U stvarnoj se jezičnoj porabi, međutim, takav problem odnosno paradoks rijetko materijalizira na neki primjetniji način. U specifičnom slučaju naših primjera pravih kreativnih metafora koje još nisu na putu konvencionalizacije analiza konteksta njihove uporabe pokazuje da se radi o svojevrstnim metaforama iz predumišljaja. Govornici svjesno kreiraju začudne veze među disparatnim domenama, ali se, u skladu s Griceovim načelom suradnje, i trude olakšati obradu takvih izraza te u skladu s maksimum kvantitete idu s predumišljajem u eksplikaciju metaforičkih preslikavanja. To objašnjavanje ide sve dok se govornici ne približe nekoj količini ponuđenih informacija za koje mogu razumno pretpostaviti da će biti dovoljne da usmjere sugovornika prema interpretaciji koju zapravo imaju na umu, kao na primjer u:

- (4) *Iako se predviđa da bi do kraja godine Apple mogao prodati čak 45 milijuna primjeraka iPhonea 5, činjenica je da nam svojim novim smartphoneom nisu prezentirali nešto što već ranije nismo vidjeli kod njihovih konkurenata. No, Apple ima stabilnu bazu obožavatelja koji za proizvode drugih kompanija često ne žele ni čuti. S time se gotovo da ne može pohvaliti ni jedan drugi konkurent. iPhone je i najkomercijalniji, medijski najbolje praćen i najpoznatiji mobilni na svijetu, slikovito rečeno on je „Lady Gaga” među mobilnim. Sve mu to daje prednost nad konkurencijom iako po karakteristikama i cijeni uvijek ima i boljih od njega.* [<https://www.vecernji.hr/techsci/video-novi-iphone-je-tanji-laksi-ima-veci-ekran-i-podrsku-za-lte-452469>]

Pogledamo li kontekst u kojem se pojavljuje izraz *the Jennifer Aniston of European politics*, vidimo da rečenica u primjeru (3) ima svoj nastavak:

- (3a) *Is sad singleton Vladimir Putin the Jennifer Aniston of European politics? Since splitting with his wife, Lyudmila (VladMila called it a day in June 2013), the unlucky-in-love leader has healed his heart by focusing on his passions – mainly shirtless horseriding, waging war in Ukraine and predicting the recovery of the rouble. At his annual press conference on Thursday, however, Vlad finally opened up about his heartache. “Everything is fine – do not worry,” he reassured the concerned journalist.*

No tu još nije kraj jer već u sljedećem odlomku čitamo i nastavak nastavka:

- (3b) *Putin is not the only statesman to have been taken off guard by a sudden interest in his love life. The irrelevant yet ubiquitous former PM Tony Blair – the Kerry Katona of European politics? – probably hoped the interview in The Economist would focus on his vision for peace in the Middle East and various charitable endeavours. Alas, all anyone really wants to know is this: was he schtupping Mrs Murdoch or what?*

Ovdje se bivši britanski premijer prikazuje kao Kerry Katona europske politike. Kerry Katona je u britanskoj kulturi zabilježena kao nekadašnja pjevačica pop glazbe koja se redovito pojavljuje u različitim televizijskim emisijama poput *Big Brothera* i sl. Ukratko, radi se o osobi koja je sveprisutna, a da pri tome nigdje ne ostavlja neki dublji trag.

U jezičnoj komunikaciji ovakvo dodavanje informacija koje se smatraju potrebnima kako bi primatelj poruke došao do željene interpretacije i nije tako rijetka pojava. To se u pravilu radi prilikom uvođenja kratica u tekst, kada se one razvezuju u tekstu koji slijedi:

- (5) *Program DEPTO je dio programskog sistema ASUPIM (Automatizirani Sistem Upravljanja Proizvodnjom I Montažom), izrađenog na Strojarskom fakultetu u Slavonjskom Brodu. Namijenjen je definiciji proizvoda, tehnologije i materijala, ...*
- (6) *Obavezno je odraditi CRP (C-reaktivni protein), KKS (kompletna krvna slika), sediment urina te mikrobiološke pretrage urina. U dojenčadi se preporučuje rutinsko određivanje slijedećih parametara: KKS (kompletna krvna slika), GUK (glukoza u krvi), ...*

Naravno, iznimke su kratice koje se rabe kako bi se sakrio sadržaj, kao naprimjer u komunikaciji putem SMS poruka kada tinejdžeri ne žele da odrasli razumiju njihove poruke:

(7) AMDG – ako mi dopustite glupiranje

AMR – ako me razumiješ

MMM – ma mo'š mislit

USOS – „upišati se od smijeha“, hrvatska inačica za LOL

AZVU – argument za vola ubiti

Isto tako ovu vrstu eksplikacije možemo uočiti i prilikom uvođenja inovativnih leksičkih blendova ili stopljenica. Iako Lehrer (1996: 360) tvrdi da su stopljenice same po sebi razumljive, u njihovoj blizini ćemo vrlo često naći i izvorišne lekseme koji očigledno znatno pomažu u njihovoj interpretaciji:

(8) *So why don't I like edutainment? The problem is with the way that creators of today's edutainment products tend to think about learning and education. Too often, they view education as a bitter medicine that needs the sugar-coating of entertainment to become palatable ...*

I also have a problem with word "edutainment" itself. When people think about "education" and "entertainment," they tend to think of them as services that someone else provides for you.

(9) *This season, add versatility to your look with a sweater that's worn as outerwear. Our Seymours River Swacket combines the soft comfort of merino wool sweaters with the biker jacket silhouette...*

Cilj nam je ovom radu rasvijetliti pojavu eksplikacija uz figurativne izraze ilustrirane u primjerima (1-4) te identificirati okolnosti pod kojima dolazi do takvog proširivanja iskaza. U 2. dijelu rada prvo ćemo razmotriti te izraze u kontekstu konstrukcija tipa XYZ, a u 3. dijelu onda provjeriti opravdanost njihove analize pomoću teorije konceptualne integracije u svjetlu funkcije eksplikacija. Središnja je teza rada da te eksplikacije rabe s predumišljajem kao bi se pokrenuo proces tvorbe ili rekonstrukcije paragonskih kulturnih modela te da se spomenuti izrazi temelje na metonimijama.

2. INOVATIVNE METAFORE KAO REALIZACIJE KONTRUKCIJA TIPA XYZ

Svi se figurativni izrazi koje smo dosada vidjeli, a to su primjeri (1-4), zapravo mogu smatrati realizacijama jednog tipa unutar obitelji tzv. XYZ konstrukcija. Tim je konstrukcijama poklonjeno dosta pozornosti unutar kognitivne lingvistike, a prvi su na nju ukazali Turner (1991, 1998) i Fauconnier i Turner (1998, 2002). Ovaj tip konstrukcija sadrži 3 izraza, X, Y i Z, gdje su X i Y povezani sponom, a Z se pojavljuje u obliku u obliku prijedložnog izraza koji slijedi element Y, ili u obliku posvojnog izraza (recimo u genitivu):

vrana je Einstein među pticama
X spona Y Z

Pored ova 3 imenska izraza, X, Y i Z, u igri je zapravo i četvrti element, W, koji se obično ne spominje izričito, ali koji prema Z stoji u zrcalnom odnosu gledamo li odnos između elemenata X i Y:

(9) *Slaven Bilić je Ronaldo među trenerima.*

X Y Z

X (Slaven Bilić) Z (trener)

Y (Ronaldo) W (igrač)

Postoji i alternativna dvoklauzalna konstrukcija: X je među Z ono što je Y među W:

(10) *Nokia 3310 je među mobitelima ono što je VW Buba među automobilima – sjajan model kojeg se mnogi sjećaju sa sjetom.*

Bit je ove konstrukcija da nas navede da u diskursom aktiviranom okviru koji sadrži Y potražimo element W. Analoški odnos između elemenata Y i W služi kao ključ interpretacije, a rezultat je toga mogućnost interpretacije odnosa između X i Z, tj. kvalifikacija elementa X kao Z, što je emergentna pojava.

Ovaj tip konstrukcija se čini univerzalno prisutnim. Neki su podtipovi, prema Fauconnieru i Turneru (1998, 2002) posve svakodnevne, nefigurativne konstrukcije:

(11) *Ana Šarić je žena Tomislava Karamarka.*

(12) *Elizabeth II is the queen of England.*

Ova vrsta konstrukcija je zastupljena u gotovo svim jezicima barem u nekoj varijanti. Pogledajmo nekoliko njemačkih, španjolskih i poljskih primjera za ovu konstrukciju:

(13) *Doch wie sieht es aus, das perfekte Modell, der George Clooney oder die Angelina Jolie unter den Taschen? Die Tasche, die einen Stauraum bietet wie ein Multi-Van, die robust ist wie Rocky und eine ähnlich lange Lebensdauer aufweist wie einst Jopi Heesters?*

(14) *Am Samstag leuchtet der Himmel beim Lichterfest auf dem Killesberg. Die Show wird vom mehrfachen Pyrotechnik-Weltmeister Joachim Berner inszeniert – er ist der Lionel Messi unter den Pyrotechnikern.*

(15) *Estos son los Jordan, Phelp y Messi de los robots*

[<https://www.mediatrends.es/a/102460/robots-deportistas-robocup-2016-cristiano-ronaldo-lionel-messi-michael-phelps/>]

(16) *Roberto Innocenti, una de las leyendas vivas de la ilustración, de esos autores increíbles que revolucionaron el género en el último cuarto de siglo XX, es como el Meryl Streep*

de los libros ilustrados, versátil, impecable en su técnica y profundo en sus recursos y temas. [http://www.imgrum.org/tag /LibreriaMrfox]

- (17) *Helvetica jest tym w typografii czym Toblerone wśród czekolad.* [http://www.poster-museum.pl/wirtualne-muzeum/kolekcja-plakaty-obcego-/5,strona.html]
- (18) *Prawda jest taka, że Liebherr to jest mercedes wśród lodówek, ale nawet mercedesy nie są bezawaryjne.* [http://piekielni.pl/10075]

S obzirom na to što označuju elementi X i Y, možemo razlikovati dva semantička tipa, kongruentni gdje i X i Y pripadaju srodnim odnosno analognim domenama. U većini primjera obje se domene odnose na ljude, no isto je tako moguće da domene ili okviri budu disparatni pa da je referent elementa X neka stvar (kao iPhone u primjeru (4)), životinja (kao vrana u primjeru (2)), ili pak neko mjesto ili događaj.

- (19) *Peanut Butter is the Miley Cyrus of spreadable edibles*
- (20) *Lukač obožava slavuju, za njega je on Pavarotti među pticama*
- (21) *This mountain is pretty, but not stunning. Despite not being a huge peak, Mount Rose is underrated. The personality of the trail and the summit make it all worth it, enough so that I refer to this as the Sandra Bullock of Mountains.*

Unutar velikog korpusa takvih konstrukcija moguće je uočiti da eksplikacije poput onih koje smo vidjeli za primjere (3) ili (4) ne moraju biti uvijek prisutne. Naravno, takve eksplikacije nemaju nikakvog smisla u slučaju nefigurativnih realizacija konstrukcije. S druge bi pak strane, u nekim slučajevima konvencionalizirane figurativne porabe takve eksplikacije mogle izgledati čudno odnosno činiti se suvišnima.

Tako smo došli do dva središnja pitanja vezana uz ove primjere:

- i. Kako to da u nekim slučajevima nema, a u nekima ima potrebe za eksplikacijom?
- ii. Koja je onda funkcija takvih eksplikacija, a i cijelih konstrukcija s eksplikacijama?

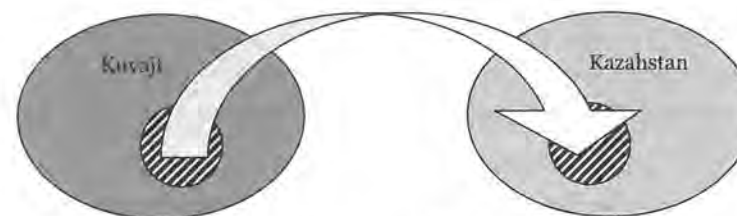
Već smo nagovijestili da potreba za eksplikacijom očito ovisi o stupnju konvencionaliziranosti figurativnih izraza odnosno o stupnju odstupanja od konvencionalizirane porabe. Kao posebno zanimljiv aspekt ovoga valja istaći mogućnost recikliranja relativno konvencionaliziranih figurativnih izraza i njihove kreativne reinterpretacije u živom diskursu, što može opet iziskivati eksplikaciju. To ukazuje da do potpunijeg odgovora na prvo pitanje možemo dobiti samo ako rasvijetlimo funkciju ovih konstrukcija s eksplikacijama.

3. O FUNKCIJI EKSPLIKACIJA UNUTAR XYZ KONSTRUKCIJA

U literaturi se konstrukcije tipa XYZ često predstavljaju kao rezultat procesa konceptualne integracije ili blendinga (Turner 1990, 1991, Fauconnier i Turner 1998, 2002, Berberović i Delibegović Džanić 2013, Veale 2016). Mogli bismo stoga pretpostaviti da eksplikacije imaju neke veze s tim procesom, tj. da sudjeluju u njemu i potpomažu ga. U preostalom dijelu ovog rada pokazat ću da su te dvije pojave zapravo u biti neovisne jedna od druge. Iz toga slijedi i da eksplikacije imaju neku drugu funkciju.

Prvo ćemo razmotriti eksplikacije kao eksplicitno spominjanje metaforičkih preslikavanja, a zatim mogućnost da su eksplikacije poveznice između dva ulazna prostora pri konceptualnoj integraciji. Na samom ću kraju pokazati da te eksplikacije potpomažu gradnju ili razgradnju uvriježenih metonimijski utemeljenih paragonskih modela odnosno pridonose konstruiranju paragonskih i kvazi-paragonskih modela.

Kao što sam najavio, prvo ćemo provjeriti mogućnost da su ove eksplikacije zapravo izlistana metaforička preslikavanja. Kao što je poznato, kod metafora se radi o selektivnom preslikavanju dijela strukture iz jedne konceptualne domene na odgovarajuću strukturu u drugoj, hijerarhijski ravnopravnoj, konceptualnoj domeni, pri čemu se preslikavanje obično zasniva na sličnosti. Konceptualne metafore karakterizira, dakle, cijeli niz sustavnih konceptualnih korespondencija između elemenata izvorišne i ciljane domene. Te se korespondencije ili poklapanja, nazivaju preslikavanjima. U tijeku preslikavanja, naravno, dolazi do izbora značenjskih elemenata, tako da se radi samo o djelomičnom preslikavanju.

Metaforičko preslikavanje

Čini se da naše eksplikacije izgledaju baš kao preslikavanja. Te eksplikacije izdvajaju neka svojstva/sklonosti/navike itd. elementa Y (tj. izvorišne domene) i navode nas da takva svojstva/sklonosti/navike vidimo ili pripišemo elementu X (ciljnoj domeni) unutar neke nadređene domene Z:

- (22) *Miješanjem mehanike supersportske Daytona 675 s dizajnom agresivnog Speed Triplea 1050 nastao je vatreni motocikl koji mijenja poimanje sportskog načina vožnje među „mudistima“ slične zapremine. Izuzetna okretnost i sportska ciklistika mame vas na padanje u što dublji nagib, dok vam potisak trocilindričnog agregata tjera osmijeh na lice. Uz to što obožava kada ga izvedete na natjecateljsku stazu, ovaj je britanski motocikl i u*

svakodnevnom prometu svojevrzni **James Bond** među nudistima srednje klase. To će reći da je *karizmatičan i jednostavno neuhvatljiv*.

- (23) *Kanadske novine Victoria Times Colonist su prve objavile priču o Wendy, najmišićavijem psu (pasmine hrt) na svijetu. Ubrzo nakon toga je počela medijska ludnica nakon čega se Wendy se pojavljuje po gotovo svim medijima te je čak i dobila mnoge ponude za znanstveno fantastične serije. Mnogi od vas žele „6-pack“, ali Wendy ima „24-pack“! Šta kažete na to? Ona je istinski Arnold Schwarzenegger među psima i to na potpuno prirodan način i bez puno muke i mozganja!*

Govoreći o preslikavanju Kövecses (2002: 12) kaže:

To know a conceptual metaphor is to know the set of mappings that applies to a given source-target pairing. It is these mappings that provide much of the meaning of the metaphorical linguistic expressions (or linguistic metaphors) that make a particular conceptual metaphor manifest.

Sva preslikavanja nisu, dakle, jednako važna. Kövecses (2000: 83) govori o središnjim preslikavanjima kao onima koja se odnose na glavno značenjsko žarište izvora odnosno središnje elemente znanja o izvoru:

Let us call mappings like these *central mappings*. Mappings are central if they map what we have called the main meaning focus of the source (i.e. central knowledge) onto the target.

Za preslikavanja u našim primjerima ne bi se baš moglo uvijek reći da doista predstavljaju središnje elemente znanja o izvorima kako ih shvaća Kövecses. Prije bi se moglo reći da se radi o nekim relativno marginalnim odlikama i osobinama koje se istovremeno pripisuju i cilju i izvoru:

- (24) *Coriander is the Gwyneth Paltrow of the herb world – some people love it, some people don't!*

Ovaj primjer potpuno jasno pokazuje da nema nikakvog razloga da se sjetvenom korianderu kao začinskoj biljci, ili britanskoj glumici Gwyneth Paltrow, primarno pripíše da ih neki ljudi vole, a neki ne.

Stoga ne čudi da određeni autori zastupaju mišljenje da se tu radi o konceptualnoj integraciji. Veale (2014: 16) tako govori o dvosmjernom protoku informacija:

Humorous XYZs are double-edged comparisons that can cut both ways, since information inevitably flows in both directions, from Y to X (the real message) and from X to Y (the humorous bonus), to meet in the middle to construct a blended mental image.

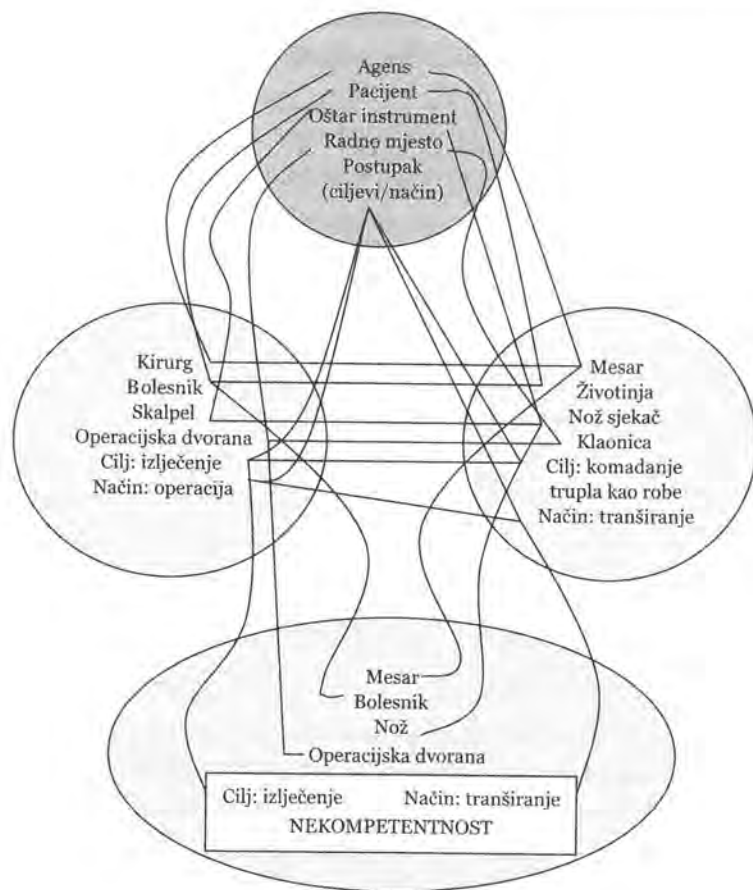
Kao što je dobro poznato, već na samom početku razvoja teorije konceptualne metafore zamijećen je niz ozbiljnih problema. Jedan je od tih problem smjer preslikavanja jer se koji puta čini da sva preslikavanja ne idu u jednom smjeru, tj. od izvorišne prema ciljnoj domeni. Štoviše, neki su elementi u takvim metaforama novine i ne mogu se izvesti niti iz izvorišne niti iz ciljne domene. Klasični model stoga ne može uvijek u potpunosti objasniti nastanak kreativnih metafora.

Kako bi se ti problemi riješili, u novije se vrijeme u kognitivnoj lingvistici razvija model konceptualne integracije (naziva se još i konceptualnom fuzijom, konceptualnim vezivanjem ili integracijom). Fauconnier i Turner, polaze od toga da se velik dio ljudskog razmišljanja i zaključivanja temelji na manje ili više djelomičnom prijenosu obavijesnih jedinica iz jedne domene u neke druge domene. Za potrebe takvog dinamičkog mentalnog djelovanja obavijesti se lokalno organiziraju u mentalne ili konceptualne prostore. Njihov je model vrlo sličan Lakoffovom i Johnsonovom (1980) modelu prikaza metaforičkih i metonimijskih procesa, gdje se metaforičko preslikavanje odvija između dvije konceptualne domene, izvora i cilja, tako da se dio strukture izvorne domene izravno preslikava na ciljnu domenu. Te domene odgovaraju po svojoj ulozi Fauconnierovim i Turnerovim mentalnim prostorima.

Razlika je između dva modela što Fauconnier i Turner polaze od toga da i metafora i metonimija, kao i svaki drugi oblik konceptualne integracije, kao napr. analogija, uključuje ne samo dva odnosno jedan mentalni prostor, već najmanje još dva dodatna. U slučaju metafore, pored dva spomenuta prostora, tu su još i generički te integrirani mentalni prostori. No za Fauconniera i Turnera, obadva su prostora koja spominju Lakoff i Johnson polazni ili izvorni prostori, a može ih biti čak i više od dva. Ti izvorni prostori dijele određene elemente konceptualne organizacije koji se preslikavaju na generički prostor. Drugim riječima, metafora nasljeđuje zajedničke ili korespondentne elemente iz oba izvorna prostora. Generički prostor tako opravdava sparivanje domena ili prostora. Klasična metafora ilustrirana u sljedećem primjeru:

- (25) *This surgeon is a butcher.*

nasljeđuje, prema Fauconnieru i Turneru, konceptualne elemente, uloge i odnose iz obje izvorne domene, medicine i prerade mesa, pri čemu mesar odgovara kirurgu, mesarski nož pak skalpelu, a ljudsko tijelo životinjskome. No istovremeno se nasljeđuju svrha iz prostora kirurgije: korištenjem skalpela ljudsko se tijelo reže kako bi se na njemu izvršila intervencija i tako spasio ljudski život. Iz nekompatibilnosti tih dvaju sklopova odnosa – mesar reže meso kako bi ubio, a kirurg reže tkivo kako bi spasio – u integriranom se prostoru, kako to pokazuju Mandelblit i Fauconnier (2000), rađa zaključak koji je ujedno i najvažniji element metafore, a to je da je kirurg o kojem je riječ u primjeru (25) krajnje nekompetentan. U pojednostavljenom obliku, sparivanje elemenata izgleda kao u slici br. 1:

Slika br. 1

Ova analiza počiva na pretpostavci da je leksem *mesar* (odnosno engl. *butcher*) sam po sebi potpuno neutralan u doslovnoj porabi, pa onda i u ulaznom prostoru za tu metaforu. Činjenica je međutim da leksikografski podatci govore nešto drugo. Većina engleskih rječnika bilježi usidrena prenesena značenja koja bi već morala biti u ulaznom prostoru te bi tako interferirala s naivnim pretpostavljanjem (ne)stručnosti. Tako Merriam-Webster kao 2. značenje navodi 'osoba koja ubija bezobzirno i okrutno', a pod 3. 'onaj koji loše obavlja posao, skrpari ili zapetljava'. Drugim riječima, metaforičko značenje kakvo Fauconnier i Turner pripisuju procesu konceptualne integracije je već prisutno u značenjskoj strukturi engleskog leksema *butcher* prije nego se poveže se kirurgom. Hrvatski jezični portal pokazuje da je situacija u hrvatskom identična (http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1pmXxM%3D).

Povijest engleskog leksema *butcher* i promjene njegovog značenja vrlo su zanimljive. Sama riječ je ušla u engleski jezik negdje oko 1300. godine, a vezuje se uz anglo-francusku

formu *boucher* koja pak potječe iz starofrancuskog leksema *bochier* koji se u 12. stoljeću rabio u dva značenja, 'mesar' i 'egzekutor'. Iako se dva značenja razdvajaju, još u 17. i 18. stoljeću u britanskom su društvu mesare i egzekutore smatrali moralnim ekvivalentima i prezirali ih. Na periferiji kulturne povijesti Europe možemo otkriti još jednu poveznicu između mesara, krvnika i kirurga. Kako je u 17. i 18. stoljeću u Europi zbog brzog razvoja medicine i obrazovanja medicinskog kadra vladala relativna nestašica ljudskih ostataka pogodnih za seciranje, krvnici su često uskakali, recimo u Francuskoj, jer su postajali zakonski vlasnici tijela smaknutih ljudi ako se nakon njihove smrti nitko nije javio da ih sahrani te ih onda mogli prodavati medicinskim fakultetima (Guerrini 2016).

Pribjegavanje analizi pomoću konceptualne integracije u slučaju već odavno leksikaliziranih izraza zbog svega navedenoga baš i nije opravdana, pogotovo što je deklarirana prednost ovog pristupa konstrukcija značenja uživo (online). Upravo značenje koje proizlazi iz analize putem blendinga, 'kirurg, posebno onaj koji je nekompetentan' se može naći u rječniku američkog slenga (Kipfer i Chapman 2007), gdje se kaže da je prisutno već od sredine 19. stoljeća.

Vodimo li se Vealovim stavom i usvojimo li ovaj model, to bi značilo da se u našim početnim primjerima radi o blendovima. No zapravo vidimo da ciljna domena dobiva nešto iz izvorišne, ali ne i obratno, tj. Jennifer Anniston ne dobiva nikakve attribute Vladimira Putina. Zapravo bismo mogli reći da i izvorišna domena nešto dobiva, ali svakako ne iz ciljne domene. Uostalom, već smo istakli da kod nekih konstrukcija tipa XYZ nema nikakvih eksplicacija, a da se one svejedno u kognitivno lingvističkoj literaturi smatraju blendovima. Dakle, ako se kod XYZ konstrukcija i radi o blendovima, to baš ne bi trebalo nužno imati neke prevelike veze s ovim eksplicacijama koje smo uočili.

U potrazi za odgovorom na pitanje koja je funkcija tih eksplicacija, prvo se valja okrenuti primjerima bez eksplicacija i promotriti ih u kontrastu prema onima s eksplicacijom:

(26) Naravno. *Mikado je Mercedes među čokoladama...* Ispričavam se. Hoću reći, *Mikado je Trek među čokoladama :)))*

(27) *Milka je pravi Sony među čokoladama, nenadmašan i nezamjenjiv, tehnološki savršen.*

U slučaju Mercedes, očigledno je da ime tvrtke i proizvođača može poslužiti kao jako robustna i fokusirana metonimija: PROIZVOĐAČ UMJESTO PROIZVODA, dok to kod Sonya nije slučaj. Da bi se to pokazalo dovoljno je pogledati po prvih 10 slika koje rezultiraju pretragom pomoću Googlea za obje tvrtke. U slučaju Mercedes sve slike, osim 2 na kojima je kombi vozilo, jedne na kojoj se vidi motor automobila te jedne koja ilustrira unutrašnjost automobila, prikazuju neki od poznatih modela automobila tog proizvođača. U slučaju Sonyja situacija nije tako jednobrazna. 25 slika prikazuju samo logotip tvrtke, 19 prikazuje jedan od Sonyjevih mobitela, na 16 je tema fotografski aparat, na 6 slika se vide zvučnici, 4

je slike konzole za igranje, dok se na 5 slika vidi neka od njihovih trgovina, dok se u preostalim slučajevima radi o nekim drugim proizvodima kao digitalnom satu, slušalicama, videu, itd. Razlika između Mercedesa i Sonyja je očita: Mercedes je kao brend puno homogeniji i prepoznatljiviji. Teško da ima potrebe objašnjavati kako je Mercedes zbog kvalitete svojih proizvoda postao pojam za sebe te da objašnjava nešto najbolje u kategoriji. Drugim riječima, metonimija Mercedes je daljom metonimijskom obradom prerasla u ono što Lakoff (1987: 84–89) naziva metonimijskim modelom paragona odnosno uzora. Kod paragona se radi o pojedinačnoj osobi ili predmetu i sl. koja je idealni i najbolji predstavnik svoje kategorije. Mogli bismo reći i da takve osobe ili predmeti pripadaju kolektivnom sjećanju. O tome kako nastaju takvi paragoni, a posebno njihova evaluativna ili aksiološka dimenzija, govori se u Brdar i Brdar-Szabó (2007). O metonimijskim korijenima paragona i njihovom razvoju u smjeru metafora kojima se izriče intenzifikacija kroz fazu superparagona ili veleuzora govori se u Brdar (2017).

Kada je kakav paragon jednom vrlo dobro usidren nema gotovo nikakve potrebe za eksplikacijama, a pogotovo kada je dostigao status veleuzora (u značenju 'najbolji uopće'), kao što se vidi u primjeru (26) s Mercedesom. Potreba za eksplikacijama je izraženija kada se radi o referentu koji nije dostigao status paragona, kao u slučaju Sonyja u primjeru (27).

No ako se paragon ne rabi u tom uvriježenom značenju nego u nekom marginalnijem, onda se on konceptualno razgrađuju odnosno pregrađuje putem eksplikacije. Slično tome, ako ne postoji neki dobro usidren paragonski model onda se putem eksplikacija konstruira privremeni kvazi-paragon.

Karakteristike koje se pripisuju elementima X i Y su vrlo različite i teško da ima preklapanja od slučaja do slučaja njihove uporabe. Upravo takav je raspon onoga što se pripisuje Monici Lewinsky i Gwyneth Paltrow u sljedećim primjerima, samo se (32) a. i d. djelomično preklapaju jer se, između ostaloga, za Gwyneth Paltrow kaže da ima stila:

(31) a. *Indeed, this is the Monica Lewinsky of burgers: oversized, juicy, a little messy, a burger that you know you should resist, but you simply can't.*

b. *While John Sprung, television executive at Paramount studios said: "This has turned out to be the Monica Lewinsky of digital television. Everybody knows the truth; nobody cares enough to do anything about it."*

c. *Riesling as a very dynamic wine grape that has a terrible reputation. Maybe it's the Monica Lewinsky of wine; it got a bad rap a few years ago, and people haven't let it go.*

(32) a. *But carrots? They're just out there, shrieking, "Hi, we're some carrots! Love us for it!" They never have to prove themselves. They are the Gwyneth Paltrow of the food world. They'd make the most stylish vegetable list, even wearing a pink ballgown three sizes too big.*

b. *The mushroom-stuffed ravioli was the Gwyneth Paltrow of pastas: smooth, blond and lightweight, paired with white asparagus spears, poached quail eggs...*

c. *Heartbeat is simple, sophisticated and cool. It's the Gwyneth Paltrow of handbags.*

d. *Small Car. BMW Mini Cooper. The Gwyneth Paltrow of small cars: racy, stylish, and oh, so fashionable.*

Na ovaj se način može objasniti i šaljiv efekt koji se često postiže eksplikacijom. Taj učinak proizlazi iz opreke između očekivanoga (da se podrazumijeva ili izrijeком spominje neka suštinska pozitivna odlika ili svojstvo od središnje važnosti koje izdvajaju referenta kao najboljega, ili najgorega unutar kategorije) i onoga što se zapravo spominje kao poveznica između dva referenta (nešto efemerno, trivijalno, ili čak irrelevantno i teško povezivo s referentom, a usput i vrlo često, negativno). Ovaj se učinak ovdje ne može pripisati nikakvoj konceptualnoj integraciji, isto kao što zapravo Fauconnierova i Turnerova analiza primjera s kirurgom kao mesarom ne uvažava sve jezične činjenice.

4. ZAKLJUČAK

Kognitivna lingvistika, u kojoj se pragmatika ne razdvaja od semantike i gramatike, nastala je, između ostaloga, kao okvir koji omogućava modeliranje dinamičnosti konstruiranja značenja odnosno njegovu načelnu otvorenost. Upravo ta dinamičnost i otvorenost ogledaju se u kreativno uporabljenim primjerima konstrukcije tipa XYZ s vlastitim imenicama koji su bili u središtu pozornosti u ovom radu. Činjenica da ti izrazi uspostavljaju vezu među relativno dispartnim domenama očigledno može predstavljati poteškoću pri interpretaciji jer u teoriji dovodi do problema poznatog pod nazivom de Saussureov paradoks. Kao što smo vidjeli u nekim slučajevima interpretaciju pomažu određene eksplikacije u kontekstu.

U potrazi za odgovorima na pitanja o potrebi prisutnosti i funkciji eksplikacija tih izraza koji se pojavljuju kao opravdanje za neobična sparivanja vidjeli smo da se te kreativne figurativne izraze ne može na zadovoljavajući način analizirati kao rezultat procesa konceptualne integracije. U svjetlu sličnih izraza uz koje se ne pojavljuje nikakva eksplikacija, a za koje smo pokazali da se rabe kao metonimijski paragonski modeli, zaključujemo da pojava eksplikacija koje izgledaju kao metaforička preslikavanja služi da bi se pokrenuo proces stvaranja paragonskih ili kvazi-paragonskih modela ili neki već donekle uvriježeni modeli uživo ad hoc modificirali.

LITERATURA

Berberović, Sanja – Delibegović Džanić, Nihada (2013) „Halls of fame across cultures: The figurative meaning of personal names in light of conceptual integration theory”, *ExELL. Explorations in English Language and Linguistics*, 1, str. 84–106.

- Brdar, Mario (2017) „Intensification and metonymy in some XYZ constructions: from the Bible to Einstein”, *LaMiCuS – Language, Mind, Culture and Society*, 1, str. 110–134.
- Brdar, Mario – Brdar-Szabó, Rita (2007) „When Zidane is not simply Zidane, and Bill Gates is not just Bill Gates: Or, Some thoughts on online construction of metaphonymic meanings of proper names”, u: *Aspects of meaning construction*, ur. Günter Radden, Klaus-Michael Köpcke, Thomas Berg i Peter Siemund, John Benjamins, I Amsterdam/Philadelphia, str. 25–142.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark (1998) „Conceptual integration networks”, *Cognitive Science*, 22, str. 133–187.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark (2002) *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*, Basic Books, New York
- Grice, H. Paul (1975) „Logic and conversation”, u: *Speech acts*, ur. Peter Cole i James Morgan, Academic Press, New York, str. 41–58.
- Guerrini, Anita (2016) „The ghastly kitchen”, *History of Science*, 54, str. 71–97.
- Kipfer, Barbara Ann – Chapman, Robert L. (2007) *Dictionary of American slang*, HarperCollins, New York.
- Kövecses, Zoltán (2002) *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
- Lakoff, George – Johnson, Mark (1980) *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George (1987) *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*, The University of Chicago Press, Chicago i London.
- Lehrer, Adrienne (1996) „Identifying and interpreting blends: An experimental approach”, *Cognitive Linguistics*, 7, str. 359–930.
- Mandelblit, Nili – Fauconnier, Gilles (2000) „How I got myself arrested: Underspecificity in grammatical blends as a source for constructional ambiguity”, u: *Constructions in cognitive linguistics. Selected papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference*, Amsterdam, ur. Ad Foolen i Frederike v.d. Leek, John Benjamins Amsterdam – Philadelphia, str. 167–189.
- Nerlich, Brigitte (1986) „Saussurean linguistics and the problem of meaning—from dynamic statics to static dynamics”, *Language and Communication*, 6, str. 267–276.
- Trask, Robert Lawrence (1996) *Historical linguistics*, Arnold, London.
- Turner, Mark (1991) *Reading minds. The study of English in the age of cognitive science*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Turner, Mark (1998) „Figure”, u: *Figurative Language and Thought*, ur. Albert N. Katz, Cristina Cacciari, Ray W.J. Gibbs i Mark Turner, Oxford University Press, New York, str. 44–87.
- Veale, Tony (2014) „The ABCs of XYZs: Creativity and conservativity in humorous epithets”, u: *Cognition, Experience, and Creativity*, ur. Jaison Manjaly i Bipin Indurkha, Orient Blackswan, New Delhi, str. 1–19.

SUMMARY

Mario Brdar

DELIBERATE METAPHORS BETWEEN DE SAUSSURE'S PARADOX AND GRICE'S COOPERATIVE PRINCIPLE

This article deals with innovative metaphorical expressions with proper nouns in so-called XYZ constructions, such as *Is sad singleton Vladimir Putin the Jennifer Aniston of European politics?* which link relatively disparate domains and which may cause interpretation difficulties and lead to the problem known as de Saussure's paradox. An analysis of the contexts of use of such creative metaphors shows that they are deliberate metaphors – speakers create remarkable links between disparate domains on purpose, but they also attempt, in observance of the Gricean principle of cooperation, to facilitate the processing of such expressions and deliberately explicate what seem to be underlying mappings in keeping with the maxim of quantity until they feel they have supplied enough information to safeguard the interpretation of the metaphor in the direction of what they have in mind.

While searching to explain the conditions under which these explications appear as well as their function, we have demonstrated that the constructions cannot be satisfactorily explained in terms of conceptual integration. In light of similar constructions without any explications, which can be analyzed as containing metonymic paragon models, spelling out reasons for the pairings of proper nouns actually seems to function as a trigger for the online creation of novel paragons or quasi-paragons, or for an ad hoc modification of existing paragons.

Key words: *proper nouns, XYZ construction, metaphor, metonymy, de Saussure's paradox, principle of cooperation, paragon, conceptual integration*

Branimir Belaj

O SEMANTIČKO-PRAGMATIČKOJ UVJETOVANOSTI ALTERNACIJE AKUZATIVNIH I GENITIVNIH DIREKTNIH OBJEKATA¹

U jezikoslovnoj je kroatistici dobro poznata činjenica da dijelni i slavenski genitiv direktnim objektom čini njihova obvezna alternacija s prototipnijim akuzativnim konstrukcijama, što je dokaz da akuzativne i genitivne objektivne konstrukcije dijele istu semantičku bazu. No kako gramatika simbolizira značenje, alternacija dvaju padeža ukazuje i na neke semantičko-pragmatičke razlike između tih konstrukcija. Temeljna se razlika tiče opreke određenost / neodređenost, pri čemu je određenost svojstvena akuzativnim objektnim referentima, a neodređenost genitivnim. Od hrvatskih gramatika u kontekstu rasprave o dijelnom genitivu tu razliku spominju Silić i Pranjković (2005: 300), a u jezikoslovnoj serbistici među prvima joj je pozornost posvetila Ivić (1983). U ovom će se radu ta opreka detaljnije analizirati metodom kognitivne gramatike (Langacker 1987, 1991, 2008; Taylor 2002; Radden i Dirven 2007) te će se uspostaviti veza između koncepata neomeđenosti, homogenosti i stežljivosti i značenja dijelnosti i neodređenosti.

Ključne riječi: direktni objekt u akuzativu, direktni objekt u genitivu, dijelni genitiv, slavenski genitiv, određenost, neodređenost

dr. sc. Branimir Belaj, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 811.163.42'367.333

¹ Ovaj je članak proširen i prerađen inačica poglavlja o dijelnom i slavenskom genitivu u Belaj i Tanacković Faletar (2017: 183–191).

Problematici odnosa direktnoga objekta u akuzativu i direktnih objekata u genitivu (dijelnoga i slavenskoga²) hrvatske gramatike ne posvećuju osobitu pozornost. Osim njihove obvezne alternacije s akuzativom Katičić (1991: 94) i Barić i dr. (1995: 435), uz, naravno, dijelnost (partitivnost), kao bitno obilježje objektnoga dijelnoga genitiva ističu i tvornost imeničkoga referenta, što onda s jedne strane kao genitivne referente uključuje tvarne (gradivne, nebrojive) imenice ili one koje se mogu tako poimati, a s druge isključuje brojive. Silić i Pranjaković (2005: 300) tomu još dodaju i značenje neodređenosti genitivnoga objekta, čime se on suprotstavlja određenom značenju akuzativa. Tomu se nema što prigovoriti, no te tvrdnje otvaraju i neka dodatna pitanja na koja se mora odgovoriti ako se u cijelosti želi osvijetliti semantička narav takvih genitiva, a koja pak u skladu s kognitivnogramatičkom tezom o simboličkoj naravi gramatike kao izravnu posljedicu ima mogućnost njihova sintaktičkog kodiranja kao direktnih objekata. Ta su pitanja sljedeća:

- 1) Zašto je upravo obilježje tvornosti povezano s obilježjem dijelnosti?
- 2) U kojoj su vezi dijelnost i neodređenost?
- 3) Što omogućava konceptualizaciju genitivnoga referenta kao neodređenog i akuzativnog kao određenog, odnosno koje preduvjete referent mora ispunjavati da bi mogao biti konceptualiziran kao neodređen i posljedično gramatički kodiran genitivom?

Ono što dijelni genitiv, isto kao i slavenski, kao dopunu glagolima čini direktnim objektom jest mogućnost njegove alternacije s akuzativom (1–4):

- (1) Dodaj mi **kruh** / **kruha**!
- (2) Zatražio je **vodu** / **vode**.
- (3) Narežite **meso** / **mesa**!
- (4) Moram kupiti **mlijeko** / **mlijeka**.

Iz temeljnoga obilježja dijelnosti takvih genitivnih konstrukcija proizlazi i značenje neodređenosti u odnosu na određenost akuzativa, koja je pak posljedica zahvaćenosti cijeloga ciljnoga objekta. Veza između dijelnosti i neodređenosti u prvom se redu uspostavlja preko nedostatka koncepta omeđenosti, odnosno jasne geometrijske definiranoosti genitivnoga referenta, što se na konceptualnoj razini očituje obaveznim manjim ili većim, a ovisno o

² O dijelnom i slavenskom genitivu opširnije se raspravljalo i u Belaj i Tanacković Faletar (2014: 282–290), u prvom redu o njihovim semantičkim aspektima, i to s obzirom na narav genitivu imanentnoga shematičkoga značenja *ishodišta*, pri čemu se genitivni izrazi konceptualiziraju kao ishodišne točke – orijentiri – u odnosu na koje se vrednuje konkretno ili apstraktno odvajanje trajektora, pa se konstrukcije kao što su primjerice *Dodaj mi kruha* ili *Nemamo kruha* mogu parafrazirati kao *Dodaj mi dio od kruha* i *Nemamo nijedan dio od kruha*. Nije također naodmet napomenuti da je dijelni genitiv u funkciji direktnog objekta dio šire kategorije dijelnoga genitiva koji se pojavljuje i uz imenice (npr. *dio tijela*, *boca vina*, *litra piva*), određene i neodređene apsolutne kvantifikatore (npr. *devet ptica*, *deset kuna*, *malo vode*, *puno ljudi*, *mного vike*, *nekoliko kamenčića*) te uz relativni kvantifikator *većina* (*većina ljudi*). O tim pitanjima vidi detaljnije u Belaj i Tanacković Faletar (2014: 130–168).

kontekstu i predmetu o kojem je riječ, uključivanjem, tj. aktivacijom omeđene cjeline od koje se dio odvaja, odnosno može se reći da cjelina funkcionira kao baza ili jedna vrsta netemeljne domene za konceptualizaciju profiliranoga dijela.³ No temeljno pitanje koje na ovom mjestu treba postaviti jest ono gore navedeno kao treće, a odgovor leži u konceptu **stežljivosti** (kontraktibilnosti), koji proizlazi iz koncepta neomeđenosti⁴ i homogenosti, a odnosi se na činjenicu da se na dio tvarne imenice bilo koje veličine uvijek može referirati tom istom imenicom, što kod brojivih (omeđenih, heterogenih i nestežljivih) imenica nije moguće (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2014: 63–71).⁵ Drugim riječima, značenje tvornosti, bez obzira na to je li riječ o pravim tvornim imenicama ili pak o onima koje se metaforički poimaju kao takve, svojim obilježjima neomeđenosti, homogenosti i stežljivosti rezultira mogućnošću ostvarivanja dijelnoga, neodređenoga⁶ i često generičkoga značenja genitivnoga referenta, a to se može prikazati na sljedeći način:

- [NEBROJIVOST (TVARNOST) [neomeđenost > homogenost > **stežljivost**] > [dijelnost > neodređenost / generičnost > GENITIV] >
- [BROJIVOST [omeđenost > heterogenost > **nestežljivost**] > [cjelovitost > određenost > AKUZATIV]

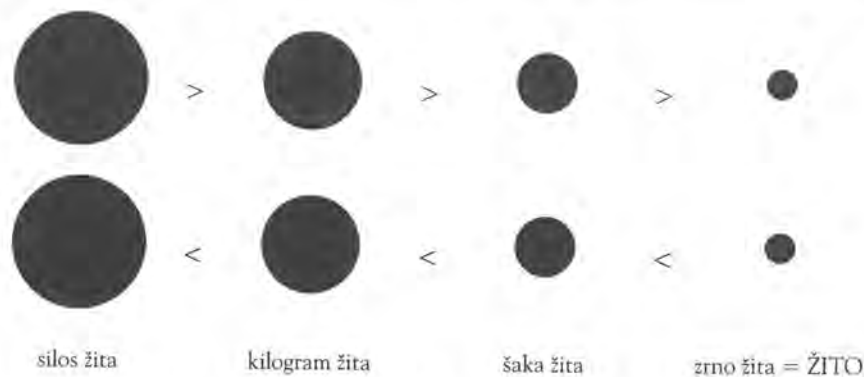
Dakle obilježje stežljivosti tvornih imenica rezultira time da se bez obzira na količinu neke stvari na nju uvijek može referirati istom tom imenicom. Tako su primjerice i *silos žita*, i *kilogram žita*, i *šaka žita*, i *zrno žita* i dalje *žito*, ali s druge strane *krov kuće*, *guma automobila*, *pregrada police* ili *ploha stola* više nisu *kuća*, *automobil*, *polica* i *stol*, odnosno na dijelove brojivih imenica ne može se referirati imenicom koja označava cjelinu (Slika 1a–1b).

³ *Netemeljna domena* naziv je kojim je u Langacker (2008: 45) zamijenjen naziv *apstraktna domena* iz Langacker (1987: 147–150), a uključuje sve domene osim *temeljni*, koje se odnose na osnovne i nedjeljive iskustvene koncepte kao što su vrijeme, prostor, temperatura, težina, boja, okus, zvuk itd. O *bazi* kao neposrednom konceptualnom kontekstu vidi više u Taylor (2002: 192–194).

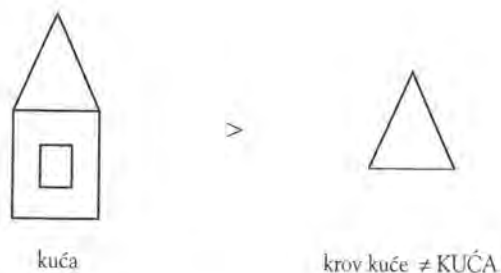
⁴ U kognitivnoj se gramatici svaka imenica definira kao omeđeno područje u nekoj domeni. U tom su smislu i tvarne i apstraktno imenice omeđene, ali ne u domeni fizičkoga prostora, već se njihova omeđenost tumači u domeni kvalitativnoga prostora (usp. Langacker 1991: 18; Belaj i Tanacković Faletar 2014: 64) organiziranoga prema različitim kvalitativnim parametrima (boja, okus, tvrdoća, gustoća i sl.) preko kojih se one „omeđuju“, tj. preko kojih se uspostavlja razlikovnost prema ostalim imenicama obilježenima nekim drugim parametrima. Dakle kada se govori o neomeđenosti tvornih imenica, ne misli se na upravo opisanu apstraktnu omeđenost kojom se i one svrstavaju u kategoriju nominalnih profila, već na neomeđenost koja je povezana s homogenošću imeničkoga referenta.

⁵ Nemogućnost umnožavanja (reduplikacije), koja rezultira nemogućnošću tvorbe množinskih oblika, četvrti je kriterij po kojem se nebrojive imenice razlikuju od brojivih, no za ovu raspravu taj kriterij nije toliko bitan.

⁶ Treba istaknuti da neodređeno značenje jest posljedica dijelnoga značenja, ali opreka određeno / neodređeno kod akuzativnih i genitivnih direktnih objekata ne vezuje se samo uz opreku cjelina / dio već je prisutna i u onim slučajevima gdje se ne može govoriti o dijelnosti, a o čemu će još biti riječi u raspravi o slavenskom genitivu.

Slika 1a

Slika 1b

Posljedično, ni konstrukcije s direktnim objektima u genitivu čiji referenti ne podliježu stežljivosti nisu ovjerene (5–7):

- (5) Sagrađio je **kuću** / ***kuće**.
- (6) Kupio je **novi automobil** / ***novog automobila**.
- (7) Kamionom su mu dovezli **policu** / ***police**.⁷

Osim što je važan kriterij za razumijevanje naravi tvornih imenica, obilježje stežljivosti primjenjivo je i na zbirne i apstraktne, ali i na neke druge brojive imenice koje mogu biti upotrijebljene u značenju tvornih, tj. onda kada se konceptualiziraju kao homogena cjelina s istovrsnih dijelova (8–13):

- (8) Uberi mi **cvijeće** / **cvijeća**!
- (9) Skupi **lišće** / **lišća**!

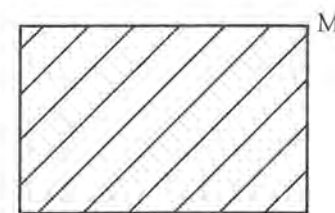
⁷ Neovjerenost genitivnih konstrukcija u (5–7) odnosi se, naravno, samo na interpretaciju s imenicom u genitivu jednine.

- (10) Pružio joj je **ljubav** / **ljubavi**.
- (11) Nedostaje mu **nježnost** / **nježnosti**.
- (12) Idi kupi **krumpir** / **krumpira**!
- (13) Donesi **mrkvu** / **mrkve**!

Što se tiče konkretnih brojivih imenica koje se upotrebljavaju kao tvarne (12–13), riječ je u prvom redu o imenicama koje označavaju neke vrste namirnica čiji se primjerci prema kvalitativnim parametrima gotovo uopće ne razlikuju (usp. Radden i Dirven 2007: 73; Belaj i Tanacković Faletar 2014: 67–69), što uvjetuje njihovu konceptualizaciju kao tvornih i posljedično mogućnost ostvarivanja značenja dijelnosti.⁸

Zanimljiva je također opreka između akuzativa i genitiva imenica *mjesto* i *vrijeme*. Kada ne označavaju točno određen i omeđen prostor ili vrijeme, kao direktni objekti te imenice mogu biti upotrijebljene samo u genitivu, usp. (14–15):

- (14) Pomakni se malo, imaš **mjesto**. / *Pomakni se, imaš **mjesto**.

Slika 2a

- (15) Polako, imamo **vremena**. / *Polako, imamo **vrijeme**.

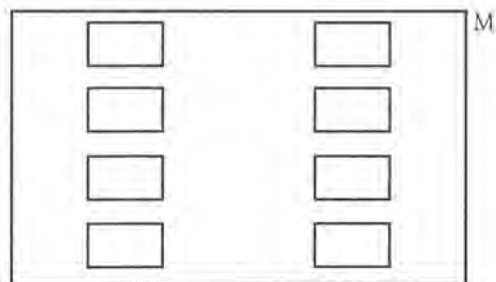

Slika 2b

⁸ U kontekstu imenica koje označavaju namirnice zanimljiva je i opreka tipa *janje* / *janjetina*, *prase* / *prasetina*, *pile* / *piletina*, gdje je dijelni genitiv moguće upotrijebiti samo u slučaju deriviranih oblika (usp. *Dodaj mi janjetine* / *prasetine* / *piletine*; *Dodaj mi *janjeta* / **praseta* / **pileta*). Tomu je tako jer su derivirani oblici sufiksom *-etin(a)* tvarne imenice koje označavaju homogenu i relativno amorfnu masu u pravilu izrezanoga mesa te posljedično podliježu i stežljivosti. S druge strane imenice *janje*, *prase* ili *pile* heterogene su, odnosno označavaju cjelinu s jasno prepoznatljivim dijelovima, pa tada dio više nije moguće upotrijebiti bez promjene značenja. Posljedično, u tim slučajevima genitiv dolazi u obzir samo uz dodatnu specifikaciju, npr. *Dodaj mi batak od pileta* / *kילו od pileta* i sl.

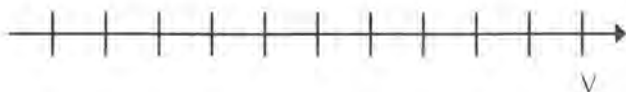
S druge strane kada se tim imenicama referira na točno određen prostor ili vrijeme, u obzir dolazi samo akuzativ, usp. (16–17):

- (16) Nažalost, moraš se ustati i osloboditi mi **mjesto**. / *Nažalost, moraš se ustati i osloboditi mi **mjesta**.

Slika 3a

- (17) Polako, ne žuri se, imaš **vrijeme**.⁹ / *Polako, ne žuri se, imaš **vremena**.

Slika 3b

Značenjski raspon koncepata neomeđenosti, homogenosti i stežljivosti vrlo je širok, tj. postoji mnogo čimbenika koji ga uvjetuju ili s kojima se on može povezati, pa ovdje nije moguće, a nema ni potrebe, pobrajati i oprimjeravati sva obilježja koja ga čine, no zanimljiv je i zoran jedan primjer u kojemu je riječ o apstraktnijoj (ne)određenosti uvjetovanoj ekstenzijom koncepta omeđenosti. Riječ je o dopunama glagola *igrati* (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2014: 285–288), pri čemu upotreba dijelnoga genitiva ili akuzativa ovisi upravo o konceptualizaciji predmeta igre kao manje ili više omeđenoga entiteta. Razmotrimo ukratko sljedeće primjere:

- (18) Igrali su ???bridža / **bridž**.
 (19) Igrali su ???monopola / **monopol**.
 (20) Igrali su ??košarke / **košarku**.
 (21) Igrali su **lovice** / *lovicu.

⁹ U ovom se primjeru akuzativom imenice *vrijeme* referira na vrijeme u kontekstu sporta, a u značenju *Ne žuri se, za sada ti dobro ide; postići ćeš u utrci vrijeme koje si želio*.

- (22) Igrali su **skrivača** / *skrivač,¹⁰

U primjerima (18–22) upotreba genitiva ili akuzativa ovisi o naravi igre o kojoj je riječ, odnosno o tome ima li neka igra jasno definirana pravila, je li raspoređena u točne vremenske intervale i ima li točno određen početak i kraj. Sve su to obilježja koja uvjetuju ostvarivanje apstraktnoga koncepta omeđenosti, što se potom na gramatičkoj razini očituje mogućnošću upotrebe jednoga ili drugoga padeža. Tako je u (18–19) riječ o igrama kod kojih je prisutan koncept omeđenosti preko navedenih obilježja te je posljedično upotreba akuzativa kao eksponenta određenosti gotovo obavezna. Nasuprot tomu u (21–22) obilježja omeđenosti izostaju te je logičan izbor jedino dijelni genitiv. Štoviše, u slučaju igre *skrivača* drugi oblik i ne postoji. Granični primjer predstavlja (20) gdje je izbor akuzativa neutralan, a dijelni genitiv obilježen, ali moguć jer je *košarka* vrsta igre koja se može igrati i neformalno, pri čemu pravila i sama vremenska omeđenost nisu primarni ili, bolje rečeno, nisu tako strogo postavljeni kao kada je riječ o profesionalnoj košarci. U takvim je rubnim slučajevima također vrlo čest i refleksivni oblik *igrati se* (usp. i Belaj 2001), kojim se na gramatičkoj razini uspostavlja razlika između sporta kao profesije i zabave (23), a što je slučaj i s nekim drugim sportskim glagolima (24), usp.:

- (23) Luka Modrić počeo je **igrati** nogomet u Hajduku. / *Luka Modrić počeo se **igrati** nogometa u Dinamu.
 (24) Janica Kostelić izvrsno je jučer **skijala** u Wengenu. / *Janica Kostelić izvrsno se jučer **skijala** u Wengenu.

Slično tomu, u kontekstu ozbiljnih igara koje aktiviraju koncept omeđenosti u našim primjerima nikada se ne upotrebljava povratni oblik (usp. *igrati se* **pokera*/**monopola*/**bridža* i sl.).¹¹

Opreku između određenoga značenja akuzativa i neodređenoga dijelnog genitiva uočava i Ivić (1983: 117) te ju naziva razlikom između *referencijalnoga* značenja akuzativa i *generičkoga*¹² značenja dijelnoga genitiva, oprimjerujući to (ne)mogućnošću uvrštavanja

¹⁰ U primjeru (22) akuzativ **skrivač* ne dolazi u obzir i zbog kategorije živosti, tj. ta se igra konceptualizira i, posljedično, sklanja kao živi entitet, pa akuzativ odgovara genitivu, a ne nominativu.

¹¹ Teško se može prihvatiti stav nekih naših gramatika u kojima se dopune glagola *igrati (se)* smatraju indirektnim objektima. Tako primjerice Katičić (1991: 100) indirektnim objektom smatra i dopune zamjenjive akuzativom uz prijelazni glagol *igrati* i one uz povratni *igrati se*, dok Barić i dr. (1995: 437) govore o indirektnom objektu samo uz povratni oblik toga glagola. Također je neprihvatljivo što Katičić (1991: 101) i Barić i dr. (1995: 436) indirektnim objektima smatraju i genitivne dopune uz još neke povratne glagole, a koje alterniraju s akuzativom prijelaznoga glagola kao primjerice u slučaju glagola *primiti se*, *dotaknuti se* i *prihvatiti se*, o kojima će biti više riječi u nastavku.

¹² Razlika između generičkoga i referencijalnoga značenja načelno bi odgovarala razlici između *tipa* i *varijante* (usp. Langacker 1991, Belaj i Tanacković Faletar 2014).

determinatora kao sredstva referencije (usidrenja) uz genitivne direktne objekte (usp. *Prospi (onu) vodu iz bokala* / **Prospi (one) vode iz bokala* // *Donesi (one) jabuke* / **Donesi (onih) jabuka*). Takav je stav načelno prihvatljiv jer se veza između neodređenosti i neodređenosti, osim preko koncepta dijelnosti, uspostavlja i preko koncepta generičnosti, tj. uopćenosti, kojim se poništava referencija na graničnost i pravilnost. No primjeri koje navodi M. Ivić nisu najstretnije odabrani. Najprije nije jasno misli li se na deiktičku funkciju demonstrativa ili na njegovu funkciju kao određenoga člana,¹³ no bez obzira na to i genitivna i akuzativna konstrukcija ovjerene su pod određenom interpretacijom. Upotrijebi li se demonstrativ kao naglašeni deiktički determinator, i u slučaju akuzativa i u slučaju genitiva aktivira se referencija na različite vrste vode ili jabuka, a razlika je samo u opreci cjelina (akuzativ) / dio (genitiv) pa konstrukcija *Prospi ONU vodu iz bokala* znači *prospi vodu iz onoga bokala, a ne onu drugu iz drugoga*, dok *Prospi ONE vode iz bokala* znači *prospi malo¹⁴ vode iz onoga bokala, a ne iz onoga drugog*. Ista je opreka cjelina (akuzativ) / dio (genitiv) prisutna i u slučaju kada se demonstrativ upotrijebi kao određeni član, samo je tada riječ o jednoj varijanti, a ne o dvjema, odnosno ne uspostavlja se razlika između dviju različitih voda (usp. *Prospi onu vodu [onuvodu] iz bokala*, *Prospi one vode [onevode] iz bokala*).

Na mogućnost upotrebe objekta u genitivu utječe često i opozicija tip / varijanta, kao primjerice u (25):

(25) U povratku mi, molim te, naberi maslačka / koprive / sljeza / bazge.

gdje se *maslačak*, *kopriva*, *sljez* i *bazga* odnose na tip, a ne na varijantu, pa se konstrukcija interpretira *U povratku mi, molim te, naberi više cvjetova od navedenih tipova biljaka*, i to aktivacijom metonimije DIO ZA CJELINU (*maslačka* > *maslačaka*). Ivić (1983: 116) dobro uočava i vrlo rijetke primjere refleksivnih oblika prijelaznih glagola koji zahtijevaju genitivnu dopunu, navodeći primjere s glagolima *dotaknuti* / *dotaknuti se* i *prihvatiti* / *prihvatiti se* (usp. *Dotaknuo se teme* / *Dotaknuo je temu* // *Prihvatio se zadatak* / *Prihvatio je zadatak*). U takvim i sličnim primjerima nije, kako kaže Ivić, riječ o dijelnom genitivu, nego je riječ o dvjema pozicijskim varijantama iste apstraktne padežne relacije jer ne dolazi do promjene u značenju, odnosno može se reći da je riječ samo o formalno uvjetovanoj alternaciji isto-

¹³ Pokazne zamjenice i zamjenički pridjevi mogu funkcionirati i kao određeni članovi. Najčešće je tada riječ o njihovim medijalnim oblicima zbog neutralnosti koja medijalu omogućava viši stupanj gramatikalizacije. Slično kao i kod neodređenih članova *neki* i *jedan* (usp. Katunar, Willer Gold i Gnjatović 2013, Belaj i Tanacković Faletar 2014, Belaj i Matovac 2015) determinatorska funkcija demonstrativa kao određenih članova proizlazi iz opreke prema svojim naglašenim parnjacima s profiliranom deiktičkom ulogom. Tako demonstrativ *tog* u primjeru (29) dolje može biti interpretiran i kao određeni član (usp. **Prestani se izležavati i prihvati se tog posla [togposla]*), ali to ne utječe na ovjerenost konstrukcije jer je determinatorska funkcija određenoga člana također u koliziji s neodređenošću genitiva. No ponekad čak i distalni oblici mogu biti upotrijebljeni kao određeni članovi, što je slučaj u gornjim primjerima koje navodi M. Ivić.

¹⁴ Mogućnost uvrštavanja različitih kvantifikatora uz imenicu u genitivu jedan je od najboljih pokazatelja dijelnoga značenja (usp. o tome i u Znika 2002: 100).

ga akuzativnog značenja. Tomu se kao dodatno pojašnjenje može dodati da je taj odnos na sintaktičkoj razini potpuno ekvivalentan odnosu između recimo fonema i alofona na fonološkoj razini, gdje se isto sistemsko-relacijsko značenje fonema kao apstraktne fonološke jedinice realizira različitim alofonima kao svojim izgovornim pozicijskim varijantama. No iako se radi o vrijednom zapažanju, ono je kognitivnoj gramatici teško u cijelosti prihvatljivo već samim time što svaka promjena gramatičkih odnosa simbolizira promjenu semantičkih odnosa, pa dva gramatička sredstva nikako ne mogu simbolizirati isto značenje. Naime zapažanje M. Ivić načelno jest točno, i to u smislu da genitivna i akuzativna dopuna uz takve glagole dijele istu semantičku bazu, odnosno značenja su im približno ista, slično kao primjerice i u slučaju opozicije aktiv / pasiv, ali značenjska nijansa kojom se genitiv u takvim primjerima ipak razlikuje od akuzativa također je upravo u jednom vidu blaže profilirane dijelnosti uporabom genitiva, i to dijelnosti koja proizlazi iz značenja djelomične zahvaćenosti objekta radnjom, pa je stoga u takvim konstrukcijama potpuno opravdano govoriti o dijelnom genitivu. Djelomičnost se u primjeru *prihvatiti zadatak* / *prihvatiti se zadatak* očituje preko profilacije samo jedne faze radnje kao u inkoativnom primjeru *prihvatiti se zadatak*, koji u pravilu znači početi izvršavati zadatak. Nasuprot genitivnoj konstrukciji, akuzativna konstrukcija *prihvatiti zadatak* ne profilira inkoativnost jer se njome ukazuje samo na to da je netko prihvatio neki zadatak u cjelini, no ne govori ništa o fazama njegova izvršavanja, odnosno ne govori o tome kada će se taj zadatak početi izvršavati. S druge strane u primjeru *dotaknuti temu* / *dotaknuti se teme* riječ je o konceptu djelomičnosti koji proizlazi iz značenja zahvaćenosti objekta u kraćem vremenskom odsječku jer *dotaknuti se teme* više od akuzativne konstrukcije podliježe parafrazi *nakratko se posvetiti nekoj temi* / *ukratko ju proanalizirati*, a ako je riječ o kraćem trajanju radnje, onda je posljedično i objekt zahvaćen svojim manjim dijelom. No može se ići i dalje pa reći da tvrdnja o semantičkoj podudarnosti akuzativa i genitiva uz te glagole, a ovisno o značenju dopune, u nekim kontekstima uopće nije točna jer ima i slučajeva gdje dolazi do ozbiljne promjene značenja koja se ne može svesti samo na detalje. To je recimo slučaj s glagolom *prihvatiti* / *prihvatiti se* u primjeru *prihvatiti se posla* / *prihvatiti posao* jer inkoativna konstrukcija *prihvatiti se posla*, slično kao i *prihvatiti se zadatak*, znači početi obavljati neku radnju, dok *prihvatiti posao* znači ili pristati na neko radno mjesto (npr. *Prihvatio je posao u državnoj službi*) ili prihvatiti ponudu za obavljanje nekoga posla (npr. *Prihvatili su posao izgradnje novoga trgovačkog centra*). U takvim primjerima sasvim sigurno nije riječ o pozicijskim varijantama iste apstraktne padežne jedinice, a razlika u značenju proizlazi upravo iz razlike u stupnju određenosti, i to prema načelu referencijalnosti (usidrenja) akuzativne dopune koja uvjetuje određenu interpretaciju s jedne strane i značenja generičnosti s povratnim glagolom koja s druge strane doprinosi neodređenoj interpretaciji. Da je to doista tako, potvrđuje se i (ne)mogućnošću uvrštavanja determinatora, npr. posvojne zamjenice ili demonstrativa. Kada je riječ o opisanim manjim značenjskim razlikama između genitivne i akuzativne padežne relacije, determinatore je moguće uvrstiti i u jednoj i u drugoj konstrukciji, usp.:

(26) Dotaknuo se **njegove** / **te** teme // Dotaknuo je **njegovu** / **tu** temu.

(27) Prihvatio se **njegova** / **tog** zadatka // Prihvatio je **njegov** / **taj** zadatak.

Nasuprot tomu, kada dolazi do ozbiljne promjene značenja prema kriteriju određenosti, determinator je moguće uvrstiti samo u slučajevima s određenim referentom, usp.:

(28) Prihvatio je posao. / Prihvatio je **taj** posao.

(29) Prestani se izležavati i prihvati se posla. / *Prestani se izležavati i prihvati se **tog** posla.¹⁵

Na upotrebu akuzativa, odnosno genitiva utječe i značenje glagola te količinskovremenskog adverbijalnoga modifikatora,¹⁶ usp.:

(30) Jučer je na gradilištu **istovario** zemlju i šljunak **za pola sata** / *Jučer je na gradilištu **istovario** zemlje i šljunka **za pola sata**.¹⁷

U takvim konstrukcijama upotrebu genitiva blokira s jedne strane totivno značenje glagola kojim se označava provođenje radnje u cijelosti, od početka do kraja, pa teličnost¹⁸ aktivira i koncepte vremenske omeđenosti i određenosti kompatibilne sa značenjem akuzativa, odnosno kompatibilne s prostornom omeđenosti imeničkoga referenta, a s druge je strane genitiv blokiran i točno određenim vremenskim razdobljem kodiranim adverbijalnim modifikatorom. No čini se da je za neovjerenost konstrukcije s genitivnim objektom ipak presudno značenje glagola jer kada totivni glagol *istovariti* zamijenimo npr. sativnim kakav je *natovariti*, a koji izriče provođenje radnje u većoj mjeri te stoga ne aktivira toliko snažno koncepte teličnosti, omeđenosti i određenosti, genitivni je objekt donekle prihvatljiviji, usp.:

¹⁵ Primjeri (28–29) kudikamo bi bolje odgovarali opreci između referencijalnoga i generičkoga značenja koju ističe M. Ivić. Naime prijelazna konstrukcija (28) zbog istaknutoga referencijalnoga značenja ovjerena je, isto kao i već spomenuti primjeri s distalnim demonstrativom, bez obzira na to interpretira li se demonstrativ kao deiktički determinator ili kao određeni član. U prvom će slučaju ona značiti da je netko prihvatio jedan određeni posao, a ne neki drugi, dok će interpretacija medijalnoga oblika kao određenoga člana referenciju usmjeriti samo na jedan određeni posao bez opreke prema nekom drugom poslu. Nasuprot tomu primjer (29) neovjeren je i u jednom i drugom slučaju, što je rezultat profilacije generičkoga i neodređenoga značenja jer *Prestani se izležavati i prihvati se posla* u prvom redu znači prestani ljenčariti i počni raditi.

¹⁶ O adverbijalnim modifikatorima u jezikoslovnoj kroatistici vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2017: 266–273). Taj naziv stoji za adjunkte (dodatke) koji modificiraju konstrukciju u cjelini, a kako bi se istaknula opreka prema adverbijalnim dopunama (u prvom redu obveznim), odnosno obveznim priložnim oznakama kao glagolskim dopunama koje osiguravaju gramatičnost konstrukcije.

¹⁷ U kontekstu rasprave o teličnosti u hrvatskom jeziku o tom tipu konstrukcija vidi i u Sarić (2015).

¹⁸ Teličnost je u mnogim jezicima jedno od ključnih obilježja prototipnih prijelaznih konstrukcija, pa je jasno zašto je ono kompatibilno s prototipnijim akuzativnim direktnim objektima. O teličnosti, ali i o drugim kriterijima prototipnosti prijelaznih konstrukcija, na korpusu iz desetak, što indoeuropskih što neindoeuropskih, jezika vidi više u Hopper i Thompson (1980), za engleski jezik Rice (1987), a kada je u pitanju hrvatski jezik u Belaj i Tanacković Faletar (2017).

(31) Jučer je na gradilištu **natovario** zemlju i šljunak **za pola sata** / ?Jučer je na gradilištu **natovario** zemlje i šljunka **za pola sata**.

Značenje dijelnosti vrlo je često prisutno i u zanijekanim konstrukcijama sa slavenskim genitivom, usp.:

(32) Za to nećemo dati **novce** / **novaca**.

(33) On nije tražio **milost** / **milosti**.

(34) Zašto usput nisi kupio **meso** / **mesa**?

(35) Nemam **struju** / **struje**.

No isto tako slavenski se genitiv javlja i u konstrukcijama u kojima se ne može govoriti o značenju dijelnosti, što dobro primjećuju i Stolac i Vlastelić (2004) i Nazalević Čučević (2016: 77), jer ne postoji mogućnost uvrštavanja kvantifikatora koji bi ukazivao na određenu količinu, usp.:

(36) U sobi nemaš ni **sliku** ni **poster** / **slike** ni **postera** / ***nimalo slike** i **postera**.

(37) Nije micao **pogled** s njega. / **pogleda** s njega. / ***nimalo pogleda** s njega.

Zbog toga Stolac i Vlastelić (2004) napominju da je genitivna alternacija u takvim slučajevima isključivo sintaktički uvjetovana, odnosno da između genitiva i akuzativa nema nikakvih semantičkih razlika. Takav je stav prihvatljiv samo djelomično jer se ne uzima u obzir značenje (ne)određenosti koje je bez iznimke prisutno kod dijelnog, ali i kod slavenskog genitiva, gdje takav objekt dolazi u niječnim konstrukcijama svojstvenim slavenskim jezicima. Neodređenost konstrukcija sa slavenskim genitivom proizlazi iz još izraženije generičnosti nego kod dijelnoga genitiva. Tako se genitivom u (32) više referira na novac općenito, na novac kao tip, a ne varijantu, odnosno na to da predmet o kojemu je riječ iz perspektive govornika nema vrijednost, dok akuzativ više profilira konkretnu svotu novca kao varijantu, npr. novac od kredita koji je podignut u svrhu kupnje nekog predmeta; u (33) se genitivom ukazuje na to da onaj o kojemu je riječ nije tip čovjeka koji u bilo kojim situacijama traži milost, dok se akuzativom opet može referirati na konkretnu situaciju u kojoj se netko našao i molio za milost. Slično je i u ostalim primjerima. Isto je i u (34) gdje upotreba genitiva također označava tip, tj. misli se općenito na meso neovisno o vrsti mesa, a akuzativ može označavati konkretnu varijantu (usp. **Zašto usput nisi kupio mesa (onog za koje sam ti rekla na odlasku)? / Zašto usput nisi kupio meso (ono za koje sam ti rekla na odlasku)?*),¹⁹ a u primjeru (35) značenje dijelnosti i neodređenosti slavenskoga genitiva u prvom se redu vezuje uz nedostatak struje u nekom kraćem periodu, dok se akuzati-

¹⁹ Isto kao i u već spomenutim kontekstima s dijelnim genitivom konstrukcija *Zašto usput nisi kupio mesa (onog za koje sam ti rekla na odlasku)?* prihvatljiva je ako su suprotstavljena dva ili više tipova mesa, odnosno tada se ona interpretira kao *Zašto usput nisi kupio malo od onog mesa za koje sam ti rekla da kupiš na odlasku, a ne nekog drugog*.

tivom profilira koncept cjelovitosti, odnosno to da struja uopće još nije uvedena u neki stambeni objekt. Koncept dijelnosti izostaje u (36–37), a neodređenost se u (36) ostvaruje tako što se genitivom referira općenito na tip – sliku i poster – koji se obično stavljaju na zidove soba, dok referencijalna funkcija akuzativa može profilirati i neku određenu sliku ili poster ili određenu vrstu slike ili postera kao varijante. Slično je i u (37) gdje genitivna konstrukcija podliježe parafrazi *Nije ga prestajao gledati*, dok akuzativ može označavati i neku konkretnu, određenu vrstu pogleda kao specifičniju varijantu. Opreka između neodređenosti koja se profilira slavenskim genitivom i većega potencijala za određenu interpretaciju u akuzativnim konstrukcijama jasnija je što je veća mogućnost profilacije varijanata nekoga tipa. Tako primjerice u suprotstavljenoj genitivnoj i akuzativnoj konstrukciji *Na novoj kući još nemaš ni prozora ni krova / Na novoj kući još nemaš ni prozore ni krov* razlika između neodređene i određene interpretacije nije toliko jasna, ako uopće i postoji. Razlog je u tome što *prozori* i *krov* kao tipovi u takvim kontekstima ne asociraju toliko na svoje varijante, koje, doduše, postoje s obzirom na to da ima različitih vrsta prozora i krovova, jer je u iskazu profilirana funkcija prozora i krova koja je ista bez obzira na konkretnu varijantu koju bi predstavljali recimo prozori s aluminijskim ili drvenim okvirom ili krovovi s ovom ili onom vrstom crijepa ili građe. U primjerima gdje opreka određenost / neodređenost nije toliko bitna i istaknuta i slavenski će genitiv biti rjeđi, tj. prevladavat će akuzativne konstrukcije. Tako se primjerice češće može čuti *Ne podnosi galamu* od *Ne podnosi galame*, *Nikada nije želio djecu* od *Nikada nije želio djece*.²⁰ Posebno su rijetke, pa čak i na granici ovjerenosti, konstrukcije u kojima se slavenskim genitivom referira na ljude, što proizlazi iz njihove najviše rangiranosti u hijerarhiji živosti (empatijskoj hijerarhiji) [ŽIVO ljudi > životinje ŽIVO] > [NEŽIVO materijalni objekti > apstraktni objekti NEŽIVO].²¹ Kada su u pitanju pojedinačni ljudski entiteti, prekida se svaka veza s tipom, odnosno generičnošću koja aktivira neodređenu interpretaciju, pa akuzativ gubi konkurenciju i postaje jedini izbor, dok su genitivne konstrukcije visokoobilježene i kolokvijalne, usp.:

(38) Nisu čekali **Anu**. / ???Nisu čekali **Ane**.

(39) Nisu voljeli **Ivonu**. / ???Nisu voljeli **Ivone**.²²

No bitno je drukčije kada se na ljude referira implicitnom množinom. Tada su genitivne konstrukcije, kako one sa slavenskim tako i one s dijelnim, potpuno neutralne jer se

²⁰ Iznimka je od toga pravila konstrukcija sa zanijekanim oblicima glagola *imati* tipa *Nemaju djece*, u kojoj se gotovo isključivo pojavljuje genitiv, a razlog takvoj distribuciji vjerojatno treba tražiti u visokogeneričkoj referenciji na potomstvo općenito.

²¹ O hijerarhiji živosti, odnosno empatijskoj hijerarhiji, i njezinim sintaktičkim implikacijama usp. više u Langacker (1991) i Belaj i Tanacković Faletar (2014, 2017). O inkompatibilnosti slavenskoga genitiva s najviše rangiranim entitetima u hijerarhiji živosti govori i Timberlake (1975) u svojoj analizi zanijekanih konstrukcija s genitivom u ruskom jeziku, uspostavljajući pr tome hijerarhiju „obosobljenosti“.

²² Primjer *Nisu čekali Ane* preuzet je iz Silić i Pranjaković (2005: 300).

uopćavanjem takvi ljudski entiteti konceptualiziraju kao neomeđeni i homogeni skup u kojem se poništavaju individualna razlikovna obilježja te se posljedično težište sa značenja određenosti prebacuje na neodređenost kompatibilnu s dijelnošću, usp.:

(40) (Ne)trebamo **nove mlade stručnjake / novih mladih stručnjaka**.

(41) (Ne)vidim ovdje **nova lica / novih lica**.

(42) Nemam **nove prijatelje / novih prijatelja**.

S obzirom na visok potencijal ostvarivanja generičnošću uvjetovane neodređene interpretacije konstrukcije su sa slavenskim genitivom vrlo česte i u frazeologiziranim izrazima, posebno onima s intenzifikatorom *ni*, kojim se pojačava stupanj negiranja genitivnoga referenta, usp.:

(43) On nema ni **prebijene pare**.

(44) Nije prozborio ni **riječi**.

(45) On nema ni **kučeta ni mačeta**.

(46) Godinu dana nije vidio ni **sunca ni mjeseca**.

U takvim konstrukcijama intenzifikator *ni* često povezuje metaforičke antonimne ili kvaziantonimne parnjake (45–46), pri čemu se polarizacijom objedinjuju svi članovi kategorije te se još više pojačava dojam nemanja ili nedostupnosti referenta, a u istoj je funkciji čest i u eliptiranim metonimijskim zapovjednim konstrukcijama (npr. *Ni riječi više! Ni glasa više!*).

Zaključno se može istaknuti da je u skladu sa simboličkom naravi gramatike cilj ovoga rada bio analizirati i rasvijetliti konceptualnosemantičke čimbenike koji uvjetuju alternaciju genitivnih i akuzativnih direktnih objekata u hrvatskim prijelaznim konstrukcijama. Pri tome su se ključnima pokazala semantička obilježja tvornih imenica (neomeđenost, homogenost i stežljivost) kao prototipnih genitivnih direktnih objekata, koja različitim metaforičkim ekstenzijama mogu biti prisutna i kod drugih vrsta imenica. Također, ta obilježja i kod dijelnoga i kod slavenskoga genitiva uvijek rezultiraju značenjem neodređenosti nasuprot obilježju određenosti njihovih akuzativnih parnjaka. Kod dijelnoga je genitiva, jasno, neodređenost uvijek povezana sa značenjem dijelnosti, dok kod slavenskoga genitiva dijelnost počesto izostaje, ali je s druge strane neodređenost ostvarena profiliranjem značenja generičnosti.

LITERATURA

- Barić, Eugenija, Lončarić, Mijo, Malić, Dragica, Pavešić, Slavko, Peti, Mirko, Zečević, Vesna Znika, Marija (1995) *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Belaj, Branimir (2001) „Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku”, *Suvremena lingvistika*, 27, br. 51–52, str. 1–11.

- Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran (2014) *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga prva, Imenska sintagma i sintaksa padeža*, Disput, Zagreb.
- Belaj, Branimir, Matovac, Darko (2015) „On article-like use of indefinite determiners jedan and neki in Croatian and other Slavic languages“, *Suvremena lingvistika*, 41, br. 79, str. 1–20.
- Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran (2017) *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga druga, Sintaksa jednostavne rečenice*, Disput, Zagreb.
- Hopper, Paul, J., Thompson, Sandra, A. (1980) „Transitivity in Grammar and Discourse“, *Language*, 56, str. 251–299.
- Ivić, Milka (1983) *Lingvistički ogleđi*, Prosveta, Beograd.
- Katičić, Radoslav (1991) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (drugo, ponovljeno izdanje), Globus, Zagreb.
- Katunar, Daniela, Willer-Gold, Jana, Gnjatović, Tena (2013) „Achieving specificity in an articleless language: Specificity markers in Croatian“, *Suvremena lingvistika*, 39, br. 75, str. 25–43.
- Langacker, Ronald (1987) *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1*, Stanford University Press, Stanford, California.
- Langacker, Ronald, W. (1991) *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2*, Stanford University Press, Stanford, California.
- Langacker, Ronald, W. (2008) *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
- Nazalević Čučević, Iva (2016) *Sintaktička negacija, Usporedna analiza sintaktičke negacije u hrvatskome i makedonskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Radden, Günter, Dirven, René (2007) *Cognitive English Grammar*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia.
- Raguž, Dragutin (1997) *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb.
- Rice, Sally, A. (1987) *Towards a cognitive model of transitivity*, PH.D. dissertation, University of California, San Diego.
- Sarić, Daliborka (2015) „Teličnost u hrvatskom“, *Filologija*, 65, br. 2, str. 131–147.
- Silić, Josip, Pranjaković, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Stolac, Diana, Vlastelić, Anastazija (2004) „Slavenski genitiv kao problem kontrastivnih sintaktičkih opisa“, u: *Suvremena kretanja u nastavi stranih jezika: zbornik radova*, Stolac, Diana, Ivanetić, Nada, Pritchard, Boris (ur.), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb–Rijeka, str. 431–442.
- Taylor, John, R. (2002) *Cognitive Grammar*, Oxford University Press, New York.
- Timberlake, Alan (1975) „Hierarchies in the Genitive of Negation“, *The Slavic and East European Journal*, 19, br. 2, str. 123–138.
- Znika, Marija (2002) *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

SUMMARY

Branimir Belaj

ON SEMANTIC-PRAGMATIC CONDITIONING OF ACCUSATIVE AND GENITIVE DIRECT OBJECT ALTERNATIONS

It is widely held in Croatian linguistics that regular alternation between the partitive and the Slavic genitive on the one hand, and the more prototypical accusative constructions on the other, makes these genitives direct objects. This alternation indicates that accusative- and genitive-marked object constructions have a common semantic ground. However, since grammar symbolizes meaning, the alternation between the two cases also suggests there must be semantic-pragmatic differences between the constructions. The most basic difference resides in the definite / indefinite distinction, with definiteness characterizing accusative object referents and indefiniteness being typical of genitive object referents. As for Croatian grammars, this distinction is addressed in Silić and Pranjaković (2005: 300) in the section dealing with the partitive genitive and in Serbian linguistics Ivić (1983) was among the first authors to attend to it. In this paper the distinction will be analyzed in detail using Cognitive Grammar methodology (Langacker 1987, 1991, 2008; Taylor 2002, Radden and Dirven 2007). We shall establish a link between the concepts of unboundedness, homogeneity and contractibility and the meanings of partitiveness and indefiniteness.

Key words: accusative direct object, genitive direct object, partitive genitive, slavic genitive, definiteness, indefiniteness

Mirela Omerović

SEMANTIČKA KATEGORIJA SOCIJATIVNOSTI U KONSTRUKCIJAMA S GLAGOLIMA KOMUNIKACIJE

U radu se razmatra semantička kategorija socijativnosti u konstrukcijama s glagolima komunikacije. Značenjska jezgra socijativnosti podrazumijeva svako aktivno uzajamno sudjelovanje primarnog i sekundarnog entiteta u određenom glagolskome procesu, odnosno agensa na jednoj i najčešće instrumentalnog referenta na drugoj strani, pri čemu je obavezna vremenska i načinska podudarnost za oba učesnika u tom procesu. Ova semantička kategorija u bosanskome jeziku primarno se iskazuje instrumentalnim konstrukcijama s prijedlogom s(a), te s prijedlogom među, a tipičnim socijativnim konstrukcijama smatraju se one s ispravnim socijativnim glagolima. U prototipnim ostvarenjima one podrazumijevaju aktivno sudjelovanje dvaju entiteta sa semantičkim obilježjima (+ živo) i (+ ljudsko), a najtipičnije među njima su konstrukcije s glagolima komunikacije. Socijativni instrumental realizira se s navedenim glagolima koji spadaju u skupinu tzv. „specifičnokomunikacijskih glagola”, obično proširenim različitim prefiksima, čime se dodatno određuje njihova socijativna semantika. Značenjski najraznovrsnije jesu konstrukcije s prijedlogom s(a), dok se konstrukcijama s prijedlogom među uz socijativno izriče i tzv. agentivno značenje, a agensi su u ovome slučaju iskazani instrumentalnim oblikom i pretpostavljaju više lokalizatora u odnosu na sam glagolski proces kao objekt lokalizacije. Pored instrumentalnih konstrukcija socijativnost uz glagole komunikacije može se iskazivati i genitivnim konstrukcijama s prijedlogom između.

Ključne riječi: semantička kategorija socijativnosti, instrumentalne konstrukcije, glagoli komunikacije, agentivnost

dr. sc. Mirela Omerović, Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 811.163.4(497.6)'37

1. Semantička kategorija socijativnosti obuhvaća širok spektar gramatičkih i leksičko-gramatičkih značenja povezanosti najmanje dvaju entiteta koji aktivno i uzajamno sudjeluju u određenom zajedničkom procesu. Promatrano s kognitivnogramatičkog aspekta kretanja dvaju tijela u prostoru, može se uočiti značenjska shema **paralelizma** između objekta lokalizacije (OL), tzv. trajektora¹, i lokalizatora (L), odnosno orijentira, koji u prototipnim socijativnim konstrukcijama odgovaraju agensu i koagensu, a obilježeni su tipičnim morfosintaksičkim sredstvom za iskazivanje socijativnosti – instrumentalom s prijedlogom *s(a)*. Shematični koncept paralelizma objedinjuje sve instrumentalne konstrukcije s dvjema značenjskim jezgrama – **sredstvom** i **društvom**, uz bitnu konceptualno-semantičku komponentu **kognitivne distance** između dvaju entiteta, koja tokom cijeloga glagolskog procesa ne dopušta njihovo poistovjeđivanje. U tipičnim socijativnim konstrukcijama taj je koncept paralelizma, svojstven padežnom značenju instrumentala, predstavljen semantičkom invarijantom aktivnog uzajamnog djelovanja primarnog i sekundarnog entiteta, pri čemu se primarni entitet posmatra kao izvjesni „kontrolor” akcije, a orijentir, u ovom slučaju instrumentalni referent, sekundarni je sudionik u takvome scenariju (Janda 1993: 184). Pritom socijativni odnos, kako je još davno istaknula M. Ivić (1954: 164), „obavezno pretpostavlja istovetnost u vremenu i načinu – pratilačkim momentima glagolske radnje – za oba učesnika u ostvarenju date akcije”. Socijativni scenarij bitno određuju i značenjska obilježja prijedloga *s(a)*, čije je temeljno značenje socijativno. Stoga je navedena prijedložno-padežna konstrukcija najpogodnije formalno-gramatičko sredstvo za iskazivanje ove semantičke kategorije.

2. Socijativne konstrukcije u prototipnim ostvarenjima uključuju aktivno uzajamno sudjelovanje dvaju ljudskih bića u istom procesu, iskazanom socijativnim glagolima, pri čemu je interakcija među entitetima bitna konceptualnosemantička komponenta. M. Ivić (1954) u svojoj studiji o instrumentalnim značenjima navedene je konstrukcije svrstala u tzv. 'socijativ neposrednog tipa', pri čemu je naglasila da se socijativni odnos među referentima „zasniva ovdje na tome što se *svako pojedinačno vršenje svakog učesnika ponaosob odnosi na njegovog partnera u vršenju*”, odnosno uzajamnost vršenja „čini, naime, da se radnja vraća od jednog partnera ka drugom; ona, ustvari, izlazi iz sfere vršioca radnje, ali se istovremeno u nju i vraća, što čini da se ona ipak shvata kao radnja koja ostaje u njegovoj sferi” (Ivić 1954: 166–167).

U širem smislu riječi, socijativnost može uključivati, pored tipičnog odnosa dvaju ljudskih bića, i sljedeće: 1) odnos čovjeka i bića s obilježjem (- ljudsko), 2) odnos čovjeka i predmeta, 3) odnos čovjeka i apstraktnog pojma, 4) odnos dvaju bića s obilježjem (- ljudsko), 5) odnos bića s obilježjem (- ljudsko) i predmeta, 6) odnos bića s obilježjem (- ljud-

¹ U kognitivnoj gramatici uobičajeni su termini *trajectory* i *landmark* (Langacker 2008), što se uglavnom prevodi kao *trajektor* i *orijentir* (Belaj 2009), no u ovom radu koriste se odgovarajući termini *objekt lokalizacije* (OL) i *lokalizator* (L) (usp. Piper 2001; Pranjković 2001).

ska) i apstraktnog pojma, 7) odnos dvaju predmeta i 8) odnos predmeta i apstraktnog pojma. Pritom uvijek postoji mogućnost izvjesne neodređenosti granice značenja 'živo' i 'neživo', 'konkretno' i 'apstraktno', te treba imati u vidu da referenti u socijativnom odnosu mogu biti shvaćeni jedinično ili množinski.²

Socijativne konstrukcije, prema leksičosemantičkim svojstvima upravnih glagola, mogu se svrstati u nekoliko skupina: 1) konstrukcije s glagolima komunikacije, 2) konstrukcije kontaktnih odnosa, 3) konstrukcije s adverbijalnim dopunama i 4) konstrukcije s adverbijalnim dodacima.³

3. Kad je riječ o konstrukcijama s glagolima komunikacije, najprije treba istaći da je tipično morfosintaksičko sredstvo za iskazivanje socijativnog scenarija konstrukcija *s(a) + I*. Konkurentni oblici su mu *među + I* i *između + G*, koji se u određenoj mjeri udaljavaju od socijativa i približavaju agentivnoj semantičkoj kategoriji, a posljednji pogotovo s obzirom na shematični padežni koncept **ishodišta** kodiran genitivom.

3.1. Socijativni instrumental s glagolima komunikacije tipično se ostvaruje u kvazitransitivnim i ditransitivnim konstrukcijama koje podrazumijevaju postojanje i aktivno sudjelovanje sugovornika u procesu komunikacije između primarnog referenta, u načelu nominativnog, i sekundarnog „participanta”, sugovornika, iskazanog instrumentalnom formom kao lik „drugoga plana”, bez kojega ostvarenje datoga glagolskog procesa nije moguće. U prototipnim modelima ovih konstrukcija sudionici komunikativnog procesa obavezno nose semantičko obilježje (+ živo) i (+ ljudsko).⁴ U načelu, u kvazitransitivnim konstrukcijama može biti iskazan jedan indirektni objekt (instrumentalni referent), koji je neispustiv s obzirom na socijativno značenje upravnoga glagola, a uz njega se najčešće iskazuje i drugi indirektni objekt (lokativni referent), kojim se izriče verbalni (komunikacijski) sadržaj između sugovornika, no taj sadržaj ne mora uvijek biti iskazan.⁵ Takav se sadržaj može iskazati i ditransitivnim konstrukcijama s istim glagolima koji uključuju

² V. Piper i dr. (2005: 701).

³ V. Omerović 2014: 31–60, a o razgraničenju adverbijalnih dopuna (obaveznih i neobaveznih) i adverbijalnih dodataka, odnosno modifikatora v. Palić 2011a, Belaj – Tanacković Faletar 2017.

⁴ O tome svjedoče i brojni navedeni primjeri socijativnog instrumentala gdje ulogu instrumentalnog referenta popunjavaju lične zamjenice, potom vlastita imena ljudi, a upravo ove vrste riječi stoje na vrhu „univerzalne hijerarhije živosti” (Palić 2010: 33, prema Comrie 1989).

⁵ O dvostrukoj prijedložnoj rekciji glagola v. Piper i dr. 2005: 544. Pranjković (2007: 136) ističe da se glagolom *razgovarati*, koji je tipični predstavnik skupine glagola s dvostrukom rekcijom, „ponajprije ističe komunikacijski odnos između pošiljatelja i primatelja”, odnosno da je u njegovu značenju „u fokusu govorna interakcija”. „Uza nj će primarno dolaziti prijedlog s uz instrumental: *razgovarati s kim*, a sekundarno (ili zajedno s *razgovarati s kim*) prijedlog o s lokativom: *razgovarati (s kim) o čemu*. Lokativnim se prijedložnim izrazom precizira tema interakcijske govorne manifestacije, a instrumentalnim se imenuje sudionik u takvu tipu (raz)govorne komunikacije.”

direktni objekt (akuzativni referent – njime se izriče sadržaj poruke⁶) i indirektni objekt (instrumentalni referent – kao sugovornik u komunikacijskom procesu). Socijativni instrumental realizira se s glagolima komunikacije koju nisu tipični predstavnici navedene semantičke skupine (kao što su to „općekomunikacijski glagoli”, npr. *reći, kazati, govoriti* i sl.), nego su to „specifičnokomunikacijski glagoli”⁷, obično prošireni različitim prefiksima⁸, čime se fokusira odnos govornik – sugovornik, odnosno govorna interakcija. Takvi su npr.: *razgovarati, progovoriti, govoriti*⁹, *popričati, ispričati se, dogovoriti (se), sporazumjeti se, pregovarati, savjetovati se, posavjetovati se, vidjeti*¹⁰, potom stilski obilježeni glagoli *ćaskati, eglend(isa)ti*¹¹, zatim glagoli koji nose značenjsku komponentu zauzimanja partnerskog ili najčešće konfrontacijskog stava prema sugovorniku (stoga imaju korelativnu semantičku komponentu – uglavnom odnos suprotstavljanja ili odnos podređivanja), npr. *raspravljati*¹², *diskutovati, objasniti se, prepirati se, svađati se, nadmudrivati se, polemizirati / polemisati, raščistiti, slagati se, usaglasiti se, pomiriti se* itd. Npr.:¹³

⁶ Govoreći o objekatskim sintagmama s glagolima akustičke prezentacije (u okviru razmatranja direktnog objekta), N. Arsenijević (2012: 64–72) izdvaja konstrukcije s verbalno-informativnim odnosom, koje dolaze uz tipične glagole verbalne komunikacije.

⁷ Razmatrajući dativne konstrukcije verbalnog transfera, I. Palić (2010: 70–71) ističe raznolikost glagola komunikacije, te smatra kako je sistem ovih glagola „ustrojen kao kontinuum s dva tipološki različita pola. Ka jednom polu tog kontinuumu inkliniraju glagoli koji bi se mogli nazvati 'općekomunikacijskim', kojima se ne označava komunikacijski čin neke posebne vrste. Ka drugome polu inkliniraju glagoli koji tipično znače neki specifični vid, način ili čin komunikacije, uglavnom s pojačano naglašenim odnosom govornik – sugovornik, glagoli koji se mogu označiti 'specifičnokomunikacijskim'. Po autorovu mišljenju, dativ primaoca bit će jače istaknut ukoliko dolazi s glagolima bližim polu sa 'specifičnokomunikacijskim glagolima'. U instrumentalnim konstrukcijama to je još više naglašeno budući da padežni okvir instrumentala podrazumijeva fokusiranje sugovornika, dok je predmet verbalnog transfera defokusiran; štaviše, vrlo često je izostavljen.

⁸ O shematičnom, invarijantnom značenju prefiksa i njihovom utjecaju na semantiku glagola uz koje dolaze detaljno je govorio B. Belaj (2008a), uzimajući kognitivnosemantičke aspekte kao ključni kriterij u analizi prefigiranih glagola. Usp. i konstatacije J. Grković-Mejdžor (2007: 424) da pojedini intransitivni akcioni glagoli prefiksacijom mogu postati tranzitivni. Također usp. Piper i dr. 2005: 504.

⁹ Glagol *govoriti* u instrumentalnim konstrukcijama ostvaruje se s pomjerenim značenjem koje uključuje socijativnost – kao glagol *razgovarati*. Ovaj glagol također često dolazi i sa značenjem „verbalno (ne) kontaktirati s kime” u odričnim konstrukcijama (Pranjeković 2007: 134).

¹⁰ Glagol *vidjeti* javlja se u instrumentalnim konstrukcijama sa značenjem – 'dogovoriti nešto s nekim', gdje je metaforički transponirano njegovo primarno perceptivno značenje. Usp. i Lakoff – Johnson (2015). U načelu, ovakve konstrukcije odlika su razgovornog stila.

¹¹ Standardni jezik preferira lik *eglenisati* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 259).

¹² Upotreba refleksivne čestice *se* uz ovaj glagol unosi dodatnu relacijsku komponentu u njegovo značenje (približava ga značenju glagola *prepirati se*).

¹³ Oprimjerena čine izvori ekscerpirani iz Oslo korpusa bosanskih tekstova te izvori zabilježeni analizom književnih djela bošnjačkih pisaca 20. st. i izvori iz gramatičke literature. Obuhvaćaju sljedeće: ABM – Abdurzak Hifi Bjelevac, *Minka*; ALA – Alija Isaković, *Antologija zla*; AIK – Alija Isaković, *Kafana na Heitzingu*; ALU – Alma Lazarevska, *U znaku ruže*; AMH – Ahmed Muradbegović, *Haremske novele*; AMP – Alija Aljoša

Zuhra, sad sam razgovarala sa majkom. (NBHL) – *Tišina je zapravo jedini način da se istinski razgovara s ljudima.* (IHT, 165) – ..., *ja sam sa Natašom često razgovarao o tebi.* (MFTJ) – *Da mi je sa nekim dragim sjesti, popiti kafu, popričati...* (NBHL) – *Nego ti popričaj sa svojim, možda bi ti bolje bilo u ulemi ili negdje tako...* (DŽKI) – *Otkako se vratio nije ni riječi progovorio sa svojim sugrađanima.* (IHT, 88) – ...*i stade kao da je jedva dočekao mogućnost da progovori s čovjekom kojega mu je kazniti.* (DŽKI) – ..., *veoma je važno da te vidim, treba s tobom da govorim...* (SFP) – *Govorim li sa Mehmed-efendijom?* (NBHL) – *Nisu mogli ni pretpostaviti o čemu se Vauvan dogovorio sa svojim prijateljima...* (IHV) – ..., *ali se sasvim dobro možeš sporazumjeti s njim.* (NBHL) – *Oni koji misle drugačije, smatrajući da treba pregovarati i sa crnim đavolom...* *pozivaju se na rat u Hrvatskoj.* (AIA) – *Zašto se nisi najprije posavjetovao sa mnom?* (MFTJ) – *"To vidite s mojim mužem", rekla je Marija i uputila se vratima.* (MFTJ) – *Ipak, mi smo i dalje ćaskali s njim.* (IHV) – *A voli sa mnom eglendisati.* (IHT, 163) – *Rosa živo raspravlja sa bradatim drugom.* (ALU) – *Zamislilo je one njuške koje je vidio kod Jevrejina kako sjede i raspravljaju s uzvišenom Braćom...* (DŽKI) – *Morao se konačno objasniti s ovim divnim čovjekom koji sve može i na sve stigme...* (DŽKI) – *E, nećeš! – odlučno sam rekao, kao da sam se sa nekim prepirao.* (RDŽO) – ..., *nemoj u pola noći da se svađaš sa mnom.* (MFTJ) – *To mora raščistiti direktno sa Nusretom.* (AMP) – *Ako je istina, ne slažem se s Tanabijom jer mislim da sve treba ići svojim redom...* (DŽKI)

Konstrukcije ovoga tipa vrlo su česte s dekomponiranim predikatima, u kojima je glagolska leksema razložena na značenjski nepotpun glagol i deverbativnu imenicu, te su uglavnom svojstvene tzv. specijalnim funkcionalnim stilovima – naučnom, administrativnom ili publicističkom, ili je pak u njegovu sastavu koja frazeološka jedinica, npr.:

Rado bih izmijenio s vrapčićem koju riječ, ali on nema vremena... (AIK) – *Drugi put dolazim po ovoj nezapamćenoj mečavi jer moram s tobom obaviti ozbiljan razgovor...* (NBHL) – *Sjećaš li se onog razgovora što ga je krvolok Mladić vodio sa komandantima na područjima iznad Sarajeva?* (NBHL) – *Vjerovao je da je moguće postići nekakav kompromisni dogovor sa Jugoslavenskom narodnom armijom...* (MAS) – *S kim sam razmijenio one riječi – sa svojim robom ili sa pravim*

Musić, *Poljana kod Šeste vodenice*; B21 – Behar, br. 21, 1995; DŽKI – Dževad Karahasan, *Istočni diwan*; DŽSN – Džemal Sokolović, *Nacija protiv naroda*; IHP – Irfan Horozović, *Progriani grad*; IHT – Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*; IHV – Irfan Horozović, *Vauvan*; JIB – Jasmin Imamović, *Besmrtni jeleni*; MAS – Midhat Ajnović, *Smrt u Sarajevu*; MFTJ – Mirza Fehimović, *To jest žigri njet*; NBHL – Nura Bazdulj-Hubijar, *Ljubav je sibirbaz, babo*; NIR – Nedžad Ibrišimović, *Ruhani i šejtani – inspiracija (članci i intervjui 1990-1995)*; P – Piper i dr. 2005. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*; RDŽO – Rizo Džafić, *Očev zavičaj*; SFP – Sead Fetahagić, *Poljubi pa ostavi*; SV13 – *Svijet*, br. 13, 1996; SV46 – *Svijet*, br. 46, 1996; SV62 – *Svijet*, br. 62, 1997; SV66 – *Svijet*, 66, 1997; ŠPS – Šukrija Pandžo, *Samo još kosovi zvižduču*.

Halladžom? (DŽKI) – ...*kroz koje motri onog u ogledalu što s njim pokušava da razmijeni misao.* (IHP) – *Ne želim večeras s tobom ulaziti u polemike.* (NBHL) – ...*zato što im je vruće i zato što im je žega dodijala, ali nemoj o tome sa svakim*¹⁴ *i nemoj tako da te se ne razumije.* (DŽKI) – *Niko ne može da zamjeri Aliji Izetbegoviću što sa takvim ljudima ne želi da sjedne za pregovarački sto.* (AIA) – *Satima s tobom ovdje spredam gluposti...* (DŽKI) – *"Vidim da si s našom Veročkom našao zajednički jezik."* (MFTJ)

Instrumentalne konstrukcije ove semantičke skupine uobičajene su i u službi nekongruentnog atributa, nastale procesima sintaksičke transformacije verbalnih sintagmi (s glagolima komunikacije) u supstantivne, a značenjski su istovjetne konstrukcijama s upravnim glagolima, npr.:

U razgovoru sa Husainom zaključio sam da djevojčica mora biti kćerka nekog uglednika... (DŽKI) – ..., *ali kako kad se moram boriti s nekim mutnim sjećanjem koje se uznemirilo od moga razgovora s Abu Tanabijom.* (DŽKI) – ...*i prepričava se njegov dijalog sa sinom.* (AIA) – *Pitao sam ga sjeća li se žestoke rasprave s učiteljem...* (DŽKI) – ...*pa nije u stanju da podnese mučno nadmudrivanje s vezirom.* (DŽKI) – *Podsjećao sam ga na njegove prepirke s drugim učenicima, pa i sa samim Omerom...* (DŽKI) – *Saznao sam da mu je treća žena Perzijanka, ali da se ni u kakav posao ne upušta bez savjetovanja s prvom ženom koju, izgleda, i dalje najviše voli.* (DŽKI)

U ovu skupinu ubrajamo i konstrukcije s glagolima koji uključuju tzv. verbalno-kauzativni odnos¹⁵, što u izvjesnoj mjeri podrazumijeva animaciju sugovornika i njegovo podsticanje na komunikaciju, ili pak na druge neverbalne komunikacijske aktivnosti. Takvi su glagoli *pozdraviti se, selamiti se, upoznati se* i sl.:

Dolazim, da se s vama pozdravim. (JIB) – *I Djed Badem Aziz Tamović se srdačno pozdravljao s mnogima od njih.* (IHV) – *Ljudi su ulazili, ja sam se selamio s njima, i sam sjedio pred džamijskim pragom.* (NIR) – ..., *upoznao sam se s jednim luđakom u Šedrvanskom vrtu.* (IHT, 25)

Njima su značenjski bliske, ali dosta udaljene od prototipa, i konstrukcije s glagolima *šaliti se, našaliti se, rugati se, izrugivati se, zavilavati se, izmotavati se*, sa složenim glagolskim izrazima *zbijati šale, praviti šale*, te sa stilski obilježenim glagolima *rezati se, zafrkavati se*,

¹⁴ Navedeni primjer svjedoči da su uobičajene i konstrukcije s neekspliciranim upravnim glagolom, no on je kontekstualno uključen i sasvim predvidiv. Takvi primjeri većinom su odlika razgovornog stila.

¹⁵ Govoreći o objekatskim sintagmama komunikacijskog odnosa, N. Arsenijević (2012: 64–72) izdvaja sintagme s verbalno-informativnim odnosom (s tipičnim glagolima verbalne komunikacije – *reći, kazati, govoriti, pričati* itd.), sintagme s verbalno-kauzativnim odnosom (npr. s glagolima *pozdraviti, osloviti*) i sintagme s verbalno-kvalifikativnim odnosom (npr. glagoli *hvaliti, prekoriti, komentarisati*) i sl. Navedena studija nudi semantičku klasifikaciju sintagmi s tzv. pravim objektima. O konceptu kauzativnosti opširnije u: Lakoff – Johnson 2015: 64–70.

sprdati se i sl.¹⁶, kojima se iskazuje odnos suprotstavljanja nominativnog referenta prema instrumentalnom jer „pokazuje lošu volju prema njemu” ili „izaziva njegovu negativnu reakciju”¹⁷, pri čemu je aktivno djelovanje instrumentalnog referenta svedeno na minimum, te se stoga smatraju rubnijim ostvarenjima, a sve se više približavaju značenjski imbliskim dativnim konstrukcijama s korelativnim značenjem. Navedeni glagoli ne moraju nužno označavati komunikacijski događaj, no vrlo često je o riječ upravo o tome. Npr.:

Kod kuće je nastojao sakriti nervozu i šalio se sa djecom... (RDŽO) – *Njihova djeca se više nisu šalila s njim...* (IHP) – *Jednom prilikom mudracu pade na um da se našali sa svojim dobrim drugom...* (MFTJ) – *Rustem se ja zovem i to mi nije mrsko, makar mi se ponekad čini da se sa mnom ruga ili to ime ili onaj ko mi ga je dao.* (DŽKI) – *On se s vama, da izvineš, zavilava.* (MFTJ) – *Bijeli Svijete, dosta si se s nama izmotavao.* (AIA) – *Lisac se djetinje zafrkava sa Selmom.* (JIB) – *Da se ljudi sprdaju s tvojim imenom, šta li?* (DŽKI) – *Zbijaju šale sa svim što su čuli...* (DŽKI)

3.2. Kao konkurentan oblik instrumentalnim konstrukcijama s prijedlogom *s(a)* u iskazivanju socijativnog značenja javlja se instrumental s prijedlogom *među*. Ovaj konstrukcijski model, utemeljen primarno na prostornim predodžbama omeđenosti OL većim brojem lokalizatora, metaforičkim preslikavanjem prostornih odnosa na apstraktnijem domenu stvara koncept socijativne situacije koja uključuje sudjelovanje većeg broja lokalizatora što se dovode u neposrednu vezu putem OL, najčešće nekog glagolskoga procesa ili pak nominativnog referenta, koji ih realizacijom glagolskoga procesa dovodi u kontakt. U tom slučaju lokalizatori su agensi takvoga procesa. Tako se stvara socijativni scenarij koji je rubnije ostvarenje semantičke kategorije socijativnosti. Temeljna je razlika između tipičnih socijativnih konstrukcija i navedenih konstrukcija s prijedlogom *među* u tome što se kod prvih socijativni odnos uglavnom uspostavlja između OL (tipično agensa) i jednog lokalizatora (instrumentalnog referenta), dok se kod drugih takav odnos javlja poglavito među lokalizatorima (agensima) koje povezuje sam OL, najčešće određeni glagolski proces ili pak neka od leksema što podrazumijeva kakav kontakt ili relaciju.¹⁸ Samim time nijedan lokalizator u instrumentalnom scenariju s prijedlogom *među* nije dominantan. Svi su

¹⁶ Navedeni glagoli odlika su razgovornog jezika, a dosta su česti u svakodnevnoj upotrebi.

¹⁷ Odnos suprotstavljanja najčešće se iskazuje dativnim konstrukcijama s dativom „ophođenika” koje se obrazuju sa semantički raznovrsnim kvazitransitivnim glagolima (Palić 2010: 186). Instrumentalne konstrukcije ovoga tipa obrazuju se s dosta manjim brojem glagola u odnosu na dativne i zahtijevaju uza se refleksivnu česticu kako bi naglasili socijativni odnos, kojega kod dativnih konstrukcija nema. Inače, dominantna im je korelativna semantička komponenta, te spadaju u rubnija ostvarenja socijativnosti.

¹⁸ Njima su u ovakvim kontekstima konkurentne i genitivne konstrukcije s prijedlogom *između*, ali one prototipno podrazumijevaju postojanje dvaju lokalizatora koji se dovode u vezu s glagolskim procesom. Nadalje, upotreba instrumentalnih konstrukcija s prijedlogom *među* za označavanje dvaju lokalizatora u obliku jednine smatra se normativno nepreporučljivom i arhaičnom; v. i Silić – Pranjković 2007: 239.

ravnopravni kao agensi u glagolskom procesu, što u konstrukcijama s prijedlogom *s(a)* nije slučaj, budući da je u njima OL (u načelu agens) u odnosu na L uvijek u prvom planu. Stoga se modelu *među* + I u ovom slučaju pripisuje **agentivno-socijativno značenje**, koje čini rubnije ostvarenje socijativne semantičke kategorije, a ujedno i shematičnog instrumentalnog koncepta paralelizma.

Ovaj semantički tip najprije se realizira s tzv. socijativnim glagolima tipa *razgovarati, družiti se, sastati se*, u kojima su lokalizatori (agensi) ljudska bića što uzajamno vrše određenu radnju označenu kao OL. Poziciju instrumentalnog referenta u tim slučajevima najčešće popunjava lična zamjenica za svako lice (metonimijski upotrijebljena, budući da ima samo oblike jednine), koja pritom označava postojanje više lokalizatora koji uzajamno vrše datu radnju, tj. takva se radnja vraća od jednog agensa ka drugom, što je i kvalitativno dodatno određuje, te im je svojstvena i načinska semantička komponenta.¹⁹ U tom slučaju upravni glagol dolazi u nekom od ličnih glagolskih oblika. U ulozi instrumentalnog referenta mogu doći i ostale lične zamjenice (najčešće za 3. l. mn.) ili pak neka imenica u množini, no tada je upravni član konstrukcije deverbativna imenica nastala od socijativnog glagola ili se javlja u okviru dekomponiranog predikata. Kad je riječ konstrukcijama s glagolima komunikacije, javljaju se uglavnom sa „specifičnokomunikacijskim” glagolima tipa *razgovarati* ili u dekomponiranim predikatima toga tipa, npr.:

Malo smo usput razgovarali među sobom. (ŠPS) – *I svaki put kad joj je takav došao, među njima se ponovio isti razgovor koji je već postao njihov tajni obred...* (DŽKI) – *Procenti na kamatu, kao u romanima Balzaka, postale su glavna tema razgovora među Albancima.* (SV46) – *Kad su ušli u Lininu sobu i sjeli za malehan stolić kraj otvorena prozora razvio se među njima razgovor.* (ABM) – *...i radoznali susjedi su se užurbano došaptavali među sobom...* (IHT, 31) – *Tek otkada se Minka sakrila i nije iša na sokak, i od kako su žene među sobom šaputale o namjerama njezine tetke, ona se gdjekad podavala tim mislima.* (ABM)

3.3. Značenjski bliske prethodnima jesu i genitivne konstrukcije s glagolima komunikacije koje dolaze s prijedlogom *između*. Naime, genitiv se smatra padežom sa shematičnim konceptom ishodišta, koji se u ovome slučaju temelji na činjenici da lokalizatori, odnosno genitivni referenti imaju funkciju perceptivnih ishodišta, a da je OL sam glagolski proces. Prijedlog *između* svojim značenjem interlokalnosti, odnosno prostornim predodžbama omeđenosti OL najčešće dvama lokalizatorima na apstraktnijem domenu doprinosi stvaranju scenarija u kojem dominiraju agensi s obilježjem (+ živo) i (+ ljudsko) koji uzajamno vrše određenu radnju, u ovom slučaju komunikacijski događaj. Pritom je sam proces defokusiran, a agensi su u prvome planu. Stoga je socijativno značenje samo

¹⁹ O prisutstvu načinskog značenja u navedenim konstrukcijama svjedoči i mogućnost njihove preoblike u konstrukcije s načinskim prilogom *međusobno*, koji je zapravo izveden iz ove prijedložno-padežne veze (usp. *Razgovarali su među sobom – Razgovarali su međusobno*).

u naznakama, a dominantno je **agentivno značenje**.²⁰ Agensi navedenoga procesa uglavnom su osobe, kakve skupine ili organizacije. Genitivni referenti često su kodirani povratnom zamjenicom *sebe*, koja u tom slučaju označava oba referenta u komunikacijskom procesu.²¹ Pored konstrukcija s upravnim glagolima uobičajene su i one s dekomponiranim predikatima i s upravnim supstantivima, i češće su ukoliko se genitivni referenti iskazuju kao pojedinačni entiteti. Npr.:

Prisutni su razgovarali između sebe i time ga stalno ometali. (P, 165) – *Slušaj pažljivo ono što govorimo između sebe i čućeš kako neke riječi gube značenje i smisao.* (SFP) – *Tako sam saznao da je u petak ujutru bila velika rasprava između Sufjana i Halladža...* (DŽKI) – *Na radiju dramatičan dijalog između našega borca iz Višegrada Murata Šabanovića i četničkog generala Kukanjca.* (AIA) – *...trebao je na Brezovici prethoditi razgovor između političkih mislećih Albanaca i Srba.* (SV62) – *To je izuzetan čin koji omogućuje komunikaciju između Muslimana iz Sandžaka i uopće svijeta, koja je u mnogome prekinuta suludim ratom u BOSNI.* (B21) – *Kako Vam izgleda ovaj nedavni dogovor između hrvatske i bosanske Vlade?* (AIA) – *...bili su predmet pregovora između odmetničkog dijela SDS-a i legalnih vlasti.* (SV66) – *Jedan izvještač UN iz Žanvijskog glavnog stožera mi je objasnio da ne zna ništa o dogovoru između Francuske i Srba.* (SV13)

4. Socijativnost kao semantička kategorija u širem smislu riječi podrazumijeva aktivno uzajamno sudjelovanje najmanje dvaju entiteta, tipično živih ljudskih bića u istom glagolskom procesu. Najpogodniji oblik za iskazivanje socijativnosti jeste instrumental s prijedlogom *s(a)*, budući da je socijativnost jedna od značenjskih jezgra instrumentalnog padežnog koncepta paralelizma, te da je osnovno značenje prijedloga *s(a)* socijativno. Instrumentalnim konstrukcijama s glagolima komunikacije tipično se iskazuje socijativno značenje, i to aktivno sudjelovanje sugovornika u procesu komunikacije, koji se izvodi između primarnog referenta (OL) i sekundarnog „participanta” datog procesa (L). Sam komunikacijski proces iskazan je tzv. „specifičnokomunikacijskim” glagolima kojima se označava specifični vid, način ili čin komunikacije, s naglašenim odnosom govornik – sugovornik. Kao konkurentni oblici instrumentalnim konstrukcijama s prijedlogom *s(a)* javljaju se konstrukcije *među* + I i *između* + G, koje se srazmjerno svom padežnom konceptu udaljavaju od socijativne semantičke kategorije. Model *među* + I načelno je bliži socijati-

²⁰ O agentivu v. u: Palić 2016: 58. „Agentiv označava agensa, vršioca, pokretača kakve radnje ili procesa. Aktualizira se metaforičkim preslikavanjem ablativnoga prostornog scenarija, koji podrazumijeva odmicanje ili udaljšavanje objekta lokalizacije od lokalizatora. Semantička ekstenzija počiva na izjednačavanju objekata lokalizacije s radnjama, na jednoj, i lokalizatora s njihovim vršiocima, na drugoj strani. Proizvodnja radnje time se predočava kao njezino udaljšavanje od vršioca. U osnovi je konceptualna metafora AGENS JE ONO OD ČEGA SE ODMIČE.” O prijedlogu *između* i njegovim značenjima v. Palić 2016: 142–148.

²¹ U tim slučajevima je upravni član glagol.

vu budući da je obuhvaćen instrumentalnim padežnim konceptom paralelizma dvaju entiteta, koji jeste u podlozi socijativnog značenja, ali su takve konstrukcije obilježene agentivno-socijativnim značenjem. Genitivne konstrukcije s prijedlogom između imaju dominantno agentivno značenje jer se lokalizatori shvaćaju kao perceptivna ishodišta, u ovome slučaju vršioći radnje. Agensi su fokusirani, dok su sam proces (komunikacijski događaj) i uzajamnost vršenja radnje, odnosno komunikacijska interakcija defokusirani. Zaključno s tim veza sa socijativnom semantičkom kategorijom, premda je prisutna, prilično je oslabljena u tom slučaju, a aktualizirano je agentivno značenje.

LITERATURA

- Arsenijević, N. (2012) *Padeži pravog objekta u standardnom srpskom jeziku*, Novi Sad, Filozofski fakultet
- Belaj, B. (2008a) *Jezik, prostor i konceptualizacija. Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet, Osijek
- Belaj, B. (2008b) „Pre-locativity as the schematic meaning of the Croatian verbal prefix *pred-*”, *Jezikoslovlje*, 9/1–2, Osijek, 123–140.
- Belaj, B. (2010) „Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija hrvatskoga prijedložno-padežnog izraza *od + genitiv*”, *Sintaksa padeža. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem 'Drugi hrvatski sintaktički dani'*, 2010, 15–33, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Filozofski fakultet Osijek
- Belaj, B., G. Tanacković Faletar (2010) „Konceptualnosemantički temelji gramatičkih odnosa: predikatni instrumental u hrvatskome jeziku”, *Suvremena lingvistika*, 70, Zagreb, 147–172.
- Belaj, B., G. Tanacković Faletar (2014) *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika: Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža*, Zagreb, Disput
- Belaj, B., G. Tanacković Faletar (2017) *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika: Knjiga druga: Sintaksa jednostavne rečenice*, Zagreb, Disput
- Fauconnier, G., M. Turner (1998) „Conceptual integration networks”, *Cognitive Science*, 22 (2), 133–187.
- Goldberg, A. E. (2003) „Constructions: A new theoretical approach to language”, *Trends in Cognitive Science*, 7 (5), 219–224.
- Gortan-Premk, D. (1976–77) „O nekim pitanjima dvojake glagolske rekcije”, *Južnoslovenski filolog*, XXXIII, Beograd, 237–245.
- Grković-Mejdžor, J. (2007) „Razvoj sintaksičke tranzitivnosti”, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 71–72, Novi Sad, 417–435.
- Halilović, S., I. Palić, A. Šehović (2010) *Rječnik bosanskoga jezika*, Sarajevo, Filozofski fakultet
- Ivić, M. (1954) *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj (sintaksičko-semantička studija)*, Beograd, Institut za srpski jezik
- Ivić, M. (2006) „O srpskim složenim leksičkim strukturama čiji su konstitutivni elementi *od-* i glagoli obaveštajne semantike”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 49/1, Novi Sad, 7–10.
- Jahić, Dž., S. Halilović, I. Palić (2000) *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom štampe
- Janda, L. A. (1990) „The radial network of a grammatical category – its genesis and dynamic structure”, *Cognitive Linguistics*, 1 (3), 269–288.
- Janda, L. A. (1993) *A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter
- Klikovac, D. (2006) *Semantika predloga: Studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd, Filološki fakultet
- Lakoff, G., M. Johnson (1999) *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York, Basic Books
- Lakoff, G., M. Johnson (2015) *Metafore koje život znače*, (prev. Anera Ryznar, izv. *Metaphors We Live By*, 2003), Zagreb, Disput
- Langacker, R. W. (2008) *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, New York, Oxford University Press
- Omerović, M. (2011) *Nekongruentni atribut u naučnom i administrativnom stilu bosanskoga jezika*, Sarajevo, Slavistički komitet
- Omerović, M. (2014) *Prijedložni instrumental u savremenom bosanskom jeziku (sintaksičko-semantički opis)*, (doktorska disertacija u rukopisu), Sarajevo, Filozofski fakultet
- Palić, I. (2007) *Sintaksa i semantika načina*, Sarajevo, Bookline
- Palić, I. (2010) *Dativ u bosanskome jeziku*, Sarajevo, Bookline
- Palić, I. (2011a) „O glagolima koji vežu obvezatne adverbijalne dopune u bosanskome jeziku”, *Suvremena lingvistika*, 72, Zagreb, 201–217.
- Palić, I. (2011b) „Za novi pristup gramatičkoj strukturi rečenice u bosnistici”, *Pismo*, IX/1, Sarajevo, Bosansko filološko društvo, 39–68.
- Palić, I. (2016) *Genitiv, prostor i prostorne slike (Leksikon prijedloga)*, Sarajevo, Bosansko filološko društvo
- Petrović, V. (2000) „O predložkom objektu u srpskom jeziku”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLIII, Novi Sad, 437–445.
- Petrović, V., K. Dudić (1989) *Rečnik glagola sa dopunama*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Novi Sad, Zavod za izdavanje udžbenika – Sarajevo, Svjetlost
- Piper, P. (2001) *Jezik i prostor*, (drugo, dop. izdanje), Biblioteka XX vek, Beograd
- Piper, P., I. Antonić, V. Ružić, S. Tanasić, Lj. Popović, B. Tošović (2005) *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*, ur. M. Ivić, Beograd, Institut za srpski jezik, Beogradska knjiga, Matica srpska
- Pranjeković, I. (2001) *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada
- Pranjeković, I. (2007) „Glagoli govorenja i njihove dopune”, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 71–72 (prilozi s međunarodnog skupa o gramatici slavenskih jezika održanoga u Novom Sadu), Novi Sad, 133–141.
- Rosch, E. (1978) „Principles of categorization”, *Cognition and categorization* (E. Rosch, B. B. Lloyd, eds.), Hillsdale, NJ: Erlbaum, 27–48.
- Silić, J., I. Pranjeković (2007) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, Školska knjiga
- Stevanović, M. (1984–1985) „Socijativ-instrumental: jednakost i razlike, dodiri i mešanja”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII–XXVIII, Novi Sad, 733–740.

- Šarić, Lj. (2008) *Spatial Concepts in Slavic, A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag
- Šarić, Lj. (2012) „Introduction: A cognitive linguistic view of South Slavic prepositions and prefixes”, *Jezikoslovlje*, 13/1, Osijek, 5–17.
- Tanacković Faletar, G. (2011) *Semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskome jeziku i njegove sintaktičke implikacije*, (doktorska disertacija u rukopisu), Osijek, Filozofski fakultet

SUMMARY

Mirela Omerović

SEMANTIC CATEGORY OF THE SOCIATIVE IN THE CONSTRUCTIONS WITH THE VERBS OF COMMUNICATION

The paper discusses the semantic category of the sociative in the constructions with the verbs of communication. The semantic core of the sociative refers to any active mutual participation of the primary and secondary entities in a particular verbal process or the participation of the agent on one side and mostly instrumental referent on the other. Time and modal compatibilities for both participants in the process are essential. This semantic category is primarily expressed with instrumental structures with the preposition *s(a)* in the Bosnian language, and with instrumental constructions with the preposition *među*. Typical sociative structures are those with sociative verbs. In prototype achievements they imply the active participation of two entities with semantic characteristics (living being and human being) and the most typical among them are constructions with the verbs of communication. The sociative instrumental is made with these verbs from the group so called specific communication verbs. They are usually extended to different prefixes, which further specifies their sociative meaning. The most diverse in meaning are constructions with the preposition *s(a)*, while the constructions with the preposition *među* express the so called agentive meaning. In this case the agents are expressed with an instrumental form and refer to more landmarks compared to the verbal process that is the trajector. Apart from using instrumental constructions, the sociative in the constructions with the verbs of communication can also be expressed with genitive constructions with the preposition *između*.

Key words: *semantic category of the sociative, instrumental constructions, verbs of communication, agentive meaning*

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI

Anja Nikolić-Hoyt

IZ SUODNOSA SEMANTIKE, PRAGMATIKE I LEKSIKOGRAFIJE: ORJEČENE GESTOVNE PORUKE

U radu je riječ o orječenim gestovnim porukama, to jest o gestama koje su se tijekom vremena pretvorile u riječi i koje izražavaju stav govornika prema sugovorniku i/ili sadržaju komunikacijske situacije, a dijelom su sastavnice Frazeološke sveze i drugi izrazi prenesenog značenja Somatskoga tezaurusa hrvatskoga jezika. Detaljnije se analiziraju orječene gestovne poruke pokazati <komu> bosanski grb i pokazati <komu> srednji prst u svojim varijantnim oblicima i različitim kontekstnim okvirima.

Ključne riječi: hrvatski jezik, orječene gestovne poruke, Somatski tezaurus

*dr. sc. Anja Nikolić-Hoyt,
Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

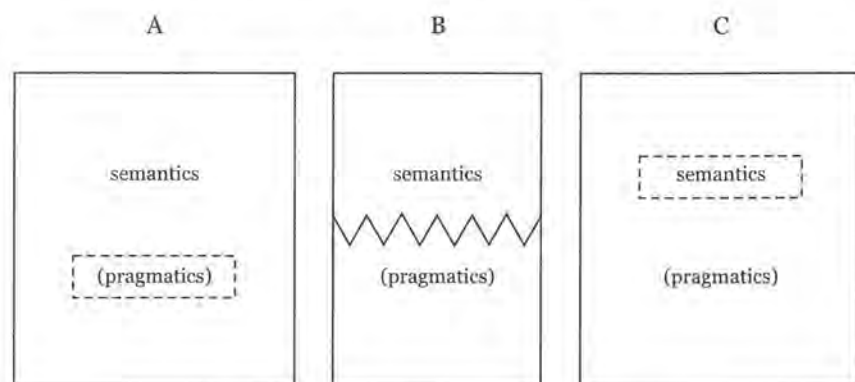
UDK: 811.163.62'374.73

1. UVOD

U neprestanoj interakciji s okolinom u kojoj i s kojom živi naše tijelo proizvodi različite znakove. Tijelom, naime, komuniciramo sveskolike želje i potrebe, osjećaje i misli. Uz sveprožimajuću verbalnu komunikaciju nerijetko se služimo gestama i mimikom lica. Geste su pokreti tijela, posebice ruku, dakle isturenih, slobodnih i upravljačkih udova kojima se pojačava ili zamjenjuje govorni izričaj. Predmet su ovoga rada, međutim, orječene gestovne poruke ili *kinegrami*, dakle one među gestama koje su se tijekom vremena leksikalizirale, odnosno pretvorile u riječi. Mnoge su se orječene geste ustalile kao frazeologizirani izrazi određenih komunikacijskih, to jest interakcijskih sadržaja. Štoviše, možemo reći da su kinegrami frazemi s dvojnim denotatom: konkretni denotat opisuje kretnju, a apstraktni komunicirane osjećaje i misli (Čermák 1998: 117–118). Valja ipak naglasiti da se kine-

grami često rabe i doslovno, to jest nefrazeološki, primjerice u opisivanju situacije u kojoj tko odmahuje rukom ne bi li otjerao komarca.

Slijedeći Leechovu tipologiju odnosa između semantike i pragmatike razlikujemo tri moguća suodnosa: (A) 'semantizam' s naglaskom na semantici, koji dakle postulira prevlast semantike nad pragmatikom, (B) 'komplementarizam', u kojem se semantika i pragmatika međusobno nadopunjuju, zadržavajući se, međutim, u granicama svojih domena i (C) 'pragmaticizam', koji prednost daje pragmatiki (Leech 1983: 6):

Slika 1. Tipologija suodnosa semantike i pragmatike po Leechu

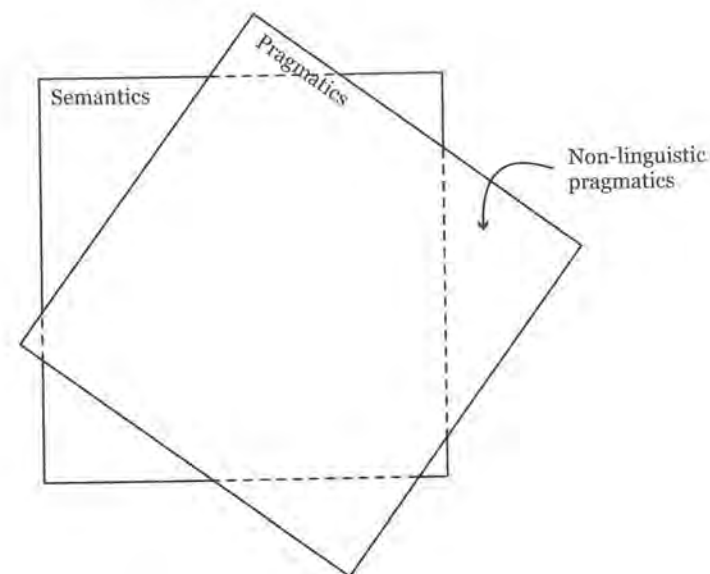
Međutim, orječene se gestovne poruke ne mogu interpretirati ni kao isključivo semantički odnosno eminentno pragmatički fenomen, ni kao fenomen čije tumačenje proizlazi iz njihova komplementarnog suodnosa. Naime, motivirane gestama i mimikom lica orječene su gestovno-mimičke poruke često iskaz govornikova stava prema sugovorniku i/ili sadržaju komunikacijske situacije te pripadaju lingvističkoj pragmatiki. S druge strane, one pripadaju i semantici, poglavito semantici interpersonalne komunikacije te služe komuniciranju različitih interakcijskih značenja poput: nestrpljivog neodobravanja [*kolutati (prevrtati, okretati) očima*], odbijanja čega [*odmahnuti/odmahivati glavom (rukom)*]¹, poruge ili prkosnog odbijanja koga ili čega [*pokazati figu komu*], grubog odbijanja čega ili neslaganja s kim ili s čim [*pokazati komu srednji (prosti) prst*], prekida odnosa [*okrenuti/okretati leđa komu ili čemu*], odobravanja [*pljesnuti rukama ili klimati glavom*], neprikrivenog zadovoljstva [*trljati ruke*], međusobnog razumijevanja [*namignuti/namigivati*], čuđenja, iznenađenja [*podignuti obrve*] ili velikog iznenađenja [*ostati <širok> otvorenih usta*] i drugo.² Kao što se može zaključiti

¹ Ovdje se navode samo prototipna značenja, iako svaka orječena gestovno-mimička poruka nerijetko izražava više srodnih značenja. Na primjer, uz 'odbijanje čega' *odmahnuti/odmahivati glavom (rukom)* može značiti i 'omalovažavanje', 'odsustvo interesa', 'reznacijū'.

² Premda se među orječenim gestovno-mimičkim porukama koje izražavaju različita interakcijska značenja nalaze uglavnom on-geste, to jest geste koje impliciraju odnos prema drugoj osobi, neke bi se među njima mo-

iz nekoliko navedenih primjera, različite gestovno-mimičke poruke nerijetko izražavaju ista ili slična interakcijska značenja različite ilokucijske snage.

Orječene su gestovne poruke dakle rezultat međusobna ispreplitanja i prožimanja semantike i pragmatike o kojem govori A. Wierzbicka, promovirajući četvrti tip njihova suodnosa (Wierzbicka 1991: 20):

Slika 2. Wierzbickin prikaz prožimajućeg odnosa semantike i pragmatike

Nadalje, orječene su gestovne poruke tijesno povezane s kulturnim vrijednostima i kulturnim normama koje ih oblikuju te se, u skladu s time, nerijetko razlikuju među različitim jezično-kulturnim zajednicama. U ovom ćemo se radu baviti orječenim gestovnim porukama koje pripadaju hrvatskome jezično-kulturnom identitetu, premda zapravo imaju i znatno širu primjenu te ih nalazimo u brojnim drugim europskim jezicima. Orječena gestovna poruka *pokazati srednji prst*, o kojoj će se više govoriti u nastavku ovoga rada, rezultat je pak globalne međuzavisnosti suvremenoga svijeta. Napokon, za razliku od orječenih postoje gestovne poruke koje se ne odražavaju u verbalnome jeziku, primjerice kad se potegne donji očni kapak u znak da se u nešto što je rečeno ne vjeruje ili se daje na znanje da je neuvjerljivo (Anić 1998: 1422).

gle ubrojiti i u ja-geste odnosno geste koje izražavaju čovjekova unutarnja stanja i osjećaje uslijed djelovanja vanjskih utjecaja (Volos 1995: 5–6), to jest Drugih. Takva je, primjerice orječena gestovna poruka *slegnuti/slijegati ramenima* u značenju 'pokazati/pokazivati ravnodušnost, neznanje ili nemoć'.

Orječene gestovne poruke dijelom su frazeološke sastavnice *Somatskoga tezaurusa hrvatskoga jezika*.³ Naime, motiviran čovjekom i dijelovima čovječjega tijela ovaj se konceptualno ustrojen leksikografski resurs sastoji se od niza sastavnica koje u svojoj ukupnosti čuvaju odnosno tezuriraju leksičke dokaze složenoga procesa kategorizacije i konceptualizacije čovječjega tijela u hrvatskome (Nikolić-Hoyt 2014). Uz pojedinačne lekseme i kolokacije kao jedan od mogućih vidova leksikalizacije različitih somatskih koncepata pojavljuju se i frazeološke sveze, koje obrazuju zasebnu sastavnicu tezaursne arhitekture. Orječene gestovno-mimičke poruke kao konvencionalizirane značenjsko-pragmatičke funkcije dijelom su dakle frazeoloških sveza i drugih izraza prenesenog značenja u *Tezaurusu*. Naime, „frazemi su jezične jedinice koje su u najvećoj mjeri primjerene da preuzmu informativnu i komunikativnu vrijednost gesta i mimike, pa one predstavljaju jedan od važnijih izvora frazeologije” (Hrnjak 2005: 30).

2. PREMA TIPOLOGIZACIJI

U sasvim pojednostavljenju pokušaju tipologizacije orječenih gestovnih poruka razlikujemo dvije glavne skupine:

- a. izrazno neprozirne orječene gestovne poruke (riječ je dakako o planu jezičnoga izraza), koje imaju relativno nizak stupanj usađenosti te zahtijevaju poznavanje pozadinskoga znanja koje je nositeljem različitih vrsta enciklopedijskih podataka
- b. izrazno transparentne i frekventne te, u skladu s time, visokog stupnja usađenosti (ove se kategorije međusobno uvjetuju i prožimaju), poput već spomenutih: *kolutati očima* ‘pokazati nestrpljivo neodobravanje’, *slegnuti/slijegati ramenima* ‘pokazati/pokazivati ravnodušnost, neznanje ili nemoć’.

3. BOSANSKI GRB VERSUS SREDNJI/PROSTI PRST

U fokusu su našega rada zapravo dvije orječene gestovne poruke, koje su značenjski vrlo bliske. Naime, premda različite u svome izrazu i motivacijskoj pozadini, ove orječene geste komuniciraju vrlo slično interakcijsko značenje, a, kao što ćemo vidjeti, u upotrebi je i njihov hibridan pojačajni oblik.

3.1. POKAZATI <KOMU> BOSANSKI GRB

Izrazna strana orječene gestovne poruke *pokazati <komu> bosanski grb* u velikoj je mjeri netransparentna pa tumačenje motivacije izraza ovoga složenog i gustog jezičnog znaka nužno ovisi o pozadinskom enciklopedijskom znanju. Sama je gesta internacionalna, u različitim se jezicima orječuje na različite načine. U nas se naziva *bosanskim grbom*

³ *Somatski tezaurus hrvatskoga jezika* još je uvijek u dovršavanju, no očekuje se da će biti dostupan na mreži krajem 2018. godine.

radi svoje ikoničke povezanosti s povijesnim grbom Bosne i Hercegovine na kojem je „savinuta ruka u oklopu koja drži sablju” kao „simbol vlastitosti i nepokolebljivosti jednoga podneblja”. U Španjolskoj se zove *corte de mangas* odnosno „podvijanje rukava”. I na izvedbenoj razini nalazimo više varijantnih oblika koji se opisuju na različite načine: od „u laktu svijena ruka” do „gesta pri kojoj se jedna ruka polaže okomito na drugu, koja se pritom savija prema gore”. Prema Ladanu latinski prijevod glasi: *manu penem erectum imitando alicui aliquid denegare, to jest: „oponašajući rukom ukrućeni ud nekome nešto nijekati”*⁴.

Ne ulazeći u pojedinosti semantičke analize orječene geste *pokazati <komu> bosanski grb* zadržat ćemo se najprije, iako sasvim kratko, na njenim leksikografskim definicijama u dvama suvremenim hrvatskim jednojezičnicima. Dakle, u Anićevu *Rječniku hrvatskoga jezika* (1998) pod natuknicom **bosanski** nalazi se složena sveza **bosanski grb** u dvama značenjima: a. *pov. grb Bosne i Hercegovine za vrijeme od austro-ugarske okupacije 1878. i aneksije 1908. do 1918. (uspravna sablja u savinutoj desnoj ruci)* i b. *razg. slika pokreta lagana udara lijevom šakom po unutrašnjoj strani desne ruke u laktu, ili samo pokazivanje lakta, bez riječi ili popraćeno s *evo, evo ti (mu, vam, im)* u značenju odbijanja, nepristajanja i uzвраćanja lukavstvom na lukavstvo (Anić 1998: 79)*. U Šonjinu se pak *Rječniku hrvatskoga jezika* (2000) među drugim složenim svezama također pod natuknicom **bosanski** pojavljuje i frazeološka sveza **pokazati komu bosanski grb** u značenju *odlučno odbiti koga pokazivanjem ruke savijene u laktu sa zatvorenom šakom* (Šonje 2000: 93). Obje definicije manje ili više uspješno opisuju način izvođenja same geste, dok Anićeva ukazuje i na njezinu ograničenu uporabu.

Rezultati korpusnog istraživanja potvrđuju da se ova orječena gesta danas pojavljuje razmjerno rijetko, najčešće u specifičnim uporabnim kontekstima, poglavito na nogometnim terenima, odnosno u opisima aktivnosti s nogometnih terena i u političkome diskursu. Primjeri koje navodimo potječu s *hrWaca – Hrvatskog mrežnog korpusa*, koji uključuje kolektivne kolokvijalne uporabe i kontekste. Naime, kao najmlađi među računalnim korpusima hrvatskoga jezika *hrWac* sadrži tekstove internetskih blogova koji se uvelike približavaju govorenom jeziku. U skladu s time, jezično stanje koje ovdje opisujemo nije dakako odraz standardnoga jezika, nego cjelovita hrvatskog sustava koji u svojoj ukupnosti uključuje i razne nestandardne porabe.

Od ukupno 161 uporabne potvrde u *hrWacu* najviše je primjera (otprilike trećina) u kojima nalazimo kanonski oblik orječene geste *pokazati <komu> bosanski grb*:

Okružen pripadnicima specijalne policije, Zdravko Mamić je „pukao” i pokazao „bosanski grb” domaćim navijačima na subotnjoj utakmici Rijeka – Dinamo

⁴ Iz razgovora s Tomislavom Ladanom, *Vijenac* 167 (2000). Svojoj beletrističkoj prozi u kojoj opisuje odnos prema Bosni i njenim simbolima Ladan je nadjenulo ime *Bosanski grb* (1990 (1975)).

Pa i atmosfera na bazenu je za uživanje. Stoga nas je i začudila napomena igrača sa klupe Jadran Deltrona kako im je sportski direktor Juga Goran Sukno kod rezultata 3:1 pokazao „bosanski grb“ ili sve „od šake do lakta“

Osobno sam silno želio ovaj trofej, a ako do kraja uspijem biti i najbolji strijelac tim bolje, no ne zamaram se više toliko s tim naslovom, izjavio je na proslavi naslova prvaka Cristiano Ronaldo koji je protivniku pokazao „bosanski grb“

primjer s Olimpijskih igara 1980. u Moskvi, kada je poljski skakač u vis Wladyslaw Kozakiewicz osvojio zlatnu medalju. Svaki uspješan preskok slavio je tako što bi se okrenuo loži u kojoj su sjedili čelnici SSSR-a i pokazao im bosanski grb, čime je pokazao što misli o sovjetskoj politici prema Poljskoj. Zbog tog skandala sovjetski ambasador u Poljskoj tražio je da se Kozakiewiczu oduzme zlatna medalja, što nije prihvaćeno.

imaju svakodnevne verbalne ispade i fekalije, prave se velikim katolicima dok u svakoj rečenici psuju Boga, lažu i mažu oči javnosti, organiziraju fizičke napade na novinare, pokazuju bosanske grbove po stadionima širom Hrvatske, istražuju ih USKOK i policije raznih drugih zemalja, voze menadžere drugih igrača u gepeku po Zagrebu, izvode striptiz po aerodromima, dovode cijelu obitelj u klub i vode ga kao vlastitu prečiju

Istraživanjem korpusa uočavamo da orječena gesta pokazati <komu> bosanski grb može imati i iterativno svojstvo, kao kakva druga opetovana radnja:

I ovoga puta naš je izbornik bio u prvom planu, Mirko Jozić je nakon Rapaićevog pogotka za vodstvo skočio u nebesa, okrenuo se prema novinarima i nekoliko im sekundi pokazivao – bosanski grb.

Kao čelnik gostujućeg kluba, na subotnjoj utakmici u Rijeci, u svečanoj loži, okružen specijalcima (ne znam da li su čuvali njega od drugih ili sve druge od njega), psovao je, vrijeđao, prijetio sportskom direktoru domaćeg kluba, pokazivao bosanski grb

Nije Mamic pokazivao „bosanski grb“ nego svoju osobnu kartu, i (JMBP) jedinstveni matični broj primitivca.

Uz oblik pokazati <komu> bosanski grb javljaju se i različiti varijantni oblici u kojima bosanski grb kolocira s glagolima: uvaliti, podariti, poslati/slati, odmjeriti, dobiti. U instrumentalnoj se funkciji pojavljuje sa sljedećim glagolskim kolokatima: začiniti, pozdravljati, počastiti/častiti, uzvratiti:

Žestoku proslavu pogotka duž većeg dijela terena začinio je i s „bosanskim grbom“. Sudac je taj čin protumačio kao provokaciju prema domaćim navijačima, pa mu je pokazao crveni karton ...

navijači Goiasa pogodili su Luiza Felipea Scolarija radio-prijemnikom u glavu. Bivši izbornik Brazila i Portugala, te menadžer Chelseaja nije im ostao dužan. Ubrzo nakon što je pogođen Scolari je domaće tifose počastio „bosanskim grbom“

Maminjo je imao svoje prste i u ponašanju policije, a posebno se zdušno borio s Armadom koju je častio bosanskim grbovima

Premda s manjom čestoćom pojavljivanja orječena se gestovna poruka pokazati <komu> bosanski grb pojavljuje i izvan sportskih terena gdje uglavnom ne opisuje konkretni denotat, to jest kretnju, već se javlja kao frazeologizirani izraz grubog odbijanja, neslaganja, u svakom slučaju negativno intonirana interakcijskog sadržaja:

balkanske narode trebalo je poslati u Sibir, ali su imali vrasšku sreću što je Stari Staljinu pokazao bosanski grb i što je u biti bio čovjekoljubac. Jasno, volio je on i vlast.

kompaktna i jedinstvena islandska nacija je srušila vladu, a novoizabrana vlada je učinila right stuff-pustila (privatne) banke da bankrotiraju (kockao si se i izgubio, sorry), pokrila depozite svojih građana, a strancima pokazala bosanski grb. malo su grintali, prijetili, no na kraju su podvili repove i otišli.

Napokon, za razliku od navedenih primjera u kojima orječena gestovna poruka pokazati <komu> bosanski grb funkcionira kao on-gesta implicirajući (odbijajući) odnos prema drugoj osobi, u sljedećem primjeru ona pripada ja-gestama koje izražavaju čovjekova unutarnja stanja i osjećaje, ovdje 'prkosnu potvrdu vlastite osobnosti', izazvanu dakako djelovanjem Drugih:

Još jedan od onih što su Akademiji pokazali bosanski grb. Autor je brojnih stripova, od kojih ...

3.2. POKAZATI <KOMU> SREDNJI/PROSTI PRST

Isti ili vrlo sličan propozicionalni sadržaj kao i „u laktu savijena ruka“ izražava jedna druga gesta, znatno prisutnija u gestovnom ali i u verbalnom izražavanju pripadnika mlađe i srednje populacije. Riječ je dakako o importaciji, o orječenoj gesti pokazati srednji/prosti prst, koja pripada skupini izrazno transparentnih gestovnih poruka. Sama je gesta već u velikoj mjeri konvencionalizirana i usađena, no njezina je leksikalizacija novijeg datuma, premda u rastućoj uporabi. U hrWacu nalazimo 1940 potvrda,⁵ među kojima najprije izdvajamo one koje opisuju konkretnu kretnju, koja, međutim, ima neospornu simboličku

⁵ Otprilike trećina potvrda donosi uporabu srednjeg prsta u neobilježenim kontekstima, primjerice, kod opisanja radnji koje se izvode uz pomoć srednjeg prsta poput srednjim prstom iste ruke držite donju vjeđu ili Polovicu luka držite s tri prsta tako da srednji prst bude naprijed. Ili pak: Zub, palac i srednji prst Galilea Galileja izloženi su u njegovom muzeju u Firenci ...

funkciju. Naime, kao falusni simbol *srednji je prst* (*srednjak*, *prosti prst*) uvijek obilježen, te zapravo implicira delikt. Kao što ćemo vidjeti, rabi se u različitim kontekstnim okvirima kao globalizirani izraz grubog odbijanja i neslaganja s kim ili s čim:

Jučer se vozimo kroz Čakovec, a tamo blokada, ja otvorim prozor, pokazem im srednji prst

... sucu Turudiću bi usred sudnice mogli pokazati visoko u zrak podignuti srednji prst, a njemu bi tek preostalo da im dosudi parsto kuna kazne za nepoštivanje suda

dok će Krstičević bojkotirati pressicu jer mu je netko s tribine pokazao srednji prst i to je utjecalo na njegovu ekipu

čovjek nije mrzio ni lani, niti mrzi danas ... čovjek je bio na rivi iz ciste znatizelje ... sve dok mu jedan, pa drugi, pa treći paradnik nije pokazao srednji prst

Nakon što je pomela Grammyje, Adele je osvojila i dvije velike nagrade na Brit Awardsima za najbolju britansku pjevačicu i najbolji britanski album. No, sve je zasjenilo njeno ponašanje nakon što su je prekinuli tijekom govora [...] Svoje nezadovoljstvo iskazala je pokazavši srednji prst

Orječena gestovna poruka *pokazati <komu> srednji prst* širi opseg svoje uporabe te se sve više koristi izvan nogometnih terena, prometa ili političkog diskursa, odnosno neovisno o svome mimetičkom postanju. Kao što ćemo vidjeti, broj kontekstnih okvira u kojima se pojavljuje frazeologizirana uporaba orječene gestovne poruke *pokazati <komu> srednji prst* vrlo je velik te upućuje i na rastući broj njenih potencijalnih recepijenata. Navest ćemo tek nekoliko primjera koji u dovoljnoj mjeri ukazuju na njihovu raznolikost.

nekim ljudima pokazem srednji prst, a neke doista zagrlim svom svojom snagom. Nikada ne znamo tko će nas jednog dana razočarati, tko će nam biti prijatelj, tko će nas voljeti, tko odbaciti, ljubiti, iskoristiti. I zato, kako bi rekla moja mama, trebamo živjeti dan po dan. I zaboraviti na srednji prst. Takvi smo kakvi smo i zbog onih kojima bi taj svoj prstić često htjeli i pokazati. Moram vam priznati kako bi taj srednji prstić, ponekad, trebala pokazati i samoj sebi

U svijetu zagušenom vrlo isključivim normativima ljepote, ova predstava slavi različitost i pokazuje srednji prst medijski propagiranom svijetu kanona i političkih direktiva

Sve ih je demantirala 2007. godine kada je dobila ulogu u akcijskom filmu Hitman, a zatim je slijedila uloga u James Bond filmu čime je pokazala srednji prst svim onim agentima koji su tvrdili da zbog akcenta neće uspjeti u filmskom svijetu

No, kad izgradite takvu plažu na pet minuta hoda od prave plaže možemo samo pretpostaviti kako prirodni pokazujete debeli srednji prst

Nije da je pokazao srednji prst smrti, ali joj se svakako nasmijao u lice. I preživio

Kada nađeš političara koji je u stanju pokazati srednji prst SADu, EU i slično u ime zaštite hrvatskih interesa tada će čak doći i glasati

Kedžo je ovim albumom pokazao srednji prst svima koji plivaju mainstreamom ...

... slike svijeta u kojemu su pojedinci potpuno slobodni, u kojemu se prkosno pokazuje srednji prst penzijama, osiguranjima, kreditima i političkoj korektnosti ...

Ti gledaš kroz prozor, beljiš se zimi i pokazuješ joj srednji prst

Mnogo, jako mnogo ljudi tamo još uvijek gleda na to razdoblje kao na svojevrsno zlatno doba kada je njihova država igrala nekakvu ulogu u regiji i međunarodnim odnosima, kada je njihov predsjednik bio rado viđen gost i kada su povremeno pokazali srednji prst bivšem kolonijalnom gospodarstvu

Priznajem, i ja sam anksioznosti pokazala srednji prst ...

... duh nam je slomljen kao ukroćenom konju. Ali ima načina da pokažemo srednji prst nepravdi i ropstvu umjetnim potrebama

Odmjeravao je drvce kao da ga hoće srušiti. Pažljivo je promatrao kuglicu jednu po jednu i teturao naprijed-nazad. Na kraju se izderao na drvce i pokazao mu srednji prst

... patrijahalnom društvu i kršćanskoj ulozi žrtve šaljem jedan veliki srednji prst

Primjerenije bi bilo citirati neke autore punk pokreta, koji su uvijek visoko dizali srednji prst vlasti ...

Uz najčešći glagolski kolokat *pokazati/pokazivati* javljaju se i: *dizati/dignuti, podizati/podignuti, izbaciti, izdići, isukati; uputiti, slati, udijeliti; počastiti (+ Instr.), pozdraviti (+ Instr.), odzdraviti (+ Instr.), zahvaliti (+ Instr.)* i drugi, primjerice, *mahati (+ Instr.)*:

Države koje imaju baš sve resurse i koncentraciju puno pametnih i obrazovanih, mogle bi teoretski mahati srednjim prstom ostatku planete

Varijantnost izrazne strane potvrđena je i množinskim likovima, ponegdje nepravilnima, u primjerima poput:

... mlaki zvižduk i nešto podignutih srednjih prstiju zaslužili su Milan Bandić, zagrebački dogradonačelnik, Jadranka Kosor i Tonči Vrdoljak

Gledali smo na TV izbečena lica puna mržnje, grimase nasilja, mahanje srednjim prstevima, pljuvanje i prijeteće skandiranje ...

Već na autoputu sretali smo Torcidu koja nas je „pozdravljala” srednjim prstima, svojim šalovima i tak, ništ posebno

... dežurne paparazze počastio duplom porcijom srednjih prstiju

... koje su tjerale razuzdanu rulju da po naputcima pjeva, urla, diže srednje prste u zrak ...

Konačno, srednji prst i poruka koju prenosi, prije svega 'grubo odbijanje i neslaganje', javlja se i u drugim pojavnim oblicima pa postoji i njegov grafički analogon: "T". Štoviše, unatrag nekoliko godina Microsoft je uveo srednji prst kao emotikon (emoji osobe). Suvremenu raširenost i usadenost same geste, ali i njezina orječenja, potvrđuju i unekoliko rjeđi, no svejednako aktivni sinonimni parnjaci srednjak i prosti prst. Kako je srednjak polisemni leksem, od 1298 potvrda u hrWacu samo se otprilike trećina rabi kao sastavnica orječene gestovne poruke, dok se najveći dio potvrda odnosi na druga značenja, primjerice 'igrač koji je u sredini, pucač', 'kolokvijalni izraz za srednju školu', 'srednja, prosječna vrijednost' i drugo. Među potvrđama razlikujemo i opet (1) one koje se odnose na orječivanje denotata, dakle same geste i na (2) one koji potvrđuju njenu frazeologiziranu uporabu:

(1)

... ne mogu virovat da mu je reka da je krastavac i **pokaza srednjaka** [...] eba mu sve po spisku ka šta mnogi od vas rade (i ja priznajem) svaki dan kad nam neko npr oduzme prednost iako vozimo samo 40 50 kmh (zbog gužvi u prometu) a **pokazuje-mo i srednjak** to bi bilo u redu, ali reč nekome da je krastavac, to je stvarno dno dna i vrida uši svakoga kulturnog čovika

Lesnar je **srednjaka baco** publici rutinski vrijedo sponzore ufc-a, Nate Diaz u borbi protiv Cerone-a je **srednjaka isto baco**

Adele poharala i Brit Awards: Prekinuli je u govoru pa **pokazala srednjaka**

On na to meni, da ja siđem dole i pokaže mi srednji prst ...Ja onako, ko iz topa, uzvratim – Sram te bilo – a on meni opet **pokaže srednjaka**

Ali zato imamo uljudne građane poput Todorića koji ne sluša turbo folk i ne **pokazuje srednjake**: E njih ne treba dirati

(2)

... Bio si u odborima, rezo vrpce crvene / Radio ispod radara uz mito i koverte. / Mili-juni kuna na računima se talože, / Svi te mole za pomoć, uz tvoj potpis sve se može / [...] / Prodao si dignitet za drago kamenje / Zavarao si narod, **pokazao im srednjak** / A oni su mislili da si poštenjak⁶

Inačica pokazati prosti prst potvrđena je u korpusu hrWac znatno manjim brojem primjera. Među 12 nalazimo ipak i (1) opis same geste i (2) njezinu frazeologiziranu uporabu:

(1)

... u prometu on je onaj koji sočno psuje i drugima **pokazuje prosti prst**

... a kaćunko je čak **pokazao** jednaput **prosti prst**

Pa sam psovala, blendala, trubila, mahala šakama, **pokazivala prosti prst**, pjenila se, stiskala zube ili ih kezila ... već prema prilici

(2)

... salse kao udomaćenog narodskog plesa, što je homo croaticus, na način krajnjeg banaliziranja, u maniri lakih nota i bez razumijevanja afričke plesne strasti, prihvatio kao svoju izvornu baštinu ... e pa nije (ovdje **pokažem** naciji tkz. **prosti prst**)

3.3. BOSANSKI GRB SREDNJI PRST

Kao što se vidi iz navedenih primjera srednji prst pokazuju svi svima (prisutan je kod pripadnika obaju spolova, iako je češći u muškoga) u najrazličitijim komunikacijskim situacijama. Sukladno tomu, i orječenu gestovnu poruku pokazati <komu> srednji (prosti) prst ili srednjak nalazimo u brojnim i raznolikim kontekstnim okvirima. U ulozi primatelja ove orječene gestovne poruke pojavljuju se navijači i/ili igrači protivničkih sportskih timova, pripadnici vladajuće stranke odnosno političkog vrha, predstavnici medija (često paparazzi), sudionici u prometu, pripadnici različitog svjetonazora, javnost, ali i zima, smrt, čak i božično drvece. Odnosno svi koji ometaju, prijete, ograničavaju, ugrožavaju čije djelovanje. Bilo bi zanimljivo istražiti i kakve sve reakcije, verbalne i neverbalne, izazivaju pokazivanje bosanskog grba odnosno srednjeg prsta, to jest kakva je cjelovita interakcijska slika ovih zapravo rubnih uporaba jezika, no to bi uvelike nadilazilo opseg ovoga rada.

Na kraju, dvije se analizirane orječene gestovne poruke ponekad pojavljuju i zajedno, i to u dvama suodnosima:

(1) kao funkcionalni ekvivalenti u osnovi istog propozicionalnog sadržaja:

Ne kreveljim se, ne plazim jezik, ne **pokazujem** nikome dugi nos, **srednji prst ili bosanski grb**, samo se tiho smijuljim zblenutom blejavom stadi ...

... jedino Hajduka ne smeta ča Čoban Šabanović **pokazuje srednji prst** i „bosanski” **grb** gradjanima Splita na utakmici

Mnogo nas smo takvi kad nas se vrijeđa samo što nas nitko ne poznaje niti ne snima kada psujemo, **pokazujemo srednje prste** i „grbove”

⁶ Stihovi pjesme Zašto te imam hip-hop benda Elemental, objavljeni u Nacionalu br. 631 (2007).

Reprezentacija ne igra u Splitu od davno radi Igora Štimca i Šukera kad je Šuker pokazao srednji prst ili ti bosanski grb navikačima, a Torcida i navijači reprezentacije su zviždali Čiri radi Pralije, Mornara, Gabrića i ostalih ...

(2) kao različiti enititeti:

Kad ćemo konačno zbaciti okove i Europi i kvaziliberalizmu pokazati srednji prst Pa ne znam do kad? Al' me zanima kud ćemo onda kad nama, na priliku, Europa pokaže „bosanski grb“

Evo još jedne opširnije, no vrijedne potvrde. Kao izraz ogorčenja na izjavu sportskog komentatora koji je u svom opisu incidentnog ponašanja suspendiranoga igrača zapravo poistovjetio dvije opscene geste – *Dva prsta gore dignuta, evo ih! Takozvani bosanski grbovi, jel'?!* – pojavio se na mreži poduži odgovor:

Visoko uzdignuti srednji prst, ili „srednjak“ [...] predstavlja [...] najobičniji prostakluk. On može biti simpatičan možda samo u najranijoj dječjoj dobi, kada klinici još nisu svladali osnove verbalne komunikacije, pa ih je kakav nestašni ujak ili stric vragolasto naučio kako nasmijati društvo. U svim ostalim situacijama radi se o bezobraznom demonstriranju manjka kulture, odgoja i maštovitosti.

Za razliku od, recimo, „bosanskog grba“ [...] taj pokret (lagano udaranje šakom lijeve ruke po unutrašnjosti desne i njeno svijanje, ili samo pokazivanje lakta) općenito se smatra nepristojnom gestom. Etnolozi će kazati da predstavlja „znak jalove nade ili želje“, „odbijanje ili nepristajanje“, pa čak i „uzvratanje lukavstvom na lukavstvo“, ali svi rođeni na ovim meridijanima znat će da se radi o nešto blažem obliku javne geste.

Drevni bosanski grb iz doba velikaša Hrvoja Vukčića Hrvatinića, još u 14. stoljeću, među ostalim znakovima, sadržavao je i crvenu oklopljenu ruku koja drži mač, a na njega se ugledao i grb okupacijskog teritorija Bosne iz doba Austro-Ugarske.⁷

Sukladno odgovoru uslijedili su i brojni komentari od kojih izdvajamo ključni:

Bosanski grb je svetinja, a ne srednjak majstore [...] u najmanju ruku, uvrijedio je svakoga ko voli svoju BiH, bez obzira sto smo svi veliki veseljaci i spremni na zezanje, ovo nema nikakve veze sa zezanjem nego je omalovažavanje ...

Sudeći po čestoći pojavljivanja u suvremenoj jezičnoj praksi orječena je gestovna poruka pokazati <komu> srednji/prosti prst u rastućoj uporabi. Tomu u svakom slučaju pogoduje i opća tendencija stilskog pomicanja prema sve raširenijoj uporabi neformalnih jezičnih elemenata i načina izražavanja u svim domenama komunikacije i u najrazličitijim kontekst-

⁷ Ekscerpt iz mrežnog članka „Bosanski grb ili manjak kulture, odgoja i maštovitosti“.

nim okvirima. U skladu s time, dodajmo još i to da je prije mjesec dana Prizivni sud u Beču, pozivajući se na slobodu mišljenja, presudio da je u Austriji dopušteno pokazati srednji prst i reći „fuck“ političaru, pa čak i vicekancelaru, uz uvjet da to bude dobro obrazloženo.⁸ Na kraju, možemo reći da danas svjedočimo uzdizanju razgovornoga jezika na razinu općeg idioma javne komunikacije u kojemu spomenute orječene gestovne poruke zaista nisu rijetkost, no to je ipak tema za neku novu raspravu.

LITERATURA

- Anić, Vladimir (1998) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.
- Čermák, František (1998) „Somatic Idioms Revisited“, u: *Europhras 95. Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*, Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum, str. 109–120.
- Hrmjak, Anita (2005) „Geste i mimika kao izvor frazeologije: (na primjeru hrvatske frazeologije)“, *Filologija* 44, 29–50.
- Leech, Geoffrey (1983) *Principles of pragmatics*, Longman, London.
- Nikolić-Hoyt, Anja (2014) *Tezaurusni portret čovječjega tijela*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Šonje, Jure (2000) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod i Školska knjiga, Zagreb.
- Volos, Renata (1995) *Ruska neverbalna komunikacija*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
- Wierzbicka, Anna (1991) *Cross-cultural pragmatics: the semantics of interaction*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- hrWac – Croatian Web Corpus <<http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>> pretraživo kod: <https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=hrwac>.
- „Hip-hopperski obračun s političarima“, *Nacional* 631, objavljeno 18. prosinca 2007. <<http://arhiva.nacional.hr/clanak/40954/hip-hopperski-obracun-s-politicarima>>, posjet 10. prosinca 2017.
- „Usijane glave treba ohladiti“, razgovor s Tomislavom Ladanom, *Vijenac* 167, objavljeno 27. srpnja 2000. <www.matica.hr/vijenac/167/usijane-glave-treba-ohladiti-17770>, posjet 16. listopada 2016.
- „Bosanski grb ili manjak kulture, odgoja i maštovitosti“, objavljeno 29. srpnja 2015. <<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/bosanski-grb-ili-manjak-kulture-odgoja-i-mastovitosti>>, posjet 22. studenoga 2016.
- „Sud presudio: političaru se može reći ‘fuck’ i pokazati srednji prst ako je to dobro obrazloženo“, objavljeno 1. ožujka 2018. <<https://net.hr/danas/svijet/becki-sud-presudio-i-vicekancelaru-se-moze-reci-fuck-i-pokazati-mu-srednji-prst-ako-se-to-dobro-obrazlozi>>, posjet 5. ožujka 2018.

⁸ Objavljeno u mrežnom članku „Sud presudio: političaru se može reći ‘fuck’ i pokazati mu srednji prst ako se to dobro obrazloži“.

SUMMARY

Anja Nikolić-Hoyt

AT THE CROSSROADS OF SEMANTICS, PRAGMATICS
AND LEXICOGRAPHY: VERBALIZED GESTURES

This paper addresses verbalized gestures as a specific topic of research at the crossroads of semantics, pragmatics and lexicography.

Verbalized gestures are gestures which have been turned into words in the course of time. Motivated by bodily gestures and facial mimicry, verbalized gestures express the attitude of the speaker towards the hearer and/or the content of the communication act and are associated with pragmatic phenomena. However, they also belong to the semantics of human interaction, for attitudinal pragmatic meanings can be treated as any other kind of meaning. Furthermore, a number of verbalized gestures are used as idiomatic expressions of various interactional meanings. Verbalized gestures, which have evolved with the phraseologization of the meaning of the gesture, are treated as part of the idiomatic section of the *Somatic thesaurus of the Croatian Language*, as they contribute to the formulaic potential of the somatic lexical treasure.

This paper focuses on two verbalized gestures used in the public discourse and social interaction of the contemporary Croatian language. Both verbalized gestures are offensive and carry similar meanings, but the one imported through the processes of globalization is found to be much more frequent than the other. Corpus analysis provides us with their variant forms as well as a number of contextual frames in which they occur.

Key words: *Croatian language, verbalized gestures, Somatic thesaurus*

Lana Hudeček, Milica Mihaljević

SEMANTIČKI ODNOSI U HRVATSKOME
JEZIKOSLOVNOM NAZIVLJU¹

U radu će se analizirati semantički odnosi sinonimije, antonimije, hiperonimije i hiponimije, meronimije i polisemije u hrvatskome jezikoslovnom nazivlju. Odnos sinonimije posebno je važan pri normiranju naziva jer sinonimni parovi i sinonimni nizovi u nazivlju nisu poželjni te ih s pomoću posebno razrađenih terminoloških načela treba razvrstati na preporučene, dopuštene i nepreporučene nazive. Odnosi antonimije, hiperonimije i hiponimije te meronimije posebno su važni pri izgradnji terminološkoga sustava i sustava definicija. Pozornost će se u radu posvetiti polisemiji kako bi se pokazalo da se ona, iako se u uređenome sustavu naziva smatra nepoželjnom, ipak ne može i ne smije sasvim isključiti. Posebno je važna mogućnost uspostavljanja polisemnih naziva kad se isti naziv definira sa stajališta različitih jezikoslovnih smjerova, pristupa i potpodručja.

Ključne riječi: jezikoslovno nazivlje, sinonimija, antonimija, hiperonimija, hiponimija, meronimija, polisemija, e-rječnik, e-leksikografija

1. UVOD

Nazivlje se neke struke sređuje i usustavljuje u terminološkome rječniku i u terminološkoj bazi podataka. Dosad su objavljeni ovi rječnici (leksikoni) jezikoslovnoga nazivlja koji obuhvaćaju i natuknice na hrvatskome jeziku: Simeon 1969., Trask 2005., *Slovník slo-*

dr. sc. Lana Hudeček,
dr. sc. Milica Mihaljević,
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 811.163.42'37
811.163.42'373.46

¹ Ovaj je rad napisan u okviru projekta *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (IP 2016-06-214), koji u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost. Projekt se provodi u ustanovi nositelju projekta Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

vanske lingvističke terminologije 1977. – 1979., Rittgasser, Kolenić 2012., Rittgasser, Kolenić 2013.² Svi su ti rječnici deskriptivni te pred hrvatskom normativistikom i terminologijom još stoji posao sređivanja jezikoslovnoga nazivlja i izrade terminološke baze jezikoslovnoga nazivlja. Temeljno jezikoslovno nazivlje ulazi i u sve općejezične priručnike, i normativne i deskriptivne. U Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje izrađen je *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, a trenutačno se radi na projektu *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*, u kojemu se velika pozornost posvećuje nazivlju pojedinih struka. Stoga će se u radu semantički odnosi oprimireriti i s pomoću natuknica iz tih rječnika.

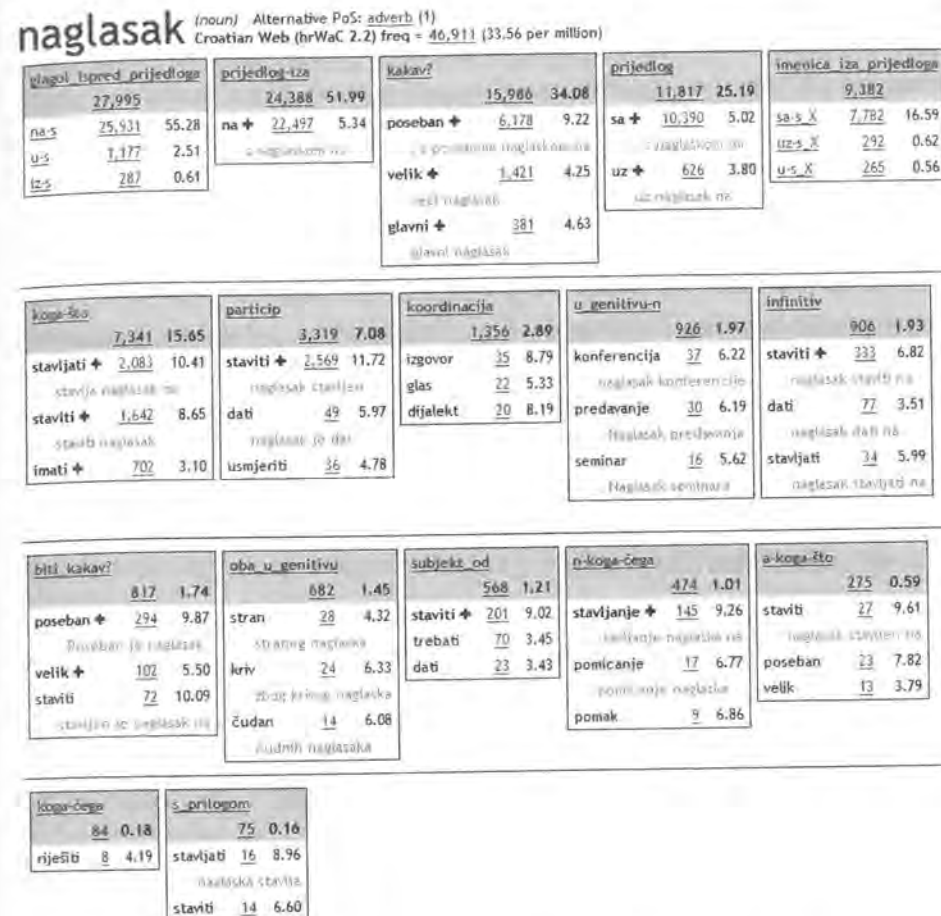
2. METODOLOGIJA

Metodologija je u ovome radu vođena građom i podređena opisu građe. Metodološki je pristup hrvatskomu jezikoslovnom nazivlju deskriptivno-normativni. Prvi je korak u analizi deskriptivan i utemeljen na korpusu. Među jezikoslovnim nazivima uspostavljaju se semantički odnosi te se s normativnoga gledišta nazivi analiziraju s pomoću terminoloških načela u metodološkome okviru vusterijanske škole. Leksikografska analiza provodi se po načelima korpusno utemeljene e-leksikografije (usp. Haß 2005).

3. KORPUS

Dosad ne postoji reprezentativan korpus hrvatskoga jezikoslovnog nazivlja. Stoga se ovaj rad temelji na dvama hrvatskim općejezičnim korpusima na kojima će se temeljiti i obrada u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku*. To su: *Hrvatska mrežna riznica* <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/> i *Hrvatski mrežni korpus* <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>. Rječnik će se pisati u programu TLex, prilagođenu za potrebe projekta, a podatci iz korpusa crpit će se s pomoću mrežnoga alata SketchEnginea, koji omogućuje prikaz konteksta leksema putem skica riječi (WordSketches)³, najčvršćih kolokacija raspoređenih u sintaktičke kategorije te pronalazak dobrih primjera leksema ili kolokacija. Primjer skice riječi za lemu *naglasak* nalazi se na Slici 1.

Odabrana je lema koja nema tako velik broj značenja kao npr. leme *jezik* ili *govor*, ali ni tako mali broj potvrda kao npr. leme *pragmatika* i *pragmalingvistike*, koje će biti analizirane u ovome radu. Sve navedene leme osim leme *pragmalingvistika* uz značenja u jezikoslovlju imaju i općejezična značenja. Iz toga je primjera očito da općejezični korpusi, iako obuhvaćaju i određeni broj jezikoslovnih naziva, ne mogu biti isključivi izvor za analizu jezikoslovnoga nazivlja.

Slika 1: Skica riječi za natuknicu *naglasak* (skraćeni prikaz)

Stoga se u radu analizira i jezikoslovno nazivlje koje se nalazi u rječnicima, udžbenicima, monografijama, priručnicima i znanstvenim radovima te prijedlogu kurikula za hrvatski jezik.⁴

4. SEMANTIČKI ODNOSI I TERMINOLOŠKA NAČELA

Pri leksikografskoj obradi i pri normiranju nazivlja iznimno je važno voditi računa o semantičkim odnosima među nazivima. Za usustavljanje nazivlja posebno su važni ovi semantički odnosi: sinonimija, antonimija, hiperonimija, hiponimija i kohiponimija, mero-nimija te polisemija. Također je važno voditi računa o paronimiji, lažnim prijateljima i

² Više o tome u Hudeček i Mihaljević (2018).

³ Gramatiku za izradu skica riječi (SketchGrammar) za hrvatski jezik za potrebe *Mrežnika* sastavio je dr. sc. Nikola Ljubešić, vanjski suradnik projekta.

⁴ Popis izvora iz kojih su uzimani primjeri za ovaj rad nalazi se na kraju rada.

pleonazmima. Utvrđivanje tih odnosa prethodi normiranju naziva i izradi konačnih rječničkih definicija kako bi se osigurala njihova sustavnost. Pri normiranju naziva posebno je važno voditi računa o terminološkim načelima, a ta su načela blisko povezana sa semantičkim odnosima. Stoga ćemo ovdje navesti sva terminološka načela, oprimirati ih primjerima iz jezikoslovnoga nazivlja te komentirati s obzirom na semantičke odnose.

U terminološkoj normi ISO 704 2000⁵ navode se ova terminološka načela: *transparency* (nasuprot *opacity*), *consistency within a concept system*, *appropriateness*, *linguistic economy* (conciseness), *derivability and compoundability*, *linguistic correctness* i *preference for native language*. Ta su terminološka načela razrađena, prilagođena i oprimirana za hrvatski jezik (usp. Hudeček i Mihaljević 2012.), a njihova primjena na jezikoslovno nazivlje iscrpno je prikazana u radu Hudeček i Mihaljević *Normativni problem u jezikoslovnome nazivlju – analiza stanja u praksi*, te ćemo ih ovdje samo navesti i kratko oprimirati primjerima iz jezikoslovnoga nazivlja:

1. domaće riječi imaju prednost pred stranima, npr. *nepčanik* pred *palatal*, *čestica* pred *partikula*, *prednaglasnica* pred *proklitika*
2. nazivi latinskoga i grčkoga podrijetla imaju prednost pred nazivima iz živih jezika, npr. naziv *filtrar*, koji se pojavljuje u nazivlju generativne gramatike, ima prednost pred nazivom *filter*.
3. prošireniji i korisnicima prihvatljiviji naziv ima prednost pred manje proširenim, npr. *istovrijednica* ima prednost pred *jednakovrijednica/jednakovrednica/istovrednica/jednakovrednica/istovrednica*.
4. naziv mora biti usklađen sa sustavom i normama hrvatskoga standardnog jezika, npr. *dijalektni* ima prednost pred *dijalekatni*, *materinski jezik* ima prednost pred *materinji jezik*
5. kraći nazivi imaju prednost pred duljim, npr. *prefiksacija* ima prednost pred *prefiksalna tvorba*, *jednačenje po zvučnosti* ima prednost pred *jednačenje suglasnika/zatvornika po zvučnosti*
6. naziv od kojega se lakše tvore tvorenice ima prednost pred onim od kojega se ne mogu tvoriti tvorenice, npr. *neuroznanost* pred *neuralna znanost*
7. treba izbjegavati da naziv unutar istoga terminološkog sustava ima više značenja, npr. da se nazivima *veznik*, *prijedlog*, *usklik* označuje i vrsta riječi i sintaktička funkcija
8. nazivi se ne smiju bez valjana razloga mijenjati, npr. *naziv* ima prednost pred *nazivak*
9. naziv ima prednost ako odgovara pojmu kojemu je pridružen i odražava svoje mjesto u pojmovnome sustavu, npr. *glagoljični*, *ćirilični*, *latinični*.

⁵ Terminološka norma iz 2000. godine nije prevedena na hrvatski jezik, ali je prevedena inačica norme iz 1987. i objavljena kao hrvatska norma HRN ISO 704: 1996. Navedena terminološka načela mogli bismo prevesti kao prozirnost, jasnoća ili pronicivost (nasuprot nepronicivosti), dosljednost unutar terminološkoga sustava, prikladnost, jezična ekonomičnost, tvorbena produktivnost, jezična točnost i davanje prednosti domaćemu nazivu.

Sva se terminološka načela izravno odnose na sinonimiju jer se s pomoću njih uklanja sinonimija, odnosno sinonimni se nazivi razvrstavaju na preporučene, dopuštene i nepreporučene. S polisemijom je povezano sedmo načelo jer ono govori da treba u najvećoj mogućoj mjeri izbjegavati višeznačnost. S odnosima hiperonimije, hiponimije, kohiponimije, antonimije i meronimije povezano je 9. načelo jer ono preporučuje da se prije normiranja nazivlja uspostave hijerarhijski odnosi među nazivima u semantičkome polju.

5. SINONIMIJA U JEZIKOSLOVNOME NAZIVLJU

Odnos sinonimije posebno je važan pri normiranju naziva jer sinonimni parovi (npr. *usklik – uzvik*) i sinonimni nizovi (*lažni parovi*, *nepravi prijatelji*, *lažna braća*, *međujezični homonimi*, *paronimi*, *lažne srodnice*, *neprave srodnice*) u nazivlju nisu poželjni te ih s pomoću razrađenih terminoloških načela treba razvrstati na preporučene, dopuštene i nepreporučene nazive ili ih značenjski razgraničiti. Posebno je važno pitanje odnosa sinonimije u korpusno utemeljenome e-rječniku i sinonimije u klasičnome rječniku. Navodimo primjer normativnoga razgraničenja sinonimnih naziva u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika*:

dvòusnenik *im. m.* <G dvòusnenika; *mn.* N dvòusnenici, G dvòusnenikā> *gram.* zatvornik u čijemu oblikovanju sudjeluju gornja i donja usna; **sinonim:** (bilabijal)

bilabijāl *im. m.* <G bilabijāla; *mn.* N bilabijāli, G bilabijālā> *gram.v.* dvousnenik

6. POLISEMIJA U JEZIKOSLOVNOME NAZIVLJU

U terminološkoj se literaturi razlikuju pojmovi višesmislenosti (*Mehrsinnigkeit*) i višeznačnosti (*Mehrdeutigkeit*). Prvi se odnosi na pojavu da je jedna riječ naziv u nekoliko struka, a drugi na pojavu da je naziv u jednoj struci višeznačan. Primjeri su višesmislenosti:

prijévoj *im. m.* <G prijévoja; *mn.* N prijévoji, G prijévōjā> **1.** *zem.* ulegnuti, najniži dio između planinskih vrhova; **sin.** (sedlo) **2.** *gram.* glasovna promjena u kojoj se izmjenjuju otvornici u riječima istoga korijena

valèncija *im. ž.* <G valèncijē; *mn.* N valèncije, G valèncijā> **1.** *kem.* svojstvo atoma kojega elementa da se veže s određenim brojem atoma kojega drugog elementa **2.** *jez.* svojstvo glagola da uvodi određenu dopunu, da otvara mjesto drugim riječima u rečenici; **sin.** valentnost

a primjer višeznačnosti:

nàvezak *im. m.* <G nàveska; *mn.* N nàvesci, G nàvezākā> *gram.* **1.** samoglasnik *a*, *e* ili *u* koji se može dodati na nastavak u nekim padežima pridjeva, brojeva i zamjenica **2.** samoglasnik koji se može dodati nekim prijedlozima

Polisemija (posebno višeznačnost unutar jedne struke) u uređenome se sustavu naziva smatra nepoželjnom te se u terminološkoj literaturi nastoji pokazati da u terminologiji dolazi do prelaska polisemije u homonimiju (usp. Nahod 2012.). Iako su terminološke baze podataka (npr. *Struna*) često tako ustrojene da je uz svaki naziv moguće unijeti samo jedno značenje, ipak se u slučaju višeznačnosti, posebno one u okviru jedne struke, s jezikoslovnoga stajališta ne može govoriti o homonimiji, posebno u slučajevima kad je jedno značenje nastalo metonimijskim pomakom iz drugoga, npr.:

náglasak *im. m.* <G náglaska; *mn.* N náglasci, G náglasākā> **1.** *gram. a.* isticanje jednoga sloga u riječi silinom, duljinom i visinom tona; **sin.** (akcent) **2.** *pravop.* znak kojim se bilježi izgovor riječi [dugouzlazni ~; dugosilazni ~; kratkosilazni ~; kratkouzlazni ~]; **sin.** (akcent).

Polisemija je posebno očita kad se isti naziv definira sa stajališta različitih jezikoslovnih smjerova i potpodručja jer promjenom teorijskoga okvira može doći do uklanjanja ili do uvođenja polisemije. Tako je npr. u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* navodnik polisemna natuknica definirana ovako:

návodnik *im. m.* <G návodnika; *mn.* N návodnici, G návodnikā> *pravop.* **1.** razgodak kojim se označuje početak ili kraj teksta koji se navodi doslovce ili kojemu se daje drugo značenje; uvijek se pojavljuje u paru („ ”) **2.** pravopisni znak kojim se označuje da se riječ ispred i iza koje stoji uzima u prenesenome značenju, da ne pripada standardnomu jeziku ili da je riječ o imenu; uvijek se pojavljuje u paru („ ”)

Budući da se u *Hrvatskome pravopisu* ukida razlika između pravopisnih i rečeničnih znakova (razgodaka) kao nesvrhovita, natuknica je *navodnici* u njemu (u poglavlju *Pojmovnik*) definirana ovako:

navodnici pravopisni znak („ ”) kojim se označuje početak i kraj teksta koji se navodi doslovno ili kojemu se daje drugo značenje ili kojim se označuje da se riječ ispred i iza koje stoji uzima u prenesenome značenju, da ne pripada standardnomu jeziku ili da je riječ o imenu.

Dakle, polisemna je natuknica postala monosemna.

7. HIJERARHIJSKI SEMANTIČKI ODNOSI

Hijerarhijski semantički odnosi, koji se dijele na generičke i dijelne, posebno su važni pri normiranju i definiranju nazivlja. Generički odnos (rod – vrsta) postoji između širega pojma (nadređenoga pojma, hiperonima) i užega pojma (podređenoga pojma, hiponima). Dijelni odnos (meronimija, odnos cjelina – dio) postoji između pojma i njegovih pojedinačnih sastavnica. Važnost odnosa antonimije, hiperonimije i hiponimije te meronimije za

izgradnju terminološkoga sustava i sustava definicija pokazat ćemo na rječničkim primjerima. Naziv *padež* nadređen je (hiperonim) nazivima *nominativ*, *genitiv* itd. Nazivi *nominativ*, *genitiv* itd. podređeni su (hiponimi) nazivu *padež*. Stoga su oni definirani s pomoću svojega hiperonima, a svi su hiponimi definirani na isti način.

pádež *im. m.* <G pádeža, I pádežom; *mn.* N pádeži, G pádēžā> *gram.* gramatička kategorija riječi (uz broj i rod) kojom se izriču odnosi imenskih riječi s ostalim riječima u rečenici

nōminativ *im. m.* <G nōminativa> *gram.* prvi padež u sklonidbi, odgovara na pitanje *tko?*, *što?*

gēnitiv *im. m.* <G gēnitiva> *gram.* drugi padež u sklonidbi, odgovara na pitanje *koga?*, *čega?*

Terminološki su antonimi poseban slučaj dvočlane kohiponimije, npr. *jednina* – *množina*, *jesnost* – *niječnost*, *samoglasnik* – *suglasnik*, *naglasnica* – *nenaglasnica*, *prednaglasnica* – *zanaglasnica* itd.

Poseban je slučaj hijerarhijskoga odnosa ljestvična polisemija (često se u skladu sa stajalištem o nepostojanju polisemije u nazivlju naziva i ljestvična homonimija), u kojoj je zbog nesavršenosti terminološkoga sustava jedan naziv nadređen sam sebi, tj. jedan naziv ima i uže i šire značenje. Pokazat ćemo to na primjeru naziva *homonimija*, koji ima uže i šire značenje. U širem značenju homonimija obuhvaća i *homofoniju* i *homografiju* i potpunu *homonimiju* (homonimiju u užemu značenju). Naziv *sinonim* također ima uže i šire značenje. U širem značenju sinonim obuhvaća prave (apsolutne) sinonime i djelomične sinonime, a u užemu značenju sinonim je samo pravi za razliku od *bliskoznačnica* koje nisu sinonimi. Primjer je ljestvične polisemije i naziv *kratica*, koji u jednome značenju obuhvaća sve jedinice nastale kraćenjem (tj. i kratice u užemu smislu i pokrate), pa se u tome značenju upotrebljava u ovoj definiciji:

pòkrata *im. ž.* <G pòkratē; *mn.* N pòkrate, G pòkrātā> *pravop.* **kratica** sastavljena od početnih slova ili slogova kojega višerječnog naziva ili imena; **sin.** (akronim)

U drugome značenju *kratica* ne obuhvaća pokrate:

pokrata riječ koja se piše velikim slovima nastala kraćenjem najčešće višerječnoga naziva ili imena

kratica skraćena riječ ili više riječi u pisanju; u pravilu se piše malim slovima i ne sklanja se

Pleonazam i tautologija vrste su zalihosti jer u njima dolazi do ponavljanja obavijesti. I pleonazam i tautologija promatraju se i kao jezični problem i kao stilske figure. I pleonazam i

tautologija višeznačni su nazivi jer označuju jezičnu pojavu i, procesom metonimizacije, izričaj koji je nastao tom jezičnom pojavom. Tautologija je odnos koji se temelji na sinonimiji, tj. u istome se izričaju pojavljuju sinonimi, npr. *lijep i krasan, gnjusan i odvatan, glup i blesav* itd. Poseban je slučaj kad se dvaput ponovi isti izraz (npr. *lijep i lijep, ide i ide*). Pleonazam se katkad određuje kao pojam nadređen tautologiji, a katkad samo kao pojava u kojoj je značenje jednoga sastavnog elementa uključeno u značenje drugoga sastavnog elementa (npr. *izići van*). Dakle, prema nekim je autorima naziv *pleonazam* nadređen (hiperonim) nazivu *tautologija*, dok drugi *pleonazam* i *tautologiju* smatraju istorednima i neisto značnim nazivima (kohiponimima).

Sličan je odnos između naziva *pragmatika*, *lingvistička pragmatika* i *pragmalingvistika*. Lema *pragmatika* u korpusu ima najviše potvrda u općejezičnome značenju, što je vidljivo iz Slike 2.

pragmatika (noun) Alternative PoS: conjunction (1)
Croatian Web (hrWaC 2.2) freq = 403 (0.28 per million)

kakav?	213	52.85	obla u genitivu	65	16.13	u genitivu-a	20	4.96
službovan	2	8.18	puki	2	3.97	jezik	5	3.29
šeljezničarski	2	7.28	politički	31	3.08	tekst	2	0.88
podrediti	2	3.19	političke pragmatike					
politički	69	2.58	čist	5	2.73	glagol ispred prijedloga	18	
političke pragmatike			žiti(ežnički)	2	2.42	u-s	7	1.74
čist	20	2.41	dnevni	2	0.92	za-s	5	1.24
čista pragmatika			žvotan	2	0.58	na-s	4	0.99
korporativan	2	2.21	turistički	3	0.35	od-s	2	0.50
puki	2	1.75	linenica, iz prijedloga	47		a-komu-čemu	3	1.24
univerzalan	2	1.63	u-s X	11	2.73	podrediti	2	4.84
šeljeznički	2	1.24	na-s X	8	1.99			
got	2	0.86	sa-s X	8	1.99	biti kakav?	5	1.24
dnevni	6	0.61	o-s X	6	1.49	izborni	2	7.24
stranački	2	0.55	od-s X	5	1.24			
koordinacija	84	20.84	zbog-s X	3	0.74			
semantika	9	9.66	za-s X	2	0.50			
real-politika	2	9.50	prema-s X	2	0.50			
frazeologija	3	8.87	iznad-s X	2	0.50			
legalist	2	7.77	n-koga-čega	27	6.70			
pratlja	4	7.67	logika	2	3.43			
gramatika	2	5.02	kova-sto	21	5.21			
igovno	3	2.35	razumjeti	2	0.74			
praksa	2	2.06	poznavati	2	0.52			

Slika 2: Skica riječi za lemu *pragmatika*

Pragmatika se najčešće određuje kao grana lingvistike i semiotike u kojoj se proučava način na koje kontekst pridonosi značenju. Pragmatika se bavi teorijom govornih činova, razgovornom implikaturom, govorom u interakciji. Ona uspostavlja razliku između objektivnoga značenja riječi i njezina namjeravanoga značenja. Tako Lada Badurina i Nikolina Palašić u radu *Pragmatika veznih sredstava* među ključnim riječima navode *pragmalingvistika/pragmatika*, iz čega je vidljivo da je u njihovu radu značenje naziva *pragmatika* izjednačeno sa značenjem naziva *pragmalingvistika*. Međutim, naziv *pragmatika* katkad se upotrebljava i u širem značenju nego naziv *pragmalingvistika*, pa je *pragmatika* i grana sociologije, filozofije i antropologije. Tako se u *Struni* u okviru projekta *Izgradnja temeljnog nazivlja u antropologiji* naziv *pragmatika* definira ovako:

pragmatika m. ž. jr

definicija	proučavanje načina jezične uporabe i njezina djelovanja na društveni kontekst
istovrijednice	engleski: pragmatics
razredba	polje: etnologija i antropologija grana: antropologija projekt: izgradnja temeljnog nazivlja u antropologiji

Slika 3: Natuknica *pragmatika* u *Struni*

Naziv *pragmalingvistika* ne spominje se ni kao dopušteni ni kao nepreporučeni naziv, iz čega se može zaključiti da ta dva naziva autori ne smatraju istoznačnim, tj. da smatraju da naziv *pragmatika* pripada temeljnomu antropološkom nazivlju, a naziv *pragmalingvistika* mu ne pripada.

Kad bi se uspostavile discipline sociološka pragmatika, filozofska pragmatika i antropološka pragmatika, najsuštavniji bi bio naziv *lingvistička pragmatika*.

8. PLEONAZMI U JEZIKOSLOVNOME NAZIVLJU

Pri normiranju nazivlja važno je voditi računa i o pleonazmima, tj. o izbjegavanju nepotrebna ponavljanja istih obavijesti. Analizirajući nazivlje funkcionalnih stilova, čini nam se da je najsporniji naziv *književnoumjetnički funkcionalni stil*. Budući da je taj naziv uobičajen u jezikoslovnoj literaturi, nije nam cilj promijeniti ga, nego samo upozoriti na njegovu pleonastičnost. Naime, taj je naziv tvoren od pridjeva *književnoumjetnički*, koji je tvoren od sveze *književna umjetnost*. Ako se književnost odredi kao jedna od umjetnosti, nije jasno zašto sastavnicu *umjetnički* treba isticati u nazivu. Postoji li kakav drugi književni stil koji nije književnoumjetnički? Smatramo da bi bilo dovoljno govoriti o književnome

(funkcionalnom) stilu. Element *funkcionalni* također je pleonastičan jer ne postoji književni, znanstveni, administrativni itd. stil koji nije funkcionalni stil.

9. TVORBENO I TERMINOLOŠKO ZNAČENJE U JEZIKOSLOVNOME NAZIVLJU

Pri analizi značenja svake struke posebno je važno posveti pozornost odnosu između tvorbenoga i terminološkoga značenja jer je to čest izvor nesporazuma pri normiranju nazivlja. Dobar su primjer za to nazivi *čakavski*, *kajkavski* i *štokavski*. Nazivi *čakavski*, *kajkavski* i *štokavski* tvoreni su s pomoću upitno-odnosnih zamjenica *ča*, *kaj* i *što*. To ne znači da se u tim narječjima isključivo upotrebljavaju te zamjenice. U čakavskome se narječju upotrebljava upitno-odnosna zamjenica *ča*, *če* u dijelu Kvarnerskoga otočja, *čo* na dijelu srednjodalmatinskih otoka, *ca* i *co* u čakavskim govorima; dio čakavaca primio je od štokavaca zamjenice *što* i *šta*, a od kajkavaca *kaj*. U kajkavskome se narječju upotrebljava upitno-odnosna zamjenica *kaj*, a pojavljuje se i u likovima *kej*, *ke*, *koj*, *kuj*. U štokavskome se narječju uz zamjenicu *što* pojavljuje i zamjenica *šta*.

10. SEMANTIČKI ODNOSI U OBRADI JEZIKOSLOVNIH NAZIVA U HRVATSKOME MREŽNOM RJEČNIKU – MREŽNIKU

Jedna je od najvažnijih značajka *Hrvatskoga mrežnoga rječnika – Mrežnika* unutarječničko povezivanje te izvanječničko povezivanje s izvorima koji već postoje ili se u okviru toga projekta izrađuju u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Druga je važna njegova značajka da se usporedno izrađuju tri njegova modula: modul za odrasle izvorne govornike hrvatskoga jezika, modul za učenike te modul za strance koji uče hrvatski jezik. Pristup obradi naziva različit je u svakome modulu.⁶

Abecedarij *Mrežnika* dobiven je supostavljanjem čestotnoga popisa lema dvaju korpusa (*Hrvatske jezične riznice* te korpusa *hrWac*) te popunjavanjem tvorbenih gnijezda prema zadanim načelima. Za natuknice koje su (i) stručni nazivi područja zastupljenih u *Struni* tako dobiven abecedarij supostavljen je s abecedarijem *Strune* te su označene natuknice koje se nalaze u *Mrežniku* i u *Struni* i nazivi koji pripadaju određenoj struci (strukama). Prednost je mrežnoga rječnika što se lakše rješava dvojba o tome koji naziv u općemu rječniku treba označiti terminološkom odrednicom, a koji obraditi kao općejezičnu riječ⁷, to jest kako pri obradi postupiti s riječima čije je terminološko i neterminološko značenje blisko povezano⁸

⁶ Više u Hudeček Obrada naziva u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku* (rad u tisku).

⁷ Većina tiskanih rječnika, primjerice, ne donosi odrednice *bot.* i *zool.* uz nazive posve uobičajene u općemu jeziku, poput *pas*, *mačka*, *jabuka*, *hrast* itd., niti se u rječnicima Collins-Cobuildova tipa definicije tih natuknica uspostavljaju po modelu: *U botanici označuje... U zoologiji označuje...*

⁸ Usp. Mihaljević (1989: 201).

ako postoji mogućnost povezivanja na bazu strukovnoga nazivlja kao što je *Struna*. Međutim, nužno je, zbog uravnotežene obrade i zbog činjenice da nazivlje mnogih struka (još) nije obrađeno u *Struni* (uključujući i jezikoslovno nazivlje) donijeti odluku o tome koji se nazivi koji pripadaju i općemu leksiku obrađuju izravno u *Mrežniku*. U donošenju odluke o tome ključne su potvrde iz korpusa. U *Mrežniku* će se donositi definicije za najčešće nazive (u skladu s potvrdama iz korpusa), a podatci koji se nalaze u *Struni* služiti će kao dopuna, to jest poveznica na *Strunu* omogućivat će brži dostup relevantnim i stručnijim informacijama. Nazivi u *Mrežniku* obrađuju se u skladu s načelom koje je primijenjeno u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika*: jedan obrađivač obrađuje sve nazive jedne struke, što omogućuje specijalizaciju za određeno područje i po potrebi tješnju suradnju sa stručnjakom za to područje. Trenutačno se radi na određivanju odnosa *Strune* i *Mrežnika*, donošenju jasnih kriterija po kojima u *Mrežniku* uz općejezičnu definiciju donosimo i stručnu, izradi popisa terminoloških odrednica, odnosno struka čije će nazivlje obuhvatiti *Mrežnik*. U sljedećoj je fazi predviđeno donošenje načela obrade naziva u modulu za učenike i modulu za strance u kojima je predviđeno uklapanje strukovnih odrednica u definiciju bez povezivanja na *Strunu*; u te će module biti uključeni samo najčešći nazivi koji se upotrebljavaju u udžbenicima i priručnicima za strance, a definicije prilagođene tim dvjema ciljnim skupinama korisnika. Jezikoslovno nazivlje još nije obrađeno u *Struni*, ali je u mnogim djelima suradnika na *Mrežniku* obrađeno i jezikoslovno nazivlje, primjerice u *Hrvatskome školskom rječniku* te *Pojmovniku Hrvatskoga pravopisa*. Posebnost je obrade jezikoslovnoga nazivlja u *Mrežniku* da pri toj obradi neće biti potrebno konzultirati vanjske stručnjake jer su svi suradnici ujedno i jezikoslovni stručnjaci. Bude li tijekom trajanja projekta *Mrežnik* u *Struni* obrađeno i jezikoslovno nazivlje, nazivi iz *Mrežnika* povezivat će se s nazivima u *Struni*.

Semantičkim odnosima među nazivima poklanja se u *Mrežniku* velika pozornost. Predviđene su rubrike antonimi, sinonimi i hiponimi uz svako značenje te uz svaku svezu, u kojima će navedene jedinice (jednorječni i višerječni nazivi) biti unutarječničke poveznice. Hiperonim koji se navodi u definiciji bit će također poveznica na riječ ili svezu. Terminološka baza *Struna* (na koju će postojati poveznice sa svih natuknica koje su obrađene i u *Struni* i u *Mrežniku*) omogućivat će uvid u specifičnija i stručnija značenja pojedinoga naziva te širi pregled višerječnih naziva u kojima se koja riječ nalazi, a portali *Jezični savjetnik* i *Bolje je hrvatski* dati objašnjenje normativnih odabira u *Mrežniku*.

Na Slici 4. donose se primjeri obradbe natuknica *jezik* i *govor*. Višesmislenost naziva dobro oprimjeruje riječ *jezik*, koja je naziv u nekoliko struka, primjerice u anatomiji, fonetici, jezikoslovlju. Višeznačnost jezikoslovnoga nazivlja oprimjeruje natuknica *govor* koja pokazuje da je višeznačnost unutar iste struke katkad nužna. U prikazu natuknica *jezik* i *govor* u *Mrežniku* pokazuje se kako se povezuju antonimna značenja tih dviju natuknica. Na slici su podcrtani i hiperonimi u definiciji koji će biti poveznice. Pokazuju se i obrade sveza *vrh jezika* i *korijen jezika* u *Struni*, kojima će se iz *Mrežnika* pristupiti s pomoću poveznica.

jezik *im. m.* (G jèzik; mn. N jèzici, G jèzikā)

1. *anat.* Jezik je pokretljivi mišićni organ u ustima koji služi za određivanje okusa i opipa, žvakanje, sisanje i guranje hrane.

Otečenost sluznica, svrbež očiju, nosa i usta su česti simptomi, kao i oticanje usana i jezika što može dovesti do otežanog disanja i gutanja.; I odmah se dosjeti da ta zmija pod jezikom nosi dragi kamen, a kad netko taj kamen ugrabi sve što pomisli dogodi mu se onako kako želi.

Kakav je jezik? otečen, suh, isplažen, natečen, bolan; Čiji je jezik? djetetov, ženski; Što se s jezikom radi? plazi ga se, pregriza ga se, drži ga se za zubima; Što jezik ima? vrh, bazu, rak, karcinom, bolest, upalu, infekciju

hiponimi: vrh jezika, baza jezika*, korijen jezika

• **vrh jezika** Vrh jezika prednji je zaobljeni kraj jezika.

• **baza jezika** v. korijen jezika

• **korijen jezika** Korijen jezika stražnji je dio jezika. **sinonim:** baza jezika*

2. *fon.* Jezik je pokretljivi mišićni organ u ustima koji služi za oblikovanje glasova.

Ovaj model zapravo ne koristi softver nego niz mehaničkih organa nalik ljudskima koji su zaduženi za fonaciju, odnosno korištenje dijelova tijela da bi se stvorio glas. Primjerice, umjetne vokalne tetive, te jezik i usne koji su izrađeni od silikona.; Neandertalci su imali vrlo tijesnu usnu šupljinu, pa im jezik nije imao dovoljno mjesta za finije oblikovanje glasova.

3. *a. jez.* Jezik je apstraktni sustav glasovnih znakova s pomoću kojega se ljudi sporazumijevaju. Gradivo starijeg razdoblja pisano je pretežito latinskim, talijanskim, a ponešto i hrvatskim jezikom.

Kakav je jezik? hrvatski, engleski, njemački, talijanski, latinski, strani, drugi, književni, standardni, materinski, svjetski, francuski; Što se s jezikom radi? govori ga se, govori se njime, (ne) razumije ga se, uči ga se, (ne) zaboravlja ga se, koristi se njime, studira ga se

antonim: govor

• **afroazijski jezici** Afroazijski jezici jezična su porodica koja obuhvaća jezike koji se govore u sjevernoj Africi i jugozapadnoj Aziji.

...

vrh jezika

korijen jezika

gōvōr *im. m.* (G gōvora, I gōvorom; mn. N gōvori, G gōvōrā)

1. *jez. (jd.)* Govor je konkretni ostvaraj jezika kao apstraktnoga sustava u komunikaciji.

A zanatu nas je naučio tim Službe za jezik i govor HTV-a na čelu s profesoricom Jasminom Nikić.; Ističe i da se jezik i govor u programu prosuđuju u četiri elementa jezičnoj kulturi, govornoj izvedbi, retoričkim elementima te neverbalnim vizualnim znakovima

antonim: jezik 3. a.

2. *jez.* Govor je jezični sustav kojega ograničenoga naselja.

...

Na Slici 5. prikazani su semantički odnosi u obradi jezikoslovnih naziva u *Mrežniku* na primjeru natuknica *suglasnik* i *samoglasnik*. Osim unutarrječničkoga povezivanja te se natuknice te svi njihovi antonimi i sinonimi povezuju i na jezične savjete koji se nalaze na portalu *Jezični savjetnik*, a u kojima se objašnjava normativni izbor između naziva *samoglasnik*, *otvornik* i *vokal* te *suglasnik*, *zatvornik* i *konsonant*. Zvezdicom su u rubrikama sinonimi i antonimi označeni nepreporučeni nazivi. S tih se naziva upućuje na preporučene nazive jer je *Mrežnik* normativni rječnik hrvatskoga jezika. Natuknice su prikazane skraćeno.

Slika 4: Natuknica jezik kao primjer višesmislenosti i natuknica govor kao primjer višeznačnosti naziva; prikaz unutarrječnih i izvanrječnih veza

<p>suglasnik <i>im. m.</i> (suglasnika, mn. N suglasnici, G suglasnikā) savjet: <u>suglasnik/zatvornik/konsonanat</u></p> <p>1. <i>gram.</i> Suglasnik je glas pri čijemu je izgovoru potpuno ili djelomično zatvoren prolaz zračnoj struji. Na taj način se slabi sustav zvučnih i bezzvučnih suglasnika, međutim svoje zvučne partnere nemaju ni c, h i f. Poštovani, imam curicu od 4 godine i ima problema s izgovorom suglasnika k i g ako se u riječi nalaze ispred samoglasnika (npr. tapetan Tuta je kapetan Kuka, tuća je kuća, klacalica je klackalica). Kakav suglasnik može biti? zvučan, bezzvučan, Što se sa suglasnikom može? izgovoriti ga, ispustiti ga, izostaviti ga, progutati ga, Što suglasnik može? jednačiti se, gubiti se sinonimi: <u>zatvornik*</u>, <u>konsonant*</u> antonimi: <u>samoglasnik</u>, <u>otvornik*</u>, <u>vokal*</u> hiponimi: <u>šumnici</u>, <u>zvončanici</u>; <u>dvousnenici</u>, <u>zubnousnenici</u>, <u>zubnici</u>, <u>desnici</u>, <u>nepčanici</u>, <u>jederenici</u></p> <p>2. <i>gram.</i> Suglasnik je glas na kojemu, osim na r, ne može biti naglasak na slogu, neslogotvorni glas. U hrvatskom jeziku suglasnici su svi zatvornici, a zatvornici svi suglasnici, pa ćemo u daljnjem tekstu upotrebljavati samo naziv suglasnici. sinonim: <u>konsonat*</u> antonim: <u>samoglasnik</u>, <u>vokal*</u></p> <p>* zvučni suglasnik Zvučni je suglasnik onaj suglasnik pri izgovoru kojega glasnice titraju. Winterov zakon (duljenje samoglasnika ispred indoeuropskih zvučnih suglasnika) još uvijek je neriješen problem baltijske i slavenske poredbene lingvistike.; Uzimajući u obzir razne kombinacije, krenuli smo od prezimenskog oblika Točan i iskustva s fonetskim parovima zvučnih i bezzvučnih suglasnika.</p>	<p>glās <i>im. m.</i> (glāsa, mn. glāsovi, G glāsōvā)</p> <p>1. Glas je zvuk koji nastaje radom govornih organa u grlu. Drhtavim glasom punim čežnje ispričao je priču o svojim naporima i razočaranjima. Kakav glas može biti? tihi, ženski, drhtav, promukao, ugodan, andeoski, zvonak, snažan, nježan, smiren, plaćan; Što glas ima? raspon, boju, kvalitetu; Što glas može? zvučati, dopirati, razlijevati se, zvučati, podrhtavati, doprijeti, odjekivati, odjeknuti ...</p> <p>2. <i>jez.</i> Glas je najmanji jezični odsječak na koji se riječi mogu rastaviti. Ne treba forsirati trogodišnje dijete da izgovori glas r i čisto govori druge glasove jer njegov govorni aparat nije zreo za realizaciju nekih glasovnih skupina. hiponimi: <u>samoglasnik</u>, <u>suglasnik</u></p> <p>3. Glas je odluka koju osoba donosi na izborima ...</p> <p>zátvörnĭk <i>im. m.</i> (G zátvörnĭka, mn. N zátvörnĭci, G zátvörnĭka) savjet: <u>suglasnik/zatvornik/konsonant</u> <i>gram. v.</i> suglasnik I.</p> <p>konsōnanat <i>im. m.</i> (G konsōnanta, mn. N konsōnanti, G konsōnanā) savjet: <u>suglasnik/zatvornik/konsonant</u> <i>gram. v.</i> suglasnik</p>	<p>samōglasnik <i>im. m.</i> (G samōglasnika, mn. N samōglasnici, G samōglasnikā) savjet: <u>samoglasnik/otvornik/vokal</u></p> <p>1. <i>gram.</i> Samoglasnik je glas pri čijemu je izgovoru otvoren prolaz zračnoj struji. Kad se tome još doda i glumačka ukočenost, predugačke i usijene scene potjere, greške poput Camilleove govorne mane zbog koje ne može izgovarati samoglasnike, a neprestano ih izgovara, predugačke izmjene scena koje narušavaju tonako slabi ritam, rezultat je jasan. Kakav samoglasnik može biti? dug, kratak, naglašen, nenaglašen, skraćeni, produljeni, nepostojeći, hrvatski, njemački Što se sa samoglasnikom može? izgovoriti ga, tasterati ga, ispustiti ga, gutati ga sinonimi: <u>otvornik*</u>, <u>vokal*</u> antonimi: <u>suglasnik</u>, <u>konsonant*</u>, <u>zatvornik*</u> hiponimi <u>zatvoreni samoglasnik</u>, <u>poluzatvoreni samoglasnik</u>, <u>otvoreni samoglasnik</u></p>
---	--	---

<p>Kakav zvučni suglasnik može biti? početni, dočetni, indoeuropski; Što se sa zvučnim suglasnikom može? izgovoriti ga; Što zvučni suglasnik može? jednačiti se (po zvučnosti), ispasti, ispadati, gubiti se Značenjski odnosi antonim: <u>bezzvučni suglasnik</u></p> <p>* bezzvučni suglasnik Bezzvučni je suglasnik onaj suglasnik pri izgovoru kojega glasnice ne titraju. Patak se seče; p, t, k, s, š, č – tako ćete najbolje naučiti bezzvučne suglasnike.; Problem im je razlikovanje zvučnih i bezzvučnih suglasnika i često zamjenjuju afrikate s bezzvučnim glasovima. Kakav bezzvučni suglasnik može biti? početni, dočetni, indoeuropski; Što se sa bezzvučnim suglasnikom može? izgovoriti ga; Što bezzvučni suglasnik može? jednačiti se (po zvučnosti), ispasti, ispadati, gubiti se antonim: <u>zvučni suglasnik</u> ...</p>	<p>ōtvörnĭk <i>im. m.</i> (G ōtvörnĭka, mn. N ōtvörnĭci, G ōtvörnĭkā) savjet: <u>samoglasnik/otvornik/vokal</u> <i>gram. v.</i> samoglasnik I</p> <p>vōkāl <i>im. m.</i> (G vōkāla, mn. N vōkālĭ, G vōkālā) savjet: <u>samoglasnik/otvornik/vokal</u> <i>gram. v.</i> samoglasnik</p> <p>šūmnĭk <i>im. m.</i> (G šūmnĭka, mn. N šūmnĭci, G šūmnĭkā) <i>gram.</i> Šumnik je suglasnik pri čijemu je izgovoru zapreka prolasku zračne struje veća. Bezzvučni se šumnik mijenja ispred zvučnoga u svoj zvučni pamjak. Kakav šumnik može biti? bezzvučni, zvučni, Što se sa šumnikom može? zamijeniti ga, ukloniti ga, upotrebljavati ga</p> <p>sinonim: <u>opstruent*</u> antonim: <u>zvončanik</u>, <u>sonant*</u></p>	<p>2. <i>gram.</i> Samoglasnik je glas na kojemu može biti naglasak na slogu, slogotvorni glas. Da bi ju mogli upotrebljavati i oni koji nisu učili latinski jezik, ili je njihovo poznavanje toga jezika manjkavo, kod svih je citata u zagradi naveden tradicionalni izgovor (iako je izvorni izgovor bio klasičan), a naglašeni samoglasnik u višesložnim riječima označen je grafičkim akcentom unutar kosih zagrada. sinonim: <u>vokal*</u> antonim: <u>suglasnik</u>, <u>konsonant*</u></p>
--	---	---

suglasnik/zatvornik/konsonant

Naziv suglasnik upotrebljava se u dvama značenjima: da bi se označio glas pri tvorbi kojega dolazi do veće ili manje zapreke prolasku zračne struje te da bi se označio glas koji nije nosilac sloga. U prvome se značenju upotrebljava i hrvatski naziv zatvornik, a u prvome i drugome i internacionalizam konsonant. Iako se na prvi pogled može činiti da razlikovanje suglasnika i zatvornika (tim se nazivima daje prednost pred internacionalizmom konsonant) može biti dobro te razriješiti spomenutu višeznačnost naziva suglasnik, naziv zatvornik ne upotrebljava se ni u jednoj svezi u kojoj je riječ o glasu pri tvorbi kojega dolazi do veće ili manje zapreke prolasku zračne struje, pa su prihvaćeni nazivi zvučni suglasnik, bezzvučni suglasnik, ispadanje/zubljenje suglasnika, jednačenje suglasnika itd. Stoga se prednost i u tome značenju daje nazivu suglasnik, koji tako ima dva spomenuta značenja. I u drugom se jezicima za oba značenja upotrebljava isti naziv (primjerice consonant u engleskome).

samoglasnik/otvornik/vokal

Naziv samoglasnik upotrebljava se u dvama značenjima: da bi se označio glas pri tvorbi kojega ne dolazi do zapreke prolasku zračne struje te da bi se označio glas koji je nosilac sloga. U prvome se značenju upotrebljava i hrvatski naziv otvornik, a u prvome i drugome i internacionalizam vokal. Iako se na prvi pogled može činiti da razlikovanje samoglasnika i otvornika (tim se nazivima daje prednost pred internacionalizmom vokal) može biti dobro te razriješiti spomenutu višeznačnost naziva samoglasnik, prednost treba dati nazivu samoglasnik, a ako je to potrebno naglasiti da se to odnosi i na slogotvorni r. Naziv otvornik ne upotrebljava se u svetim jezicima u kojima je riječ o glasu pri tvorbi kojega ne dolazi do zapreke prolasku zračne struje, pa su prihvaćeni nazivi zatvoreni samoglasnik, poluzatvoreni samoglasnik, poluotvoreni samoglasnik, otvoreni samoglasnik. I u drugim se jezicima za oba značenja upotrebljava isti naziv (primjerice vowel u engleskome).

Slika 5: Semantički odnosi u natuknicama samoglasnik i suglasnik, primjer unutarrječničkih i izvanrječničkih veza

11. ZAKLJUČAK

Normiranje se provodi na izgrađenim terminološkim sustavima vodeći računa o semantičkome polju te hijerarhijskim i nehijerarhijskim odnosim. Pri normiranju nazivlja treba polaziti od pojma i uzeti u obzir sve semantičke odnose i terminološka načela. Pojmovi su određeni svojom definicijom i položajem u terminološkome sustavu. Sinonime treba razgraničiti s pomoću terminoloških načela. Treba izbjegavati polisemiju, ali je nikada nije moguće potpuno izbjeći osim tako da se redefinira pojam polisemije te se terminološka polisemija proglasi homonimijom. Takav je pristup primijenjen u mnogim terminološkim bazama te on može imati praktičnu vrijednost. Unatoč tomu smatramo da je s jezikoslovne točke gledišta tu i dalje riječ o polisemiji posebno u slučaju metaforičkoga ili metonimijskoga pomaka značenja, definiranja iste pojave sa stajališta različitih disciplina ili poddisciplina ili spajanja i razdvajanja značenja do kojega dolazi zbog različitoga teorijskog okvira. Semantički su odnosi posebno važni pri leksikografskoj obradi u e-rječniku jer je u njemu moguće povezivati sinonime, antonime, hiperonime (koji su najčešće prvi element definicije) hiponime i meronime

IZVORI

- Badurina, Lada, Palašić, Nikolina (2012) „Pragmatika veznih sredstava”, *Sarajevski filološki susreti I*, Zbornik radova (knjiga I), Sarajevo, Bosansko filološko društvo, str. 252-265.
- Birtić, Matea (2006) „Nazivlje u generativnoj morfologiji”, *Filologija*, 46/47, str. 1-18.
- Birtić, Matea i sur. (2012) *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Školska knjiga, Zagreb.
- Blagus Bartolec, Goranka (2006) „Usporedba hrvatskoga i slovenskoga padežnoga nazivlja”, *Filologija*, 46/47, str. 19-34.
- Brbora, Sanja (2006) „Jezikoslovno nazivlje u udžbenicima”, *Filologija* 46/47, str. 35-48.
- Brlobaš, Željka, Marijana, Horvat (2006) „Fonološko nazivlje u hrvatskim gramatikama 19. stoljeća”, *Filologija*, 46/47, str. 49-66.
- Dujmović-Markusi, Dragica i Terezija Pezar Pavić (2014) *Fon-Fon 3, udžbenik hrvatskog jezika za treći razred gimnazije*, Profil, Zagreb.
- Dujmović-Markusi, Dragica, Terezija Pezar Pavić (2014) *Fon-Fon 2, udžbenik hrvatskog jezika za drugi razred gimnazije*. Profil, Zagreb.
- Hudeček, Lana i Milica Mihaljević (2014) „Jezikoslovno nazivlje u Klaićevu Rječniku stranih riječi i Novome rječniku stranih riječi (Bratoljub Klaić i Školska knjiga)”, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 40, br. 2, str. 309-325.
- Hudeček, Lana i Milica Mihaljević (2018) „Normiranje hrvatskoga jezikoslovnog nazivlja”, Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, str. 49-63.
- Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica, Vidović, Domagoj (2006) „Sinonimni parovi i nizovi u temeljnome jezikoslovnom nazivlju”, *Filologija*, 46/47, 101-122.

- Jelaska, Zrinka (2004) *Fonološki opisi hrvatskoga jezika*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Jelaska, Zrinka, Novak, Ines (2006) „Čemu? Inačnost glasovnog nazivlja”, *Filologija*, 46/47, str. 131-149.
- Jozić, Željko i sur. (2013) *Hrvatski pravopis*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Kolenić, Ljiljana (2006) „Pogled u tvorbu staroga hrvatskoga gramatičkog nazivlja”, *Filologija*, 46/47, str. 151-164.
- Kuna, Branko (2006) „Nazivlje u tvorbi riječi”, *Filologija*, 46/47, str. 165-182.
- Lewis, Kristian (2016) *Lažni prijatelji*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Lewis, Kristian, Barbara Štebih, Nada Vajs (2006) „Gramatičko nazivlje u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku”, *Filologija*, 46/47, str. 183-201.
- Mihaljević, Ana (2014) „Usporedba fonološkoga nazivlja u Klaićevim pravopisima s ostalim hrvatskim pravopisima”, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 40, br. 2, str. 365-380.
- Mihaljević Ana, Prce, Maris (2014) „Glasovne promjene u udžbenicima hrvatskoga jezika”, *Luč*, 2, str. 79-91.
- Mihaljević, Milica (2007) „Međuudžbenička i unutarudžbenička sinonimija i nepodudarni terminološki sustavi”, u: *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika*, Naklada Slap i Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, str. 65-83.
- Mihaljević, Milica, Horvat, Marijana (2007) „Glasovne promjene: nepostojano a i e (problematizacija naziva, definicija i međuodnosa glasovnih promjena)”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 33, str. 289-304.
- Muhvić-Dimanovski, Vesna, Skelin Horvat, Anita (2006) „O riječima stranoga podrijetla i njihovu nazivlju”, *Filologija*, 46/47, str. 203-215.
- Nacionalni kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik. Prijedlog.* (2016) http://mzos.hr/datoteke/1-Predmetni_kurikulum-Hrvatski_jezik.pdf (pristupljeno 20. ožujka 2017.)
- Ptičar, Adela, Vajs, Nada (2006) „Jezikoslovno nazivlje u prvim dvama hrvatskim pravopisima 1779. godine”, *Filologija*, 46/47, str. 239-252.
- Rittgasser, Stefan, Kolenić, Ljiljana (2012) *Hrvatsko-njemački rječnik jezikoslovnoga nazivlja*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
- Rittgasser, Stefan, Kolenić, Ljiljana (2013) *Njemačko-hrvatski rječnik jezikoslovnoga nazivlja*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
- Simeon, Rikard (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkoga nazivlja*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Slovník slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of slavonic linguistic terminology I-II (1977-1979)* Academia Praha, Prag.
- Trask, Robert Lawrence (2005) *Temeljni lingvistički pojmovi*, Školska knjiga, Zagreb.

LITERATURA

- Haß, Ulrike (ur.) (2005) *Grundfragen der elektronischen Lexikographie. elexiko - das Online-Informationssystem zum deutschen Wortschatz*, De Gruyter, Berlin/New York.

- Hudeček, Lana (rad u tisku) „Obrada naziva u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku*”, *Zbornik radova sa skupa Terminologia slowiańska: dziś i jutro*, Varšava.
- Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica (2012) *Hrvatski terminološki priručnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Hudeček, Lana, Mihaljević (2015) „Relations between Description and Prescription in Croatian Language Manuals”, u: *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko, Ljubljana, str. 299–307.
- Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica. (2015a) „Croatian Orthographic Manual and Standardization of Terminology”, u: *Термінологічний вісник : Збірник наукових праць* 3(1), Інститут української мови НАНУ, Кієв, str. 36–52.
- Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica (rad u tisku) „Normativni problem u jezikoslovnome nazivlju – analiza stanja u praksi”, *Zbornik radova sa skupa Od norme do uporabe*, Osijek.
- Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica (rad u tisku) „Normiranje hrvatskoga jezikoslovnog nazivlja”, *Zbornik radova sa XVI međunarodnog kongresa slavista*, Beograd.
- Mihaljević, Milica (2017) „Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj” u *Slovenska terminologija danas*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, str. 383–403.
- Nahod, Bruno (2012) „Terminološka obradba: od polisemnoga leksema do homonimnoga termina”. *Zbornik radova s 25. međunarodnoga skupa HDPL-a Aktualna istraživanja u primijenjenoj lingvistici*. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Osijek, str. 15–26.

SUMMARY

Lana Hudeček, Milica Mihaljević

SEMANTIC RELATIONS IN CROATIAN LINGUISTIC TERMINOLOGY

The paper analysis the semantic relations of synonymy, antonymy, hypernymy and hyponymy, meronymy, and polysemy in Croatian linguistic terminology. Synonymy plays a central role in the standardization of terminology as synonymous pairs and strings should be avoided by using terminological principles and labeled as preferred, admitted and deprecated terms. The relations of antonymy, hypernymy, hyponymy, and meronymy are especially important for building terminological systems and systematizing terminological definitions. The paper focuses on the role of polysemy and argues that although it should be avoided, it cannot be completely excluded. This is especially the case when the same term is defined from the viewpoint of different linguistics disciplines.

Key words: *Croatian linguistic terminology, semantic relations, synonymy, antonymy, hypernymy, hyponymy, meronymy, polysemy, e-dictionary, e-lexicography*

Neda Pintarić

LJUDSKE OSOBINE U RJEČOTVORJU, SEMANTICI I PRAGMATICI: 'MUDRAC' I 'GLUPAN'¹

U radu ću pokazati kako tvorbeni korijen i afiksi mogu utjecati na značenje leksema te postati emotivni pragmemi. Ovu ću tezu temeljiti na primjerima atributivnih imenica (Nomina attributiva) koje ukazuju na emotivno pozitivnu ili negativnu osobinu čovjeka.

Npr. imenica mudrac načinjena je od pridjeva mudar čiji sufiks -ac- korijenu toga pridjeva prenesen i na imenički korijen može mu osim pozitivnoga dati i ironično pragmatičko značenje u komunikaciji. Ženskim sufiksom -ica dobiva se ironično ili hipokoristično značenje emotiva mudrica, ovisno o kontekstu i konsituaciji.

Ključne riječi: rječotvorje, semantika, pragmatika, emotivi, poljski jezik, hrvatski jezik

*dr. sc. Neda Pintarić,
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet*

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 811.163.42'33
811.162.1'33

1. UVOD

U članku želim pokazati povezanost značenjskoga elementa u pragmemima (jedinicama pragmatike) s formalnim obilježjima sadržanima u tvorbenim sufiksima i korijenu riječi. Upravo nam rječotvorje omogućuje iskazivanje emotivne obilježenosti u tvorenju pragme- ma koji mogu biti pozitivno ili negativno obilježeni. Takvi emotivni pragmemi (kraće: emotivi) sadržani su u semantičkoj podjeli imenica na atributivne imenice (Nomina attri-

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme [2131].

butiva) koje pokazuju ljudske osobine, obilježja karaktera, izgled osobe, njezin odnos prema radu itd. Najčešće se vidi kako se drugi izjašnjavaju o nama ili o trećim osobama u komunikaciji.

Emotivi su istovremeno jedinice semantike i pragmatike, a iskazuju se gramatičkim sredstvima rječotvorja, sufiksima i formantima. Sufiksi su morfološki elementi koji se dodaju na korijen riječi i mogu biti jednostavni i složeni, a formanti su oni sufiksi koji se izdvajaju u tvorbenoj analizi dvaju leksema iz porodice riječi stavljenih u motivacijski odnos. Ovdje će biti riječi o sufiksima imenskih atributivnih derivata i njihovoj emotivnoj funkciji.

Atributivne imenice (dalje AI) u korijenu sadrže *informem* (osnovno značenje koje nije semantički obilježeno) i *emosem* (dodatnu emotivnu obilježenost osnovnoga informema, što omogućuje pozitivno ili negativno obojeno značenje) pa ih nazivam *emotivnim pragmemima*. U pragmatiki (čitaj: komunikaciji) sve upotrijebljene riječi bivaju i mogu biti obilježene jer govornik čak i u znanstvenom stvaralaštvu nastoji svoj stav emotivno obojiti (najčešće pomoću metafore i metonimije), kako bi postigao maksimalnu uvjerljivost, prihvatljivost i razumljivost svoje informacije koju predaje recipijentu.

U ovom ću radu pokazati kako različiti poljski i hrvatski derivati pomoću **sufiksa i korijena** stvaraju emotivne pragme, tj. emotivno obilježene lekseme koji osobama pridaju hipokoristično ili pejorativno značenje, ovisno o želji i namjeri pošiljatelja informacije.

Osim pomoću sufiksa, emotivnost može biti iskazana i u izboru **korijena riječi**, napose posuđenica (hrv. *huligan* i polj. *lajdak*), kao i u metaforiziranim i onomatopejskim korijenima (usp. polj. *burak* i hrv. *mračnjak*; hrv. *bukač* i polj. *krzykacz*).

Metodom kontrastiranja poljskih i hrvatskih emotiva 'mudrac' (polj. 'mędrzec') pokazat ću tvorbeno raznolikost u značenju emotivnih atributivnih imeničkih leksema. Cilj rada je lakše usvajanje hrvatskih i poljskih emotiva.

Atributivne imenice najteže su za prevodenje jer u sebi imaju više emotivnih slojeva pa u prijevodu jedan ili nekoliko njih obično izostaju.

Jedan od načina klasifikacije tog ogromnog imeničkog korpusa pragmatička je podjela AI na *hipokoristike* ili pozitivno obojene emotive te *pejorative* ili negativno obojene emotive. Takvom metodom ne smijemo zaobići formalno-značenjske elemente koji u semantiku leksema unose sufiksi i/ili korijen takvih riječi. Naime, iako u poljskom i hrvatskom jeziku postoje zajednički sufiksi, oni su različito distribuirani u semantičkim poljima. To znači da osim formalno-semantičke metode još moramo uzeti u obzir i pragmatičku funkciju AI u obama jezicima jer usporedba pokazuje da se isti sufiks može rabiti u drugačijim derivatima, a različiti sufiksi mogu tvoriti isto značenjsko polje emotiva. Upravo zbog mogućnosti različite uporabe sufikasa teško je stvoriti jedan tvorbeni model i opisati ga. S druge strane postoji određena mreža njihove distribucije, mreža koja ima izuzetke i podliježe čestim

promjenama. No upravo zahvaljujući tome možemo dobro razumjeti neologizme koje nismo nikada čuli (v. Muhvić-Dimanovski 2005).

Alicja Nagórko tvrdi da je „derivatima mjesto u rječniku“ iz kojega ih možemo izvaditi prema potrebi u obliku gotovih „nazivnih etiketa“ (Nagórko, 1998: 157). Ranije se, međutim, smatralo da u općim rječnicima treba biti naveden samo osnovni oblik leksema (a ne npr. deminutivni ili augmentativni oblici) jer tvorbeno mogućnosti jezika postoje u glava-ma izvornih govornika. Naime, to znači da u glavi svakoga prirodnog govornika postoji mreža značenja pojedinih sufikasa kao i mreža leksema s njihovim značenjskim slojevima. A. Nagórko u razlikovnom rječniku sinonima pokazuje da za cjelovit opis leksema nije dovoljna samo formalno-semantička mreža, nego pragmatička spoznaja *načina kako se koristimo jezičnim znakom* (sjetimo se Austinova naslova knjige *How to do things with words*), a to je prema autorici predmet „etnopragmatike“ ili znanosti o uvjetima uporabe leksema u različitim govornim situacijama (2004: XVI–XVII). Kao primjer A. Nagórko navodi službenu podjelu dana na 24 sata, od kojih npr. iskaz „pet sati“ može u razgovornoj situaciji poslijepodneva značiti isto što i službeno „17 sati“, a ne „5 sati ujutro“. Kontekst i situacija omogućuju istovrijednost broja 5 i 17 kad se radi o vremenu, što znači da je službeno dvojna uporaba svedena na samo jednu vrijednost (5 sati), odnosno da službena uporaba ovisi o neslužbenoj podjeli dana na prijepodnevi i poslijepodnevni dio.

Kako neprestano nastaju nove riječi, gramatička, semantička i pragmatička mreža leksema u našim glavama čini otvoren sustav koji se stalno dopunjuje novim riječima, a stare riječi prazni iz suvremenoga govornog jezika. Stoga je teško napraviti dobru klasifikaciju koja bi obuhvatila sve moguće modele u mreži sufikasa i korijena leksema.

Na primjeru pozitivnog i negativnog obilježja suprotnih čovjekovih osobina (umnosti i gluposti) pokazat ćemo kojim se formalno-semantičkim mogućnostima korijena i sufikasa mogu iskazati ove osobine u različitim pragmatičkim kontekstima u okviru različitih semantičkih polja pomoću kojih metaforom i metonimijom tvorimo novo emotivno značenje leksema.

2. POZITIVNI EMOTIVI 'MUDROST' U POLJSKOM I HRVATSKOM JEZIKU

Usporedimo li jednake sufikse AI u poljskom i hrvatskom jeziku, pri prevodenju će se odmah vidjeti da su neki sufiksi plodniji u jednom, drugi u drugom jeziku te da iako jednaki, zahvaćaju posve različita semantička polja u uspoređivanim jezicima. S druge strane, imenice iz istoga poljskog semantičkog polja moraju u hrvatskome prijevodu dobiti posve druge sufikse (usp. Pintarić, 2010).

2.1. ETIMOLOGIJA PRIDJEVNOGA EMOTIVA 'PAMETAN' ('MĄDRY')

Budući da su imenice za iskazivanje 'umnosti' derivati pridjeva, to ćemo u poljskom etimološkom rječniku pronaći takvo značenje pod pridjevnim hiperonimom 'mądry' koji

Boryś ocjenjuje kao općeslavenski leksem. Mudar je „onaj koji ima veliko znanje, inteligenciju, iskustvo, razuman; koji se ističe erudicijom, razumom, rasuđivanjem; spretan, snalažljiv, okretan, lukav” (2005: 318, prev. N. P.). Pridjev je poznat u staroslavenskom obliku *mōdrъ* i istom praslavenskom obliku **mōdrъ* u značenju: razuman, razborit, okretan, spretan. Iz tog se pridjeva u poljskom deriviraju imenice: *mędrzec*, *mądrala*; *mądrość*; izvedeni pridjev *przemądrzały* te izvedeni glagoli *wymądrzać się*, *zmądrzeć*. Uspoređujući dublje slojeve značenja u nekim jezicima, Boryś dodaje i značenje pridjeva *gorljiv*, *čio*, *bodar*, *živahan*, *veseo*, npr. u latvijskom i starovisokonjemačkom, te *zamišljen*, *koncentriran* u staroindijskom ‘*mandhātar*’, iz čega proizlaze navedeni imenički derivati (2005: 318).

Gluhak pod natuknicom *mudar* navodi indoeuropski korijen **mondh-ro-s* od korijena **men-* ‘mniti, misliti’. U njemačkom *munter* znači ‘živahan, bodar, čio, veseo’, a u litavskom *mandrus* ‘čio, ponosan’. Engleski *mind* znači ‘pamćenje, sjećanje, mišljenje, misao, namjera, nakana, volja’ (Gluhak 1993:427/428). Iz ovih se povijesnih značenja vidi mnoštvo njihovih semantičkih pomaka u različitim jezicima.

U hrvatskom jeziku antonim ‘glupom’ je ‘pametani’, dok ‘mudar’ osim pozitivnoga ima i dodatno negativno emotivno značenje ‘promućuran, proračunat, snalažljiv’. Dvorodna imenica ‘mudrica’ može imati blagu ironiju. Od pridjeva ‘pametani’ derivira se hipokoristična dvorodna imenica za pametno dijete – ‘pametnica’, a uz blagu ironiju može imati i emotiv pohvale za dobro učenje i slično. Gluhak ‘pamet’ spaja s pamćenjem, što je poznato u poljskome (*pamięć*) i ruskome (*память*) (1993: 466) pa se može iz toga napraviti i imenica ‘pametnik’ (poljski i ruski oblici slične građe označuju ‘spomenik’ i ‘spomenar’, usporedi: rus. *памятник* (spomenik), polj. *pamiętnik* (spomenar)).

Pridjev ‘uman’ Gluhak izvodi iz imenice ‘um’, iz staroslavenskog i praslavenskog oblika **umъ*, pa pretpostavlja da je taj oblik izveden od indoeuropskoga **au-mo-s*, gdje je **au-* nosio glagolsko značenje ‘osjetiti, čuti, javiti’. Gluhak navodi niz sraslica od kojih nas ovdje zanima prefigurirana imenica ‘raz-um’ (1993: 652/653).

Imenicu ‘razbor’ i pridjev ‘razborit’ Gluhak povezuje s praslavenskim korijenom **borъ* napravljenim od glagola **bъrati*. Razbor je prvotno značio ‘razliku’ (npr. *razbirati*), a novije mu je značenje ‘pamet, razum’ (1993: 520). Ova imenica ne služi za tvorbu emotiva kao ni imenica ‘razum’. Pridjevi su *razborit* i *razuman*, a tvore apstraktne imenice *razboritost* i *razumnost*.

2.1.1. Imenički oblici pridjevskoga emotiva ‘mądry’ i ‘pametani’

Kod imeničkih emotiva za ‘mudrost’ teško je odvojiti hiperonim jer postoji manji broj sinonima kao što su *um*, *rozum*, *razbor*, *pamet* te *umnost*, *rozumnost*, *razboritost* i rjeđe *pametnost*. Obje poljske autorice u rječnicima sinonima nemaju imenice, nego samo pridjevne oblike jer se na prvi pogled čini da ta osobina ne služi za vrijeđanje, nego za pohvalu.

Aleksandra Kubiak-Sokół ipak u svom rječniku navodi imenicu *mądrala* kao razgovornu te daje sinonime s kvalifikatorom *razg.* (*besserwisser*, *mędrek*, *przemądrzalec*) te ironičnu imenicu *filozof* (2008: 67).

Hrvatski ekvivalent s pozitivnim emotivnim predznakom jedino je dvorodni emotiv ‘pametnica’ kojim se izriče pohvala dobrom učeniku, dok su sljedeći emotivi manje-više negativno obojeni: ‘mudrac’ *iron.*; mudrica *blago pogr.*; filozof, mudrijaš, mudrijašica *iron.* pa bismo ih trebali spomenuti u drugoj skupini.

Iz navedenih primjera proizlazi da su imenice vezane uz ‘pamet’ negativno obojene (osim jedne imenice u odnosu na dijete koje dobro uči pa ga se naziva ‘pametnicom’).

3. NEGATIVNI EMOTIV ‘GLUPOST’ U POLJSKOM JEZIKU

Kao primjer ćemo uzeti tvorbenu strukturu hiperonimnog sinonima osobine ‘glupost’ u hiponimima poljskog i hrvatskog jezika. Za poljski jezik to ćemo učiniti ispisom primjera iz poljskog rječnika sinonima (Nagórko et al., 2004) te iz rječnika bliskoznačnica (Kubiak-Sokół, 2008), a za hrvatski jezik iz hrvatskoga rječnika sinonima (Šarić i Wittschen, 2008), kao i iz osobnog jezičnog iskustva.

3.1. ETIMOLOGIJA POLJSKOGA PRIDJEVA ‘GLUPI’ I HRVATSKOGA EKVIVALENTA ‘GLUP’

Kako bismo shvatili značenje imeničkih derivata od pridjeva ‘glupi’ i ‘glup’, dodajmo njihovu etimologiju prema navodima poljskog etimološkog rječnika (Boryś, 2005) i Hrvatskog etimološkog rječnika (Gluhak, 1993). Općeslavenski pridjev ‘glup’ (polj. *glupi*) W. Boryś izvodi iz praslavenskoga pridjevskog oblika **glupъ* koji povezuje s pridjevom ‘gluh’ u značenju ‘posve zatamnjen’ (usp. polj. *glucha noc*, hrv. ‘mrkla noć’, ‘gluho doba dana’ tj. ‘kasno u noć’), odakle se ta zatamnjenost prenosi u poljski frazem *ciemny na umyśle* (doslovce: ‘mračnoga uma’) pa zatim dobiva značenja: *nirozumny* (nerazuman), *nie rozumiejący* (koji ne razumije), *niedoświadczony* (neiskusni), *tępy* (tup, tupav), *szalony* (lud) i slično. Boryś smatra ovaj leksem praslavenskom inovacijom jer ga nema u indoeuropskom jeziku. U analiziranome materijalu Boryś pronalazi značenjsku povezanost s riječi *gluh* te zaključuje da su obje riječi bliskoznačne. On dalje pretpostavlja da se korijen može izvesti iz praindоеuropskog priložnog oblika **glou-po*, a ovaj iz korijena **g(e)leu-* u značenju ‘pritisnut, zagasiti, zaglušen, zatamnjen’, što je značenje prvotno rabljeno za biljke kojima druge biljke oduzimaju svjetlost, a odavde je preneseno na um, nerazumnost, nerazumijevanje, neiskusnost i sl. (2005: 165). Gluhak pod natuknicom ‘glup’ objašnjava povezanost s pridjevom ‘gluh’ odbacivanjem fonema *-h-* i „dodavanjem ekspresivnoga *-p-*”, te to dokazuje drugim ekspresivnim umetanjem fonema *-m-* u kajkavskim oblicima *glumpav*, *glumpast*, *glumpak* (Gluhak, 1993: 233).

3.1.1. Poljski primjeri AI s osobinom 'glupi'

Iz Gluhakova shvaćanja pridjeva 'glup' vidimo da se radi o ekspresivnoj riječi koju nazivamo emotivnim pragmemom ili jednostavno emotivom. Atributivne imenice (AI) također su emotivi jer ukazuju na pozitivnu ili negativnu ljudsku osobinu.

Usporedbom dvaju sinonimnih rječnika poljskoga jezika dobit ćemo semantičko gnijezdo imenica čiji je osnovni korijen *glup-*, ali takvo gnijezdo tvore i drugi korijeni riječi istoga značenja koje biva metaforično, preneseno. Nagórko et al. nazivaju takve riječi *distinktivnim sinonimima*, Kubiak-Sokół ih naziva *bliskoznačnicama*. Porodicu riječi čine različiti sufiksi oko zajedničkoga korijena, a tvorbeno gnijezdo – riječi različitih korijena ali sličnoga značenja.

Semantičko gnijezdo prema A. Nagórko et al. obuhvaća ove imeničke lekseme istovremeno opremljene kvalifikatorima ovdje pisanima italicom:

glupi(a) sub., *glupiec knjiš.*, *glupek podcj.*, *glupol(ka) pogr.*, *gluptas(ka) sažalj.*, *gluptasek emf.*, *glup pogr.*, *przyglup(ek) podcj.*;

bałwan pog., *uwr.* – figura snjegovića, u značenju 'čovjek koji uopće ne misli';

dureń pej., *durnota pej.*, *neg. obilj.* (rusizam); *tuman pog.*, *rus.* (u ruskome znači 'taman kišni oblak'), *jełop / jołop pog.*, *ukr.* – semantičko polje uvredljivih posuđenica iz ruskoga i ukrajinskog jezika;

idiota, *idiotka pej.*; *kretyn(ka) pej.*; *debil(ka) pej.*, *debilek pej.* – semantičko polje psihičkih bolesti za vrijeđanje zdravih osoba;

tępak pog. – 'tupost' nije poželjna osobina, 'oštroumnost' jest (usporedba s tupim nožem ili škarama, čime se ne može rezati željene predmete);

matoł pog., *matolek podcj.*, *osiol uwr.*, *pog.* (nema oblika 'ošlica'), *baran pej.*, *geś podcj.*, *krowa podcj.*, *uwr.* – semantičko polje zoonima, životinja kao metaforama za glupost (v. Vidović Bolt 2010);

tluk pog. (usp. *garkotluk* – 'sluškinja') – semantičko polje razbijanja kao nepoželjne radnje uslijed nepažnje;

bęcwał arh., *pog.* 'napuhanac, naduvenko, punoglavac', *vulg. wał* ('penis') – složena od uzvika pada *bęc* i imenice *wał*;

cymbał arh., *pog.*, *uwr.* – semantičko polje glazbala kao pragmatičke metafore za glupost), (u navedenom rječniku nema oblika 'trąba', hrv. 'truba' za isto značenje);

kiep arh., *ukr.*, *pog.* (bestidnik < vulva, ž. spolovilo), danas desementiziran u pridjevu 'kiepsko' – loše, nevaljalo;

ciemny sub., *pog.* (nevježa, neznaica, neobrazovan, primitivac), *ciemniak pog.* – neprosvijeden, neuk – u obliku supstantiva i imenice (semantičko polje zatamnjenosti *uma*, neprosvijetljenosti *uma*);

głęb pog. (vrijeđanje osobe kojoj se obraćamo: *ty głębie kapuściany – uwr.*) – usporedba s 'kocenom kupusa' – semantičko polje fitonima, biljnih dijelova;

Aleksandra Kubiak-Sokół pod hiponimom *glupiec* navodi lekseme s jednim korijenom, složenice i nazive s dvije ili čak tri riječi, uglavnom s kvalifikatorom *razg.* (2008: 37).

Riječi s jednim korijenom: *abderyta*, *glup*, *glupek*, *glupol*, *gluptak*, *gluptas*, *gluptasek*, *bałwan*, *baran*, *bęcwał*, *cap*, *cep*, *ciemniak*, *ciołek*, *cymbał*, *ćwok*, *debil*, *dudek*, *dureń*, *głęb*, *idiota*, *imbecyl*, *jełop* (*jołop*, *jełopa*, *jołopa*), *kolek*, *kretyn*, *matoł*, *matolek*, *młot*, *młotek*, *mongoł*, *muł*, *osiol*, *osiołek*, *pacan*, *tępak*, *tępota*, *tluczek*, *tluk*, *tlumok*, *trep*, *tuman*, *wsiok*, *wał vulg.*, *kiep arh.* (tamno su obojeni leksemi kojih nema u rječniku Nagórko et al.).

Autorica u odnosu na Nagórko dodaje i druge emotive: životinje *cap*, *mul*, *matolek*, ptice *dudek*, psihičke bolesti *imbecyl*, dijelove biljke *kolek*, alatlika *młot*, *młotek*, *tluczek*, *tluk*, dijalektizam *wsiok*, vulgarizam *wał* te latinizam *abderyta*.

Složenice i sraslice: *ćwierćinteligent*, *półanalfabeta*, *półinteligent*, *bezmózgowiec*, *niedouk*, *półgłówek*, *półglupek*, *przyglup*, *przyglupek*, *wolnomysłiciel* (u hrv. su prevodive imenicama ili pridjevima uz dodatak imenice: poluinteligent, polupismena osoba, osoba bez mozga, nedoučen čovjek, priglupa osoba, slobodni strijelac).

Frazeologizirane pogrđnice: *głowa do pozłoty* (glava za ukras), *burani leb*, *barania głowa* (dosl. 'ovnova glava'), *ciemna masa* (dosl. 'mračna masa'), *ciężka artyleria* ('teška artiljerija'), *głęb kapuściany* (dosl. 'kopusov kocen'), *kapuściana głowa*, *kapuściany leb* (dosl. 'glava kupusa'), *kurzy mózdzek* ('kokošji mozak'), *osiol dardanelski* (dosl. 'dardanelski magarac'), *ptasi mózdzek* ('ptičji mozak'), *pusta pała*, *pusty leb* ('prazna glava'), *zakuta pała*, *zakuty leb* (dosl. 'zakovana glava'). To su slikovite metafore koje služe za vrijeđanje druge osobe.

Negativni imenički emotivi uvijek služe kao pejorativi kojima se vrijeđa druga osoba, najčešće ona izvan komunikacije. Tvorbeno se može iskazivati deminutivima (npr. *matolek*, *osiołek*) koji su u primjerima životinja hipokoristici iz dječjih bajki.

3.1.2. Hrvatski primjeri AI s osobinom 'glup' različitih metafora

U Rječniku sinonima hrvatskoga jezika autorice su nabrojile čak 78 primjera za 'glupan' (2008: 118), od kojih su neki izdvojeni kvalifikatorima *nef.* (neformalno) i *pej.* (pejorativno). 'Mudrac', 'mudrica' i 'mudrijaš' navedeni su u kazalu na str. 713 odakle se upućuju na leksem 'misililac' (str. 233), dok u rječniku nema mudraca, nego samo glagolska imenica 'mudrovanje' sa sinonimima (str. 241) i glagol 'mudrovati' sa sinonimima (str. 242).

Primjere leksema 'glupan' sa sinonimima iz navedenoga rječnika (str. 118) proširit ćemo kvalifikatorima *hipok.*, *šalj.*, *samil.*, *pej. aug.*, ili *dem.* te *žarg.*, s metaforičnim značenjima.

a) značenje za *glupu osobu* različitih korijena:

glupan *pej.*; glupko *hipok.*, glupandus *šalj.* (glupak)

blesan *pej.*; blesko *hipok.*, blesimetar *šalj.*

budala, budalaš *pej.*; budalina *samil.*; budalica *hipok.*; budaletina *pej. aug.*

tupan *pej.*; tupko *šalj.*, *hipok.*; tupandus *šalj.*;

bedak *pej.*; bedačina *hipok.*, *šalj.*; bedanko *šalj.*; bena *pej.*

b) metafora psihičkih bolesti:

kreten *pej.*, kretencina *pej. aug.*; idiot *pej.*, idiotić *pej.*, *dem.*; debil *pej.*, debilić *pej. dem.*, ludak; debilde *žarg.*; psihić *pej. dem.*; psychic (čitaj: *sajkik*);

c) metafora dijela nošnje u kajkavskom dijalektu: lajbek *pogr.*;

d) metafora društvenoga sloja: seljak *pej.*, seljačina *pej. aug.*, seljačić *pej. saž. dem.*, seljober *iron.*;

e) metafora dijela obuće, đon: tumppek *pej.*;

f) metafora posljednjega rođenog djeteta od staroga oca u kajkavskom narječju: znesek *pej.*;

g) metarofa meronima, dijela životinjske noge: papak *žarg. pej.* (pogrdno za osobu koja se ne zna ponašati ili oblačiti kao građanin), v. Sesar i Grčević 2014;

h) metafore životinja: konj; konjina *pej. aug.*; magarac; magarčina *aug. pej.* – za muškarce; koza; krava; kravetina *aug.*; guska; kokoš; kvočka; kuja; kujetina *aug.*; krmača *pej.* – za žene; svinja *pej.* – za m. i ž. spol; prase *pog.* – za prljavo dijete; magare *šalj.*, – srednji rod za oba spola (osjenčanih primjera nema u citiranom rječniku), v. Pintarić i Mironova Blažina: 2015.

U odnosu na poljski jezik, hrvatski je bogatiji za dijelove odjeće i obuće, dio životinjske noge, vulgarizme muškog i ženskog spolovila, djeteta rođenoga od staroga oca. Konj se ne spominje u poljskim emotivima jer ima pozitivno značenje dugotrajnoga prijateljstva (usp. *znać się jak tyse konie*). Iako u poljskome postoje dvorodne imenice, nisu u navedenim rječnicima izdvojene imenice srednjeg roda za životinje koje se mogu odnositi na m. i ž. spol, često na djecu na koju se roditelji malo ljute ili na voljenu osobu koja je učinila neku psinu (usp. *prase*, za zaprljanu osobu; *magare* za osobu koja je učinila neku psinu). U poljskim rječnicima nije naveden način poruge oba spola ženskim spolnim organom, iako postoji

kao i u hrvatskom jeziku. Žensko spolovilo odnosi se na osobe koje su nemoralne, loše, pokvarene, zle. U hrvatskome se muškim spolovilom nazivaju stvari koje ne valjaju, a ne osobe. Postoji niz glagola s tim korijenom u značenju *praviti se važan*, *napuhavati se*, a može se napraviti i pridjev u značenju *snažan*, *napuhan*.

4. ZAKLJUČAK

Analiza rječničkih primjera pokazuje da ima znatno više pejorativnih, negativno obilježenih imenica od hipokorističnih, pozitivno obilježenih. Zapravo nema nijedan pozitivno obilježen imenički oblik u hrvatskome jer se čak i 'mudrac' može shvatiti ironično. U poljskome jeziku 'mędrzec' je jedina pozitivno obilježena imenica.

Iz primjera je vidljivo da se promjenom sufiksa može od neutralne imenice stvoriti pejorativ npr. polj. *mędrek*, *mędrala* ironičnoga značenja izvedenoga od neobilježene imenice *mudrac*. Od pejorativne imenice *pametnjaković* može se stvoriti pozitivni deminutiv ž. roda *pametnica*.

Promjenom sufiksa može se mijenjati i rod. Kad se muški ili ženski rod promijene u srednji, nastaje iz neobilježene leksema emotiv koji je negativno obilježen (usp. *glumac* – *glumatalo*) ili hipokorističan leksem (*glupan* > *glupko*). Neutralizaciju muškoga roda promjenom u ženski rod koji se odnosi na oba spola vidimo u primjerima *mudrica*, *pametnica*.

Deminutivi mogu pejorativno obojiti emotiv: *volić*, *doktorčić* (smanjenjem obilježja pokazuje se nepoštivanje osobe na funkciji ili poslu). Augmentativima (*kravetina*, *konjina*) postiže se pejorativnost i vrijeđa se drugu osobu ili treću osobu izvan komunikacije.

Srednji rod imenica AI u hrvatskom jeziku sa sufiksom *-ko* (*glupko*, *tupko*; *glupavko*, *tupavko*) dobivaju hipokoristično značenje i odnose se obično na dijete ili voljenu osobu na čije se neznanje gleda sa simpatijom više nego s ljutitošću.

Negativni imenički emotivi uvijek služe kao pejorativi kojima se vrijeđa druga osoba, najčešće ona izvan komunikacije. Iskazuju se deminutivnim ili augmentativnim sufiksima te mogu izražavati ironičnost, ljutnju, nepoštivanje osobe ili njezina zanimanja i posla te samilost, sažaljivost (*magare*, *prasence*).

Iz navedenih primjera proizlazi da su i imenice vezane uz 'pamet' negativno obojene (osim jedne imenice u odnosu na dijete koje dobro uči pa ga se naziva 'pametnicom').

Emotivi iskazani zoonimima nazivaju primarno glupe osobe, ali mogu nositi emotivno značenje nemoralne, zlobne, zločeste osobe lošega vladanja i karaktera. Najčešće se radi o imenicama ženskoga roda (*krava*, *kravetina*, *koza*, *guska*), rjeđe one koje se u hrvatskom jeziku odnose na muškarce (*konj*, *konjina*, *magarac*, *magarčina*).

U poljskom jeziku postoje supstantivi, poimeničeni pridjevi (npr. *ciemny*), u hrvatskome je to rjeđe, susreće se u žargonizmima (npr. *tupavi* umjesto *tupavko*, *tupavac*).

LITERATURA

- Babić, Stjepan (2002) *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, treće, poboljšano izdanje, Nakladni zavod Globus i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Boryś, Wiesław (2005) *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Dubisz, Stanisław (2003) *Uniwersalny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa.
- Gluhak, Alemko (1993) *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb.
- Kubiak-Sokół, Aleksandra (2008) *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, Imprint, Warszawa.
- Muhvić-Dimanovski, Vesna (2005) *Neologizmi – problemi teorije i primjene*, FFPRESS, Zagreb.
- Nagórko, Alicja, Marek Łaziński i Hanna Burkhardt (2004) *Dystyngtywne słownik synonimów*, Universitas, Kraków.
- Nagórko, Alicja (1998) *Zarys gramatyki polskiej. Słowotwórstwo*, PWN, Warszawa.
- Pintarić, Neda (2010) *Kontrastivno rječotvorje. Imenička tvorba u tablicama*, Zagreb – Szczecin.
- Pintarić, Neda i Irina Mironova Blažina (2015) *Zajednički zoonimni korijeni u hrvatskom, poljskom i ruskom jeziku u sporedbi sa staroslavenskim (i praslavenskim)*, u: Naučni trudove, t. 53, knj. 1, Universitetsko izdatelstvo „Paisij Hilendarski”, ur. Evelina Grozdanova, str. 20–45, Plovdiv 2016.
- Sesar, Dubravka i Martina Grčević (2014) *Papci i drugi meronimi životinjskih udova u frazemima hrvatskoga i pojedinih slavenskih jezika*, u: Životinje u frazeološkom ruhu, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Animalistički frazemi u slavenskim jezicima, Zagreb, 21-22. 03. 2014., ur. Ivana Vidović Bolt, mrežno izdanje, str. 257–277.
- Šarić, Ljiljana i Webke Wittschen (2008) *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika, 'Jesenski i Turk'*, Zagreb.

SUMMARY

Neda Pintarić

MEN AND WOMEN CHARACTERISTICS IN WORD FORMING, SEMANTICS AND PRAGMATICS

The authoress shows how synonymus nouns of 'wiseman' and 'fool' are transformed into emotive pragmemes in Polish and Croatian. Those synonyms could be formed by roots and suffixes within metaphorical semantic fields used in communication as positive or negative pragmatic meanings. There is only one positive meaning of 'wiseman' and a lot of negative meanings naming 'fools' in both slavic languages.

Key words: word forming, semantics, pragmatics, emotive words, Polish, Croatian

Andela Frančić, Bernardina Petrović

HUNGARIZMI U ZRINSKOJ SIBILI

Zrinska sibila, knjiga gatalica Zrinskoga dvora u Čakovcu, stihovani je ilustrirani latinični rukopis iz 17. stoljeća, preradba mađarske gatalice nastale na temelju njemačkoga izvornika. Nakon uvodnih napomena o Zrinskoj sibili raščlambi se podvrgavaju hungarizmi, jedna od sastavnica bogatoga leksičkog fonda toga astragalomatskog asertivnog teksta informativnoga tipa. Podrobno se analiziraju obilježja hungarizama zabilježenih u Sibili, a potom se istražuje zastupljenost tih hungarizama u hrvatskim rječničkim izvorima.

Ključne riječi: sibila, Zrinski, Zrinska sibila, gatalica, hungarizmi

dr. sc. Andela Frančić –
dr. sc. Bernardina Petrović, Sveučilište u
Zagrebu, Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 811.163.42:373.45:811.511
821.163.42.09-1
821.163.42.09-7

1. UVOD

Nastavljajući istraživati jezične značajke *Zrinske sibile*,¹ stihovanoga ilustriranog latiničnog rukopisa iz 17. stoljeća,² svoju ćemo pozornost usmjeriti na hungarizme u tome dragocjenom djelu zrinske kulturne baštine propitujući njihovu zastupljenost, stupanj jezične prilagodbe te pripadnost značenjskim domenama.

Ne ulazeći u detaljniji opis izvora i njegove sudbine,³ spomenimo samo neke važnije informacije o njemu: rukopis je nedvojbeno bio vlasništvom Zrinskih, a nakon sloma Zrinsko-frankopanske urote (poslije koje je uslijedila pljačka i zapljena njihovih imanja), carski je povjerenik za „popis od grabeži preostalog sekvestiranog inventara Zrinskih” vjerojatno

¹ Rukopis nema naslova. U literaturi se različito nazivao, a mi smo ga nazvale *Zrinskom sibilom*.

² Dosad smo raščlambi podvrgle fonološke i morfološke značajke *Zrinske sibile* (Frančić – Petrović 2016) te frazeme iščitane iz toga djela zrinske književne baštine (Frančić – Petrović 2016a).

³ Opširnije o tome v. u Ivančan 1906, Bartolić 2007, Frančić – Petrović 2016.

rukopis *Sibile* (koja „nije bila od posebnog interesa za istragu protiv Zrinskog“) zadržao za sebe (Bartolić 2007: 203–204). Poslije je rukopis promijenio nekoliko vlasnika, a posljednjim vlasnikom bio je zagrebački kanonik Ljudevit Ivančan, koji će ga pokloniti Metropolitanskoj knjižnici u kojoj je i danas pohranjen (pod signaturom MR 157).

Zrinska sibila nije autorsko djelo nego je preradba mađarske gatalice *Fortuna* (Bartfeld, 1594.) nastale na temelju njemačkoga izvornika *Das weltlich Loosbuch Jörg Wickram von Colmar* (Strassburg, 1557). *Sibila* je bogato oslikan rukopis, u likovnome izričaju jedan od najljepših u hrvatskoj književnosti 17. stoljeća. Ima 47 listova. Nakon dvaju praznih listova dolaze dva lista na kojima je po jedna kolorirana slika – koło sreće i Fortuna zavezanih očiju. Iza njih slijedi trodijelno strukturirana gatalačka knjiga – dva sustava kola sreće (od kojih svaki ima po 21 kolobar⁴) i tekst gatalačke knjige podijeljen na 12 dijelova. Svaki je dio naslovljen imenom jedne od 12 sibila. Ispod imena sibile njezina je slika, a ispod slike tekst podijeljen na 37 strofa po četiri dvanaesteračka stiha (čitav tekst ima ukupno 444 katrene, 1.776 stihova i 11.122 riječi). Tekst završava stihovima naslovljenim *Siromahom*, oblikovanim u četiri dvanaesteračke katrene.

O prerađivaču *Zrinske sibile* nema jedinstvenoga mišljenja⁵, ali je nedvojbeno da po svojim jezičnim značajkama pripada ozaljskome književnojezičnom krugu. Nastanak se *Zrinske sibile* smješta između 1661. i 1664.⁶ Prvu je vijest o toj gatalačkoj knjizi 1901. obznanio Ljudevit Ivančan, koji pet godina poslije objavljuje opsežnu raspravu *Knjiga gatalica Katarine Zrinske* te joj dodaje prepisan netranskribirani tekst rukopisa (Ivančan 1906). Zvonimir Bartolić 2007. objavljuje divot-izdanje toga ilustriranoga rukopisa pod naslovom *Sibila. Knjiga gatalica Zrinskog dvora u Čakovcu*.⁷ Njime smo se služile pri pisanju ovoga rada.

Baveći se jezikom *Zrinske sibile*, uočile smo u njezinu leksiku podosta posuđenica – hungarizama, germanizama, turcizama, talijanizama te latinizama, grecizama i galicizama. U ovome ćemo se radu baviti hungarizmima, čijemu prikazu i raščlambi prethodi kratak osvrt na njihovu pojavnost u hrvatskome jeziku, prostorni razmještaj te dosadašnja proučavanja.

Spletom različitih povijesnih, društvenih i geopolitičkih okolnosti hrvatski jezik od najranije svoje povijesti dolazi u doticaj s drugim jezicima, što rezultira jezičnim posuđivanjem. Posuđivalo se (i još se posuđuje) iz unutarjezičnih i izvanjezičnih razloga, izravno iz

⁴ Izraz *kolobar* upotrijebio je Ivančan (1906) pri opisu ove knjige gatalice. Od Ivančana ga preuzima Bartolić (2007), te ga i mi rabimo u opisu strukture *Zrinske sibile*.

⁵ Autorstvo se pripisivalo Katarini Zrinski, Pavlu Ritteru Vitezoviću, Petru Zrinskomu, odnosno njegovim dijacima (Ivančan 1901, 1906; Vončina 1976; Bartolić 2007).

⁶ Tu pretpostavku iznosi Bartolić (2007: 215) pozivajući se na činjenicu da se na dvama mjestima u *Sibili* spominje Novi Zrin – tvrđava koju je 1661. sagradio Nikola Zrinski, a Turci su ju razorili tri godine poslije.

⁷ To se izdanje sastoji od preslika izvornika (hrv. preradbe), njegove transkripcije, Bartolićeva pogovora kojemu prethodi opis slovoписа, ispis toponima sadržanih u kolobarima kola sreće i na njihovu obodu te od tumačenja manje poznatih riječi.

jezika u kojemu je riječ nastala ili preko (jednoga ili više) jezika posrednika. Pri spomenu brojnih *izama* koji su u različitim vremenima različitim intenzitetom ulazili u hrvatski jezik nezaobilazni su hungarizmi – posuđenice kojima je mađarski jezik izvornikom ili posrednikom,⁸ a koji su rezultat osamstoljetnoga suživota Hrvata i Madara u zajedničkoj državi. Za razliku od danas prestižnijih jezika iz kojih hrvatski prima (ne)potrebne mu riječi i izraze, posuđivanje iz mađarskoga jezika (kao izvornika ili posrednika) i posuđivanje mađarskomu jeziku pripada povijesti.

Uočavanje hrvatsko-mađarskih jezičnih dodira može se pratiti od Vrančićeva petojezičnoga *Dictionariuma* (Venecija, 1595) – u koji autor uvrštava poglavlje *Vocabula dalmatica quae Ungari sibi usurpant* (Vrančić 1595: 118–122), tj. popis 160 „dalmatinskih“ riječi koje su posudili Mađari, preko monografije Lászla Hadrovicsa *Ungarische Elemente im Serbokroatischen* (Köln – Wien, 1985) – dosad najopsežnijega i najsustavnijega djela o hungarizmima u hrvatskome (i srpskome), te knjige Istvána Nyomárkaya *Ungarische Vorbilder der kroatischen Sprachneuerung* (Nyomárkay 1989) – temeljenoj na iscrpnim istraživanjima prevedenica u hrvatskom nastalih prema mađarskim predlošcima, do većega broja novijih radova koji hrvatsko-mađarske dodire osvjetljavaju s različitih motrišta među kojima se opsegom i sustavnim prikazom ulaska hungarizama u hrvatski jezik i njihovim prilagođivanjem jeziku primaocu izdvaja poglavlje u knjizi *Hrvatski u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica* autorice Orsolje Žagar Szentesi (Sočanac i dr. 2005: 51–83). Posljednji veći rad o hungarizmima u hrvatskome jest disertacija Kristine Katalinić *Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku od kraja 16. do polovice 18. stoljeća – Magyar jövevényiszavak a régi horvát irodalmi nyelvből*, obranjena u Budimpešti 2013. (Katalinić 2013).

Dosadašnja istraživanja pokazuju da su hrvatsko-mađarski jezični dodiri osobito intenzivni od 13. do početka 17. stoljeća te da najviše hungarizama u hrvatskome jeziku pripada prostorno ograničenomu, dijelektnomu, odnosno regionalnomu leksiku (npr. *oblok, beteg, jezero, čonta, falat, pajdaš, cukor, aldomaš*). Pretkazivo najviše hungarizama nalazi se u kajkavskim govorima hrvatskoga sjeverozapada, potvrđeni su duž čitavoga protega hrvatsko-mađarske granice gdje se, uz kajkavski, govori i dijalektima štokavskoga narječja, a kudikamo je skromnije njihovo postojanje u čakavskim i štokavskim govorima hrvatskoga juga (kamo su stigli kajkavskim posredništvom) (Žagar Szentesi 2005). Sastavnicom hrvatskoga standardnog jezika malobrojni su hungarizmi (npr. *bunda, cipela, lopta, soba*), što se tumači sociolingvističkim i psiholingvističkim čimbenicima (državno zajedništvo nije bilo bezrezervno prihvaćano, što je rezultiralo uz ostalo i otporom preuzimanju mađarskih riječi), ali i jezičnom barijerom proizišlom iz različitosti flektivnoga (zapadnojužno)slavenskoga hrvatskog i aglutinativnoga ugrofinskoga mađarskog jezika. Istraživanja povijesnih i

⁸ Uz napomenu da postoje različita mišljenja o tome treba li *-izmom* nazivati riječ prema jeziku izvorniku ili prema jeziku posredniku (posljednjemu ako ih je bilo više u fazi posuđivanja), priklanjamo se načelu *etymologiae proxima* razumijevajući pod hungarizmima, uz izvorne mađarske riječi, i one koje su u hrvatski jezik ušle mađarskim posredništvom.

suvremenih leksikografskih djela pokazuju da se broj hungarizama u hrvatskome jeziku smanjio, da oni koji su sastavnicom suvremenoga standarda ne pokazuju znatnije fonološke ni morfološke razlike u odnosu na povijesne potvrde te da su modifikacije s vremenom nastupile na značenjskoj razini (Stolac 1996, Katalinić 2013). Na hungarizme se nailazi i u hrvatskoj pisanoj književnoj baštini, očekivano najviše u književnika hrvatskoga sjevera, ali zabilježeni su i u djelima čiji autori djeluju na prostorima gdje nije postojao izravan doir hrvatskoga s mađarskim.⁹

2. HUNGARIZMI U ZRINSKOJ SIBILI

U *Zrinskoj sibili*, knjizi gatalici pronađenoj među ostavštinom Zrinskih u Čakovcu, čiji su recipijenti bili pripadnici plemstva na tamošnjemu zrinskom dvoru kojima mađarski nije bio nepoznanicom, pretkaziva je pojavnost hungarizama. Istina, očekivali bismo ih više od 35 koliko ih je u 1776 stihova, odnosno oni čine 97 od ukupno 11123 pojavnice (0,872 %). Većina se hungarizama (26) pojavljuje samo jedanput:

alduvati, batriv, batrivost, betežati, engeduvati, čalarija, čalarno, čalarnost, fela, hadnađ, hahar, hahariti, ham, hasnovati, hasnovito, kinčiti, kulduški, mentuvati, mertučljivo, pajdašiti, okinčiti, patikar, šantav, tolvaj, valovati, zbantovati.

Dvaput su potvrđeni hungarizmi *batriviti, batrivo, morgliv i meštija* triput *bator*, 11 puta *marha*, 12 puta *hasniti*, 16 puta *hasan*. Hungarizmom *oroslan* (koji se, za razliku od svih ostalih, u tekstu trećega dijela ne pojavljuje) naslovljeno je jedno od 21 kola sreće u prvome sustavu kola sreće te se ta riječ pojavljuje 21 puta u drugome sustavu kola sreće (uvijek u izričaju *poj k oroslau* iza kojega slijedi ime naselja).

Hungarizme nalazimo, nejednako zastupljene,¹⁰ u svakoj od 12 sibila te u dodanoj pjesmi naslovljenoj *Siromahom* – njihovu zastupljenost u pojedinim dijelovima analiziranoga djela pokazuje sljedeća tablica:

	hungarizam ¹¹	sibila. strofa
1.	<i>alduješ</i>	5.13
2.	<i>bator</i>	1.28, 2.11, 7.22

⁹ Hungarizmi se sreću u djelima Marka Marulića, Petra Zoranića, Hanibala Lucića, Jurja Barakovića... Npr. „hrvatskoglagoljska zbornička literatura bila je posrednikom u prodiranju leksema *beteg* duboko u južnoslavenski prostor” (Stolac 1998: 221), a izvornikom hungarizama *rusag* (‘zemlja, država’), *harac* (‘bitka’) u *Vazetju Sigeta grada* Barne Karnarutića bilo je djelo *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta* Ferenc Črnka (Lisac 2009).

¹⁰ Najviše se hungarizama (po osam) pojavljuje u 1., 2., 8. i 9. sibili; u ostalim sibilama pojavljuje se po sedam (4. i 7. sibilama), odnosno po šest (3. i 5. sibilama), po pet (10. i 11. sibilama), četiri (6. sibilama) ili tri (12. sibilama) hungarizama; pjesma *Siromahom* sadržava samo jedan hungarizam.

¹¹ Hungarizam se bilježi u transkribiranome liku u obliku zasvjedočenome u tekstu.

3.	<i>batriv</i>	12.13
4.	<i>batrivil; batrivim</i>	10.2; 2.12
5.	<i>batrivo</i>	1.7, 1.19
6.	<i>batrivosti</i>	<i>Siromahom</i>
7.	<i>betežati</i>	4.37
8.	<i>čalarijum</i>	11.32
9.	<i>čalarno</i>	9.30
10.	<i>čalarnosti</i>	10.32
11.	<i>engeduvati</i>	1.14
12.	<i>fele</i>	12.35
13.	<i>hadnađ</i>	6.35
14.	<i>hahar</i>	8.10
15.	<i>hahariti</i>	11.25
16.	<i>hamov</i>	10.12
17.	<i>hasan; hasne; hasnu; hasni; hasnom</i>	1.21, 2.26, 3.25, 4.26, 8.14, 9.2, 11.36; 7.5; 6.11, 7.8, 9.29, 10.14; 5.20, 5.30, 9.32; 5.31
18.	<i>hasniti; hasni; hasnil</i>	4.34, 7.9, 7.37, 9.4, 9.9, 9.13, 10.22, 11.29; 2.15, 3.7, 3.18; 3.31
19.	<i>hasnovati</i>	4.9
20.	<i>hasnovito</i>	8.37
21.	<i>kinčiti</i>	1.33
22.	<i>kuldušku</i>	3.20
23.	<i>marhi; marhom; marhu</i>	1.20; 5.19, 8.34; 2.5, 2.25, 3.9, 4.14, 6.3, 8.13, 9.18, 11.28
24.	<i>mentuvati</i>	8.7
25.	<i>mertučljivo</i>	2.6
26.	<i>meštije</i>	1.11, 6.14
27.	<i>morgliva</i>	4.19, 8.5
28.	<i>okinčiti</i>	12.37
29.	<i>oroslanu</i>	1 – naslov kolobara u drugome sustavu kola sreće; 21 put pojavljuje se u prvome sustavu kola sreće (po jedanput u svakome kolobaru toga sustava)
30.	<i>pajdašiti</i>	2.15
31.	<i>patikari</i>	4.37
32.	<i>šantavu</i>	7.6
33.	<i>tolvaj</i>	7.29
34.	<i>valovati</i>	5.19
35.	<i>zbantovati</i>	8.35

Razlike između fonološkoga i morfološkoga sustava mađarskoga jezika s jedne i hrvatskoga jezika s druge strane razlogom su prilagodbe modela hrvatskomu jezičnom sustavu, tj. oblikovanja hrvatskih replika.

Svi hungarizmi potvrđeni u *Zrinskoj sibili* prošli su (uz grafijsku¹²) fonološku prilagodbu zamijenivši mađarske foneme uglavnom po mjestu i načinu tvorbe njima najbližim hrvatskim istovrijednicama (npr. mađ. *hadnagy* > hrv. *hadnađ*, mađ. *hóhér* > hrv. *hahar*, mađ. *hám* > hrv. *ham*, mađ. *bátor* > hrv. *bator*).

Različitoš mađarskoga i hrvatskoga morfološkog sustava rezultirala je promjenama na morfološkom planu. Dosadašnja su istraživanja pokazala da se iz mađarskoga jezika najčešće posuđuju imenice, da su pridjevi i glagoli malobrojni, a ostale vrste riječi brojčano zanemarive. U *Zrinskoj sibili* zastupljenost je glagola i imenica podjednaka – potvrđeno je 13 glagola (*alduvati*, *batriviti*, *betežati*, *engeduvati*, *hahariti*, *hasniti*, *hasnovati*, *kinčiti*, *mentuvati*, *okinčiti*, *pajdašiti*, *valovati*, *zbantovati*) i 13 imenica (*batrivost*, *čalarija*, *čalamost*, *fela*, *hadnađ*, *hahar*, *ham*, *hasan*, *marha*, *meštija*, *oroslan*, *patikar*, *tolvaj*), a brojnošću za njima zastaju prilozi (5: *bator*, *batrivo*, *čalamo*, *hasnovito*, *mertučljivo*) i pridjevi (4: *batriv*, *kolduški*, *morgliv*, *šantav*).

Prilikom prilagodbe glagola model se proširuje nekim od hrvatskih glagolskih infinitivnih formanata *-a-* (*alduvati*, *betežati*), *-i-* (*batriviti*, *hahariti*, *hasniti*, *kinčiti*, *okinčiti*, *pajdašiti*), *-ova-* (*hasnovati*, *valovati*, *zbantovati*), *-uva-* (*engeduvati*, *mentuvati*) te se dodaje hrvatski infinitivni nastavak *-ti*.

U znatnome dijelu imeničkih hungarizama potvrđenih u *Zrinskoj sibili* inicijalni se oblik modela poklapa s osnovnim oblikom replike. Pritom su se (s obzirom na to da mađarski jezik ne poznaje kategoriju roda) imenice koje završavaju na suglasnik u sustav hrvatskoga jezika uklopile kao imenice muškoga roda (*hadnađ*, *hahar*, *ham*, *oroslan*, *patikar*, *tolvaj*), one koje završavaju na *-a* (*marha*) ili kojim za hrvatski jezik netipičnim samoglasnikom (npr. *e*), koji zamjenjuju s *-a* (mađ. *féle* > hrv. *fela*) te imenica *hasan* postale su imenicama ženskoga roda. U *Sibili* nijedan imenički hungarizam nije srednjega roda.

Pridjevski hungarizmi osnovni oblik formiraju dodavanjem pridjevskih sufikasa tipičnih za hrvatski jezik *-av* (mađ. *sánta* > hrv. *šantav*) ili *-iv* (mađ. *bátor* > hrv. *batriv*). Od prilagođenih (tipičnim pridjevnim završecima oblikovanih, tj. popriloženim pridjevima u obliku srednjega roda) pridjeva tvore se prilozi (*batrivo*, *čalamo*, *hasnovito*, *mertučljivo*).

Neki od potvrđenih leksema pripadaju istomu tvorbenom gnijezdu: *bator*, *batriv*, *batrivo*, *batrivost*, *batriviti*; *čalamo*, *čalarija*, *čalamost*; *hahar*, *hahariti*; *hasan*, *hasniti*, *hasnovati*, *hasnovito*; *kinčiti*, *okinčiti*. Da je riječ o malobrojnijim potvrđama od onih koje su tijekom više stoljeća bile u uporabi u kajkavskome književnom jeziku, svjedokom je leksičko blago

Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika – ondje su potvrđena ta ista tvorbeno gnijezda s kudikamo više sastavnica (usp. npr. *bator*, *batreće*, *batritel*, *batriti*, *batriv*, *batrivec*, *batriven*, *batriverće*, *batriveti* (*se*), *batrivitel*, *batriviti se*, *batrivljenje*, *batrivnica*, *batrivnik*, *batrivo*, *batrivnost*, *batrivoća*, *batrivost*, *batrivati*; *čalar*, *čalarbina*, *čalaren*, *čalarija*, *čalariti*, *čalarljivo*, *čalamik*, *čalamo*, *čalamost*, *čalarstvo*; *hahar*, *haharica*, *haharija*, *hahariti*, *haharnica*, *haharov*, *haharski*, *haharstvo*; *hasan*, *hasen*, *hasna*, *hasnenje*, *hasneti*, *hasniti*, *hasno*, *hasnost*, *hasnovati*, *hasnovit*, *hasnovitliv*, *hasnovito*, *hasnovitost*, *hasnuvati*).

S obzirom na značenjske domene kojima pripadaju, hungarizmi potvrđeni u *Zrinskoj sibili* mogu se rasporediti u ove skupine:

- karakterne i tjelesne značajke (*batriv* 'hrabar, odvažan', *batrivo* 'hrabro, odvažno', *batrivost* 'hrabrost, odvažnost'; *čalamo* 'prijevarno, himbeno', *čalamost* 'prijevara, himba', *čalarija* 'prijevara, himba'; *šantav* 'šepav', *morgliv* 'gundav, mrmljav'; *tolvaj* 'lopov', *mertučljivo* 'umjereno, s mjerom')
- međuljudski odnosi (*alduvati* 'darovati', *batriviti* 'hrabriti', *pajdašiti* 'družiti se', *engeduvati* 'popustiti', *mentuvati* 'opljačkati', *valovati* – *škodu valovati* 'biti oštećen', *zbantovati* 'uznemiriti')
- bolest (*betežati* 'bolovati')
- životinje i životinjska oprema (*oroslan* 'lav', *marha* 'stoka'; *ham* 'dio zaprežne opreme')
- ukrašavanje (*kinčiti* 'kititi, ukrašavati'; *okinčiti* 'okititi')
- zanimanja (*hadnađ* 'poručnik', *meštija* 'zanat, obrt; vještina', *patikar* 'ljekarnik')
- imovina, imovno stanje (*marha* 'imovina, roba', *kolduški* 'prosjački')
- smrt (*hahariti* 'ubiti', *hahar* 'krvnik, ubojica')
- korist (*hasan* 'korist', *hasniti*, *hasnovati* 'koristiti', *hasnovito* 'korisno')
- ostalo (*fela* 'vrsta, tj. kategorija istorodnih predmeta i pojmova'; *bator* 'posve, sasvim; uistinu').

Uočava se da broj hungarizama nije velik te da uglavnom pripada leksiku svakodnevnice komunikacije. Potonja je činjenica pretkaziva s obzirom na to da je i samo djelo pisano s namjerom da bude razumljivo širemu čitateljstvu, kojemu je služilo kao štivo za razbibrigu.

U tekstu *Zrinske sibile* zasvjedočeni su malobrojni sinonimni parovi čiji je jedan parnjak hungarizam, a drugi hrvatska riječ: *čalarija* – *himbarija*, *čalamo* – *himbeno*, *čalamost* – *himbenost*; *hasan* – *korist*, *hasniti* – *koristiti*, *marha* – *blago*; *tolvaj* – *tat*¹³. U korpusu nisu potvrđeni sinonimni parovi *prijatelj* – *pajdaš* iako se na osnovi glagolske izvedenice *pajdašiti* može pretpostaviti postojanje hungarizma *pajdaš*. Isto se može reći i za potencijalni sinonimni par *petljar* – *kolduš* (potvrđen je samo *kolduški*).

¹² Npr. *csalár(d)* > *čalar(n-)*, *hadnagy* > *hadnađ*, *kincs(iti)* > *kinč(iti)*, *oroszlán* > *oroslan*, *sánta(v)* > *šanta(v)*.

¹³ U korpusu je potvrđen i pridjev *tatbeni* izveden od imenice *tát*.

Samo je jedna potvrda antonimije kojoj je sastavnicom hungarizam: nasuprot jedno-
rječnoga glagola *betežati* stoji dvorječna glagolsko-pridjevna sintagma *biti zdrav*.

Od dvjestotinjak u *Zrinskoj sibili* potvrđenih frazema (Frančić – Petrović 2016a) hun-
garizmi su sastavnicom samo četiriju:

kruto tanko hasnovati 'imati malu korist' *Ondi kruto tanko hoćeš hasnovati* (4.9)

taščicu koldušku ponašati 'prosjaciti' *Taščicu kuldušku hoće ponašati* (3.20)

šantavu buhu ne dati (za koga) 'smatrati nevažnim (koga)' *Neg šantavu buhu ne
če za te dati* (7.6)

škodu valovati 'biti oštećen' *Nikakovu škodu ne ćeš valovati* (5.19).

3. ZASTUPLJENOST HUNGARIZAMA IZ ZRINSKE SIBILE U HRVATSKIM RJEČNICIMA

Usporedba s leksičkim fondom *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*¹⁴ poka-
zala je da su svi hungarizmi koje sadržava *Zrinska sibila* bili sastavnicom kajkavskoga knji-
ževnog jezika.

Većina hungarizama potvrđenih u *Zrinskoj sibili* u istome je (ob)liku (uz vrlo često
mnogobrojnije natuknice koje se temelje na istoj leksičkoj osnovi) potvrđena i u *Rječniku
hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Samo se dva hungarizma pojavljuju u djelomično
različitome liku: *kolduški* i *morguljiv* (u *Zrinskoj sibili*: *kulduški*, *morgliv*).

Uvid u neke suvremene rječnike kajkavskih govora (Večenaj – Lončarić 1997, Lipljin
2002, Maresić – Miholek 2011, Blažeka – Rob 2014) potvrdio je da većina hungarizama
koji se pojavljuju u *Zrinskoj sibili* i danas živi u kajkavskim govorima. U istome ili u varijan-
tome liku u svim pregledanim rječnicima nailazi se na natuknice *batriviti*, *fela*, *hahar*, *ham*,
hasan, *hasniti*, *kinčiti*, *oroslan*, *zbantovati*; u trima rječnicima nalazimo *batriv*, *hasnovati*, *mar-
ha*, *meštija*, *pajdašiti*, *tolvaj*; u dvama rječnicima potvrđene su natuknice *alduvati*, *patikar*,
šantav, *valovati*; u samo jednome su rječniku natuknice *batrivo* (Večenaj – Lončarić 1997),
batrivost (Lipljin 2002), *betežati* (*beteguati*, Lipljin 2002; ali svi ostali imaju *beteg*, *betežen*),
čalamo (Večenaj – Lončarić 1997), *čalamost* (Lipljin 2002), *hasnovito* (Lipljin 2002); *men-
tuvati* (Maresić – Miholek 2011), *okinčiti* (Večenaj – Lončarić 1997; ali svi imaju *kinčiti*);
nijedan rječnik ne sadržava natuknice *bator*, *čalarija* (neki imaju *čalamo*, *čalamost*), *enge-
dovati*, *hahariti* (ali svi imaju *hahar*), *kulduški*, *mertučljivo*, *morgliv* (Lipljin 2002 ima *morgati*).

¹⁴ Dosad je tiskano 13 svezaka toga rječnika (13. svezak završava riječju *razbor*). Uvidom u Habeličev *Dicti-
onar* (Graz, 1670), Belostenčev *Gazophylacium* (Zagreb, 1740) te Jambrešić–Sušnikov *Lexicon latinum* (Zagreb,
1742) – rječnike koji su, uz ostala mnogobrojna djela, izvor građe na kojoj se temelji spomenuti rječnik –
osvjedočili smo se u potvrđenost i četiriju hungarizama (*šantav*, *tolvaj*, *valovati*, *zbantovati*) koji nisu obuhvaće-
ni dosadašnjim objavljenim svescima *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*.

Većina je riječi potvrđena u istome značenju kao u *Zrinskoj sibili*, a u nekim su govorima
one potvrđene u drugome značenju nego u *Sibili* (npr. *alduvati* u Maresić – Miholek 2011
ima značenje 'prikazati, prikazivati'; *čalamo* u Večenaj – Lončarić (1997) znači 'veselo, za-
nimljivo', *valovati* u Blažeka – Rob (2014) znači 'svjedočiti', *hahar* ni u jednome govoru nije
potvrđeno u značenju 'krvnik, ubojica', nego 'fakin', 'zločest, bahat mladić', 'vucibatina,
nasilnik, obješenjak', 'razbojnik').

Od 35 hungarizama zabilježenih u *Zrinskoj sibili* njih se 16 pojavljuje u općim rječnici-
ma suvremenoga hrvatskog jezika (RHJLZ; AVRHI; VRHSJ) i rječničkoj bazi *Hrvatskoga
jezičnog portala* (HJP) s oznakama regionalnoga i/ili razgovornoga leksema. Svih je 16 hun-
garizama zabilježio HJP, dok ih rječnici bilježe upola manje: osam RHJLZ, a sedam AVRHI
i VRHSJ.

U svim su trima suvremenim općim rječnicima i na jezičnome portalu zabilježene četiri
natuknice – *beteg*, *hahar*, *pajdaš* i *valovati*. Natuknica *beteg* (AVRHJ; HJP) / *bèteg* (RHJLZ;
VRHSJ) u značenju 'bolest' obilježena je oznakom *reg.*, a samo u VRHSJ oznakom *REG*.
RAZG.¹⁵ Oznakama *REG* i *RAZG* (samo u VRHSJ) označena je natuknica *hāhār*, u
AVRHJ i HJP objašnjena kao '1. nasilnik, siledžija 2. obješenjak, lutalica, fakin, potepuh,
skitnica, 3. zast. ubojica', a u RHJLZ kao '1. krvnik, 2. obješenjak, skitnica, vucibatina, fa-
kin', dok je u VRHSJ upućena na natuknicu *vucibatina* (1).¹⁶ Natuknici *pajdaš* (u AVRHI i
HJP pojavljuju se i likovi *pajtaš/pajdo*) uz oznaku *reg.* pridružene su istovrijednice 'drug, su-
drug, kompanjon, ortak, jaran' (AVRHJ; HJP), odnosno 'sudrug, kompanjon, prijatelj,
partner' (RHJLZ), jedino VRHSJ uz oznake *REG*, *RAZG* upućuje na natuknicu *prijatelj*.¹⁷
Natuknica *valovati* u trima je izvorima (AVRHJ; HJP; VRHSJ) označena kao dio razgovor-
noga leksika (*razg./RAZG*) i definirana istim metajezničkim sredstvima – 'podnositi pore-
znim vlastima prijavu o prihodima i rashodima za određeno razdoblje (ob. o malim
proizvođačima)', dok je u RHJLZ obilježena kao povijesni regionalizam (*reg. pov.*) s defini-
cijom 'prijaviti, prijavljivati prihod poreznom uredu'.¹⁸

Četiri su natuknice – *fela*, *hām* (*ām*), *hāsna*, *meštija* – zabilježene u trima izvorima, je-
dan je od njih uvijek HJP. Natuknica *fela* uz oznaku *reg.* navedena je u AVRHI i HJP te
opisana kao '1. ukupnost jedinki sa zajedničkim nasljednim osobinama i tjelesnim značaj-
kama unutar jedne vrste; vrsta, pasmina, soj, sorta [*fela voća*]; 2. prošireno zn. na soj ljudi

¹⁵ Od imenice *beteg/bèteg* navode se četiri izvedenice: *betéžan*, *betéžati*, *betéžnik* i *betéžnica*. *Betéžan* i *betéžnik*
pojavljuju se u svim četirima suvremenim rječničkim izvorima, *betéžati* samo u AVRHI i HJP, a *betéžnica* u
RHJLZ, VRHSJ i HJP.

¹⁶ VRHSJ i HJP navode izvedenice *hāharica*, *hāharicin*, *hāharina*, *hāhārev/hāhārov*, samo HJP navodi izvedeni-
cu *hāharina*, dok ostala dva izvora ne navode nijednu od tih izvedenica.

¹⁷ Od imenice *pajdaš* zabilježene su izvedenice *pajdaški*, *pajdaški*, *pajdaštvo* (RHJLZ, VRHSJ i HJP), a samo
RHJLZ bilježi izvedenicu *pajdašica*.

¹⁸ Samo RHJLZ i VRHSJ bilježe glagolsku imenicu *valovnje*.

sa zajedničkim lošim svojstvima; „iz iste fare”, *rasica*, dok je u VRHSJ obilježena kao RAZG i upućena na natuknicu *vrsta* (1). Natuknica *hām* ne pojavljuje se u VRHSJ, a u ostalim trima izvorima uz oznaku *reg.* opisana je kao ‘dio konjske opreme za uprezanje u kola’ (AVRHJ; HJP), odnosno ‘dio zaprežne orme za kola kojim se obavlja konjski vrat’ (RHJLZ). Trima je različitim oznakama u trima izvorima obilježena natuknica *hāsna*: *reg.* u HJP, *reg. zast.* u RHJLZ i RAZG ARH u VRHSJ i opisana standardnojezičnim istovrijednicama ‘korist, dobit, profit’ (VRHSJ; HJP), odnosno samo ‘korist’ (RHJLZ). U istim je trima izvorima zabilježena i natuknica *mēštrija* obilježena kao *reg.* (RHJLZ; HJP) i RAZG (VRHSJ), u HJP opisana kao ‘1. predmeti za obavljanje kakvog posla; alat, oruđe; 2.a. izučena proizvođačka ili prerađivačka djelatnost; obrt, majstorija; b. žarg. spretnost u brzu i točnu obavljanju posla; vještina, snalažljivost’, u RHJLZ opisana standardnojezičnim istovrijednicama ‘majstorija, majstorstvo’, a u VRHSJ upućena na natuknice *alat*, *obrt* i *majstorstvo*.

Natuknicu *šāntav* s oznakom *reg.* bilježe samo dva izvora – RHJLZ i HJP – s opisom ‘1. koji je šepav, hrom; 2. *pren.* koji je traljiv; površan [*šāntav posao*]’ (HJP), odnosno navedenim standardnojezičnim istovrijednicama ‘hrom, šepav’ (RHJLZ).¹⁹

Oznakama *reg.*, *reg. zast.* ili *reg. knjiš.* jedino HJP bilježi natuknice *āldōv* ‘*reg.* žrtva’, *čālāran* ‘*reg. zast.* koji je varav; varljiv, prijevaran’, *ēngedovati* ‘*reg. zast.* popustiti, otpustiti’, *kīnč* ‘*reg. zast.* blago, ures, nakit; ljepota’ (navodi i izvedenicu *kīnčiti*), *mārha* ‘*reg. zast.* stoka, marva’, *đroslān* ‘*reg. knjiš.* lav’, *tōlvaj* ‘*reg. zast.* lopov, lupež, razbojnik’.

Razvidno je da se od hungarizama koji se pojavljuju u *Zrinskoj sibili* (35) manje od polovice pojavljuje u suvremenim općim hrvatskim rječničkim izvorima (16, od toga sedam samo u jednome izvoru), da su u svim izvorima obilježeni kao regionalni ili razgovorni leksemi i da im je semantički opis neujednačen.

4. ZAKLJUČAK

Zrinska sibila pripada uporabnome asertivnom tekstu te je svojim jezičnim, formalnim, sadržajnim i strukturnim obilježjima prilagođena širemu krugu recipijenata, pa otuda potječu specifičnosti njezina jezičnog izraza na svim jezičnim razinama. Sastavnicom su leksičke svekolikosti i hungarizmi kao svjedoci jezičnih dodira govornika dvaju genetski različitih jezika. Svi su se hungarizmi grafijski, fonološki, morfološki i tvorbeno prilagodili hrvatskomu jezičnom sustavu, a njihovu potpunu uklopljenost u hrvatski jezik pokazuju hibridne tvorenice od mađarske osnove i hrvatskih tvorbenih morfema. Hungarizmi su obogatili leksički sustav *Zrinske sibile* bilo kao posuđenice koje su popunjavale leksičke praznine bilo kao sinonimni parnjaci hrvatskih leksema. Ovim smo radom tek odškrinuli

¹⁹ Najviše izvedenica od pridjeva *šāntav*, čak četiri, bilježi RHJLZ – *šāntati/šāntati*, *šāntānje*, *šāntavac*, *šāntavica*, HJP bilježi dvije (*šāntavac*, *šāntavica*), a AVRHJ, iako nema natuknicu *šāntav*, bilježi kao i navedena dva izvora *šāntati* i *šāntavac* te prilog *šāntavo* koji ne bilježi nijedan od dvaju navedenih izvora.

leksički gazofilacij *Zrinske sibile*, iznimnoga rukopisnog djela hrvatske pisane baštine 17. stoljeća. Tek raščlamba svekolikoga leksičkog korpusa pružit će cjelovit uvid u leksičko blago toga po mnogo čemu iznimnoga djela hrvatske pisane baštine 17. stoljeća.

KRATICE

AVRHJ = Anić, Vladimir (2003) *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* [prip. Ljiljana Jojić], Novi Liber, Zagreb.

HJP = *Hrvatski jezični portal*. <http://hjp.znanje.hr/>, 21. rujna 2017.

RHJLZ = *Rječnik hrvatskoga jezika* [gl. ur. Jure Šonje] (2000) Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”: Školska knjiga, Zagreb.

VRHSJ = *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (2015) Školska knjiga, Zagreb.

IZVORI I LITERATURA

Anić, Vladimir (2003) *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* [prip. Ljiljana Jojić], Novi Liber, Zagreb.

Bartolić, Zvonimir (2007) *Sibila : knjiga gatalica Zrinskoga dvora u Čakovcu*, Matica hrvatska, Čakovec : Zagreb.

Blažeka, Đuro; Rob, Grozdana (2014) *Rječnik Murskog Središća*, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Frančić, Andela; Petrović Bernardina (2016) „Važnija fonološka i morfološka obilježja *Zrinske sibile*”, *Riječki filološki dani : Zbornik radova s Desetoga znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Rijeci od 27. do 29. studenoga 2014.* [ur. Lada Badurina], Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 425–436.

Frančić, Andela; Petrović Bernardina (2016a) „Kratak pogled u *Zrinsku sibilu* i njezinu frazeologiju”, *Naučni trudove*, tom 53, knj. 1 – *Filologija*, Plovdiv, 2016, 58–69.

Hadrovics, László (1985) *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Böhlau Verlag, Köln : Wien.

Hrvatski jezični portal. <http://hjp.znanje.hr/>, 21. rujna 2017.

Ivančan, Ljudevit (1901) „Sibila Katarine Zrinske”, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, god. 3, 264–265. <https://archive.org/stream/vjestnikkrhrvat00unkngoog#page/n6/mode/1up>, 21. listopada 2016.

Ivančan, Ljudevit (1906) „Knjiga gatalica Katarine Zrinske”, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, god. 8, 42–105. <https://archive.org/stream/vjestnikkrhrvat00unkngoog#page/n10/mode/1up>, 21. listopada 2016.

Katalinić, Kristina (2013) *Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku od kraja 16. do polovice 18. stoljeća*. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/katalinickristina/diss.pdf>, 4. studenoga 2017.

Lipljin, Tomislav (2002) *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*, Garestin d.o.o, Varaždin.

Lisac, Josip (2009) „Zoranićev jezik i jezik hrvatske renesansne književnosti u Zadru”, *Kolo*, 3–4, Zagreb, 106–113.

Maresić, Jela; Miholek, Vladimir (2011) *Opis i rječnik đurđevčkoga govora*, Gradska knjižnica Đurđevac, Đurđevac.

- Nyomárkay, István (1989) *Ungarische Vorbilder der kroatischen Sprachneuerung*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rječnik hrvatskoga jezika [gl. ur. Jure Šonje] (2000) Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”: Školska knjiga, Zagreb.
- Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika I-XIII (1984. – 2014). Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Stolac, Diana (1996) „Starija hrvatska leksikografija i mađarski jezik”, u: *Hrvati i Mađari u svijetu prožimanja kultura i jezika* : priopćenja hrvatskih sekcija III. međunarodnog slavističkog skupa pod naslovom „Teorija i praksa nastave slavenskih jezika”, Pečuh, 26. – 27. travnja 1996., Hrvatski znanstveni zavod, Pečuh, 249–257.
- Stolac, Diana (1998) „Leksem beteg u starijoj hrvatskoj pisanoj baštini”, u: *Nemzetközi Szlavisztikai Napok VI.* [ur. Karlo Gadanji], Hrvatski znanstveni zavod, Sambotel: Pečuh, 217–222.
- Sučević Mederal, Krešimir i dr. (2013) *Mađarsko-hrvatski rječnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Večenaj, Ivan; Lončarić, Mijo (1997) *Srednjopodravska kajkavština* : Rječnik govora Gole. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika (2015), Školska knjiga, Zagreb.
- Vončina, Josip (1976) „Petar Zrinski”, u: *Izabrana djela / Zrinski, Frankopan, Vitezović, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 17, Matica hrvatska: Zora, Zagreb, 7–23.
- Vrančić, Faust (1595) „Vocabula dalmatica quae Ungari sibi usurparunt”, u: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmatiae et ungaricae*, Venecija, 118–122.
- Žagar Szentesi, Orsolya (2005) „Hrvatski u dodiru s mađarskim jezikom”, u: Sočanac i dr. *Hrvatski u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica*, Globus, Zagreb, 51–83.

PRILOG: HUNGARIZMI ZASVJEDOČENI U ZRINSKOJ SIBILI²⁰

ALDUVATI impf., 'prinosti žrtvu, žrtvovati'; ♦ *áldoz* 'žrtvovati'
Venusu božici ti verno alduješ, (5.13)

BATOR adv. 'posve, sasvim; uistinu, zaista'; ♦ *bátor*
Da bator i sada druga napre uzmeš, (1.28)

BATRIV adj. 'hrabar, odvažan, neustrašiv'; ♦ v. batriviti
U početom delu imaš batriv biti, (12.13)

BATRIVITI impf. 'hrabriti, poticati'; ♦ *bátorít* 'hrabriti, ohrabrivati'
Ovo, te batrivim, tvoje nakanjenje, (2.12)

BATRIVO adv. 'hrabro, odvažno, odlučno, neustrašivo'; ♦ v. batriviti
Batrivo se gani i nemoj štentati (1.19)

BATRIVOST f 'hrabrost, odvažnost, odlučnost, neustrašivost'; ♦ v. batriviti
I mene ufanje daje batrivosti, (Siromahom)

BETEŽATI impf. 'biti bolestan, bolovati'; ♦ *beteg* 'bolestan'
Ako se vtegneš prvič betežati. (4.37)

ČALARIJA f 'prijevera, himba; ispraznost'; ♦ v. čalarno
Čalarijum, vidim, začel si živeti, (11.32)

ČALARNO adv. 'prijetvorno, himbeno'; mađ. *csalárd* 'himben, dvoičan, prijetvoran'
I čalamo njemu povsuda skitati, (9.30)

ČALARNOST f 'prijevera, himba; ispraznost'; ♦ v. čalarno
Ništarmanje vidim pun si čalarnosti, (10.32)

ENGEDUVATI pf. 'popustiti'; ♦ *enged* 'popustiti, popuštati'
Želenju tvojemu hoče engeduvati, (1.14)

FELA f 'vrsta'; ♦ *féle* 'vrsta'
Vnoge fele posle nimaš se puščati, (12.35)

²⁰ Hungarizam se bilježi verzalom u kanonskome obliku, u nastavku se donosi gramatička odrednica (f, m, impf., pf., adj. adv.), potom (u polunavodnicima) značenje hungarizma te (iza točke zareza i znaka ♦) mađarska riječ s kojom se u vezu dovodi u *Zrinskoj sibili* potvrđen hungarizam. Slijedi stih u kojemu se pojavljuje hungarizam. Ako je više hungarizama istoga korijena, etimologija se donosi samo kod jednoga, a kod ostalih stoji uputnica (v.) na nj.

- HADNAĐ m 'poručnik'; ♦ *hadnagy* 'poručnik'
Slanim rakom ondi hadnađ hočeš biti, (6.35)
- HAHAR m 'krvnik, ubojica'; ♦ *hóhér* 'krvnik'
Hahar hoče tebi življenje skončati, (8.10)
- HAHARITI pf. 'ubiti, umoriti'; ♦ v. *hahar*
Vulog koncu hoče tebe hahariti. (11.25)
- HAM m 'dio zaprežne konjske opreme'; ♦ *hám* 'zaprežna konjska orma'
Da kako prik hamov ne začne stupiti. (10.12)
- HASAN f 'korist'; ♦ *haszon* 'korist'
Jer ti hoče verla hasan od tud biti. (4.26)
- HASNITI impf. 'koristiti'; ♦ v. *hasan*
Što ti hasni za to mene spítavati, (3.7)
- HASNOVATI impf. 'koristiti'; ♦ v. *hasan*
Ondi kruto tanko hočeš hasnovati, (4.9)
- HASNOVITO adv. 'korisno'; ♦ v. *hasan*
Ni ti hasnovito vako se limiti (8.37)
- KINČITI impf. 'kititi, ukrašavati'; ♦ *kincs* 'blago; nakit, ures'
Bogactvom, dobrotom hoče te kinčiti. (1.33)
- KULDUŠKI adj. 'prosjački'; ♦ *koldus* 'prosjak'
Taščicu kuldušku hoče ponašati. (3.20)
- MARHA f 'imovina, roba, stoka'; ♦ *marha* 'stoka, blago'
I zbog njih hočeš vsu marhu zgubiti. (2.5)
- MENTUVATI pf. 'osloboditi'; ♦ *ment* 'osloboditi'
Vsega hote one tebe mentuvati, (8.7)
- MERTUČLIVO adv. 'umjereno'; ♦ *mérték* 'granica, mjera'
Ako mertučlivo hočeš prebivati, (2.6)
- MEŠTRIJA f 'zanat, obrt; vještina'; ♦ *mester* 'majstor'
Bolje ti se druge meštrije vučiti, (6.14)

- MORGLIV adj. 'koji prigovara, gunda, mrmlja'; ♦ *morog* 'režati; prigovarati, gundati'
Jer si morgliva, zla jezika dosti, (8.5)
- OKINČITI pf. 'okititi, ukrasiti, uresiti'; ♦ v. *kinčiti*
Bi te okinčiti, tebe jakim jammom, (12.37)
- OROSLAN m 'lav'; ♦ *oroszlán* 'lav'
Oroslan (naslov)
- PAJDAŠITI impf. 'družiti se'; ♦ *pajtás* 'drug, prijatelj'
Jer si počel z lotri vsemu pajdašiti (2.15)
- PATIKAR m 'ljekarnik'; ♦ *patika* 'ljekarna'
I vsi patikari tebe kristeriti, (4.37)
- ŠANTAV adj. 'hrom, šepav'; ♦ *sánta* 'hrom, šepav'
Neg šantavu buhu ne če za te dati. (7.6)
- TOLVAJ m 'lopov, kradljivac, lupež'; ♦ *tolvaj* 'lopov, kradljivac, lupež'
Jer se hote vnogi tolvaj dignuti, (7.29)
- VALOVATI pf. 'pretrpjeti'; ♦ *vall* 'pretrpjeti'
Nikakovu škodu ne češ valovati, (5.19)
- ZBANTOVATI pf. 'uznemiriti'; ♦ *bánt* 'uznemiravati, smetati'
Ako ne ču, brate, tebe zbantovati, (zbantovati 8.35)

SUMMARY

Anđela Frančić, Bernardina Petrović

HUNGARISMS IN *SYBILLA OF ZRINSKI*

A *Sybilla of Zrinski* is a book of divination by Zrinski's palace in Čakovec and a very nice illustrated Latinian manuscript from the 17th centuries. This manuscript of divination is remade from the Hungarian language. The paper deals with the hungarisms in *Sybilla of Zrinski*, one of the components of the rich lexical system of that text. As the *Sybilla* is translated from Hungarian, the appearance of hungarisms is expected in the text. Surprisingly, there is a relatively small number of hungarisms, only 35 (97 lemmas of the total 11123 lemmas). The characteristics of Hungarians are first analyzed and then the hungarisms from *Sybilla* are observed in Croatian dictionaries.

Key words: *sybilla*, *Zrinski*, *Sybilla of Zrinski*, books of divination, hungarisms

Aleksandra Ščukanec, Anita Skelin Horvat, Ivana Čagalj

O JUNAKU I JARCU: ANALIZA LAŽNIH PAROVA U TRIMA HRVATSKIM VARIJETETIMA¹

U radu se analiziraju lažni parovi u trima varijetetima hrvatskoga jezika – dvama (gradišćansko)hrvatskim govorima kojima se služe govornici u Austriji i Slovačkoj i hrvatskom standardnom jeziku. Osnovica gradišćanskohrvatskih varijeteta čakavsko je narječje. Dok je u Austriji gradišćanskohrvatski jezik standardiziran, u Slovačkoj se radi o četirima organskim lokalnim idiomima koji su pod snažnim utjecajem bliskoga slovačkog jezika. Uslijed višestoljetnih međujezičnih utjecaja, ne samo većinskih jezika, došlo je do značajnih promjena na svim jezičnim razinama. Budući da su se govori hrvatskih enklava u Srednjoj Europi razvijali posve neovisno od jezične pradomovine, usporedba lažnih prijatelja u ovim varijetetima hrvatskoga jezika posebno je zanimljiva iz aspekta (dijakronijske) semantike. Analizirani primjeri prikupljeni su tijekom terenskih istraživanja, dok ih je dio ekscerpiran iz rječnika (gradišćansko)hrvatskih govora u Austriji i Slovačkoj te drugih pisanih izvora.

Ključne riječi: lažni parovi, (gradišćansko)hrvatski govori, Slovačka, Austrija

dr. sc. Aleksandra Ščukanec –
 dr. sc. Anita Skelin Horvat –
 dr. sc. Ivana Čagalj, Sveučilište u
 Zagrebu, Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 811.163.42'373.423
 811.163.42(436.3)'373.423

1. UVOD

Homonimi, unutarjezični ili međujezični, kao leksemi jednakih izraza, a različitih sadržaja jedno su od područja istraživanja (poredbene) leksikologije, leksikografije, (dijakronijske) semantike te translatoologije. Iako je veći broj istraživanja usmjeren na unutarjezične

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme* [2131].

te međujezične homonime, odnosno lažne prijatelje, tj. parove, ova se jezična pojava može proučavati i među različitim lektima jednoga jezika. Premda bavljenje međuvarijetetskim lažnim parovima, koje uključuje usporedbu jedinica standardnoga jezika s onima organskih govora, implicira određene metodološke poteškoće (usp. Lewis 2016: 99), zbog sve intenzivnijega kontakta govornika varijeteta hrvatskoga jezika u matičnoj zemlji s onima koji pripadaju hrvatskim jezičnim enklavama, posebno tzv. starim manjinskim zajednicama koje su se donedavno lingvistički razvijale neovisno od matice, čini se ne samo zanimljivim, nego i potrebnim. Ovaj je rad stoga posvećen analizi lažnih parova, odnosno međuvarijetetskih homonima u (gradišćansko)hrvatskim govorima u Slovačkoj i Austriji u usporedbi s hrvatskim standardnim jezikom.

2. HRVATSKI GOVORI U SLOVAČKOJ I AUSTRIJI

Iako ne postoje sustavni podaci, procjenjuje se da danas u Austriji živi između 20.000 i 30.000 gradišćanskih Hrvata, dok ih je u Slovačkoj tek nekoliko stotina. Hrvatski varijeteti u srednjoj Europi, koji su pretežno srednječakavskoga kontinentalnog tipa s ekavsko-ikavskim refleksom jata, uslijed višestoljetnih međujezičnih utjecaja doživjeli su značajne promjene na svim jezičnim razinama, posebice na leksičkoj i semantičkoj, dok istovremeno zahvaljujući njihovoj donedavnoj „odcijepjenosti” od matice u određenoj mjeri perzistentno čuvaju starija lingvistička obilježja.

Na temelju provedenih historiografskih i lingvističkih istraživanja, pretpostavlja se da je hrvatsko stanovništvo koje je u 16. stoljeću migriralo u tadašnju zapadnu Ugarsku potjecalo s teritorijalno kompaktnoga i narječno kontaktnoga područja između Kupe, Save, Une, zatim doline Une i dijela zapadne Slavonije te južnijih predjela (više u npr. Vulić, Petrović 1999: 6). U predmigracijskom razdoblju, odnosno prije štokavske ekspanzije, geografski položaj hrvatskih narječja bio je drugačiji nego danas – granice čakavskoga narječja nalazile su se znatno sjevernije, a kajkavskoga istočnije (*ibid.*). Premda je u jezikoslovnim radovima prihvaćena teza da je do međunarječnih prožimanja² u hrvatskim govorima na području današnje Slovačke i Austrije moralo doći već u pradomovini (*ibid.*), neki od ispitanika, ujedno i manjinskih aktivista, intervjuiranih prilikom provedenoga terenskog istraživanja ipak drže da je do toga došlo tijekom i nakon (relativno) organizirane migracije.

Živeći u razmjerno zatvorenim i etnički homogenim ruralnim zajednicama, potomci hrvatskih kolonizatora kroz stoljeća su uspjeli očuvati neka obilježja lokalnih čakavskih idioma, što potvrđuje i dio lažnih parova koji odražavaju starije leksičko-semantičko stanje. Uz regionalni utjecaj njemačkoga i znatno manje nesrodnoga mađarskoga jezika, u Slovač-

² Tako se primjerice u srednječakavskom govoru (s ponekim kajkavskim i štokavskim obilježjima) Hrvatskoga Groba u Slovačkoj pojavljuje upitno-odnosna zamjenica *kaj* zbog koje ga je, između ostaloga, češki jezikoslovac V. Váňný (1925) u svojim inicijalnim radovima opisao kao kajkavski, pa i danas većina stanovnika toga mjesta, vjerojatno iz istih razloga, svoj govor smatra kajkavskim.

koj je, posebice od kraja 19. i početka 20. stoljeća uslijed značajnih sociokulturnih promjena poput industrijalizacije, deagrarizacije, pa i (nespontane) asimilacije, na lokalne hrvatske govore u velikoj mjeri utjecao i genetsko-tipološki blizak većinski slavenski jezik. Slovaki-zacija hrvatskih varijeteta, između ostaloga, reflektira se i u brojnim lažnim parovima koji su nastali kao posljedica jezičnoga posuđivanja (npr. sužavanje, odnosno proširivanje značenja pod utjecajem jezika okruženja).

Dok je u Austriji gradišćanskohrvatski jezik standardiziran³, u Slovačkoj su u uporabi četiri organska lokalna idioma suženih uporabnih domena: jandrofski, čunovski, novos(i)-elski i horvatanski (grobljanski). Zbog specifičnih povijesnih i sociopolitičkih okolnosti govori sjevernijih slovačkih naselja, posebice mjesta Hrvatski Grob, pod većom su intruzijom slovačkoga jezika na svim lingvističkim razinama, pa tako i leksičko-semantičkoj. U posljednjim se desetljećima ova manjinska zajednica usto u sve većoj mjeri (ne)institucionalno susreće i s hrvatskim standardnim jezikom, što također usložnjava tamošnju lingvističku situaciju i praksu. Upravo u kontaktu s novoštokavskim standardom mnogi su dvonarječni i/ili višnarječni, odnosno dvojezični i/ili višejezični⁴ govornici osvijestili postojanje određenih leksičko-semantičkih razlika, pa tako i lažnih parova između njihovih lokalnih govora i književnoga idioma pradomovine.

3. TEORIJA O LAŽNIM PAROVIMA

Iako se pod pojmom lažnih prijatelja, odnosno parova⁵ podrazumijevaju riječi vrlo sličnoga oblika i različitoga značenja, definicije i tumačenja razlikuju se od autora do autora, ovisno o tome koji je aspekt u središtu zanimanja. Premda se ponekad lažni parovi nazivaju i međujezičnim homonimima, Lewis (2002; 2016) smatra kako homonimija nije terminološki prihvatljiv naziv za lažne parove (prijatelje). Naime, on ističe da iz definicije homonima jednostavno proizlazi kako ne mogu postojati međujezični homonimi jer moraju biti zadovoljeni svi uvjeti koji se kod većine autora preklapaju, npr. da se radi o istoj vrsti riječi, istom idiomu i istom vremenskom presjeku te o riječima istoga fonemskog sastava, prozodijskih značajki i pisanja, a različitoga značenja. U monografiji o hrvatsko-ruskim lažnim parovima Lewis (2016) polazi od izraznih i sadržajnih karakteristika uspoređivanih jedinica, kao i etimologije, te prema značenjskom kriteriju, odnosno stupnju semantičke divergencije parnjaka, razlikuje

³ Valja spomenuti kako i u Austriji s obzirom na dijalektološke i kulturnopovijesne posebnosti razlikujemo pet glavnih skupina gradišćanskih Hrvata: Hacı (Hati), Poljanci (Paljanci), Dolinci (Dolinji), Prakanci ili Prakoni, Vlasi i Štoji (usp. Neweklowsky 1995; Rotter 1996; Vranješ-Šoljan 2005). Hrvati u Slovačkoj pripadaju prvoj skupini (Kinda-Berlakovich 2017: 165–166).

⁴ Dok su stariji pripadnici hrvatske zajednice u Slovačkoj uglavnom tzv. koso bilingvalni, te uz slovački standard i lokalne slovačke idiome vladaju samo naseljeničkim čakavskim govorom, ili čak višejezični, pa uz navedena dva jezika u određenoj mjeri rabe i njemački i/ili mađarski, mladi govornici sve više poznaju i koriste i hrvatski književni jezik.

⁵ Više o samom nazivu i tumačenju pojma v. Ljubičić (2003: 79–80), Lewis (2016: 23–32) i dr.

potpune lažne prijatelje, koji nemaju ni jedno zajedničko značenje, od djelomičnih lažnih parova, koji pak dijele određeni(e) segment(e) semantičke strukture. Osim što je učestala kod srodnih jezika, ova leksičko-semantička pojava, prema navedenom autoru (*ibid.*), nerijetko je zabilježena i u različitim značenjskim adaptacijama internacionalizama.

Lažni su parovi bitan aspekt i na području učenja i poučavanja jezika, posebice zbog možebitnih interferencija. Tako Brdar (1992: 219) lažne parove definira u spomenutom kontekstu: riječ je o relaciji između elemenata dvaju ili više jezika koje karakterizira izvjestan stupanj sličnosti. Ta se sličnost očituje na fonološkoj, ortografskoj i semantičkoj razini te korisnik stranog jezika tu djelomičnu jednakost pogrešno generalizira kao jednakost na svim razinama ili većini njih.

Antunović (1996: 2–3) ističe da se mnogi autori ograničavaju na tzv. međujezične homonime, dok se drugi bave suptilnijim semantičkim odnosima ne samo na leksičkoj razini, poput primjerice Ivira, koji predlaže taksonomiju lažnih prijatelja iz prevoditeljsko-didaktičke perspektive. Ivir (1978: 36–49) razlikuje tri vrste semantičkih odnosa među prototipnim lažnim parovima: pravi parovi s jednakim značenjima koji su lažni zbog različitoga kolokacijskog potencijala ili distribucije, lažni parovi sa sasvim različitim značenjima te lažni parovi s djelomičnim preklapanjem u značenju koji imaju različit opseg značenjskoga polja. Ivir usto uvodi i kategoriju izmišljenih parova u kojima se pojavljuju neovjerene riječi nastale u jednom jeziku prema modelu iz drugoga jezika ili izmišljanjem cijele riječi ili nestandardiziranim načinima tvorbe.

Kad je riječ o klasifikaciji lažnih parova, Chamizo Domínguez i Nerlich (2002) predlažu podjelu na slučajne i semantičke lažne parove. Slučajni parovi imaju jednaki oblik, ali u uspoređivanim jezicima imaju različitu etimologiju i različita značenja te su slični homonimima unutar jednoga jezika. Semantički parovi pak imaju istu etimološku pozadinu i iako se u uspoređivanim jezicima semantički razlikuju, ipak se među njima mogu pronaći semantičke relacije i slični su polisemnim riječima unutar istoga jezika.

Samardžija (1989: 3–5) ističe da su leksikolozi pri određivanju unutarjezičnih leksičkih homonima prema različitim jezikoslovnim teorijama uzimali različite kriterije. Za hrvatski (književni) jezik Samardžija ih svodi na pet osnovnih: homonimi moraju imati isti fonemski sastav, različita značenja, iste prozodijske značajke, moraju se jednako pisati te moraju pripadati istoj vrsti riječi. Leksičke homonime tako dijeli na prave i neprave, a za prave uvodi dvije potkategorije: potpuni i nepotpuni (djelomični). Kao dodatni kriterij Samardžija spominje etimološki po kojem bi homonimi morali imati različite korijene. No kod ovoga kriterija uočava barem dva nedostatka: metodološki koji nastaje uvođenjem dijakronije u proučavanje sinkronoga jezičnog stanja te činjenicu da ni etimologija ne pruža uvijek jednoznačan odgovor koji je izvorni korijen neke riječi.

Osim između dvaju standardiziranih jezičnih sustava primjere pseudoanalogonimije, kako ovu pojavu naziva Blažeka (2011; 2014: 45), nalazimo i između standardnoga jezika i

dijalekata.⁶ Blažeka (2011: 2) smatra da se pseudoanalogonimija može provoditi na različitim jezičnim razinama: između mjesnoga govora (skupine govora / poddijalekta / dijalekta) i standardnoga jezika, između dvaju mjesnih govora nekoga dijalekta te između dvaju mjesnih govora različitih dijalekata jednoga standardnog jezika. Blažeka (2014: 48–49) pseudoanalogonimiju istražuje sinkronijski te lažne prijatelje dijeli na potpune (one koji nemaju nijedno zajedničko značenje) i djelomične (kod kojih jedan ili oba parnjaka uz zajednička značenja imaju i jedno ili više različitih značenja). Kao razloge za nastanak lažnih prijatelja Blažeka (2011: 10–11) navodi jezično posuđivanje, semantičku adaptaciju⁷ te fonološke promjene.

4. OPIS KORPUSA

Dio korpusa koji se odnosi na govor gradišćanskih Hrvata u Austriji sastavljen je na temelju pisanoga i govorenoga jezika. Primjeri su ekscerpirani iz rječnika i priručnika, ali i dobiveni intervjuiranjem ispitanika na terenu, kao i analizom književnih i novinskih tekstova te transkripata radijskih i televizijskih emisija.

Manji dio jedinica korpusa koji obuhvaća primjere iz hrvatskih govora u Slovačkoj prikupljen je intervjuiranjem pripadnika ove manjinske zajednice koji su sami upućivali na razlike u značenju pojedinih riječi istoga ili sličnoga izraza. Najveći broj lažnih parova ekscerpiran je iz rječnika i leksikografskih priručnika hrvatskih govora u mjestima Devinsko Novo Selo i Hrvatski Grob, a potom ih je dio potvrđen u različitim književnim i publicističkim tekstovima. S obzirom na to da govori južnijih naselja – Hrvatskoga Jandrofa i Čunova – nisu leksikografski obrađeni, primjeri iz tih mjesta, koji su uglavnom pronađeni u pjesmaricama i sličnim publikacijama, zastupljeni su u manjem broju.

Dosada prikupljeni korpus čini nekoliko desetaka lažnih parova koji ispunjavaju kriterije izrazne sličnosti i značenjske različitosti (najveće razlike na planu izraza tiču se prozodijskih obilježja čakavskih govora u Slovačkoj i Austriji i novoštokavskoga standarda).

5. ANALIZA PRIMJERA

S obzirom na značenjske razlike najučestalije je razlikovanje potpunih i djelomičnih lažnih parova (usp. npr. Lewis 2016: 142–184), stoga su i primjeri iz prikupljenoga korpusa primarno podijeljeni na potpune i djelomične parove, uzimajući u obzir i etimologiju, jezične dodire, vremensku, prostornu i druge tipove raslojenosti te prijenose značenja (*ibid.* 76–106), kao i perceptivne i uporabne faktore koji utječu na to da govornici određene parove poimaju kao lažne. Korpus lažnih parova klasificiran je prema postojećim podjelama

⁶ Usp. Ljubičić (2003: 83).

⁷ Broz (2008) je lažne prijatelje istraživao iz kognitivnolingvističke perspektive i na primjerima prikazao da su lažni prijatelji rezultat semantičkih promjena.

lažnih parova, dok se u analizi odabranih primjera primjenjuje deskriptivna kontrastivna analiza te se pojedine jedinice uspoređuju na više razina, primarno semantičkoj, ali u nekim slučajevima i etimološkoj, uporabnoj i sl. Prikupljene jedinice, naime, kategorizirane su prema načinu nastanka čime su svi primjeri svrstani u dvije osnovne kategorije te tri dodatne potkategorije. Prvu kategoriju čine prototipni, odnosno *potpuni lažni parovi* koji su jednaki oblikom (izrazom), dok su sadržajno posve različiti, u svim značenjima. U drugoj kategoriji nalaze se *djelomični lažni parovi* koji se samo dijelom razlikuju u sadržaju, odnosno nisu podudarni u svim mogućim značenjima i kod kojih je došlo do suženja ili proširenja značenjskoga polja. U prvu potkategoriju uvršteni su parovi čiji se nastanak može protumačiti samo uzimajući u obzir etimologiju, odnosno uz pomoć dijakronijskoga pristupa, stoga su uvjetno nazvani *etimolojskim lažnim parovima*. Većinu primjera u korpusu, naime, treba promatrati kao semantičke lažne parove, tj. one koji dijele etimologiju. Ovdje je često riječ o parovima koji imaju slično značenjsko polje te o arhaizmima. Budući da je ovo istraživanje usmjereno na jezike i dijalekte u dodiru, u drugu potkategoriju svrstani su parovi koji su nastali kao rezultat međujezičnih i međudijalektnih dodira i posuđivanja, tj. *posuđenički lažni parovi*. Kao treća potkategorija izdvajaju se tzv. *lažni lažni parovi (lažni homonimi)*, odnosno riječi koje su izrazom istovjetne ili vrlo slične, koje se i sadržajno podudaraju barem u jednom značenju, ali govornike zavode na pogrešan trag te ih, ne poznaajući značenje u kojem se podudaraju, poimaju kao lažne parove.

Iako treba uzeti u obzir činjenicu da su se gradišćansko-hrvatski varijetet(i) u Austriji i lokalni hrvatski idiomi u Slovačkoj razvijali odvojeno od hrvatskih varijeteta u Hrvatskoj, ovdje ipak nije riječ o parovima koji bi pripadali različitim dijakronijskim varijetetima hrvatskoga jezika (cf. Ljubičić 2003), nego se leksičke jedinice uspoređuju iz sinkronijske perspektive. No, pri analizi pojedinih primjera od velike je koristi bilo istraživanje etimologije kako bi se moglo objasniti moguće razloge značenjskih razlika. Također je važno napomenuti da lažni parovi mogu pokazivati i nepodudarnosti u samoj jezičnoj uporabi, bilo u učestalosti uporabe ili pak u kolokacijskim mogućnostima neke riječi (cf. Ljubičić 2011). Na odabranim primjerima⁸ iz korpusa ilustrirat će se predložena kategorizacija.

U skupinu potpunih parova uvršten je leksem *slowo* koji u hrvatskim govorima u Slovačkoj, kao i slovačkom jeziku, ima značenje 'riječ', dok se u hrvatskom pojavljuje u sljedećim značenjima: 1. 'pismeni znak u alfabetskom pismu'; 'grafem' i 2. retor. '(prigodni) govor', pri čemu je značenje 'riječ' očuvano tek u nekim petrificiranim strukturama, poput frazema *mrtvo slowo na papiru* (Jojić i Žužul 2015). Ovoj kategoriji pripada i leksem *junak*⁹

⁸ Definicije značenja analiziranih jedinica preuzete su iz rječnika i leksikografske građe navedenih pod izvorima u popisu literature.

⁹ Zanimljivo je navesti i etimologiju riječi: prasl. **junъ*: 'mlad', **junakъ* (polj. *junosza*, 'junak'), lit. *jaunas*: 'mlad' ← ie. *yewHno-*: mlad (lat. 'iuvenis', njem. 'jung'). (HJP)

koji se u (gradišćansko)hrvatskim govorima u Austriji i u Slovačkoj¹⁰ pojavljuje u značenju 'mladić', dok u hrvatskom ima sljedeća značenja: 1. 'onaj koji se odlikuje hrabrošću i smjelošću'; 'heroj' i 2. knjiž. 'glavno lice ili jedan od nosilaca radnje u književnom ili kazališnom djelu'; '(književni) lik'. Jojić i Žužul (2015) navode da *junak* u prijateljskom obraćanju može imati i značenje 'dragi', 'najdraži', kao i pojavljivanje u izrazima *junak dana*, *junak na jeziku* i slično. Etimološki se ovaj leksem može povezati s leksemom *junac* koji označava 'mlado govedo' (Skok 1971).

U kategoriju djelomičnih parova ubraja se leksem *baba*. U hrvatskim se govorima u Slovačkoj ovaj leksem pojavljuje u trima značenjima: 1. a. 'baka'; b. 'stara žena'; 2. 'vrsta uskrasnoga jela od jaja'; 'kuglof'; 3. 'malen jastuk kao podloga za pravljenje čipki'. Drugo je značenje preuzeto iz većinskoga slovačkog jezika, a može se pretpostaviti da slovački homonimi *baba*¹, kojim se u prvom redu označava (starija) žena, i *baba*², koji denotira različite vrste jela, ipak imaju zajednički etimon u dječjem govoru (Králik 2015: 57). U hrvatskom jeziku i dijalektima leksem *baba* ima sljedeća značenja: 1. reg. 'majčina majka ili očeva majka'; 'baka'; 2. razg. 'stara žena'; 3. pejor. a. 'svaka ženska osoba'; b. 'ženska osoba s navodno lošim osobinama' (ob. u očima muškaraca — duga jezika, ogovara, zanovijeta, dosaduje suprugu itd.); c. fam. hip. 'od supruga'; 4. pren. podr. a. 'kukavica', 'plašljivac' (o muškarcu); b. 'brbljavac'; 5. reg. 'ženski dio kopče u koji ulazi kukica (djed)'; 6. 'bābica'; 7. lokal. narodni naziv za različite vrste sitne nevrjedne morske ribe. Kod Jojić Žužul (2015) te Šonje i dr. (2000) navode se i sljedeća značenja: 'kolac s vijencem na vrhu zaboden u korito radi označavanja desne obale plovnoga puta na rijekama', 'mali željezni nakovanj na kojem kosci okivaju kose (klepcem, kosnim čekićem)' te 'malj strojnoga bata (babica)'. Kao što je vidljivo, ovaj se leksem podudara samo u značenju 'baka', 'stara žena'. Djelomični su parovi i leksemi *frižak*, odnosno *friško* koji u hrvatskim govorima u Slovačkoj imaju značenja 1. 'svježe' i 2. 'brzo'. Potonje se značenje u slovačkom jeziku pojavljuje u njegovom razgovornom sloju (usp. slov. razg. *friško*). U hrvatskom se *frižak (frišak)* koristi u razgovornom jeziku u značenjima: 1. 'koji se ne priprema kuhanjem, konzerviranjem'; 'koji je u prirodnom stanju'; 'svjež' te 2. 'koji je umjerene hladnoće' [frižak zrak]; 'prohlađan'. Jojić i Žužul (2015) spominju i značenje 'koji je najnoviji, od danas, aktualan, nov'. No Blažeka (2011) navodi da se u gornjem međimurskom poddijalektu pojavljuje u značenju 'brz' te bismo ga čak mogli smatrati i etimolojskim parom. Isto potvrđuje i Skok (1971) kada tvrdi da navedeni leksem između ostaloga ima i značenja 'hitar', 'brz', 'okretan'.

U kategoriju djelomičnih parova ubraja se i leksem *gospa*. U hrvatskom standardnom jeziku ovaj se leksem pojavljuje u sljedećim značenjima: 1. knjiž. arh. jez. knjiž. 'dama', 'gospođa'; 2. riječ za oslovljavanje 'žene iz nižih slojeva'; 3. (Gospa) kat. 'Blažena Djeвица Marija', pri čemu se treće značenje danas smatra prototipnim. Dok se u hrvatskim govori-

¹⁰ I u slovačkom jeziku knjiški leksem *junák* ima značenje 'mladić'.

ma u Slovačkoj *gospa* pojavljuje u značenju 'žena', u gradišćansko-hrvatskim govorima u Austriji došlo je do proširenja značenja, odnosno specijalizacije te se rabi u značenju 'učiteljica', 'odgajateljica u vrtiću'.¹¹

Iako bi prema tumačenju leksem *dojka* mogli smatrati potpunim parom, u ovom se istraživanju smatra primjerom etimologijskoga para zbog sličnoga značenjskog polja. Dok se u hrvatskim govorima u Slovačkoj, kao i u slovačkom jeziku, javlja u značenjima: 1. 'žena koja doji tuđe dijete' i 2. 'muzna životinja', Hrvatski jezični portal ovaj leksem definira kao 'parni žljezdani organ na prsima žene, koji poslije poroda izlučuje mlijeko za hranu dojenčeta'. I Jojić i Žužul (2015) te Šonje i dr. (2000) uz prvo značenje koje nalazimo i na HJP-u navode dva dodatna značenja, 'žena koja doji dijete' te 'krava muzara', kao i u hrvatskim govorima u Slovačkoj. U skupinu etimologijskih parova može se uvrstiti i lekseme *dragi*, *drago* koji u hrvatskom imaju sljedeća značenja: 1. 'prema kome se osjeća sklonost'; 'do koga držimo'; 'do koga nam je stalo'; b. 'koji je voljen ili cijenjen', u formalnom ili ironičnom smislu; 2. 'kao formula u adresi, osobito na početku pisma'; 3. a. 'koji je mio, ljubak'; b. 'koji se osobito cijeni'; 'dragocjen'. Dok u hrvatskom standardnom jeziku ovaj leksem možemo pronaći u značenju 'skup' samo kao arhaizam i u višerječnom leksemu *dragi kamen*, u hrvatskim varijetetima u Slovačkoj riječ je o aktivnom značenju koje je vjerojatno očuvano i zbog utjecaja slovačkoga jezika.

Ovdje se ubrajaju i oni parovi koji se ne bi smatrali pravim lažnim parovima, ni potpunima ni djelomičnima, jer se njihova prototipna značenja bilježe i u hrvatskom jeziku, no obično ne u standardnom jeziku (ili su u njemu arhaizmi), nego u nestandardnim varijetetima ili je pak razlika u učestalosti uporabe i slično. Takve primjere možemo razumjeti uzimajući u obzir etimologiju riječi i dijakronijske promjene, poput npr. *godina*, *guba*, *hiža*, *jad*, *jadati se*, *kita*, *ljetu* i *malina*. U prikupljenom korpusu leksem *godina* (*guodina*, *gùodina*) zabilježen je u značenju 'kiša, dažd' u govorima Hrvatskog Groba i Devinskog Novoga Sela¹² (Takač 2004; Pokorný 2012). Jojić i Žužul (2015) navode i značenje 'vremenska nepogoda' ('zla godina' – 'oluja'), što bismo mogli povezati s 'kišom'. Leksem *guba* u *Rječniku sela Hrvatski Grob* (Takač 2004) zabilježen je u značenjima: 1. 'gljiva'; 2. 'izraslina'; 'kvržica na licu'; 3. pej. 'usta', te pisan *gùba* u govoru Devinskoga Novoga Sela također označava 'gljivu'. Skok (1971) navodi da se *guba* odnosi na razne vrste gljiva, a može se pretpostaviti da je stvaranju ovoga lažnog para pridonio i utjecaj slovačkoga jezika (usp. slov. *huba*). Leksem *hiža* kod Takača (2004) zabilježen je u značenju 'soba', 'izba', što se podudara i s tumačenjem Skoka (1971) koji navodi da se ovaj leksem može pronaći i u tom značenju. Ovaj je primjer ujedno i djelomični lažni par jer se u govoru Devinskog Novoga Sela (pisano *hiža*) (Pokorný 2012) koristi u značenju 'kuće', ne i 'sobe'. Leksemi *jad* (i *jād* kako ga bilježi

¹¹ Usp. Grbić (1994: 26).

¹² Skok (1971) samo usputno bilježi da je u nekim narječjima, primarno čakavskim, navedeni leksem zabilježen i u značenju 'kišovito'.

Pokorný) i *jadit se* (i *jādat se*) zabilježeni kod Takača (2004) i Pokornog (2012) imaju značenje 'gnjev', 'srdžba', 'jad', 'ljutnja', 'otrov' te 'ljutiti se', 'srditi se'. Ovi primjeri ne bi bili pravi lažni parovi jer se i u nekim hrvatskim varijetetima (npr. u Dalmaciji) koriste u značenju 'ljutnja', a ujedno su etimološki povezani jer i Skok (1971) navodi da se riječ *jad* može odnositi i na 'gnjev', 'ljutinu', 'otrov', 'bijes', etimološki je povezujući s oblicima (*j*)*idit se* u Dalmaciji. I Jojić i Žužul (2015) te Šonje i dr. (2000) navode više značenja leksema *jad*: 'duševna bol, patnja, velika žalost, tuga', 'materijalno ili tjelesno teško stanje, nevolja, bijeda, siromaštvo, nesreća', ali Jojić i Žužul (2015) ističu i značenje 'osjećaj bijesa, ljutnje na koga ili što, ogorčenost, ozlojeđenost'. Ostali primjeri, *kita*, *ljetu* i *malina* također spadaju u tzv. rubne primjere lažnih parova jer su njihova osnovna, prototipna značenja u hrvatskim govorima u Slovačkoj 'grana', 'godina' i 'dud', a ta značenja bilježi i Skok (1971). Dok se u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku *ljetu* u značenju 'godina' označava kao arhaično i knjiški¹³, druga dva leksema ne navode se sa značenjima zabilježenima u prikupljenom korpusu (v. Hrvatski jezični portal; Anić 1994), dok Jojić i Žužul (2015) uz leksem *kita* navode i značenje 'grana otkinuta od stabla'.

U drugu se potkategoriju ubrajaju tzv. posuđenički parovi. U gradišćansko-hrvatskim govorima u Austriji tipičnim bi primjerom bio leksem *stakaoce* u značenju 'čša'. U njemačkom leksem (*das*) *Glas* označava 'staklo' i 'čša'. Pod njemačkim se utjecajem značenje proširilo te osim stakla kao materijala obuhvaća i čša, i to u deminutivnom obliku *stakaoce*, za razliku od hrvatske umanjene *stakalce*. Sličnom je analogijom došlo i do proširenja značenja u hrvatskim govorima u Slovačkoj. *Stakálce* u značenju 'čša', naime, zabilježeno je i u idiomu Devinskog Novoga Sela (Pokorný 2012), a vjerojatno je također u pitanju utjecaj njemačkoga jezika.

U ovu skupinu ubrajamo i leksem *mačka* koji se pojavljuje u dvama značenjima: 1. 'životinja'; 2. 'kuka za vađenje stvari iz bunara'. U drugom značenju, koje je preuzeto iz slovačkoga jezika, riječ je o lažnom paru s hrvatskom riječju *mačka* koja se ne pojavljuje u ovom drugom značenju, ali ovaj se par ipak može smatrati djelomičnim jer se jednim, i to prototipnim značenjem podudaraju. Jojić i Žužul (2015) bilježe i dodatna značenja leksema *mačka*: 'klin na kolima' i 'prijeklad-željezna prečaga na nogarima na koju se na ognjištu postavljaju duži komadi drveta'. U ovu se skupinu može ubrojiti i leksem *hlap* koji u hrvatskom standardnom jeziku označava 1. 'vrstu morskog raka', a navodi se i u arhaičnom značenju 2. 'kmet' ili 'sluga'. U hrvatskim se govorima u Slovačkoj pod utjecajem većinskoga jezika (usp. slov. *chlap*) leksem *hlap* pojavljuje u značenju 'muškarac'. No moramo napomenuti da se leksem *klapac* u značenju 'dječak' pojavljuje u nekim dijalektima (npr. u imotskom i obližnjem hercegovačkom području).¹⁴

¹³ Jednako kao i *letu* u slovačkom jeziku.

¹⁴ Usp. i Šegrt Hlapčić.

Pojmom lažni lažni par tumači se primjer leksema *jarac*. U hrvatskom jeziku *j̄arac* obuhvaća sljedeća značenja: 1. 'mužjak koze'; 2. a. 'nogari za piljenje drva'; 'konj'; 'koza'; b. sport 'gimnastička sprava za preskakanje'; 'konj'; 'kozlič'; 3. 'zodijački znak', dok homografnu leksem *járac*, koji je znatno manje poznat, označava 'jari ječam', 'jarić'. Riječ je, dakle, o fonološkoj opreci, ali i različitoj učestalosti uporabe. U hrvatskim govorima u Slovačkoj leksem *jarac* pojavljuje se upravo u značenju 'ječam' i sami govornici smatraju ga lažnim parom u odnosu na hrvatski standardni jezik jer ne poznaju njegov homografnu parnjak.

6. ZAKLJUČAK

U ovom je radu pojava lažnih parova između (gradišćansko)hrvatskih govora u Slovačkoj i Austriji s jedne strane i hrvatskoga standardnoga jezika s druge strane analizirana na više razina – međujezičnoj, unutarjezičnoj i međudijalektnoj. Odabrani parovi ilustriraju slojevitost ove leksičko-semantičke kategorije te nužnost uvođenja dodatnih podjela. Vođeni kriterijima navedenima u radu, uz dvije osnovne kategorije potpunih i djelomičnih parova, uvode se još tri potkategorije: etimologijski, posuđenički i lažni lažni parovi. Analiza usto upućuje i na zaključak da je, posebice u istraživanim varijetetima, nemoguće zanemariti etimologiju i dijakronijsku perspektivu. Kao što je vidljivo iz analize, kod nekih je primjera teško jednoznačno odrediti kojoj bi skupini pripadali, a osim toga vrlo mali broj primjera može se smatrati pravim ili potpunim lažnim parovima. Budući da je riječ o istraživanju koje je još u tijeku, u ovom je radu prikazana samo jedna od mogućih analiza i kategorizacija maloga broja primjera. No već i ovi primjeri pokazuju kakva se sve pitanja nameću kod pojave lažnih parova, ne samo za osobe koje žele svladati neki jezik ili varijetet, nego i kod samih govornika tih jezika, odnosno varijeteta.

LITERATURA

- Antunović, Goranka (1996) „Anglicizmi i prevođenje: bez *konzultinga* nema *happy endu*“, *Suvremena lingvistika*, 41/42, str. 1–9.
- Blažeka, Đuro (2011) „Lažni prijatelji“ između hrvatskoga standardnoga jezika i medimurskoga dijalekta“, *Filologija*, 57, str. 1–33.
- Blažeka, Đuro (2014) „Pseudoanalogonimija u kajkavskom narječju“, *Slavica Wratislaviensia*, 159, str. 45–57.
- Brdar, Mario (1992) „Lažni prijatelji i teorija jezičnih dodira“, u: HDPL zbornik *Strani jezik u dodiru s materinskim jezikom*. Marin Andrijašević i Yvonne Vrhovac (ur.). Zagreb, HDPL, str. 219–223.
- Broz, Vlatko (2008) „Diachronic Investigations of False Friends“, *Suvremena lingvistika*, 66(2), str. 199–222.
- Chamizo-Domínguez, Pedro J.; Nerlich, Brigitte (2002) „False friends: their origin and semantics in some selected languages“, *Journal of Pragmatics*, 34, str. 1833–1849.

- Ivir, Vladimir (1978) *Teorija i tehnika prevođenja: udžbenik za II god. pozivnouslymerenog obrazovanja i vaspitanja srednjeg stupnja prevodilačke struke*, Sremski Karlovci: Centar „Karlovačka gimnazija“ Sremski Karlovci.
- Kinda-Berlakovich, Andrea Zorka (2017) „Razlike u čakavskim ikavsko-ekavskim govorima sjevernoga i gornjega Gradišća“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 21, str. 163–176.
- Grbić, Jadranka (1994) „Obrazovni jezik – materinski govor“, *Migracijske teme*, 10, str. 1–30.
- Lewis, Kristian (2002) „Rječnik hrvatskih i slavenskih *lažnih prijatelja*“, *Filologija*, knjiga 38–39, str. 1–6.
- Lewis, Kristian (2016) *Lažni prijatelji: s Rječnikom hrvatsko-ruskih lažnih prijatelja*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Ljubičić, Maslina (2003) „Lažni parovi i etimologija“, *Filologija*, 40, str. 79–88.
- Ljubičić, Maslina (2011) *Posuđenice i lažni parovi*, Zagreb: FFpress.
- Neweklowsky, Gerhard (1995) „Hrvatska narječja u Gradišću i susjednim krajevima“, u: Kampuš, Ivan (ur.): *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Rotter, Ivan (1996) *Überblick über die Literatur bei den Burgenländischen Kroaten nach dem 2. Weltkrieg*, Wien: Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie eingereicht an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2. Ausgabe.
- Samardžija, Marko (1989) „Homonimi u hrvatskom književnom jeziku“, *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, 24, str. 1–7.
- Vážný, Václav (1925) „V. kapitola Nářečie: O chorvátském 'kajkavském' nářečí Horvátského Gróbu“, u: Anton Václavík, *Podunajská dedina v Československu*, Bratislava, str. 110–176.
- Vranješ-Šoljan, Božena (2005) *Gradišćanski Hrvati: između tradicije i suvremenosti*, Zagreb: Educa.
- Vulić-Vranković, Sanja; Petrović, Bernardina (1999) „Govor Hrvatskoga Groba u Slovačkoj“, *Korabljica*, 9, str. 3–113.

IZVORI

- Anić, Vladimir (1994) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi liber.
- Balaž, Joško (1991) *Hrvatski dialekt u Devinskom Nuovom Selu*. Devinsko Novo Selo – Bratislava: Hrvatski kulturni savez u Slovačkoj.
- Baláž, Juro (2013) *Vrát'anje domuom*, Hrvatski kulturni savez u Slovačkoj.
- Duden – Deutsches Universalwörterbuch. 4. prerađeno i prošireno izdanje, Dudenverlag: Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich, 2001.
- Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik, Kommission für kulturelle Auslandsbeziehungen der Republik Kroatien / Institut za hrvatski jezik, Zagreb – Eisenstadt, 1991.
- Hrvatski jezični portal (<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, pristupljeno 20.9.2017.)
- Janković, Radoslav (2007) *Ljeto va jačka Hrvatskoga Jandrofa – Rok v piesnach Jaroviec*, Hrvatski kulturni savez u Slovačkoj.
- Jojić, Ljiljana i Žužul, Ante (2015) *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

- Králik, Ľubor (2015) Stručný etymologický slovník slovenčiny, Bratislava: VEDA, Jazykovedný ústav ĽS SAV.
- Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik, Amt der Burgenländischen Landesregierung; Landesarchiv – Landesbibliothek, Kommission für kulturelle Auslandsbeziehungen der SR Kroatien, Institut für Sprachwissenschaft IFF, Eisenstadt – Zagreb, 1982.
- Pjesme glušu dalje... (2011) Bratislava: Hrvatski kulturni savez u Slovačkoj.
- Pokorný, Viliam (1991) Rič tr drivo – Slovo a drevo – Drivoriz – Drevorezb, Bratislava, Djevinsko Nuovo Selo.
- Pokorný, Viliam (2006) Devínska sa smeje. Nuovo Selo se smeje, Bratislava: Chorvátsky kultúrny zväz na Slovensku.
- Pokorný – Tica, Viliam (2012) Rič k riči – Slovo dalo slovo – Parémie v chorvátskom náreči Devinskej Novej Vesi, Bratislava, Devínska Nová Ves.
- Ružovič, Richard; Čorej, Martin (1993) Jáčimo s pirani, Bratislava: Hrvatski kulturni savez u Slovačkoj.
- Skok, Petar (1971) Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. (<https://bs.scribd.com/doc/32934467/Petar-Skok-Etimologijski-Rjecnik-Hrvatskoga-Ili-Srpskoga-Jezika>, pristupljeno 25.9.2017.)
- Slovenské slovníky (<http://slovníky.juls.savba.sk/>, pristupljeno 1.10.2017.)
- Ščukanec, Aleksandra (2011) Njemačko-hrvatski jezični dodiri u Gradišću, Zagreb: Hrvatska matiča iseljenika.
- Šonje, Jure i dr. (2000) Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Školska knjiga.
- Takač, Ferdinand (2004) Rječnik sela Hrvatski Grob, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

SUMMARY

Aleksandra Ščukanec, Anita Skelin Horvat, Ivana Čagalj
ON "JUNAK" AND "JARAC": THE ANALYSIS OF FALSE FRIENDS IN
THREE VARIETIES OF CROATIAN

This paper deals with the analysis of homonyms in three varieties of Croatian language – two (Burgenland)-Croatian varieties used by speakers in Austria and Slovakia and in standard Croatian. The basis of Burgenland-Croatian varieties is the Chakavian dialect. Whereas Burgenland-Croatian in Austria is standardized, in Slovakia there are four non-standardized local idioms that are under the strong influence of the Slovak language. Due to centuries-long intralinguistic influences, not only by the majority languages, these varieties have experienced significant changes at all linguistic levels. Since the varieties of Croatian enclaves in Central Europe have developed independently of the land of origin, a comparison of the so called false friends in these three varieties of Croatian is a very interesting area from the perspective of (diachronic) semantics. The analysed examples were singled out from the corpus comprised in the field research, and some are found in the dictionaries of (Burgenland)-Croatian speeches in Austria and Slovakia and other written sources.

Key words: *false friends, (Burgenland)-Croatian varieties, Slovakia, Austria*

Kristina Blecich

SEMANTIČKO POLJE POMORSTVA U FIJUMANSKOM DIJALEKTU

Rad donosi semantičku i etimološku analizu odabranih riječi iz semantičkog polja 'pomorstvo: more, geomorfologija, meteorologija, plovidba, plovila, ribolov, morska fauna i flora', koje su prikupljene istraživanjem na terenu provedenom 2010. u sklopu Završnog rada, te njihovu usporedbu s dijalektnom građom u rječnicima fijumanskog dijalekta. Terminologija za upitnik preuzeta je iz Istriotskog lingvističkog atlasa (Atlante linguistico istrioto) G. Filipija i B. Buršić-Giudici.

*mag. philol. ital. Kristina Blecich,
EDIT – Novinsko-izdavačka kuća;
PhD student pri Sveučilištu u Zadru*

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 811.131.1'282(497.5Rijeka)

Fijumanski urbani govor pripada obitelji mletačkih dijalekata. U uporabi je u gradu Rijeci i njegovoj neposrednoj okolini. Tijekom stoljeća različiti su jezici utjecali na taj idiom: hrvatski, njemački, mađarski, francuski i talijanski književni jezik. To je jezik kojim se identificira talijanska manjina u Rijeci. Talijanski dijalekt grada Rijeke usko je vezan uz obitelj i upotrebljava se u nekim određenim situacijama, koje ovise o kontekstu. Ne postoji službena gramatika no u upotrebi je Rječnik fijumanskog dijalekta (Dizionario del dialetto fiumano, I–II–III, Samani, 2007) kao i Fijumansko-talijanski te Talijanski – fijumanski Rječnik (Dizionario fiumano – italiano, italiano – fiumano, Pafundi, 2011).

Ključne riječi: *fijumanski dijalekt, pomorstvo, ribe, semantika, etimologija*

1. UVOD

Fijumanski dijalekt je primjer manjinskog autohtonog urbanog dijalekta kojemu zbog progresivnog smanjivanja zajednice koja ga govori i odlika složene višejezičnosti u koju je uronjen prijeto opasnost od izumiranja.

Polazište ovog istraživanja je *Istriotski lingvistički atlas (Atlante linguistico istrioto)* G. Filipija i B. Buršić-Giudici. Građa na fijumanskom dijalektu prikupljena je 2010. terenskim istraživanjem za Završni rad te je uvrštena u *Lingvistički atlas Istre i Kvarnera: Rijeka*. Uspoređena je zatim s dijalektalnom građom u rječnicima fijumanskog dijalekta (*Dizionario del dialetto fiumano, I–II–III*, S. Samani, 2007) i Fijumansko – talijanskim te Talijansko – fijumanskim Rječnikom (*Dizionario fiumano – italiano, italiano – fiumano*, N. Pafundi, 2011).

U radu smo se usredotočili na semantičko polje koje obuhvaća lekseme za pomorstvo. Prikupljeno je ukupno 435 termina, a u članku je obrađeno 31 leksičkih jedinica. Semantičko polje pomorstva obiluje romanizmina, obuhvaća riječi vezane za područje mora, geomorfologije, meteorologije, plovidbe, plovila, ribolov, morske faune te flore. Obradenim leksemima utvrđene su neposredne i daleke etimologije prema temeljnim etimološkim priručnicima romanistike. Za utvrđivanje neposredne etimologije koristili smo se rječnicima za istromletački, mlerački i tršćanski govor, a za daleku etimologiju etimološkim rječnikom talijanskog jezika Cortelazza i Zollija, Skokovim i Vinjinim etimološkim rječnicima (*Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimološkom rječniku I–II–III te Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva I–II*).

2. SEMANTIČKO-ETIMOLOŠKA OBRADA FIJUMANSKIH LEKSEMA IZ SEMANTIČKOG POLJA POMORSTVA

2.1. RIBOLOV

Za leksem „olovo” u fijumanskom dijalektu koristi se *piombin* (DFIIF 133), s tal. značenjem „piombino (della lenza); pallina d'acciaio”. Boerio za *piombini* (DDV 511) piše *voce ant. che dicevasi da' Pescatori per Piomban, cioè que' piombini che tengono perpendicolari le reti in mare sospese dai sugheri* (DDV 511). Riječ je potvrđena u *Vocabolario Giuliano*, sa značenjem „pezzetti di piombo che tengono perpendicolari le reti in mare” (VG 792), u *Dizionario – vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana* (DVDTLI) i u *Grande dizionario del dialetto triestino* (GDDT 468). Riječ je nastala iz lat. *plūmbu(m)* (ie. podrijetla) (DELI 1198).

Rete de pesca „mreža”, tal. *rete (da pesca)* u fijumanskom dijalektu ima isti oblik kao i u tal. *rete*. U *Dizionario del dialetto fiumano* (DDF III: 6) pronalazimo *rẽde*, što je potvrđeno i u DDV 560; VG 866; DVDTLI i GDDT 515, s obrazloženjem *izraz pripada istromletačkim dijalektima i rijetko se koristi u Rijeci, gdje prevladava oblik „rete” (...)*. Etimologija upućuje na lat. *rēte*, nepoznate daleke etimologije. Cortelazzo i Zolli pišu kako je izvorni naziv bio oblik *retina(m)* (DELI 1352).

„Tonolovka (mreža)”, tal. *tonnara*, terenskim je istraživanjem u Rijeci potvrđena kao *tonèra*, ali Samani bilježi leksem u obliku *tonàra* „rete da chiusa per la cattura del tonno” i piše još *la tonara de Preluca ieri ga pescado duecento toni: un bel colpo* (DDF III: 90). Riječ je preuzeta iz istromlet. *tonèra; tonara* (DDV 756; VG 1162; GDDT 743) < tal.

tonnara < *tonno* < dolazi od kasnolat. *tōnnu(m)*. Daleka etimologija je gr. *thýnnos* (DELI 1705), što je potvrđeno i kod Vinje: *Latini su riječ preuzeli od Grka thynnus; thunnus; tunnus* (JF I: 297).

Fijumanska riječ *venderigola de i peši, rivendugliola* (DDF III:102), sa značenjem „prodavačica ribe”, jednaka je istromletačkom *venderigola = voce antica usata nelle prose del nostro Calmo, che si dice ancora dagl'idioti* (DDV 785; VG 1210; DVDTLI; GDDT 779) i može se usporediti s tal. riječi *venditrice* (DELI 1796). Daleka etimologija je lat. *vēndere = vēnu(m) + dāre* „dare in vendita (dati na prodaju; prodati)” (V. *venàle*). Iz tog oblika je nastao pridjev *venditrice(m)* (DELI 1796). Prema Doriji oblik *venderigola* je proizašao iz lat. *venditricula*, što je deminutiv od *venditrix* „venditrice” („prodavačica”, GDDT 779). Sinonim za *venderigola de i peši* u fijumanskom dijalektu je *pešivendola*, (tal. oblik je *pescivendola*) a riječ proizlazi iz lat. *pscivendolus* (srednjovj. lat. iz Firence 1348.) sa značenjem „prodavač ribe” (DELI 1177).

2.2. MORSKA FLORA I FAUNA

Imenica *arbòn* „vrsta ribe ružičastocrvene boje” (DDF I: 6), „arbut” (*Pagellus erithrynus*) čini sastavni dio fijumanskog vokabulara. Riječ je o kroatizmu *arbut* (HER 56) koji dolazi iz mlet. *alboro*. Boerio definira *alboro* kao *vrstu ribe crvene boje nazvana u Istri rabòn. Odavdje i tal. naziv* (DDV 28); *arbora* (SKOK I: 56); *arbone; arboro* (HER 56) ili iz dvojakog ven. izvorišta *arboro / ribòn* (JE I: 21). Vinja objašnjava kako je oblik na *-on* (*ar-bon*) nastao istočno od mletačkoga (JF I: 423).

Fijumanski leksem *asinèl* (*Merluccius vulgaris*), tal. *nasello* (DDF I: 7) „oslić”, potvrđen terenskim istraživanjem u Rijeci i zapisan u Samanijevom *Dizionario del dialetto fiumano*, jednak je istromletačkom *asinèl* (VG 42) i dolazi od latinske riječi *asellus* (DELI III: 793). Lemu nalazimo i kod Vinje u varijantama *asello; asinello; pesce asinino* i *nasello* (JF I: 258).

Za riječ „lignja” (*Loligo vulgaris*) u fijumanskom se koristi lema *calimaro* (DDF I:31). Leksem je preuzet iz istromlet. *caramàl* ili *calamàro; calimàro* (DDV 136; VG 148; GDDT 111), koja dolazi od tal. *calamaro*. Daleka etimologija nas upućuje na lat. *calamus* (JF II: 62), a proizašla je iz starolat. *calamarium* „kutija za olovke” (REW 1485), od *calamus* „Schreibrohr” (JE II: 46; GDDT 111). Cortelazzo i Zolli pišu kako se naziv riječi *calamaio* veže uz crnu tekućinu koju taj mekušac ispušta u slučaju opasnosti (DELI 271).

„Galeb klaukavac” (*Larus cacchimans*), tal. *gabbiano reale*, u fijumanskom se kaže *cucàl* (DDF I: 58). Imenica dolazi od mlet. *cucàl; cocàl* (VG 273; DDV 174; DVDTLI; GDDT 161). Uzima se u obzir onomatopejsko podrijetlo riječi. G. Alessio smatra kako je ornitnim izvor prov. *caucala* „vrana”, te kako je taj grecizam preuzet u ligurskome odakle se proširio po Italiji (JE II: 78). Prema Doriji također je riječ o grecizmu *kaukaliās* (ime neidentificirane ptice) ili *kouk(i)álēs* (preko lat. *caucāla*, GDDT 161).

Imenicu *glavòz* s tal. oblikom *ghiozzo* „glavoč” (DDF II: 6) pronalazimo u mlet. kao *glavoz* (VG 440). Riječ je o posuđenici iz čakavskog narječja *glavoč*; *glavoc* (JF I: 198; HER 385). Ponekad, značenje *glavoca* može biti i pogrdno, sa značenjem „velika glava; klip”. Daleku etimologiju pronalazimo u bug. *glavoč* (JF I:198).

Fijumanski leksem *grèben* „greben; hrid” (DDF II: 10), iako potvrđen u mlet. rječnicima kao *grèbani*; *grèbeno*; *grèbeni* (DDV 316; VG 455; DVDTLI; GDDT 281) posuđenica je iz hrv. *grèbèn* (HER 403). Što se tiče prijevaja (apofonije) *grab-*, *greb-*, *grob-*, postoje slavenski paralelizmi, kao što je to i u indoeuropskim jezicima (SKOK I: 599) a daleka etimologija je slavenska *greb-* (SKOK I: 599).

Imenica *lanzàrda* „lokarda” (*Scomber colias*) (DDF II: 32), preuzeta je iz istromlet. *lanzardo* „pesce di mare più grande dello sgombero comune” dok je tal. oblik *lanzardo* (DELI 847). Plinio je nazivao tu vrstu ribe *lacertus*, što je potvrđeno u slijedećim rječnicima: DDV 360; VG 525; DVDTLI; GDDT 321; RČGR 142 i JF I: 283.

Skok smatra da je u mletačkom dijalektu lat. riječ *lacerta* dobila još jedno suvišno *n* pa glasi *lanzarda* (SKOK I: 59). Daleka etimologija upućuje na lat. *lācertu(m)* „lucertola = gušterica”, zbog svog oblika (GDDT 321; REW 4821a). Nastavak *-àrdo*, koji je zamijenio *-èrto* prisutan je i u drugim romanskim dijalektima, dok je utjecaj *lanza* „lancia” tipičan za mletački (DELI 848; JE II: 128).

Vrsta ribe „minčun” (*Engraulis ancrasicholus*) u talijanskom dijalektu grada Rijeke kaže se *minciòn* „riba malih dimenzija, izduženog oblika i plave boje” (DDF II: 54; VG 630; GDDT 378). Oblik na tal. standardnom jeziku je *acciuga* (DFIIF 185). Osim u istromlet., riječ je prisutna i u čakavskom dijalektu kao *minčòn* (RČGR 159). Skok drži da *inčun* ide naporedo s mlet. *in'čo* > *in'čuo*, dobivši sufiks *-un* i *-k*; dok *m-* u *minčun* / *menčun* potječe zacijelo od unakrštanja sa *miči* „malen”. Izvor je gr. *ἄφῶη*. Oblici *inčun*, *minčun* i *menčun* s obzirom na fonetsku pojavu *an* > *in* kao u *Uncun* pored *lānciùn*, mogu biti i dalmato–romanski leksički ostaci (SKOK I: 41). Vinja pretpostavlja mogućnost da se u nazive za *Engraulis* umiješala preko sadržaja *mentula* i forma izraza mlet. *minchiòn* [minčon] koju REW tumači upravo kao rezultat križanja *mintula* + tal. *coglione* (ven. *cogìon*) (JE II: 15–16). Anić smatra kako mlet. *incio* dolazi od tal. *ancina* a daleka etimologija leksema je gr. *aphýē* (HER 470).

Za riječ „pišmolj” (*Gadus merlangus*), tal. *pesce molo*, koristi se *molo* „vrsta bijele ribe vrlo cijenjena u Rijeci” (DDF II: 57). Etimon je preuzet iz istromlet. *molo* „pesce di mare di carne molto delicata” (DDV 422; VG 640; DVDTLI; GDDT 384). Vinja tako objašnjava daleku etimologiju *mol(o)* se mora izvoditi iz lat. *mollis* „mek”, jer je meso svih riba iz reda *Gadidae* vrlo mekano (JE III: 22; GDDT 384). Skok i Anić navode kako oblik *pišmolj* (RČGR 208) dolazi od tal. *pesce molo* (SKOK II: 646; HER 952). Samani piše za tu vrstu ribe: *solo el molo de amo el xe veramente bon; i moli che i ciosoti pesca co la rete i xe strapazadi; i moli i se pol dar anca ai maladi, tanto i xe leggeri; el molo xe bon solo se xe freschis(s)imo* (DDF II: 57).

Imenica *ociàda* (DDF II: 69), „ušata” (*Oblada melanura*) je istromlet. posuđenica *ochiàda*; *ociada*; *oçada* (DDV 446; VG 694; HER 852; DVDTLI; GDDT 407, JF I: 447), usp. s tal. *occhiata* „jestiva riba velikih očiju, oštih zuba i malih usta” (DELI 1058). Perugia u *Elenco dei pesci dell'Adriatico* navodi pučki naziv *occiada* (nome volgare). Prema Vinji, *oçada* sreće se na svega nekoliko mjesta u Istri (...). *Oçada* je posuđenica iz ven. *ochiada*, *ochià* „pesce occhiata o melanuro”, svi mlet. popisi ističu samo taj oblik. Očigledno je da je riba dobila ime „ab oculorum magnitudine”, kako Aldrovandi tumači romanske nazive za *ušatu* (JE II: 222–223). Prema Doriji, riječ je nastala iz ženskog roda lat. pridjeva *oculatus* „velikih očiju”, što je glavno obilježje ove ribe (GDDT: 407).

Za leksem „ovrata” *kòmarča* (*Sparus aurata* = *Chrysosphrys aurata*) fijumani koriste riječ *oràda* „riba nježnog mesa koja je dobila ime po zlatnoj mrlji iznad očiju” (DDF II: 72). *Orada* je istromlet. posuđenica (DDV 453; VG 705; DVDTLI). Talijanski oblik *oràta* nastao je iz lat. *oràta(m)*; *aurata* „pregiato pesce osseo, marino, con i fianchi dorati a strisce scure, vorace, predilige fondali ricchi di vegetazione” (DELI 1083; JE II: 221; JF I: 215). Oblik je potvrđen i kod Dorije, *parallelamente alla voce ital. orata i termini dialettali sono continuatori del lat. auràta in quanto detto pesce presenta una striscia dorata sul capo* (GDDT 413).

„Kamenica” (*Ostrea edulis*) je *óstriga*, tal. *ostrica* (DDF II:74). Radi se o venecijanizmu *óstriga*; *òstrega*; *ostrèga* (VG 714; DDV 459; DVDTLI; GDDT 418; SKOK II: 573; HER 893) nastalom od tal. *òstrica* (SKOK II: 573). Oblik dolazi od *ostrea*, što je latinizirana posuđenica iz gr. *óstreon*; *óstreion* (JE I: 232; HER 893; GDDT 418). Grčki je naziv jednak *óstrakon* „conchiglia, guscio di vari animali marini” („školjka”), iste indoeur. obitelji *ostéon* sa značenjem *osso* „kost” (DELI 1101).

Leksem „dagnja” (*Mytilus galloprovincialis*) u fijumanskom dijalektu je *pedòcio*, tal. *cozza* (DDF II: 86). Riječ je preuzeta iz ven. *pedocio*; *pedochio*, *peochio* (VG 754; DDV 490; DVDTLI; GDDT 445). Skok je objasnio preuzimanje iz tal. – mlet. *pedocchio* „uš” (SKOK II: 630) a Vinja iz lat. *peduculus*, s istim značenjem (JF II: 162). Mlet. lik nastavlja v. lat. *peduculus*, *pediculus* (JE III: 11; GDDT 445).

Talijanska dijalektalna imenica *pes(s)e*, tal. *pesce* (DDF II:91) s hrv. značenjem „riba”, jednaka je istromlet. *pesse* (DDV 496; VG 768; DVDTLI GDDT 452). Etimon pronalazi mo u lat. *pisce(m)*, *piscis* (ie. podrijetla) (DELI IV: 914; GDDT 452).

„Sitna riba”, tal. *minutaglia*, *pesce minuto*, na tal. dijalektu grada Rijeke kaže se *peše piccolo*; *minudàia* „više vrsta sitne ribe niske kvalitete, koja se poslužuje frigana” (DDF II: 54). Riječ *minudàia* je potvrđena u *Vocabolario Giuliano*, u *Dizionario-vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana* te u *Grande dizionario del dialetto triestino* kao *minudàia* (VG 631; DVDTLI; GDDT 378). Boerio za isto značenje daje naziv *minuagia de pesse* „frittume o minutaglia di pesce; pesce piccolissimo da friggere” (DDV 417). *Minudàia*; *minuagia* dolazi od tal. *minutaglia* „količina sitnih i beznačajnih stvari” i od

pesce minuto „pesciolini (ribice)”. Daleki etimon nalazimo u lat. izvedenici *minutālia*, koja je množina srednjeg roda pridjeva *minūtu(m)*, *minutāle(m)* „malen” i *minūtia(m)* (DELI 984; GDDT 378).

„Morski jež”, tal. *riccio di mare* je *porcošpin* (DDF II: 103). Neposredna etimologija je mlet. *porcošpin* (DDV 525; VG 817; DVDTLI; GDDT 486), preuzeta iz tal. *porcošpino* „istrice” („dikobraz”), nastala iz govornog lat. *porcošpinu(m)*, dok daleku etim. pronalazimo u gr. *akanthóchoiros* (DELI 1231; GDDT 486). Na fijumanskom i talijanskom riječ *porcošpin* / *porcošpino* je ista ali se razlikuje po značenju.

Riječ *pužici* „lumachine d'orto o di mare; vrtni ili morski pužići” (DDF II: 108) je hrv. posuđenica *pužić*, umanjena od *puž* (HER 1082). Korijen je slavenskog i praslav. podrijetla *puž-*, sa značenjem „gmaziti; klizati; omicati se” (SKOK III: 83–84).

Fijumanski leksem *rācoviza* „granchio di mare” (DDF III: 4), „morski rak”, preuzet je iz hrv. *rākovica* (HER 1091; JE III: 105). Etimon je praslav. *rāk*, *rakovica* „femmina di granchio (ženka raka)” (SKOK III: 102). Za istog ljuskara fijumani koriste sinonim *granzèvola* (DDF II: 9), što je mletačka posuđenica od oblika *grancèola*, *grancevola*, *granzèvola*, *gransèvola* (DDV 314, VG 452; DVDTLI; GDDT 278; JF II: 95).

U Jadranskim etimologijama pronalazimo termin *grāncigula*, „rakovica” (JE I: 185). Vinja piše kako je Skok veoma brzo apsolvirao postanak termina označivši ga kao venecijanizam od lat. deminutiva *cancriculus*, slijedeći u tome Meyer-Lübkea (REW 1576). No ta etimologija nije prihvaćena od strane svih etimologa. A. Prati jedini vodi računa o dimenzijama referenta, koje su u ovom slučaju presudne: *Teško da je grancèola cancriculus* „račić”, iz razloga što i „granceola” je vrsta većeg raka. Mlet. je „grancèola/granseola” nastalo iz potrebe da se označi ženski rod u opreci prema *granzo*, *gransòn*, koji označavaju muški rod jednako kao i nazivi „granco” i „granzo” (JE I: 186). Oblici *granco* i *granzo* potvrđeni su i u *Dizionario del dialetto fiumano* (DDF II: 9).

„Raža; kamenica” (*Raja clavata*), tal. „razza chiodata”, na fijumanskom se kaže *rāza* „riba romboidnog oblika prisutna u Jadranskom moru” (DDF III: 6). Riječ je o istromlet. posuđenici *rasa*; *razza*; *rasa*, istog značenja (DDV 553; VG 858; HER 1112; GDDT 511). Daleka etimologija je lat. *rāia(m)*, nepoznatog podrijetla (DELI 1328; HER 1112; GDDT 511; REW 7016).

Naziv vrste ribe *sanpjèro* „kovač” (*Zeus faber*), tal. „pesce San Pietro” preuzet je iz istromlet. *sanpiero* „morska riba poznata iz davnina po nazivu *Faber* i da' Sistem, nazvana potom *Zeus Faber*. Njen je oblik sličan oradi. Sa svake strane ima veliku okruglu crnu mrlju” (DDV 598). Rosamani i Doria daju primjer *sampiero* (VG 923; GDDT 549) a Vinja *sanpjero* (JF I: 254). Ime poznate ribe vezuje se uz velik broj legenda stoga ostavljamo otvoreno pitanje podrijetla naziva. Riječ je prisutna u *Dizionario-vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana* u obliku *sanpiero* (DVDTLI). Vinja smatra da je oblik *sanpjèro* aloglotski neprilagođeni ihtionim. Ven. antropnim *Piero*, *Pierin*, nastavlja lat. *Petrus* kako

su lat. prevoditelji preveli gr. πέτρος, koje u lat. nije postojalo kao ime, a u gr. je značilo „kamen, stijena” (JE III: 27). Daleka etimologija je lat. *piscis San Petri* (DELI 1177).

Boerio u *Dizionario del dialetto veneziano* piše:

Il nome vernacolo San Piero gli è derivato dalla tradizione nata nei tempi superstiziosi, e tuttavia mantenuta fra gli idioti pescatori, che le dette due macchie nere siano rimaste a tal pesce dalla impressione delle dita di S. Pietro nel prenderlo (DDV 598).

Cortelazzo navodi više mogućnosti podrijetla imena:

Perché il pesce abbia preso il nome dell'apostolo sarà quesito da porre ai competenti di tradizioni (...) fra tutti i pesci messi ad arrostito sulla brace da San Pietro solo questo non riusciva a cuocersi; il Santo, allora, stizzito, l'avrebbe colpito sul fianco con un tizzone, mentre nessuno ricorda che l'apostolo ha trovato sulla bocca di un pesce la moneta per pagare il tributo al tempio. Jedna druga Cortelazzova teza kaže: San Pietro non conosceva l'arte del pescare, altrimenti non si sarebbe mai sognato di tirare la sciabica (o tratta) da terra verso il mare, ma viceversa. Fu il Signore a suggerirgli d'invertire il senso della rete e così la pesca poté essere fruttuosa: il primo pesce che il Santo afferrò dal sacco colmo della rete fu il sampietro (DELI 1177–1178).

Leksem *sardèla* „srdela” (*Clupea pilchardus* = *Sardina pilchardus*), tal. „sardella”, pronalazimo u istromlet. kao *sardèla* „vrlo poznata vrsta male ribe koju se nazivalo Sardinia” (DDV 601; VG 933; DVDTLI; HER 1227; GDDT 552; JF I: 369). Prema Vinji (JE III: 152–154 i JF I: 372) Skokova su tumačenja neodlučna: nema tvrdnje iz kojeg smo jezika naziv preuzeli, *sardela* je latinski deminutiv od *sarda* (GDDT 552). Iako deminutivni oblik *sardella* nije u lat. potvrđen i iako je izvedenica *sardella* nastala tek u tal. jeziku, Skok je ipak smatrao da ima razloga da *sardelu* pribroji dalmatskim prežicima.

Pridjev *sardus* dolazi od „iz Sardinije”, što je potvrđeno u DELI 1439; SKOK III: 318 i RČGR 251. Na kraju, Vinja piše: nema nikakve sumnje da je termin *sardela* došao iz dijalekata sjevernog dijela suprotne obale jer se lako ujeriti da oni odreda označavaju *Clupea pilchardus* s pomoću realizacija na -ella: ven. *sardela*. Jedino ispravno je tvrditi da je *sardella* mletački leksički element (JE III: 152–154 i JF I: 372). Samani u *Dizionario del dialetto fiumano* piše: *Ti vol saver come se prepara le sardele? Fa cus(s)i: netile, levighe le s'ciame, stivile in tecia con ojo, petersemolo e ojo tazadi (tritati) fin fin, un poco de pangratado, sal e pevere: pochi minuti de bojo e le xe pronte* (DDF III: 23).

Leksem „škamp” (*Nephros norvegicus*), tal. „scampo”, u fijumanskom dijalektu ostaje *scampo* „ukusan ljuskar kvarnerskog područja, bijelo-ružičaste boje” (DDF III: 31, DFIF 148). Riječ se koristi i u istromlet. *scampo* „vrsta morskog raka dugog repa. Rep je jestiv i vrlo tražen na tržištu” (DDV 617; VG 957; DVDTLI; GDDT 576; JF II: 91). Podrijetlo riječi pronalazimo u grč. *kámpē* „gusjenica; izvijena, zavinuta životinja” koja dolazi od *kámptēin* „zakriviti”, indoeur. podrijetla (DELI 1455; GDDT 576). Isto je potvrđeno kod

Vinje, koji dodaje kako se radi o *pronalaženju mjesta u tal. sustavu i uklapanju u brojnu paradigmu ven. glagola scampar* (DDV 617) „pobjeći”, „dare a gambe”, a taj semantizam dobro odgovara osnovnoj crti ponašanja manjih rakova. Osim toga, ako za tumačenje tal. *scampo*, kojemu se priznaje mletačko podrijetlo, a taj rak živi jedino duž dalmatinske obale i u Kvarneru, krenuši od gr. riješili smo i pitanje početnog s-, kojeg Devoto jednostavno tumači kao „s-intensivo” (JE III: 217–218). Dodajemo da Skok u članku *škamp* ne spominje daleku etimologiju već samo neposrednu a to je ven. *scampo* (SKOK III: 398).

Samani piše za škampe: *coi scampi se prepara piati de learse i diti: el risoto de scampi, i scampi friti, rosti in gradela, les(s)i; se ti vol scampi boni ti devi comprarli vivi* (DDF III: 31).

„Škrpina” (*Scorpaena scrofa*), tal. „scorfano rosso”, u fijumanskom dijalektu je *scarpèna* „vrsta ribe tamnocrvene boje, čudnovatog izgleda i mekanog mesa” (DDF III: 33). Neposredna etimologija je istromlet. *scarpèna* „morska riba nazivana na lat. *scorpoena*” (DDV 621; VG 962; DVDTLI; GDDT 580; JF I: 140). Rosamani navodi i oblik *scòrpena* (VG 962). Za *šk(a)rpina* Vinja pretpostavlja grčko ishodište, što, naravno, ne može potpuno isključiti ni ven. podrijetlo riječi (JE III: 173, JF I: 140). Cortelazzo i Zolli smatraju da etimon *scarpèna*; *scorpèna* dolazi iz lat. *scorpæna(m)*, također gr. podrijetla *skórpaina*, izv. od *skorpiós* „scorpione marino (morski škorpion)” (DELI 1484), što je potvrđeno kod Skoka (SKOK III: 258) i kod Dorije (GDDT 581). Samani piše: *senza 'na scarpèna 'l brodeto no xe un vero brodeto; la scarpèna vive tra i scolji*.

Šcombro „vrsta ribe čija su leđa plave a trbuh srebrne boje, vrlo česta u Kvarneru, osobito u proljeće kad joj je meso ukusnije” (DDF III: 38) je leksem koji se koristi za „skušu” (*Scomber scombrus* = *Scomber scomber*), tal. „sgombro comune”. Riječ odgovara istromlet. *scombro* „vrsta morske ribe nazivana na lat. *scomber*” (DDV 630; DVDTLI; JE III: 223; GDDT 596). Rosamani navodi oblike *scombro* i *sgombro* (VG 978). Samani koristi i oblik *sgombro* a za način pripreme kaže: *i scombri, come tutti i pes(s)i, i xe boni solo se i xe apena ciapadi; i scombri se li roste su la gradela o se li frise in te 'l ojo, o se fa la marinada; se pesca i scombri co la tognà, co la panola e anca co la rete* (DDF III: 38). Skok smatra da su oblici *skòmbre*, *skombri* noviji talijanizmi od *scombro*, *sgombro* < gr. *σκόμβρος* (SKOK III: 264). Daleka etimologija je lat. *scōmbro(m)*; *scomber* < gr. *skómbros*, nepoznatog podrijetla (DELI 1521; JE III: 223; GDDT 596).

„List (kosmate kože)” (*Monochirus hispidus* = *Solea monochir*), tal. „sogliola pelosa”, u fijumanskom dijalektu je *šfoja* (*peloža*) (DDF III: 47). Oblik *šfoja* je preuzet iz mlet. *sfoia*; *sfogio* (VG 1015; DDV 651; DVDTLI; GDDT 619; JF I: 92). Vinja citira Skoka i njegov navod da je došlo do križanja *solea* x *foglio* „list” (JE III: 203) što je potvrđeno i u SKOK III: 227. Riječ ima latinsko podrijetlo *sōlea(m)* „suola” i „sogliola”. Naziv je nastao prema „plosnatom obliku ribe”. *Tal. oblik sogliola, čije je izvorno značenje moglo biti deminutivno, zamijenio je oblik soglia* (DELI 1551). Samani piše o toj vrsti ribe: *a Fiume no se pesca le sfoje; le sfoje le xe bone roste su la gradela col fogo de bronze o les(s)e co la maionese o solo co ojo e limon* (DDF III: 47).

Za „klijesta u rakova” postoje dva oblika: *tenàia* i *tanaia* „klijesta kod ljuskara ili škorpiona” (DDF III: 82). Riječ koju pronalazimo u mlet. *tanaia* (VG 1136; DVDTLI; GDDT 720) dolazi iz lat. *tenācula(m)*, kasnolat. *tenāculu(m)* „poveznica”, od glagola *tenēre* („držati”) (DELI 1677).

„Cipal” (*Mugil cephalus*), tal. „cefalo”, postaje u fijumanskom dijalektu *zèvolo*; *zièvolo* (DDF III:112) a riječ je prisutna u mlet. kao *zèvolo*, *sièvolo*; *cièvolo*, *cefalo*, *zievolo* (VG 1028; DDV 169; DVDTLI; GDDT 807; JF I: 226). Daleka etimologija nas upućuje na kasnolat. *cēphalu(m)*, iz gr. *képhalos* „riba velike glave”, GDDT 807. Prema trad. etim. radi se o izvedenici iz *kephal* („glava”) indoeuropskog podrijetla (DELI 319).

3. ZAKLJUČAK

Semantičko-etimološkom analizom 31 odabrane riječi iz semantičkog polja 'pomorstvo: more, geomorfologija, meteorologija, plovidba, plovila, ribolov, morska fauna i flora', prikupljenim istraživanjem na terenu a preuzetim iz *Istriotskog lingvističkog atlasa (Atlante linguistico istrioto)* G. Filipija i B. Buršić-Giudici, utvrdili smo da se radi uglavnom o posuđenicama iz istromletačkog govora. Preko istromletačkog leksemi su ušli u fijumanski dijalekt. Romanizmi iz semantičke domene za pomorstvo u talijanskom dijalektu grada Rijeke imaju krajnje latinsko podrijetlo. Prisutni su i kroatizmi koji su preuzeti iz čakavskog dijalekta, a daleka im je etimologija slavenska i praslavenska. Među analiziranim riječima ima i leksema indoeuropskog te grčkog podrijetla.

POPIS KRATICA

etim. – etimologija

gr. – grčki

hrv. – hrvatski

ie. – indoeuropsko

istromlet. – istromletački

kasnolat. – kasnolatinski

lat. – latinski

mlet. – mletački

praslav. – praslavenski

srednjovj. – srednjovjekovni

tal. – talijanski

trad. – tradicionalni

ven. – venecijanski

KRATICE RJEČNIKA

- DDF – Samani, S. 2007. *Dizionario del dialetto fiumano I–III*, a cura della Società di Studi Fiumani, Roma.
- DDV – Boerio, G. 1998. *Dizionario del dialetto veneziano*, (ristampa). Firenze: Giunti Editore.
- DELI – Cortelazzo, M.; Zolli, P. 1979. *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Zanichelli Editore S.p.A., Bologna.
- DFIIF – Pafundi, N. 2011. *Dizionario fiumano-italiano italiano – fiumano*. Associazione Libero Comune di Fiume in Esilio, Padova.
- DVDTLI – Kosovitz, E. 1890. *Dizionario – vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana*, [https://it.wikisource.org/wiki/Dizionario – Vocabolario del dialetto triestino](https://it.wikisource.org/wiki/Dizionario-Vocabolario_del_dialetto_triestino),
- GDDT – Doria, M. 1987. *Grande dizionario del dialetto triestino*, Il meridiano, Trieste.
- HER – avv. Anić, V. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi liber.
- JE – Vinja, V. 1998. *Jadranske etimologije I–III. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Zagreb: HAZU, Školska knjiga.
- JF – Vinja, V. 1986. *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva I–II*. JAZU, Logos, Split.
- RČGR – Mohorovičić-Maričin, F. 2001. *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*. Rijeka–Opatija–Matulji: Adamić i Katedra čakavskog sabora Opatija.
- REW – Meyer-Lübke, W. 1992. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag.
- SKOK – Skok, P. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU.
- VG – Rosamani, E. 1990–1999. *Vocabolario giuliano*, Edizioni Lint, Trieste.

LITERATURA

- Boerio, Giuseppe (1998) *Dizionario del dialetto veneziano*, (ristampa) Giunti, Venezia.
- Cortelazzo, Manlio; Zolli, Paolo (1979) *Dizionario etimologico della lingua italiana*, I–V. Zanichelli Editore S.p.A., Bologna.
- Cossutta, Rada (2016) „La terminologia marinaresca slovena del Golfo di Trieste: prestiti romanzi”, *Mari romanzi, mari del contatto: lessico e paremiologia*, knjiga 4, str. 147–156.
- Deanović, Mirko; JERNEJ, Josip (1994) *Hrvatsko – Talijanski rječnik*. Školska knjiga, Zagreb.
- Divković, Mirko (1900) *Latinsko – hrvatski rječnik*, Troškom i nakladom kr. Hrvatsko – slavensko – dalmatinske zemaljske Vlade, Zagreb.
- Doria, Mario (1987) *Grande dizionario del dialetto triestino*, Il meridiano, Trieste.
- Filipi, Goran, Buršić-Giudici, Barbara (1998) *Atlante linguistico istrioto*, Znanstvena udruga Mediteran, Pula.
- Gluhak, Alemko (1993) *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec Zagreb.
- Meyer-Lübke, Wilhelm (1992) *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag 1992.
- Mohorovičić-Maričin, Franjo (2001) *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*. Rijeka–Opatija–Matulji: Adamić i Katedra čakavskog sabora, Opatija 2001.

- Pafundi, Nicola (2011) *Dizionario fiumano – italiano, italiano – fiumano*, Associazione Libero Comune di Fiume in Esilio, Padova.
- Perugia, Alberto (1881) *Elenco dei pesci dell'Adriatico*, Ulrico Hoepli, Milano.
- Rosamani, Enrico (1958) *Vocabolario giuliano*, Cappelli Editore, Bologna.
- Samani, Salvatore (2007) *Dizionario del dialetto fiumano I (A–F)*, a cura della Società di Studi Fiumani, Roma.
- Samani, Salvatore (2007) *Dizionario del dialetto fiumano II (G–P)*, a cura della Società di Studi Fiumani, Roma.
- Samani, Salvatore (2007) *Dizionario del dialetto fiumano III (Q–Z)*, a cura della Società di Studi Fiumani, Roma.
- Skok, Petar (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU.
- Tamaro, Sandra (2009) „O bližoj i krajnjoj etimologiji romanizama iz semantičkog polja namještaja u govoru Boljuna”, *Čakavska rič*, XXXVII, br. 1–2, str. 105–122.
- Umer Kljun, Jerneja (2016) „Analisi etimologica di alcuni ittonimi nelle parlate istrovenete dell'Istria slovena”, *Mari romanzi, mari del contatto: lessico e paremiologia*, knjiga 4, str. 119–136.
- Vinja, Vojmir (1986) *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva I–II*. JAZU, Logos, Split.
- Vinja, Vojmir (1998) *Jadranske etimologije I (A–H), Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*, Zagreb: HAZU, Školska knjiga.
- Vinja, Vojmir (2003) *Jadranske etimologije II (I–Pa). Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*, Zagreb: HAZU, Školska knjiga.
- Vinja, Vojmir (2004) *Jadranske etimologije III (Pe–Ž). Jadranske dopune Skokovu etimološkom rječniku*, Zagreb: HAZU, Školska knjiga.
- Vuletić, Nikola (2006) „Dopune 'Jadranskim etimologijama' Vojmira Vinje. Prvi prilog”, *Croatica et slavica iadertina*, 2, br. 2, str. 135–144.

INTERNETSKI IZVOR

- Kosovitz, Ernesto: *Dizionario-vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana* (1890) (objavljeno: 18.11.2012.), [https://it.wikisource.org/wiki/Dizionario-Vocabolario del dialetto triestino](https://it.wikisource.org/wiki/Dizionario-Vocabolario_del_dialetto_triestino) (posjećeno 1.8.2017.)

SUMMARY

Kristina Blečić

THE SEMANTIC FIELD OF SEAFARING IN THE FIUMAN DIALECT

This article reports the semantic and etymological analysis of selected words of semantic field 'seafaring: sea, geomorphology, meteorology, navigation, boats, fishing, marine fauna and flora', collected in 2010, through field research, as part of the Thesis, and their comparison with the dialectal material from Dictionary of Fiuman dialect. The terminology of the questionnaire was taken from *Atlante linguistico istrioto* written by G. Filipi and B. Buršić-Giudici. The Fiuman urban speech belongs to the family of Venetian dialects. It is used in the City of Rijeka and its immediate surroundings. A number of languages have influenced the idiom over the centuries – Croatian, German, Hungarian, French and Italian literary language. It is the language which identifies the Italian minority in Rijeka.

The Italian dialect of Rijeka is closely related to the family and is used in certain situations, depending on the context. There is no official grammar but instead there are used the Dictionary of Fiuman dialect (*Dizionario del dialetto fiumano, I–II–III, Samani, 2007*) and the Fiuman – Italian and Italian – Fiuman Dictionary (*Dizionario fiumano – italiano, italiano – fiumano, Pafundi, 2011*).

Key words: *Fiuman dialect, seafaring, fishes, semantic, etymology*

Vesna Deželjin

JEZIČNI ELEMENTI U FUNKCIJI DISKURSNIH OZNAKA U ISKAZIMA POUZDANIH GOVORNIKA U ITALOFONOJ ENKLAVI U PLOŠTINI

Rezultati dosadašnjih istraživanja italo fonih enklava u zapadnoj Slavoniji (Deželjin 2015a, 2015b, 2015c, 2015d) pokazuju da se pripadnici tih zajednica razdjeljuju u dvije skupine. U jednoj su nepouzdana govornici i razni polu-govornici, tj. oni čiji je materinski idiom znatno osiromašio i propao te češće i uspješnije rabe većinski jezik okruženja, tj. hrvatski jezik. Drugu i malobrojnu skupinu čine pouzdani govornici starije dobi koji tečno govore materinski idiom u svakoj prigodi. Većina ih živi u selu Ploština. Dio zvučnih zapisa intervjua predstavljaju jezične biografije ispitanika, a u ovom se istraživanju koriste intervjui sa sedmero pouzdanih govornika. U njihovim se iskazima analiziraju uočeni osobiti leksički elementi i načini povezivanja. Postavljena je hipoteza da se povremena slabija koherencija može pripisati opuštenosti i spontanosti ispitanika kao i ograničenom broju diskursnih oznaka. Cilj je rada izlučiti diskursne oznake koje govornici rabe te utvrditi imaju li ti elementi svoj ekvivalent u bliskim talijanskim idiomima i u standardnom talijanskom jeziku te ostvaruju li i u tim sustavima istu funkciju. Namjera je odgovoriti kakav je učinak analiziranih elemenata povezivanja na koherenciju iskaza.

Ključne riječi: *italofoni govornici u zapadnoj Slavoniji, jezični elementi, diskursne oznake*

dr. sc. Vesna Deželjin, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK: 811.131.1'282(497.5)Ploština

1. UVOD

Nazočnost stanovnika talijanske nacionalne manjine u kontinentalnoj Hrvatskoj nije novina i o tome je pisano i govoreno u više prilika (Deželjin 2015a, 2015b, 2015c, 2015d).

Osobitost je te male¹ i jedinstvene ali slabo kohezivne² (Edwards 2007) manjinske italofo-
ne zajednica, osim udaljenosti (i time izoliranosti) od matične zemlji, još i smanjeni broj
govornika³ idioma koji pokazuje sve značajke ugroženoga jezika. Vrlo mali broj⁴ govornika
jedna je od značajki svake ugrožene jezične zajednice, a osobitost svojstvena ovim enkla-
vama (u ovoj prigodi ograničenima na područja Lipika i Pakraca), još je i neuravnoteže-
nost u poznavanju i suverenoj uporabi njihova autohtonoga idioma. Sukladno tomu, na
temelju razgovora s ljudima koji su pristali sudjelovati u ovome istraživanju i niza upitnika
koje su ispunili, nekolicina ih nije uvrštena u ispitanike pa zasada raspoložemo podacima
za 49 ispitanika različite dobi. Dvadeset ispitanika svrstava se među pouzdane govornike
(Deželjin, 2015d), a dio ispitanika pripada različitim tipovima polugovornika (Deželjin
2015a, 2015d) te stoga ne ulaze u skupinu onih čiji su iskazi predmet ovoga istraživanja.

2. METODA I CILJ ISTRAŽIVANJA

Kao izvor podataka u ovom istraživanju talijanskoga idioma u zapadnoj Slavoniji služe
zvučni zapisi, snimljeni uz pomoć mini-diska tijekom susreta s ispitanicima na terenu, u
njima bliskom, domaćem okruženju. Najveći dio snimljene građe čine jezične biografije is-
pitanika. Dio je toga materijala transkribiran, a segment koji će u ovoj prigodi biti analizir-
an traje 105 minuta i odgovara snimci polustrukturiranih intervjuva vođenih sa sedam
pouzdanih govornika rođenih u Ploštini. Na verbalni poticaj istraživača svaki je ispitanik
opisivao svoj život te život uže i šire obitelji. Za vrijeme snimanja, osim ispitanika i istraži-
vača bilo je nazočno još barem dvoje od ukupno sedam ispitanika, a komunikacijska je si-
tuacija često potaknula sjećanja ostalih nazočnih i motivirala ih da se povremeno
spontano uključe u razgovor. Analizom su iz zapisa izlučeni elementi koji služe za povezi-
vanje izričaja u jedinice više razine, ostvarujući i izražavajući kompleksne odnose među
iskazima diskursa koje povezuju (Badurina 2008) i koje objedinjujemo nazivom diskursne
oznake. Zabilježeni se elementi javljaju u narativnim cjelinama intervjuva, u sjećanjima i
opisima života, te u dijaloškim dijelovima intervjuva u kojima upućuju na odnos govornika
prema sugovorniku i diskursu.

¹ Prema popisu iz 2011. godine u zapadnoj je Slavoniji živjelo je 848 pripadnika talijanske manjine, a samo
su 184 osobe navele talijanski jezik kao materinski. Pouzdanih govornika autohtonoga idioma još je manje.

² Pripadnici talijanske nacionalne manjine, koncentrirani na relativno ograničenom ruralnom prostoru u
trenutku doseljenja uglavnom iz okolice Belluna i zapadnih rubnih dijelova Furlanije, znatnije su se raselili
nakon 1945. godine zaposlivši se u Pakracu, Lipiku, Kutini pa i u Zagrebu.

³ Prema tipologiji koju nudi Jelaska (2014), ovi govornici odgovaraju skupini useljenskih nasljednih govornika.

⁴ Tezu da je broj govornika garancija da neki jezik neće izumrijeti, pri čemu on ne smije biti manji od sto tisuća
govornika (Krauss 1992: 7) opovrgnuli su Nettle i Romaine (2001: 22–23) na primjeru islandskoga jezika; isto-
dobno, uočili su da postoje visoko ugroženi jezici koji broje i do milijun govornika.

Zbog inicijalne percepcije slabije koherencije u nekim dijelovima iskaza i relativno ma-
njega izbora kohezivnih elemenata, postavljena je hipoteza da su manjkava koherencija i
skroman izbor površinskih veznih elemenata povezani i da se mogu pripisati dvama razlo-
zima, tj. spontanosti ispitanika i njihovoj slabijoj brizi oko strukturiranja iskaza zbog manj-
ka navike da samostalno govore o nekoj temi te osiromašenosti sustava koji pokazuje
znakove erozije (Deželjin 2015d). Sukladno tomu, cilj je ovoga rada analizirati iskaze po-
uzdanih govornika talijanskoga idioma u zapadnoj Slavoniji s posebnim osvrtom na ele-
mente u funkciji diskursnih oznaka te utvrditi imaju li ti elementi svoj ekvivalent u bliskim
talijanskim idiomima i u standardnom talijanskom jeziku te ostvaruju li i u tim sustavima
istu funkciju u tekstu. Osim toga, potrebno je odgovoriti koji postupci i elementi, unatoč
uočenim nedostacima iskaza, osiguravaju njihovu koherenciju.

3. ISPITANICI

Materinski jezik pouzdanih govornika autohtonoga talijanskog idiomu zapadne Slavo-
nije (TIZS)⁵ manjinski je i visoko ugrožen sustav uronjen u kroatofono okruženje. Zbog
toga su te osobe uglavnom višejezične, a njihova je kompetencija u recepciji i produkciji
na materinskom (manjinskom) i na većinskom jeziku okruženja, tj. lokalnom hrvatskom
idiomu, ujednačena. Isti govornici bez poteškoća razumiju pročitani i odslušani tekst ve-
zan za općenite teme na standardnom talijanskom (krovni jezik njihovoga i bliskih idio-
ma) te na standardnom hrvatskom jeziku. Njihova je pisana produkcija u oba jezika
otežana, a u onih starije životne dobi, koji su završili tek nekoliko godina osnovnoga obra-
zovanja (jedna ispitanica ima samo petogodišnje osnovno obrazovanje), loša (Deželjin
2015a, 2015c).

Među sedmero pouzdanih ispitanika tri su muškarca i četiri žene. Osim jednoga muškar-
ca od pedeset i pet godina, šestero je informanata starije od sedamdeset i pet godina. Svi su
slabijega obrazovanja, sa završenih pet, šest ili osam godina osnovnoga školovanja, a za vrije-
me radno aktivnoga razdoblja uglavnom su bili poljoprivrednici, radnici te domaćice.

4. DISKURSNE OZNAKE U ISKAZIMA POUZDANIH GOVORNIKA TIZS

Kao što je naznačeno, predstavljeni podatci rezultat su analize snimljenih sjećanja ispi-
tanika koje su iznijeli u relativno slobodnom razgovoru s ispitivačem. Idiom na kojemu su
izrečeni osobiti je dijalektalni varijetet slabije poznat. Diskursnim se oznakama, kao izuzet-
no fluidnoj skupini elemenata, u ovoj analizi ne prilazi s neke posebne pozicije. Drugim ri-
ječima, u svrhu ostvarenja postavljenoga cilja i istodobno stjecanja novih spoznaja o
sadašnjem stanju ovoga idioma, zabilježene će se jezične jedinice navoditi abecednim re-

⁵ Prvi opis govora sela Ploštine nalazi se u Savi (1987), a novi podatci o pojedinim karakteristikama toga
idioma, koji obuhvaća i govornike nastanjene na širem području Pakraca i u Lipiku, nalaze se u Deželjin
(2015b, 2015d).

dom, a zatim slijedi opis funkcije (ili funkcija) koju ostvaruju u diskursa. S obzirom na neke već potvrđene podudarnosti TIZS-a i govora s područja grada Belluno, a djelomično i furlanskih govora, i ovdje će radi provjere biti konzultirani rječnici tih idioma (Lancerini 1993, Tomasi 1983, Pirona 1935).

Analizom je izolirano devetnaest elemenata, riječi i sintagmi, no valja upozoriti da je njihov broj ipak nešto veći jer se navode različite fonetske i fonološke varijante pojedinoga elementa te složenije strukture, tj. kombinacije zapravo istih riječi. Evidentirani elementi vrše različite funkcije, a često isti jezični element vrši različite funkcije u različitim iskazima i/ili izlaganjima.

a) Prijedložne sintagme *a dir* („kao što/ kako bi se reklo”, usp. u furlanskom: *A di, par di il ver*, Pirona 1935: 234) i *a parlar*⁶ („kao što se govori /kaže”), djeluju unutar izričaja te upozoravaju na odnos prema temi i usmjeravaju pažnju⁷ sugovornika na sadržaj koji slijedi.

b) Riječ *alora* (< *allora*, prilog vremena, „onda”), u standardnom je talijanskom veznik u koordiniranim rečenicama (Patota 2003: 336), signal aktivne interakcije i preuzimanja inicijative u razgovoru (Bazzanella 1995: 233) te indikator zaključka u argumentacijskom tekstu (Lo Cascio 1991: 252). U korpusu se javlja samo četiri puta: jednom njome započinje iskaz (Nigoević i Neveščanin 2011: 53), u dva je navrata signal povratka temi nakon digresije, a jedna govornica rabi ovu riječ u svrhu rezimiranja i naglašavanja zaključka, baš kao i složeniji oblik *e lora*, tipičan za beluneške govore (Lancerini 1993: 100).

b.1) Izraz *e alora mi alora anka kosita* složen⁸ je od elemenata koji i samostalno mogu vršiti neku diskursnu funkciju. Signalizira pripovjedačeve osjećaje dok se prisjeća prvoga dolaska u talijanske krajeve iz kojih su njegovi predci iselili i uzbuđenja zbog spoznaje da on i prijatelji govore istim jezikom kao i njihovi domaćini. Niz jukstaponiranih riječi „popunjavanje”⁹ vrijeme pripovijedanja koje pripovjedač, ometen pojavom emocija, nastoji prikladno nastaviti.

⁶ Leksički ekvivalent u talijanskom nije funkcionalan jer je *parlare*, tr. i intr. (< *parabolare*, srednjovjekovni latinski, **paraulare* < *parabola*, tj. *parola*, „riječ”) hiperonim glagola govorenja (*verba dicendi*). Njime se izražava sposobnost govorenja/artikuliranja i mišljenja te naglašava način govorenja (Zingarelli, 1985: 1335). Na temelju izvora o govornicima Belluna, i u njima je *parlar* općenitiji glagol (Lancerini 1993: 121, Tomasi 1983: 137), a furlanski rabi dva glagola: *plaid* i posebno *fevelà* (Pirona 1935: 308), pa je diskursna oznaka s tim glagolom neočekivana.

⁷ Za elemente poput ovih, koje bismo mogli obuhvatiti nazivom *usmjerivači*, talijanski autori rabe termin *fo-calizzatore* (Bazzanella 1995: 247).

⁸ Sekvence diskursnih oznaka poput ove u talijanskoj se literaturi nazivaju *ciampulo* (Bazzanella 2006: 455, „nakupina”). Osim *alora* (usp. b i *alora*, Pirona 1935: 1332), najčešći sastavni veznik *e* prvi je element mnogih složenijih diskursnih oznaka, kao što se vidi iz nekih drugih primjera; *anka* (= *anche*, „također”, Tomasi 1983: 28) pojačava značenje riječi u nastavku. Za *kosita* usp. natuknicu *e*) u ovom dijelu.

⁹ Izraze poput ovoga talijanski teoretičari nazivaju *riempitivi* (Bazzanella 1995), tj. „popunjivači” komunikacije.

c) Izraz *bon* (< *buono*, pridjev, „dobar”) u građi bilježi tek jednu pojavnicu u funkciji poštapalice¹⁰ što sugerira da su govorne navike ovih ispitanika drugačije od navika onih koji govore suvremene varijetete, u kojima je *bon* vrlo čest.

d) Diskursna oznaka *eko* (< *ecco*, Bazzanella 1995: 251–253, deiktički prilog i prezentativ, „evo, eto, eno”) javlja se tri puta: u dva slučaja usmjerava pozornost na sadržaj o kojemu se govori, a jednom je poštapalica.

e) U korpusu je najčešći izraz *kosita*, a tu su i mnogobrojne fonetske varijante *kozita*¹¹, *kusita*, *kuzita*, *osita*, kombinacije s veznikom *e* („i”): *e kosita*, *e kozita*, *e kusita* (Marcato 1982: 52), očekivani *kusi* (*cussi*, Pirona 1935: 218) i *kuzi* te složeni izraz *e kozì*. Riječ *kosita* posebno je važna: potvrđena je u arhaičnom govoru Cison Bellunese (Lancerini 1993: 62 bilježi *cosi* i *cosita* [ko'si, ko'sita]), dok u arhaičnom govoru grada Belluno, na koji se govor ispitanika znatno naslanja (Deželjin 2015c), postoji *kusi*, *kusita* (Tomasi 1983: 106). Na temelju ostalih snimaka razvidno je da ovu riječ rabe samo pouzdani govornici, poglavito stariji Ploštinci, te da se u snimkama nesustavno javlja osobita realizacija frikativa, posebno bezvučnoga, s područja srednjopalatalnih glasova, tj. [s], a percipirane su i dvije realizacije [ž]. Ova je sporadičnost zacijelo tek ostatak uobičajene pojave zabilježene prije tridesetak godina u ploštinskom govoru (Savi 1987) i potvrđuje eroziju TIZS (Deželjin 2015c).

Riječ *kosita* / *kusita* / *kozita* / *kuzita*, samostalna ili u kombinaciji, diskursna je oznaka s više funkcija. Najčešće je u funkciji poštapalice (poput fragmentarnog izričaja *cosi!*, Simone 1990: 242), no rabi se i za popunjavanje iskaza dok se traže prikladne riječi za nastavak izlaganja. Nadalje, oblik *kozita* (i rjeđe *kosita*) rabi se kao pojačivač¹² važnosti izričaja ili njegova dijela (Silić i Pranjkić 2005: 362–363). Ista riječ može signalizirati povratak, zbog prekida¹³, glavnoj temi razgovora/izlaganja i time se potvrđuje interakcijska funkcionalnost te riječi. Izraz *e kozì* javlja se jednom u funkciji konektora koji, sukladno temeljnom značenju priloga, uspostavlja odnos zaključivanja te uvodi posljedičnu činjenicu.

f) Riječ *ma* izražava semantički odnos suprotnosti, a u komunikacijskoj interakciji signal je prekida i proturječnosti te obilježava pragmatički iskaz dajući mu ton netrpeljivosti i prijekora (Pirona 1935: 543). Kao konektor suprotnosti dolazi pet puta (u opisu nekadašnjega i današnjega stanja u Ploštinama i u okolici grada Belluna), a u kombinaciji s česti-

¹⁰ Prema izvorima *bon* (< *buono*) se rabi uglavnom kao pridjev (Lancerini 1993: 48, Tomasi 1983: 40; Pirona 1935: 65). U suvremenim je govorima automatizirani pragmem, odnosno *podštapalica* (Pintarić 2002), prikladan za izražavanje slaganja i potvrđivanja (Bazzanella, 1995: 242–243).

¹¹ Parovi riječi koji se razlikuju samo po zvučnosti [+/-] alveolarnih i prepalatalnih frikativa, /s/ vs. /z/, /š/ vs. /ž/, već je poznata tipičnost govora u Ploštinama (Savi 1989), a novije spoznaje nalaze se i u Deželjin 2015d.

¹² Za strategiju kojom se modulira (smanjuje ili pojačava) snaga sadržaja u talijanskom se rabi naziv *rafforzativo* (Bazzanella 1995: 238–240).

¹³ Kao što je spomenuto, prilikom izlaganja pojedinoga ispitanika, ostali nazočni ispitanici spontano su se uključivali i dodavali svoje primjedbe.

cama potvrđivanja ili negiranja pojačava potvrđan (*ma sì/ma zì*, „ma da”, za *sì* vidjeti j)), odnosno negativan odgovor u interakciji: *ma no!*, „ma ne!”. Izraz *ma va!*, „ma hajde!” izražava odbojnost ili čak negodovanje u odnosu na prethodno izrečeni sadržaj, a u izrazu *ma 'na roba ke mai* („ma stvar kakve nema”) riječ *ma* naglašava sintagmu *'na roba ke mai* i pojačava važnost sadržaja koji slijedi.

g) Nijekanje izrečenoga primarna je funkcija riječi *no*. Međutim, premještena na kraj izričaja, ta riječ može dvojako funkcionirati. U šest uočenih slučajeva izravan je poziv sugovorniku da se složi s izrečenim¹⁴ (Bazzanella, 1995: 241), a u preostalih pet izričaja, u kojima se intonacija lagano, ali ne potpuno spušta (Canepari 2004), *no* na osobit način potkrepljuje netom izrečenu konstataciju¹⁵ i pridonosi koherenciji cijeloga komunikacijskog odlomka.

h) Izraz *non so* „ne znam” (6 pojavnica), nije znak nepoznavanje teme, kao što bi se na temelju samo leksičkoga materijala moglo zaključiti, nego, kao i u standardnom talijanskom, izražava dvoumljenje ili oklijevanje pri izlaganju.

i) Prilog *ora* („sada”) zabilježen u dva slučaja ima, kao i u standardnom talijanskom, demarkativnu funkciju, tj. signal je započinjanja iskaza.

j) Kao samostalni izričaj, potvrđna čestica *sì* vrlo je česta. Ukoliko ju u izlaganju rabi pojedinac, ona je izraz njegove osobne potrebe da dodatno potvrdi vjerodostojnost onoga što je dotada izrekao. Njezina pojava u zbornim upadicama ostalih nazočnih potvrđuje njihovu aktivnu uključenost u komunikacijsku situaciju.

k), l), lj) Zbog pitanja i komentara ispitivačice, na početku narativnih blokova dolaze diskursne oznake kojima govornik (ispitanik) poziva sugovornika (ispitivačicu) da se usredotoči na sadržaj pripovijedanja. S obzirom na formu glagola u funkciji fatizama, uočeni su oblici tipični za govore Belluna (Tomasi 1983: 166, 205, 206): *sa* (< *saver* = *sapere*, „znate”, četiri pojavnice), *varde* (< *vardar* = *guardare*, „gledajte”, dvije pojavnice), *vede* (< *veder/e*, „vidite”, dvije pojavnice).

m) Dvije pojavnice pridjeva *vero* („istinito”, ovdje u značenju „zar ne?”; *vera, vero* Lancerni 1993: 171), na kraju iskaza, izražavaju, kao i u talijanskom (Bazzanella 1995: 240–241), potrebu govornika da provjeri sluša li ga sugovornik te želi da se sugovornik složi s izrečenim.

n) Sintagma *vol dir* (*vuol dire* „znači”; *voler* > *oler* Tomasi 1983: 131, „htjeti”), diskursna je oznaka iz skupine onih usmjerenih prema organizaciji samoga iskaza. Njome govornik najavljuje da slijedi objašnjenje onoga što je trenutak prije izrečeno (Bazzanella 1995: 248, Silić i Pranjeković 2005: 363) i ujedno premošćuje mali zastoj u planiranju nastavka iskaza.

o) Samostalnost jednostavnih ili proširenih rečenica u korpusu, moguće je utvrditi na temelju nefonematskih demarkativnih obilježja poput intonacije i pauzi, a među njima se

često uočavaju linearne i paralelne tekstne veze (Silić i Pranjeković, 2005). No, rečenice se povezuju i konektorima, a najčešći je sastavni veznik *e* („i”, trideset i dvije pojavnice), suprotni *ma* („ali”, pet pojavnica), posljedični *e kozì* te uzročni *parké* (< *perché*, „jer”, četrnaest pojavnica).

5. PREGLED FUNKCIJA

Diskursne oznake zrcale kognitivne procese nužne za organizaciju, gradnju i razvoj diskursa, pri čemu je uočeno više konstruktivnih strategija: sažimanje ili objašnjavanje netom izrečenoga sadržaja (*alora, vol dir*), vraćanje prethodnoj temi ili nastavljanje iste teme (*alora, e 'lora, e kosita, e kusita, kozita*) te pojačavanje značaja sadržaja (*ma, ma no, ma sì/zì, ma 'na roba ke mai*). Osim u zastajkivanjima, nesigurnost i promišljanje govornika odražavaju se u popunjivačima (*e alora mi alora anka kosita, e kozita, non so*) te u iskazanoj potrebi samopotvrđivanja (*sì*). Mnogobrojne poštapalice, često s demarkativnom funkcijom, među kojima dominiraju *kosita/kozita* i njihove varijante, također otkrivaju slabije govorne vještine ispitanika jer je veza iskaza koji su njima prekinuti (ili povezani) vrlo labava. Kraj izričaja signaliziraju još *no?* i *vero?*, a *ora* otvara novu temu ili misao izlaganja.

Prema sadržaju u užem smislu usmjerena je funkcija naglašavanja, odnosno usmjeravanja nekoga određenoga segmenta u izričaju, što se postiže prototipskim elementom *eko*, ali i *s a dir, a parlar*. Ispitanici su u pripovijedanju i evociranju uspomena vodili računa o ispitivaču i o komunikacijskoj situaciji: katkada su preuzimali inicijativu u razgovoru (*ma*), kontrolirali komunikaciju i očekivali da izrečeno bude prihvaćeno s odobravanjem (*no?*, *vero?*), pozivali ispitivača na aktivno slušanje (*sa, varde, vede*) te potvrđivali svoju uključenost u komunikaciju (*sì, ma sì/no, ma va!*).

6. ZAKLJUČAK

Uočeni i analizirani elementi pripadaju različitim vrstama riječi, a u analiziranim diskursima, samostalno ili kao sastavnice složenijih leksičkih i sintaktičkih struktura, vrše različite funkcije. Ti elementi imaju svoje inačice u standardnom talijanskom jeziku i u bliskim lokalnim govorima, čime je potvrđena leksička podudarnost, posebno s arhaičnim govorima grada Belluno. Važan je primjer te podudarnosti riječ *kosita / kozita*, ponajviše zato što su zabilježene varijante s još višim, zatvorenim, stražnjim samoglasnikom i nadalje tipične samo za TIZS, baš kao i osobit izgovor frikativa u toj riječi, svojstven italo fonim govornicima zapadne Slavonije, za koji ne postoji potvrda u današnjim govorima u Italiji, a rekonstrukcija starih govora za taj je detalj gotovo nemoguća. Spomenuta je riječ zanimljiva i zbog svoje polivalentnosti u analiziranim diskursima (poštapalice, signal nedoumice ili nesigurnosti govornika, pojačivač značenja, konektor koji izražava odnos zaključivanja). Za razliku od toga, riječ *così*, kao leksički ekvivalent u standardnom talijanskom i u sjevernim dijalektalnim govorima, uglavnom se rabi ili kao rečenični veznik i tekstni konektor, koji izražava deduktivno-zaključni odnos, ili kao pojačivač značenja sadržaja.

¹⁴ Pirona (1935: 653) izrijekom kaže da dodan rečenici na kraju znači *nevvero*, „zar ne?”.

¹⁵ U izričaju koji završava riječima *kosita, no...*, može se pretpostaviti da one zapravo znače „i tako dalje”.

Podudarnost nekih zabilježenih elemenata s inačicama u usporednim sustavima u funkcionalnom je smislu manja ili je izostala. Riječi koje su izrazito česte u suvremenim talijanskim govorima, primjerice *bene, ecco*, u TZIS-u vrlo su rijetke i u analiziranim snimkama govora ne vrše one funkcije koje im se pripisuju u suvremenom talijanskom jeziku i njegovim lokalnim govorima. Kako u slučaju TZIS govorimo o idiomu koji je desetljećima živio i preživio u izolaciji, za pretpostaviti je da je on očuvao neke karakteristike sebi sličnih govora u Italiji od prije stotinjak i više godina koje su se u suvremenim govorima izgubile i/ili promijenile. Stoga bi mogućnost usporedbe s arhaičnim govorima istoga područja bila vrlo vrijedna.

Komunikacijska kompetencija pouzdanih govornika potvrđena je u dijelovima diskursa u kojima je interakcija govornika i ispitivača veća. U njima je raznolikost diskursnih oznaka, posebno onih upućenih prema sugovorniku, osjetno veća, što odražava valjanu povezanost iskaza i govornika s komunikacijskom situacijom kojoj je govornik izložen. U narativnim su odlomcima semantičko-diskurzivni odnosi jednostavni, izbor je konektora skroman, a broj iskaza prekinutih pauzom ili nekom poštapalicom znatno je veći jer govornici pribjegavaju strategijama odugovlačenja i popunjavanja vremena prije nastavka izlaganja. U pripovijedanju su česte rečenice koje međusobno nisu povezane formalnim ustrojstvom pa se tu pojavu, unatoč motiviranosti ispitanika, mora promatrati ponajprije kao posljedicu njihovih slabijih mogućnosti i nedovoljne pripremljenosti da samostalno pripovijedaju o nekoj temi, odnosno da organiziraju, kontroliraju i razvijaju svoje iskaze. Time je hipoteza o oslabljenoj koherenciji uzrokovanoj subjektivnim faktorima (povučenost, starija dob, slabije obrazovanje, neiskustvo i sl.) u narativnom diskursu utemeljena i djelomično potvrđena, premda bi u svrhu njezine čvrste potvrde valjalo analizirati iskaze znatno većega broja govornika. Istodobno, hipoteza o slabijoj koherenciji u narativnim dijelovima zbog ograničenoga broja leksičkih vezivnih sredstava zasada ipak nije potvrđena iako je razvidno da su govornici TZIS-a rabili skromniji repertoar jezičnih elemenata u funkciji diskursnih oznaka. No, među uočenim elementima dominira spomenuti oblik *kosita/kusita*, osobit zbog svoje polivalentnosti pa u TZIS vrši funkciju više tipova diskursnih oznaka te mu u suvremenim talijanskim dijalektalnim govorima odgovara više prototipnih funkcionalnih ekvivalenata.

LITERATURA

- Badurina, Lada (2008) *Između redaka: studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Bazzanella, Carla (1995) „I segnali discorsivi”, u: *Grande grammatica italiana di consultazione*, III. Tipi di frasi, deissi, formazione delle parole, (uredili L. Renzi, G. Salvi, A. Gardinaletti), Il Mulino, Bologna, str. 225–256.
- Bazzanella, Carla (2006) „Discourse markers in Italian: towards a 'compositional' meaning”, u: *Approaches to discourse particles* (uredio K. Fischer), Elsevier, Amsterdam, str. 449–464.
- Canepari, Luciano (2004) *Manuale di pronuncia italiana*, Zanichelli, Bologna.
- Deželjin, Vesna (2015a) „Italofona enklava u zapadnoj Slavoniji između hrvatskoga i talijanskoga jezika”, u: *Višejezičnost kao predmet multidisciplinarnih istraživanja* (uredile S. L. Udier i K. Cergol Kovačević), Srednja Europa- Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, str. 403–419.
- Deželjin, Vesna (2015b) „Osservazioni su alcune forme verbali dell'idioma italiano della Slavonia occidentale”, u: *Italia e la cultura europea* (uredile A. Klimkiewicz, M. Malinowska, A. Paleta i M. Wrana), Franco Cesati ed., Firenze, str. 559–565.
- Deželjin, Vesna (2015c) „The Italian Language Spoken by the Italians in Continental Croatia” u: *L'Italia allo specchio. Linguaggi e identità italiane nel mondo* (uredili F. Finotti i M. Johnston), Marsilio Editori, Venezia, str. 571–582.
- Deželjin, Vesna (2015d) „La comunità italoфона della Slavonia occidentale: un caso estremo di contatto interlinguistico” u: *Contatto interlinguistico fra presente e passato* (uredio C. Consani), LED, Milano, str. 421–441.
- Edwards, John (2007) „Back from the brink: The revival of endangered languages” u: *Handbook of language and communication: Diversity and change* (uredili M. Hellinger i A. Pauwels), Walter de Gruyter, Berlin-New York, str. 241–269.
- Jelaska, Zrinka (2014) „Vrste nasljednih govornika”, *Lahor*, br. 17, str. 83–105.
- Krauss, Michael (1992) „The world's languages in crisis”, *Language*, 68, br. 1, str. 4–10.
- Lancerini, Silvio (1993) *Vita e Cultura del Basso Cisono Bellunese. Dizionario del dialetto locale*, Ghedina & Tassotti Editori, Bassano del Grappa.
- Lo Cascio, Vincenzo (1991) *Grammatica dell'argomentare, strategie e strutture*, La nuova Italia, Firenze.
- Marcato, Carla (1982) *Ricerche etimologiche sul lessico veneto*, CLEUP, Padova.
- Nettle, Daniel, Romaine, Suzanne (2001) *Voci del silenzio. Sulle tracce delle lingue in via di estinzione*, Carocci, Roma.
- Nigojević, Magdalena, Neveščanin, Ana (2011) „O inicijalnim diskursnim oznakama u hrvatskom i talijanskom jeziku”, *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, br. 4, str. 51–65.
- Patota, Giuseppe (2003) *Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri*, Società Dante Alighieri-Le Monnier, Roma-Firenze.
- Pintarić, Neda (2002) *Pragmema u komunikaciji*, FF Press, Zagreb.
- Pirone, Giulio Andrea (1935) *Il nuovo Pirona: vocabolario friulano*, Bosetti, Udine.
- Savi, Adriana (1987) *Talijanski govor sela Ploštine kod Pakraca*, diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet Zagreb.
- Silić, Josip i Pranjković, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Simone, Raffaele (1990) *Fondamenti di linguistica*, Laterza, Roma – Bari.
- Tomasi, Giovanni (1983) *Dizionario del dialetto bellunese arcaico. Con prefazione del prof. G. B. Pellegrini e con 53 tavole di Giuseppe Grava*. Istituto bellunese di ricerche sociali e culturali. Serie dizionari n. 2, Belluno.
- Zingarelli, Nicola (1985) *Il Nuovo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna.

INTERNETSKI IZVOR

http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_08/h01_01_08_RH.html (posjećeno 25. lipnja 2017)

SUMMARY

Vesna Deželjin

LEXICAL DISCOURSE MARKERS USED BY CREDIBLE ITALIAN SPEAKERS IN PLOŠTINE

The results obtained so far, concerning the research of the Italian speaking enclaves (Deželjin 2015a, 2015b, 2015c, 2015d) show that their members can be divided into two groups. In one group there are less credible speakers and various semi-speakers, i.e. those whose mother tongue can be described as impoverished and often deficient and they prefer to communicate in Croatian. A less numerous set of subjects is composed of credible speakers, all elderly people who still use their mother tongue fluently. Most of these informants live in village Ploštine.

Registered interviews with my informants represent their linguistic biographies. This paper analyses the interviews with seven credible speakers and focuses on some particular discourse markers as well as on the lack of coherence at some points. Starting from the hypotheses that sporadic incoherence may be due to two factors, namely to the spontaneity of my informants and their carelessness towards the structure of their utterance, as well as to a rather limited repertoire of cohesive elements, the aim of this paper is to identify discourse markers that the credible speakers use and to find out if the detected elements have their formal equivalents in close Italian dialectal variants as well as in the standard Italian language and if so, whether they perform identical functions in those systems. Apart from that, it is necessary to find out the relationship between these elements and the coherence of the speech.

Key words: Italian speaking people in Western Slavonia, lexical elements, discourse markers

Željka Macan, Sanja Zubčić

PAREMIJE KAO PUČKI KALENDAR (NA PRIMJERU MJESNOGA GOVORA OBEDIŠĆA)

U radu će se analizirati paremiološka građa južnomoslavačkoga kajkavskog govora mjesta Obedišće. Paremije su prikupljene u slobodnome razgovoru s ispitanicima. Njihova se pragmatička funkcija ogleda u jezičnome djelovanju koje preuzima jednu od uloga pučkoga kalendara. Pritom do izražaja dolazi poučno-didaktička uloga paremija, nerijetko i kao neka vrsta upozorenja, ali i kao argument i zaključak. Paremije kao zatvoreni mikrotekst sa stabilnom sintaktičkom, morfološkom i leksičkom strukturom jezične su jedinice s posebnom estetikom te strukturnom i funkcionalnom cjelovitošću. Prikupljena će se paremiološka građa jezično analizirati. Budući da je istraživanje provedeno na dijalektnome korpusu, navest će se i pregled osnovnih značajki mjesnoga govora Obedišća.

Ključne riječi: paremije, južnomoslavački kajkavski govor, pragmatička funkcija, pučki kalendar

dr. sc. Željka Macan,
 dr. sc. Sanja Zubčić, Sveučilište u Rijeci,
 Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 811.163.42'282(497.5)Obedišće)

1. UVOD

Mjesto Obedišće nalazi se u Zagrebačkoj županiji, u Zapadnoj Moslavini, pedesetak kilometara jugoistočno od Zagreba. Pripada Općini Križ, a prema popisu stanovništva iz 2001. godine u njemu živi 684 stanovnika. Govor Obedišća pripada južnomoslavačkomu ili donjolonjskomu dijalektu kajkavskoga narječja. Paremiološka građa na kojoj je provedena analiza prikupljena je osobnim terenskim istraživanjem te potvrđena iz slobodnoga govora ispitanika.¹ Snimljena je, preslušana i zabilježena tradicionalnom dijalektološkom transkripcijom.

¹ Riječ je o osobama rođenima i odraslima u Obedišću. Ispitanici su bili: Marica Canjek (r. 1932.), Zvonimir Canjek (r. 1932.), Đurđica Sedlar (r. 1934.), Dragica Huljenić (r. 1942.), Višnja Canjek Macan (r. 1951.).

2. PAREMIJE

Paremije su već dugi niz godina predmetom znanstvenih istraživanja. Usprkos tomu, njihova jednoznačna definicija i danas izostaje, no „... ono što se danas naziva paremijom maksimalno je kratka, ali semantički, estetski, strukturno i funkcionalno cjelovita jedinica izuzetne slikovitosti i retoričkoga potencijala” (Molnar; Vidaković Erdeljić 2009: 46). Norrick (1985: 78) paremiju smatra tradicionalnim razgovornim didaktičkim žanrom općega značenja, a Mieder (1993) kao značajke paremija ističe mudrost, istinu, moral, iskustvo, pouku i životni savjet koji se pomoću njih prenosi s generacije na generaciju. Josip Kekez (1996: 13–16) navodi termine kojima se nazivalo i naziva „najjednostavniji ili najsitniji oblik, minijature ili mikrostrukture” – od u narodu uvriježenoga naziva *niječ*, preko latinskoga *proverbium*, do *prirječja* i *poslovice*. Paremiologiju definira kao znanost o poslovicama, upravo prema grčkome *paroimia* što i označava poslovice. Paremije ili poslovice smatra dijelom usmene književnosti, uz lirsku i epsku pjesmu, pripovijetku, zagonetku, dramu i retoriku. Određuje ih kao „...samosvojan usmenoknjiževni oblik, sa zasebnim oblikovnim zakonitostima, zasebnom estetikom i izvedbom” (ibid. 13). Jolles za taj mali oblik rabi termin poslovice te je stavlja uz bok drugomu malom obliku – zagonetki – ističući da se ona ostvaruje iskazivanjem. Stoga je smatra tvrdećim ili apodiktičkim načinom² jer „... jednokratnim bezuvjetnim načinom referira na stanovito stvarno zbivanje” (Jolles 2000: 147). Isto tako smatra da poslovice nije poučna jer se odnosi na prošlost i bila je uzrokom nekomu zaključku „... nije početak, nego kraj, supotpis, vidljivi žig koji se utiskuje na nešto što onda sadrži njegov otisak kao iskustvo”, odnosno „U svakoj se poslovice bunar zatrpava – ali tek kad se dijete utopilo.” (Jolles 2000: 143). Burger (2007: 109) ističe socijalnu i pragmatičku funkciju paremija te ih smatra izrazom uvjerenja i normi u skladu s društvenim vrijednostima u određenom vremenskom i kulturnom kontekstu. U stručnoj literaturi dakle supostoje istoznačni termini paremija i poslovice, a u ovom će se radu koristiti termin *paremija*.

3. O GRAĐI

Među paremijama posebno brojnu skupinu čine one o vremenu koje su posebno važnu ulogu imale u prošlosti. Njima se predviđanje vremenskih prilika uglavnom povezuje s određenim savjetom. Nerijetko su bile dijelom shematizirane strukture pučkih kalendara te je njima popraćen kalendar, „knjiga vseh mesecov”, kao jedna od u njima zastupljenih cjelina (Hranjec 1996: 149–150). U prikupljenoj se paremiološkoj građi ogleda poučna intencija kalendarskoga štiva, a njihov se funkcionalni aspekt, osim pouke i savjeta, može ostvarivati i kao upozorenje, utjeha, opravdanje, argument i zaključak (Rörich; Mieder 1977).

Autorice svima zahvaljuju na suradnji. Budući da je izvornom govornicom, važne je podatke o govoru mlađih govornika pružila i suautorica ovoga rada Željka Macan (t. 1977.).

² Jolles (2000: 147) razlikuje tvrdeći ili apodiktički način od protočnoga ili diskurzivnoga te ističe da upravo u prvome do izražaja može doći ono što se naziva iskustvom

4. SEMANTIČKA ANALIZA PRIKUPLJENE PAREMIOLOŠKE GRAĐE

Provedenim je terenskim istraživanjem zabilježena 21 paremija, a svima su im sastavnicom ili sastavnicama blagdanska imena. Pritom se slijedi jedno od temeljnih načela pučke meteorologije, pretkazivanje vremena pomoću tzv. „ključnih dana”. Budući da se uglavnom radi o vjerskim blagdanima ili spomendanima svetica i svetaca u kalendaru, nazivaju se i „svetim danima” (Sijerković 1996: 31). Upravo su imena svetaca kao njihove sastavnice jednom od značajki hrvatskih paremija o vremenu. Te se paremije stoga još nazivaju i kalendarskima jer vremenske prilike povezuju s određenim blagdanom, štovanjem određenoga sveca. Pojava je to proširena u katoličkim zemljama.

Već je navedeno kako pragmatička funkcija kalendarskih paremija može biti različita. U prikupljenoj su građi potvrđene paremije čiji se funkcionalni aspekt ogleda u predviđanju određenih vremenskih promjena. Tri su od njih koje se odnose na najavu snijega, slikovito dočaravajući i njegov očekivani intenzitet: *Svęti Šimun – snęgom šimul*; *Svęta Kęta – snęk za vręta* (*ętpre snęgu vręta*); *Svęti Lęka – snęgom fręka*. Blagdan svetoga Luke katolici obilježavaju 18. listopada, svetoga Šimuna 28. listopada, a svete Katarine 25. studenoga. Razdoblje je to u godini kada se može očekivati pojava prvoga snijega kao najava zime. Možda se kod prvih dvaju navedenih blagdana predviđanje vremena pomoću ključnih datuma činiti i pomalo preuranjenim, no treba imati u vidu da se u pučkoj meteorologiji i odstupa od uobičajenih mjerila pri odabiru ključnoga dana, te je „...prevagu pri odabiru ključnoga dana imala i glasovitost ili raširenost čašćenja blagdana, spomendana sveca ili svete” (Sijerković 1996: 32). Vruće vrijeme tipično za svetu Anu 26. srpnja pogoduje i zrenju voća kao što su šljive, a potvrđuje to i paremija *Svęta Jęna pęč nalęže i sļive žęri*, kao metaforični izraz iskustva namijenjen citiranju. Upravo je stoga za brojne paremije karakteristična i rima (usp. npr. *Svęti Jęntol žęto sęje, ględaj, Vęde, kęko ęde*) koja u prethodnome primjeru ipak izostaje.

U pučkoj je meteorologiji od velike važnosti bilo dugoročno prognoziranje vremena koje se temeljilo na „vremenskim i klimatskim obilježjima pojedinih dana ili mjeseca u godini” (Sijerković 1996: 26), ali i na pojavama koje nisu datumski ili kalendarski određene. Taj se dio pučke meteorologije može stoga nazvati i „kalendarskom” (Sijerković 1996: 26). U prikupljenoj je građi potvrđena i paremija *Kęj nam svęti Medęrdo dęje, četrdęset dęna tręje*, a vezana je uz blagdan svetoga Medarda 8. lipnja, koji se s razlogom naziva upravo „kišnim svecem” i takvim vremenom nagoviješta 40 kišnih dana.³

³ Može se dovesti u vezu s legendom o winchesterskomu biskupu Swithinu koji je umro 862. godine te po svojoj želji bio pokopan u dvorištu katedrale kako bi na njegov grob s nadstrešnice mogla padati kiša. Kasnije je njegova želja bila zaboravljena te je odlučeno da se njegovi posmrtni ostaci premjeste u unutrašnjost katedrale. To, međutim, nije bilo moguće jer je 40 dana nakon što je otvoren njegov grob padala nezapamćeno jaka kiša. Netko se tada prisjetio biskupove želje o posljednjem počivalištu, tijelo je ostavljeno u dvorištu, a kiša je napokon prestala padati (Sijerković 1996: 33).

Dolazak hladnijega vremena i prestanak sezone kupanja (a valja pritom u obzir uzeti i geografsku odrednicu mjesnoga govora u kojemu je provedeno istraživanje koje je podlogom ovomu radu!) nagoviješta paremija vezana uz blagdan svetoga Lovre 10. kolovoza – *Lovrčće – saka jama zdēnce*. Važnost blagdana Velike Gospe 15. kolovoza ogleda se i u starome pučkome nazivu za kolovoz – *velikomesnjak*. Uz taj je blagdan u prikupljenoj građi potvrđena paremija *Vēlka mēša s prāhom, a Māla s kālom*. Lijepo vrijeme na blagdan Velike Gospe naznaka je kišna vremena za Malu Gospu 8. rujna. Spomendan svetoga Matije, apostola, stoljećima se obilježavao 24. veljače, a uz taj se datum veže i paremija *Svēti Mātija – lēt razbija (āk ga nēma, ōnda ga sprēma)*. „Nakon Drugog Vatikanskog koncila 1969. godine (koji je zasjedao od 11. listopada 1962. do 8. prosinca 1965.) izvršene su različite promjene u rasporedu spomendana i blagdana. Osobito su premješteni spomendani svetaca kojima nije poznat datum smrti. Među njima je i sv. Matija, apostol, kojega je spomendan s datuma 24. veljače premješten na 14. svibnja” (Vulić 2015: 125, 126). Navedenom se paremijom prognozira hoće li zima uskoro završiti ili ne, a Sijerković (1996: 27–28) je smješta u one koje se zasnivaju na načelu „izjednačenja vremena”, jednoga od omiljenih načela za predviđanje vremenskih prilika u pučkoj meteorologiji. Ono se temelji na „... vrlo raširenom mnijenju da tijekom određenog razdoblja priroda udjeljuje približno istu količinu topline ili oborine” (Sijerković 1996: 27–28). Na tomu je načelu građena i paremija *Kālko pred Grgūra žābe židu vān, tūlko po njēmū ūdu nūter*. Jedna je to od četiriju u prikupljenoj građi potvrđenih paremija koja sadrži zoonimsku sastavnicu, upućujući time na neraskidivu povezanost čovjeka i prirode. Druga je vezana uz blagdan Svijećnice 2. veljače te glasi *Āk je na Svēčnicu ōblačno, mēdvēt ūde vān, a āk je vēdro, ūde nazāj f bŕlok*. I ona se temelji na izjednačavanju vremena te ima funkciju nagoviještanja dobrih ili loših vremenskih prilika. Jedna je od domaćih životinja sastavnicom dviju potvrđenih paremija, a to je guska. Paremijske su *Gūske kōje o Jāntolovu kukurūzū zdōblu, tē se Jākopova ne bojiju i Piješ vōdu ko gūska o Jākopovu* vezane uz vrućine uobičajene uz blagdan svetoga Jakova apostola koji se obilježava 25. srpnja.

U paremijama se ogleda praktičan pristup životu te su one svojim značenjem često povezane s radovima na zemlji, odnosno namijenjene ratarima. Njih je potrebno staviti u kontekst geografskoga područja na kojemu su zabilježene te povezati s za njega tipičnim granama gospodarstva, kao i posebnostima vezanima uz biljni i životinjski svijet na tomu području. Paremijom se *Đūrđefska kiša i pētrofska sūša, ne oglādni svēt* vremenske prilike uz blagdan svetoga Jurja 23. travnja te blagdan svetih Petra i Pavla 29. lipnja uzimaju kao naznaka dobre žetve i berbe. Uz sjetvu i rast pšenice vezana je paremija *Svēti Jāntol žito sēje, glēdaj, Vīde, kāko ūde* koja se odnosi na spomendane svetoga Antuna i svetoga Vida. U dvjema su paremijama spomendani svetaca vezani uz voće koje uobičajeno dozrijeva u to doba godine – *Svēti Vit – čerēšen sīt* (15. lipnja) i *Svēti Lūka – nābral nam je jābuk* (18. listopada). Svetu Sofiju naziva se i „hladnom sveticom” jer je na njezin blagdan 15. svibnja mraz često znao uništiti vinograde, a otuda i paremija *Šōfija – vīno pōpija*.

Ulogu upozorenja ima paremija *Svēti Jandrāš – glēdi kōmu kēj dāš!* S blagdanom se svetoga Andrije 30. studenoga, naime, bliži zima pa treba oprezno postupati sa zalihama stvorenima za njezino razdoblje. U paremiji *Svēti Jākop – dŕva cēple* upućuje se na potrebu pripreme za grijanje već u ljetnim mjesecima (o Jakovljevu, 25. srpnja). U objema se paremijama ogleda tradicija ruralnoga života te povezanost čovjeka s prirodom.

3. je veljače spomendan svetoga Blaža, zaštitnika grla i vrata, a otuda i izreka *Svēti Blāš – oslobōdi nas Bōk gŕlobolje*.

Najduži dani i najduže noći u godini vezani su uz Ivanje, blagdan rođenja Ivana Krstitelja 24. lipnja, te uz Martinje, 11. studenoga. Potvrđuje to i paremija *Īvanjski dāni, Mārtinjske nōči* građena na stilskoj figuri antiteze kao (anti)paralelizam.

Paremijske s imenima svetaca kao sastavnicama mogu imati i ulogu lakšega snalaženja u vremenu u kalendarskome smislu, čemu potvrdu pruža i paremija potvrđena u prikupljenoj građi – *Mārica, Bārica i mēd nima Mīkulica brātec*. Djeci omiljenoga svetoga Nikolu čiji je blagdan 6. prosinca njome se smješta između blagdana svete Barbare 4. prosinca te Bezgrješnoga začeca Blažene Djevice Marije 8. prosinca.

5. OSNOVNE JEZIČNE ZNAČAJKE GOVORA OBEDIŠĆA

Na prikupljenoj su i prethodno analiziranoj paremiološkoj građi potvrđene neke od značajki govora Obedišća.⁴ Budući da taj govor nije dosad zasebno opisivani, ovdje ponuđena skica predstavlja osnovu za njegov opis. Najveći dio značajki koje se u tom govoru potvrđuju su općekajkavske, tj. potvrđene su u većini kajkavskih govora:

- upitno-odnosna zamjenica koja u južnomoslavačkom glasi *kěj*: ... *glēdi kōmu kēj dāš*;
- protetsko *j* ispred početnoga samoglasnika *a*: *Jandrāš, Jāna, Jāntolovu*;
- ekavski refleksi jata: *snēgom, Svēčnicu, snēk, mēdvēt, svēt, čerēšen* i *e*-refleks poluglasa (*nūter, brātec, mēša*) koji zajedno čine 1. kajkavsku jednadžbu;
- obezvučenja dočetnih konsonanata: *mēdvēt, snēk, lēt, bŕlok, f (<v)*;
- artikulacijsko izjednačavanje *č* i *ć* u glas srednje artikulacije *č*: *Svēčnicu, četrdēset, Lovrčće, zdēnce, ōblačno, čerēšen*;
- kajkavsko punoglasje u suglasničkom skupu *čr*: *čerēšen*;
- dočetno *l* u glagolskom pridjevu radnom jednine muškoga roda: *šimul*;
- redukcije vokala iza naglašanih: *āk, Kālko, tūlko*;

⁴ Materijal je akcentuiran prema ogledu govora obavjesnice Đurđice Sedlar (t. 1934.).

- i) kvalitativne opozicije: vokal *e* (< **ě*, **o*) realizira se kao zatvoreni (**ě*: *Svęčnicu*, *mędvet*, *snęgom*, *snęk*; **o*: *męša*), a *e* (< **e*, **ę*) kao otvoreni, mada nesustavno i znatno češće kada se radi o naglašenim vokalima: **e*: *kęj*, *njęmu*, *mędvet*, *ętrdęset*, *vędro*, *pętrofska*, *zdęnęe*; **ę*: *Svęti*, *Svęta*, ali ima i iznimaka: *nęma*, *spręma*;
- j) u morfološkom smislu važno je izjednačavanje vokativa i nominativa: *Svęti Jandręš – ględi kęmu kęj dęš*, no još je zanimljivije da u paremiji *Svęti Jęntol žito sęje*, *ględaj*, *Vide*, *kęko ide* osobno ime *Vid* dolazi u vokativnom obliku. Uporabi toga oblika svakako je pridonijela potreba za rimovanjem *Vide – ide*;
- k) prefiksi **sa-* i **iza-* i prijedlozi **sa* i **iza* ujednačuju se u *s-* i *s / z*: prefiks: *zidu*; prijedlog: *s pręhom*, *s kęlom*;
- l) promjena *v* u *f* ispred bezvučnih glasova: *Đurđęfska*, *pętrofska*;
- m) zamjena nazalnih sonanata u inačici imena lat. *Nicolaus*: *Mikulica*;
- n) depalatalizacija *šlve*, *cęple*, *zębhu*; *nima* 'njima' (ali i *njęmu*).

Znatno je manje značajki koje se ne ostvaruju u većini kajkavskih govora već se podudaraju sa značajkama koje su karakteristične za južnomoslavačke govore.⁵ Takove su značajke:

- o) gubljenje suglasnika *v* iz slijeda **vəs-*: *sęka*;
- p) *u*-refleks stražnjega nazala: *Svęčnicu* (A jd. ž. r.); *idu*, *bojiju* (prez. 3. l. mn.);
- q) nepromijenjeno *ń* u sekundarnom skupu (< *-ńaj-*): *İvanjski*, *Męrtinjske*;
- r) leksem *kęša* prema tipičnom kajkavskom *dežd*: *Đurđęfska kęša*;
- s) tronaglasni sustav bez nenaglašenih dužina. Prema klasifikaciji S. Ivšića govor Obedišća dio je 3., revolucionarne, turopoljsko-posavske skupine govora i to tip III₃ (*že%čńna*, *letń*, *su!ša*). Zabilježene su i neke akcenatske posebnosti poput duljenja primarno kratkih naglašenih vokala (*brętec*, *vędro*) te regresivni pomak siline (*vńno*);⁶
- t) kao specifičnost govora smještenih u sjeverozapadnom kutu prostora što ga zauzimaju južnomoslavački govori, opisana je pojava gubitka *j* iz sekundarnih skupova *ęj* i *zj*. Opisana je za govor Okešinca (Kuzmić 2009: 194), a ovim je istraživanjem potvrđena i u govoru Obedišća u primjerima *Lovręęe* (< *Lovręęje*: poimeničeni pridjev u značenju 'blagdana sv. Lovre') i *zdęnęe* (< *zdęnęje*: pridjev u primarnom značenju 'koji je kao u zdencu' (*zdęnač*, *zdęnę*), a sekundarno u značenju 'hladan'). U suvremenom govoru Obedišća ovaj pridjev dolazi često uz imenicu *voda*: *zdęnęa vęda*.

S obzirom na utvrđenu podudarnost, moguće je zaključiti da govor Obedišća pripada donjolonjskom, tj. južnomoslavačkom dijalektu kajkavskoga narječja.⁷ Intenzivno se tim dijalektom bavila M. Kuzmić, o njemu obranila doktorsku disertaciju (2008a) i više rasprava (2005, 2006, 2008b, 2009, 2011), a o kutinskom govoru, koji je njegov dio, pisale su Horvat; Brlobaš; Čilaš (2002).

Iako je materijal akcentuiran prema ogledu govora najstarije obavjesnice, Đurđice Sedlar (r. 1934.), za potrebe je ovoga istraživanja preslušan i audiozapis triju drugih obavjesnica: Dragice Huljenić (r. 1942.), Višnje Canjek Macan (r. 1951.) i Željke Macan (r. 1977.). U govoru njih triju razvidna su odstupanja u fonetskoj realizaciji pojedinih glasova. Naime, dok se u njihovu govoru još uvijek čuju otvorena i zatvorena realizacija vokala *e*, ona više nije sustavna već se sve češće na mjestu gdje se očekuje jedna od dviju spomenutih realizacija ostvaruje fonetski neutralno *e*. Znatnija je međutim razlika u realizaciji zatvorenih vokala *o* i *a*. U govoru ispitanice Đ. Sedlar dugi je naglašeni *a* sustavno zatvorene artikulacije (*dęna*, *ogļędni*, *Blęš*), što je potvrđeno i u ostalim govorima (Kuzmić 2008a: 31–33). U govoru ostalih ispitanica zatvorenost je ili djelomično dokinuta, pa se nesustavno ostvaruje vokal tek blago zatvorene artikulacije, ili je potpuno dokinuta, pa se ostvaruje vokal neutralne artikulacije. Mogućnost dvostrukoga ostvaraja zabilježila je i M. Kuzmić (2008a: 31) u govoru susjednoga mjesta Okešinca. Kratki je zatvoreni *o* također potvrđen samo u najstarije ispitanice, dok ga u mlađih ispitanica ili nema ili je stupanj zatvorenosti slabiji. Zamijećene su i razlike u obliku upitno-odnosne zamjenice. Artikulacijske se posebnosti tih vokala smatraju dominantnim diskriminantama toga govora, a one se u nastojanju za niveliranjem jezičnih značajki mogu smanjivati, do njihove potpune redukcije. U prilog je takvom razvoju svakako i utjecaj standardnoga jezika koji se kao prestižan nameće i svojim „čistim“ vokalizmom. Pojava ja to zabilježena i u brojnim drugim govorima (usp. za čakavski (Vranić; Zubčić 2015) i za štokavski (Menac-Mihalić 2012)). U najstarijih govornika potvrđen je oblik *kęj* dok mladi rabe oblik *kęj*. Stariji govornici u izrazu *Svęti Lęka – nębral nam je jębuk* rabe oblik imenice s nultim morfemom u Gmn., dok je jedne ispitanice srednje generacije potvrđen noviji ostvaraj uz noviji oblik participia *Svęti Lęka – dęnio jębuka*.

Analizirani materijal na dijalektološkoj razini potvrđuje da govornici različitih generacija zadržavaju strukturu paremija jednakom, što se i očekuje s obzirom na to da je stalnost i prenosivost s generacije na generaciju temeljna značajka jezičnih jedinica toga tipa. Usprkos stalnosti svojevrsne nadstrukture, ovim su istraživanjem zabilježene izmjene pojedinačnih jezičnih elemenata koji te strukture tvore. One su generalizacijski polarizirane,

⁵ Značajke južnomoslavačkih govora ekscerpirane su iz radova M. Kuzmić.

⁶ Budući da cilj ovoga rada nije opis govora Obedišća, naglasni *ęe* sustav biti detaljnije obrađen u zasebnom radu i na više materijala.

⁷ Prema klasifikaciji D. Brozovića (1988: 92) južnomoslavački / donjolonjski, turopoljski i vukomeričko-pokupski bili su dijelom jednoga dijalekta – turopoljsko-posavskoga. Autor je najsvremenije klasifikacije kajkavskoga narječja M. Lončarić (1996) koji ga je podijeljeno na 15 dijalekata. Prema toj klasifikaciji moslavački su govori dijelom dvaju zasebnih i samostalnih dijalekata: sjevernomoslavačkoga i donjolonjskoga (južnomoslavačkoga).

uvjetovane su primarno intencijom da se neutraliziraju diskriminacijske značajke govora po kojima se taj govor razlikuje od ostalih govora, a to je svakako potaknuto utjecajem standardnoga jezika. Ovaj dio analize nedvojbeno upućuje na potrebu sustavnijega praćenja tempa jezičnih mijena u organskim idiomima.

6. ZAKLJUČAK

U paremiološkoj su građi južnomoslavačkoga kajkavskoga govora Obedišća prikupljenoj u slobodnome razgovoru s ispitanicima potvrđene kalendarske paremije – paremije s imenima svetaca kojima je u znak štovanja posvećen određen blagdan. U njima se odražava pragmatičan pristup životu i snažna povezanost čovjeka s prirodom. Funkcija je većine prikupljenih paremija predviđanje vremenskih promjena i njihov utjecaj na prirodu i rezultate čovjekova rada, ali su potvrđene i one s ulogom savjeta i upozorenja te lakšega snalaženja u vremenu. I same često sastavni dio pučkih kalendara, preuzimaju i funkciju davanja gospodarskih, obiteljskih i moralnih savjeta te se u njima ogledaju tradicionalne navike tipične za selo. Upravo je to potvrda njihova pragmatičnog karaktera, dok socijalna funkcija paremija predstavlja izraz uvjerenja i normi u skladu s društvenim vrijednostima u određenom vremenskom i kulturnom kontekstu. Jezična je analiza prikupljenih paremija i njihova usporedba s opisanim jezičnim značajkama južnomoslavačkoga dijalekta kajkavskoga narječja potvrdila da govor Obedišća pripada tom dijalektu te da se u artikulaciji pojedinih glasova, ali i u nekim drugim jezičnim značajkama vidi generacijska polarizacija.

U strukturi paremija potvrđene su rima i (li) ritmičnost te paralelizam i simetrija. Njihova kratkoća, jednostavnost i formulaičnost omogućavaju im ustaljenost u uporabi i prepoznatljivost. Paremije o vremenu imale su iznimno važnu ulogu u prošlosti, a i za njih je karakteristično da se u njima zrcali univerzalno ljudsko iskustvo.

POPIS LITERATURE

- Brozović, Dalibor (1988) *Jezik, srpskohrvatski/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb.
- Burger, Harald (2007) *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- Horvat, Marijana; Brlobaš, Željka; Čilaš, Ankica (2002) „Kutinski govor“, u: *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*, Matica hrvatska Kutina, Kutina, str. 383–397.
- Hranjec, Stjepan (1996) „Pučki kalendari u sjeverozapadnoj Hrvatskoj“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 8–9, str. 149–154.
- Jolles, André (2000) *Jednostavni oblici*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Kekez, Josip (1996) *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Kuzmić, Martina (2005) „Proteza u južnomoslavačkim kajkavskim govorima Kutinskoga Sela, Osekova i Okešince“, *Filologija*, br. 45, str. 87–96.

- Kuzmić, Martina (2006) „Istraživanje moslavačkih kajkavskih govora“, *Kaj*, br. 39/3, str. 45–51.
- Kuzmić, Martina (2008a) *Fonološki sustav južnomoslavačkih kajkavskih govora*, doktorska disertacija u rukopisu, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Kuzmić, Martina (2008b) „Kratki naglasak u južnomoslavačkim kajkavskim govorima Kutinskoga Sela, Osekova i Okešince“, *Croatica et Slavica ladertina*, br. IV, str. 181–189.
- Kuzmić, Martina (2009) „Suglasnički sustav južnomoslavačkih kajkavskih govora“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, br. 35, str. 187–200.
- Kuzmić, Martina (2011) „Južnomoslavački kajkavski govori“, *Moslavačko zrcalo*, br. 1–2, str. 9–51.
- Lončarić, Mijo (1996) *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb.
- Menac-Mihalić, Mira (2012) „O akcentuaciji strizivojnoga govora“, *Croatica*, br. 6/6, str. 185–194.
- Mieder, Wolfgang (1983) *Proverbs Are Never Out of Season: Popular Wisdom in the Modern Age*, Oxford University Press, New York.
- Molnar, Draženka; Vidaković Erdeljić Dubravka (2009) „Paremija u pisanoj javnoj komunikaciji u hrvatskome i engleskome jeziku“, *Jezikoslovlje*, br. 10/1, str. 45–58.
- Norrick, Neal R. (1985) *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*, Walter de Gruyter & Co., Berlin.
- Rörich, Lutz; Mieder, Wolfgang (1977) *Sprichwort*, Metzler, Stuttgart.
- Sijerković, Milan (1996) *Pučko vremenoslovlje*, Otvoreno učilište, Zagreb.
- Vranić, Silvana; Zubčić, Sanja (2015) „Dialects in and around small urban centres in the northern Čakavian area: The current situation“, u: *Language Varieties Between Norms and Attitudes – South Slavic Perspectives: Proceedings from the 2013 CALS Conference*, Peter Lang Edition, Frankfurt am Main, str. 49–68.
- Vulić, Sanja (2005) „O hrvatskim pučkim imenima spomendana sv. Matije, apostola, i sv. Mateja, apostola i evanđelista, s etnonomastičkoga aspekta“, *Folia onomastica Croatica*, br. 24, 125–141.
- Vulić, Sanja (2013) „O pučkim imenima blagdana sv. Martina i martinjskom nazivlju u čakavštini, štokavštini i kajkavštini“, *Čakavska rič*, br. 41/1–2, str. 95–110.

SUMMARY

Željka Macan, Sanja Zubčić

PROVERBS AS A KIND OF FOLK CALENDAR

(BASED ON A VERNACULAR OF OBEDIŠĆE)

The paper will present the proverbial material of the South Moslavina Kajkavian dialect of Obedišće. The proverbs were collected through interviews with informants. The pragmatic function of proverbs is manifested in the fact that they serve as a kind of folk calendar, since each proverb is related to a specific holiday. The didactic role of proverbs can also be observed—they often function as warnings, but also as arguments and conclusions. Proverbs as microtexts with stable syntactic, morphological and lexical structure are linguistic units with unique aesthetic quality, as well as structural and functional integrity. The collected proverbial material will be subjected to linguistic analysis. Since research was based on a dialectal corpus, an overview of the basic language characteristics of Obedišće will be included in the talk.

Key words: *proverbs, South Moslavina Kajkavian Dialect, pragmatic function, folk calendar*

Tin Lemac

PRIJEDLOG METODA ZA ANALIZU STILA OZNAČITELJSKE METADISKURZIVNE POEZIJE¹

Označiteljska metadiskurzivna poezija podrazumijeva poeziju jezičnog iskustva u kojoj se tematizira diskurzivnost per se. Ona se opisuje srodnim predmetnim odrednicama kao što su *metapoetičnost, metatekstualnost i metaopis*. *Metapoetičnost* predstavlja tematizaciju čina pisanja poezije, *metatekstualnost* čina pisanja pjesme, a *metaopis* čina poetizacije nekog entiteta iz izvanknjiževne stvarnosti. Rad nudi prijedlog metoda za analizu stila takovrsne poezije. Iznjedrjuju se operativne kategorije subjekta, teksta i semantičke stratifikacije poetskog diskursa. Kategorija subjekta ispituje se u aksiološkoj relaciji subjekt – metasubjekt, tekst se analizira na relacijskoj genezi između vlastite pojavnosti te pripadnog metateksta i metadiskurza, a semantička se stratifikacija odnosi na analizu metapoetičkog, metatekstualnog i metaopisnog predmetnog inventara u značenjskim slojevima određenog poetskog teksta. U navedenoj analitičkoj trijadi izvodi se metoda *metapoetičke, metatekstualne i metadiskurzivne analitike* i provjerava na poeziji Anke Žagar koja predstavlja paradigmatički primjer metadiskurzivnosti u novijoj hrvatskoj lirici. Teorijsko-metodološki okviri ove analize temelje se na teorijama metatekstualnosti, lingvostilistici, stilistici diskursa, semanalizi, interakcionističkoj teoriji metafore i teoriji književnosti kao diskurza.

Cljučne riječi: *označiteljska poezija, metadiskurzivna poezija, metapoetičnost, metatekstualnost, metaopis, stilistika diskursa, metoda, analiza*

dr. sc. Tin Lemac, neovisni istraživač

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 82.09-1

¹ Ovaj je rad prijavljen i održan kao referat na međunarodnom znanstvenom skupu *Riječki filološki dani* (Rijeka, 2016. godine) pod naslovom *Semantički opis konstitutivnih faktora metadiskurzivne poezije*. Taj je naslov napušten jer je preambiciozno osmišljen i sadašnji znanstveni dosezi koji će biti izloženi u tekstu rada ne zadovoljavaju njegovo očekivanje. Promjena naslova shodna je navedenom razlogu.

I. UVOD

Označiteljska poezija ili poezija tzv. jezičnog iskustva (Mrkonjić 1971: 79) poezija je u kojoj je jezik medij komunikacije i u kojoj tekstualnost postaje jedini faktor njezina poetičkog, semantičkog i stilskog očitovanja. Ona je u novijoj hrvatskoj književnosti prije svega produkt semantičkog konkretizma (Maleš u: Vuković 2004: 17) koji se karakterizira bitnim privilegiranjem označiteljske razine teksta i naglašavanjem označiteljskih igara u postsosirovskoj konstelaciji, širenjem semantičkih polja riječi i prevratom sadržaja svijesti, teorijskom osviještenošću o činu pisanja i revitalizacijom jezične entropije i dimenzije jezične mitskosti (Vuković 2004: 18). Navedena poetička obilježja osvještavaju neke bitne značenjske putanje njezinih realizacijskih osnova. Označiteljske igre u postsosirovskoj konstelaciji predstavljaju ispitivanje moći metafore kao tropa i kao figure (mikrostrukturalna i makrostrukturalna realizacija), ricoeurovskog pomaka s metafore kao tropa prema diskurzu (metafora – jedinica (niža jezična i semantička razina) prema metaforičkom diskurzu kao ukupnosti jedinica nižih jezičnih i semantičkih polja. Metafora se u označiteljskoj igri realizira interferencijom raznih označitelja koji pripadaju svojstvenim diskursnim poljima. Samim se time njezino polje djelovanja interpretacijski i recepcijski usložnjava. Širenje semantičkog polja riječi produkt je označiteljske igre čime se također ukazuje na polje djelovanja metafore. Teorijska osviještenost o činu pisanja aktivira niz meta-relacija kojim se proces pisanja usložnjava i ukazuje sam na sebe ili na vlastiti smisao. Takav pjesnički čin predstavlja visoku legitimaciju autora i teksta, kao i svojevršno izlučenje diskurzivnih postupaka u jednoj od mogućih poetskih (meta)semantika. Te su meta-relacije prije svega metapoetičnost, metatekstualnost, metaopis, autoreferencijalnost, autotematizacija i samotematizacija. Jezična entropija kategorija je strukturacije (Nöth 2004: 256) poetskog sustava na planu semantike jezično-stilskih jedinica. Strukturacija se zbiva na planu smanjenja visoke semantičnosti prilikom strukturacije sustava. To možemo skicirati aksiomatskim odnosom *jezik – pjesma* (znakovni sustav beskonačnih mogućnosti – jedan uređen sustav izbrojivog skupa mogućnosti). Semkonkretistički značenjski sustav očiva na aktivaciji entropije u pjesmi (prilikom semantičke analize metafora-jedinica) i prema diskurzu, tj. jeziku (raznorodne diskurzivne mogućnosti, tj. intersemiotički odnos prema jedinicama drugih diskurza). Jezična mitskost aktivira prvobitnu mogućnost jezika kao sustava beskonačnih mogućnosti (antropozofskim terminom *kaos*) prema pjesmi kao jednoj mogućnosti (*logosu*). Sva su elaborirana poetička obilježja u nužnoj vezi jedno s drugim i njihovo je sagledavanje uvjet osvještenja semkonkretističkog poetskog uzorka.

Označiteljska metadiskurzivna poezija pripada semkonkretističkom iskustvu, no ona privilegira navedenu teorijsku osviještenost o činu pisanja, tj. njezine tri meta-relacije. To su metapoetičnost, metatekstualnost i metaopis. Metapoetičnost podrazumijeva čin pisanja poezije kao svojstvenu nadstrukturu, metatekstualnost pisanje točno određene (naslovom i tekstom) definirane pjesme kao podstrukturu, a metaopis čin poetizacije nekog entiteta iz izvanknjiževne stvarnosti kao odvjetak metatekstualne podstrukture. Koncep-

tualnu i tehničku razdjelnicu metapoetičnosti i metatekstualnosti uveli smo u studiji o poetici i stilistici pjesništva Anke Žagar (Lemac 2013). Ona je bitna jer se njome bitno osvještavaju pisanje poezije (svijest o uporabi izražajnih sredstava, tradicionalizmu i modernosti, diskurzivizaciji svijeta) i pjesme kao jedne moguće podjedinice (kako sustav sredstava (izražajnih, značenjskih, aksioloških, estetskih, poetičkih, retoričkih, stilskih) poezije prenijeti u jednu određenu pjesmu). Metaopis je složen semantički i aksiološki problem prije svega, no na ovom se mjestu usredotočujemo na njegovu operativnu narav, tj. detektiranje metode njegova opisa.

Mogućnosti opisa i teorijsko-metodoloških uporišta u ovom radu prije svega dugujemo dragocjenim istraživanjima metatekstualnosti Nirman Moranjak Bamburać (2000) koja je napisala sintetičku studiju o navedenoj problematici. Preuzimamo njezinu tezu o metatekstu koja je prisutna i u radovima Antona Popovića (1980: 30) i Predraga Jirsaka (1982: 20), a glasi kako je on *međutekstovna invarijanta koja se određuje u relaciji prema pripadnom prototekstu*. U definiranju metodološkog okvira inspirativne su nam spoznaje Anthonyja Easthopea (1983: 47) o poeziji kao diskurzu. Naime, Easthope razmatra odnos jezika i diskurza preko strukturalističke matrice i teorija De Saussurea, Jakobsona i Mukafovskog kako bi došao do formalizacije tog aspekta. Uzimajući marksističke postavke Althussera i Marxa u postavljanju ideološke projekcije, te definirajući subjektivizam kao temeljni poetski (lirski) konstituens preko Derridaova efekta diskurza, postavlja svoju teoriju poetskog diskurza kao lingvističke, ideološke i subjektivističke determinacije. Nama su neizmerno važne lingvistička i subjektivistička determinacija. Lingvistička zbog formalizacije jezičnog aspekta i određenja diskurzivnih odvjetaka i njihove analize, a subjektivistička zbog kontakta s čitateljem. U analizi označiteljsko-metadiskurzivne metaforike uprabljujemo zasade Blackove interakcionističke teorije metafore u kojem se metaforom tumači sudar semantičkih sfera entiteta. Ta već pomalo arhaična teorija okvir je ove analize u kojoj se ispituje polje djelovanja metafore na tropološkoj i diskurzivnoj razini i količina entropije u spajanju raznorodnih diskurzivnih odvjetaka. Za analizu teksta koristimo procedure tekstne hermeneutike i interdiskurzivne analize, te analize fenoteksta i genoteksta kao semantističkih operatora.²

² Fenotekst i genotekst razumijemo u Kristevinu značenju, no nedavno smo održali izlaganje na simpoziju 101 godina „Kursa opšte lingvistike“ (Filološko-umetnički fakultet, Kragujevac, Republika Srbija) o razmatranju fenoteksta i genoteksta u strukturalističkoj perspektivi. Iako još ne posjedujemo stanovite spoznaje o konceptualizaciji, fenotekst odčitavamo kao znakovnu ukupnost površinskog sloja nekog teksta (njegove lingvističke, tj. lingvostilističke) zasade, a pod genotekst njegovu dubinsku semantiku i približno određenje geneze nekih fenotekstnih lingvističkih struktura koje ne predmnijeva uvijek znanstvenu utemeljenost u vidu egzaktnosti, već katkad prebjege u polje interpretacije.

2. OPERATIVNE KATEGORIJE I NACRT METODA

Svaki od navedenih diskurzivnih tipova ilustriran je metapoetičkim, metatekstualnim i metaopisnim sekvencama. Predlažemo tri operativne kategorije koje se definiraju u ovom modelu. To su subjekt, tekst i semantička stratifikacija. Subjekt se definira na intergeneričkoj granici prema meta-subjektu, tj. ispituju se relacijske zone na semantičkoj i stilskoj razini. Taj se aspekt formalizira semantičko-stilskim ispisom analitičke sekvence vezane za subjekt i metasubjekt. Posebno se razmatra odnos konstativnosti i performativnosti iskaza koje iznosi subjekt. Takvo semiotičko ispitivanje poetskih iskaza počiva u semiotici stila i tezama Barbare Johnson³. Konstativnost uvjetuje čvrste subjektive točke govora, dok se performativnošću ukazuje na mogućnost. To se primarno događa u razlikovanju metapoetičke i metatekstualne analitičke sekvence. Tekst se također uzima kao relacijski faktor prema metatekstu pri čemu je metatekst dio pjesme obilježen metatekstualnim i metajezničnim inventarom, a tekst ostatak pjesme. Također, izražava se ispisom analitičke sekvence u semantičko-stilskom ozačju. Pod operativnim pojmom semantičke stratifikacije podrazumijevamo fiksiranje metapoetičkih, metatekstualnih i metaopisnih kategorija u tekstu pjesme. Pod metapoetičkim kategorijama podrazumijevamo lekseme *pjesma* (na općenitoj razini), *poezija* i pripadne metaforizacije, metatekstualne su kategorije leksemi *pjesma*, metajeznično pojmovlje *riječ*, *slika*, *glas* i temeljni poetotvorni entiteti s pripadnim metaforizacijama, dok su metaopisne kategorije entiteti izvanknjiževnog svijeta koji ulaze u pjesmu. U daljnjim ćemo paragrafima skicirati metapoetičku, metatekstualnu i metaopisnu diskurzivnu analitiku i provjeriti model na pojedinim pjesmama.

2.1. METAPOETIČKA DISKURZIVNA ANALITIKA

Navedena analitika podrazumijeva subjekt koji širi svoje polje djelovanja performativnim iskazima, tekst kao pozitivistički zbroj denotativnih i konotativnih značenja metapoetičkih entiteta (navedena su značenja stanoviti pojavni formalizam tih entiteta), a semantička se stratifikacija dobiva semantičkom analizom pjesme kao utvrđenjem osnovnog i metapoetičkog dijela teksta. Lingvostilističkom i intertekstualnom/interdiskurzivnom analizom pjesmina uzorka dohvaćaju se metafora osnovnog i metapoetičkog dijela pjesme,

³ U radu *Poetry and performative language* (1978: 140–159), Barbara Johnson konkurira Austinovu gledištu kako se poezija zbog žanrovske monološke naravi ne može postaviti u semantičke osi govornog čina. Govori kako pjesma može biti ispjevana i izgovorena (lirska poezija nije kao drama primarno žanr koji se realizira govorom, no postoje pjesme kao recitali kao što se i u određenim prigodama recitiraju; usmena je poezija, s druge strane, eklatantni govorni žanr), kako postoji napetost prostora između onog što pjesma znači i kako ona to znači (odrediti što pjesma znači čin je njezina posvemašnjeg udoslovljenja i redukcije semantičkih silnica na jedno tumačenje implicirano ideološkim ili nekim drugim kodom, no kako ona znači predstavlja njezinu govornu realizaciju i uključuje komunikacijski proces), obilježava poeziju kao autoreferencijalni govorni čin (kako ona u nedostatku sugovornika referira na sebe samu i stvara referent u svojoj okolini), kako distribucija određenih leksema (imenica, glagola i pridjeva) uvjetuje konstativnost i performativnost izričaja te kako je intersubjektivna situacija u pjesmi fiktionalizirana.

te stilske dominante. Važan je također operativni pojam priključne zone koji definiramo kao tekstni prostor u kojem metapoetom prelazi u osnovni tekst i širi ga do teksta poezije kao performativno nedosezljiva entiteta poezije i koji se određuje analizom fenoteksta i genoteksta nakon pretodno navedene analitičke procedure. U analitičkoj sekvenci nalazimo povećanje značenjske entropije u širenju semantičnosti jedinica pjesme prema beskonačnoj semantičnosti poezije, stoga navedenu analitiku ilustriramo kratično prikazanom relacijom:

$$T(p) \approx T(o) + T(mp), T(mp) \rightarrow T(o) \approx T(o)', T(o)' \rightarrow T(p), T(p) \rightarrow T(p)'$$

pri čemu je $T(p)$ tekst pjesme, $T(o)$ osnovni dio teksta, $T(mp)$ metapoetički dio teksta, a $T(o)'$ osnovni dio nakon metapoetičke operacije, $T(p)'$ tekst pjesme nakon metapoetičke operacije.

Relaciju čitamo: Tekst pjesme približno je jednak zbroju osnovnog i metapoetičkog dijela teksta, metapoetički dio teksta semantički djeluje na osnovni dio i približno stvara neku njegovu varijantu, navedena varijanta semantički djeluje na tekst pjesme, tekst pjesme djeluje na tekst poezije kao zamišljeni entitet beskonačnih mogućnosti.

Predloženu ćemo metodu provjeriti na pjesmi Anke Žagar *Brdo je krenulo* (2015: 9–10).

BRDO JE KRENULO

naslov neće zaustaviti pjesmu
brdo je krenulo, sestro hildegarda
nešto ga je uzelo, raspuknulo ga
odmaknuo se kit, odgromadilo se
dan je, odvoze bijelu tehniku
što gorjelo, što hladilo, što da je
otvarač neba, bijelo rashodovano
brdo je krenulo, odvlače ga nekamo
sestro hildegarda, boga gledati
kakav zastrašujući gib
tko će opisati ovaj duboki transfer
tko ima zelene oči, neka ga on
pisanje je najtiši prijenos energije
i to bi se moralo osjetiti
kad pogledaš pjesmu, da te uzme
pa ćemo opet od bijeloga ruže ubirati
rosu, srebro i stiropor, sestro hildegarda

zar probuditi ih ujutro u pet
 ako su doista krenuli
 već su trebali stići
 i kad smo bili nadomak zagreba
 na dionici od karlovca, farovi oboreni
 nešto mora da je, golemo nešto
 i kad svi auti prođu, proći će i pjesma
 vidiš kako ljudima nestaje svjetlosti iz očiju
 evo i pčele su nekamo odletjele, nema ih
 nestale u sveto, dušice nebeske
 a ona, sestra hildegarda, niti jede, niti pije
 ne smije se, brdo je krenulo, sestro hildegarda
 i nitko pametan
 ne bi mu se našao na putu

U ovoj pjesmi nalazimo nekoliko subjektivnih i metasubjektivnih pozicija. Metasubjekt se pojavljuje u stihovima: *naslov neće zaustaviti pjesmu, tko će opisati ovaj duboki transfer, pisanje je najtiši prijenos energije / i to bi se trebalo osjetiti / kad pogledaš pjesmu, da te uzme, i kad svi auti prođu, proći će i pjesma*, a subjekt u ostatku pjesme. Metasubjekt izgovara konstativne i performativne iskaze (*naslov neće zaustaviti pjesmu, pisanje je najtiši prijenos energije / i to bi se trebalo osjetiti / kad pogledaš pjesmu, da te uzme*) kojima signalizira poziciju odnosa teksta i njegovih referencijalnih okvira (*naslov neće zaustaviti pjesmu*) i metapoetskog iskaza kojim se ostvaruje iskustvena narav recepcijskog posredovanja teksta (*pisanje je najtiši prijenos energije / i to bi se trebalo osjetiti / kad pogledaš pjesmu, da te uzme*). U performativnom upitnom iskazu (*tko će opisati taj duboki transfer*) pomiče se granica s pisanja na samog subjekta ili autora (može biti i demijurg s obzirom na Žagaričinu poetiku (Lemac 2013: 14)), dok se performativnim iskazom (*i kad svi auti prođu, proći će i pjesma*) osnažuje pozicija pjesminih značenjskih jedinica kao tvorbenih entiteta (u ovom slučaju mislimo na semantičnost samog teksta). Sama metasubjektivna pozicija intenzivira razvoj subjekta u ostatku pjesme koji izvodi zamišljeni dijalog apostrofom kršćanskog kulturema sestre Hildegarde. Taj dijalog govori o stvaranju pjesme metaforom brda kao neproničnom značenjskom ukupnošću (tzv. metapoetička apostrofa (Lemac 2013: 90)), a samo je stvaranje pjesme kodirano figurom Mita, tj. njezinom kozmogonijskom naravi⁴ (*nešto ga je uzelo, raspuknulo ga / odmaknulo se kit, odgromadilo se*) čime se hiperbolički intenzivira mitska situacija. Rezultat te situacije predstavlja mogućnost stvaranja pjesme koja se trivijalnim predmetnim slojem (*otvarač*

⁴ To je značenje iz Meletinskijeve strukturalističke analize mita (1983: 46). Mitska se figura odnosi na semantizaciju iskaza koji se pojavljuju u kozmogonijskim mitovima, a predstavljaju njihovu topičku strukturu.

(neba), *bijela tehnika, rashodovano, ako su doista krenuli / već su trebali stići / i kad smo bili nadomak zagreba / na dionici od karlovca, farovi oboreni*) i semantičkim derivatima arhetipa bijelog kao preddiskurzivnog stanja svijeta (*ruža, rosa, srebro i stropor*)⁵ posreduje kao izvjesni litotički ostvaraj. Poetizacija semantičkih jedinica pjesme završava ispražnjenjem tih jedinica od značenja (*vidiš kako ljudima nestaje svjetlosti iz očiju / evo i pčele su nekamo odletjele, nema ih / nestale u sveto, dušice nebeske*) i ironijskom pozicijom autora/subjekta (*i nitko pametan / ne bi mu se našao na putu*). Metafora metapoetičkog dijela teksta sadržana je u odnosu pjesme i naslova kao upućivačkog semantičkog entiteta, recepcije pjesme i procesa poetizacije. Ostatak pjesme obiluje konotativno (litotički, simboleski i metaforički) obilježenim entitetima pjesme i apostrofom Hildegarde kao metaforom koja intenzivira razvoj diskurzivne situacije. Priključna se zona nalazi na iskazno-referencijalnom puknuću (*naslov neće zaustaviti pjesmu / brdo je krenulo, sestro hildegarda*), u diskurzivnom razvoju metapoetizacije (*sestro hildegarda, boga gledati / kakav zastrašujući gib / tko će opisati ovaj duboki transfer / tko ima zelene oči, neka ga on / pisanje je najtiši prijenos energije / i to bi se trebalo osjetiti / kad pogledaš pjesmu, da te uzme*) i završetak procesa metapoetizacije u drugom iskazno-referencijalnom puknuću (*nešto mora da je, golemo nešto / i kad svi auti prođu, proći će i pjesma*). Referencijalnim okvirom naslova nadaje se pretpostavljena semantika pjesme (što bi bio izvjesni recepcijski faktor) na što metasubjekt upozorava otvarajući prostor visoke značenjske entropije hiperboličkom metaforom brda. Priroda tog iskazno-referencijalnog puknuća stoji u podvajanju denotacije (*pjesma*) i konotacije (*brdo*), pa možemo tumačiti kako navedeno puknuće i nije toliko jako zbog intrasemantičke blizine sastavnica. U diskurzivnom procesu metapoetizacije razlaže se proces poetizacije i njegove recepcije. Završetak procesa metapoetizacije prazni pjesmine jedinice od značenja antitetički postavljenim stihovima u iskazno-referencijalnom puknuću. Performativnom strukturom (*nešto mora da je(st)*) i hiperbolom (*golemo nešto*) signalizira se pjesma, tj. njezina značenjska ukupnost. Fenotekstni odvojci ove pjesme sastoje se od metapoetičkih ulomaka, apostrofe, mitske slike, litotičkih i ironijskih ulomaka poetizacije. U genotekstu se događa stalna smjena višeg i nižeg stupnja značenjske entropije. U početnim procesima poetizacije (mitska slika) značenjska se entropija penje do maksimuma kako bi se proces pisanja pjesme semantički izjednačio s procesom stvaranja svijeta. U litotičkim se dijelovima ona smanjuje kako bi u završnom ironijskom dijelu dosegla svoj minimum. Nju usmjerava subjekt, a ona se generira u značenjskim naslagama tekstnih jedinica. Maksimalno smanjenje značenjske entropije i izvjesno autopoeitičko odustajanje u završnim ironijskim stihovima govori o osuđenosti na pisanje jedne pjesme zbog značenjske neproničnosti poezije.

⁵ Navedenu interpretaciju arhetipa bijelog, kao i značenja određenih jedinica predmetnog sloja kao što su ruža koja predstavlja harmoniju i savršenstvo kozmosa, a srebro kao diskurzivirani entitet ili pjesmu nalazimo u našoj disertaciji o poetici i stilistici pjesništva Anke Žagar (2013: 14–16).

2.2. METATEKSTUALNA DISKURZIVNA ANALITIKA

Navedena diskurzivna analitika počiva na jednakim diskurzivnim mehanizmima i analitičkim procedurama kao i prethodna metapoetička s tom razlikom što se u priključnoj zoni metapoetem širi preko osnovnog teksta do pjesme kao fiksirana entiteta čime se smanjuje, a ne povećava značenjska entropija. Izražava se relacijom:

$$T(p) \approx T(o) + T(mt), T(mt) \rightarrow T(o) \approx T(o)', T(o)' \rightarrow T(p), T(p) \approx T(p)'$$

pri čemu je jedna različita kratica od metapoetičke relacije, a to je $T(mt)$ koja označava metatekstni dio teksta. U čitanju također postoji razlika u završnom dijelu gdje tekst pjesme nakon metatekstualne operacije $T(p)'$ postaje približno jednak početnom tekstu pjesme $T(p)$.

Analitiku ćemo demonstrirati na Žagaričinoj pjesmi *Zakopčano* (1996: 70).

ZAKOPČANO

i kukuruzi ovi što se šire

to je njihov život

briga me

nije njih za mene

i zauvijek

svaki je čovjek

jedna prazna riječ

koja to govori

i zidovi riječi se ruše

urušavaju te u se:

snijegovo srce je prazno

gledaj kako poljubac

stavlja u vitrinu

o nježno

kao da se pile vraća u jaje

čistim dahom okiva ga

u ljusku pjesme ispočetka

(unutra sam kucala bože

kako sam se namolila

da mi se razbije ova pjesma)

U ovoj je pjesmi prisutan subjekt u trima pozicijama. Jedna je impersonalna, druga personalna, a treća dijaloška. Dijaloška pozicija načelno razvija metatekstualno značenje kroz metaforičke odvojke niže (*i zidovi riječi se ruše / urušavaju te u se:*) i više semantičnosti (*svaki je čovjek / jedna prazna riječ / koja to govori*). Personalna pozicija osvaja prostor izravnog metatekstualnog značenja (*(unutra sam kucala bože / kako sam se namolila / da mi se razbije ova pjesma)*), dok dijaloška pozicija govori o procesu metatekstualizacije (*gledaj kako poljubac / stavlja u vitrinu / o nježno / kao da pile vraća u jaje / čistim dahom okiva ga / u ljusku pjesme ispočetka*). U osnovnom dijelu teksta postoji metafora kukuruza kao širenja prostora pjesme (*i kukuruzi ovi što se šire*) i metafora snijegova srca kao bitka entiteta (snijeg je metonimijski derivat spomenutog arhetipa bijelog). U tom je dijelu naznačena maksimalna značenjska entropija derivirana iz značenja entiteta i Žagaričina arhetipa. Metatekstualni dio pojavljuje se u stihu (*i zauvijek*) koji signalizira nepromjenjivu poziciju značenjske neproničnosti koju je nemoguće sasvim diskurzivirati. Ljudski potencijal nesavršenstva i nemogućnosti dopiranja u esenciju (*svaki je čovjek / jedna prazna riječ / koja to govori*) rezultira urušavanjem subjekta u pjesmu (*i zidovi riječi se ruše / urušavaju te u se:*). U tom dijelu pjesme postoji metatekstualno osvještavanje izrečeno konstativnim iskazom iz polja Univerzalija (*svaki je čovjek / jedna prazna riječ / koja to govori*), dok se u drugom dijelu pojavljuje iskazno-referencijalno puknuće u zadnjoj strofi koja je visoko semantična i nastaje konstatacijom značenjske neproničnosti arhetipa (*snijegovo srce je prazno*) i prisilnim povratkom u kaosno stanje (*kao da pile vraća u jaje / čistim dahom okiva ga / u ljusku pjesme ispočetka*). Priključne zone regulirane su smanjenjem značenjske entropije jer se metapoetemi upisuju na mjesta gdje se visoka semantičnost reducira na nižu razinu. Personalni iskaz prisutan u zadnjoj strofi intenzivira i eksplicira ovu metatekstualnu pjesmu. U genotekstu se zbiva izmjena entropijskih momenata gdje se više sučeljava s nižim kako bi nastala metatekstualna pjesma i cjelokupni metatekstualni proces kulminirao u personalnom iskazu kao svijesti o poteškoćama diskurzivizacije u tom procesu.

2.3. METAOPISNA DISKURZIVNA ANALITIKA

Ova vrsta analitike počiva na poetizaciji nekog entiteta iz izvanknjiževne stvarnosti prilikom prijenosa takvog entiteta u pjesmu. Subjekt lavira između polova konstativnosti i performativnosti, a tekst se nadaje kao fiksirana struktura za značenjsku razradu navedenog entiteta. Entitet se detektira u semantičkoj stratifikaciji. Bitno je naglasiti kako on u izvanknjiževnoj stvarnosti posjeduje stanovita referencijalna, književna, kulturna i simbolička značenja i kako se prijenosom u pjesmu dobivaju njegovi poetizirani oblici (u određenom broju metaforizacija) i kako se tim postupkom dolazi do konačnog metaopisnog entiteta. Taj proces izražavamo relacijom:

$$E(s) \rightarrow E(1, 2, 3, \dots) \rightarrow E(mo)$$

pri čemu je $E(s)$ kratica entiteta iz izvanknjiževne stvarnosti, $E(1, 2, 3, \dots)$ kratica određene metaforizacije poetiziranog entiteta, a $E(mo)$ konačni metaopisni entitet. Strelica označava prijenos.

Taj proces povezujemo sa smanjenjem značenjske entropije od entiteta iz izvanknjiževne stvarnosti do konačnog entiteta zahvaćena metaopisnom diskurzivnom operacijom. U semantičkom prijenosu entiteta i značenjskoj preradbi kao glavnom konstituensu metaopisne diskurzivne operacije pojavljuju se i dvije kategorije koje operativno nazivamo zona i koordinirajući faktor. Zona je semantičko područje entiteta u metaopisnoj operaciji i odnosi se na pripadnost vrsti referencijalnog, književnog, kulturnog i simboličkog označavanja, poetizirajuće metaforizacije i konačni metaopisni entitet. Označava se brojem i opisom. Koordinirajući faktor pojavljuje se kao semantički kod interzonalnog međudjelovanja. On utječe na formiranje konačnog metaopisnog entiteta i temeljne metafore pjesme, a ispituje se stilističkim parametrima, te analizom fenoteksta i genoteksta. Zbog iznimne složenosti zonalnog pozicioniranja i mogućnosti interzonalnog međudjelovanja, ne nudimo relacijski ispis metaopisne operacije, već će on postati razvidan analizom poetskog uzorka. Oprimjerit ćemo ga Žagaričinom pjesmom *Zanebešeno* (1996: 68).

ZANEBEŠENO
 narančo, svjetlosti
 ti mene griješ cijelim licem
 narančo, mračna
 užarena narančo
 kao kad netko uđe
 (to prokleta ljudsko – biti unutra)
 on samo kroz pore mramori ti čudesnik
 u što zanebesila se je si prizemljila
 u dan kad netko uđe u tišinu ti
 (tko mi je stavio tišinu u usta)
 sočnu od zaklona od istoga
 (zar nisam je oduzela meni
 i dala se tebi)
 kao odasvud jutro, mračna narančo
 on uđe kao božji sivi novinar
 mrtvim jezikom pita:
 dobar dan
 a tko je u ovoj kući sunce

Subjekt ove pjesme izvodi performativnu seansu tijekom cijele pjesme nastojeći poetizirati entitet naranče. Glede prve zone vezane za izvanknjiževnu stvarnosti naranča je sočno mediteransko voće iz porodice citrusa (referencijalno značenje), biljni motiv mediteranske

književnosti; Lorcin stalni motiv (književno značenje) i simbol plodnosti (simbološko značenje). U drugoj zoni nalazimo poetizirajuće metaforizacije u pjesmi. To su *naranča*, *svjetlost* (apozicijska metafora), *naranča*, *mračna* (sročna sintagmatska metafora s postponiranim pridjevom), *užarena naranča* (sročna sintagmatska metafora), *mračna naranča* (sročna sintagmatska metafora). Treća se zona odnosi na simbolički motiv naranče kao sunca. Koordinirajući faktor koji dobivamo u prvoj zoni vezuje se za pozitivno konotiranje naranče koje možemo pripisati općeljudskom značaju svjetlosti. U drugoj zoni pojavljuje se odnos svjetlosti i tame što se očituje kroz sintagmatsku metaforizaciju. Taj odnos prvobitno deriviran iz religijskih shema u ovom se slučaju pojavljuje kao semantička osnova metaopisne operacije koja je dobivena koordinirajućim faktorom. To je odnos tame i svjetlosti pri čemu tamu povezujemo sa značenjskom nepronichnošću entiteta, a svjetlost s konačnim metaopisnim entitetom. Motivom čudesnika očuduje se, tj. fantastizira motiv čovjeka koji nastoji izvesti metaopisnu operaciju, a motivom jutra metaforički se postiže transparentnost te operacije. On postaje prijenosnikom od poetizirajućih metaforizacija do konačnog metaopisnog entiteta sunca. Zapitanost nad poetizacijom motiva pripada Žagaričinom inventaru retoričkih pitanja kojima se potiče pitanje odnosa u značenjskom nizu *demijurg – subjekt – entitet – metatekst – tekst* (Lemač 2013: 123).

IZVORI

- Žagar, Anka (1996) *Stišavanje izvora*, Meandar, Zagreb.
 Žagar, Anka (2015) *Pjevaju razlike tihotapke*, Meandarmedia, Zagreb.

LITERATURA

- Easthope, Anthony (1983) *Poetry as discourse*, Methuen, New York.
 Jirsak, Predrag (1982) „Metatekst”, *Umjetnost riječi* 26, sv. 1-2, str. 18–28.
 Johnson, Barbara (1978) „Poetry and performative language”, *French Yale Studies* 54, str. 140–159.
 Lemač, Tin (2013) *Stilematičnost lirskog idioma Anke Žagar* (doktorska disertacija u rukopisu).
 Meletinskij, Eleazar Moiseevič (1983) *Poetika mita*, Nolit, Beograd.
 Moranjak Bamburač, Nirman (2003) *Retorika tekstualnosti*, Buybook, Sarajevo.
 Mrkonjić, Zvonimir (1971) *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*, Kolo, Zagreb.
 Nöth, Winfried (2004) *Priručnik semiotike*. Zagreb: Ceres.
 Popovič, Anton (1980) „Opozicija prototekst/metatekst i razvojna interpretacija u umjetnosti”, *Delo* 28, br. 1, str. 22–41.
 Vukovič, Tvrtko (2004) *Svi kvonumaši znaju da nisu kvonumaši*, Disput, Zagreb.

SUMMARY

Tin Lemac

PROPOSE OF METHODS FOR ANALYSING STYLE OF METADISCURSIVE SIGNIFICANCE POETRY

Significance metadiscursive poetry is type of a language poetry which thematizes discursivity *per se*. It is described with the similar determinations like metapoetics, metatextuality and metadescription. Metapoetics is related to the act of writing poetry, metatextuality is related to the act of writing a poem and metadescription is related to the poeting of the entity from the outlateral reality. Paper offers a propose of methods for analysing style of that poetry. We offer operative cathogories of subject, text and semantic stratification of the poetic discourse. We investigate subject in axiological relation subject – metasubject, text is related to its metatext and metadiscourse in the question of relating genesis and semantic stratification is related tothe metadiscursive, metatextual and metadescriptive cathogories in the semantic strata of the poetic text. In that analytic triada we constitute metapoetical, metatextual and metadiscriptive analytics and apply it to the poetry of Anka Žagar which is paradigmatic exemple of metadiscursivity in the recent Croatian poetry. Theoretical and methodological frames of this analysis are based on theories of metatextuality, linguostylistics, stylistics of discourse, semanalysis, interactional theory of metaphor and theory of literary discourse.

Key words: *significance poetry, metadiscursive poetry, metapoeticness, metatextuality, metadescription, stylistics of discourse, method, analysis*

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI

KNJIŽEVNOST I PAMĆENJE

Magdalena Saryusz-Wolska

ONKRAJ STUDIJA PAMĆENJA. KRIZA ISTRAŽIVAČKE PARADIGME

Studiji pamćenja vrlo su popularni proteklih godina, posebice u srednjoeuropskom kontekstu. Međutim, čini se da je vrijeme objavljivanja publikacija i konferencija završilo. Sve više znanstvenika tvrdi da su studiji pamćenja odveć usmjereni na teoriju, nemaju preciznu metodologiju i stoga ne uspijevaju kombinirati teorijske koncepte s empirijskim istraživanjima. Utjecaj studija pamćenja na druge pristupe raspravljao se uglavnom u području akademske povijesti. Impulsi koji su dolazili iz studija pamćenja, primjerice pojam „mjesta pamćenja” Pierre’a Nora, izazvali su velike kontroverzje među povjesničarima. U drugim područjima humanističkih znanosti, posebice proučavanju književnosti, memory boom nije rezultirao ikakvim kritičkim raspravama. Posebice su se njemački znanstvenici, među ostalima Jan Assmann, Aleida Assmann, Astrid Erll, Ansgar Nünning, usredotočili na visoku književnu kulturu. Stoga su njihovi pojmovi „kulturnoga pamćenja” (kulturelles Gedächtnis) ili „kulture pamćenja” (Erinnerungskultur) korisni alati za književnu analizu, međutim pokazuju ograničenja pri analizama popularne i vizualne kulture. Cilj članka je pružiti kritički pregled studija pamćenja, osobito njemačkih i poljskih modela.

Ključne riječi: studiji pamćenja, metodologija, kulturno pamćenje, popularna kultura, vizualna kultura

dr. sc. Magdalena Saryusz-Wolska,
Wydział Filologiczny UŁ, Instytut
Kultury Współczesnej

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK: 82.0

Maurice Halbwachs znanstvenik je koji se najčešće naziva utemeljiteljem studija pamćenja i stvarateljem termina „kolektivno pamćenje”. Njegovi radovi *Les cadres sociaux de la mémoire* (1925) i *La mémoire collective* (1950) često se spominju u uvodnim pasusima akademskih studija o kolektivnom pamćenju. Međutim, već 1996. godine, kada su studiji

pamćenja započeli svoj raspliniti put kroz humanističke i društvene znanosti, dva izraelska znanstvenika, Noa Gedi i Yigal Elam, otkrili su da je Halbwachs često citiran, no da ga je rijetko tko temeljito pročitao (Gedi, Elam 1996: 35). Ova provokativna teza čini se da opisuje recentne trendove u studijama pamćenja. U proteklih dvadesetak godina pojmovi i koncepti koji prevladavaju u studijama pamćenja citirani su, (re)interpretirani i (re)definirani toliko često da su izgubili svoja izvorna značenja. Štoviše, povjesničari, sociolozi, antropolozi, književni teoretičari i povjesničari te kulturolozi imaju različito poimanje onoga što nazivamo kolektivnim i kulturnim pamćenjem. Također, ono što pripada „kanonu“ tekstova razlikuje se od zemlje do zemlje, što usložnjava interdisciplinarno i međunarodno razumijevanje u većim projektima.

Čak i istaknuti predstavnici studija pamćenja: Susannah Radstone (2008), Wulf Kanstaniner (2002) i Jeffrey Olick (2008) naglašavaju da proučavanje kolektivnoga pamćenja nije postiglo status i formu akademske discipline u klasičnom smislu: imaju nekoliko istraživačkih instituta ili časopisa koje mogu nazvati vlastitima te koriste različite kvalitativne i kvantitativne metode. Štoviše, znanstvenici koji se bave kolektivnim pamćenjem koriste različite jezike i akademske diskurse, što rezultira zapanjujućim brojem različito korištenih pojmova i ključnih termina. Naposljetku, proučavanja kolektivnoga pamćenja proizlaze iz različitih akademskih škola i tradicija te bujaju na raskrižju između klasičnih institucionalnih i teorijskih okvira. Posljedično se javljaju dvije vrste situacija: znanstvenici koji se bave kolektivnim pamćenjem koriste različite termine i metode pri radu na istim istraživačkim projektima ili pak koriste iste termine i metode pri radu na različitim istraživačkim projektima.

Nekoliko koncepata karakterističnih za studije pamćenja također su neprecizni. Gdje se nalazi precizna granica između „društvenoga“ i „kolektivnoga“ pamćenja? Ili između „generacijskoga“ i „komunikativnoga“ pamćenja koje Harald Welzer opisuje kao ono što se prenosi od djedova do roditelja, a zatim od roditelja do djece? (Welzer 2008) Sadašnje definicije „kulturnoga pamćenja“ (Erl 2011) teško je odvojiti od semantičkoga polja „povijesne svijesti“. Takvi se problemi javljaju i s mnogim drugim pojmovima. Izbor određene riječi često ovisi o tome što znanstvenik smatra relevantnim čitanjima i tradicijama. Ova subjektivnost nikako ne olakšava komunikaciju u području studija pamćenja.

Najistaknutiji primjer krize terminologije na području studija pamćenja je pojam „mjesto pamćenja“. Izvorno ga je uveo Pierre Nora (francuski „lieu de mémoire“) u kontekstu afirmativne, nacionalne francuske historiografije (1996), no taj je termin redefiniran nekoliko puta tijekom proteklih godina. Trenutačno postoje projekti i publikacije o transnacionalnim, bi-nacionalnim, regionalnim ili lokalnim mjestima pamćenja, što je u suprotnosti s izvornim značenjem Norina „mjesta pamćenja“. (Erl 2011: 22–27, Kończal 2013) Termin obuhvaća fenomene koje bi se mogli opisati kao „simboli“, „mitovi“, „stereotipi“, „metafore“ i „ikone“. Međutim, prisutnost „mjesta pamćenja“ u trenutačnim istraživanjima ne javlja se kao rezultat svjesnih teorijskih i metodoloških odluka, nego određenih praksi, zapravo moda u akademskoj zajednici.

Unazad desetak godina može se pratiti proces „izmišljanja tradicije“ studija pamćenja. „The Collective Memory Reader“ Jeffreya Olicka, Vereda Vinitzkyja-Seroussija i Daniela Levyja vrlo je dobar primjer (Olick et al. 2011). Tekstovi u „Readeru“ više predstavljaju teorijske tradicije nego konkretne discipline. Iščitavani su i u drugim kontekstima osim proučavanja kolektivnoga pamćenja, a neki od starijih niti ne sadrže riječ „pamćenje“. Međutim, pokrenuli su osobite načine promišljanja o suvremenim funkcijama povijesti i prošlosti. Dok se većina nas u uvodnim pasusima naših tekstova o kolektivnom pamćenju referira na imena poput Mauricea Halbwachsa, Abyja Warburga ili Sigmunda Freuda, ne razmišljamo o Karlu Marxu, Theodoru W. Adornu ili Georgeu Herbertu Meadu kao klasičima u području kolektivnoga pamćenja. Štoviše, Halbwachs i Freud bili su usredotočeni na individualno, a ne kolektivno pamćenje. Warburg se fokusirao na povijest umjetnosti tijekom antike i renesanse te je bio daleko od toga da ponudi ikakve teorijske prijedloge u odnosu na samo pamćenje. Mnogo kasnije, znanstvenici su tumačili Halbwachsa, Freuda, Warburga i druge tako što su ih pretvorili u klasične autore u području kolektivnoga pamćenja. Vraćanje Marxu, Adornu ili Meadu i njihova usredotočenost na društvenu važnost povijesti i prošlosti moglo bi biti od pomoći pri davanju kontura zajedničkim preokupacijama unutar interdisciplinarnih istraživačkih projekata o pamćenju, kakve pronalazimo unutar ovih specifičnih filozofskih i teorijskih tradicija.

Stoga je novo shvaćanje riječi „interdisciplinarnost“ ili „transdisciplinarnost“ unutar studija kolektivnoga pamćenja presudno za uspješnu komunikaciju. U klasičnom smislu, interdisciplinarno istraživanje kolektivnoga pamćenja znači istraživanje provedeno uz pomoć akademskih disciplina kao što su sociologija, socijalna psihologija, povijest, antropologija, kulturalni studiji, književnost, filozofija i tako dalje. Ali kako će znanstvenici iz ovih i drugih disciplina učinkovito komunicirati i zajedno djelovati, kada većina njih radi s različitim metodama i, što je važnije, unutar različitih teorijskih okvira? Ove tradicije – uzimimo u obzir samo psihoanalizu, hermeneutiku, kritičku teoriju, teoriju sustava, semiotičku teoriju, dekonstrukciju, osobite ‘obrate’ i tako dalje – razvile su vlastite jezike i terminologije koje su utjecale na diskurs studija kolektivnoga pamćenja. Ako govorimo o interdisciplinarnosti unutar ovoga područja istraživanja, treba zapamtiti da su se studiji pamćenja razvili unutar određenih teorijskih tradicija, a ne specifičnih akademskih disciplina. Kratki uvid u spomenuti „Reader“ pokazuje da većina klasičnih autora ne predstavlja jednu konkretnu akademsku disciplinu, nego više ili manje stalne teorijske tradicije.

Osim problema s terminologijom i interdisciplinarnošću studija pamćenja, javlja se izraziti izostanak konsenzusa oko metodoloških pristupa. Navedeno se može smatrati još jednim znakom dijalektike između krize i neprestane invencije unutar studija pamćenja. Na taj su problem već uputili Alon Confino (1997) i Wulf Kantsteiner (2002) u svojim široko prihvaćenim esejima. Potonji navodi da, kao i u slučaju terminologije, studiji pamćenja nemaju vlastitu metodologiju: radije se koriste gotovo svim metodama koje su karakteristične za humanističke i društvene znanosti, što često dovodi do određene pro-

izvoljnosti. To postaje jasno, primjerice, u području filma i medijskih znanosti, osobito u djelima o društvenoj ulozi povijesnih slika. U navedenom kontekstu, analiza sadržaja te postupaka iz istraživanja recepcije može imati korisnu primjenu. Ali analize sadržaja često uključuju dobro razrađene sažetke, a analiza recepcije najčešće je ograničena na prikazivanje mišljenja koja se pojavljuju u tiskanim i *on-line* medijima. Takve knjige i eseji odgovaraju na pitanja o načinu prikazivanja povijesnih događaja i njihovoj percepciji u medijima, ali malo govore o dinamici procesa društvenoga pamćenja. Uporaba samoga termina „kulturno pamćenje”, objašnjena u uvodnim dijelovima i poglavljima, ne razvija metodu.

Radovi o pamćenju iz područja filma i medijskih istraživanja pružaju još jedan primjer: koncepti kulturnoga pamćenja te pamćenja kulture uglavnom se temelje na proučavanju pisanih pojava. One su vrlo prikladne za analizu književnih tekstova, govora i javnih rasprava, ali – prema mom mišljenju – često pokazuju nedostatke u razmatranju vizualnih medija, posebice proizvoda masovne i popularne kulture. Unutar ove paradigme, filmovi se stoga mogu proučavati kao narativi. Međutim, koncept kulturnoga pamćenja ima malo toga za ponuditi u kontekstu analize povijesnih slika koje prenose mediji. Jan-Werner Müller u dominaciji ove paradigme vidi opasnost da se studiji pamćenja pretvore u disciplinu u kojoj se „slobodno plutajuće reprezentacije prošlosti” ispituju izvan njihovoga komunikativnoga konteksta (Werner-Müller 2002: 3).

Suvremene teorije i koncepti kolektivnoga pamćenja razvili su se od sredine osamdesetih godina. Danas se pojavom novih medija preispituje činjenica da su unazad nekoliko posljednjih desetljeća neuobičajenu pažnju posvetili pisanoj riječi. Dok su se prije dvadeset godina povijesne slike prenosile putem književnosti, tiska, javnih rasprava i drugoga, sada ih sve više pronalazimo na televizijskim programima poput Viasat-History, Facebooku, blogovima i YouTubeu. Ni Pierre Nora ni drugi vodeći autoriteti na području studija pamćenja, poput Jana i Aleide Assmann (1992, 1999), Paula Connertona (1989), Lutz Niethammera (1985) ili Jaya Wintera (1999), nisu mogli predvidjeti ovakav razvoj događaja unazad posljednjih nekoliko godina.

Metodološke slabosti uzrokuju još jedan problem koji je vezan uz interdisciplinarnost studija pamćenja. U početnoj fazi suvremenih studija pamćenja, koje se proučavaju već dvadesetak godina, velika je važnost posvećena činjenici da je riječ o interdisciplinarnoj paradigmi koja se oslanja na razna podpodručja u humanističkim i društvenim znanostima. Sjećanje i pamćenje predstavljani su kao pojave koje se mogu istražiti samo u suradnji s psiholozima, sociolozima, antropolozima, povjesničarima, kulturolozima, mediolozima itd. Danas znamo da se u svakoj od tih disciplina sjećanje i pamćenje definiraju na drugačiji način; da se referiraju na različite akademske tradicije te da koriste različite metode. Dobar je primjer takozvano „urbano pamćenje”, koje je predmet istraživanja socijalnih psihologa, antropologa, povjesničare arhitekture, povjesničara i teoretičara književnosti te kulturologa, kao i predstavnika „urbanih studija”. Zanimljivo je da spomenuti znanstvenici međusobno rijetko surađuju. Socijalni psiholozi proučavaju stav stanovnika naspram povi-

jesti grada; antropolozi promatraju društvene prakse vezane uz urbanu prošlost; povjesničari arhitekture opisuju aktivnosti u rekonstrukciji strukture zgrade; a povjesničari i teoretičari književnosti te kulturolozi usredotočeni su na umjetničke reprezentacije gradske povijesti. Iz navedenih proučavanja proizlazi složena, ali slabo povezana slika „urbanoga pamćenja”. Teško je uspostaviti vezu između statističkih proračuna socijalnog psihologa i hermeneutičkih tekstualnih analiza književnoga teoretičara. Naravno, možemo čitati i citirati djela jedni drugih. No, bilo kakva praktična suradnja, koja bi bila više od usporedne provedbe potprojekata, po mom mišljenju, čini se da nije ostvariva.

Samo je nekoliko autora uspjelo kombinirati različite perspektive u svojim djelima. Primjerice, Aleida Assmann, eminentni autoritet na području europskih „studija pamćenja”, u svojim knjigama i esejima povezuje materijal iz različitih područja poput filozofije, književnosti i politike. Njezini najnoviji tekstovi o dijaloškom pamćenju povezuje s jedne strane izjave bivšega njemačkog kancelara Gerharda Schrödera te ideje Hannah Arendt i Friedricha Nietzschea s druge strane (Assmann 2013). Navedeno zahtijeva veliku retoričku vještinu kako bi se mogla postići ravnoteža između različitih područja. Aleida Assmann uspijeva u tom nastojanju, iako su njezini tekstovi više nalik esejima nego strogo znanstvenim radovima. Primjerice, postavlja pitanja, riskira iznositi dijagnoze te sugerira prijedloge za budućnost, no navedeno čini bez podrške empirijskih istraživanja.

Terminološki i metodološki problemi vezani uz studije pamćenja stoga upućuju na zaključak da je posrijedi „multidisciplinarno” istraživačko područje, ali ne i „inter-” ili „transdisciplinarno”. Sjećanje i pamćenje proučavaju predstavnici različitih disciplina, koji – da ponovno naglasimo – rijetko surađuju jedni s drugima. Riječ je o prisili na interdisciplinarnost, koju nameće sustav financiranja istraživanja, a što omogućuje da se ovaj privid održi.

Ne samo pojedinačni koncepti i metode, nego i koncept „studija pamćenja”, doista praksa samih studija pamćenja, izaziva sumnje. Ne postoji konsenzus o opsegu područja istraživanja ove discipline. S jedne strane, u Poljskoj, da uzmemo jedan primjer, ono je vezano uz sociološka istraživanja koje je šezdesetih godina provela Nina Assorodobraj-Kula, a kasnije Barbara Szacka, Andrzej Szpociński i Piotr Kwiatkowski (Traba, Loew 2015, Kończal, Wawrzyniak 2017). Njihova su istraživanja bila usmjerena na reprezentativne upitnike te su u početku koristili pojam „povijesna svijesnost” kako bi opisali mišljenja stanovništva o određenim povijesnim događajima. S druge strane, u Njemačkoj je kao cilj istraživanja postavljeno ispitivanje kulturnih reprezentacija prošlosti. Istraživači poput Aleide Assmann (2011), Astrid Erll i Ansgara Nünningu (2008) dolaze iz područja znanosti o književnosti. Francuska tradicija može se usporediti s poljskim i njemačkim diskursima utoliko što su mnogi autori, uključujući Pierrea Noru (1996) i Krzysztofa Pomiana (1984), predstavnici područja znanosti o povijesti.

Razlike se odražavaju i u imenima koja se u određenim zemljama smatraju vodećim autoritetima u području studija pamćenja. U Poljskoj su to sociolozi, mahom studenti Emi-

lea Durkheima: Maurice Halbwachs i Stefan Czarnowski, zajedno s kasnijim poljskim predstavnicima ove tradicije: Stanisławom Ossowskim i Antoninom Kłosowskom. Czarnowski zaslužuje posebnu pozornost (Traba, Loew 2015). Godine 1937., neposredno prije smrti, Czarnowski je napisao esej „Nastanak i društvena funkcija povijesti” („Powstanie i społeczne funkcje historii”) (Czarnowski 1955), u kojem je istražio razliku između znanstvenoga i društvenoga diskursa povijesti. Pola stoljeća kasnije, točnije 1985., u vrijeme kada je Nora započeo svoj projekt vezan uz „lieux de mémoire”, poljski povjesničar Jan Pomorski preuzeo je ovaj koncept i objavio esej o „društvenoj funkciji povijesti” (Pomorski 1985).

U Njemačkoj, uz Halbwachsa, često se spominju znanstvenici Aby Warburg i Walter Benjamin. U Francuskoj, s druge strane, predstavnici prve škole „Annalesa” igraju važnu ulogu. Naravno, posrijedi je pojednostavljena slika europskih studija pamćenja u kojima se sociološke, filološke i povijesne tradicije pojavljuju jedne uz druge. U svakom slučaju, svi istraživači koji nose naslov pionira studija pamćenja posjeduju jednu zajedničku osobinu: imali su drugačije poimanje „pamćenja” nego što ga mi imamo danas. Halbwachs je pisao isključivo o individualnom pamćenju; pridjevi „kolektivno” ili „socijalno” upućuju na činjenicu da se individualna pamćenja javljaju i funkcioniraju u društvu. Warburg, Czarnowski i predstavnici škole „Annales” zapravo su bili zainteresirani za prisutnost prošlosti u sadašnjosti, iako su ovu pojavu opisali drugim riječima. Činjenica da ih danas predstavljamo kao pionire studija pamćenja, znak je da smo tradiciju studija pamćenja gotovo izumili post-factum.

U Njemačkoj val studija pamćenja polako jenjava. Dok se pojavljuje sve manje i manje djela o kulturi sjećanja, dobro prihvaćeni bivaju termini „javne povijesti”, „primijenjene povijesti” i „povijesti u javnom prostoru” (Korte, Paletschek 2009). Povratak pamćenja društvenim i kulturnim funkcijama povijesti postaje sve vidljiviji. Nasuprot tome, u Poljskoj se studiji pamćenja nalaze na vrhuncu. Termini kao što su „kulturno pamćenje” i „kultura pamćenja” ukorijenili su se tek prije nekoliko godina. S jedne strane, ovakav je razvoj potaknut dugim prevoditeljskim procesom: knjige Jana i Aleide Assmann te Paula Connerton, eseji Pierrea Nore pojavili su se na poljskom tržištu godinama nakon njihove izvorne objave. S druge strane, ovo kašnjenje bilo je neophodno da bi se osiguralo vrijeme za nadopunu dominantne sociološke paradigme drugim konceptima. Stoga su u Poljskoj dinamike društvenih i kulturnih procesa bile različite nego u Njemačkoj. Prvi veliki val sukoba s prošlošću u Poljskoj se dogodio nakon objavljivanja knjige „Susjedi” Jana Tomasza Grossa 2001. godine, u kojoj su izneseni podaci da su Poljaci u srpnju 1941. godine ubili nekoliko stotina Židova u gradu Jedwabnu. Ova publikacija rezultirala je velikom promjenom poljske „kulture pamćenja” te je potaknula široku raspravu o poljskom antisemitizmu i sudjelovanju Poljaka u holokaustu. Od 2005. godine otvoreni su novi muzeji, revidirani su nastavni planovi i programi, pojavile su se brojne knjige, filmovi i televizijske serije, igraju se računalne igre koje su temeljene na događajima iz prošlosti, prvenstveno Drugog svjetskog rata.

Međutim, ostaje činjenica da nećemo moći izbjeći krizu u studijima pamćenja. Prije ili kasnije problemi teorije, terminologije i metodologije postat će teret. Naravno, ne postoje jednostavna rješenja koja se mogu ponuditi. No jedna mogućnost, koja se čini atraktivnom, je da se napuste teorije i koncepti, a da se naspram toga pažnja posveti proučavanjima konkretnih slučajeva. Takav „odozdo prema gore” pristup često se pokazao uspješnim. U slučaju sociologije i antropologije ovaj pristup zastupaju sljedbenici „utemeljene teorije”, a u kulturnim studijima sljedbenici amsterdamske škole „kulture analize”. Naposljetku, od drugorazredne je važnosti koji će koncepti i teorije bili predloženi. Najvažnije će biti analizirati i objasniti individualne pojave i fenomene poput društvenih funkcija pojedinih povijesnih slika. Istraživački opseg studija pamćenja u posljednjih je nekoliko godina toliko proširen da se više ne može obuhvatiti općim konceptom. Ipak, postoji veliki broj alternativnih pristupa koji omogućuju da se istraži uloga prošlosti u sadašnjosti.

LITERATURA

- Assmann Aleida (2011) *Cultural Memory and Western Civilization. Functions, Media, Archives*, Cambridge UP: Cambridge.
- Assmann Aleida (2013) *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention*, C.H.Beck: München.
- Assmann Jan (1992) *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, C.H.Beck: München.
- Astrid Erll, Ansgar Nünning (ed.) (2008) *Cultural memory studies. An international and interdisciplinary Handbook*, De Gruyter: Berlin/New York.
- Confino Alon (1997) *Collective Memory and Cultural History. Problems of Method. American Historical Review* 102 (5), pp. 1388–1403.
- Connerton Paul (1989) *How societies remember*, Cambridge UP: Cambridge.
- Czarnowski Stefan (1955) *Powstanie i społeczne funkcje historii*. In: Stefan Czarnowski, *Dzieła*, vol. 5, PWN: Warszawa 1956.
- Erll Astrid (2011) *Memory in Culture*, transl. Sara B. Young, Palgrave Macmillan: Basingstoke.
- Gedi Noa, Elam Yigal (1996) „Collective memory – What is it?”. *History and Memory*, 8 (1), pp. 30–50.
- Kansteiner Wulf (2002) *Finding Meaning in Memory: a Methodological Critique of Collective Memory Studies*, *History and Memory* 41 (2), pp. 178–197.
- Kończal Kornelia (2013) *Erinnerungsorte. Über die Karriere eines erfolgreichen Konzeptes*, In: Robert Traba, Hans Henning Hahn (ed.), *Deutsch-polnische Erinnerungsorte. Band4: Reflexionen*, Schöningh: Paderborn, pp. 79–106.
- Kończal Kornelia, Wawrzyniak Joanna (2017) *Provincializing memory studies: Polish approaches in the past and present*, *Memory studies*, 25 January: <https://doi.org/10.1177/1750698016688238> (first published online).
- Korte Barbara, Paletschek Sylvia (ed.) (2009) *History Goes Pop. Zur Repräsentation von Geschichte in populären Medien und Genres*, Transcript: Bielefeld 2009.

- Niethammer Lutz (1985) *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis*, Surhkamp: Frankfurt am Main.
- Nora Pierre (ed.) (1996) *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, vol. I–III, New York: Columbia University Press.
- Olick Jeffrey K., Vinitzky-Seroussi Vered, Levy Daniel (ed.) (2011) *The Collective Memory Reader*. Oxford UP: Oxford.
- Olick Jeffrey K. (2008) *Collective Memory: a Memoir and Prospect*. *Memory Studies* 1 (1), pp. 19–25.
- Pomian Krzysztof (1984) *L'Ordre du temps*, Gallimard: Paris.
- Pomorski Jan (1985) *Spoleczna funkcja historii – analiza kontekstów znaczeniowych pojęcia*, In: Zygmunt Mańkowski, Jan Pomorski (ed.), *Spoleczna funkcja historii a współczesność*, Wydawnictwo UMCS: Lublin.
- Radstone Susannah (2008) *Memory Studies: For and Against*. *Memory Studies* 1 (1), pp. 31–39.
- Traba Robert, Loew Peter Oliver (2005) *Deutsch-polnische Erinnerungsorte*, Bd. 5, *Erinnerung auf Polnisch*, Schöningh Verlag: Paderborn.
- Welzer Harald (2008) *Communicative Memory*. In: *Cultural memory studies. An international and interdisciplinary Handbook*, ed. Astrid Erll, Ansgar Nünning, in coop. with: Sara B. Young, De Gruyter: Berlin/New York, pp. 285–289.
- Werner-Müller Jan (2002) *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past*, Cambridge UP: Cambridge.
- Winter Jay (1999) *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge UP: Cambridge.

SUMMARY

Magdalena Saryusz-Wolska

BEYOND MEMORY STUDIES. THE CRISIS OF A RESEARCH PARADIGM

Memory studies have been very popular in recent years, especially in the Central European context. However, the time of path-breaking publications and conferences seems to be over. More and more scholars claim that memory studies are too much theory-oriented, have no precise methodology and thus fail to combine theoretical concepts with empirical research. The impact of memory studies on other approaches have been discussed mainly in the field of academic history. Impulses that came from memory studies, for instance Pierre Nora's concept of "realms of memory", caused large controversies among historians. Within other fields of the humanities, especially literature studies, the memory boom did not result in any critical debates, though. Especially German scholars, among others Jan Assmann, Aleida Assmann, Astrid Erll, Ansgar Nünning, focused primarily on high literary culture. Therefore, their notions of "cultural memory" (kulturelles Gedächtnis) or "memory culture" (Erinnerungskultur) are useful tools for literary analysis, fail however when it comes to analyze popular and visual culture. The article aims at providing a critical review of memory studies, especially its German and Polish models.

Key words: *memory studies, methodology, cultural memory, popular culture, visual culture*

Živa Benčić-Primc

PAMĆENJE IZMEĐU ČINJENICE I MITA (ŽIVITE U MOSKVI A. D. PRIGOVA)

U članku se roman *Živite u Moskvi* D. A. Prigova analizira kao zanimljiv primjer međusobne kontaminacije faktografske i fikcionalne naracije, konkretno, memoarske i fantastične proze. Naime, u navedenom se djelu naracija temelji dobrim dijelom na pamćenju pripovjedača koji je pritom identičan s autorom, a prisjeća se stvarnih događaja iz autorova djetinjstva, provedenoga u poslijeratnoj Moskvi. Međutim, rekonstrukciju autorove osobne prošlosti kao i prošlosti glavnoga grada u staljinsko i poststaljinsko doba pripovjedač nadopunjuje i svojom bogatom imaginacijom, obilježenom snažnom neomitološkom orijentacijom. Za razliku od većine memoarista s umjetničkim pretenzijama, Prigov ne amalgamira nego otvoreno sučeljava sjećanje i fikciju. On namjerno izlazi izvan granica dokumentarizma u sferu neomitološke fantastike te stabno lavira između te dvije sfere nastojeći pritom ne prijanjati do kraja ni uz jednu od njih. Stoga se Prigov kao memoarist odlikuje pamćenjem koje cijelo vrijeme „titra“ između provjerenih biografskih i povijesnih činjenica s jedne strane, i nanovo oživljenih sovjetskih mitova odnosno arhetipskih mitskih obrazaca s druge.

Ključne riječi: memoari, kolektivno pamćenje, kulturno pamćenje, neomitološka fantastika

dr. sc. Živa Benčić-Primc, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK: 821.161.1.09Prigov, D. A.-31

Napisati nekoliko kratkih uvodnih rečenica o Dmitriju Aleksandroviču Prigovu nije nimalo lak zadatak jer je riječ o jednoj od najosebujnijih, najsvestranijih i k tome još i najplodnijih stvaralačkih ličnosti suvremene ruske kulture. Spomenut ću samo da je za svega 67 godina svoga života (1940 – 2007) napisao čak više od 35000 pjesama i da nema gotovo ni jedne umjetničke djelatnosti u kojoj se nije okušao. U relativno kasnoj fazi svoje spi-

sateljske karijere, na razmeđu 20. i 21. stoljeća Prigov se latio eksperimentiranja s duljim proznim oblicima kao što su roman, memoari, putopis, ispovijed i sl. U svojim esejima, intervjuima i javnim predavanjima iz tog razdoblja on rado ponavlja jednu misao koja bi mogla poslužiti kao moto ne samo njegove proze nego i njegova književnog opusa u cjelini. Ta misao svodi se otprilike na tvrdnju da bi se umjetnost trebala baviti samo pretposljednijim, a ne i posljednjim istinama. Nametnuti umjetnosti zadaću otkrivanja posljednjih istina, upozorava on, znači pretvoriti je u kvazireligiju, u kvazifilozofiju ili u nešto treće, što je podjednako strano njezinoj pravoj prirodi (usp. Ćepštein/ Prigov 2010: 64). Prigov u tom smislu ograničava i usredotočuje svoj interes prvenstveno na razne tipove diskursa ne zanimajući se pritom za to „*kakav je njihov realni, metafizički ili psihofizički sadržaj*” (Balabanova 2001: 111). „*Ja ne tragram za istinitošću*” – izjavljuje on u razgovoru s Balabanovom – „*osim za istinitošću mehanizma, tehnologije nastanka tekstova*” (ibid).

Takva je stvaralačka strategija ostavila vidljiv trag i u Prigovljevu proznom prvijencu *Živite u Moskvi* (2000). U tom djelu Prigov se zaokuplja prije svega memoarskim diskursom stavljajući, kako se sam izrazio, na kušnju njegovu trajnost i vjerodostojnost. Pritom mi se činjenica da je spomenuto djelo utemeljeno upravo na pamćenju, ne čini nimalo slučajnom. Ta i sam Prigov u svojoj recenziji memoarske proze slikara i pisca Griše Bruskina *Prošlo vrijeme nesvršenog vida* (2001) s pravom ističe da su memoarska i kvazimemoarska djela „*nesumnjiv trend suvremene kulturne, a osobito beletrističke djelatnosti*” (Prigov 2002: 2). Doista, za memoarskim odnosno autobiografskim izričajem u to vrijeme rado posežu ne samo pisci i umjetnici nego i znanstvenici, političari, diplomati, društveni aktivisti, reformatori itd. itd.

Doduše, valja istaknuti da visoka produkcija memoarske i autobiografske književnosti nikako nije ekskluzivna osobina samo suvremene ruske kulture. Naime, sklonost retrospektivnim ego-tekstovima oslonjenima na pamćenje karakteristična je za sva, uvjetno rečeno, posttraumatska razdoblja nacionalne povijesti. Ta razdoblja obično nastupaju nakon velikih socijalnih prevrata i kataklizmi kao što su, recimo, Revolucija, Drugi svjetski rat ili raspad Sovjetskog Saveza, da spomenem samo najdublje potrese i rezove koji su obilježili povijesni proces u Rusiji tijekom i krajem 20. stoljeća. U povijesnim okolnostima u kojima vlada načelo diskontinuiteta prirodno je i gotovo neminovno da se ljudi koji su, Mandelštamovim riječima rečeno, „*izbačeni iz svojih biografija kao kugle iz biljarskih rupa*” (Mandelštam 1990: 204), utječu pamćenju. Oni se, naime, osvrću na vlastitu prošlost zato da bi je iznova osmislili i u krajnjoj liniji uskladili s imperativima koje im nameće sadašnjost. Uspostavljajući u procesu sjećanja kontinuitet između svoga prošloga i sadašnjega Ja, ljudi „*izbačeni iz svojih biografija*” zapravo nastoje sačuvati svoje duhovno jedinstvo. Pamćenje je, dakle, ona duhovna sila koja čovjeku osigurava cjelovitost i konzistentnost njegove ličnosti te je razumljivo da se ono najsnažnije aktivira u trenucima kada je ta konzistentnost ugrožena čimbenicima diskontinuiteta. A to su, u konkretnom slučaju, raspad države, promjena socijalnog uređenja, egzistencijalna nesigurnost, gubitak još donedavno

važćih svjetonazorskih koordinata. Imajući na umu spomenute povijesne prilike, ne začuđuje previše da u postsovjetskoj Rusiji memoarska proza uživa tako veliku popularnost.

Prvu proznu knjigu D. A. Prigova *Živite u Moskvi* (2000) mnogi kritičari zapravo kvalificiraju kao pseudo- ili kvazi- memoare. Ona, naime, pruža zanimljiv primjer međusobnog prožimanja faktografske i fikcionalne naracije, konkretno, memoarske i fantastične proze. To djelo u svakom slučaju ponovno dokazuje da između dokumentarističke, faktografske i umjetničke, fikcionalne književnosti ne postoji neka nepronična granica koja bi sprečavala njihovu međusobnu kontaminaciju. Inače, djelo je zamišljeno kao prvi dio trilogije na koju Prigov nadovezuje kao njezin drugi dio putopis *Samo moj Japan* (2001) dok je za treći dio planirao roman u obliku ispovijesti. „*Sva su tri romana*”, kaže on u razgovoru s Alěnom Jahontovom, „*svojevrсно iskušavanje triju tipova europskog iskrenog pisma – memoara, putopisnih zapisa i ispovijesti.*” (Jahontova/ Prigov 2010: 72) Iz navedenog se citata daje naslutiti da iskrenost u književnosti Prigov shvaća kao samo jednu od brojnih tradicionalnih književnih konvencija za koju se autor, slijedeći više-manje utvrđena pravila, svjesno odlučuje, a da pritom ne postiže nužno veći stupanj dokumentarnosti od pisaca koji se služe drugačijim književnim konvencijama. Zbog svoje pomalo ironijske distancije prema konceptu iskrenosti kao svojevrсноj retoričkoj gesti i sociokulturnom konstrukt Prigov je sklon ludičkom kombiniranju stvarno-činjeničnih elemenata naracije s fantastično-izmišljenima. Tako podnaslovom svoga djela, koji glasi „*Rukopis u smislu romana*”, on navodi čitatelja na pomisao da je riječ o fiktivnoj prozi, tj. romanu. Istodobno, međutim, u predgovoru Prigov karakterizira *Živite u Moskvi* upravo suprotno – kao non-fiction, kao pokušaj bilježenja vlastitih uspomena na stvarnu prošlost, na ono što se doista dogodilo. „*Pogotovu što je sjećati se daleko lakše nego izmišljati nešto iz glave pridajući tomu sličnost sa stvarnim životom*” (Prigov 2009: 8) – tvrdi on na istome mjestu objašnjavajući na taj način svoju želju da napiše nešto nalik na uspomene, odnosno memoare.

U svakom slučaju, narativna struktura *Živite u Moskvi* temelji se dobrim dijelom na pripovjedačevu sjećanju i njegovu bilježenju stvarnih činjenica iz autorove prošlosti. Pritom je pripovjedač istodobno nositelj kako autobiografskoga pamćenja samoga autora – Dmitrija Prigova tako i kolektivnoga pamćenja što ga autor dijeli s mnogim drugim Moskovljanima koji su zajedno s njim proživjeli dio svoga života u glavnome gradu od stalinjskog i poststalinjskog doba preko perioda tzv. odjuge (doba Hruščeva) i tzv. zastoja (doba Brežneva) sve do perestrojke.

Spomenimo uzgred da je pojam kolektivnoga pamćenja uveo u znanstveni opticaj 20-tih godina prošloga stoljeća francuski sociolog Maurice Halbwachs u nastojanju da prevlada

¹ Za potrebe ovoga članka služila sam se vlastitim prijevodom Prigovljeva djela. Valja, međutim, istaknuti da je roman u cijelosti na hrvatski jezik prevela Irena Lukšić (Dmitrij Prigov, *Živjet ćete u Moskvi! Rukopis u smislu romana*. Zagreb, 2008: HFD, Disput). Dalje se upute na rusko izdanje, na koje sam se ovdje oslanjala, navode neposredno u tekstu, i to u zagradi s naznačenim brojem stranice.

ograničenosti intuicionističko-individualističke koncepcije pamćenja Henry Bergsona. Važno je naglasiti da Halbwachs pojam kolektivnoga pamćenja ne rabi u metaforičkom smislu – za što ga često optužuju – nego jasno ističe da se neke zajedničke prošlosti prisjeća pojedinac, a ne zajednica koja, uostalom, za takvo što ni nema biološku podlogu. Međutim, kad je riječ o kolektivnom pamćenju, pojedinac se prisjeća prošlosti iz perspektive društvene grupe kojoj pripada i uz podršku njezinih institucija. Misli se tu na razne oblike memorijske kulture poput komemoracija i jubilarnih svečanosti, ali prije svega na usmeno komuniciranje među pripadnicima grupe koje služi očuvanju uspomena na zajedničku prošlost, a koje se danas u stručnoj literaturi obično naziva „memory talk” ili „conversational remebering” (usp. Assman 2014: 25). Pojedinac na taj način dijeli s ostalim članovima grupe uspomene koje ne moraju imati pokriće u njegovu osobnom iskustvu. To pak znači da individualno pamćenje nije u potpunosti izolirano i zatvoreno. Ono je često oslonjeno na tuđa sjećanja i u pravilu je uvjetovano socijalnim kontekstom i njegovim važećim sustavom ideja (usp. Halbwachs 1992: 37–189).

Kako bilo da bilo, Prigov nam kroz šest poglavlja svoga djela izlaže u labavoj kronologiji svoju osobnu povijest koja se odvija na pozadini povijesti grada Moskve i čvrsto je s njome povezana.

Kad je riječ o autorovoj osobnoj prošlosti, valja naglasiti da biografija Prigova, onako kako je rekonstruirana u *Živite u Moskvi*, ne sadrži lažnih podataka o njegovu životu iz razdoblja djetinjstva i mladosti. Sve biografske činjenice, koje se navode u djelu, apsolutno su točne i vjerodostojne. No, Prigov, rekonstruirajući prošlost, neke od njih stavlja u prvi plan, a neke i posve izostavlja. Njegovo je pamćenje selektivno. On, naime, promatra prošlost iz horizonta sadašnjosti i u skladu sa svojim aktualnim interesima i predodžbama. U tom smislu Prigov, shvaćajući samoga sebe prije kao čuvara kolektivnoga pamćenja nego kao autobiografa, izbjegava introspekciju ili detaljnu analizu čisto privatnih obiteljskih odnosa te usredotočuje svoju pozornost na pojave i događaje od širega društvenog interesa.

O izostanku „mitologema obitelji” u Prigova možemo se uvjeriti već na temelju činjenice da u njegovim sjećanjima roditelji, sestra-blizanka i bake zauzimaju vrlo skromno mjesto, da o daljnjim rođacima i ne govorim. Naime, svi oni se u *Živite u Moskvi* redovito pojavljuju u kontekstu neke društveno ili povijesno relevantnije teme nego što je to život pojedinca unutar uskog obiteljskog kruga. Uzmimo za primjer lik majke koja je u djelu prikazana možda nešto plastičnije od ostalih likova! Vidimo je najprije u drugom poglavlju uplakanu nad svojim paraliziranim sinom u bolnici (Prigov je u djetinjstvu prebolio polio), a zatim u trećem poglavlju bez ijedne suze na „bezosjećajno skamenjenom” (103) licu u trenutku kad cijela nacija doznaje za smrt Stalina. Pripovjedača, čini se, daleko više od same majke i njezine suzdržane reakcije na smrt vođe zanima ponašanje širokih narodnih slojeva koji zbog gorljivog, upravo histeričnog žalovanja za mrtvim Stalinom pomalo gube svoje ljudsko obličje postajući zbog ekscesivnog plača nalik na monstrume i stapajući se jedni s drugima u neizdiferenciranu i bezobličnu masu:

Iz krznenih ovratnika, pletenih kapica, sivo-zelenih ušanki nalik na vojničke šubare pomaljalo se nešto ljubičasto-tamno-crveno, šmrkavo-mumljajuće, na vime-nalikujuće. Sve jača studen nije dala da se to razlije po ulicama u vidu jedinstvene sluzave bujice, objedinjene u neki, od svijtu tako žuđen, ogroman kolektivan, međuzolik organizam. (103)

Majka, dakle, služi pripovjedaču tek kao primjer neke psihičke normalnosti na podlozi koje se jače ističe ono što pripovjedača zaokuplja u prvom redu, a to je društvena patologija staljinskoga razdoblja.

Kao i majka, i ostali članovi obitelji spominju se samo uzgredno, obično u ulozi sudionika ili promatrača značajnih društvenih rituala kao što su pogrebi znamenitih Moskovljana, proslave državnih praznika, sportske utakmice, festivali i slične manifestacije koje pripovjedač uvijek stavlja u prvi plan. Osobito su zanimljivi opisi onih aspekata sovjetske svakodnevice o kojima se malo toga može doznati iz arhiva ili ozbiljnih povijesnih izvora. Takav je, na primjer, opis ideologiziranog kozmosa staljinskih škola sa zabranom nošenja najlonskih čarapa i ručnih satova ili zabranom upotrebe kemijskih olovaka izrađenih na Zapadu; takav je i opis života u tzv. „komunalnim stanovima”, s vječnim svađama u zajedničkim kuhinjama, s neizbježnim redovima pred sanitarnim čvorovima, s dugotrajnim borbama protiv gamadi i štakora; Uz to što pripovjedač govori o događajima u kojima je navodno i sam izravno sudjelovao, u *Živite u Moskvi* postoje i drugi znakovi autentičnosti kao što su, recimo, više-manje točni moskovski toponimi ili pak imena stvarnih osoba, što poznatih samo autoru, a što javnih i poznatih svima. Sve to svakako pruža dovoljno povoda da Prigovljevu prvom romanu pridamo status svojevrsnog dokumenta, shvaćajući pritom dokument „kao utjelovljenje kolektivnog pamćenja, s jedne strane i osobne priče, s druge.” (Kaspě 2010: 45).

Istodobno, međutim, *Živite u Moskvi* obiluje brojnim fantastičnim elementima, i to u mjeri koja je nedopustiva u kanonskim oblicima dokumentarističkih žanrova kao što su memoari. Budući da se pripovjedni svijet djela na mjestima vidljivo udaljuje od empirijske stvarnosti, očigledno je da svijest pripovjedača nije opterećena samo autorovim autobiografskim i kolektivnim pamćenjem nego i njegovom bujnom maštom. Oslanjajući se pri rekonstrukciji prošlosti ne samo na svoje pamćenje nego i na svoju imaginaciju, Prigov nedvojbeno podriva iluziju dokumentarizma i dovodi u sumnju mogućnost iznošenja neke objektivne i autentične povijesne istine. Pritom je njegova imaginacija obilježena snažnom neomitološkom orijentacijom. Neomitološki aspekti ovih čudnovatih memoara mogli bi se pak protumačiti i kao poseban oblik Prigovljeva kulturnoga pamćenja. Naime, elementi neomitologizma mogu se interpretirati i kao simbolički medijatori koji kulturnom pamćenju služe kao dugoročna podrška. Kako je pokazala Aleide Assmann, proučavajući memorijsku kulturu kasnoga dvadesetoga stoljeća, velik vremenski dijapazon i dugoročnost kulturnoga pamćenja ne temelji se kao kod nekih drugih oblika kolektivnoga pamćenja, recimo porodičnih ili generacijskih uspomena, na uzajamnim razgovorima o zajedničkoj prošlosti, tj. na direktnoj socijalnoj interakciji. Kulturno pamćenje, smatra navedena

znanstvenica, „osnovano je na resursima iskustva i znanja koji se odvajaju od živih nositelja i prelaze na materijalne informacijske nositelje” (32), tj. na kulturne simbole i znakove. Kod kulturnoga pamćenja nije, dakle, više riječ o direktnoj socijalnoj nego o posrednoj simboličkoj komunikaciji putem znakova „zafiksiranih materijalno i institucionalno” (ibid).

Budući da sam se, opisujući neke aspekte Prigovljevih memoara poslužila pojmom neomitologizma i time na neki način dovela u pitanje njihovu vjerodostojnost, morat ću se radi jasnoće daljnjeg izlaganja zadržati ukoliko na prilično rasplinutom značenju toga pojma. Prihvatljivu definiciju neomitologizma ponudio je u svom *Riječniku kulture 20. stoljeća* V. P. Rudnev, konkretno, u natuknici pod naslovom „*neomitološka svijest*”. Rudnev određuje neomitološku svijest „kao jednu od glavnih orijentacija kulturnoga mentaliteta 20. stoljeća koja započinje simbolizmom, a završava postmodernizmom” (Rudnev 1999: 184). Kao dominantnu osobinu neomitološke svijesti Rudnev ističe intertekstualnost, a pritom „u ulozu mita, koji ‘osvjetljava’ siže, počinje nastupati ne samo mitologija u užem smislu riječi, nego i povijesne predaje, mitologija svakodnevice, povijesno-kulturna zbilja proteklih vremena, poznati i nepoznati umjetnički tekstovi iz prošlosti” (185). Međutim, pojave neomitologizma u književnosti mogu se obrazložiti ne samo intertekstualnim nadovezivanjem neomitološkog teksta na konkretan mit ili konkretan mitološki obrazac nego i oslonom pisca na opće sheme mitološkog mišljenja, na arhetipove², kako bi rekao Jung, koji izvire iz kolektivnog nesvjesnog i u mnogim su slučajevima osnovna pretpostavka piščeve individualne imaginacije. Ta dva različita načina stvaranja neomitoloških sadržaja u stvarnosti se najčešće isprepleću pa ih je tako i u *Živite u Moskvi* teško međusobno oštro razdvojiti i izdvojiti bilo jedan bilo drugi kao dominantan. Ipak, svaki od njih predstavlja, kako je već rečeno, jedan zaseban način funkcioniranja kulturnoga pamćenja.

No, vratimo se Prigovu! Prigov inkorporira u svoje djelo neomitološki sadržaj ponajprije time što se parodijski poigrava sa svim sovjetskim mitovima o Moskvi. Navest ću jedan primjer! Osim na mitologiziranu predodžbu o Moskvi kao svjetskoj utvrđi društvene slobode i pravednosti, Prigov nas na više mjesta svoga romana podsjeća i na utopijsku sliku sovjetske prijestolnice kao značajne svjetske luke. Naime, prema Stalinovoj zamisli, izgradnjom plovidbene mreže vodenih kanala trgovačka je flota iz Moskve trebala moći voziti na sve strane svijeta: na Baltičko more, Bijelo more, Crno more i Kaspijsko jezero (usp. Westermann 2007: 122). A evo kako se ta utopija realizirala u Prigovljevu romanu:

./.../ Moskvu su neočekivano okružile vode. Grad je odjednom postao lukom za pet mora. Na ulicama su se čuli grleni krikovi galebova a pred očima su neprestance promicale prugaste mornarske majice kao i mornarske kape s privlačno

lepršavim trakama. U lučkim četvrtima odvijao se nebezopasan romantičan život. Svako jutro u vodi bi se i u zabačenim, prljavim uličicama pronalazila već ohlađena tijela s prostrijelnim ranama. No, najčešće s noževima koji bi stršali iz raznih dijelova tijela. /.../ (88)

Posve u duhu sovjetske gigantomanije Prigov izlaže i demografsku sliku glavnoga grada koja je u njega parodijski hiperbolizirana do fantastičnih razmjera. Moskvu, prema Prigovu, uz djecu, starce, radničku klasu, administrativni aparat i duhovnu elitu, povremeno nastanjuju, bolje reći, opsjedaju i fantastična neomitološka bića kao što su urlajući fantomi, svemirci, elfi, kanibalski cvjetovi, živi mrtvaci i slični monstumi koji su, kako će se vidjeti, zapravo vjesnici kaosa.

Općenito bi se moglo reći da se Moskva u Prigovljevu romanu istodobno prikazuje i kao realan grad s točno određenom i stvarnom topografijom, ali i kao mitski lokalitet u potpunosti lišen realnih prostornih odnosa kako unutar tako i izvan vlastitih granica. Tako ona nenadano može ostati bez svoga užeg gradskog središta, može iskrnuti okružena snježnim gorskim lancima, prostirati se sve do Estonije, može uključivati u svoj sastav lenjingradsku (peterburšku) Dvorsku obalu pa čak i cijeli Peterhof. Najznačajnijim mi se pak čini to da Prigov, evocirajući sovjetsku mitologiziranu geografiju, prikazuje Moskvu kao centar kozmosa, kao svojevrsan idealni model kozmosa.

Takav doživljaj Moskve, koji je duboko ukorijenjen u sovjetskoj kulturnoj svijesti, zacijelo je potaknuo Prigova da život u glavnom gradu opiše i u terminima drevnih kozmogonijskih i eshatoloških mitova. Drugim riječima, pri opisu života u prijestolnici Prigov, osim što se intertekstualno poigrava elementima sovjetske mitologije, zapravo aktualizira jednu drevnu arhetipsku shemu, ključnu za sve mitologije svijeta, a to je arhetip borbe između kozmosa i kaosa. On se prisjeća Moskve svoga djetinjstva i mladosti kao prostora kategorijalne suprotstavljenosti kozmičkih i kaotičnih sila, što se u samom djelu manifestira kroz motiviku cikličnog stvaranja i rušenja grada. U svakom slučaju, Moskva u Prigova postaje poprištem učestalih požara, potresa, potopa, epidemija; ona trpi najezdu insekata, agresivnih biljaka-puzavica, neprijateljski nastrojenih svemirskih došljaka, i sličnih monstruoznih personifikacija kaotičnih sila. Nakon nesreća kataklizmičkih razmjera i svih mogućih «*recidiva kaosa*» (Meletinskij 2000: 223) u njoj se, međutim, uvijek iznova obnavlja život i uspostavlja kozmički poredak. Kako ističe Mihail Jampol'skij u svojoj poticajnoj analizi Prigovljeva prvog romana, to periodičko pulsiranje života u Moskvi od kozmosa prema kaosu i obratno nedvosmisleno „*upućuje na načelo cikličnosti koje leži u temelju ničeanuskog vječnog vraćanja istoga*” (Jampol'skij 2016: 236).

U ovome je trenutku, međutim, zanimljivije obratiti pozornost na nešto drugo na što upozorava Jampol'skij. Riječ je o povezanosti katastrofe s gubitkom pamćenja kao jednim od ključnih motiva navedenih memoara. U *Živite u Moskvi* većinu katastrofa, bilo stvarnih bilo izmišljenih, ne pamte ni oni rijetki Moskovljani koji su ih navodno uspjeli preživjeti, a

² Pojam arhetipa koristi se u ovome članku u smislu koji mu pridaje E. Meletinskij u svojoj knjizi *O književnim arhetipovima*. Arhetipovi su za njega: „oni postojani sižejni elementi koji čine jedinice nekog ‘sižejnog jezika’ svjetske književnosti” (Meletinskij 1994: 3).

mnogih se ne može prisjetiti sa sigurnošću ni sam pripovjedač. Tako se u šestom poglavlju najprije opisuje podivljalo bilje koje napada grad i njegove stanovnike da bi na kraju ipak ustupilo mjesto ljudskoj kulturi nakon čega pripovjedač sa zabrinutošću konstatira:

Sve se postupno vraćalo u prvobitno stanje. Malo se tko mogao prisjetiti sasvim nedavnog biljnog bezumlja. Kao da ga nije ni bilo. Pa da li ga je i bilo? Ne znam. Nitko mi to nije mogao dokazati s neosporivom točnošću. (345)

Zanimljivo je da se prema široko rasprostranjenom, doduše, znanstveno nepotvrđenom mišljenju, rad pamćenja maksimalno intenzivira upravo u trenutku kad čovjeka pogada neka katastrofa te se on nađe pred licem smrti. Takvo povezivanje pamćenja s katastrofom prisutno je već u nekim antičkim legendama kakva je, recimo, legenda o utemeljitelju mnemotehnike, grčkom liričaru Simonidu s Keosa koja nam je poznata iz retoričkih spisa Cicerona (*De oratore*) i Kvintilijana (*Institutio oratoria*) (usp. Yates 1984: 1–4, Lachmann 2002: 189–195)). Prema toj legendi u kući bogataša Skopasa iz Tesalije urušio se za vrijeme gozbe strop usmrivši sve prisutne osim Simonida. Pokopati nastradale ljude nije bilo moguće jer su oni nakon nesreće bili iznakaženi do neprepoznatljivosti. Tek kad se Simonid prisjetio gdje je tko od unesrećenih sjedio, mogli su rođaci na temelju njegovih uputa obaviti pokop.³ Kako vidimo, posljedice nesretnog događaja, opisanog u danoj legendi, moglo je ublažiti jedino Simonidovo pamćenje. Pamćenje se, drugim riječima, odvajkada shvaćalo kao naše najsnažnije oružje u borbi s kaosom i smrću, kao kompenzacija za sve gubitke koje nam nanose katastrofe.

Čvrsta povezanost pamćenja s katastrofom problematizira se i u *Živite u Moskvi*. Međutim, D. Prigov na mnogim mjestima svoga djela izvrće općeprihvaćeno tumačenje ljudske sposobnosti pamćenja kao zaštite od kaosa. U njega upravo obrnuto, tek zaborav, tj. posvemašnji krah pamćenja omogućuje građanima Moskve započinjanje novoga životnog ciklusa.

Ipak, proglasiti *Živite u Moskvi* „uspomenama amnezičara” (253), kako to duhovito predlaže Jampol'skij, moglo bi se tek uz određenu zadržku koja se tiče prvenstveno dokumentarističkog aspekta navedenoga djela. Naime, riječ je o tekstu koji nikako nije lišen dokumentarističke vrijednosti jer su na njegovim stranicama između ostaloga zabilježena upravo živa sjećanja autora na prošlost – kako na vlastiti život tako i na prošla vremena u kojima se taj život odvijao.

No, rekonstrukcija prošlosti možda i nije bila Prigovljeva osnovna namjera, barem ako je suditi po nekim metatekstualnim tvrdnjama na koje nailazimo u *Živite u Moskvi*. Prigov

³ Taj je slučaj ponukao Simonida da shvati kako se umijeće pamćenja može razvijati na taj način da se u duhu zamisli neko mjesto uz koje će se vezati mentalna slika odnosno predodžba neke stvari vrijedne pamćenja. Međutim, nastanak i daljnja sudbina mnemotehnike izlaze izvan interesnih okvira ovoga rada.

svakako nije ozbiljno slijedio prustovski projekt „U potrazi za izgubljenim vremenom”. Ipak, valjalo bi se složiti s pronicljivom tvrdnjom Il'je Kukulina da roman *Živite u Moskvi* „u karnevalesknom, tragikomičnom vidu prikazuje jedan od ključnih problema europskog modernizma – a to je sjećanje kao put osmišljavanja otuđene od čovjeka osobne biografije u povijesnom kontekstu” (Kukulin 2010: 582). Međutim, laćajući se svoga proznog prvijenca, Prigov je prema vlastitom priznanju imao pred sobom posve drugačiji cilj: rasvijetliti, iskušati, vidjeti kako funkcionira jedan od triju tipova europskog iskrenog pisma – memoari. Pritom njegova želja da se okuša u tom tipu diskursa uopće nije podrazumijevala njegovo potpuno prijanjanje uz memoarski kod. Naime, za razliku od većine memoarista s umjetničkim pretenzijama, Prigov ne amalgamira nego otvoreno sučeljava sjećanje i fikciju. On, preciznije rečeno, namjerno izlazi izvan granica dokumentarizma, i to u sferu neomitske fantastike kao radikalnog oblika fikcije. Prigov, zapravo, stalno lavira između te dvije sfere nastojeći ne prijanjati dokraja ni uz jednu od njih. Umjesto prijanjanja on se odlučuje za strategiju titranja koju na početku svoje knjige definira na sljedeći način:

Ne prihvaćati konačno rješenje, nego titrati između dva pola ostajući u zoni nerazriješenosti. /.../ govornik ne prijanja ni uz jednu od stilistika, već poput buhe na vrelom tignju skače iz jedne u drugu. Ne zadržavajući se ni u jednoj od njih na dulje vrijeme kako se ne bi zalijepio. No, u isto vrijeme i ne odlijećući predaleko i nadugo kako ne bi posve izletio u zonu nerazlikovanja. (11–12)

Stoga se Prigov kao memoarist odlikuje pamćenjem koje stalno treperi između provjerenih biografskih i povijesnih činjenica s jedne strane, i nanovo oživljenih sovjetskih mitova odnosno arhetipskih mitskih obrazaca s druge. Slijedeći poetiku titranja, on bez svake sumnje stvara jedno od najoriginalnijih memoarskih djela na razmeđu 20. i 21. stoljeća.

LITERATURA

- Assman, Aleida (2014) *Dlinnaja ten' prošlogo. Memorial'naja kul'tura i istoričeskaja politika*. Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva.
- Balabanova, Irina (2001) *Govorit Dmitrij Aleksandrovič Prigov*, O-G-1, Moskva.
- Ėpštejn, Mihail / Prigov, Dmitrij (2010) „Popytka ne byt' identifičirovannym”, u: *Nekanoničeskij klassik: Dmitrij Aleksandrovič Prigov (1940-2007)*. Sbornik statej i materialov pod red. E. Dobrenko, M. Lipoveckogo, I. Kukulina, M. Majofis. Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva, str. 52–71.
- Halbwachs, Maurice (1992) „The Social Frameworks of Memory”, u: *On Collective Memory*. Edited, Translated, and with an Introduction by Lewis A. Coser. The University of Chicago Press, Chicago and London, str. 37–189.
- Jahontova, Alëna / Prigov, Dmitrij (2010) „Othody dejatel'nosti central'nogo fantoma”, u: *Nekanoničeskij klassik: Dmitrij Aleksandrovič Prigov (1940-2007)*. Sbornik statej i materialov pod red. E. Dobrenko, M. Lipoveckogo, I. Kukulina, M. Majofis. Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva, str. 72–78.

- Jampol'skij, Mihail (2016) „Vysokij parodizm i teorija vseobščego shodstva (O romane 'Živite v Moskve')”, u: M. Jampol'skij, *Prigov. Očerki hudožestvennogo nominalizma*. Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva, str. 214–290.
- Kaspè, Irina (2010) *Kogda govoryat veščii: Dokument i dokumentnost' v russkoj literature 2000-h.*: Preprint WP6/2010/02. Izdatel'skij dom Gosudarstvennogo universiteta Vysšej školy ekonomiki, Moskva.
- Kukuljin, Il'ja (2010) „Javlenie russkogo moderna sovremennomu literatoru: četyre romana D.A. Prigova”, u: *Nekanoničeskij klassik: Dmitrij Aleksandrovič Prigov (1940-2007)*. Sbornik statej i materialov pod red. E. Dobrenko, M. Lipoveckogo, I. Kukuljina, M. Majofis. Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva, str. 566–611.
- Lachmann, Renate (2002) „Mnemotehnika i simulakrum”, u: R. Lachmann, *Phantasia, Memoria, Rhetorica*. Izabrao i preveo D. Beganović, Matica hrvatska, Zagreb, str. 184–224.
- Mandel'stam, Osip (1990) „Konec romana”, u: O. Mandel'stam, *Sočinenija v dvuh tomah*. T. 2. Proza. Sost. i podgot. teksta S. Averinceva i P. Nerlera, Hudožestvennaja literatura, Moskva, str. 201–205.
- Meletinskij, Eleazar (1994) *O literaturnykh arhetipah*. Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, Moskva.
- Meletinskij, Eleazar (2000) *Poètika mifa*. 3-e izd. Izdatel'skaja firma „Vostočnaja literatura” RAN, Moskva.
- Prigov, Dmitrij (2002) „Griša Bruskin. Prošedšee vremja nesoveršennogo vida”, u: *Znamja 2002*, 2. na: <http://magazines.russ.ru/znamia/2002/2/prigov.html>, 5. 11. 2016.
- Prigov, Dmitrij (2009) *Živite v Moskve. Rukopis' na pravah romana*. Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva.
- Rudnev, Vadim (1999) „Neomifologičeskoe soznanie”, u: *Slovar' kul'tury XX veka*. AGRAF, Moskva, str. 184–187.
- Yates, Frances (1984) *The Art of Memory*, The University of Chicago Press, Chicago.

SUMMARY

Živa Benčić-Primc

MEMORY BETWEEN FACT AND MYTH (LIVE IN MOSCOW)

BY D.A. PRIGOV)

The paper analyzes D.A. Prigov's novel *Live in Moscow* as an interesting example of mutual contamination of factographic and fictional narrative, in particular, memoirs and fantasy prose: in this novel the narrative is largely based on the memory of the narrator who is identical with the author, and remembers actual events from the author's childhood, spent in post-war Moscow. However, the reconstruction of the author's personal past and the history of the capital in the Stalinist and post-Stalinist period is supplemented by the narrator's rich imagination, marked by a strong neo-mythological orientation. Unlike most memoirists with artistic pretensions, Prigov does not amalgamate but instead openly juxtaposes memory and fiction. He deliberately goes beyond the boundaries of documentarism into the sphere of the neo-mythological fantasy and keeps wavering between these two spheres, endeavouring not to fully adhere to any of them. Therefore, Prigov as a memoirist is characterized by the memory that "teeters" all the time between verified biographical and historical facts on the one hand, and the newly revived Soviet myths or archetypal mythical patterns on the other.

Key words: *memoires, collective memory, cultural memory, neo-mythological fantasy*

Dejan Durić

PAMĆENJE DIKTATURE: JARČEVO SLAVLJE MARIJA VARGASA LLOSE I KRATAK, ČUDNOVAT ŽIVOT OSCARA WAOA JUNOTA DÍAZA

Rad razmatra odnos književnoga djela i pamćenja, odnosno mogućnost književnoga djela da u određenom društvenom kontekstu potakne polemiku vezanu uz traumatične povijesne događaje poput diktature. Književno djelo time biva sagledano kao medij kulturnog pamćenja jer istražuje ulogu književnosti u njegovu oblikovanju i prenošenju. Stoga će se usporedno razmatrati dva djela iz suvremene svjetske književnosti: Jarčevo slavlje (2000) peruanskoga autora Marija Vargas Llose te Kratak, čudnovat život Oscara Waoa (2007) američkoga spisatelja dominikanskoga porijekla Junota Díaza. Oba romana kao polazište uzimaju krvavu tridesetogodišnju diktaturu Rafaela Trujilla u Dominikanskoj Republici pa se sagledavaju kroz prizmu kulturne tematike Barta Keunena. U Jarčevom slavlju navedeno se čini kroz problematiziranje triju narativnih linija koje teku naizmjenice čime se ukrštavaju tri priče vezane uz diktaturu. Kratak, čudnovat život Oscara Waoa prikazuje članove dominikansko-američke obitelji koja živi u Petersonu u New Jerseyu, njihove korijene u Santo Domingu te način na koji je diktatura utjecala na njihove živote, ali i dominikansku suvremenost.

Ključne riječi: kulturna tematika, kulturno pamćenje, književnost, diktatura, roman o diktatoru, Dominikanska Republika

1.

U radu će se usporedno razmatrati dva djela iz suvremene svjetske književnosti: *Jarčevo slavlje* (2000) peruanskoga autora Marija Vargas Llose te *Kratak, čudnovat život Oscara*

dr. sc. Dejan Durić, Sveučilište u Rijeci,
Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK:

821.134.2(85).09-31Vargas Llosa, M.
821.111(73).09-31Díaz, J.

Waoa (2007) američkoga spisatelja dominikanskoga porijekla Junota Díaz. Oba romana kao polazište uzimaju tridesetogodišnju diktaturu Rafaela Trujilla u Dominikanskoj Republici te nastoje iz suvremene perspektive sagledati tijek i posljedice truhiljizma. *Kratak, čudnovat život Oscara Waoa i Jarčevo slavlje* predstavljaju poticajna djela za sagledavanje književnoga teksta kao medija kolektivnoga pamćenja jer se mogu promatrati kroz prizmu mehanizama njihova oblikovanja i prenošenja. Oba romana sagledavaju konkretnu političku diktaturu koja je trajala trideset godina pa time izravno referiraju na povijesna zbivanja i stranputice. Kada čitamo djela koja se bave pamćenjem *ne čitamo pamćenje samo, nego njegove preoblike kroz pisanje* (Burke 1989: 101), što nam omogućuje da propitamo načine na koje se ono može postulirati u književnom mediju, a s obzirom na teorijske parametre koje su postavili književni studiji pamćenja. Oni se bave odnosom književnosti i pamćenja te ulogom književnosti u njegovu nastanku i rasprostranjivanju. Kako Rigney ističe, uporišne točke pamćenja ne nastaju prirodno, nego su rezultat selekcije te društvenih potreba, što je primjenjivo i na književna djela te žanrove i podžanrove, a vezano je uz kulturne i estetske promjene (Rigney 2008: 345). Književnost ima *potencijal da prenosi inačice društveno dijeljene prošlosti* (Erll 2011: 157), dok pamćenje istodobno ovisi o *kommunikaciji putem medija* (Erll 2008: 289).

Díazov i Vargas Llosin roman polemički nastoje uputiti na potrebu stvaranja te očuvanja pamćenja na diktatorski i autokratski režim u trenutku kada je došlo do promjene iz totalitarnoga u demokratski sustav ili pak u sustav koji još uvijek nije demokratski, ali mu se nastoji primaknuti. Djela nastoje koncipirati protupamćenje koje će u razmatranje uzeti i neznane suputnike povijesti te uputiti čitatelje u činjenicu zašto je bitno da se određena povijesno-politička zastranjena pamte. Isto kao što se diktatori poigravaju odnosom službene povijesti i fikcije da bi fabricirali sliku o sebi, tako i književnici imaju mogućnost ispreplitati faksiju i fikciju da bi progovorili o povijesnim prijeporima i stranputicama te otvorili polemike o pojedinim aspektima povijesti. Assmann, govoreći o sjećanju kao otporu, referira na riječi H. i H. Cancik – „*diktatura razara jezik, pamćenje i povijest*” (H. i H. Cancik prema Assmann 2005: 101), pa sjećanju daje funkciju otpora prema totalitarizmu u čemu se iščitava njegova potencijalno emancipatorska uloga (Assmann 2005: 101).

Pritom se oba autora poigravaju popularnim podžanrom u južnoameričkim književnostima – romanom o diktatoru, u kojem se Vargas Llosa okušao još šezdesetih godina znamenitim djelom *Razgovor u katedrali*. Rad kreće od razmatranja spomenutoga podžanra u kontekstu Keunenova termina *kulturne tematike*. Naime, većina srednjo i južnoameričkih država u posljednjih se dvjestotinjak godina susrela s diktatorskim figurama te konceptima vojnih diktatura, što temelje ima u spletu kolonijalnih procesa i nasljeđa te karakteristika tamošnjih društvenih, ekonomskih i političkih procesa nakon stjecanja neovisnosti u devetnaestom stoljeću. Stoga je ovaj podžanr jedan od specifikuma tamošnjih književnosti te kao takav ima bitnu funkciju u postuliranju kolektivnoga pamćenja.

2.

Roman o diktatoru autohtoni je produkt književnosti Latinske Amerike, koji je vezan uz njihovu turbulentu povijest od stjecanja neovisnosti početkom devetnaestoga stoljeća do suvremenosti. U svojim dvjestogodišnjim povijestima malo je koja latinoamerička republika uspjela izbjeći iskustvo (vojnih) diktatura i diktatora. Navedeno je rezultat niza ispremeženih društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih procesa, koji su rezultat kolonijalnih procesa te nastojanja novih nacija da se emancipiraju od kolonijalne vladavine. Primjerice, Elena De Costa genezu figure diktatora vidi u liku *caudilla* te koceptu *caudillismo*, zaživjeloga nakon propasti kolonijalne vladavine u Argentini, koji se odnosi na *iskazivanje totalne i arbitrarne moći jakoga čovjeka – vode ili poglavice* (a vezan je uz) *sustav lokalne političke vladavine* (De Costa 1997: 349, 350). Gonzáles Echevarría ih tumači kao inačicu očinske figure, ali i daljnju razradu toposa mačističkoga muškarca pa su *diktatori nakon stjecanja neovisnosti produkt različitih povijesnih sila* (Gonzáles Echevarría 1985: 65). Takav lik ili vladar redovito ima sljedeće karakteristike: vojno porijeklo, održavanje moći putem nasilja, težnju prema povećanju osobne dobiti, karizmatičnost, okrutnost prema protivnicima, nepotizam, klijentelizam, centralizacija moći u jednoj osobi, kult ličnosti, a posebice su privlačni ljudima bili jer su više iskazivali težnje ruralnih populacija nego urbanih i liberalnih, koje su bile pod utjecajem europske kulture (De Costa 1997: 349). Osobito je bitno nefikcionalno djelo *Facundo: civilizacija i barbarizam* (1845) Dominga Faustina Sarmienta, argentinskoga književnika i kasnije predsjednika. Swanson važnost *Facunda* ističe u postavljanju arhite me odnosa barbarizma i civilizacije, koja će se u raznim inačicama provlačiti kroz većinu književnosti Južne Amerike. Posebice ističe reference na diktatora Juana Mauela de Rosasa i njegovu vladavinu kao oličenje despotizma, i činjenicu da će se ta problematika odraziti na političke i društvene procese dvadesetoga stoljeća poput pojave populističkih režima (Perón) i vojnih diktatura (Swanson 2005: 5). Kao bitan poticaj navodi ga i Kristal, ističući da nudi *prikaz brutalnoga života i patetične osamljenosti umirećega despota, što je postao istaknuta poveznica latinoameričke proze do danas* (Kristal 2006: 9, 10) Opaska o izdvojenosti i svemoći diktatora upućuje na mitizaciju njegova lika, što je često bilo predmetnom kriticisma.

Sličnoga su mišljenja i Gonzáles Echevarría te De Costa koji upravo u *Facundu* vide djelo iz kojega je proizašao moderan roman o diktatoru (Gonzáles Echevarría 1985: 68; De Costa 1997: 350). Moses ne niječe važnost *Facunda* za genezu podžanra, no smatra da je Sarmiento u SAD-u vidio liberalne i napredne snage na koje se Argentina može ugledati, za razliku od autora *booma* i *postbooma*, koji su diktatorske figure sagledavali kroz njihov suodnos s američkim imperijalizmom (Moses 2010).

Do danas ostaje ostvorenno pitanje od kojega autora i romana započinje podžanr romana o diktatoru, kao *najlokalnija tematska tradicija u južnoameričkom romanu* (Gonzáles Echevarría 1985: 65) jer različiti izvori tu zaslugu pripisuju različitim autorima. Balderston smatra da je niz započeo romanom *Tiranio Banderas* (1926) španjolskoga autora Maria del

Valle Inclána, koji prikazuje život imaginarnoga silnika Santosa Banderasa, koji vlada imaginarnom zemljom, čija je fiktivna stvarnost oblikovana prema elementima preuzetima iz političkih situacija niza latinoameričkih nacija (Balderston 2010: 254). Posrijedi je autor španjolskoga porijekla, koji piše o prilikama na drugom kontinentu pa se postavlja pitanje koje djelo iz lokalne književne tradicije možemo smatrati začetnikom podžanra? Stephen M. Hart navodi Joséa Mármola i roman *Amalia* (1851), koji se bavi povijesnim kontekstom diktature Juana Manuela de Rosasa, a *Facunda* kao poticaj (Hart 2007: 84). Kristal smatra da je peruanska spisateljica Mercedes Cabello de Carbonera djelom *El conspirador* (1892) napisala vjerojatno prvi roman o diktatoru u latinoameričkim književnostima te pokrenula tradiciju koju će nastaviti Augusto Roa Bastos, Alejo Carpentier, Mario Vargas Llosa, Gabriel García Márquez (Kristal 2006: 9). *Gospodin predsjednik* guatemalskoga autora Miguela Ángela Asturiasa, smatra pak Gonzáles Echevarría, *postao je stvaratelj (ili nastavljatelj, ako se uzme „Facunda“ u obzir) još jednoga književnoga mita, diktatora, te novoga podžanra, romana o diktatoru* (Gonzáles Echevarría 2012: 92).¹

Podžanr je osobit procvat doživio u vrijeme hispanoameričkoga novoga romana ili *boom* šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća te neposredno nakon njega sedamdesetih godina u *postboomu*, kada iste godine (1974) izlaze tri klasična izdanka: *Primjena metode* kubanskoga autora Aleja Carpentiera, *Patrijarhova jesen* kolumbijskoga autora Gabriela Garcije Marqueza i najeksperimentalniji od njih – *Ja, Vrhovni* paragvajskoga književnika Augusta Roe Bastosa. Sedamdesete godine zanimljiv su vremenski kontekst jer kako navodi Agosin posrijedi je *desetljeće u kojem su autoritarne vlade u Latinskoj Americi eruptirale s nadmoćnom snagom* (Agosin 1990: 328). Spomenuti autori nisu se bavili tada aktualnim diktaturama ili diktatorima, nego su kritiku političkoga ili društvenoga sustava zaogrtao u povijesno i narativno eksperimentalno ruho. Marquezovo djelo prikazuje diktatora u mitskom osvjetljenju pa on vlada dvjesto godina; Roa Bastos bavi se prvim paragvajskim diktatorom Joséom Gasparom Rodríguezom de Francijom, ali na postmoderno eksperimentalan način propitujući koncept pisanja o povijesti; a kako Luis ističe, roman *Primjena metode* Aleja Carpentiera postulira figuru diktatora kao kompilaciju raznih kontinentalnih silnika (Luis 2006: 130).

Gonzáles Echevarría drži da je u *postboomu* naglasak stavljen na oslabljenu funkciju diktatora jer oni bivaju suočeni s prolaznošću, propadanjem tijela i starenjem, što je redovito analogno njihovu gubitku moći (Gonzáles Echevarría 1985: 65). Bitna razlika između žanrovskih izdanaka iz devetnaestoga i početka dvadesetoga stoljeća s jedne strane te djela nastalih u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća s druge strane proizlazi iz činjenice što raniji *ponavljaju mit o autoritetu, a kasniji ga dekonstruiraju* (Gonzáles Echevarría 1985: 71). Moses postavlja kritiku žanra, koja počiva na mitologizaciji lika diktatora, odnosno slici

¹ Prenz i Golobof u svojoj *Povijesti hispanoameričke književnosti* ne pružaju odgovore na začetke i genezu podžanra, no ističu njegovu bogatu tradiciju te navode najpoznatije primjere iz devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća (usp. Prenz i Golobof 1982: 287).

koja je u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća nesumljivo postala anakrona jer su književnici malo toga imali reći o suvremenim vojnim diktaturama koje nastaju sedamdesetih godina. Naspram toga, ostaju fiksirani na zastarjelu koncepciju tiranina koja je bila aktualna u devetnaestom i prvoj polovici dvadesetoga stoljeća: prikazuju diktatore u *preatraktivnom svjetlu; previše su moćni, odveć neodoljivi, prekarizmatični* (Moses 2010)². Stoga Kistalovo pozivanje na mit kao i De Costinu tvrdnju je diktator istodobno mit i stvarnost te da koncipiranje njegove književne figure uvjetuje povezivanje fikcije i faksije (De Costa 1997: 350) smatra problematičnima jer podilaze egzotizaciji, a zapravo govorimo o silnicima i tiranima te stvarnim političkim problemima.

Kako možemo vidjeti, književnosti Latinske Amerike zbog povijesno uvjetovanih razloga imaju dugu tradiciju romana o diktatoru koji zrcali brojne kulturne, političke i društvene prijepore tamošnjih nacija i njihovih političkih elita s kojima se suočavaju od osamostaljenja do danas. Sam podžanr, jer se bavi problematikom specifičnom i karakterističkom za određeno podneblje, jedan je od elemenata kulturnoga pamćenja, jer upućuje na specifičnosti i ima razlikovnu funkciju u odnosu na ostale kulture, te djeluje u njegovoj tvorbi. Primjerice, Keunen je pokušao postaviti tezu o postojanju kulturne tematike. Prema ovom nahodanju, književnost određenoga područja dijeli repertoar zajedničkih slika i tema koje su kulturno obilježene, odnosno vezane su uz određene autohtone pojave u tamošnjim kulturama. Stoga zaključuje da *tematske elemente i intertekstualne reference prema tematskim elementima drugih dijela možemo pojmiti kao instrumente koji svjedoče nečijoj vjemošti prema zajedničkom repertoaru* (Keunen 2000: 23). Prema toj koncepciji određene kulturne grupe dijele šire komplekse znanja u koje ulaze i različite teme koje se javljaju u njihovim književnostima, odnosno iste teme ili podžanrovi koji su bliski većem broju književnika koji pripadaju različitim književnim razdobljima (Keunen 2000: 23). Tematika i problematika diktature, figura diktatora u njezinim raznim ostvarajima u rasponu od povijesnih romana, koji sagledavaju vladavine stvarnih političara, do fiktivnih tiranina, koji predstavljaju kombinaciju niza stvarnih vladara, kao i podžanr romana o diktatoru ne svjedoče samo o književnoj fascinaciji problematikom vladanja te autokratskim režimima, nego upućuje i na južno i srednoameričku turbulentnu povijest posljednjih dvjestotinjak godina, kao i na potrebu da se govori o povijesnim strapucama krvavih režima. Zato kulturna tematika, smatra Keunen, *proučava kolektivne slike koje su dio kulturnoga pamćenja specifičnih društvenih grupa* (Keunen 2000: 24) pa je u središtu razmatranja odnos određene književne teme i određenoga društva (Keunen 2000: 25).³ Zbog političkih, društvenih,

² U romanu Vargas Llose ironično se se sagledava diktatorova svemoć i mitomanija: (...) on koji je zaslužan i za sve što se događalo u zemlji u protekla tri desetljeća. Trujillo je mogao učiniti da se voda pretvori u vino, a hljebovi umnože, ako mu je bio čef (Vargas Llosa 2002: 24), dok je drugi mit o njemu glasio: Trujillo se nikada ne znoji (Vargas Llosa 2002: 35).

³ Keunen zaključuje da *korištenjem danoga repertoara, stvaratelj teksta koristi niz oruda koje imaju određenu emocionalnu vrijednost za njegovu referentnu grupu* (Keunen 2000: 25, 26).

gospodarskih, povijesnih razloga diktatorska tema ukorijenila se u književnostima Latinske Amerike.

Tome je tako jer roman „upisuje” i koristi razne elemente, stavove, podatke, ideje koje obitavaju u javnoj domeni te ih ugrađuje u mogući svijet tako što ih „stapa” s fiktivnom pričom. Čitatelj je redovito svjestan fiktivnosti priče, ali i njezina temelja u povijesnim zbivanjima. Zbog mogućnosti povezivanja stvarnih podataka i fiktivnih konstrukata te manipuliranja građom putem procesa odabira, Rigney smatra da roman ima sposobnost akcentiranja određenih vidova povijesti i povijesnih događaja te na taj način može poticajno djelovati na čitatelje i javnost kako bi pažnju usmjerili na određenu problematiku koje se treba sjećati (Rigney 2008: 347). Pošto je roman o diktatoru, kako sam istaknuo, rezultat latinoameričkih društvenih i književnih tradicija, njegova „autohtonost” jamči mu istaknuto mjesto u postuliranju, održavanju i raspačavanju kulturnoga pamćenja.

Istodobno govorimo o konceptu pamćenja žanra (usp. Erll 2011: 70)⁴: svaki naredni roman upućuje na prethodni, a svi uključuju tematske i idejne komplekse karakteristične za tamošnje književnosti poput odnosa urbanoga i ruralnoga, civilizacije i barbarizma, konzervativaca i liberala te ostale prepoznatljive ideologeme. Erll navedeno povezuje s intertekstualnošću te žanrom i žanrovskim konvencijama jer pamćenje književnosti počiva na *resemantizaciji znakova*, na „ponovnom punjenju” *elemenata iz starih tekstova novim značenjem* (Erll 2011: 71). Žanrovskim konvencijama romana o diktatoru romanopisci se neprestano vraćaju pa one, s vremena na vrijeme, bivaju reaktualizirane iz pozicije promijenjenih društvenih i političkih odnosa, ali uvijek u dosluhu sa sadašnjošću.

3.

Oko života i djela Rafael Leónidas Trujillo Moline nastale su brojne legende, u kojima se isprepliću činjenice kao i fabricirani podatci, što samo svjedoči o njegovoj tiranskoj snazi koja je pomogla da se stvori predodžba silnika većega od života. Trujillova era trajala je od tridesetih do šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća i nesumljivo je posrijedi jedan od najdužih diktatorskih staževa u dvadesetom stoljeću, iako u ovom periodu nije bio iznimka.⁵

Trujillo je tijekom tridesetogodišnje vladavine uspijevao kontrolirati sve aspekte privatnoga i javnoga života u Dominikanskoj Republici, a kako bi to uspješno ostvarivao koristio se nizom mehanizama. Kako Moses navodi, bio je jedan od prvih diplomata Dominikanske nacionalne policije koju je stvorila američka vojska tijekom okupacije Dominikanske Republike dvadesetih godina dvadesetoga stoljeća (Moses 2010), što izravno upućuje na njegovu

⁴ Termin inače baštinjen od Bahtina.

⁵ Trujillovi diktatorski sputnici, kako navodi Peguero, bili su Anastasio Somoza u Nikaragvi, Getulio Vargas u Brazilu, Domingo Peron u Argentini, Fulgencio Batista na Kubi, Marcos Perez Jimenez u Venezueli, Carlos Castillo Armas u Gvatemali, Gustavo Rojas Pinilla u Kolombiji i Francois Duvalier na Haitiju (Peguero 2004: 4.)

vojnu pozadinu, ali i isprepletenost s američkim imperijalističkim presizanjima. Vojno porijeklo također naglašava činjenicu da je vojska bila jedan od temeljnih društvenih sustava u Dominikanskoj Republici. Pošto je bila bitan instrument diktatorove vladavine, nije teško pretpostaviti da je dominikansko društvo u vrijeme Trujilla bilo izrazito militarizirano. Peguero ističe važnost vojske za razvoj svekolikoga života u Dominikanskoj Republici: *prije Trujillova dolaska na vlast, vojna kultura, dobro ugrađena u dominikansko društvo, razvila se iz duge tradicije oružanih sukoba koji su omogućili vojnim vođama da dođu na političku pozornicu* (Peguero 2004: 1). Na predsjedničkim izborima nije imao protukandidata, nije se opredjeljivao tijekom vladavine ni za kakvu prepoznatljivu ideologiju, a sprega militarizma i tajne policije omogućila mu je nadzor nad svim aspektima društva. Razvio je vrlo uspješnu mrežu špijuna, koja se nije sastojala samo od pripadnika SIM-a, nego i običnih ljudi koji su prokazivali susjede kako bi se dodvorili režimu. U njegovo vrijeme mehanizmi demokratskoga društva bili su očekivano suspendirani, opozicija nije postojala, navodni protivnici režima završavali su u zatvoru, učestala su bila politički motivirana ubojstva te je prevladavala atmosfera straha. Tijekom desetljeća nastajale su brojne priče o okrutnim načinima na koje je Trujillo mučio protivnike te suradnike koji su pali u nemilost, a posebice su bile aktualne one o njegovom nezasitnom seksualnom apetitu prema kojima je spavao sa ženama svojim suradnika ili su mu oni podvodili vlastite kćeri. Osobito je bio izražen kult ličnosti pa je, među ostalim, glavni grad Santo Domingo preimenovao u Ciudad Trujillo. Tome treba pridodati nepotizam i protekcionaštvo jer je diktatorova obitelj bila uključena u nadzor nad bitnim ekonomskim agencijama i resursima u zemlji te su se neizmjereno (o)bogatili. Trujillo se održao na vlasti dugi niz desetljeća zbog autokratskoga odnosa te kontrole vojske i tajne policije u zemlji, a spretnom vanjskom politikom dobio je za saveznike moćne zemlje poput SAD-a i njezine CIA-e, koji su ga podupirali kao branu protiv razvoja komunističkih tendencija u Latinskoj Americi. Pričalo se i da je izdašno „nagrađivao” američke političare koji su za njega lobirali. Unatoč atmosferi straha i kršenju ljudskih prava (jedno od najkrvavijih bilo je masakr nad Haićanima 1937. godine), Phillips ističe da je njegova vladavina imala pozitivne elemente u smislu da je poticala ekonomski razvoj te je stvorila poboljšanja u obrazovnom sustavu, prijevozu, zdravstvu, otplaćivanju vanjskoga duga, programima za siromašnije slojeve pučanstva (Phillips 2010: 41). Kristian Krohn-Hansen radio je istraživanja o Trujillovoj diktaturi iz perspektive oralne povijesti kroz razgovore sa svjedocima režima te je došao do zanimljivih zaključaka da se stariji ljudi sjećaju njegove brutalnosti te masakra nad Haićanima, međutim većina ljudi ipak smatra da su njegova ponašanja i postupci bili potrebni kako bi se ostvarila društvena i politička preobrazba (Krohn-Hansen 2009: 173). Hartlyn drži da je *dominikanska povijest predstavljala vraćanje različitih vrsta neopatrimonijalnih režima* (1998: 25), a njegov, koji naziva neosultanizmom⁶, temelji na trima čimbenicima: siromaštvu i slaboj ekonomskoj eliti, ratovima i američkoj dominaciji, jakoj vojsci te nerazvijenim osta-

⁶ Na sultanističke aspekte Trujillove vladavine referira i Peguero (2004: 6).

lim aspektima civilnoga društva, uz dodatak patrimonijalnih elemenata iz španjolskoga kolonijalnoga razdoblja (Hartlyn 1998: 23). Da bi se njegova vlast dugo održala, bila je potrebna i suradnja dominikanskih elita pa Moses kaže da *postoje brojni i različiti razlozi zašto su elite dominikanskoga društva surađivale s Trujillom: strah, pohlepa, divljaštvo, rasizam, pohota, kukavičluk, probitačnost ugodnost, indiferentnost (...)* (Moses 2010). Odnos Trujilla i elita fascinira i pripovijedače razmatranih romana.

Ne iznenađuje da je Trujillo postao i svojina popularne kulture pa se njegovom ličnošću ili diktaturom, osim ovdje razmatranih djela Marija Vargas Llose i Junota Díaza, bave i povijesni roman *In the Time of the Butterflies* (1994) Julije Alvarez, dokumentarci *El Poder del Jefe I, II, III* (1994, 1996, 1998) Renéa Fortunata, igrani film *Tropico de Sangre* (2010) Juana Delancera, da navedem samo neka od brojnih fikcionalnih djela.⁷

Oba u radu analizirana romana dotiču se bitne povijesne razdjelnice: propasti diktature, koja dominikansku povijest dvadesetoga stoljeća dijeli na razdoblje prije i nakon, iako su sama nastala četrdesetak godina poslije atentata na Trujilla. Upućuje to na zaključak da je tek nekoliko desetljeća nakon propasti vojne diktature sazrelo vrijeme da se o njoj piše. Langenohl smatra da je javno problematiziranje stranputica diktatorskih i autokratskih režima bitno jer učvršćuje demokratske mehanizme i institucije demokratskoga društva (Langenohl 2008: 170).⁸ Pritom postoje različiti mehanizmi kojima se demokratska društva služe da bi se uhvatila ukoštac s počinjenim zločinima: suđenja, komisije pomirenja, komemoracije. Ovdje govorimo o deficitarnoj demokraciji u kojoj su nedemokratske prakse ostale na životu još cijeli niz desetljeća nakon propasti diktature, što se očitivalo u predsjedničkoj poziciji Joaquína Balaguera, Trujillova nekadašnjega predsjednika-marionete, koji je također autokratski vladao. Stoga je, među ostalima, funkciju stvaranja protusjećanja i propitivanja povijesnoga naslijeđa preuzela umjetnost, odnosno književnost kao jedan od kulturnih podsustava. Posrijedi je način, odnosno proces suočavanja s prošlošću, a to zahtijeva niz aktivnosti: *razvoj civilnoga društva i političkoga administrativnoga sustava koji utječu na javnu političku sferu, znanstvena istraživanja, političku edukaciju, kulturnu reprezentaciju u smislu umjetničkih artefakata, kao i institucionalnu komemoraciju kroz spomenike, muzeje i memorijalne dane* (Meyer 2008: 174). U našem slučaju tu funkciju primarno preuzimaju umjetnički artefakti koji stvaraju osobite oblike kulturne reprezentacije. Specifičnost dvaju odabranih romana počiva na činjenici da to čine iz različitih rakursa, što je uočljivo u odabiru pripovjedačke instancije te različitih narativnih strategija pomoću kojih se razmatra figura diktatora te secira njegova vladavina.

⁷ Postoje i brojna nefikcionalna djela na koja upućuje Peguero: *Todo por Trujillo* (1999) Juana Josea Ayusa, *Las fuerzas militares en la República Dominicana* (1996) Josea Miguela Sota Jimenezza i *Trujillo y las fuerzas armadas norteamericanas* (1992) Bernarda Vege (Peguero 2004: 6).

⁸ Langenohl navodi četiri faze u evociranju sjećanja na nedemokratske režime: kraj Prvoga svjetskoga rata, kraj Drugoga svjetskoga rata i dekolonizacija, sedamdesete godine i kraj diktatorskih režima u Južnoj Americi i Aziji i južnoj Europi, raspad socijalističkoga bloka te kraj apartheida (Langenohl 2008: 164).

4.

Swanson ističe da je Mario Vargas Llosa uvijek bio više naklonjen realizmu od ostalih autora *booma*, ali ga nije zanimala njegova simplificirana inačica, nego ga je nastojao sagledati u višeznačnosti i složenosti (Swanson 2005: 70), što se očituje u autorovim narativno razvedenim i mozaičnim romanima iz toga razdoblja: *Vrijeme junaka* (1963), *Zelena kuća* (1966), *Razgovor u katedrali* (1969). U potonjem se jednim dijelom poigrava konvencijama podžanra o diktatoru jer društveno-političku pozadinu konverzacijskoga romana sačinjava kontekst diktature perunaskoga silnika Manuela de Odrije. Obimno djelo s nizom međusobno isprepletenih i simultano posloženih narativnih linija odlikuje se ukrštavajućim vremenskim razinama koje slažu mozaik peruanskoga društva u dvadesetom stoljeću i njegovih zastranjenja. Hart smatra da se u *Jarčevom slavlju* (2000) Vargas Llosa nastavlja na dugu tradiciju romana o diktatoru (Hart 2007: 279), no kako smo vidjeli, on se te problematike već ranije dotaknuo pa je posrijedi kontinuirana tematika. Sličnosti su uočljive i na narativnoj razini. Iako je *Jarčevo slavlje* mnogo prohodnije od *Razgovora u katedrali*, uočljiva je narativna složenost kroz postuliranje nekoliko linija radnje koje se simultano odvijaju, a svaka zauzima precizno određeno vremensko razdoblje. Unutar svake od njih dolazi do ukrštavanja planova narativne sadašnjosti i narativne prošlosti, napose kroz dijaloške sekvence, odnosno razgovore protagonista te njihova prisjećanja. *Jarčevo slavlje* nije jedini povijesni roman u autorovu opusu jer je početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća objavio *Rat na kraju svijeta* (1981), što je bilo u skladu s tendencijama *postbooma*, kada dolazi do velike produkcije djela toga žanra. Smješten je u devetnaestostoljetni kontekst te se bavi pobunom u Canudosu: dvogodišnjim sukobom između brazilske države i više desetaka tisuća siromašnih seljaka u Bahiji, a narativno je blizak strategijama korištenima u *Razgovoru u katedrali* i *Jarčevu slavlju*.

Jarčevo slavlje Trujillovu eru i njezine posljedice sagledava kroz prizmu triju narativnih linija koje teku naizmjenice, čime se ukrštavaju nizovi priča vezanih uz diktaturu. Vargas Llosa se slično eksperimentalnim romanima iz šezdesetih godina poigrava ispreplitanjem fabularnih linija, pripovjedačkih instancija i fokalizatora, ukrštavanjem prošlih i sadašnjih događaja, kako bi prikazao višepansku narav stvarnosti. To mu je omogućilo da sagleda diktaturu, njezine uzroke, tijek, kraj i posljedice putem različitih klasnih, društvenih, intelektualnih i interesnih sfera. Roman je promišljeno strukturiran tako da se postavi freska dominikanskoga društva i njegovih povijesnih tokova u dvadesetom stoljeću jer *prvi zadatak pamćenja nije da sačuva događaje, nego da odabere nekoliko aspekata koji se čine iznimnima* (Esposito 2008: 184). Likovi, događaji i situacije pažljivo su odabrani kako bi odavali dojam cjelovitosti. Istodobno, u kontekstu kulturne tematike, pripovjedač koristi *set onuda koje imaju određenu emocionalnu vrijednost za njegovu referentnu grupu* (Keunen 2000: 25, 26).

Prva narativna linija vezana je uz Uraniju Cabral, kćer nekadašnjega visokoga političkoga dužnosnika u Trujillovoj vladi Augustina Cabrala. On predstavlja konglomerat figura

visoko pozicioniranih političara u Trujillovu režimu koji su s vremenom neobjašnjeno pali u nemilost. Utjelovljenje je nekadašnje dominikanske društvene i političke elite. Prva narativna linija predstavlja splet dijaloga, monologa, unutarnjih monologa i reminiscencija Uranije. U problematiku pamćenja izravno nas uvodi prvo poglavlje: protagonistica nakon povratka u užurbanom ritmu hoda ulicama na putu prema očevoj kući te se prisjeća grada u kojem je odrasla. Nakon trideset i pet godina egzila vraća se u Santo Domingo da bi posjetila ostarjeloga i bolesnog oca te se suočila s prošlošću. Iako taj dio priče pripada narativnoj sadašnjosti, često se vrijeme mijenja jer se Uranija prisjeća prošlosti, razotkrivajući razloge odlaska i prekida kontakta s ocem i rodbinom. Dva se tipa odnosa ukršćavaju: jedan je razina Uranijih osobnih sjećanja na razdoblje diktature, u koje neprestano uranja, a drugi je vezan uz narativnu sadašnjost nakon pada diktatora kada se još uvijek osjećaju utjecaji Trujillove vladavine. Rođaci žele znati razloge njezina odlaska, otuđenja od obitelji te prekida komunikacije s ocem pa se u narativnoj sadašnjosti kao okosnica postavlja problematika pamćenja na individualnoj i kolektivnoj razini, koje su međusobno ukrštene kroz prizmu potrebe suočavanja s prošlošću. Uranija se sjeća traume koju je doživjela i koja joj je predodredila život, dok rođaci bivaju šokirani razlogom napuštanja Dominikanske Republike, tim više što je uzrokovan Augustinovim postupcima. Time se protagonistica postavlja naspram dominikanskoga okruženja i kolektiva, a preko toga se propituje koncept kolektivne kulturne amnezije. Otac je bolestan te zbog posljedica moždanoga udara oduzet. Njegovo sadašnje stanje slabosti, ostarjelosti i istrošenosti upućuje da simbolizira islužen, nadvladan režim, čije se posljedice još uvijek osjete kao što Cabral vegetira na životu. Kćer ga u ostarjelom i nemoćnom izdanju jedva prepoznaje. Motiv prepoznavanja je bitan jer ukazuje na potrebu za prepoznavanjem povijesnih traumatizama poput onoga s kojim se nosi Uranija. Ona nastoji razumjeti pa stoga želi dobiti odgovor na pitanje zašto su se ljudi poput njezina oca dodvoravali Trujillu. Njegova nemogućnost govora signalizira šutnju i nevoljkost da se govori o prošlosti, namjerno potiskivanje i zaborav, ali može upućivati i na osjećaj srama i nelagode, čime se postavlja trijada odnosa: individualna (Urania) i društvena razina (Uranijina obitelj i okruženje) te perspektiva nekadašnjih političkih elita (Augustin). Njihovu dinamiku određuje potreba za pamćenjem, ali i strah od pamćenja te zaborava.⁹

Znakovita je Vargas Llosina uporaba dijaloga, koji je prikriveni monolog: Uranija postavlja pitanja ocu, no on ne može, niti ona očekuje da odgovori pa to čini sama umjesto njega. Protagonistica na svakom koraku uočava šutnju, bojazan i nelagodu kada se priča ili spominje prošlost. Kada pita očevu njegovateljicu sjeća li se Trujilla, ona odgovara negativno: bila je u to vrijeme jako mala, ali je ipak čula da je Cabral bio visoko pozicioniran režimski čovjek. Time se javlja raskorak između protagonistice koja smatra da treba verbalizirati osobnu

⁹ Moses smatra da je njezina funkcija i propitivanje političkih odnosa: *Vargas Llosin složen pogled na zamršen međuodnos američkih i latinoameričkih politika utjelovljen je u fikcionalnoj sudbini jedne od protagonistica – Uranije Cabral* (Moses 2010).

traumu, jer se takve stvari ne bi trebalo gurati pod tepih, i običnoga puka poput njegovateljice koji se ne opterećuje onim što je bilo, niti pokazuje zanimanje da javno i otvoreno o prošlosti progovori preko čega se posredno oslikava tiha većina. Sličan obrazac se ponavlja i prilikom Uranijina susreta s bližom obitelji jer uočava da je sestrični Lucindi neugodno pričati o politici i prošlosti te da smatra da je *Trujillova smrt bila početak kraja za obitelj* (Vargas Llosa 202: 226). Obiteljski je stav da je Augustin nakon smaknuća diktatora bio upropašten i šikaniran, što je bila nepravedna gesta prema dobrom i časnom čovjeku. Pozicija Uranije sasvim je drugačija jer ju je otac želio podati pohotnom diktatoru da bi popravio vlastiti položaj. Nju proganja činjenica da otac nije služio diktatoru kao mnogi iz interesa, nego iz divljenja i vjere pa roman time propituje zašto su pametni i obrazovani ljudi činili moralno pogubne odabire te slijepo i nekritički služili krvoločnom režimu. Burke posebice naglasak stavlja na *društvenu organizaciju zaboravljanja, pravila isključivanja, suzbijanje ili potiskivanje te pitanje tko želi od koga da zaboravi i zašto?* (Burke 1989: 108). Smatra da se ono redovito poduzima u svrhu izbjegavanja sukoba i društvene polemike, osobito u situacijama kada se nastoji postići društveno zajedništvo. Kao posebice važnu domenu ističe neslužbeno suzbijanje (Burke 1989: 109), koje se u romanu eksplicira kroz Uranijina iskustva s okolinom jer prošlost je nelagodna pa o njoj ne treba razgovarati.

Prizma Uranije Cabral pogled je iz donje perspektive – svakodnevnoga života brojnih Dominikanaca koji su zbog okrutnoga političkoga režima patili ili morali napustiti zemlju. Putem nje prenose se i svjedočanstva iz povijesnih i publicističkih zapisa jer ih pasionirano čita prikraćujući time, kako sama kaže, osamljenost u SAD-u. Pomno praćenje, proučavanje i sakupljanje materijala o povijesti Dominikanske Republike upućuje da se Uranija na sigurnoj udaljenosti opredijelila za akumulaciju pamćenja i njegovo prenošenje. Njezin je narativ jedini u potpunosti plod fikcije, ali sa snažnim poveznicama na stvarna povijesna zbivanja jer predstavlja konglomerat različitih povijesnih iskustava temeljenih na diktatorovoj opresiji nad ženama. Posrijedi je istodobno orodnjena perspektiva, ali i pogled iz perspektive običnih ljudi, preko čega pripovjedač može lakše projicirati stavove i promišljanja o diktaturi. Seksualno nasilje metafora je za društveno nasilje: iskazivanje moći, vlasništva, dehumaniziranje.

Da zaključimo: prva narativna linija upućuje na tri kompleksa problema: potrebu za suočavanjem s prošlošću te prepoznavanjem počinjenih zastranjenja te razrješenjem kolektivne društvene amnezije, a one će se razrađivati i u drugim dvjema pričama.

Protagonisti ostalih dviju narativnih linija povijesno su ovjereni pa je veća pažnja posvećena faktografskim elementima zbog bojazni da se ne upadne u povijesno krivotvorenje.

Druga narativna linija vezana je uz perspektivu od gore – samoga diktatora te način na koji doživljava vlastitu ulogu i poslanje, koje poima gotovo mesijanski. Untar toga, djelo referira na sve važnije političke, povijesne i kriminalne događaje diktature stvarajući povi-

jesno-politički mozaik. Uz diktatora se prikazuju i karakteriziraju njegovi pobočnici, koji kroje politiku i povijest (Johnny Abbes Garcia, Joaquin Balaguer, Henry Chirinos, Simon Gittleman...). Otvara se 1961. godine te u narativnoj sadašnjosti obuhvaća posljednji dan u Trujillovu životu. Pripovjedač postavlja sliku ostarjelog diktatora kojega prvenstveno izdaje tijelo, a preko oslabljenih tjelesnih aspekata upućuje se i na propast moći i vladavine. Postavlja se odnos kontrole i gubitka kontrole, koji se simbolički manifestira preko fizičkih aspekata. Tijekom dugovječne vladavine Trujillo je nesmiljeno kontrolirao sve aspekte dominikanskoga javnoga i privatnoga života te slobodno raspolagao životima kako svojih podanika i pobočnika tako i dominikanskih masa. Prije nego će ga izdati suradnici ili narod, diktatora izdaje vlastito tijelo. Zbog problema s prostatom, ne može kontrolirati proces mokrenja, što je za čovjeka opsjednutoga redom i čistoćom ponižavajuće. Istodobno ga kao i čovjeka nezasićenoga seksualnoga apetita muči i erektilna disfunkcija. Problem sa seksualnom potencijom i nekontroliranim mokrenjem kontrapunktiran je militarizmu i mačizmu na kojem je diktatura počivala. Ovim se motivima uvode signali opadanja političke vladavine: Sjedinjene Države više nisu naklonjene diktatoru, leđa mu okreće katolička crkva, a u vojno-političko-obavijestajnim krugovima skupina nezadovoljnika priprema puč.

I ova narativna linija počiva na isprepletenom odnosu narativne sadašnjosti i prošlosti. Iako je vanjska radnja usredotočena na posljednji dan u životu diktatora, njezina izrazito analeptička organizacija upućuje na događaje iz daljnje i bliže prošlosti – Trujillova sjećanja i reminiscencije na događaje i ljude – na temelju kojih dobivamo obuhvatniji uvid u njegovu vladavinu. Pripovjedačevo portretiranje Trujilla vrlo je zanimljivo: iako osvjetljen iz različitih rakursa jer se sve tri narativne linije nalaze u dijaloškom odnosu te podrobnije osvjetljavaju jedna drugu, Trujillo nije toliko prikazan kao realistički zaokružen lik, koliko kao vladar veći od života, koji svojom karizmom djeluje privlačno masama. Iako u Trujillovu magnetizmu Moses vidi staromodan i mitiziran prikaz diktatorske figure nalik na onaj iz devetnaestoga i prve polovice dvadesetoga stoljeća, taj arhaično-mitski prikaz ipak opravdava uvođenjem koncepta žudnje. Njime nastoji objasniti kako se diktatura održala toliko dugo na životu. Stoga prema mišljenju Mosesa Trujillo nije morao razvijati čvrste ideologije i koncepte na kojima bi temeljio i održavao vladavinu, nego je on utjelovljivao „tiranu žudnju” koji svatko nosi u sebi. Roman *pokazuje da je diktator kreacija masa. Oni su međusobno ovisni i ne mogu postojati jedno bez drugoga* (Moses 2010). U tome možemo tražiti odgovor na pitanje zašto se naslijeđe diktature održalo još dugo nakon silnikove nasilne smrti, a preko toga i objasniti pojavu društvene amnezije, odnosno namjernoga zaborava.

U trećoj narativnoj liniji dobivamo karakterne portrete i pretpovijesti urotnika i njihova odnosa s diktaturom, a osobit je naglasak stavljen na njihovu brutalizaciju jer, kako je poznato, samo dvojica preživljavaju. Time pripovjedač daje glas atentatorima – svaki dobiva jedno poglavlje u kojem je iznesena njegova životna priča te su postavljeni psihološki razvedeni portreti osoba koje su neposredno nakon atentata uhvaćeni te podvrgnuti zvjer-

skim mučenjima od pripadnika Trujillove obitelji. Religiozni Salvador Estrella Sadhala potaknut je ubojstvom svećenika; Antonio Imbert morao je, da bi se dokazao režimu, ubiti političkoga zatvorenika; Antoniju de la Mazi Trujillo je ubio brata truhiljista kako bi sakrio dokaze o atentatu u SAD-u; Amado Garcia Guerrero morao je napustiti voljenu ženu te ubiti njezina brata, navodnoga protivnika režima, da bi dokazao svoju odanost diktatoru. Njima treba pridodati i Huascara, Pastorizu, Pedra Livija, Miguela Angela Beaza Diaza, Juana Tomasa Diaza, Luisa Amiamu, Pepa Romana, koji slažu mozaik kompleksne urote koja nije bila najsretnije organizirana i čiji su se vitalni sudionici pokazali nedorasli zahtjevnosti vođenja operacije. Postrijedi je skupina ljudi koja je bila u izravnom kontaktu s diktatorom jer su posrijedi lica iz vojno-obavijestajnoga krugu. Pripovjedač karakterno diferencira svakoga od njih te donosi njihove pretpovijesti kroz prizmu privatnoga života i profesionalnoga uspona pa se i ovdje narativna sadašnjost i prošlost isprepliću. Davanje glasa trebamo pojmiti kao njihovo humaniziranje te nastojanje da se izvuku iz zaborava pa roman time počinje baratati i komemorativnom funkcijom. Djelo time upućuje na *transformativnu moć pamćenja* (Assmann 2012: 57) jer ono postaje mehanizam koji omogućuje *suočavanje s prošlošću u cilju ostavljanja povijesti nasilja za sobom kako bi se dostigla zajednička budućnost* (Assmann 2012: 62), što roman sugerira da je nužnost za suvremenu Dominikansku Republiku.

5.

Trujillova era u Dominikanskoj Republici predstavlja neiscrpno tematsko vrelo za niz suvremenih dominikanskih autora, kao i onih koji djeluju u dijaspori u Sjedinjenim Američkim Državama poput Junota Díaza. Navedeno ne iznenađuje jer višedesetljetna diktatura obilježila je sve aspekte društvenoga, političkoga i kulturnoga života u zemlji. Tim više što diktatorovo naslijeđe nije umrlo sa silnikom, nego je ostalo na životu nakon njegove smrti još dugi niz desetljeća. Treba pridodati neprestane političke trzavice pa ne bi bilo naodmet reći da Dominikanska Republika još uvijek predstavlja deficitarnu demokraciju. Luis i Swanson ističu da se dominikanski roman u dvadesetom stoljeću bavio trima temama: američkom okupacijom (1916-1924), Trujillovom diktaturom (1930-1961), američkom invazijom 1965., te navode da je propast diktatora dovela do određene liberalizacije društva, što je otvorilo mogućnost autorima da ostvare svojevrzni retro pogled na njegovu eru (Luis 2006: 139; Swanson 2005: 111). Slična je situacija s piscima dominikanskoga porijekla koji se uključuju u maticu sjevernoameričke književnosti, a dijele preokupacije s autorima koji stvaraju u Dominikanskoj Republici te ih posebice zanimaju obilježja života pod diktaturom (Luis 1996: 554). Stoga nije teško zaključiti da prozna djela autora u zemlji i dijaspori predstavljaju svojevrstne mehanizme putem kojih se tamošnje društvo nastoji suočiti s problematičnim i traumatičnim aspektima nacionalne povijesti. Cilj im je u umjetničkoj formi, stvaranjem imaginarnoga svijeta zbilje, propitati povijesne prijeopore iz iskustvene zbilje. Nesumljivo da takva proza, napose roman, ima bitnu ulogu u kreiranju politika pamćenja te na njihovo održavanje i cirkuliranje. Time što sagledavaju i osvjetlja-

vaju manje poznate, prešućene ili potisnute segmente razdoblja diktature te je često promatraju iz perspektive svakodnevnoga života i „običnih” ljudi, postaju agensi u kreiranju protupamćenja službenim inačicama postuliranim iz centara moći te upućuju na nužnost suočavanja s avetima prošlosti.

Romani poput primjerice Vargas Llosina *Jarčeva slavlja* nude svojevrsnu perspektivu izvana jer je djelo napisao nedominikanski autor, koji nastoji ponuditi „objektivniji” uvid u Trujillovo razdoblje. Djela poput *Kratkoga, čudnovatoga života Oscara Waoa* Junota Díaza nude perspektivu iznutra, koja nastoji fingirati poziciju svjedoka, dakle onih koji su živjeli pod diktaturom ili su članovi njihove uže ili šire obitelji tada bili izloženi političkom šikaniranju. Namjerno koristim glagol „fingirati” jer Díazov sporedni lik i pripovjedač Yunior nije temeljen na stvarnim modelima, međutim, svojom naracijom stvara subjektivnu perspektivu, koja upućuje na egzistencijalnu ovjerenost, ili barem kao pripadnik dominkanske zajednice ima uvid u tamošnja zbivanja. Za razliku od romanu Vargasa Llose u Díazovu djelu suočeni smo s promjenom pripovjedačke perspektive. Postuliranje pripovjedačke funkcije naratološko je sredstvo jer upućuje na onoga koji kazuje priču te je kao takvo bitno za organiziranje teksta u narativnu cjelinu. Istodobno, pripovjedačka pozicija je i ideološko sredstvo jer upućuje na perspektivu iz koje je priča iznesena, što je u slučaju Díazova romana od iznimne važnosti.

U središtu razmatranja je dominikansko-američka obitelj Cabral koja se nakon egzila majke Belicije nastanila u New Jerseyu. Uz Beliciju čine je neugledni i introvertirani Oscar te njegova sestra Lola. Na humoran način sagledavaju se životi dominikanskih migranata i njihovih potomaka u SAD-u te seciraju višestruki procesi akulturacije kao i sraz etničkih očekivanja i stereotipa te normi i vrijednosti u novoj društveno-kulturnoj sredini. Djelo nudi i širu povijesnu perspektivu putem prikaza više obiteljskih generacija i njihova života u vrijeme Trujillove diktature, prije no što je Belicija napustila državu jer se kao i njezin otac zamjerila silnikovoj obitelji.

Roman je narativno kompleksan jer smo suočeni s neprestanim promjenama pripovjedačkih i fokalnih točaka, a nije teško primijetiti da se autor poigrava s u postmodernoj književnosti popularnom tehnikom metafikcije. *Kratka, čudnovat život Oscara Waoa* neprestano čitatelju otkriva šavove vlastite konstrukcije, a temeljni pripovjedač Yunior „diktatorski” stoji iza cijele priče te usmjerava njezine tokove i u vrlo prisnom tonu komunicira s čitateljima nudeći mu objašnjenja vezana uz razvoj priče te narativno oblikovanje djela. Yunior time ostale priče – Belicijinu, Oscarovu, Lolinu, Belicijina oca Abelarda – koristi kao dokaze da bi razmotrio prokletstvo Trujillove diktature, čije korijene jednim dijelom pronalazi u kolonijalnim procesima prošlosti, čije se naslijeđe prenosi generacijama te uništava cijela pokoljenja. Díazov roman također predstavlja spoj fikcije i faksije: *zamišljene prošlosti dopuštaju nam da razmotrimo alternativne interpretacije, da preispitamo prihvaćene povijesne istine i da problematiziramo odnos društva i pojedinaca naspram prošlih događaja i samoga pamćenja* (Hensen 2015: 198). Obitelj Cabral i njezine dogodovštine plod su autorove

mašte, iako vjerojatno temeljene na nizu sličnih migrantskih iskustava dominikanskih obitelji te njihovim nedaćama u novoj, sjevernoameričkoj sredini. Navedeno je isprepletano s povijesnim kontekstom koji sačinjava Trujillova diktatura, a njezini utjecaji, upućuje roman, toliko su zaživjeli u dominikanskom društvu da djeluju i nakon diktatorova pada pa Mosesova opaska o „tiranskoj žudnji” (Moses 2010), na koju sam referirao u kontekstu romana Vargasa Llose, ovdje pokazuje prave dosege. Ona ostaje prisutna kroz nizove interesnih skupina, napose vezanih uz političko-obaviještajni kontekst, što se eksplicira kroz Oscarovu smrt (usp. Durić 2018). Djelo upućuje na problematiziranje suvremene Dominikanske Republike kao nedostatne demokracije, koja se treba ozbiljnije pozabaviti raščišćavanjem povijesno-političkih problema, ali i na činjenicu da je diktator mogao opstati stoga što su parametri na kojima je temeljio vladavinu duboko ukorijenjeni u narodu.

Na drugome sam mjestu iscrpnije pisao o postuliranju pamćenja putem Díazova oblikovanja priče, dakle na unutartekstovnoj razini, te njegova odnosa naspram popularne kulture (usp. Durić 2018), pa ću se ovdje usredotočiti na problematiku odnosa teksta i javne domene te nastojanje da se potaknu procesi pamćenja. Naime, kako Cubitt navodi, *bez obzira na privatnu ili javnu uporabu, kulturni instrumenti mogu imati dvije sasvim različite vrste mnemoničkih funkcija: pohranjivanje ili memorijalizacija* (Cubitt 1007: 144), a u slučaju Díazova i Vargas Llosina djela posrijedi je drugo. Roman usmjerava na potrebu pamćenja diktature te postuliranja pamćenja iz perspektive svjedoka. Yunior kao autorefleksivan pripovjedač, koji je ujedno u svojoj subjektivnosti i nepouzdan, upućuje ne samo na konstruiranost i subjektivnost pamćenja kao društvenoga agensa, nego i sugerira zašto je pamćenje bitno stvoriti – stoga što se društvo mora korijenito i beskompromisno suočiti s događajima iz prošlosti da se oni više ne bi ponavljali. Narativna logika Díazova romana – jer Oscar u suvremenosti u Dominikanskoj Republici, koja je sada višestranačka država, doživljava jednaku sudbinu kao njegovi pretci – sugerira da se isti obrasci nasilja ponavljaju u variranoj inačici. Književno djelo sada ima mogućnost da ih razmotri te da uputi na njih. Pritom je narativna linija koja se odvija u fusnotama krucijalna za razumijevanje Yuniorovih nastojanja. On se kao vrlo samosvjestan pripovjedač poigrava različitim podacima o diktaturi te u vrlo razgovorljivom odnosu s potencijalnim čitateljima preuzima funkciju „podučavanja”, koje ne temelji toliko na znanstveno ovjerenim dokazima i spisima, nego na pričama, usmenim predajama, anegdotama, popularnoj kulturi, kolažiranju različitih paratekstova – dakle posrijedi je materijal koji pripada domeni Assmannova komunikativnoga pamćenja¹⁰, no zapisivanjem postaje svojnom kulturnoga pamćenja. Uzima se stvarni povijesno-politički kontekst, ali se subjektivno obrađuje: Yunior želi biti zabavan čitateljima i tako im pokazati što se u zemlji njegovih predaka zbivalo. Posrijedi je postu-

¹⁰ Posrijedi je pamćenje koje se prenosi razgovorima i usmenom predajom među pripadnicima određene generacije ili manje zajednice poput obitelji, a vezano je uz proživljene događaje te sjećaja izravnih svjedoka ili sudionika događaja pa kao takvo ima ograničen vremenski opseg koji ne prelazi stotinjak godina (Assmann 2005: 59).

pak zavođenja čitatelja koji treba djelovati efektivnije od suhoparnih povijesnih udžbeničkih pristupa, što u konačnici ima za cilj provociranje razrješavanja kulturne amnezije pa ovdje *zabilješke nisu nevini činovi pamćenja, nego nastojanja da se uvjeri, da se oblikuju pamćenja drugih* (Burke 1989: 101).

Díaz tako rekonceptualizira subžanr romana o diktatoru: upisuje roman u kulturnu tematiku a time i pamćenje, ali samosvjesnost i subjektivnost pripovjedača upućuje na drugačiju, inovativniju obradu. Sada pripovjedačka instancija humorno, žučljivo, katkada i cinično polemizira s diktatorom i njegovim političkim naslijeđem, sugerirajući da je pripovjedač taj koji ima apsolutnu moć da raspolaže likom i djelom diktatora te se poigrava njegovim naslijeđem.

6.

Jarčevo slavlje Maria Vargasa Llose i *Kratak, čudnovat život Oscara Wao* Junota Díaza predstavljaju, kako smo vidjeli, poticajna suvremena književna djela koja se poigravaju konvencijama romana o diktatoru te upućuju da *kada se dogodi iznenadna preobrazba iz predemokratskih, autokratskih ili diktatorskih režima u demokratsku vladavinu, javlja se potreba za razmatranjem prošlosti* (Meyer 2008: 173). Oba djela pripadaju istoj domeni kulturne tematike te signaliziraju njezinu još uvijek živu prisutnost te potencijal u hispanoameričkim književnostima u kontekstu oblikovanja kolektivnih (protu)pamćenja: *kulturna tematika omogućuje analizu teme s obzirom na njezinu interakciju s drugim individualnim elementima te modelima koje su koristili drugi autori te osobe izvan književnosti* (Keunen 2000: 25). Time razmatrani romaní vode dijalog sa žanrovskim izdanicima koji su im prethodili, ali i historiografskim djelima koja su se bavila problematikom hispanoameričkih diktatura, čime se uspisuju u kompleksno područje pamćenja diktature.

Pritom je prvi autor više sklon slijeđenju konvencija poznatih iz povijesti subžanra, dok ih drugi romanopisac na inventivan način preraduje i doraduje u dosluhu s postmodernim metafikcionalnim narativnim eksperimentom. Oba djela upućuju na potrebu za prepoznavanjem i suočavanjem s prošlošću i naslijeđem diktatorskoga režima Rafaela Trujilla te se različito odnose prema konceptu kulturne amnezije. Vargas Llosa ga izravno sagledava kroz postuliranje odnosa triju narativnih linija te napose u prvoj priči kroz odnos Uranije Cabral i njezina oca, a potom i okruženja. Díaz to čini posredno putem koncipiranja subjektivnoga pristupa pripovjedača Yunióra. On kao da se obraća široj, ne nužno dominikanskoj čitateljskoj publici da bi je konceptom „smijeha kroz suze” uputio na ono što se u državi zbivalo. Oba naslova jednim dijelom imaju i komemorativnu funkciju jer upućuju na potrebu pamćenje žrtava režima – bile one fiktivni likovi koji reprezentiraju sudbine niza neimenovanih pojedinaca ili pak stvarne povijesne ličnosti koje su dale svoj obol u borbi za demokraciju. Funkcija je pamćenja, navodi Esposito, da *stvari neovisnost o vremenu* (Esposito 2008: 185), a upravo je to mogućnost koju ovi romaní nude.

LITERATURA

- Agosin, Marjorie (1990) „Inhabitants of Decayed Palaces: The Dictator in the Latin American Novel”, *Human Rights Quarterly*, Vol. 12, No. 2, str. 328–335.
- Assmann, Aleida (2012) „To Remember or to Forget: Which Way Out of a Shared History of Violence” u *Memory and Political Change*, ur. Aleida Assmann i Linda Shortt, Palgrave Macmillan, str. 53–71.
- Assmann, Jan (2005) *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme.
- Balderston, Daniel (2010) „Dictatorship Novel” u *Encyclopedia of the Novel*, ur. Peter Melville Logan, Wiley-Blackwell, str. 254–255.
- Burke, Peter (1989) „History as Social Memory” u *Memory: History, Culture and the Mind*, ur. Thomas Butler, Basil Blackwell, str. 97–113.
- Cubitt, Geoffrey (2012) *History and Memory*, Manchester University Press.
- De Costa, Elena (1997) „Caudillismo and Dictatorship” u *Encyclopedia of Latin American Literature*, ur. Verity Smith, Routledge, str. 349–351.
- Díaz, Junot (2011) *Kratak, čudnovat život Oscara Waoa*, Vuković & Runjić.
- Durić, Dejan (2018) *Između književnosti i pamćenja: prisjećanje zaboravljenoga*, Filozofski fakultet u Rijeci.
- Erl, Astrid (2008) „Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory” u *Media and Cultural Memory*, ur. Astrid Erl i Ansgar Nünning, Walter de Gruyter, str. 389–398.
- Erl, Astrid (2011) *Memory in Culture*, Palgrave Macmillan.
- Esposito, Elena (2008) „Social Forgetting: A Systems-Theory Approach” u *Media and Cultural Memory*, ur. Astrid Erl i Ansgar Nünning, Walter de Gruyter, str. 181–189.
- González Echevarría, Roberto (2012) *Modern Latin American Literature: A Very Short Introduction*, Oxford University Press.
- González Echevarría, Roberto (1985) *The Voice of the Masters: Writing and Authority in Modern Latin American Literature*, University of Texas Press.
- Hansen, Julie (2015) „Theories of Memory and the Imaginative Force of Fiction” u *The Ashgate Research Companion to Memory Studies*, ur. Siobhan Kattago, Ashgate, str. 197–208.
- Hart, Stephen M. (2007) *A Companion to Latin American Literature*, Tamesis.
- Hartlyn, Jonathan (1998) *The Struggle for Democratic Politics in the Dominican Republic*, The University of North Carolina Press.
- Keunen, Bart (2000) „Cultural Thematics and Cultural Memory: Towards a Socio-Cultural Approach to Literary Themes” u *Methods for the Study of Literature as Cultural Memory*, volume 6, ur. Raymond Vervliet i Annemarie Estor, Rodopi, str. 19–28.
- Kristal, Efraín (2006) „Introduction” u *The Cambridge Companion to Latin American Novel*, ur. Kristal, Efraín, Cambridge University Press, str. 1–19.
- Krohn-Hansen, Christian (2009) *Political Authoritarianism in the Dominican Republic*, Palgrave Macmillan.

- Langenohl, Andreas (2008) „Memory in Post-Authoritarian Societies” u *Media and Cultural Memory*, ur. Astrid Erll i Ansgar Nünning, Walter de Gruyter, str. 163–172.
- Luis, William (1996) „Latin American (Hispanic Caribbean) literature written in the United States” u *Cambridge History of Latin American Literature – volume 2*, ur. Roberto Gonzáles Echevarría i Enrique Pupo-Walker, Cambridge University Press, str. 526–556.
- Luis, William (2006) „The Caribbean Novel” u *The Cambridge Companion to Latin American Novel*, ur. Efraín Kristal, Cambridge University Press, str. 125–141.
- Meyer, Erik (2008) „Memory and Politics” u *Media and Cultural Memory*, ur. Astrid Erll i Ansgar Nünning, Walter de Gruyter, str. 173–180.
- Moses, Michael Valdez (2010) „Big Daddy: The dictator novel and the liberation of Latin America”, *Reason*, 34, 4, <https://www.highbeam.com/doc/1G1-89389299.html> (posjećeno 10. 10. 2017.).
- Peguero, Valentina (2004) *The Militarization of Culture in the Dominican Republic, from the Captains General to General Trujillo*, University of Nebraska Press.
- Phillips, Douglas A. (2010) *The Dominican Republic*, Chelsea House Publishers.
- Prenz, Juan Octavio i Golobof, Gerardo Mario (1982) *Istorija hispanoameričke književnosti*, Matica srpska i Mlada i Mladost i Pobjeda i Prosveta i Svjetlost.
- Rigney, Ann (2008) „The Dynamics of Remembrance: Texts Between Monumentality and Morphing” u *Media and Cultural Memory*, ur. Astrid Erll i Ansgar Nünning, Walter de Gruyter, str. 345–353.
- Swanson, Philip (2005) *Latin American Fiction: A Short Introduction*, Blackwell Publishing.
- Vargas Llosa, Mario (2002) *Jarčevo slavlje*, Vuković & Runjić.

SUMMARY

Dejan Durić

REMEMBERING DICTATORSHIP: MARIO VARGAS LLOSA'S
“THE FEAST OF THE GOAT” AND JUNOT DÍAZ'S “THE BRIEF
WONDROUS LIFE OF OSCAR WAO”

The paper is based on relationship between literary work and memory, or the possibility of a literary work to induce, in a particular social context, discussion related to traumatic historical events such as dictatorship. The literary work is thus seen as a medium of cultural memory as it explores the role of literature in its shaping and transferring. Therefore, two works from contemporary world literature will be considered simultaneously: *The Feast of the Goat* (2000) by the Peruvian author Mario Vargas Llosa and *The Brief Wondrous Life of Oscar Wao* (2007) by the American writer of the Dominican origin Junot Díaz. Both novels take on the bloody thirty-year dictatorship of Rafael Trujillo in the Dominican Republic and are viewed through the prism of Bart Keunen's term cultural thematics. In *The Feast of the Goat*, this is seen through the lens of three narrative lines and three stories related to dictatorship. *The Brief Wondrous Life of Oscar Wao* shows members of a Dominican-American family living in Peterson, New Jersey, their roots in Santo Domingo, and the way dictatorship has influenced their lives.

Key words: *cultural thematics, cultural memory, literature, dictatorship, dictator novel, Dominican Republic*

Mirna Sindičić Sabljo

URBANI PROSTOR I SJEĆANJE U ŠETAČU S DVIJU OBALA GUILLAUMEA APOLLINAIREA

U flanerističkim feljtonima, posthumno objavljenim u knjizi pod naslovom Šetač s dviju obala (Le Flâneur des deux rives, 1919.), Guillaume Apollinaire sa sjetom piše o Parizu iz razdoblja prije Prvoga svjetskoga rata. Sjeća se grada kakav je nekad bio te, njemu zanimljivih, umjetnika koji su u njemu živjeli. Apollinaireovo se sjećanje oslanja poglavito na urbani prostor. Prostor grada potiče čin sjećanja, a ujedno je i mjesto oko kojeg se konstruira identitet Apollinairea kao pojedinca, ali i generacije kojoj pripada. U radu se istražuje odnos grada i sjećanja te funkcija grada kao mjesta pamćenja u širem kontekstu Apollinaireova književnog opusa, s teorijskim uporištem u postavkama književnih i kulturnih studija pamćenja.

Ključne riječi: Guillaume Apollinaire, flâneur, pamćenje, Pariz, sjećanje, urbani prostor

dr. sc. Mirna Sindičić Sabljo,
Sveučilište u Zadru, Odjel za francuske
i iberoromanske studije

PREGLEDNI ČLANAK

UDK: 821.133.1.09Apollinaire, G.

1. MODERNISTIČKE MINIJATURE GUILLAUMEA APOLLINAIREA

Guillaume Apollinaire (1880. – 1918.) svestranim je djelovanjem ostavio neizbrisiv trag u kulturnoj povijesti razdoblja poznatog pod nazivom *la Belle Époque*.¹ Posebice se istaknuo kao promotor avangardne likovne umjetnosti.² U razdoblju između 1910. i 1914. godine, u pariškim je dnevnim novinama i časopisima objavljivao likovne kritike u kojima je, među

¹ Više o Francuskoj u razdoblju između 1871. i 1914. godine u: Weber 1986.

² Apollinaire je održavao bliske prijateljske odnose s nizom istaknutih likovnih umjetnika toga vremena. Bio je stalni član skupine umjetnika (kojoj su pripadali i Pablo Picasso, Juan Gris, Constantin Brancusi, Amadeo

prvima, prepoznao značaj fovističkog i kubističkog slikarstva.³ Književna ga povijest, prije svega, pamti kao pjesnika, autora inovativne modernističke lirike sabrane u zbirkama *Alkoholi* (*Alcools*, 1913) i *Kaligrami* (*Caligrammes*, 1918). Nakon Apollinaireove smrti 1919. godine tiskan je niz njegovih, dotad neobjavljenih, tekstova⁴, među kojima je i knjiga naslovljena *Šetač s dviju obala* (*Le Flâneur des deux rives*).

Pod naslovom *Šetač s dviju obala* sabrano je deset feljtona, odabranih među onima koje je Apollinaire, pod naslovom „La vie anecdotique” (prev. *Životne anegdote*), objavljivao između 1911. i 1918. godine u uglednom književnom časopisu *Mercure de France*. U knjizi su sabrani feljtoni u kojima Apollinaire opisuje svoje šetnje pariškim gradskim četvrtima, od Auteuila do Montmartrea, smještenim na obje obale rijeke Seine. Apollinairea su šetnje odvele u dijelove grada koje je dobro poznao, i koji su mu bili posebice važni u određenim razdobljima života.⁵ Svaka pojedina šetnja postala je okvir za prisjećanje na neobične i, njemu zanimljive, osobnosti s kojima se u određenim dijelovima grada družio. Primjerice, tijekom šetnje kroz četvrt Auteuil prisjetio se pjesnika i umjetnika koji su u tom dijelu grada živjeli⁶, ulica Saint-André-des-Arts u Latinskoj četvrti podsjetila ga je na knjižara Leheca, ulica Bourbon-le-Château na pjesnika Andréa Maryja, šetnja Montmartreom na tiskaru u prostoru nekadašnjeg samostana u kojem je tiskana njegova prva knjiga, a podrum u ulici Buci, kao i onaj gospodina Vollarada, na likovne umjetnike i književnike s prijelaza stoljeća koji su se u njima okupljali. Tijekom šetnji prisjećao se nekadašnjeg izgleda ulica, stambenih zgrada, knjižnica i kavana pored kojih je prolazio, starih načina rasvjete grada, prijatelja i poznanika kojih više nema⁷, pa čak i božićnih napjeva, iz različitih francuskih regija, koje više nitko ne pjeva.⁸ Apollinaireova sjećanja na mjesta

Modigliani, Max Jacob, Kees Van Dogen, Henri Rousseau Carinik i mnogi drugi) koja se okupljala i radila u *Le Bateau-Lavoir*, u pariškom osamnaestom gradskom okrugu.

³ Apollinaireove likovne kritike, i njegova razmišljanja o umjetnosti, objavljeni su u knjizi pod naslovom *Estetska razmišljanja. Kubistički slikari (Méditations esthétiques. Les peintres cubistes)*, 1913). U sabranim tekstovima piše o umjetničkim opusima Pabla Picassa, Georges Braquea, Jeana Metzingera, Alberta Gleizesa, Juana Grisa, Fernanda Légera, Francis Picabije, Marcela Duchampsa, Raymonda Duchamp-Villona te Marie Laurencin.

⁴ Nakon Apollinaireove smrti objavljen je njegov nedovršeni roman *Žena koja sjedi (La femme assise)* te dramski tekstovi *Casanova* i *Boja vremena (Couleur du temps)*.

⁵ Apollinairea šetnje vode do gradske četvrti Auteuil, a potom, redom, do ulica Saint-André-des-Arts, Bourbon-le-Château i Buci u šestom gradskom okrugu, do bulevara na desnoj obali Seine, uređenih šetalista uz samu rijeku, četvrti Clichy i ulice des Moulins u blizini Garnierove Opere na desnoj obali rijeke Seine te, na posljetku, do ulice Poissy u petom gradskom okrugu.

⁶ Pierre MacOrlan, Ricciotto Canudo i Alexandre Treutens.

⁷ La dernière fois qu'avant la guerre j'ai passé rue Berton, c'était il y a bien longtemps déjà et en la compagnie de René Dalize, de Lucien Rolmer et d'André Dupont, tous trois morts aux champs d'honneur (Apollinaire 1975: 15). (Kad sam posljednji puta prije rata prolazio ulicom Berton, ima tome davno, bio sam u društvu s Renéom Dalizeom, Lucienom Rolmerom i Andréom Dupontom, trojicom poginulih na ratištu. Prev. MSS).

⁸ U feljtonu pod naslovom „Les Noël de la rue de Buci” (1975: 40–46).

koja su se prolaskom vremena izmijenila, kao i na poznanike kojih više nema, prožeta su sjetom i melankolijom.⁹

Guillaume Apollinaire vrijeme dijeli na razdoblje prije i nakon Velikog rata, tj. prije odlaska na ratište te po povratku s njega 1916. godine. Kompleksnim prožimanjem prošlosti i sadašnjosti stvara se dojam njihove simultanosti. Kao i u većini tekstova koji problematiziraju sjećanje i pamćenje, pripovjedač iz perspektive sadašnjosti pokušava dati smisao događajima iz prošlosti, kojih se prisjeća. Jasno se može razlučiti pripovjedno Ja, koje djeluje u narativnoj sadašnjosti, od doživljajnog Ja, koje djeluje u narativnoj prošlosti (usp. Neumann 2008: 335–337).

Tekstovi sabrani u *Šetaču s dviju obala* žanrovski bi se mogli odrediti kao modernističke velegradske minijature (*modernist metropolitan miniature*), koje Andreas Huyssen drži povijesno specifičnim književnim fenomenom koji je obilježio prva tri desetljeća 20. stoljeća (2015: 2). Velegradske minijature, nefikcionalnu prozu namijenjenu objavi u vidu feljtona, pisali su brojni kanonski autori toga razdoblja, od začetnika žanra Charlesa Baudelairea, do Rainera Marie Rilkea, Franza Kafke, Roberta Musila, Gottfrieda Benn, Ernesta Jünger, Waltera Benjamina i Theodora Adorna, no književna im je povijest uglavnom pripisivala marginalni značaj u opusima spomenutih autora. Huyssen pojavu velegradskih minijatura u književnosti veže uz šire procese zastupljenosti urbanih tema i motiva u književnosti, od druge polovice 19. stoljeća nadalje, ali i uz pojavu fotografije, filma, radija i ilustriranih časopisa (2015: 2–3). Prema Huyssenu, temeljne odrednice žanra velegradske minijature su fragmentarni opis velegradskog života, shvaćanje urbanosti kao ključne sastavnice moderniteta, izbjegavanje dugih opisa, miješanje proznog i poetskog s filozofskim razmišljanjima, onirički motivi te povezivanje psihičkih stanja i urbanog krajolika (2007: 6–7).

Književna povijest *Šetaču s dviju obala* daje marginalno mjesto u kontekstu Apollinaireova opusa (usp. Banquart, Cahné 1992: 123–127; Décaudin, Leuwers 1996: 319–327), neobično uzme li se u obzir činjenica da na motivskoj, tematskoj i strukturalnoj razini tekstovi sabrani u toj knjizi imaju brojne poveznice s ostatkom Apollinaireova opusa, posebice njegovim kanonskim dijelom, lirikom iz zbirke *Alkoholi* i *Kaligrami*. Primjerice, u Apollinaireovoj je lirici grad Pariz čest motiv, a lirsko ja šetač koji evocira prošlost te primjećuje kontrast modernog Pariza i onog iz prošlih vremena.¹⁰ U Apollinaireovim su pjesmama šetnje uvod u mentalna putovanja u kojima pjesnik spaja prošlost, sadašnjost i budućnost. Sjećanjem se na inovativan način koristi i u kratkim pričama sabranim u zbir-

⁹ Les hommes ne se séparent de rien sans regret, et même les lieux, les choses et les gens qui les rendirent les plus malheureux, ils ne les abandonnent point sans douleur (1975: 11). (Ljudi se od ničega ne odvajaju bez žaljenja, čak ni od mjesta, stvari ili ljudi koji su ih činili najnesretnijim, ni njih ne napuštaju bez boli. Prev. MSS).

¹⁰ Primjerice, u pjesmama *Most Mirabeau (Le pont Mirabeau)*, *Pjesma nevoljenog (La Chanson du mal-aimé)*, *Putnik (Le Voyageur)* te *Zona (Zone)* iz zbirke *Alkoholi (Alcools)*, 1913).

kama *L'Hérésiarque et Cie* (1910) i *Le Poète Assassiné* (1916). Osim s lirikom i prozom, Šetač s dviju obala tematski je blizak i esejističkim tekstovima o zanimljivim umjetničkim osobnostima Apollinaireova vremena, sabranim i objavljenim pod naslovom *Contemporains pittoresques*.¹¹

Polazeći od tvrdnje Renate Lachmann da je književnost mnemotehnička umjetnost *par excellence* te da je konkretni tekst stvoren prostor pamćenja (2002: 206–211), namjera ovog rada analizirati je odnos urbanog prostora te sjećanja i pamćenja¹² u *Šetaču s dviju obala*, osloncem na postavke književnih i kulturnih studija pamćenja. Književnik, u konkretnom slučaju Guillaume Apollinaire, poima se kao nositelj kulturnog pamćenja koji pomoću sjećanja rekonstruira prošlost, pokušavajući ju spasiti od zaborava. Književni će se tekst sagledati kao mehanizam pamćenja, tj. kao sredstvo kojim se individualna sjećanja prenose na iduće generacije. Time se rad tematski uklapa u pristupe proučavanju odnosa pamćenja i književnosti koja izdvaja Astrid Erll (2011: 67–68), i to one koji se odnose na proučavanje načina estetske reprezentacije pamćenja u književnim tekstovima te na ulogu književnosti u oblikovanju i prenošenju kulturnog pamćenja.¹³ Apollinaireovi su tekstovi primjer kako se pojedinac, kao dio društvene skupine kojoj pripada, sjeća svoje prošlosti te kako pomoću sjećanja i pamćenja konstruira vlastiti, ali i kolektivni, identitet. U tom procesu prostor grada ima značajnu ulogu stoga što istovremeno služi kao sastavnica identiteta i kao okidač za prisjećanje.

2. FLANERIZAM, SJEĆANJE I URBANI PROSTOR

U feljtonističkim tekstovima sabranim pod naslovom *Šetač s dviju obala* Guillaume Apollinaire utjelovljenje je figure *flâneura*, čija je pojava, prema Priscilli Parkhurst Ferguson (1994) i Mary Gluck (2005) vezana uz Pariz 19. stoljeća. Kao što je Keith Tester (1994: 1), u uvodnom dijelu zbirke eseja o figuri *flâneura* primijetio, nemoguće je precizno odrediti značenje spomenutog pojma. *Flâneur* je istovremeno povijesni fenomen, tip među stanovnicima Pariza 19. stoljeća, način doživljavanja velegradskog života i književni motiv (Rignall 1989: 113). Alain Montadon ga definira kao samotnog i anonimnog šetača-pro-

matrača koji se, vođen znatiželjom, kreće urbanim prostorom. Grad čita kao tekst, dešifrirajući ga te zapisuje anegdote iz njegove svakodnevice. Ulice pretvara u mjesta života, istovremeno pripadajući svugdje i nigdje, bivajući dijelom gomile, ali i izdvojen od nje (1996: 93–106).

Mary Gluck razlikuje dva tipa *flâneura*: „popularnog” *flâneura* (koji se pojavljuje na stranicama visokotiražnih pariških dnevnih novina 1840-ih godina te utjelovljuje ideju dinamične urbane kulture i senzibiliteta) te „avangardnog” (koji se pojavio 1850-ih godina, kao izraz estetske vizije inovativnih umjetnika i pjesnika) (2005: 66). Tip avangardnog *flâneura* definiran je u kritičkim i književnim tekstovima Charlesa Baudelairea.¹⁴ Baudelaire je, u *Salonima* iz 1846. godine, pozvao umjetnike da se okrenu heroizmu i epskoj strani modernog života, kao što je to sam kasnije učinio u „Pariškim slikama” iz zbirke *Cujetovi zla* te u pjesmama u prozi sabranim pod naslovom *Spleen Pariza*.¹⁵ U raspravama o flanerizmu od ključnog je značaja Baudelaireov esej „Slikar modernog života” (*Le peintre de la vie moderne*, 1863) u kojem je Baudelaire *flâneura* definirao kao besposličara znatiželjna uma, promatrača, filozofa i slikara bježećeg trenutka. Baudelaire je od sjećanja stvorio kreativni princip, s obzirom da sjećanje postaje medijator između iskustva i umjetnosti.¹⁶

Guillaume Apollinaire, neumorni šetač koji se na ulici osjećao kao kod kuće, i u čijim su tekstovima prisutni brojni motivi iz života modernoga velegrada, utjelovljavao je figuru *flâneura*, kakvom ju je imaginirao i opisao Charles Baudelaire. No, u tekstovima sabranim u *Šetaču s dviju obala* Apollinaire nije bio usmjeren isključivo prema prikazu suvremenoga velegradskog života, kao što je to Baudelaire sugerirao u eseju „Slikar modernog života”, već je u izrazitijoj mjeri bio usmjeren prema prošlosti, što ukazuje na evoluciju figure *flâneura* u klimi *la Belle Époque* (usp. Tester 1994, Gluck 2005, Nuvoletti 2006).

U feljtonima iz *Šetača s dviju obala* šetnje su bile ishodište pripovijedanja. Grad je strukturni čimbenik teksta, kako na razini pojedinog feljtona, tako i na razini zbirke u koju su sabrani. U feljtonima je grad oblikovan kao estetski predmet, u fragmentarnim prikazima, određen nasumičnim pogledima i promatran iz vizure šetača. Tekstovi su nastali kao spoj bilježenja neposrednih dojmova o prostoru kojim se Apollinaire kreće te čina sjećanja

¹¹ Pod naslovom *Životopisni suvremenici* (*Contemporains pittoresques*) sabrani su Apollinaireovi tekstovi o Alfredu Jarryju, Jeanu Moréasu, Rémyju de Gourmontu, Raoulu Ponchonju, Willyju i Catulleu Mendèsu. Objavljeni su, zajedno s feljtonima iz *Šetača s dviju obala*, 1975. godine u izdanju Gallimarda.

¹² Pamćenje se odnosi na skladištenje sadržaja prošlosti, a sjećanje na aktualiziranje sačuvanih sadržaja (Kuljić 2006: 8).

¹³ Astrid Erll izdvaja pet različitih koncepata proučavanja: književnost kao *ars memoriae* (*Literature as ars memoriae*), pamćenje književnosti (*Memory of Literature*, proučavanje intertekstualnosti i intermedijalnosti u književnim tekstovima), pamćenje književnosti (*Memory of Literature*, proučavanje oblikovanja kanona i književne historiografije), pamćenje u književnosti (*Memory in Literature*, proučavanje načina estetske reprezentacije pamćenja u književnim tekstovima) te književnost kao medije kulturnog pamćenja (*Literature as Medium of Cultural Memory*, istraživanje uloge književnosti u oblikovanju i prenošenju kulturnog pamćenja).

¹⁴ Koncept *flâneura* u društvenu je kritiku uveo Walter Benjamin, ukazujući na vezu između *flâneura* i urbanog pejzaža modernosti u svojoj monumentalnoj, nedovršenoj, studiji o Parizu 19. stoljeća (*Passagenwerk*). Benjamin pojavu *flâneura* veže uz pojavu pasaža (natkrivenih prolaza) te pojašnjava da se *flâneur* na ulici osjeća kao kod kuće dok besposleno hodajući protestira protiv podjele rada (1986: 45–59). Benjaminovi tekstovi potaknuli su zanimanje za figuru *flâneura* te su poslužili kao temelj za njegove brojne kasnije teorijske konceptualizacije.

¹⁵ „Pariške slike” (*les Tableaux de Paris*) poseban su podžanr feljtonističke književnosti, čiji su začetak nalazi u tekstovima Louis-Sébastien Merciera s kraja 18. stoljeća. Tema tih kratkih proznih tekstova fragmentarni je opis svakodnevice Pariza i njegovih stanovnika. Više u: Stierle 1980.

¹⁶ Prema Baudelaireu, utjelovljenje *flâneura* i umjetnika moderniteta je crtač Constantin Guys (2010).

na onog čega u tom prostoru više nema.¹⁷ Ulice i zgrade pored kojih je Apollinaire prolazio postali su okidač sjećanja na zanimljive osobnosti s kojima se Apollinaire na tim lokacijama nekoć družio. Sjećanje je, dakle, uvijek bilo potaknuto konkretnim fizičkim osobinama urbanog prostora.

U fragmentarnim prikazima Pariza u *Šetaču s dviju obala* urbani se prostor pojavljuje kao niz mjesta na kojima su nataložene slike različitih osobnih iskustava iz prošlosti, oživljena sjećanjem te zabilježena u tekstu s namjerom njihova fiksiranja. Prostor grada funkcionira kao posrednik između prošlosti i sadašnjosti, ali i kao okvir koji objedinjuje Apollinaireova sjećanja nekadašnjeg izgleda gradskih četvrti, pojedinih lokacija unutar urbanog tkiva te pojedinaca kojih više nema. Arhitektura i topografija grada postaju kulisa pred kojom se oživljava nedavna prošlost (Lachmann 2002: 215). Grad na taj način postaje mjesto pamćenja, tj. oblikovatelj pamćenja (Welzer 2008: 286–287), a njegovi stanovnici, ulice i građevine figure sjećanja. Sjećanje se u Apollinairea potpuno oslanja na urbano iskustvo i topografiju grada. Urbani prostor oblikuje sjećanja, a u sjećanjima se oblikuje urbani prostor kakav je u nedavnoj prošlosti bio.

3. INDIVIDUALNO SJEĆANJE TE GENERACIJSKI IDENTITET U APOLLINAIREOVIM FELJTONIMA

Dijelovi grada koje je Apollinaire u sjećanjima oživio bili su vezani uz život društvene skupine kojoj je pripadao, a koja je tim istim prostorima davala značenje i simboličku vrijednost. Prostor grada spomenutoj je društvenoj skupini pružao osjećaj postojanosti i stabilnosti u vremenu te je, kao takav, bio ključan za konstrukciju njena identiteta.

Bez obzira na određene kritike koje su im bile upućene tijekom posljednjih godina (usp. Mitszal 2003: 54–55), radovi francuskoga sociologa Mauricea Halbwachsa mogu ponuditi koristan analitički okvir za interpretaciju Apollinaireovih feljtona.¹⁸ Prema Halbwachsu, vrijeme i prostor polazišna su točka za sve činove sjećanja.¹⁹ Kolektivno se pamćenje razvija unutar određenih prostornih okvira koji pružaju osjećaj trajnosti i nepromijenjenosti kroz vrijeme (Halbwachs 1980: 130). Odnos prostora i pamćenja Halbwachs je posebice razradio u knjizi *La Topographie légendaire des évangiles en Terre Sainte* (1941), u kojoj iznosi uvjerenje da je pamćenje društvena konstrukcija vezana uz određeni koncept

¹⁷ Primjerice: Chaque fois que je passe à l'angle de la rue de Douai et de la place Clichy, à l'endroit où se trouvait maintenant une école et où il y avait avant la séparation un couvent où fut imprimé mon premier livre: L'Enchanteur pourissant, je songe à M. Paul Birault (1975: 64). (Svakoć puta kad prolazim uglom ulice Douai i trga Clichy, pored mjesta na kojem je sad škola, a nekad se nalazio samostan u kojem je tiskana moja prva knjiga: Truli čarobnjak, sanjarim o gospodinu Paulu Biraultu. Prev. MSS).

¹⁸ Prije svega, knjige *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* (1925), *La Topographie Légendaire des Évangiles en Terre Sainte: étude de mémoire collective* (1941) i *La mémoire collective* (1950).

¹⁹ Vidi poglavlja „Time and the Collective Memory” te „Space and the Collective Memory” u Halbwachs, 1980.

prostora. Drži da je pamćenje uvijek uokvireno prostornim referencama (mjesta, zgrade, ulice itd.) koje omogućavaju sidrenje i sređivanje sjećanja. Jan Assmann također navodi da figure sjećanja teže smještanju u nekom određenom prostoru i aktualiziranju u nekom određenom vremenu, što znači da su one uvijek prostorno i vremenski konkretne (2005: 45). Assmann pojašnjava da svaka grupa koja teži konsolidaciji želi osigurati mjesta koja su poprište njihovih oblika interakcije, ali i simboli njihova identiteta te uporište njihova sjećanja (2005: 45). Dok prostor u pitanju biva nepromijenjen, društvena skupina svoju opstojnost ne doživljava ugroženom. No, promjene u izgledu zgrada, ulica i urbanog tkiva, poput onih koje Apollinaire opisuje, mogu uzrokovati izazivati osjećaj ugroze stoga što oni funkcioniraju kao oslonac pamćenja (Curtis 2000: 62).

Promjene u izgledu gradskih ulica i u namjeni pojedinih zgrada, u Apollinairea su izazvale sjetu i nostalgiju te ga navele na prisjećanje pojedinih anegdota iz života društvene skupine kojoj pripada, a koja se konsolidirala oko Pariza, te, potom, na bilježenje tih sjećanja u formi feljtona. Apollinaire je pripadao skupini kozmopolitskih avangardnih umjetnika koje je povezivala činjenica da su živjeli i djelovali u Parizu samog početka 20. stoljeća.²⁰ Apollinaire je, posebice po povratku s bojišta 1916. godine, razvio osjećaj generacijskog identiteta i pripadnosti skupini koja je posjedovala zajednički sustav vrijednosti.²¹ Integrativni generacijski faktor nisu bila zajednička formativna iskustva, s obzirom da su njihovi pripadnici odrasli u različitim sredinama, već je to bio prostor grada Pariza u kojem su se nastanili i djelovali.²² Pojava generacijskog identiteta i generacijskog pamćenja ovisi o brzini društvenih promjena. Što su društvene i kulturne promjene brže, to brže dolazi do generacijskih smjena (Swidler 1986, citirano prema Misztal 2003: 85). U konkretnom slučaju, generacijski se identitet formira zbog iskustva Prvog svjetskog rata. Po povratku s ratišta, Apollinaire je u Parizu zatekao posve drugačije prilike od onih predratnih. Većina njegovih prijatelja još uvijek se nalazila na ratištu, dio ih je poginuo, umjetnički krugovi su se rasformirali, a mjesta na kojima su se okupljali nestala. Iskustvo rata u Apollinairea je potaknulo poplavu sjećanja, ali i želju za pamćenjem pojedinaca, prostora i događaja, što korespondira s općim trendom porasta pamćenja u Europi nakon 1918. godine (usp. Misztal 2003: 45, Fussell 1975, Sherman 1994). Iskustvo rata i svjesnost da je predratni svijet *la*

²⁰ Primjerice, Apollinaire je bio poljskog podrijetla, Picasso i Gris Španjolci, Amadeo Modigliani Talijan itd.

²¹ Skupina avangardnih umjetnika kojoj je Apollinaire pripadao imala je snažnu opreku u dominantnom konzervativnom i anti-modernističkom ukusu toga vremena (čiji su dio impresionisti, simbolisti, Claude Debussy, Maurice Barrès, Charles Maurras, Anatole France i brojni drugi). Početkom 20. stoljeća, u razdoblju jačanja nacionalizma i konzervativizma u politici te afirmacije tradicionalnih vrijednosti, Pariz bio neprijateljski nastrojen prema avangardi te je bilo različitih otpora u njegovoj recepciji (Cahm 1991: 164–168). Prije 1914. godine Marcel Proust, André Gide i Guillaume Apollinaire, primjerice, imali su marginalni značaj u pariškom kulturnom životu (Cahm 1991: 170–171).

²² Pod pojmom generacije Jürgen Reulecke (2008) podrazumijeva skupinu unutar određenog društva čiji članovi dijele ista formativna iskustva i okolnosti odrastanja.

Belle Époque nestao, potaknuli su Apollinaire da u svojim feljtonima zabilježi vlastita sjećanja na zanimljive osobnosti koje su, prema njemu, obilježile društveni i umjetnički život Pariza početka 20. stoljeća. Zapisao je sjećanja i anegdote iz života pripadnika pariškog predratnog umjetničko-boemskog milja koje su povezivale kavane, podrumi, tiskare i knjižare u kojima su se okupljali. Prisjetio se se brojnih anegdota vezanih uz životopisne umjetnike s kojima se družio (Maurice Cremnitz, Léo Larguier, Ernest La Jeunesse, Léon Dierx, Alfred Jarry, Paul Birault, Michel Pons), a koji nemaju istaknuto mjesto u književnim povijestima.²³ Apollinaireova su sjećanja usko vezana uz urbani prostor, isti onaj prostor koji je funkcionirao kao središnja kategorija u tvorbi generacijskog identiteta skupine kojoj pripada. Urbani prostor, oko kojeg se skupina konsolidirala, tako postaje mjesto pamćenja koje ta društvena skupina povezuje sa svojom prošlosti i identitetom.

4. PREMA ZAKLJUČKU

Guillaume Apollinaire živio je u kulturi koja je bila opsjednuta pamćenjem (Olick, Robbins 1998: 107) te je u vrijeme osobne i povijesne krize sjećanjem i bilježenjem sjećanja u formi feljtonističkih tekstova, pokušavao potvrditi i sačuvati kako vlastiti identitet, tako i identitet društvene skupine kojoj je pripadao.²⁴ Iz prošlosti se selektivno prisjećao onog što najsnažnije podupire njegovu osobnu konzistentnost i nepromjenjivost u vremenu, ali i doprinosi strukturiranju tradicije i kolektivnog identiteta zajednice avangardnih umjetnika prijelaza stoljeća. Apollinaire u feljtonima bilježi sjećanja na događaje, osobnosti i dijelove grada koji su predratnim avangardnim umjetnicima pružali osjećaj pripadnosti. U feljtonima je fiksirao sjećanja na svijet koji nestaje i osobnosti kojima prijete zaborav, a čijoj je koheziji i promociji posvetio veći dio svoga djelovanja. Svjestan prolaska vremena, pamćenjem je želio učvrstiti identitet društvene skupine kojoj je pripadao te doprinijeti uspostavi kontinuiteta između predratne i poslijeratne avangarde.²⁵

²³ Apollinaire se sjeća poglavito marginalnih predratnih avangardnih umjetnika, a one afirmirane i poznate, poput Philippea Soupaulta, Maxa Jacoba, Andréa Deraina, Pabla Picassa, Pierrea Bonnarda ili Aristidea Maillola, rijetko spominje.

²⁴ Guillaume Apollinaire, u sastavu artiljerije i infanterije, borio se na ratištima u pokrajni Champagne gdje je i bio teško ranjen. Posljednjih mu je godina života zdravlje bilo narušeno u značajnoj mjeri (usp. Burgos et al. 1988).

²⁵ Cjelokupnim djelovanjem Apollinaire značajno doprinosi uspostavi tradicije predratne i poslijeratne avangarde u Francuskoj, ali i one nakon Drugoga svjetskoga rata. Apollinairov rad, ali i baština predratne avangarde, valorizirana je zahvaljujući nadrealistima s kojima se družio, koji u njemu vide svojevrsnog prethodnika. Na neprekinutu tradiciju predratne i poslijeratne avangarde ukazuje i činjenica da su Roger Vitrac i Antonin Artaud, bivši članovi nadrealističkog pokreta, kazalištu koje su osnovali 1926. godine dali ime Alfred Jarry. Artaudova su načela na kazališnim daskama zaživjela tek šezdesetih godina prošlog stoljeća, zaslugom njegovih prijatelja te bivših suradnika: Rogera Blina i Jean-Louisa Barraulta. Barrault i Blin bili su Artaudovi asistenti, a kasnije su na scenu postavili neke od najznačajnijih dramskih tekstova Jeana Geneta, Samuela Becketta i Eugènea Ionesca.

Prema Mauriceu Halbwachsu (1980: 45), ono čega se pojedinac prisjeća uvijek je smješteno unutar mentalnih okvira koje određuje skupina kojoj pripada. Sjećanje je dio životne povijesti pojedinca, no svako sjećanje nužno stoji u vezi sa čitavim ansamblom dojmova koje posjeduju i drugi. Kolektivno je pamćenje društveno uokvireno s obzirom da društvene skupine određuju što je vrijedno pamćenja i na koji to način treba pamtiti, a kolektivno je zamišljena prošlost ključna za jedinstvo i konstrukciju identiteta određene društvene skupine.²⁶

Šetač s dviju obala, na taj način, postaje mehanizam književnog pamćenja, tj. sredstvo kojim se individualna sjećanja prenose s generacije na generaciju. Apollinaireovi su feljtoni tekstualni medij u kojim se oblikuje kulturno pamćenje i koji doprinose kolektivnoj imaginaciji prošlosti, tj. sudjeluju u procesu konstituiranja pamćenja na određeno povijesno razdoblje i generaciju.

LITERATURA

- Apollinaire, Guillaume (1975) *Le flâneur des deux rives suivi de Contemporains pittoresques*, Gallimard, Paris.
- Assmann, Jan (2005) *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica.
- Baudelaire, Charles (2010) *Le peintre de la vie moderne*, Fayard, Paris.
- Banquart, Marie-Claude, Cahné, Pierre (1992) *Littérature française du XXe siècle*, P. U. F., Paris.
- Benjamin, Walter (1986) „Pariz Drugog carstva u Baudelairea”, u: *Estetički ogledi*, Školska knjiga, Zagreb, str. 23–100.
- Burgos Jean et al. (1988) *Apollinaire en 1918*, Klincksieck, Paris.
- Cahm, Eric (1991) „Revolt, Conservatism and Reaction in Paris 1905-25”, u: *Modernism. A Guide to European Literature 1890-1930*, ur. M. Bradbury, J. McFarlane, Penguin Books, str. 162–171.
- Curtis, Berry (2000) „That Place Where: Some Thoughts on Memory and the City”, u: *The Unknown City: Contesting Architecture and Social Spaces*, ur. Iain Borden et al., MIT Press, Cambridge/London, str. 54–67.
- Décaudin, Michel, Leuwers, Daniel (1996) *Histoire de la littérature française. De Zola à Guillaume Apollinaire (1869-1920)*, Flammarion, Paris.
- Erlil, Astrid (2011) *Memory in Culture*, prev. Sara B. Young, Palgrave Macmillan, Houndsmill/New York.
- Fussell, Paul (1975) *The Great War and Modern Memory*, Oxford University Press, New York.

²⁶ Halbwachsove teze razrađuje Jan Assmann (2005), koji Halbwachsov pojam kolektivnog pamćenja drži nadpojmom koji uključuje komunikativno (neformalno, neobvezujuće) i kulturno (formalno, obvezujuće) pamćenje. Komunikativno pamćenje odnosi se na recentnu prošlost, seže do unatrag stotinjak godina te ovisi o živim svjedocima koji u neformalnom modusu dijele zajednička iskustva (2005: 59–63).

- Gluck, Mary (2005) „The *Flâneur* and the Aesthetic Appropriation of Urban Culture in Mid-19th-century Paris”, u: *Popular Bohemia: Modernism, Parody and Urban Culture in Nineteenth-century France*, Harvard University Press, Cambridge/London.
- Halbwachs, Maurice (1980) *The Collective Memory*, Harper and Row, New York.
- Huyssen, Andreas (2007) „Modernist Miniatures: Literary Snapshots of Urban Spaces”, *PMLA*, 122, br. 1, str. 27–42.
- Huyssen, Andreas (2015) *Miniature metropolis. Literature in an Age of Photography and Film*, Harvard University Press, Cambridge.
- Kuljić, Todor (2006) *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Čigoja, Beograd.
- Lachmann, Renate (2002) *Phantasia/Memoria/Rhetorica*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- Misztal, Barbara (2003) *Theories of Social Remembering*, Open University Press, Maidenhead/Philadelphia.
- Montadon, Alain (1996) „Pour une socio-poétique de la flânerie”, u: *Promenades et écritures*, ur. A. Montadon, Université Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, str. 93–106.
- Neumann, Brigit (2008) „The Literary Representation of Memory”, u: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, ur. Astrid Erll, Ansgar Nünning, Walter de Gruyter, Berlin/New York, str. 333–343.
- Nuvolati, Giampaolo (2006) *Lo sguardo vagabondo. Il flâneur e la città da Baudelaire ai postmoderni*, Il Mulino, Bologna.
- Olick, Jeffrey, Robbins, Joyce (1998) „Social Memory Studies: From „Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices”, *Annual Review of Sociology*, 24, str. 105–140.
- Parkhurst Ferguson, Priscilla (1994) *Paris as Revolution: Writing the Nineteenth-Century City*, University of California Press, Berkeley.
- Reulecke, Jürgen (2008) „Generation/Generationality, Generativity, and Memory”, u: *Media and Cultural Memory/Medien und kulturelle Erinnerung*, ur. A. Erll, A. Nünning, Walter de Gruyter, Berlin/New York, str. 119–125.
- Rignall, John (1989) „Benjamin's *flâneur* and the problem of realism”, u: *The Problems of Modernity*, ur. A. Benjamin, Routledge, London.
- Sherman, D. J. (1994) „Art, commerce and the production of memory in France after World War I”, u: *Commemorations: The Politics of National Identity*, ur. J. R. Gillis, Princeton University Press, Princeton, str. 170–198.
- Stierle, Karlheinz (1980) „Baudelaire and the Tradition of the *Tableau de Paris*”, *New Literary History*, 11, br. 2, str. 345–361.
- Tester, Keith (ur.) (1994) *The Flâneur*, Routledge, London.
- Weber, Eugene (1986) *France Fin de siècle*, Harvard University Press, Massachusetts.

SUMMARY

Mirna Sindičić Sabljo

URBAN SPACE AND MEMORY IN APOLLINAIRE'S THE STROLLER OF THE TWO BANKS

The aim of this paper is to analyze the relationship of urban space and memory in Guillaume Apollinaire's newspaper articles posthumously published under the title *The Stroller of the Two Banks* (*Le Flâneur des deux rives*, 1919). In *The Stroller of the Two Banks* Guillaume Apollinaire, with sadness and melancholy, writes of Paris from the period before World War I. Through memories, he reconstructs the past and seeks to save it from oblivion. His memory relies primarily on the urban experience. In *The Stroller of the Two Banks* the city becomes a place of memory but also a place in which the individual and collective identity is shaped. This paper explores the relationship between the city and the memory and the function of the city as a place of memory. The relationship of the urban space and memory in *The Stroller of the Two Banks* will be observed in the broader context of Apollinaire literary works and through the relationship of the individual and collective memory, within the theoretical framework of literary and cultural memory studies.

Key words: Guillaume Apollinaire, flâneur, memory, Paris, urban space

Gianna Mazziari-Sanković, Iva Peršić

RIJEČKA SJEĆANJA U (KNJIŽEVNOME) STVARALAŠTVU NA TALIJANSKOME JEZIKU

Rijeka je kao višestoljetno-multikulturni, ali društveno-politički veoma složeni grad, iznjedrila brojne intelektualce i umjetnike s istančanim smislom za održavanje, poboljšavanje i izgradnju pozitivnih međuetničkih odnosa. Brojne su ličnosti s ovoga područja, na direktan ili indirektan način, svojim književnim i inim stvaralaštvom, zaslužne za promociju i karakterizaciju grada u tom svjetlu. U ovome će se radu pažnja posvetiti upravo tom aspektu poslijeratne pisane produkcije nekih od najznačajnijih riječkih autora na talijanskome jeziku – sjećanjima, uspomena, viđenjima, opisima Rijeke prisutnima u njihovome stvaralaštvu, koji svjedoče o promjenama, o osobnim doživljajima i osjećajima vezanima za grad u kojemu su rođeni, odrasli i/ili iz kojega su bili prisiljeni iseliti. Tako će se prikazati različite Rijeke i različiti identiteti kroz odabrana djela Ramousa, Santavangelija, Morovicha, Madieri, Zandela, Marchig, Brazzodura, Martinija, Scottija, Schiavata, Milimovicha, Grohovca, te drugih ostalih i otišlih Fiumana. Proživljavanje nove situacije stvara slike u kojima doživljaj „novoga“ grada spaja nostalgije i autentične identitete s kozmopolitskim vizijama svijeta.

Ključne riječi: Rijeka, sjećanja, stvaralaštvo na talijanskome jeziku

*dr. sc. Gianna Mazziari-Sanković,
Iva Peršić, Sveučilište u Rijeci,
Filozofski fakultet*

PREGLEDNI ČLANAK

UDK: 821.131.1.09(497.5Rijeka)

Kao što je kompleksna te podložna različitim interpretacijama i sama povijest Rijeke, tako možemo isto ustvrditi i za književno stvaralaštvo ovoga grada i kraja općenito. Isprepletale su se tu, kroz povijest, razne sudbine – individualne i kolektivne – s kulturama i jezicima što su stoljećima formirali i bogatili ovaj prostor, a to je neminovno ostavilo tragove na ljudima. Ti tragovi često izranjanju u pisanoj (i hrvatskoj i talijanskoj) riječi autora koje su obilježile političke i socijalne prilike, naročito prošloga stoljeća. Ovaj rad neće ula-

ziti u analize postojećih ili prošlih vremena i društveno-političkih prilika, već će nastojati prikazati kako grad izgleda (ili je izgledao) u očima nekih od riječkih autora koji su pisali na talijanskome jeziku te na taj način, kroz oživljavanje sjećanja na Rijeku, obnoviti nakanu redakcije časopisa *La battana*, s početka 90-ih godina, o ponovnom spajanju pokidanih niti jedne kulture, osvjetljavanju kompleksnoga odnosa identiteta i drugosti sveprisutnoga na riječkome i općenito istro-kvarnerskome prostoru¹. Talijanska riječka književnost druge polovice XX. stoljeća,

iako podijeljena u dva ogranka, iseljenički i manjinski, uspijevala se [...] s obje strane novouspostavljene granice nametnuti kao temeljna kulturološka sastavnica u službi očuvanja identiteta riječkog italo fonog građanstva u nestajanju (Pužar 1999: 435).

*Zacinto mia, che te specchi nell'onde*², pjeva Ugo Foscolo 1802. godine, ističući nostalgiju za izgubljenom domovinom kroz idealizaciju grčkoga krajolika i s tragičnom slutnjom u nemoćnost povratka. Njegov se Zakintos preobražava u mit i kroz poeziju nadvladava zaborav prošlosti. Na sličan način i talijanski pisci, koji su rođeni i/ili živjeli u Rijeci, nastoje očuvati sjećanja na grad, definirajući ga tako: *cavallo di cartapesta* (konj od kaširanoga papira), *una città di carta* (papirnat grad), *mia e non mia* (koji je i nije moj), kao *nave* (brod), *città perduta* (izgubljeni grad), *straniera* (strani grad), *diletta* (ljubljeni grad), *inesistente* (nepostojeći grad), *parola straniera* (strana riječ), *col mare negli occhi* (s morem u očima)³. Nostalgija, kao ključni element mitskoga čitanja grada, jednako je prisutna u autorima koji su ga zbog poznatih povijesnih događaja morali napustiti kao i u onima koji su s njime dijelili sudbinu u dobru i zlu.

Dva su, posebice važna, autora rodnome gradu posvetila roman: jedan, pripadnik *otišlih*, Paolo Santarcangeli, napisao je *Il porto dell'aquila decapitata* (Luka obezglavljena orla, u hrvatskome prijevodu Ljiljane Avirović), a drugi, predstavnik *ostalih*, Osvaldo Ramous, *Il cavallo di cartapesta* (Konj od kaširanoga papira; koji još uvijek nije preveden na hrvatski jezik). Dok prvi roman eksplicitno govori o gradu, drugi simbolično sažima i definira grad u svome kretanju. Maketa koja prikazuje Rijeku 1901. godine, postavljena na ulazu u školsku zgradu u Ciottinoj ulici, inspirira mladoga protagonista, koji u njoj prepoznaje lik konja koji se sprema zarzati. Taj će predmet-simbol biti lajtmotiv cijeloga djela pa će se preobražavati usporedno s povijesnim promjenama u gradu i s pomicanjem granica.

Osjetljiva tema političkih promjena koje su obilježile Rijeku u XX. stoljeću uvodi se već na početku romana, u prvoj rečenici: u svome mladom životu protagonist je imao pet

¹ Redakcija u sastavu: Elvio Baccarini, Ezio Giuricin, Maurizio Tremul. *La battana* (1991: 10).

² Poezija *A Zacinto* Uga Foscola, u: Foscolo 1926: 81. U hrvatskom prijevodu Frana Čalea – *Zakinte moj, što blistaš se sred vala*, u: Foscolo 1991: 69.

³ Ukoliko nije drukčije navedeno, svi su prijevodi djelo autorica ovoga rada.

državljanstava iako nije tražio nijedno⁴. Slijedi prikaz Rijeke kao mitteleuropškoga grada, njezinih stanovnika, običaja, načina poimanja dalje prošlosti, a zatim se Ramous dotiče masovnoga egzodusa tisuća osoba kojemu smo svjedočili na početku drugoga poraća, kroz kôd koji mu je najbliži – onaj jezični (*nuove voci coprono l'asfalto*⁵), uspoređujući, između ostaloga, hrvatski jezik autohtonoga stanovništva Sušaka s jezikom novih stanovnika:

Erano slave, ma non del dialetto croato di Sussak e della campagna vicina. [...] „Sarà gente venuta dall'interno, dalla Slavonia” pensò „come la famiglia del piccolo Ante”. E la memoria lo trattenne all'anno 1914; ai caldi mesi che prece-dettero lo scoppio della Grande guerra, alle burle affettuose fatte, coi ragazzi del vicinato, al nuovo e minore compagno di giochi, il quale si arrabattava per farsi capire col suo buffo italiano, composto da qualche decina di vocaboli. (Ramous 2007: 254)⁶.

Stranice su to na kojima otkrivamo običaje novih susjeda, njihov jezik, prve sramežljive pristupe novoj sredini i kulturi. Roman donosi sjećanja koja od individualnih i obiteljskih postaju kolektivna, etničko-socijalni profil grada u kojemu se iščitava želja za obnovom mitteleuropške kulture duboko ukorijenjene u autoru, ali i u stanovnicima ovoga područja, kulture koja, prema Claudiju Magrisu, ne poznaje zaborav⁷.

Paolo Santarcangeli (po rođenju Schweitzer) na književnome je polju najznačajniji predstavnik talijanskih *ezula*. U svojoj je *Luci obezglavljena orla*

nastojao [i u tome uspio] rekonstruirati i prisjetiti se slika jednoga prirodnog ambijenta očaravajuće ljepote, zemlje, mora i neba, u njega ugraditi ljudsku i kulturološku atmosferu grada Rijeke⁸.

Već je iz naslova razvidno autorovo izjednačavanje grada s njegovom lukom, s mjestom tranzita, dolazaka i odlazaka, a izričito spominjanje odrublivanja glave dvoglavoga orla, simbola Rijeke, koje su izvršili D'Annunzijeve *arditi*, označava i precizni povijesni

⁴ *Nel corso della sua vita non ancor proprio lunghissima, Roberto ha avuto cinque cittadinanze, senza chiederne alcuna* (Ramous 2007: 17).

⁵ *Novi glasovi prekrivaju asfalt*. Stih je preuzet iz poezije Osvalda Ramousa *Città mia e non mia* (Ramous 1977: 19).

⁶ *Bile su slavenske [riječi], ali nisu pripadale hrvatskom dijalektu Sušaka i obližnjih sela. [...] „Bit će da su to ljudi koji su doselili iz unutrašnjosti, iz Slavonije”, pomislio je, „kao i obitelj malog Ante”. I sjećanje ga zadržati u 1914. godini; u toplim mjesecima koji su prethodili izbijanju Velikoga rata, na dečkima iz susjedstva s kojima je zbijao šale s novim mladim drugom u igri, koji se silno trudio biti shvaćen na tom svom smiješnom talijanskom, sastavljenom od desetak riječi.*

⁷ Vidi Magris 1990: 40.

⁸ Vidi Predgovor u Santarcangeli 2010: 7.

kontekst. Rijeka za Santarcangelija nije i ne može biti samo jedan od gradova, već je ona *Grad* – jedini koji mu omogućava odlazak na povijesno putovanje u potragu za svojim korijenima i na unutarnje putovanje u potragu za svojim identitetom:

Questo meditare sulla Città – della città che sta nell'animo di ognuno di noi – questo ricordare quasi una madre comune, dovrebbe essere come una discesa nella più intima essenza di noi stessi (Santarcangeli 1988: 65)⁹.

Autor se prisjeća Gomile (srca riječkoga starog grada), legende Svetoga Vida, kazališta, kavana u koje su mogle ući i žene bez pratnje (jednoga od običaja koji svjedoče avangardi Rijeke u odnosu na mnoge druge europske gradove), gradskoga života kroz njegove specifičnosti, fineze koje ga određuju i stav – otvorenost i toleranciju – Riječana prema *drugosti*.

Njegov književni izričaj, u kojem se isprepliću gradske i osobne povijesti, donosi specifične opise Rijeke u kojima se fizičke osobine nadopunjuju atmosferom urbanoga kompleksa u čvrstome uvjerenju kako postoji *neka fiziološka veza s vlastitim gradom* (Santarcangeli 2010: 18). Iz autorovih riječi izvire tuga zbog uvjerenja da grad nikada više neće biti isti pa roman postaje mjesto rastanka od svega što je pisac izgubio i pokušaj osvješćivanja budućih generacija o bogatstvu i tradiciji koje ovo mjesto krije:

E lasciamo allora la nostra città nelle stampe antiche e nelle vecchie fotografie, oppure innalziamola nel mondo intangibile dei sogni, facciamone un simbolo del patire umano, di un legame che va al di là dei fatti storici o politici. Facciamone la ragione della nostra volontà di essere più saggi, più generosi, più longanimi degli altri uomini, perché ammaestrati dal dolore e resi sapienti dall'esilio. Facciamo sì che la Città viva ancora per noi in una comunione dello spirito (Santarcangeli 1988: 320)¹⁰.

Mnogi su se *ezuli* u svojim djelima prisjećali djetinjstva i minulih vremena. Često ih je na to potaknuo određeni detalj iz svakodnevice: naišli bi na neki svoj kolačić *madeleine* koji bi ih kroz zaboravljena ili potisnuta sjećanja i uspomene vratio u doba kada je sve bilo drukčije. Sjećanja se talože, zamjenjuju novima, isprepliću jedna s drugima pa neminovno gube svoj prvotni sjaj, ali dobivaju neke nove obrise i vrijednosti. Enrico Morovich, autor koji je dio svoga pisanog opusa posvetio i obilježio fantastičnim i oniričkim motivima, u svojim pjesmama dočarava upravo te aspekte:

⁹ *Takvo promišljanje Grada – usadna u srca svih nas – takvo prisjećanje na gotovo zajedničku majku, trebalo bi biti silazak i u našu najintimniju srž.* Prevela Ljiljana Avirović, u: Santarcangeli 2010: 45.

¹⁰ *Pustimo dakle naš grad neka živi na starim grafikama i fotografijama ili ga uzdignimo do neopipljiva svijeta snova, učinimo od njega simbol ljudske patnje, veze koja se uzdiže s onu stranu povijesnih i političkih činjenica. Neka nam žetlje budu mudrije, velikodušnije, duševnije od drugih, jer one su prekaljene bolom i mudre od izgnanstva. Učinimo da Grad još živi za nas u zajedništvu duha.* Prevela Ljiljana Avirović, u: Santarcangeli 2010: 12.

Viaggiavo sull'autobus per Corso / Firenze guardando le navi alla / fonda, in attesa di sbarco, lontane, / [...] e mi / tornarono in mente mattine d'inverno / quando dal parco sul colle vedevo / l'azzurro Quarnero che la bora agitava.

[...] Quegli / abeti, quel bosco, quelle luci / meravigliose mi parlavano, io lo so, / cercavano di farsi capire, ma invano [...] E quando col / tempo, lentamente riapparvero, erano / pallidi, scoloriti, indifferenti / come amici che avessi tradito¹¹ (Morovich 1991: 241–242).

Za jednu od istaknutijih pripadnica riječke iseljeničke književnosti na talijanskome jeziku, Marisu Madieri, koja je svoje prve godine života provela u *gradu koji teče*¹², mjesto djetinjstva ima dvojako značenje: s jedne strane, to je mjesto autoričnih korijena i njezinih osjećaja, s druge, mjesto iskorjenjivanja, odvajanja, traume iseljeničtva (Gerbaz Giuliano, Mazzieri Sanković 2013: 117). Stoga je i u njezinome romanu – *Verde acqua*¹³ – Rijeka nezaobilazna točka. Izmjenjuju se u autoričnome sjećanju uspomene na baku te na djetinjstvo provedeno u ulici Angheben (današnjoj Zagrebačkoj), na rat koji se djevojčici čini kao neka avantura, na tragu Calvinova Pina u *Stazi do paukovih gnijezda* (*Il sentiero dei nidi di ragno*)¹⁴; bombardiranja, utrke do skloništa, strah, djelovali su joj poput misterioznih zbivanja koja ne prijete, već samo animiraju njezin život¹⁵. Izmjenjujući prošlost i sadašnjost autorica obrađuje temu egzodusa i nadilazi ga otvorenim pogledom u budućnost, progovarajući o proživljenim prostorima i uspomena kao o sastavnom i neodvojivom dijelu sebe:

Per molti anni, dopo l'esodo, non ho più rivisto la mia città e l'ho quasi dimenticata, ma quando ho avuto nuovamente l'occasione di passare per Fiume e quel tratto di costa che porta a Brestova, dove generalmente prendiamo il traghetto per Cherso e Lussino, ho provato la chiara sensazione di ritornare nella mia verità. [...] In realtà era me stessa che trovavo, guardando, come in uno specchio quel paesaggio mutevole di asprezze e di incanti (Madieri 2006: 43)¹⁶.

¹¹ *Vozio sam se autobusom kroz Corso Firenze promatrajući usidrene brodove što čekaju iskrcaj, daleke, [...] pa se prisjetih zimskih jutara u kojima sam iz parka na brdu promatrao azurni Kuamer izburkan burtom. [...] One jele, ona šuma, ona prekrasna svjetla pričali su mi, znam, željeli su da ih shvatim, ali uzalud [...] A kad su se s vremenom, polako ponovno ukazali, bili su izbljedjeli, bezlični, ravnodušni poput nezsvjetljenih prijatelja.*

¹² Veoma popularna izreka u Rijeci kojom se danas označava taj grad.

¹³ *Vodnozeleno* u prijevodu Ljiljane Avirović.

¹⁴ Pin je dječak koji, za razliku od autorice, i aktivno sudjeluje u ratu, ali ga doživljava dječjim očima. Usp. Calvino 2011.

¹⁵ [...] *mi apparivano indecifrabili episodi che non minacciavano ma solo movimentavano la mia vita* (Madieri 2006: 12–13).

¹⁶ *Mного година nakon odlaska ne vidjeh moj grad pa sam ga gotovo i zaboravila, ali, kad mi se opet pružila zgoda da prođem Rijekom i onim dijelom obale što vodi prema Brestovi, gdje obično idemo na trajekt za Cres i Lošinj, doživjeh*

Temom egzodusa bavi se i roman *I testimoni muti*, odnosno *Nijemi svjedoci*, Diega Zandela, autora riječkoga podrijetla, rođenoga u izbjegličkome kampu u Italiji. Iako se mnoga poglavlja odvijaju upravo u rimskome prihvatilištu u kojem su bili smješteni *ezuli*, kroz djelo se kao lajtmotiv koji povezuje sva zbivanja provlači upravo Rijeka (Mazzieri-Sanković 2014: 374). U početku jedinu vezu s rodnim gradom svojih roditelja predstavljaju pisma i priče starijih (koje uspijevaju i „na daljinu” prenijeti na autora ljubav prema gradu) te saznanja o velikim povijesnim ličnostima koje su na neki način povezane s njim. Trenutak prvoga stvarnog susreta s Rijekom prikazan je na intimistički način: dječak u početku nastoji prepoznati obrise sjećanja starijih da bi s vremenom, sa svakim novim dolaskom, stvorio svoju viziju grada:

Estate dopo estate quel viaggio diventato una consuetudine, mi avrebbe permesso di costruire una mia Fiume, diversa dalla loro, inevitabilmente contaminata dalla nuova realtà e dal travolgimento epocale scaturito dalla guerra¹⁷ (Zandel 2011:84).

Prema riječima Raffaelea Carrierija (2004: 55) Rijeku možemo gledati kao *izvor vječne mladosti (una sorgente di giovinezza eterna)*, i upravo takva često izranja iz književnih tekstova, koji donose na površinu ljude, riječi, stare običaje (još uvijek žive ili ostale u nekome drugom vremenu), sjećanja (prava, prenesena, prepričana), četvrti, predmete, djetinjstva i odrastanja, kao neiscrpno vrelo inspiracije. Rijeka je često prisutna i u stvaralaštvu novijih generacija istro-kvarnerske književnosti na talijanskom jeziku. Jedna od značajnijih predstavnica potonje je i Laura Marchig, pjesnikinja koja se nadovezuje na najvitalnije pjesničke epohe XX. stoljeća, one obilježene eksperimentalizmom i samopropitivanjem (Deghenghi Olujčić 2010: 268), te koja na veoma osebujan i često transgresivan te jezično vrlo inovativan način, polazeći od rodnoga grada kao konkretnoga mjesta, progovara o općim problemima, naročito žena i njihovoga položaja u društvu. Grad, tako, često prati osobna iskustva autorice pa u jednome trenutku, na primjer postaje i „kriv” za neke neuspjehe:

È dunque questa città di notte / che mi gonfia gli occhi / non termina i miei articoli ponzati / fa finire in vacca tutte le imprese / in una sbronzia magari, così poco femminile!¹⁸

jasan osjećaj vraćanja u svoju istinu. [...] To sam ja u biti nalazila sebe samu, promatrajući, poput nekog zrcala, taj promjenljivo krajolik opomsti i ushita. Prevela Ljiljana Avirović, u: Madieri 1990: 53–54.

¹⁷ Iz ljeta u ljeto taj mi je put, koji je već postao uobičajen, omogućavao da stvorim neku svoju Rijeku, različitu od njihove, neminovno zagađenu novom stvarnošću i epohalnim promjenama koje je donio rat.

¹⁸ Stihovi iz poezije *È dunque questa la città di notte* Laure Marchig; preveo Ivan Molek: *Takav je dakle grad noću / što mi nadima oči / ne privodi kraju moje nategnute članke / sve poduhvate šalje k vragu / u pijanstvo možda, tako malo ženstveno!* (u: Scotti 2015: 126–127).

Za jednoga od najznačajnijih iz Rijeke *oušlih* autora, Gina Brazzodura, čija je osobnost svojevrsan spoj tehnike i poezije (bio je fizičar po struci, pjesnik u duši), Rijeka je, pak:

Città di carta / senza più amore, / città morta / e pure non so dove / da qualche parte / ancora viva / e come nessun'altra / vera. / Città perduta / città lontana / come sconosciuta / parola straniera.¹⁹

No, iako nepoznata kao *strana riječ* kojom grad sada priča, za autora Rijeka nikada nije izgubila onaj prvotni značaj i postala je nekom vrstom simbola koji povezuje dvije, na ovim prostorima stoljećima prisutne, kulture koje bi učeći na greškama predaka i nas samih trebale izgraditi most za prelazak granica i vrednovanje obiju realnosti.

Svjedočanstva autora koji su odlučili ostati u gradu ili su se u njega doselili i koji su na svojoj koži doživjeli i proživjeli sve promjene koje su ga zadesile, naročito u ratnim i poslijeratnim godinama, veoma su važna u oblikovanju slika grada i uokvirivanju faza kroz koje je prolazio. Na početku drugoga poratnog razdoblja nalazimo, kao marginalnu i rubnu pojavu, liriku, takozvanoga socijalističkog realizma, naročito u autorima kao što su Lucifero Martini i Giacomo Scotti, koji se u Rijeci nisu rodili, ali su u njoj odlučili provesti svoj život. Nakon „odbacivanja” te umjetničke faze, čemu svjedoče i neka djela s riječkim temama, Lucifero Martini se u zbirci pjesama *Colloquio con la città / Razgovor s gradom* – odmiče i od svoje prethodne pozitivističke faze i okreće lirično-kritičkome promišljanju o ljudskome stanju²⁰. Pjesnik se poistovjećuje s gradom – *Io sono tu (Ja sam ti)*²¹; *susret s gradom isto-vremeno [je] i susret sa samim sobom*²²; autor želi upiti svaki njegov djelić, svaki njegov zvuk, oživjeti sjećanja na ljude koje je prekrpio veo zaborava, ali se u isto vrijeme osjeća i otuđeno, što je razvidno, na primjer, u poeziji *Il tormento mi assale (Bol me napada)*: [...] *Chi mi salverà / dall'affanno di queste porte chiuse / che non si apriranno, o mia città, / rivolta solo a te stessa [...]*²³. Kroz impresionističke prizore donosi svoje viđenje grada, njegovih prijelaza i njegov fizički razvoj. U neboderima koji neprestano niču vidi prekid veze sadašnjosti s prošlošću, gubitak čovjekove povezanosti s prirodom koja je nekada bila tipična i za sam grad, bogat parkovima, vrtovima i otvorenim prostorima. Zub vremena osjeća se i vidi i na starijim povijesnim građevinama, koje ponekad od zapuštenosti i napuštenosti kao da nestaju, a s njima i naše pouzdanje i odlučnost. Zgrade, tako, postaju i simboli identiteta.

¹⁹ Stihovi iz poezije *Città di carta* Gina Brazzodura; prevela Lavinia Belušić: *Papirnati grad / ljubavi lišen, / mrtav grad / i mada ne znam gdje / još negdje živi, / stvaran, kao ni jedan / drugi. / Izgubljeni grad / daleki grad / kao strana riječ / nepoznata* (u: Pužar 1999: 253).

²⁰ Vidi Milani-Dobran 2010: 223.

²¹ Vidi Martini 1987: 34–35.

²² Predgovor Jure Kaštelana u: Martini 1987: 15.

²³ Prevela Ljerka Car Matutinović: [...] *Tko će me izbaviti / od tuge ovih zatvorenih vrata / koja se neće otvoriti, o, moj, grade, / okrenut tek samome sebi [...]* (u: Martini 1987: 36–37).

Giacomo Scotti u svojim „pričama iz Rijeke” – *Racconti da Fiume*²⁴ pripovijeda o starome gradu, ulicama i uličicama, novim prijateljstvima, a ljubav prema gradu koji je odabrao za život izvire i iz brojnih pjesničkih uradaka, kao i iz fijumanske riječi kojom ponekad progovara (Mazzieri-Sanković 2013: 29):

So, vegnirà una sera / co' 'l pescador mio amico / nò 'l conterà più storie / de togo svelte e de orade stupende. / O lù nò gavarà più la parola / o mi non poderò più ascoltarlo. / Ma resterà 'sta costa / a moltiplicar i òmini / le storie / e ti / zità bellissima col mare nei oci (Scotti 2015: 78)²⁵.

Promjene kroz koje je grad prolazio (ili još uvijek prolazi) također su često bile inspiracija pjesnicima, na primjer Mariju Schiavatu²⁶, Egidiju Milinovichu²⁷, Tiziani Dabović²⁸... Schiavato promatra i progovara na dijalektu o projektu obnove staroga grada kroz primjer današnje Užarske ulice (Calle dei Canapini), s dozom sumnje u pogledu efikasnoga ostvarenja samoga projekta (Scotti 2015: 93). Kroz dijelove grada i kuća, kroz promjene kojima ih podvrgavamo, kao da se ocrtavaju i mijene samoga društva, a u stihovima odzvanja i kritika toga društva koje mijenjajući se gubi neke od temeljnih vrijednosti. Slične osjećaje budi i dijalektalni pjesnik Egidio Milinovich u svojoj posveti starome gradu – stilom sutonskih pjesnika autor, nabrajajući stvari za svakodnevnu uporabu i svakodnevne ljudske aktivnosti, priziva sjećanja iz bliske prošlosti kao i neka minula vremena²⁹. Aljoša Pužar u ovome pjesniku prepoznaje jedinoga predstavnika, takozvane riječke antejske konvencije ili tradicije u drugoj polovici XX. stoljeća. Ta se književna tradicija počela formirati oko polovice XIX. stoljeća, najviše u iseljeničkoj književnoj produkciji. Anteizam ili anteizstvo održava se kroz vezanost za rodnu grudu i visok stupanj „zavičajnosti” pa se najčešće i izražava kroz dijalektalnu, fijumansku riječ, a ideja Rijeke biva raščlanjena na sve svoje emocionalne sastavnice³⁰. Na primjeru Giannija Angela Grohovca, koji je 1950. godine emigrirao u Kanadu, mogu se pratiti upravo ti aspekti. Sjećanja na stvari, ulice, kuće, drage ljude te izražavanje osjećaja koji iz njih proizlaze predstavljaju jedini način povratka u rodni kraj. Grohovac (1974: 31–33) obnavlja šarolik i multietničku riječku stvarnost, daleku od nacionalističkih tenzija te socijalnih konflikata:

²⁴ Vidi Scotti 2001.

²⁵ Stihovi iz poezije *Vegnirà una sera* Giacomina Scottija; preveo Zoran Kompanjeter: *Znan da će prit ona večer / kad prijatelj moj, ribar, / neće već storije povedat / kako je povraz brz / i kako zablešći od lovrat. / Aš će njegova usta bit mutasta / aš ga ja već neću moć poslušat. / Ma će ustat ova riva / i množit judi i storije / po place, mule i doke; / ustat ćeš ti, prelepi grade / z moren va tvojen oke* (u: Scotti 2015: 78).

²⁶ Vidi Scotti 2015: 93–99.

²⁷ Vidi Milinovich 1984: 11.

²⁸ Vidi Scotti 2015: 116–121.

²⁹ Vidi Milinovich 1984: 11.

³⁰ Vidi Pužar 1999: 404–419.

Xe fazile a viver in 'sto paese
(per chi che xe de Fiume, se capisse)
perché anca qua xe zente de ogni sorte:
tute le raze, cento religion,
setantazinque lingue (e opinion)³¹.

Moglo bi se tako pronaći različitih primjera, stihova, proznih ulomaka koji svjedoče o ljubavi autora prema Rijeci, ali ponekad i o razočaranosti istom. Ovaj je rad prikazao samo isječak književne produkcije na talijanskome jeziku koja se dotiče te teme i samo mali izbor autora koji su joj posvetili dio svoga stvaralaštva. Ti su radovi, ipak, ostavili trag i relevantni su za shvaćanje povijesnih prilika i ljudskih sudbina koje su te iste obilježile. Oslikavajući osobne osjećaje i doživljaje omogućuju publici poistovjećivanje s tim iskonskim i ljudima zajedničkim emocijama te na taj način od osobnih postaju univerzalni. Iako je, međutim, neosporno da za očuvanje talijanske kulturne baštine istro-kvarnerskoga područja značajnu ulogu igra upravo književnost, potonja još uvijek ne pronalazi svoje mjesto ni u talijanskim podjelama i antologijama (kojima bi pripadala kulturno i jezično) ni u onim hrvatskima (kojima bi pripadala geografski). Ipak, kao što zaključuje Aljoša Pužar (1999: 451):

Riječka književnost na talijanskome jeziku, i onda kada je izražavala multikulturalnu prirodu sredine u kojoj je nastajala, kao i onda kada je bila plodom nacionalno svjesne talijanske kulturne proizvodnje, ostala je vjernom pratiljom grada koji ju je strpljivo podnosio, slavio ili naoko ignorirao, svjedočeći vlastitu prirodu možda najmoćnije diskurzivne prakse unutar sume riječkog kulturalnog iskustva, urbanog identiteta obilježenog specifičnim ali i nedovoljno rasvijetljenim bogatstvom.

Potvrđuju to i djela autora navedenih u ovome radu. Svi su oni, kroz vlastite stilove i individualne jezične osobine, uz pomoć književne riječi prenijeli iskustva koja s lakoćom mogu prepoznati mnogi stanovnici istro-kvarnerskoga prostora (a i šire). Želja za dokumentiranjem prošlih i sadašnjih vremena, promjena, običaja oblikovala se i kao potreba za spajanjem ljudi i vrijednosti, često razdvojenih i odsječenih od svojih zajedničkih korijena. Rijeka se tako, kroz sjećanja, pretvorila u simbol zajedništva i pokušaja spajanja onoga što je često, zbog političkih prilika, bilo razdvojeno pa je svojim riječnim tokom kroz književnost povezala ljude i njihove sudbine, iskustva i osjećaje.

³¹ Stihovi iz poezije *Chi gavessi mai dito? Fiume e Canada* Giannija Angela Grohovca. Prijevod: *Lako je živjeti u ovoj zemlji (za onoga koji je iz Rijeke, naravno) jer i ovdje ima ljudi svih vrsta: svih rasa, stotinu religija, sedamdeset pet jezika (i mišljenja)*.

LITERATURA

- Calvino, Italo (2011) *Il sentiero dei nidi di ragno*, Oscar Mondadori, Milano.
- Carrieri Raffaele, *Ore di Fiume*, u: Massagrande Danilo L., *Due scritti fiumani di Raffaele Carrieri*, FIUME (nuova serie), anno XXIV, n. 10, Roma, 2004, str. 47–58.
- Deghenghi Olujić, Elis (2010) „Un'anima color cobalto. Il viaggio sentimentale di Laura Marchig nell'arcipelago quarnerino tra immagini e colori mediterranei”, u: *Atti del II convegno internazionale „Letteratura adriatica – le donne e la scrittura di viaggio”, Capitolo, 28-29 settembre 2010*, Carrieri, Eleonora (ur.), digitalno izdanje, CISVA, str. 267–279.
- Foscolo, Ugo (1926) *Poesie*, Adriano Salani Editore, Firenze.
- Foscolo, Ugo (1991) *Ode. Soneti. Grobovi; prijevod, predgovor i komentar Frano Čale*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Gerbaz Giuliano, Corinna; Mazzieri-Sanković, Gianna (2013) *Non parto, non resto... I percorsi narrativi di Osvaldo Ramous e Marisa Madieri*, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, Trieste.
- Grohovaz, Gianni Angelo (1974) *Per ricordar le cose che ricordo. Poesie in dialetto fuman*, Dufferin, Toronto.
- Madieri, Marisa (1990) *Vodnozeleno*, prevela Ljiljana Avirović, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Madieri, Marisa (2006) *Verde acqua. La radura e altri racconti*, Einaudi, Torino.
- Magris, Claudio (1990) *Danubio*, Garzanti, Milano.
- Martini, Lucifero (1987) *Colloquio con la città / Razgovor s gradom*, EDIT / Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Mazzieri-Sanković, Gianna (2013) „Frammenti del porto di Fiume nella letteratura italiana”, u: *Trieste, Arte Cultura*, br. 185, Hammerle Editori, Trieste, str. 29.
- Mazzieri-Sanković, Gianna (2014) „Dallo straniero al diverso: immagini di letteratura quarnerina”, u: *Lesodo giuliano-dalmata nella letteratura*, Baroni, Giorgio; Benussi, Cristina (ur.), Fabrizio Serra Editore, Pisa-Roma, str. 371–379.
- Milani, Nelida; Dobran, Renato (ur.) (2010) *Le parole rimaste. Storia della letteratura italiana dell'Istria e del Quarnero nel secondo Novecento*, Vol. I, Pietas Iulia / EDIT, Pula / Rijeka.
- Milinovich, Egidio (1984) *Variazioni fumane*, Edizioni LINT, Trieste.
- Morovich, Enrico (1991) „Confine (da Cronache vicine e lontane)”, u: *La battana*, XXVIII, br. 99-102, EDIT, Rijeka, str. 241–244.
- Pužar, Aljoša (priredio) (1999) *Città di carta / Papirnati grad*, EDIT / Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Ramous, Osvaldo (1977) *Pietà delle cose*, Rebellato, Padova.
- Ramous, Osvaldo (2007) *Il cavallo di cartapesta*, Comunità degli Italiani di Fiume / EDIT, Rijeka.
- Redakcija (1991) „Le ragioni di un percorso”, u: *La battana*, XXVIII, br. 99-102, EDIT, Rijeka, str. 9–10.
- Santarcangeli, Paolo (1988) *Il porto dell'aquila decapitata*, Del Bianco editore, Udine.
- Santarcangeli, Paolo (2010) *Luka obezglavljena orla*, prevela Ljiljana Avirović, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.

- Scotti, Giacomo (2001) *Racconti di una vita. Racconti da Fiume – Storie dell'Istria – Racconti da un'altra sponda – Favole di pesci di mare*, LINT, Trieste.
- Scotti, Giacomo (ur.) (2015) *Fiume nella poesia dei poeti fiumani / Rijeka u pjesništvu fjmanskih pjesnika*, Vijeće talijanske nacionalne manjine Primorsko-goranske županije, Rijeka.
- Zandel, Diego (2011) *I testimoni muti*, Mursia, Milano.

SUMMARY

Gianna Mazzieri-Sanković, Iva Peršić

MEMORIES OF RIJEKA IN THE (LITERARY) PRODUCTION IN ITALIAN LANGUAGE

As centuries old multicultural but socially and politically heterogeneous city, the city of Rijeka has generated numerous intellectuals and artists with a subtle sense of preservation, amelioration and foundation of positive interethnic relations. Numerous figures from this territory deserve direct or indirect credit for such promotion and characterisation of the city thanks to their literary and non-literary production. This research focuses on the aspect of post-war written works of some of the most important local authors in Italian language, i.e. on their memories, memorabilia, visions, and descriptions of Rijeka, authors who testify about the changes, personal experiences and feelings associated with the city in which they were born and raised and/or the city from which they were forced to exile.

In this way, different Rijekas and different identities are shown through selected works by Ramous, Santarcangeli, Morovich, Madieri, Zandel, Marchig, Brazzoduro, Martini, Scotti, Schiavato, Milinovich, Grohovac and other Fiuman authors, both those who left and those who remained. Experiencing a new situation contributed to creating images in which the experience of the "new" city links together nostalgia and authentic identities with cosmopolitan views of the world.

Key words: *Rijeka, memories, production in Italian language*

Corinna Gerbaz Giuliano

ULOGA PAMĆENJA U KNJIŽEVNOM OPUSU NELIDE MILANI

U radu se problematizira kulturni doprinos pulske književnice Nelide Milani, autorice talijanske književnosti Istre, Kvamera i Hrvatskog primorja. U književnom stvaralaštvu i putem autobiografskog pristupa, ova prozna autorica posvećuje veliku pažnju ulozi sjećanja, odnosno pamćenja, te ulozi stranca. Cilj rada je predočiti odnose između osobnog sjećanja i kolektivnog pamćenja koji su pridonijeli nastajanju talijanske književne produkcije ženskih autorica ovoga graničnog područja.

*dr. sc. Corinna Gerbaz Giuliano,
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet*

PREGLEDNI ČLANAK

UDK: 821.31.1.09Milani,N.

Ključne riječi: *Nelida Milani, talijanska književnost Istre i Kvamera, autobiografija, uloga pamćenja*

1. UVOD

Nelida Milani Kruljac (koja u svojim književnim djelima rabi samo djevojačko prezime) rođena je 1939. godine u Puli, gdje i danas živi. Radi se o jednoj od najpoznatijih i najcjenjenijih autorica pripadnica Zajednice Talijana u Hrvatskoj. Diplomirala je, magistrirala i doktorirala na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nekoliko je godina predavala talijanski i francuski jezik u pulskoj gimnaziji da bi potom, od 1979. godine, nakon specijalističkoga studija iz sociolingvistike, vodila Katedru opće lingvistike i semantike na Filozofskome fakultetu u Puli, gdje je obnašala i funkciju prodekanice i voditeljice Odsjeka za talijanske studije. Godine 2010. dodijeljena joj je titula professor emerita. Bila je, također, glavna urednica časopisa za kulturu Zajednice Talijana u Hrvatskoj *La battana*. Prvu je knjigu, *Una valigia di cartone* (1991), objavila u Italiji kod cijenjenog izdavača i za nju dobila uglednu nagradu Mondello, a zatim je objavila i zbirku dvojezičnih pripovijetki pod naslovom *Lovo sloss/Trulo jaje* (1996). Slijede *Bora* (1998),

zajedno s Annom Mariom Mori, *Crimale estremo* (2007), *Racconti di guerra* (2008), *La bacchetta del direttore* (2013). Prošle godine, 2017., objavila je još jednu zbirku pripovijedaka – *Lo spiraglio*.

Višestruko nagrađivana na natječaju za kulturu i umjetnost *Istria Nobilissima*, osvajala je prvu nagradu za prozno djelo na šest uzastopnih izdanja. Osim kao prozna spisateljica, Milani se iskazala i na području sociolingvističkih istraživanja te je 1990. godine objavila znanstvenu knjigu *La comunità italiana in Istria e a Fiume tra bilinguismo e diglossia* u zbirci *Etnia Centra* za povijesna istraživanja u Rovinju. Njezin pristup kompleksnim problematikama uočava se, na primjer, u kritičkome osvrtu *Fra identità e integrazione* (Između identiteta i integracije, Milani 2003: 22–23), koje započinje pitanjem što je to talijanski identitet. Na pitanje ona odgovara sasvim kratko: „non sono mica tanto capace di spiegarlo. Anche perché l'identità è una di quelle cose di cui si occupano gli storici e i sociologi. O viene fuori implacabilmente la patria e quella roba lì.” (Milani 2003: 22)¹

U njezin istraživački korpus ulaze brojni eseji od kojih možemo izdvojiti: *La metamorfosi: tra persistenza e precarietà della letteratura dialettale* (Transformacija: između trajnosti i neizvjesnosti dijalektalne književnosti, Milani 1990: 197–208), *Lingua e ethnos in Istria* (Jezik i etnos u Istri, Milani 1998: 3–6), *La favella slavizzata* (Slavenizirani govor, Milani 2002: 7–24), *Matrimoni misti e bilinguismo nel caso istro-quarnerino* (Miješani brakovi i dvojezičnost u slučaju Istre i Kvarnera, Milani 1988: 7–18), te opširan i detaljan *Uvod* u zbirno djelo *La forza della fragilità* (Snaga krhkosti, Milani 2004: 13–60), uz uredništvo povijesti književnosti Zajednice Talijana u Hrvatskoj i brojne druge radove objavljene u različitim časopisima.

Zahvaljujući visokoj umjetničkoj kvaliteti svoje narativne proze Milani je poznata, čitana i nagrađena i u zemlji svog materinskog jezika, Italiji. Irene Visintini, tršćanska književna kritičarka, u više je navrata naglasila modernost i prilagodljivost autoričinoga jezika:

već je od osamdesetih godina i prvih sudjelovanja na natječaju *Istria Nobilissima* bila jasna neprikosnovena vrijednost njezine nove poruke, koja nadilazi zastarjele post-neorealističke sheme i kreće u potragu za modernim, prilagodljivim, ponekad i provokativnim jezikom, podešenim na nekim drugim valnim duljinama (Visintini 2009: 90).

Njezine književne teme gotovo uvijek predočuju:

istarsku stvarnost u njezinim dimenzijama sadašnjosti i prošlosti te podrazumijevaju posvemašnju uključenost istovremeno i u talijansku i u istarsku zbilju:

¹ „Nije mi baš lako objasniti. Između ostalog i stoga što je identitet jedna od onih stvari kojima se bave povjesničari i sociolozi. Ili se neminovno očituje pojam domovine ili tako nešto”. (Milani 2003: 22 svi prijevodi s talijanskog su moji, C.G.G.).

prostornu i ljudsku dimenziju koja dopušta da je se ogoli, sloj po sloj, kako bi se prikazala složena i mučna stvarnost onih koji su *ostali* u Istri, što predstavlja izazov za sve koji, kao Milani, pokušavaju interpretirati, u dvostrukoj ulozi protagonista i strastvenog i angažiranog gledatelja, stvarnost koja se može iščitati na tisuću načina, odbijajući svaku jednostranost (Visintini 2009: 90).

U njezinim su proznim djelima prisutni elementi individualnih sjećanja, koji u cjelini tvore povijesni i kolektivni okvir njezine Istre u kojoj se osvjetljava odnos Istrana koji su otišli i dezorijentiranost onih koji su ostali. Visintini naglašava kako se u književnom stvaralaštvu Nelide Milani očituju „dramatična spoznaja, golema šteta koju je pretrpjela talijanska istarska komponenta zbog egzodusa i osjećaju se etničke složenosti, proturječja, traume, te njezino biće koje se koleba između prošlosti i sadašnjosti” (Visintini 2009: 90). Milani uvodi čitatelje u traumatične situacije, gubitak identiteta, duboku dezorijentiranost, uz dozu ljutnje koja redovito izvire iz njezinog pisma. Ona prenosi čitatelju duboke osjećaje formulirane „specifičnom prozom koja je gusta, osjetljiva, bolna i istodobno vedra, bogata gorkim i bockavim humorom, kadšto obilježena svojevrsnim višejezičnim ekspresionizmom” (Visintini 2009: 91).

U narativnom opusu pulske književnice, tog ne-herojskog glasa,² tzv. talijanskog književnog kruga Istre i Hrvatskog primorja, mogu se prepoznati brojne osobitosti ženskog pisma. Autorica se služi autoreferencijalnim rukopisom i pristupa pisanju na temelju promišljanja koja se u velikoj mjeri referiraju na recepciju društvene scene iz prošlosti i sadašnjosti. Prema Christianu Eccheru njezine su prozne „vedute” spoj „shvaćanja realnog kroz analizu jezika i iskazivanja osjećaja putem naracije”,³ što vrlo često rezultira uporabom ironije. Njezino književno svjedočenje utkano je u memorijalno-autobiografske zapise koji na osobit način pridonose shvaćanju suživota na marginama, na graničnim područjima između različitih država i kultura.⁴

U narativnim djelima Nelide Milani mogu se prepoznati određeni elementi koji su joj zajednički s ostalim književnicima i književnicama, tzv. emigrantske književnosti, kao što su to, primjerice: uloga sjećanja, osjećaj otuđenosti, položaj stranca u kulturnoj i književnoj sferi, multikulturni aspekt suživota na graničnim područjima, književna tematizacija rata i poraća te iskustvo egzodusa. Rezultati istraživanja upućuju na složeni odnos iskustva pojedinca i zajednice prema osmišljavanju vlastite prošlosti. Na konkretnom primjeru književnica s područja Istre i Kvarnera, pa i same Milani, opaža se kako im je pažnja usmjerena na psihološke, socijalne, političke i egzistencijalne faktore koji postaju bitni elementi pojma identiteta. Nelida Milani u svojim književnim djelima piše, primjerice, o gu-

² Usp. Bačić-Karković, Hasanović, Nemet, 2010: 118.

³ Usp. Eccher 2011: 184.

⁴ Usp. Roič 2006: 220–233.

bitku ili promjeni identiteta do čega dolazi nakon određenih povijesnih promjena, a te promjene poprimaju analogne konotacije kod osoba koje su napustile Istru i Kvarner, kao kod onih koji su ostali živjeti na istim prostorima u promijenjenim uvjetima života. Milani ostaje živjeti u rodnoj Puli, ne napušta je, ali, slično kao i likovi iz njezine proze, suočava se s određenim promjenama u sferi osobnog identiteta, s pojmom koji naziva „unutarnjom emigracijom”.⁵ Iz njezinih se zapisa vrlo često može raspoznati osjećaj boli uzrokovane povijesnim događajima koji su izmijenili krajolik njezinog zavičaja, njezine rodne Istre, i doveli do promjena i u samom njezinom biću.

2. AUTOBIOGRAFSKA NARACIJA I ULOGA PAMĆENJA

Književni doprinosi Nelide Milani temelje se često na autobiografskoj naraciji, koja omogućuje da se „ja”, ili njezini likovi, na odgovarajući način suoče s osjećajem boli prisutnom od ranog djetinjstva. Pritom pamćenje određenih obiteljskih, najintimnijih situacija predstavlja sam bitak memorijskih zapisa ove autorice, što se može susresti i kod drugih spisateljica čija je proza postala uporište za znanstvena istraživanja. Književnice se vješto kreću unutar sfere pamćenja, često posve jasno i izravno progovaraju o bolnim temama, a njihova okupljena osobna iskustva nakon stanovitog vremena postaju dijelom kolektivnog sjećanja jedne društvene grupe, u ovom slučaju nacionalne zajednice.⁶ Žene koje odluče pisati o podvojenom identitetu, o osjećaju otuđenosti, o bolnim situacijama, *de facto* odlučno izlaze iz oblasti šutnje, i hrabro se suočavaju sa složenom problematikom individualnog i kolektivnog identiteta. Tako pulska talijanistica Elis Deghenghi Olujić postavlja pitanje:

Što se događa u prikazu ženskosti kada je subjekt pisanja žena, odnosno kad objekt postaje subjekt, kad se književna slika može iščitati kao oblik autoreprezentacije? (Deghenghi Olujić 2004: 9)⁷

⁵ U knjizi *Stranci. Portreti s margine, granice i periferije* Sanja Roić piše: „U složenom povijesnom kontekstu poslijeratnog razdoblja u Istri nastala je talijanska emigrantska književnost koju su ispisali i ispisuju je spisateljice i pisci koji nisu migrirali iz svog zavičaja, koji su u njemu ostali (...) Oni su danas označeni unutar hrvatske književnosti i kulture kao pripadnici 'talijanske manjinske književnosti', odnosno kao glasovi talijanske manjine u Hrvatskoj. No njihova stvarna situacija često je bliže takozvanoj 'unutrašnjoj emigraciji', jer nastaje zbog promjene cjelokupne društvene i političke, pa tako i kulturne situacije, uvjeta života koji su se potpuno promijenili i u kojima pisci svjedoče o izbrisanoj prošlosti, pokušavajući je kadšto oživjeti, ali i usporediti s novom sadašnjosti.” (Roić 2006: 236).

⁶ Nelida Milani ističe kako je osobni identitet utemeljen na sjećanju, jer i patnja ima važnu ulogu u tvorbi identiteta: „osobni identitet se temelji na sjećanju, na vlastitoj autobiografiji. I patnja ima određenu ulogu u identitetu, pozitivnu ulogu” (Milani u: Milani, Mori 1998: 289).

⁷ Usp. Deghenghi Olujić, 2004: 9.

ili, drugim riječima, što se doista zbiva kad žena-književnica odlučno progovori o traumatskim posljedicama koje su se za nju dogodile i na najintimnijem, osobnom, obiteljskom planu i na planu masovnog odlaska italofone populacije s područja Istre i Kvarnera nakon Drugog svjetskog rata? Književnice jasno ocrtavaju povijesne i kulturne kontekste, bilježe osobna iskustva rata, nepravde, pritiske, osjećaj boli i otuđenosti, sraz identiteta i na specifičan se način bore protiv osjećaja zaborava. Pišući, svaka od njih polazi u potragu za vlastitim društveno-povijesnim, ali ponajprije ženskim identitetom, svaka se od njih suočava s osjećajem boli i, naposljetku, odlučno izlazi iz sfere šutnje (Milani Kruljac 2004: 13).⁸

Teorijsko uporište ženskog pisma nalazi se u djelima feminističke književne kritike, odnosno ženskih studija, koja su nastala sedamdesetih godina prošlog stoljeća u Europi i u Sjedinjenim Američkim Državama kao posljedica pokreta za oslobođenje žena (Taronna 2004: 523).⁹ Polazna je točka feminističkog pokreta, dakako, bila političke naravi, ali se teorijska analiza temeljila na specifičnom transverzalnom promišljanju koje je uključivalo sva područja znanja, a u prvom redu književnost. S tim u vezi književni je diskurs poprimio i određenu dodanu vrijednost, jer je postao svjedočenje i prijenos ideologija, raspoloženja, potreba za izražavanjem.¹⁰

Na tome tragu i u književnoj produkciji spisateljica istro-kvarnerske regije mogu se sagledati svijet, njegove promjene i egzistencijalna pitanja iz tipično ženske perspektive i vidjeti kako autorice svojim činom pisanja i pripovijedanja ispituju i istražuju smisao života, analizirajući pritom modernu krizu osobnosti. Čin pisanja za autorice toga podneblja značio je bilježenje i svjedočenje o onome što se, po njihovu mišljenju, nije smjelo ni u kom slučaju zaboraviti.

Cjelokupan korpus književnosti na talijanskom jeziku Istre i Hrvatskog primorja temelji se na spoznaju vrijednosti i na promišljanju različitih kultura u doticaju. Autorice hrabro pristupaju autobiografskoj prozi, svjesno i duboko ulaze u istraživanje vlastitih podvojenosti, a čin pisanja se za njih očituje kao svojevrsna misija: uvjereni su da moraju prenijeti novim naraštajima kognitivnu i jezičnu baštinu kulture kojoj pripadaju. U tom kontekstu uloga sjećanja predstavlja bit memorijskih zapisa, pa se u njihovoj prozi neri-

⁸ Usp. Milani Kruljac 2004: 13.

⁹ Znanstvenica Annarita Taronna u *Dizionario degli studi culturali* (Rječniku kulturalnih studija) donosi povijesno-kritički osvrt na nastanak i razvoj ženskih studija te tvrdi kako feminizam nastaje, u prvom redu, u angloameričkom području kao teorijski i politički pojam, kao ženski pokret u borbi protiv opresije patrijarhalno strukturiranog društva, odnosno ekonomske i seksualne prevlasti muškarca. Povijesno i pojmovno upravo tu počinje put feminističke misli, militantne i političke misli za uključivanje autorica u pokrete oslobođenja; polemike misli zbog nastojanja da se raskrinka muška opresija u njezinim književnim oblicima, od stereotipa koji promiču lažnu sliku žene, funkcionalnu patrijarhalnoj ideologiji, do estetičkih teorija koje privilegiraju i kanoniziraju kao jedin(stven)e modele tekstove pisaca u odnosu na mukotrpno stvaranu žensku produkciju u Cometa 2004: 523.

¹⁰ Usp. Cometa 2004: 523.

jetko mogu susresti pojam gubitka zavičajnosti, doživljaj raseljenosti, odvojenih obiteljskih zajednica, itd. U njihovim književnim elaboracijama i rekonstrukcijama prošlosti u kojima sjećanje ima primarnu ulogu, čitatelji susreću likove koji se kreću unutar narativne fikcije, ali većina tih likova posjeduje određene ili odabrane autobiografske crte samih autorica. Tim se likovima može pripisati autobiografski karakter, a oni su gotovo u pravilu nositelji ne samo individualnog, nego i kolektivnog sjećanja. Time oni postaju nositelji vrijednosti i na nacionalnoj razini. Odatle se može zaključiti da se u proznim djelima književnica istarsko-kvarnerske regije ostvaruje prepletanje individualnog sjećanja i kolektivnog pamćenja.

U povijesti talijanske književnosti Istre, Kvarnera i Hrvatskog primorja¹¹ brojni su autori i autorice koji se mogu klasificirati u memorijalistiku te vrste, no Nelida Milani među njima svakako zaslužuje posebnu pažnju.

3. UNUTRAŠNJA EMIGRACIJA U PROZNIM DJELIMA NELIDE MILANI

Prva prozna knjige Nelide Milani *Una valigia di cartone* (Kartonski kovčeg, Milani 1992)¹² pripada onoj prozi koju karakterizira ženski egzilni rukopis. U izravnoj autoreferencijalnoj formi taj se rukopis očitovao u prvijencu riječko-tršćanske autorice Marise Madieri *Verde acqua* (Vodnozeleno, Madieri 1991, 2006³).¹³ U svojoj knjizi Milani okuplja dvije dulje pripovijetke: *Una valigia di cartone* (Kartonski kovčeg) i *Impercetibili passaggi* (Nezamjetni prijelazi). Protagonistica prve pripovijetke je Norma, seoska neškološana žena porijeklom iz unutrašnje, ruralne Istre koja kao djevojčica s majkom i bratom proživljava teške dane u najvećem siromaštvu u selu Mongebu kraj Poreča. Kad se obitelj preseli u Pulu, susreće se s novim ekonomskim i egzistencijalnim teškoćama. Norma se udaje za sindikalca Berta, dolazi rat i poraće, obitelj s malom kćeri napušta Pulu brodom *Toscana* i naseljava se na samom jugu Italije, u Brindisiju. Norma jednostavnim neposrednim jezikom pripovijeda vlastitu i obiteljsku kroniku u prvom licu. Ta neuka žena koja se snagom volje i vlastitih ruku uspjela izboriti za dostojan život i kad je ostala udovica, sama s kćeri, svojom pričom potpuno zaokuplja čitateljsku pažnju. Na suprugov sprovod u daleki Brindisi dolazi njezin brat s praznim kartonskim kovčegom, jer su ga opljačkali u vlaku, a upravo je taj kovčeg simboličan predmet, amblem tragičnog emigrantskog životnog puta. Ali, Norma ne sustaje, seli se u veliki grad srednje Italije, ali i dalje svoju Pulu nosi u sjećanju, grad u kojem više nema njenih vršnjaka, grad koji se promijenio i koji je sada utočište nekim novim ljudima koji ondje nastoje izgraditi svoj život.

¹¹ Usp. dvotomni pregled povijesti te književnosti u: *Le parole rimaste*, Edit-Pieras Julia; Rijeka-Pula 2010. koju su uredili Nelida Milani i Roberto Dobran.

¹² Vidi Milani 1992.

¹³ Vidi drugo izdanje Madieri 2006, prijevod na hrvatski *Vodnozeleno*, prev. Lj. Avirovič, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990.

U drugoj pripovijetki *Impercetibili passaggi* (Nezamjetni prijelazi)¹⁴ narativni glas pripada mladoj učiteljici u talijanskoj školi u jednom istarskom primorskom gradiću. Vrijeme naracije su '80-te godine prošlog stoljeća, dakle moderno vrijeme u kojem se ostvaruje suživot slavenskog i talijanskog stanovništva, gdje u razredu talijanske škole, među brojnim učenicima, sjede samo tri „prava Talijana”. Učiteljica trpi zbog jedne druge boli, a to je rastanak od voljenog čovjeka, svjedoči o tome u prvom licu, govori i o vlastitoj svakodnevi između nastave i čitanja suvremenih talijanskih proznih autora i Zajednice Talijana u tome malom mjestu. Nezamjetni prijelazi su oni između dva jezika, između dvije jezične – i u ovom slučaju – etničke zbilje.

Dvojezična zbirka pripovijedaka *Lovo slossio/Trulo jaje* (Milani 1996; u prijevodu Srđe Orbanića)¹⁵ donosi autoričine većinom autobiografske proze. Zagrebačka talijanistica Sanja Roič ukazuje na odabir naslova zbirke: trulost jajeta može se usporediti s povijesnim događajima koji su „pomutili” tijek življenja u Istri.¹⁶ U prozama Nelide Milani prisutna je dezorijentiranost onih koji su vidjeli kako se njihov svijet, obiteljski svijet ili širi, a svijet zajednice u kojem su živjeli i odrasli, raspada. Jedanaest pripovjednih proza uključuju i sadašnjost i prošlost, i pulski zavičajni dijalektalni svakodnevni govor, talijanske i hrvatske riječi. Prisutni su autobiografski momenti, povijesna sjećanja, psihološka i egzistencijalna pitanja i drame. Otudenost likova nerijetko je prouzročena spoznajom da njihov svijet nestaje, da su ga izgubili. U okviru skromnih ali i bizarnih životnih sekvenci, svjedoči se o promjenama u gradu u kojem, na primjer, zavičajni dijalekt nije više poželjan, grad je u dramatičnim povijesnim momentima

zanimemio, sledio se, zamrznuo se, postao depresivan, a iz pučke četvrti i njezine vreve osoba i slika, povremeno se izdvoji poneki lik, neka figura, kakva mala priča”. (Visintini 2009: 95).

U toj se zbirci izdvaja pripovijetka intimnog, autobiografskog karaktera: *L'Osteria della Parenzana* (Parenzanina krčma) u kojoj je glavni lik baka, čvrsta i nepokolebljiva žena koja je u stvarnom životu imala najvažniju ulogu u autoričinu odrastanju.

Epistolarna forma (radilo se o prepisci danas gotovo zaboravljenim faxom) u romanu *Bora* (Bura, Mori, Milani 1998), koji je Milani napisala zajedno s Annom Marijom Mori, novinarkom i spisateljicom rođenom u Puli, koja je s roditeljima kao djevojčica poslije Drugog svjetskog rata migrirala u Italiju svjedoči o dvjema različitim sudbinama vezanim za istarski grad – jedne koja je ostala živjeti u njemu a druge koja ga je napustila, a istodobno svjedoči o dvije karakterno jake osobe koje se nisu pokleknule pod teretom povijesnih događaja i koje su sačuvalе osobenosti vlastitih identiteta. Bura, karakterističan vjetar sje-

¹⁴ Moramo primijetiti da se ne slažemo s prijevodom ovog naslova kao „Nezamjetne prolaznosti” (Milani 1996).

¹⁵ Usp. Milani 1996.

¹⁶ Za detaljniju razradu usp. Sanja Roič, *Ostati ili otići, proza Nelide Milani* (Roič 2006: 220–234).

vernog Jadrana donosi sjećanje na Istru iz prošlosti iz dva očista te Istru kakva je danas, njezin krajolik, ljude, mirise, okuse i boje.

U *Buri* (nažalost, u nas još uvijek neprevedenom romanu) suprotstavljen je osjećaj egzila, otuđenosti u gradu u kojem je jedna protagonistica ostala, te drugog vida osjećaja progonstva u zemlji koja je trebala postati nova domovina drugoj. Ako se naracija ovih dviju autorica uspoređi s prozom Marise Madieri, primjećuje se odmah da se u pripovijedanju Nelide Milani ne nalazi miran, gotovo pomirljiv ton rođene Riječanke kada je riječ o tematici egzila. U zapisima Nelide Milani vrlo su izražene ljutnja i bol, kojima se ona neprekidno vraća. Pamćenje je za sve tri autorice crvena nit njihove književne produkcije: dok Madieri ostaje čvrsto usidrena u okviru vlastitih osjećaja, njezino intimno i smireno raspoloženje predstavlja svojevrsan filter kroz koji se očituje njezin osjećaj otuđenosti. Kod Milani je pak osjećaj boli dodatno naglašen oštrim, gotovo frenetičnim pripovjednim tempom i tonom. U slici koja je trebala prikazati Istru, poluotok okružen morem, nije mogla nedostajati bura, taj ledeni vjetar koji dolazi sa sjevera, koji štipa obraze i oduzima dah, vjetar koji mete i odnosi svaku nečistoću i donosi, nakon oluje, vedro vrijeme. Metafora bure prilično je očigledna: u tom britkom naslovu sažeta je priroda njenih stanovnika koji se ne mire s nepovoljnim vremenskim uvjetima, nego se nastavljaju hrabro boriti za nastavak života u novim političkim uvjetima, ne odričući se vlastitog identiteta, svoga jezika, autohtonog dijalekta, vlastite kulture i tradicije.

Književni pjesnički i prozni izraz, školstvo, kazalište, novine i časopisi očuvali su i čuvaju njihov identitet i kulturu na prostoru na kojem su autohtoni i gdje i danas žive sa sviješću da su svojevrsni ljudi s granice. Tko su ti ljudi? Nelida Milani piše u *Buri*:

Ljudi s granice – to je i krajnja krhkost. Istra ima miris ove krhkosti, jednog prenatalnog mjesta gdje su protivnost i privlačnost, koje se još ne razaznaju, sastavni dio samog zraka. Prijelomni događaj postavlja te da živiš duž linije koja spaja dva jezika i dvije kulture koje dolaze u doticaj i gube se u slojevitoj i nadređenoj sivoj zoni, to je potisnut prostor, gotovo oniričan u svojoj stvarnoj nestvarnosti. [...] Sivilo je sumaglica ne-mjesta, tajanstvena činjenica koja proizvodi dezorijentiranost, čuđenje, strah, znatiželju, poziv na „daleki put u tuđim cipelama” i usput premećući se preko glave, oslobođenost od svakog opresivnog osjećaja pripadnosti” (Milani u: Mori, Milani 1998: 44–45).

U zbirci *Crinale estremo* (Krajnji greben), (Milani 2007)¹⁷ objavljeno je trinaest pripovjedaka, od kojih su „Kartonski kovčeg” i „Nezamjetni prijelazi” već objavljeni u ranijim zbirka, dok su preostalih jedanaest nove, napisane u razdoblju s početkom u '80-tim godinama. U prozi *Madre* (Majka) odrasla žena, Bruna, svjedoči o krah u obiteljske i opće povijesti, o majčinom odlasku s druge strane neprevladive granice.

¹⁷ Usp. Milani 2007.

U zbirci *Racconti di guerra/Ratne priče* (Milani 2008)¹⁸ sabrano je dvanaest pripovjedaka čija su tema ratovi i njihove posljedice. Premda se radi o ratovima koji se zbivaju na različitim mjestima i u različitim vremenima, zajedničke su im je devastirajuće posljedice koji se odražavaju u patnjama koje proživljavaju likovi.

4. ZAKLJUČAK

Proza Nelide Milani slika je drugog lica egzodusa, onoga koji je kao manjina ostao na svome prostoru, tematizacija i problematizacija osjećaja unutarnje emigracije kod onih koji su odlučili ostati:

Mi, koji smo ostali, morali smo se psihološki prilagoditi stvarnoj situaciji i u svakome od nas opažaju se tragovi te prilagodbe. Metamorfoza ljudskih bića nije moguće pribaviti: ona se događa. Tako su se oblikovali „posebni Talijani”, ljudska bića u čijoj su se najdubljoj nutrini dubini dogodili neobični spojevi onoga što su bili i onoga što su postali na svojoj rodnoj grudi, nešto poput pre-raspodjele bezgraničnih molekula u potpuno nepredvidljivim geometrijama. Nikakva sila na svijetu ne bi nas više mogla vratiti u prvobitno stanje (Milani u: Mori, Milani 1998: 11).

Polazeći od pretpostavke da autobiografija predstavlja svojevrsan sporazum, pakt između autora i čitatelja, kako to formulira Lejeune,¹⁹ u svom književnom opusu Nelida Milani sklapa mozaik vlastitog i kolektivnog identiteta, pri čemu naracija i problemi identiteta stoje u stabilnoj ravnoteži.²⁰ Velik je njezin doprinos u iskazu onoga što ona naziva *unutarnjim egzilom*: bolne transformacije koje su prijetile iskorjenjivanjem, gubitkom tradicije i vlastitog jezika. Svojim književnim i, ne treba zaboraviti, znanstvenim i stručnim radom kojim je promovirala status Zajednice kojoj pripada postala je nezaobilazan glas onih Talijana koji nisu napustili rodnu zemlju, glas koji to artikulira u dijalogu s *drugima* s kojima dijeli suživot i s onima koji su zauvijek otišli:

Što znaju egzili o našem „unutarnjem egzilu”, zajamčenom isključivo domaćim prostorom? Ne mogu ni zamisliti koliko nas je to koštalo gorčina koje smo morali trpjeti, ponosa koji smo morali spašavati, koliko sukoba prebroditi te koliko napetosti, proturječnosti, ustrajnosti, patnje. I hrabrosti. Hrabrosti čudne vrste, ili možda podvrste. Hrabrosti koja se ukazuje u obliku strpljive ustrajnosti i neumornog otpora. Možda, više od same borbe, bili smo prisiljeni na podnošenje, sposobnost koja se na prvi pogled može zamijeniti s povodljivošću. [...] Ništa

¹⁸ Usp. Milani 2008.

¹⁹ Usp. Lejeune 1986: 12.

²⁰ Usp. Cavarero 2007.

drugo nismo toliko žarko željeli, koliko živjeti u skladu s našom prirodom, slijediti naše navike, naše tradicije i govoriti jezikom naših predaka... Je li se moguće pokajati zbog vlastite krvi? Zbog vlastite prirode? (Milani u: Mori, Milani 1998: 11–12).

Nastojali smo pokazati na koji je način i u kojoj je mjeri proza Nelide Milani pridonijela kvaliteti književne i kulturne baštine na talijanskom jeziku istro-kvarnerskog područja.

LITERATURA

- Bačić-Karković, Danijela; Hasanović, Sanja; Nemet, Natalija (2010) „Iskustvo rata i poraća u prozama Marise Madieri, Anne Marie Mori, Nelide, Milani, Gianne Dallemulle Ausenak i Daše Drndić”, u: *Riječki filološki dani – Zbornik radova 8*, Filozofski fakultet Rijeka, str. 117–142.
- Cavarero, Adriana (2011) *Tu che mi guardi, tu che mi racconti. Filosofia della narrazione*, Feltrinelli, Milano.
- Deghenghi Olujić, Elis (2004) (ur.), *La forza della fragilità*, Edit, Serie Pietas Iulia, Fiume/Rijeka.
- Eccher, Christian (2010) „Nelida Milani” u: Milani, N.; Dobran, R. (ur.) *Le parole rimaste. Storia della letteratura italiana dell'Istria e del Quarnero nel secondo Novecento*, Vol. II, Pietas Iulia / EDIT, Pula / Rijeka, str. 183–214.
- Lejeune, Philippe (1986) *Il patto autobiografico*, Il Mulino, Bologna.
- Madieri, Marisa (2006) *Verde acqua. La radura e altri racconti*, Einaudi, Torino.
- Milani, Nelida (1990) „La metamorfosi: tra persistenza e precarietà della letteratura dialettale dell'esodo”, u: *La battana*, XXVII, 97–98, *Letteratura dell'esodo*, Edit, Fiume/Rijeka, str. 197–208.
- Milani, Nelida (1992³) *Una valigia di cartone*, Sellerio Editore, Palermo.
- Milani, Nelida (1996) *Lovo slosslo/Trulo jaje*, Edit-Durieux, Zagreb. Prev. Srđa Orbanić.
- Milani, Nelida (1998) „Lingua e ethnos in Istria”, u: *La battana, Moderno veneziano*, (ur.) Nelida Milani Kruljac i Elisa Zaina, Posebni broj 5, Edit, Fiume/ Rijeka, str. 3–6.
- Milani, Nelida (1998) *Appartenenza e separazione u: Civiltà istriana ricerche e proposte. Etnia ES. N.1*, Centro di Ricerche Storiche Rovigno, Trieste-Rovigno, str. 289.
- Milani, Nelida (2003) „Fra identità e integrazione”, u: *La battana*, XL, 147, Edit, Fiume/Rijeka, str. 22–32.
- Milani, Nelida (2007) *Criminale estremo*, Altre lettere italiane. Collana degli autori italiani dell'Istria e del Quarnero, Edit, Fiume/ Rijeka.
- Milani, Nelida (2008) *Racconti di guerra*, Il Ramo d'Oro Editore - Edit, Ente giornalistico-editoriale, Trieste – Fiume.
- Milani Kruljac, Nelida (1988) „Matrimoni misti e bilinguismo nel caso istro-quarnerino”, u: *La battana*, XXV, 90, Edit, Fiume/ Rijeka, str. 7–18.
- Milani Kruljac, Nelida (1998) „La favella slavizzata”, u: *La battana*, XXXIX, br.144, Edit, Fiume/ Rijeka, str. 7–24.

- Milani Kruljac, Nelida (2004) „Introduzione” u: *La forza della fragilità*, I, (ur.) Deghenghi Olujić, E., Edit, Serie Pietas Iulia, Fiume/Rijeka, str. 13–60.
- Mori, Annamaria; Milani, Nelida (1998) *Bora*, Frassinelli, Piacenza.
- Roić, Sanja (2006) *Stranci. Portreti s margine, granice i periferije*, Hrvatska Sveučilišna Naklada, Zagreb.
- Taronna, Annarita (2004) „Woman's studies”, u: Michele Cometa. *Dizionario degli studi culturali*, (ur.) Coglitore, R.; Mazzara, E., Meltemi editore, Roma, str. 523–537.
- Visintini, Irene (2009) „Nelida Milani e la sua attività letteraria”. *La battana*, XLVI, 173/174, Edit, Fiume/ Rijeka, str. 89–103.

SUMMARY

Corinna Gerbaz Giuliano

THE ROLE OF MEMORY IN NELIDA MILANI LITERARY WORK

The work discusses the cultural contribution of Pula's writer Nelida Milani, author of the Italian literature in Istria and Croatian littoral. In her literary production and by the autobiographical approach, Milani investigates the role of memory, remembrance, and stranger position. This study explores the relations between personal and collective memories which contributed to Italian literary female production in these borderlands.

Key words: *Nelida Milani, Italian literature of Istria and Kvarner area, autobiographical writings, role of memory*

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI

Višnja Bandalo

FILOZOFSKA PARADIGMATIČNOST KAO KNJIŽEVNI SIMBOL U STVARALAŠTVU CRISTINE CAMPO

U ovom članku proučava se moduse na kojima se zasniva unutrašnja filozofičnost, koja čini konstantno strukturalno obilježje u produkciji Cristine Campo, ponegdje se očitujući kao neposredna ontološka ili gnoseološka instanca. Analiza je ujedno usredotočena na intertekstualni aspekt, koji se odnosi na sličnosti sa spekulativnom mišlju Andree Ema, a koja nastaje pod djelomičnim utjecajem autoričnih shvaćanja. Podudarnosti dolaze do izražaja napose na primjeru mislićevih Bilježnica iz metafizike (Quaderni di metafisica), te njihova zajedničkoga epistolarnog izdanja, s obzirom na konceptualne topose (motive pamćenja, mita, bajke i umjetničkog prikazivanja). Time se nadalje upućuje na prisutnost tradicionalnih paradigmi poput Nietzscheove, koje se ponekad evocira u suglasju s viđenjima Simone Weil, dok se komparativistički kontrapunkt pronalazi u kompozicijskim osobinama djela Huga von Hofmannsthala. Jednako tako, na tragu tumačenja Marije Zambrano, spisateljica zastupa ideju o prožimanju pjesništva i filozofije, u vidu poetizirajućeg mišljenja. Njezin lirski izraz podrazumijeva stoga filozofsku polivalentnost. Pritom je uključen značajan odabir iz zapisa C. Campo u hrvatskom prijevodu.

Ključne riječi: *filozofske paradigme, Cristina Campo, Andrea Emo, književna simbologija, mitologija, Simone Weil, Hugo von Hofmannsthal, poetizirajuća misao*

dr. sc. Višnja Bandalo, znanstvena suradnica, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK: 821.131.1.09Campo, C.-1

Intrinzična filozofičnost koja može predstavljati idejnu šifru cjelovite produkcije, te istančanost i koncentracija izraza kao osnovne formalne kvalitete, čine okosnicu intelektualnog itinerarija Cristine Campo (pravim imenom Vittorije Guerrini; Bologna, 1923 – Rim, 1977), dojmljivoga u okviru talijanskog novečenta, a čiji se komparatistički odjek i kritičko valoriziranje nastavljaju intenzivirati do današnjih dana. Eruditkinja, poznavateljica nekoliko europskih jezika, tijekom života ostaje poznata i visoko cijenjena tek unutar uskog kruga literarnih poklonika, što uvelike valja pripisati svjesnoj samozataji, poput pseudonimske depersonalizacije,¹ koja je uvjetovala nemogućnost uspostavljanja simetrijskog odnosa između književnice i djela. Stoga je uglavnom naknadna fortuna ovih zapisa, nastalih između četrdesetih i sedamdesetih godina, te objavljenih u nekoliko ključnih izdanja od kraja idućeg desetljeća naovamo, koja pripadaju mahom nefabularnim književnim vrstama. Posrijedi su ogledi, umjetničko-kritički i autobiografski tekstovi, po red poezije prožete kulturnim referencijama i filološkim interesom. Njezin prvenstveno esejistički opus sabran je u središnjem djelu naslovljenom *Neoprostivi* (1999), koje predstavlja sintezu razmišljanja, kao trećoj redakciji nastaloj na temelju prethodnih, *Bajka i misterij* (*Fiaba e mistero*, 1962), te *Fnula i tepih* (*Il flauto e il tappeto*, 1971). Današnji prozni diptih upotpunjava zbirka recenzija i kritičkih razmatranja *Pod lažnim imenom* (Campo 1998a). Vrijedi istaknuti i prepisku koja zaslužuje rastuće zanimanje kritike, što je legitimizirala i izjava Cesarea Galimbertija o jednome od triju ponajboljih epistolarnih stilova u talijanskoj književnosti, pokraj onoga Torquata Tassa i Giacoma Leopardija (De Stefano 2002: 143).

Utoliko je pisanje za C. Campo ustrajno etičko traganje, koje se sadržajno isprepleće i preklapa s estetičkom dimenzijom, pri čemu se kao pretpostavka književne i kritičke metode koja joj je svojstvena primjećuje da se nerijetko zasniva na citatnosti jer uključuje druge spoznaje i eksperimente, među kojima figuriraju kategorije izravno preuzete iz filozofske domene. U tom duhu ona savjetuje, primjerice, u epistolaru Margheriti Pieracci Harwell, koju čitatelj upoznaje iz izdanja *Pisma Miti: sastavite popis bilježaka (citata)*, pa će tekst koji ih treba povezati izrasti samostalno usred toga, kao biljka penjačica u kamenjaru (Campo 1999a: 44). Tako i poetološki postulati u njezinim literarnim ostvarenjima poprimaju obrise posjedujući stanovito svjesno spekulativno utemeljenje, koje se ocrtava i na podlozi filozofskih premisa onih mislilaca s kojima se nalazi u intertekstualnom dijalogu. Ti postulati ne prelaze pritom u razrađen spekulativni sustav, već je važna uloga simbola koji, prema autoričinom uvjerenju, u karakterističnome neizravnom prikazivanju iskosa može postati znak i uputiti na stanovito filozofsku paradigmu, koja je time u vidu ontološkoga i gnoseološko-heurističkog modela uklopljena u njezin književni izraz. O po-

¹ Pored *nom de plume* odabranoga za književno djelovanje, koji je usvojila i kritika, katkada je riječ o ludičkom aspektu koji time dolazi do izražaja na Stendhalovu tragu, ali i onomu heteronima Fernanda Pessoa. Autorica se tako, primjerice, u pismima potpisuje Vie (francuskom riječju za život), ili Pisana kao junakinja čuvenog romana Ippolita Nieva *Ispovijesti jednoga Talijana* (*Le confessioni di un Italiano*, 1867).

imanju simbolizma C. Campo ustanovljuje u istom epistolaru: *Uvijek nam je potreban konkretan simbol kako bismo dohvatili ideju kao što se dohvaća komad kruha, ali to nikada nije simbol koji smo mogli pretpostaviti, onaj prikladan i savršen, nego je to nešto drugo što pokazuje iskosa u povoljnom trenutku* (1999a: 28).

Promotri li se pobliže prožimanje literarno-umjetničke osnove i filozofske potke na primjeru kapitalne esejističke zbirke *Neoprostivi*, osebujne knjige koja se bavi tehnikom pisanja, kulturološko-antropološkim značenjem bajki, kao i sinkretizmom religijskih, mističkih te mitoloških izvora, ponajprije dolazi do izražaja odmak od klasičnog autobiografizma, uvjetovan pseudonimskom kamuflažom i tipom stilizacije. Nakon pripovijesti „Zlatni orah“, kao najizravnije intimistički intoniranog teksta s esejističkim elementima, a koji pripada izdanju *Pod lažnim imenom*,² ponovno su prisutni autobiografski tragovi, pri čemu ulomke pisane iz perspektive 1. lica jednine valja promatrati kao posljedicu introspekcije. No, takvi odlomci ovdje zadobivaju općenitiji referencijski status s obzirom na to da se nalaze u funkciji argumenta, te su predstavljeni bez ispovjedne težnje. Drugim riječima, tematske niti isprepleću se na način koji podrazumijeva približavanje osobnoga i uopćenoga, subjektivnoga i zajedničkoga, iskustva i pisma. Akcenti proživljenoga uklopljeni su u književnu transpoziciju miješajući se s mudrosnim dijelovima, kao i interpretacijom umjetničkih epizoda. Zbog tog razloga bilo bi moguće ustvrditi da se radi o *nehotičnoj* autobiografiji, preuzimajući definiciju Vannija Scheiwillera koja se odnosi na spisateljčinu korespondenciju.³

Na kompozicijskom polju razaznaje se aforistička misao kao osnovna diskurzivna čestica, ujedno prema uzoru na oblik sveska, koji prevladava u korpusu Simone Weil. Utjecaj francuske filozofkinje koji je usmjerava prema duhovnosti, što stoji u osnovi stvaralaštva C. Campo, prema pertinentnome kritičkom mišljenju G. Fozzer,⁴ postaje presudan od početka pedesetih godina, pretvorivši se u autoričinom opusu u opće mjesto. Weiline zapise, uglavnom etičko-spekulativne naravi, C. Campo čita među prvima u Italiji, te pomaže divulgaciji svojim kritičkim tekstovima i prijevodima.⁵ U istom razdoblju kao drugo referentno uporište doživljava poetsku poduku Huga von Hofmannsthal, koju se također može smatrati ključnom pri posredovanju njezina istodobno visokoestetiziranoga i spiritualizira-

² „La noce d'oro“, u Campo 1998a: 183–196.

³ V. Scheiwiller, „Testimonianza dell'editore di scorta“, u Farnetti-Fozzer 1998: 269.

⁴ G. Fozzer, „Nota al testo“, u Campo 1998b: 21.

⁵ Na poziv urednika Nicole Chiaromontea i Ignazija Silonea, koji su se istodobno bavili opusom S. Weil, prevodi tekst „Borimo li se za pravdu?“ („Luttons-nous pour la justice?“, 1956). Jednako tako, proslavljuje tragediju *Spašena Venecija* (*Venise sauvée*, 1955): Weil (1963) *Venezia salva*, prev. i ur. C. Campo, Morcelliana, Brescia. U ovom predgovoru ističe sličnost sa zapisom „Ilijada ili poema o sili“ („L'Iliade ou le poème de la force“), koji pripada Weilinom djelu *Pretkršćanska nashučivanja* (*Intuitions pré-chrétiennes*, 1951), a kojim je zakupljena kao prevoditeljica s M. Pieracci Harwell.

nog svjetonazora. Pritom je zamjetno da i ovaj austrijski impresionist prakticira izraz blizak aforizmu (2010), što se moglo odraziti na njezin esejistički jezik (usp. Campo–Spina 2007: 191). Istovjetan tip fragmentarne, asimetrične kompozicije zapaža se u Nietzscheovu pristupu. U intertekstualnom smislu valja uočiti da C. Campo s ovim njemačkim filozofom dijeli nastojanje prema formalnom savršenstvu, a koje pored spekulativnog utemeljenja posjeduje moralne implikacije, kao što obrazlaže L. Boella u poglavlju o književnici (2000: 45–79). Tomu vrijedi dodati da je poznat pozitivan sud koji C. Campo daje o Nietzscheovu djelu aforističke prirode naslovljenom *Svitanje*, pri čemu naglašava autorski proslav (Nietzsche 1990: 23–27; usp. Marroni 1997: 65). O vlastitoj *strasti prema perfekciji* (konotiranoj kao traganje za idealnim vrijednostima ljepote i istine) piše u epistolarnom ulomku: *Oprostite na ovom pismu prekrcanom savršenstvima. To je riječ koja me opsjeda, uz vrlo malo drugih, riječi iz one 'primarne jezične ere' do koje uzalud pokušavam doći* (Campo 1999a: 150). Unutar spisateljičinog opusa to je povezano s naslovnim konceptom *neoprostivosti*, u kojem valja tražiti iskustvo apsoluta kojem teži.

U tom smislu, potrebno je uočiti važnost intuitivnoga za autoričinu metodu, koju je moguće definirati kao spoj neumoljive logike i nadahnuća. Pisac Alessandro Spina, adresat iz zajedničke epistolarne zbirke, ističe nepredvidljivost kao elementarnu odrednicu, koja se nalazi u korelaciji sa sklonošću preciznosti i kondenziranom izričaju: *Niti jedan čitatelj ne bi znao predvidjeti što će reći u rečenici nakon one koju čita* (2002: 20, 114). Analogno osobinu zapaža M. Pieracci Harwell u razmišljanju prema kojem se specifičnost ove književne manire sastoji u tome što ne pokušava uvjeriti čitatelja, kojeg ipak ne isključuje, i upravo stoga je suvremena koliko i nemoderna: *ona se obraća onomu tko 'već zna'* (2005: 3). Ukoliko ono što piše nije lako čitati, razlog ne leži u hermetičkoj prirodi jezika, koji je naprotiv razumljiv i svakodnevan poput onoga Giacoma Leopardija ili Francesca Petrarce, i tek je u manjoj mjeri uvjetovano nedovoljno poznatim literarnim uporištima (Hofmannsthal i Weil, kasnije aspekt ritualnosti), nego ovisi o meditativnoj razini: *Upravo kao za mistike, koje se ne razumije ako ne postoji spremnost da ih se vidi*.⁶ Zaključuje Spina: *Nije nikada nastojala pronaći mjesto za sebe u našem vremenu (odnosno u vremenu drugih): njezin rukopis 'čini' vrijeme* (2002: 64).

S obzirom na suštinske koncepcije, vrijedi nadalje ustanoviti da su primjenjive pojedine filozofske postavke koje iznosi misliteljica María Zambrano, učenica Ortege y Gasseta, koja dolazi u Rim kao prebjeg iz frankističke Španjolske 1953. godine i otada prijateljuje s talijanskom književnicom i intelektualnim kružokom oko nje.⁷ Slijedom ideja ove španjolske filozofkinje okupljenih u knjizi *Filozofija i poezija* (2010), moguće je ustvrditi da impre-

⁶ M. Pieracci Harwell, „Cristina Campo e i due mondi”, u Campo 1999a: 395.

⁷ Održavaju ujedno prepisku u tri glasa, zajedno s Elémireem Zolom (1961 – 1975). Usp. Pertile 2003. U ovom epistolaru valja naglasiti i zanimanje za opus S. Weil, koji predstavlja relevantno misaono uporište (usp. Mazzucca 2009: 165–166).

gniranost spekulativnom mišlju kao konstanta diskurza C. Campo postaje pjesnički konotirana i u proznom opusu. Poetizirajuća misao kao provodno strukturalno načelo čini da se u esejističko promišljanje želi usaditi osjećaj, podrazumijevajući približavanje filozofskoga i čuvstvenoga. Sukladno tumačenju M. Zambrano o poetskom shvaćanju kao svojevrsnom *znanju duše*, i Hofmannsthal će u *Pismu Philippa Lorda Chandosa* posegnuti za sintagmom *umnog srca*, gdje se misaonost i liričnost ponovno nadaju kao objedinjujuća svojstva (2009: 53). Pjesničkoj deklinaciji esejističke vrste u ovom slučaju pridonosi i formalni prosede (usp. Villa 1994: 167). U tom svjetlu, samosvojan i rafiniran rukopis C. Campo predstavlja esejizam koji zadržava lirska obilježja, poput izražene aluzivnosti, te iščitavanja na višestrukim razinama, u vidu opetovanih paralelizama i asocijativnosti.

Lirska instanca unutar ovakve perspektive očituje se također zbog uporabe glazbene tehnike u sižejnijoj izgradnji. Kao što doznajemo iz pisma upućenog M. Pieracci Harwell 1970. godine, tomu primjerice odgovara temeljna impostacija djela *Frula i tepih*, pri čemu ujedno sugerira simboličnost naslova: *To su dvije slike sudbine, jedna prema Psalmistu [...], druga prema različitim tradicijama (prihvatit ju je i Hofmannsthal, u čuvenoj slici tepiha života). Htjela bih da to zapravo ne bude knjiga eseja, već jedinstven višedijelan diskurz, kao niz skladbi u kojima se ponavljaju iste teme i čak iste riječi* (Campo 1999a: 247). Glazbeno nadahnuće pratilo je zamisao i o *Bajci i misteriju*, kao što čitamo u pismu iz 1962. godine, u kojem se osvrće na pripadajući esej „In medio coeli”: *U ovom razdoblju, u potpunosti vezanom uz glazbu, i ovaj rukopis nastao je iz gramofonske ploče: Chopinove 'Etide', a naročito op. 25, br. 7* (1999a: 162). Pridodajmo da u spomenutom zapisu autorica izrijeком navodi ove kompozicije Frédéric Chopina jer evocira tumačenje koje o tome daje Boris Pasternak.⁸ Pored činjenice da je posjedovala teorijsku muzičku naobrazbu,⁹ ovi citati otkrivaju ujedno autoričine nakane kada se radi o tekstovnom ustroju. Literarna sintaksa nalik na onu muzičku pritom ne ovisi samo o imanentnom odnosu između poezije i ritma. Strukturirane na temelju fragmenata, oglede odlikuje ekspresivna protočnost idejnog toka, što dopušta ponavljanje cijelih misaonih blokova, kao da je posrijedi melodijska linija s istim sekvencama ili motivima. Upečatljiva aforistička slika na mikrorazini organizirana je u slijed epizoda, koje su povezane jedinstvenom zamisli, te naposljetku oblikuju neku vrstu suite, ponegdje sinkopiranog ritma. Nadovezujući se sada na prethodno iznijetu filozofsku interpretaciju M. Zambrano, prepoznatljiva su i zajednička svojstva spekulativne naravi s obzirom na konstitutivnu bit pjesništva i glazbe, jer ove umjetničke izričaje objedinjuje ozračje konkretnoga i materijalnoga, odnosno stav prožet iskustvenim i osjetljivim (2010: 44).

⁸ „In medio coeli” u Campo 1999: 18.

⁹ Kao primjer spisateljičine glazbene kulture, moguće je izdvojiti epistolarni ulomak o umijeću Arnolda Schönberga, koji navodi Mario Bortolotto („Una lettera”, u Farnetti–Fozzer 1998: 246). Kao što doznajemo iz prepiske između C. Campo i Spine, ona je posebice cijenila i Artura Benedettija Michelangelija (Campo–Spina 2007: 42, 44). Ondje na drugom mjestu izdvaja solo pjesme Franza Schuberta, a tomu bi bilo moguće pridružiti valcere u glasovirskoj izvedbi Dinua Lipattija (Isto: 28, 58).

Potrebu za ritmičkom varijabilnošću unutar jedinstvenog smjera kao suštinskim načelom pri oblikovanju proze, te utemeljiteljsku i transformirajuću ulogu poezije, ističe i Andrea Emo u svojim dnevničkim zapisima okupljenima pod nazivom *Bilježnice iz metafizike* (2006: 964–965). Tomu valja pridodati da je posrijedi tek djelomičan izbor iz četrnaest bilježnica, kao i da je ova dnevnička građa već bila predmetom sličnih odabira u drugim izdanjima. Pritom je potrebno zapaziti da je C. Campo mogla utjecati na stanovita njegova gledišta, koja su ondje iznesena. Tako, na primjer, Massimo Cacciari iznosi pretpostavku da pod spisateljičinim utjecajem Emo crpi dodatno nadahnuće iz filozofskih teza S. Weil, a izravan spomen Campove pronalazi se u jednoj njegovoj dnevničkoj bilješci iz '77. godine, kao što piše Romano Gasparotti.¹⁰ U istom kontekstu potrebno je zamijetiti interes ovoga venetskog mislioca za Nietzscheov filozofski program. Doticaji se pronalaze i u njihovu dvosmjernom epistolaru, kojem je povod upravo knjiga C. Campo *Fnula i tepih* (Emo 2001: 19–23), a s kojom on dijeli također svojevoluminu iskorijenjenost iz onodobne kulturne optike. Naime, danas smatran jednim od najistaknutijih mislilaca razdoblja u talijanskoj panorami, neupitnoga europskog domašaja, Emo tijekom života ne objavljuje niti daje na čitateljski uvid građu iz otprilike četrnaest dnevničkih bilježnica koje oblikuje, a obuhvaćaju niz desetljeća (1918 – 1981). On utoliko predstavlja, baš kao i ova spisateljica, jedan od onih rubnih primjera, koji bi ostali većim dijelom nedostupni da je bila poštivana njihova želja za izuzimanjem iz povijesnih arhiva.

Sastavnica lirizma uočljiva je u esejistici C. Campo i u sadržajnom smislu, gdje figurira među najučestalijim aspektima. Kao primjer može poslužiti ogled „Jelenski park”, u kojem fenomenologija pjesničkoga zaokuplja autoricu kao ustrajan lajtmotiv, i koji je gotovo u cijelosti sazdan na onom tipu književnog kazivanja kojem je predmet ili izražajni model poezija. U skladu s tim viđenjem, konceptom lirskoga kao i figurom pjesnika koja stoji kao epitom za umjetnika, objašnjena su pojedina središnja načela u ovoj estetičkoj vizuri.¹¹ Riječju, poetski modalitet poima se kao kvintesencija književnog izraza kao takvoga. U istom mah, stavljajući naglasak na lirsku osnovu, priziva analogiju sa smislom koji joj pripisuje Leopardi u *Velikoj bilježnici misli*, što predstavlja prototip intelektualne dnevničke proze u modernom smislu u talijanskoj kulturnoj sredini. Devetnaestostoljetni klasik, ujedno jedan od spisateljičinih programskih uzora, ondje izlaže vlastitu filozofsku hermeneutiku, ali i objedinjuje književne i filološke nazore. Relevantna je pritom njegova formulacija o lirici kao prvome, najspontanijem i najizvornijem žanru, te najbližem prirodi. On ujedno daje odnosnu definiciju liričnosti kao inklinacije, koja predstavlja pretpostavku za svaku vrstu poezije, a koju je također moguće protegnuti na druge književne žanrove, ako je u njima

¹⁰ M. Cacciari, „Prefazione”, u Emo 2006: IX. Usp. R. Gasparotti, „Introduzione”, Isto: XXX–XXXI.

¹¹ Kao primjer navodimo razmišljanje: *Čista poezija je hijeroglifska: moguće ju je odgonetnuti samo u ključu sudbine. [...] Hijeroglifska poezija i ljepota: nerazdvojne i nezavisne. Osjetiti pravednost stanovitog teksta mnogo prije nego što se shvati njegovo značenje, zahvaljujući onomu čistom timbru svojstvenom jedino najplemenitijem stilu, a koji se jednako tako rada iz pravednosti* („Parco dei cervi” u Campo 1999: 145).

prisutnije nadahnuće (*Zib.* 4234–4235). U svjetlu iznesenoga, C. Campo izdvaja poetizaciju i kao pripovjedni postupak, pri komentiranju romaneskne produkcije pojedinih književnika s kojima dijeli umjetničke afinitete (primjerice, one Proustove), prihvaćajući odatle i stanovite epistemološke implikacije. Na taj način zagovara se fabularno pripovijedanje kojim se posreduje poetski svijet, kako u doživljaju tako u stilskim sredstvima (poput značajne uloge pjesničke figure u proznom registru), čime neizravno svjedoči o shvaćanju poezije.

Razumijevanje takvog statusa pjesničke figure, kao i time uvjetovano poimanje umjetnosti zaokuplja je također u ogledu „Pozornost i poezija”, što ponovno pripada esejistici umjetničko-kreativnog karaktera, a u kojem se očituje naglašena intertekstualna spona s idejama S. Weil, kako zbog aforističke manire, tako zbog pojmovnog kompleksa koji preuzima. To se zamjećuje već na temelju naslovnih termina, gdje je pozornost shvaćena kao odustajanje od zakona nužnosti te objektivno prihvaćanje zbilje. Slobodi pažnje suprotstavljena je imaginacija, kao *nestrpljivost, bijeg u arbitramo: vječiti labirint bez Arijadnine niti*. Prema tim gledištima, pravednost, kao pretpostavka za odgovornost, određena je odsustvom čuvstvenih zapreka te sposobnošću posredovanja: *Pravednost je žarka pozornost, posvema nenasilna, podjednako udaljena od privida i mita*.¹² Poezija također predstavlja vid posredovateljske pozornosti, a pjesnikova zadaća sastoji se u iščitavanju stvarnosti na mnogobrojnim razinama, kao *istine u figurama*, piše u nastavku. Drugdje utvrđuje da ideal savršene pozornosti, odnosno pravednosti, odgovara ujedno stoičkom načelu *amor fati* (Campo 1998b: 7).

Na spomenutom tragu C. Campo izražava ideju o premoći klasičnoga antičkog duha, kada vrši razlikovanje između grčke umjetnosti kao umijeća sinteze, a čemu suprotstavlja modernu umjetnost kojoj je svojstvena analitička raščlamba. Među najbližim intertekstualnim korelatima vrijedi istaknuti Hofmannsthalovo viđenje, koji jednako tako izražava predilekciju prema interpretativnom stavu sintetičke, radije nego analitičke prirode, naglašavajući simboličan i aluzivan karakter portretiranih situacija i u vlastitoj pripovjednoj praksi (usp. 2010: 17). Prema navodu Hermanna Brocha, u modernoj književnoj produkciji on osobito žali zbog gubitka načela reda, u geteovskom smislu, odbijajući ono što je kaotično (2010: 169). Tomu odgovara temeljna nota u spisateljičinom istodobno sugestivnome i transparentnom pismu, a nasuprot tada prevladavajućemu realističkom konceptu. U istom mah, nastrojena je antiromantičarski u eliotovskom duhu, a i u potonjem smislu očituje se suglasje s Hofmannsthalovim zasadama, koji primjerice zapisuje: *Istinska poezija je podjednako udaljena od neosjetljivosti i sentimentalizma* (2010: 82). Jednako tako, riječ je o pertinentnom okviru za razmatranje filozofskog udjela što se odnosi na shvaćanja A. Ema, koji se priklanja ovom paradigmatskom obrascu, te ga primjenjuje u suvremenosti. U nizu dnevničkih natuknica on pokazuje sintoniju s iznesenim razmišljanjima, s obzirom na odnos prema tradiciji, jer uzima kao polazište vrijednost klasičnog doba.¹³

¹² „Attenzione e poesia” u Campo 1999: 166–167.

¹³ Usp. Emo 2006: 121, 209, 329, 391, 1124.

Osnovni poticaj iz esejističkog djela C. Campo prenosi se u lirski korpus, ondje se nastavlja i nadopunjujući, što se također odnosi na svojevrsnu filozofsku simbologiju, koja čini prepoznatljivom spekulativnu matricu, a istovjetni motivi ponovno su prisutni u vidu umetaka i u epistolarnoj strukturi. Naime, uslijed izrazito učestale prakse interžanrovskih preklapanja, a koja upućuje na protočnost tematskih obrazaca i stilskih timbara zbog mnogobrojnih kontaminacija u autoričinom opusu, dolazi do izražaja mogućnost usporednog čitanja jer se zamjećuje da pojedini dominantni filozofemi pripadaju u jednako mjeri esejističkim osvrtima, kao i versificiranim lirskim sastavcima. Želimo li sažeti genezu zbirke originalnih i prijevodnih stihova *Tigar Odsutnost* (1997), tridesetogodišnja produkcija obuhvaća tek tridesetak autorskih pjesama, podijeljenih u nekoliko ciklusa. Prvotnoj jezgri od jedanaest sastavaka nazvanoj „Oproštajni korak” („Passo d'addio”), te tiskanoj u istoimenoj mladenačkoj plaketi iz 1956, valja pridružiti ciklus „Mala bilježnica” („Quader-netto”), datiran 1954, koji nije u cijelosti uključen prigodom spomenutoga prvog objavljivanja, kao i treći dio sačinjen od „Rasutih pjesama” („Poesie sparse”, 1954 – 1958). Autorica će kasnije napisati još šest pjesama teološko-doktrinalne naravi, impregniranih zanimanjem za grčku patristiku i posvećenih bizantskoj mistici. Ova knjiga pjesama popraćena je prijevodnim ostvarenjima na tragu vlastitih afiniteta (sv. Ivan od Križa, John Donne, T.S. Eliot, i dr), koja isto tako odaju filozofske preokupacije.

Poetika *oproštajnog koraka* odnosi se na koncept *razdvojenosti dvaju svjetova*, isprva svjetovno, a potom eksplicitnije duhovno konotiran, te najavljuje govor na temelju rekonstrukcije prošlosti, ali i otkriva pripremanje pristupa za nešto drugo. Tijek, razvoj na koje upućuje, uključuju niz binarnih shema koje, međutim, nisu statične. Dualnost prošloga i budućega, unutrašnjega i vanjskoga, prirodnoga i kultiviranoga, oniričnoga i stvarnosnoga, ovdje ne znači opoziciju, nego koegzistenciju u različitim omjerima, nalik na Heraklitovo ravnovjesje suprotnosti, pa je ishod granična poezija uvijek novih čvorišta. Ostaje pritom izvjesno da se ovu lirsku poetiku u oba slučaja može podvesti pod početni stih pjesme „Bizantski dnevnik” iz 1977. godine, koji osjećaj granice prevodi u doživljaj odsutnosti: *Dva svijeta – a ja dolazim iz drugoga* (Campo 1997: 45). Utoliko je dosljednost moguće prepoznati u ideji onostranosti kojom se od početka nadahnjuje. Izvanvremenska i izvanprostorna dimenzija čini sakralnost tematskom konstantom, koja još jednom dopušta da se uspostavi izravna korelacija s filozofijom A. Ema, te ustanovi potencijalno konceptijsko prožimanje jer je i ondje upisan metafizički element. Odsutnost stoga ovdje stoji kao oznaka za *meta*, upućujući na patos izgubljene stvari, ali i ravnodušnost prema čitatelju. U tom smislu, stvaralački korpus C. Campo ostaje u suštini bez primatelja (usp. De Stefano 2002: 32), premda nikada ne prelazi u solipsizam, upravo kao što i Emo svjesno ostaje izvan glavnih tokova i pravaca svojeg vremena jer filozofsku misao ponajprije stavlja u službu vlastitoga moralnog života.

Stvaranju atemporalne klime pridonose primjese irealnoga i mitskoga, kojima je prema autoričnim riječima protkana njezina poezija, u koju je usaden smisao za bajkovito i fol-

klorno u sadašnjosti (Campo 2011: 41). Baš kao i u njezinu esejističkom rukopisu, bajci je pripisana inicijacijska uloga u svojstvu nepromjenljivoga, iterativnog teksta, te je uspostavljena spona s idejom misterija, na tragu karakterističnog odnosa prema zbilji podložnoj otkrićima za onoga tko vjeruje. Ovakva stajališta korespondiraju s onima A. Ema, a zajedničko uvjerenje može predstavljati i određenje sudbine predočene kao vokacije (2006: 1002). Na formalnom polju, takva konfiguracija lirskog izraza ogleda se i u retoričkim postupcima, poput pridavanja spiritualnog sadržaja svakodnevnim, uobičajenim pojavama i predmetima, a na čemu se nerijetko temelje konture pjesničkih slika.¹⁴ Presudno je pritom i da je poetičko evociranje uglavnom usmjereno prema memoriji, kao dominantnom konceptijskom topusu. Naglašavanjem motiva pamćenja spisateljica, upravo kao i Emo (2006: 422), izražava modernističko uvjerenje u otkupiteljsku narav umjetnosti, koja figure vremena utjelovljuje u izrazu. Tako ona bilježi: *pamćenje, san, krajolik i tradicija, četiri su sestre sfinge kojima se hrani poezija, velika sfinga blistavog lica, umnogome nedodirljivijega od četiriju tamnih lica*.¹⁵

S druge strane, C. Campo kao pjesnikinja određuje iskustvo lektire angloameričkih modernista *par excellence* Eliota i Pounda. Uzor u metafizičkom *conceit*, koji dijeli s T. S. Eliotom, očituje se u naporu za pomirenjem erudicije i senzibiliteta (usp. Bašić 1991: 99–100). Analogno tomu, pokušaj postizanja *maksimalnog okusa svake riječi* (*'saveur maxima de chaque mot'*), pod Weilimim utjecajem (1982: 194), slijedom shvaćanja o dokinuću suvišnoga i očiglednoga u izričaju, postaje središnji imperativ. Izravan odjek moguće je potražiti i među zabilješkama ove filozofkinje za kazališno djelo *Spašena Venecija: Potom 'okus' koji imaju riječi: da svaka riječ zadobije maksimalan okus* (Weil 2003: 29). O podudarnom razgraničenju čitamo i drugdje: *Pisati [...] odbacivši one riječi koje zaklanjaju model, ono bezglasno što treba izraziti* (Weil 1982: 240). Riječ je, tumači C. Campo u esejističkom fragmentu, o pomirenju suprotnosti kao elemenata vitalne i duhovne snage, pri čemu dodaje: *Puninu okusa nikada ne osjećamo u rijetkim riječima ili frazama – riječima koje nemaju jasnog korijena [...] nego u čistima i izvornima – u stvarnome – kada su potekle iz životne snage kao iz kalupa i procvjetale u jasnoću duha. Riječi-cvjetni vjenčići, ritmički podijeljene na samoglasnike i suglasnike kao na laticе i žilice*.¹⁶ Prepoznatljiv je i utjecaj poetike autoričina prijatelja Ezre Pounda koji u ulomku „Pjesničko umijeće”, pišući o razlici u odnosu prema prozaičnom

¹⁴ Takav učinak stvaraju pjesničke misli iz ovih sastavaka: *člimi uzdisaja u „Ti sada prolaziš u daljini” („Ora tu passi lontano”); stranice kao tomjevi u „Emaus” („Emmaus”); Dah tamna meda [...] / u prozirnim posudama / [...] / odaje te / tišina besmrtna u „Ljubavi, danas mi je tvoje ime” („Amore, oggi il tuo nome”); plam moje halje lepršave u „Tamo dolje život je ostao, topao” („È rimasta laggiù, calda, la vita”); ljiljane zelenog lista / u ravnicu u „Chartres”. Ovim stihovima katkada se ujedno provlači postupak antropomorfizacije: *Svemir je zakrio lice / sjene mi govore: zima je iz pjesme „Sindbad”; Godinama prolazih proljećima / tamnijima od krvi moje u „Elegiji s Portlantske ceste” („Elegia di Portland Road”)* i tomu slično. Usp. Bandalo 2001: 113–121.*

¹⁵ „In medio coeli” u Campo 1999: 26–27.

¹⁶ „Parco dei cervi” u Campo 1999: 146.

jeziku, ističe jednostavnost, preciznost i konciznost kao odlike dobrog stila: *Poezija je umjetnost pridavanja maksimalnog značenja svakoj riječi*.¹⁷ Zatvoren stil, gotovo epigramatski, koji u C. Campo zamjećuje Leone Traverso, svojstven je također plejadi metafizičkih pjesnika, kojima se posvećuje kao prevoditeljica (George Herbert, Richard Crashaw, Henry Vaughan).¹⁸ Utoliko je posrijedi lirika bez slučajnih riječi, no u kojoj je uvijek prešućeno koliko i izrečeno (usp. Campo 1997: 278), a kojoj je jedan od modela iz sjene englesko metafizičko pjesništvo.

Kao što se nastojalo pokazati, i u ovom stvaralaštvu u cjelini koje u prvom redu odlikuje sentencioznost i formalna izbrušenost, filozofska tendencija-vodilja nadaje se kao prikladna kategorijska oznaka jer se uvelike odražava na književnu gestu u cjelini.¹⁹ Zamjetan je pritom udio inventivne konceptualizacije, pored spoznajne nakane, koji dovodi do originalnih poetičkih rješenja.

LITERATURA

- Bandalo, Višnja (2001) „Poezija Cristine Campo ili umjetnost oprostajnog koraka”; „Pjesme”, *Književna smotra*, br. 120–121(2–3), str. 113–121.
- Bašić, Sonja (1991) „Pogovor”, u: Thomas Stearns Eliot, *Izabrane pjesme*, prev. Antun Šoljan, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, str. 93–112.
- Boella, Laura (2000) *Le imperdonabili*. Etty Hillesum, Cristina Campo, Ingeborg Bachmann, Marina Cvetaeva, Tre Lune, Mantova.
- Broch, Hermann (2010/1955) *Hofmannsthal e il suo tempo*, tal. prijevod, ur. Paul Michael Lützel, Adelphi, Milano.
- Campo, Cristina (1999/1987) *Gli imperdonabili*, Adelphi, Milano.
- Campo, Cristina (1997/1991) *La Tigre Assenza*, ur. Margherita Pieracci Harwell, Adelphi, Milano.
- Campo, Cristina (1998a) *Sotto falso nome*, ur. Monica Farnetti, Adelphi, Milano.
- Campo, Cristina (1998b) „L'infinito nel finito”, *Lettere a Piero Polito*, ur. Giovanna Fozzer, Via del Vento, Pistoia.
- Campo, Cristina (1999a) *Lettere a Mita*, ur. Margherita Pieracci Harwell, Adelphi, Milano.
- Campo, Cristina (2011) *Il mio pensiero non vi lascia*. *Lettere a Gianfranco Draghi e ad altri amici del periodo fiorentino*, ur. Margherita Pieracci Harwell, Adelphi, Milano.
- Campo, Cristina – Spina, Alessandro (2007) *Carteggio*, Morcelliana, Brescia.
- De Stefano, Cristina (2002) *Belinda e il mostro*. *Vita segreta di Cristina Campo*, Adelphi, Milano.
- Emo, Andrea (2001) *Lettere a Cristina Campo 1972 – 1976*, ur. Giovanna Fozzer, Associazione culturale „In forma di parole”, Bologna.

- Emo, Andrea (2006) *Quaderni di metafisica 1927 – 1981*, ur. Massimo Donà i Romano Gasparotti, Bompiani, Milano.
- Farnetti, Monica – Fozzer, Giovanna (ur.) (1998) *Per Cristina Campo. Atti delle giornate di studio*, All'Insegna del Pesce d'Oro, Milano.
- Hofmannsthal, Hugo von (2009/1902) *Lettera di Lord Chandos*, tal. prijevod, Rizzoli, Milano.
- Hofmannsthal, Hugo von (2010/1922) *Il libro degli amici*, tal. prijevod, ur. Gabriella Bemporad, Adelphi, Milano.
- Leopardi, Giacomo (1983/1898 – 1900) *Zibaldone di pensieri*, izbor ur. Anna Maria Moroni, sv. I–II, Mondadori, Milano.
- Marroni, Aldo (1997) „Cristina Campo e il vigore della perfezione”, u: *Filosofie dell'intensità. Quattro maestri occulti del pensiero italiano contemporaneo*, Mimesis, Milano, str. 63–77.
- Mazucca, Piero (2009) „La fiamma e le acque. Poesia e pensiero nelle lettere di Cristina Campo a Maria Zambrano”, *Cartevive*, br. 2, str. 160–168.
- Nietzsche, Friedrich (1990/1881) *Aurora. Pensieri sui pregiudizi morali*, tal. prijevod, Newton Compton Editori, Rim.
- Pertile, Maria (2003) „Cara, il viaggio è incominciato. Lettere di Cristina Campo a Maria Zambrano”, *Humanitas*, br. 3, str. 434–474.
- Pieracci Harwell, Margherita (2005) *Cristina Campo e i suoi amici*, Studium, Rim.
- Spina, Alessandro (2002/1993) *Conversazione in Piazza Sant'Anselmo e altri scritti. Per un ritratto di Cristina Campo*, Morcelliana, Brescia.
- Trevi, Emanuele (1992) „La passione della bellezza”, *Poesia*, br. 49, str. 25–27.
- Villa, Luisa (1994) „Saggismo e poesia. Gli imperdonabili di Cristina Campo”, *Nuova corrente*, br. 113, str. 141–172.
- Weil, Simone (1982/1951) *Quaderni*, tal. prijevod, ur. Giancarlo Gaeta, sv. I, Adelphi, Milano.
- Weil, Simone (2003/1955) *Venezia salva*, prev. i ur. Cristina Campo, Adelphi, Milano.
- Zambrano, Maria (2010/1939) *Filosofia e poesia*, tal. prijevod, Pendragon, Bologna.

¹⁷ E. Pound, „Ars poetica” u Campo 1997: 240.

¹⁸ L. Traverso, „Passo d'addio”, u Farnetti-Fozzer 1998: 281.

¹⁹ Vrijedi izdvojiti i razmišljanje E. Trevija (1992: 25) prema kojem je C. Campo smještena među misliteljice.

SUMMARY

Višnja Bandalo

PHILOSOPHICAL PARADIGMATISM AS A LITERARY SYMBOL IN CRISTINA CAMPO'S OEUVRE

This paper is intended to explore the modes constituting internal philosophicity as a constant structural trait of Cristina Campo's production, occasionally turned into an immediate ontological or gnoseological instance. The analysis also focuses on intertextual aspect in regard to similarities between Andrea Emo's speculative thought and Campo's understandings which may have influenced it. Those affinities are underscored in the case of the thinker's *Notebooks of Metaphysics*, as well as in their common epistolary collection, by taking into account conceptual topoi (motifs of memory, myth, fairy tale and artistic representation). Moreover, it is aimed to determine the presence of traditional paradigms such as Nietzsche's, somewhere evoked in conjunction with Simone Weil's views, while comparative counterpoint can be found in compositional features of Hugo von Hofmannsthal's work. Likewise, as theorized by María Zambrano, Campo promotes vision of poetry and philosophy as unitarily intervoven, resulting in poetic reflectiveness. Her poetising implies therefore philosophical polyvalence. The paper includes significant excerpts from Campo's writings translated into Croatian.

Key words: philosophical paradigms, Cristina Campo, Andrea Emo, literary symbolism, mythology, Simone Weil, Hugo von Hofmannsthal, poetic reflectiveness

Lahorka Plejić Poje

„MEŠTRI I POGLAVICE SLOVINSKIJEH PJSNI”
U IMENIKU MARINA ZLATARIĆA

Dok su biobibliografije Ignjata Đurđevića, Serafina Marije Crijevića i Sebastijana Slade napisane na latinskom jeziku, a Francesca Marije Appendinija na talijanskom, dubrovački je pjesnik Marin Zlatarić 1793. sastavio jedino djelo takve vrste na hrvatskom, naslovivši ga Imenik razlikijeh slovinskijih glasovitijeh dubrovačkijeh pjesnika. U članku se donosi kraći opis toga zasad još rukopisnog djela, upućuje se na njegovu komemorativnu funkciju te na oblikovanje toga teksta kao mjesta kulturnoga pamćenja.

dr. sc. Lahorka Plejić Poje,
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK: 821.163.42.09Zlatarić, M.

Ključne riječi: Marin Zlatarić, biobibliografija, kulturno pamćenje, dubrovačka književnost

U domaćoj književnoj historiografiji često se ističe važnost biobibliografija, žanra koji se piše još od 16. stoljeća,¹ a iz perspektive struke posebno se izdvajaju dubrovačka djela iz 18. stoljeća u kojima su zabilježeni dubrovački pisci. Štoviše, u kontekstu govora o „prosvijećenom stoljeću”, nerijetko se ističe da je taj žanr, kao svojevrsni hibrid biografije i bi-biografije, upravo tada doživio procvat, što je u skladu s onodobnom sklonošću prema

¹ U Dubrovniku je biografski rad imao dugu tradiciju. Prvi biografski leksikon sastavio je dominikanac Ambroz Ranjina (o. 1490–1550) u obliku poslanice s 30-ak životopisa dubrovačkih dominikanaca. Kao sakupljač biografija zabilježen je i Bernard Getaldić (o. 1485–1550), premda je njegovo djelo izgubljeno. Lovro Vitetić, također dominikanac, sastavio je *Catalogus illustrium virorum congregationis Ragusinae* (oko 1560). Najopsežniji dominikanski biografski priručnik prije 18. stoljeća napisao je Ambroz Gučetić (1563–1632). Njegov je *Catalogus virorum ex familia Praedicatorum in litteris insignium* tiskan u Veneciji 1605. godine (Krašić 1975: X–XI).

popisivanju i klasificiranju, pa i (proto)znanstvenom usustavljanju.² Podsjetimo: među onima koji su se u tome poslu istaknuli prvi je Ignjat Đurđević. Iza njega je ostalo jedno talijansko pismo upućeno Radu Miličiću, u kojemu donosi kratke natuknice o dubrovačkim piscima, razvrstane u dvije skupine: u prvoj su navedeni oni koji su tiskali djela (36 imena), a u drugoj autori čija su djela ostala u rukopisima (26 imena) (Đurđević 1935). Đurđevićovo je glavno djelo takve naravi *Vitae et carmina nonnullorum illustrium civium Rhacusinorum*, nastalo između 1707. i 1716. godine, s ukupno 105 imena dubrovačkih pisaca (isto). Od 1726. do 1744. godine dominikanac Serafin Marija Crijević pisao je opsežno djelo *Bibliotheca Ragusina*, u kojemu je zabilježeno 435 imena.³ Potom je franjevac Sebastijan Slade Dolci, za razliku od prethodnika čija su djela ostala u rukopisu, svoje bibliografsko djelo *Fasti litterario-Ragusini*, koje obuhvaća 271 natuknicu, tiskao 1767. u Veneciji. Taj se niz završava dvama svescima Franje Marije Appendinija, koji su objavljeni 1802. i 1803. pod naslovom *Notizie storico-critiche sulla antichità, storia, e letteratura de' Ragusei*.⁴

Premda su biobibliografski priručnici, a među njima posebno Appendinijev, još od pretpreporodnog vremena služili kao izvor i putokaz za istraživanja koja su poslužila pri zidanju zgrade hrvatske književnosti, u kojoj je upravo dubrovačka dionica, kao štokavsko-jekavska, imala ključnu ulogu, u hrvatskoj sredini intenzivnije proučavanje toga žanra počinje tek u novije vrijeme, od 70-ih godina 20. stoljeća, kada Stjepan Krsić izdaje Crijevićevu *Bibliotheca Ragusina* (1975–1980), Pavao Knezović Sladine *Fasti (Dubrovačka književna kronika)*, (2001), a Ante Šoljić 2016. objavljuje *Notizie Franje Marije Appendinija (Povijesno-kritičke bilješke o starinama, povijesti i književnosti Dubrovčana)*.⁵ Premda priredi-

² O biobibliografijama kao žanru u nas nema detaljnijih istraživanja. Svakako ih valja povezati s antičkom biografskom tradicijom („viri illustres“), kao i s tradicijom onih djela koja su se izrazitije fokusirala na bibliografsku komponentu (npr. Trithemiusov *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*, 1492). Dubrovčanima je mogla biti poznata i knjiga *La libreria del Doni Fiorentino* Antona Francesca Donija, tiskana u Veneciji 1550, koja je i strukturom, i neujednačenom duljinom, i tipom natuknica, najbližnja dubrovačkim priručnicima. U njoj su popisani autori čija su djela tiskana, a zatim je Doni izdao i drugu knjigu, u kojoj se donosi popis autora djela koja nisu objavljena tiskom (*La seconda libreria del Doni*, Venecija 1551).

³ Dominikanac Crijević izravan je poticaj za rad na biobibliografiji mogao dobiti unutar vlastita reda: 1670. „generalna skupština dominikanskog reda pozvala je sve članove reda da skupljaju podatke iz života i rada pisaca svojih redovničkih pokrajina i da ih skupa s točnim naslovima njihovih djela pošalju u Rim“ (Krsić 1975: LXIX). 1706, dok je Crijević bio u Veneciji, taj je poziv ponovljen (ibid.).

⁴ *Notizie* su ipak organizirane drugačije od starijih biobibliografija: ne kao skup životopisa, odnosno kao „čisti“ katalog *vironum illustrium*, nego je životopisima nadređen princip žanra pa se pripadajući autori, i to poredani kronološki, a ne abecednim redom, razmatraju u okviru određenoga žanra – pastoralne lirike, dramskoga žanra i slično. Usp. Appendini 2016.

⁵ „Biografska dela Ignjata Đurđevića“ s uvodom Pavla Popovića i u izdanju Petra Kolendića u Beogradu su objavljena 1935. i to je zasad jedino izdanje (v. Đurđević 1935). Miroslav Pantić autor je monografije o Sladi (Pantić 1957). Osim što su navedeni biografi u nas objavljeni u suvremenim izdanjima, 2016. objavljen je i *Zbornik o Sebastijanu Sladi*, u izdanju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.

vači tih djela i autori predgovora, kao ni stariji književni povjesničari koji su o njima pisali, nisu poznavali koncept kulturnoga pamćenja, intuitivno su, opisujući taj žanr, naznačili i ponešto od onoga što je potom dobilo razrađenu teorijsku podlogu u radovima Jana Assmanna, Aleide Assmann i drugih. No nas ovdje neće zanimati spomenuta latinska i talijanska djela, premda bi i ona bila vrijedna ponovnoga čitanja iz perspektive paradigme kulturnoga pamćenja, nego će predmetom rada biti jedan istovrstan, no u hrvatskoj književnoj historiografiji neuočen spis, kao i njegov udio u (p)održavanju predodžbi o veličini i slavi Dubrovnik, odnosno slovinskoga jezika.

Riječ je o djelcu naslovljenom *Imenik razlikijeh slovinskih glasovitijeh dubrovačkih pjesnika*,⁶ nastalom u vremenu između objavljivanja Sladine *kronike* i Appendinijevih *Bilježaka*, napisanom na hrvatskom jeziku. Autor mu je Marin Zlatarić,⁷ jedan od brojnih slabije poznatih dubrovačkih autora s kraja 18. stoljeća, kojega doduše spominju mnogi hrvatski književni povjesničari, no tek ovlaš.⁸ U nekim književnopovijesnim pregledima navodi se on zahvaljujući dopjevu Gundulićeva *Osmana*, objavljenom u *Vijencu* 1890, a spominje se i prepjev *Idila* Salomona Gessnera, koji je do danas ostao u rukopisu. Petar Kolendić prvi je pak 1905. upozorio na to da Zlatarićev opus, osim najčešće spominjanih prepjeva Gessnera i dopune *Osmana*, obuhvaća i brojne druge pjesme na hrvatskom, latinskom i talijanskom, kao i nešto proznih tekstova. Jedan je od njih spomenuti *Imenik*, sačuvan, kako se čini, u duljoj i kraćoj verziji. O kraćoj, rukopis koje je u privatnom vlasništvu, pisala je Zlata Bojović te je donijela i njegovu transkripciju.⁹ Autograf dulje inačice čuva se u Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (R 5192) i ovdje ču se oslanjati isključivo na nj.¹⁰

⁶ Transkripciju *Imenika* postavila sam na stranicu projekta HRZZ-a *Tekstualne mreže ranonovovjekovne Hrvatske*, u okviru kojega sam priredila Zlatarićeva hrvatska djela za tisak. V. na stranici <http://temrezah.ffzg.unizg.hr/>.

⁷ Marin Zlatarić (Dubrovnik, 1753 – Dubrovnik, 1826) pripadao je obitelji koja je tek nakon velikog potresa 1667. ušla među vlastelu. U rodnom gradu obavljao je različite državne službe. Dvput je biran na dužnost dubrovačkoga kneza (1805. i 1807.). Bio je posljednji izdanak svoje obitelji.

⁸ Za razliku od starije historiografije, u novije vrijeme Zlatarić je dobio nešto više prostora pa je o njegovim latinskim stihovima iscrpno pisala Irena Bratičević (2010 i 2012), a hrvatskim dijelom opusa sama sam se pobavila u studiji *Smiješno i ozbiljno: hrvatski opus Marina Zlatarića*, koja će izaći u časopisu *Croatia* 2017. U Beogradu je Slavko Petaković obranio doktorsku disertaciju o Zlatariću (2009), no uglavnom nije radio na temelju uvida u rukopise, nego, kako sam često napominje, prema ispisima Miroslava Pantića, premda je gotovo sve što je Zlatarić napisao do danas neobjavljeno.

⁹ Zlata Bojović svoj je članak napisala na temelju rukopisa koji je u vlasništvu obitelji Čorović, koji je, sudeći po fotografiji uz članak, autograf. No taj rukopis očito nije identičan onome iz NSK, jer je znatno kraći. Stoga će se ovdje govoriti isključivo o verziji iz zagrebačkog autografa.

¹⁰ U navedenu rukopisu, koji se može smatrati Zlatarićevim čistopisom, možda čak i predloškom za tiskanje (a tome bi u prilog mogla ići i činjenica da se na početku nalazi predgovor, što je karakteristično za djela koja se kane objaviti tiskom), uz *Imenik*, odnosno neposredno prije njega, dolazi mali katalog stihova koji se upotrebljavaju u dubrovačkom pjesništvu naslovljen *Nauk više razlikijeh načina pjesni slovinskih*.

Imenik razlikijeh slovinskih glasovitijeh dubrovačkih pjesnika obuhvaća 69 numeriranih natuknica, odnosno nešto manje pisaca, jer se dva, a možda i tri pjesnika navode u po dvije natuknice (Šiško Menčetić, Ivan Bunić Vučić i Franatica Sorokočević), a jedna natuknica nije numerirana (Nikola Dimitrović), pa je konačan broj autora 66.¹¹ Ta brojka i nije tako mala uzme li se u obzir da su u *Imenik* uvršteni samo oni pisci koji su pisali slovinskim jezikom i da su izostavljeni živi pisci.

Nazvavši svoj katalog *imenikom*, Zlatarić je posegnuo za, po svemu sudeći, relativno mladom riječi, koja je prvi put zabilježena u Belostenčevu rječniku *Gazophylacium*, koji je nastao u 17. stoljeću, a objavljen je 1740. godine. Tamo stoji: *catalogus – imenik* (1740: 246). Riječ se javlja i u rječniku *Dizionario italiano, latino, illirico* Ardelija Della Belle, tiskanom 1728, u kojemu uz imenicu *catalogo* slijedi: *brojnica, imenik* (1728: 192). Prema Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU-a (dio IV), čini se da na dubrovačkom području do Zlatarića uporaba te riječi nije bila česta pa se autoru može pripisati i određena doza inovativnosti.

Zlatarićeve natuknice uglavnom su vrlo kratke: kraće od većine Sladinih, a najčešće i od Đurđevićih; osim toga, za razliku od starijih spisa, *Imenik* ne sadrži nijedan pjesnički citat. U nizanju autora abecednim redom, i to prema imenu, a ne prezimenu autora, Zlatarić ne odstupa od starijih dubrovačkih biobibliografa. Natuknice se katkada sastoje od samo jedne, jednostavne rečenice (takva je npr. natuknica o Antunu Krivonosoviću, danas zaboravljenom i nevažnom pjesniku, no jednako je tako kratka i natuknica o Džori Držiću, kojega pak zajedno s Menčetićem autor naziva „meštrima“ i „poglavicama“ domaćega pjesništva, v. bilj. 11), najčešće od dva-tri retka, a one dulje relativno su rijetke. Nemaju zadanu strukturu pa se međusobno podosta razlikuju. One koje govore o starijim pjesnicima vrlo rijetko sadrže godine rođenja i smrti; češće donose neodređeniju napomenu tipa „slovijaše 1600. godine“. Neke pak u kojima se piše o pjesnicima „ovega vijeka“ završavaju riječima „umrije god.“ (npr. Luko Mihov Bunić i Lukrecija Bogašinović), a da pritom ne navode godinu, i to očito zato što ju autor nije znao, no razvidno je da je takve podatke, barem kod nekih pjesnika, kanio nadopisati. U svakom slučaju, datacija na kraju natuknice, premda često tek okvirna, jedan je od ustaljenijih elemenata u njihovoj strukturi. Ostali podaci najčešće se svode na navođenje djela, no ni u tome *Imenik* nije pouzdan i potpun. Tako se primjerice Bunićeva lirika

¹¹ Dvostruka natuknica o Menčetiću (br. 53 i 54) vjerojatno je rezultat previda, no ipak je neobično da se dvije natuknice o istome piscu međusobno razlikuju, i to čak s obzirom na broj „knjiga“ koje je pjesnik napisao. U prvoj stoji (transkripcija je moja): „Šiško Menze plem., među slovinskim pjevaocima prvi; vrsnik Đura Držića, koji obadva slovijahu početka god. 1500. Prvi bijaše ko Petrarca, drugi ko Boccaccio u slovinskim pjesnima. Umrije Šiško Menze god. 1501. od četrest i četiri godišta. Upisa šes knjiga aliti libara od razlikijeh ljuvezni“. Druga je nešto kraća: „Šiško Menze, nazvan Vlahović, plem., ki s Đurom Držićom bili su nazvani meštri i poglavice našijeh slovinskih pjesni. Upisa Šiško četiri libra oliti knjige erotika, i libro Jezusu Isukrstu na križ propetu.“ Drugačiji je slučaj s Bunićem, koji je naveden dvaput, pod brojevima 29 i 30, pri čemu Zlatarić očito misli da je riječ o dva različita pjesnika, premda uz oba pjesnika navodi isto djelo, spjev o Mandalijeni pokornici.

uopće ne spominje, nego se navodi samo tiskana *Mandalijena pokornica*, premda su u Zlatarićevo vrijeme Dubrovnikom cirkulirali prijepisi te lirike. Naslovi djela donose se prilično slobodno, što je i očekivano s obzirom na činjenicu da mnoga djela nisu bila tiskana, nego su kružila u prijepisima, pri čemu se lako događalo da se naslov izmijeni, izostavi ili izgubi (pa su se mnogi naslovi ustalili ili čak i oblikovali tek u novije, poslijepreporodno vrijeme, kada se tekstovi prvi put priređuju za tisak). Katkada se u natuknicama naslovi samo opisuju, što je pak neobično kad je riječ o tiskanim djelima, dakle onima kojima je naslov fiksiran. Tako se Gundulićeve *Suze sina razmetnoga*, koje su do Zlatarićeva vremena doživjele više izdanja, navode kao *Sina razmetnoga povijedanje*;¹² u natuknici o Juniju Palmotiću kaže se da pjesnik „složi u slovinske pjesni život Jezusa Isukrsta, pritišten u Rimu god. 1670“. U opisu djela (tamo gdje ga ima) također se znaju pojaviti neobični podaci, među kojima je možda najzanimljivija Zlatarićeva tvrdnja da Gundulićev *Osman* sadrži 24 pjevanja, neobična zbog toga što je upravo taj pjesnik dopunjavao Gundulićev ep. Za neke je pogreške materijalne naravi jasno odakle dolaze: primjerice, *Derviš* je pripisan Stjepu Gučetiću, što se navodi i u ostalih dubrovačkih biobibliografa (Crijevića, Slade, Appendinija). Zanimljivo je da je Marin Držić, oko čijeg je opusa, kako se čini, krajem 18. stoljeća bilo mnogo više nepoznanica (i manje građe) nego što je bilo s Gundulićevim djelima, u Zlatarića dobio veću *retkarinu* od mnogih drugih pisaca. Tako bi se ukratko moglo reći da su kriteriji prema kojima se građe natuknice u najmanju ruku nedosljedni.

Opsegom se, a i vrednovanjem, donekle izdvajaju natuknice o Dominku Zlatariću i Ignjatu Đurđeviću. Razlozi su za to jednostavni: obojica su, uz to što su bili važni pjesnici, bili i u rodu s Marinom Zlatarićem, što je ovaj i istaknuo, očito zbog toga što mu je to imponiralo, odnosno služilo i kao neka vrsta legitimacije. Stoga ne čudi emfatičan ton tih dviju natuknica. Međutim, iznenađuje da uz Đurđevića nisu navedeni nikakvi vremenski indikatori (datum rođenja i smrti, ili ređenja, godine tiskanja knjiga i sl.).

U potrazi za mogućim predloškom Zlatarićeva *Imenika* među starijim biobibliografskim priručnicima na prvi se pogled može učiniti da je on najbliži Sladinim *Fasti*, jer su natuknice relativno kratke, za razliku od znatno opširnijih Crijevićevih i od neujednačenih Đurđevićevih. Usporedno čitanje biobibliografskih leksikona upućuje na to da se Zlatarić u ponečemu oslonio na Đurđevićeve *Vitae*, što se može oprmirati natuknicom o Gunduliću. Navodim početak Đurđevićeve i početak Zlatarićeve natuknice:

Ioannes Gundula floruit initio saeculi sexti decimi, vir et eruditione et splendore poematum in caeteris poetarum facile princeps, Illyrice multa transtullit e Latinis e Italis. (...) Typis edidit „Ariadnem“; „Filii prodigi historiam“, qua nil pictius, et „Piaculares psalmos Davidis“...

¹² Vjerojatno prema natuknici I. Đurđevića u kojoj se kaže da je Gundulić napisao „Filii prodigi historiam“, što se može uočiti i u citatima iz Đurđevića i Zlatarića koje navodim niže u tekstu.

U Zlatarića početak natuknice glasi ovako:

Dživo Frana Gundula, plem. i jedan od najglasovitijeh spjevaoca dubrovačkihjeh – slovinskih, s česa bi s razlogom nazvan „poglavica slovinskih pjesnika”. Dosta iz latinskoga i italijanskoga jezika u slovinske pjesni obrati. Pritište god. 1632. *Arijadnu, Sina razmetnoga povijedanje*, od koje ne ima uistinu ljepše stvari, i *Pokorne Davidove pjesni*. (...)

U natuknici o Dominku Zlatariću autor se izrijeком pozvao na podatak iz Đurđevićeve biografije tiskane u posveti *Saltijera slovinskog* pa joj znamo barem jedan izvor. S druge strane, u nekim je natuknicama očito da se nije oslanjao na Đurđevićeve *Vitae et carmina*, nego na Sladu (primjerice, natuknica o Čubranoviću). S treće strane neke natuknice doimaju se neovisnima o starijim biobibliografijama. Stoga se može pretpostaviti da je Zlatarić imao bilješke iz Đurđevićeva spisa i iz Sladine knjige, da je Sladi najbliži po duljini i tipu natuknica, no i da nije bio posve nesamostalan.

Osim što datacija autoru i nije bila u prvome planu, slaba faktografska utemeljenost Zlatarićeva *Imenika* može se objasniti činjenicom da je on bio amater, pisac koji je ušao u biobibliografske vode bez dovoljno izvora i građe koji su nužni za takav posao, ali očito i bez namjere da se doista posveti istraživačkom radu. U predgovoru uostalom navodi da je pisao za vrijeme boravka „u pustoši od Mljera”, čime se opravdava za štuorost, propuste i pogreške. Stoga se može zaključiti da je, lišen pouzdanijih i izdašnijih izvora, radio oslanjajući se na vlastito pamćenje i bilješke. Za hrvatsku književnu historiografiju pitanja o genezi *Imenika*, o okolnostima njegova nastanka i o njegovim izvorima, ipak su od sporedne važnosti. Mnogo je zanimljivije pitanje što je Zlatarića poticalo na pisanje i koju je funkciju to djelce imalo. O tome je ostavio nekoliko riječi u predgovoru:

Žudio sam i hotio jošterica, za koris od onezijeh koji nastojati hotjeli bi na slovinske pjesni za umnožiti slavu našega jezika, i er ja ne bih podoban, neka bi oni slijedili stupaje njihovijeh mudrijeh starijeh pjesnika (od kojijeh, koji najglasovitiji bijahu i kē pjesni u naš slovinski jezik složiše, sve po redu ovdje češ razabratiti), i tako njihovo ime proglasiti i proslaviti hotijah (...).

Zlatarićev se iskaz nadovezuje na niz sličnih općih mjesta o proslavljanju i nasljedovanju slavnih pređa (od biobibliografa koji su mu prethodili u tome je najbliži S. Crijeviću). No pisati nakon doduše nesredena, ali ipak važnog Đurđevićeva djela, nakon opsežnoga Crijevića i tiskanoga Slade, za Zlatarića je, usprkos nepovoljnim okolnostima i skromnom kapacitetu, očito imalo smisla, a taj je smisao očito proizlazio iz promijenjena jezičnoga medija. On je naime odlučio „slijediti stupaje mudrijeh starijeh” odabirom vernakulara. Doda li se tome da se Zlatarić odmaknuo od svojih prethodnika i po tome što se ograničio na popis samo onih autora koji su pisali narodnim, *slovinskim*, jezikom, jasno je da se takav izbor može shvatiti kao promišljena gesta. Nadalje, nije nezanimljiva ni završna bilješka u *Imeniku*, u kojoj se, koliko god to bilo i opće mjesto, implicira vrednovanje pjesnika:

Jes i sada koji slatko u naš slovinski jezik pjevaju nu za nerazlikovati njihovu krepos, ufajući da će svakčas veće na slovinske pjesni stanovito nastojati, i razlike hitrijem i mudrijem načinom slovinske pjesni složiti, ne cijenim pristojno njih za sad imenovati.

Iz konstatacije o nedovoljnoj vremenskoj distanci i o tome da vrednovanje može proizaći tek iz odmaka predmnijeva se da je među starijim pjesnicima proces izlučivanja prema „njihovoj kreposti” već proveden, što onda implicira i nekakav kanon. A kanon, kao nika-da konačno učvršćen, ali svakako selektiran korpus, kako kaže Aleida Assmann, nije ništa drugo do mjesto kulturnoga pamćenja.¹³

Zlatarić *Imenik* nudi čitatelju kao prilog „proslavljanju” starih pjesnika, odnosno pređa, no u njegovu fokusu nisu sami pjesnici, kao ni njihova djela, niti je zadaća toga spisa da posluži, poput žanra *virii illustres*, kao zbirka životopisa vrijednih štovanja i nasljedovanja. Štoviše, *Imenik* ne referira na konkretne, pojedinačne pisce i djela, nego njegov smisao valja tražiti u promicanju ideja drevnosti, trajnosti, posebnosti i kontinuiteta (konkretne) zajednice, koje se utjelovljuju, kako to implicira Zlatarić, u *slovinskom* jeziku. Valja se ovdje za potkrepu te tvrdnje prisjetiti i njegova prepjeva pjesme *Bijeljaše se izdaleka* Ignjata Đurđevića (koji se nalazi u autografu zajedno s *Imenikom* i nekim drugim djelima), iz koje ga se prepjeva još jasnije vidi kakvo se značenje pridaje *slovinskom* jeziku, odnosno s koliko se žara promiče taj dubrovački ideologem. Premda i sam hrvatski predložak ima istu intenciju, Zlatarić je neke Đurđevićeve stihove pri prepjevavanju na latinski ispustio i to upravo zato da bi ideju o veličini i slavi *slovinskoga* jezika mogao hipertrofirati.¹⁴ Uostalom, to se prenaglašavanje, osim u nadmašivanju svoga „krvnog srodnika i duhovnog pretka” Đurđevića (Bratičević 2010: 217), može iščitati i u naslovu što ga je Zlatarić nadjenuo prepjevu te pjesme: *De vetustate et amplitudine linguae Illyricae*. Podudara se on s naslovom Sladina spisa *De Illyricae linguae vetustate et amplitudine dissertatio historico-chronologico-critica* (Venecija 1754), koji se pak nastavlja na Đurđevića, oslanjajući se na attribute *vetustas* i *amplitudo* kao ključne kategorije u dubrovačkoj obradi 18. stoljeća ponešto suženoga *slovinskoga*, odnosno *ilirskoga* ideologema.

Premda se biobibliografski pregledi obično motre kao nekoversni preteče književnohistoriografskoga rada, koji bi trebao predmnijevati izraženiju vremensku dimenziju, u njima se dominantnom nadaje prostorna komponenta, koja je izravno povezana s konstrukcijom identiteta. Prostor se u njima doduše ne tematizira izravno, ali njihova je prva zadaća proslaviti domovinu, odnosno obnavljati i podržavati mit o Dubrovniku, koji se u Gradu, premda na drugačije načine, brižno njegovao još od kasnoga srednjeg vijeka. Za razliku od

¹³ O kanonizacijskoj funkciji Đurđevićeva biobibliografskog leksikona, koja se doduše ostvaruje drugačijim postupkom (uvršćavanjem citata iz čak 135 pjesničkih tekstova), pisala je Gorana Stepanić (2010).

¹⁴ Podrobnije je o Zlatarićevu prijevodu Đurđevićeve pjesme *Bijeljaše se izdaleka* i o njegovu *slovinstvu* pisala Irena Bratičević (2010).

17. stoljeća, kada je u Dubrovniku bila istaknutija politička dimenzija toga mita (što se književnosti tiče, odnosi se to na različite tipove tekstova, od Gundulićeve *Dubravke* preko tragikomedija s „domaćom” gradom, kao i 24. pjevanja *Kristijade* Junija Palmotića do epa *Dubrovnik ponovljen* Jakete Palmotića Dionorića), u 18. st. nosivim elementom mita postaje *slovinski jezik*, kao izvor i jamac slave, drevnosti, trajnosti, rasprostranjenosti i kontinuiteta. Ideja o posebnosti *slovinskoga* izrazitije se artikulira od početka 18. stoljeća, od vremena Akademije degli Oziosi, čiji su članovi planirali izraditi rječnik *ilirčkoga* jezika, a jedan od njegovih važnijih promotora bio je upravo već spominjani Ignjat Đurđević. Premda je uloga njegova mlađega srodnika u tome minorna, Zlatarić je tu ideju, barem u jednemu aspektu, izveo radikalnije od ostalih zbog, kako je već rečeno, dva razloga: prvo, pisao je na hrvatskom; drugo, uvrstio je u svoj leksikon samo pjesnike koji su se okušali u sastavljanju stihova na hrvatskom.

Vremenska dimenzija u *Imenik* je upisana na posve apstraktnoj razini, koja ne pridonosi informativnosti kakva bi bila značajna književnoj historiografiji. U *Pridgovoru štucicu*, koji stoji na početku Zlatarićeve zbirke, implicira se naime da je odnos spram domaće riječi nekoć bio drugačiji:

Smutim se kad god promislim da u momu rođenomu mjestu, u komu nekada slavno glasoviti pjevaoci u naš jezik slovijaše, na dan današnji jako je malo onezija koji slovinske pjesni ljubiu i ko da se sramu od tač prostrana, glasovita jezika (...).

Jedna je to u nizu uobičajenih konstatacija o zanemarenosti „našega” jezika koje su u dubrovačkoj književnosti 18. stoljeća bile vrlo česte i koje su, uz pohvalu preda, obično uključivale i kritiku suvremenika, odnosno vlastita vremena. U toj tipičnoj dihotomiji u kojoj *nekada* stoji nasuprot *dan današnji* vlastito se, sadašnje vrijeme određuje kao deficitarno, što također čini dio *dubrovačkoga mita*. U tome se smislu Zlatarićev *Imenik* može motriti s pomoću Assmanovih tumačenja funkcija mita: s jedne strane kontrapreznetske, a s druge, do neke mjere, i fundirajuće. Kontrapreznetska funkcija „polazi od iskustva deficijencije sadašnjosti i u sjećanju priziva neku prošlost koja uglavnom poprma crte Herojskog doba” (Assmann 2005: 93), što se nadaje i iz ovdje citiranih Zlatarićevih konstatacija, kao i iz cjeline njegova *Imenika*. Fundirajuća funkcija pak „sadašnjost stavlja pod svjetlo pripovijesti koja joj daje privid smislenog, bogomželjenog, nužnog, nepromjenjivog” (ibid.).

Žanr biobibliografija neosporno je služio kao repozitorij kulturnoga pamćenja. Zlatarićev *Imenik*, kao jedna od derivacija toga žanra, nije zamišljen kao niz ili zbirka pojedinačnih dostignuća, nego kao cjelina, kao svojevrsni panteon koji služi i kao spremište i kao sredstvo mobilizacije kulturnoga pamćenja. Premda on iz perspektive cjelokupne hrvatske dopreporodne, pa i samo dubrovačke književnosti, predstavlja tek marginalnu epizodu, odabirom domaćega idioma ipak je bio nov. No u burnome, politički i svjetonazorski

turbulentnome vremenu u kojemu je nastao, skroman po dosezima, on je mogao samo blijeđo podupirati već ostarjeli, pomalo i preživjeli koncept dubrovačkoga mita kojim se nastojala održati predodžba o veličini i važnosti Dubrovnika.

LITERATURA

- Appendini, Franjo Marija (1802–1803) *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei I-II*, Dubrovnik.
- Appendini, Franjo Marija (2016) *Povijesno-kritičke bilješke o starinama, povijesti i književnosti Dubrovnika*, prir. i prev. Ante Šoljić, Matica hrvatska, Dubrovnik.
- Assmann, Jan (2005) *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, prev. V. Preljević, Vrijeme, Zenica.
- Belostenec, Ivan (1740) *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*, Zagreb.
- Bojović, Zlata (2009) „Jedan rukopis Marina Zlatarića s kraja XVIII veka”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 75, str. 111–130.
- Bogišić, Rafo (1991) „Serafin Crijević – pionir hrvatske književne historiografije”, u: *Tisuću života jedan put. Književne studije i eseji*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, str. 165–175.
- Bratičević, Irena (2010) „Ovidije pretvoren: četiri prijevoda Đurđevićeve pjesme *Bijeljaše se izdaleka*”, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, 37, str. 189–266.
- Bratičević, Irena (2012) „Epigrama Marina Zlatarića”, u: *Perivoj od slave: Zbornik Dunje Fališevac* [ur. Bogdan, Tomislav et al.], FF press, Zagreb, str. 43–52.
- Della Bella, Ardelio (1728) *Dizionario italiano, latino, ilirico*, Venecija.
- Doni, Anton Francesco (1550) *La libreria del Doni fiorentino*, Venecija, https://books.google.hr/books?id=WAculVZ5YDIC&pg=PT21&dq=Francesco+Doni+La+libreria+del+Doni+Fiorentino&hl=hr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Francesco%20Doni%20La%20libreria%20del%20Doni%20fiorentino&f=false, pristupljeno 9. 10. 2017.
- Đurđević, Ignjat (1935) „Pismo Radu Miličiću. Vitae illustrium Rhacusinorum. Posveta *Saltijera slovinskoga*”, u: *Biografska dela Ignjata Đurđevića*, prir. P. Kolendić, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, Beograd, str. 3–137.
- Kolendić, Petar (1935) „Komentari uz Đurđevićeva biografska dela”, u: *Biografska dela Ignjata Đurđevića, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, Beograd, str. 139–347.
- Krasić, Stjepan (1975) „Uvod”, u: Serafin Marija Crijević – Seraphinus Maria Cerva, *Dubrovačka biblioteka – Bibliotheca Ragusina*, 1. svezak, prir. S. Krasić, JAZU, Zagreb, str. VII–LVIII.
- Lauer, Reinhard (2002) „Ilirski ideologem”, u: *Studije i rasprave*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 9–32.
- Nora, Pierre (2006) „Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta”, u: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, str. 21–43.
- Pantić, Miroslav (1957) *Sebastijan Slade Dolci, dubrovački biograf XVIII veka*, SAN, Beograd.
- Petaković, Slavko (2009) „Marin Zlatarić – dubrovački pesnik XVIII veka”, doktorska disertacija (rukopis), Filološki fakultet, Beograd.

- Popović, Pavle (1935) „O radu na dubrovačkoj biografiji“, u: *Biografska dela Ignjata Đurđevića, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, Beograd, VII–XLVII.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1892–1897. Dio IV: ISPREKRIŽATI – KIPAC, obrađuje Pero Budmani, JAZU, Zagreb.
- Slade Dolci, Sebastijan (2001) *Fasti litterario-Ragusini / Dubrovačka književna kronika* (prijevod i bilješke P. Knezović), Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Stepanić, Gorana (2010) „Tretman lirske pjesme: metodološka hibridnost i pjesnički kanon u Đurđevićevim *Vitae illustrium Rhacusinorum*“, *Colloquia Manuliana* XIX, str. 95–122.
- Nenad Vekarić (2011) *Vlastela grada Dubrovnika. Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*, sv. 6, HAZU, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik.

SUMMARY

Lahorka Plejić Poje

“MEŠTRI I POGLAVICE SLOVINSKIJEH PJESNI” IN THE IMENIK BY MARIN ZLATARIĆ

Biobibliographic works written in Latin by I. Đurđević, S. M. Crijević and S. Slade, as well as Italian biobibliography of F. M. Appendini, all stemmed from the last century of existence of Ragusan Republic. They represent specific genre which embodies commemorative consciousness. One of the less known example of this genre is *Imenik razlikijeh slovinskih glasovitijeh dubrovačkijeh pjesnika* written in Croatian by Ragusan poet Marin Zlatarić in 1793. After a short description of the manuscript of *Imenik*, a paper is focused upon the process of creating a cultural memory repository.

Key words: *Marin Zlatarić, biobibliography, cultural memory, Ragusan literature*

Petra Radošević

CVIJETA ZUZORIĆ U KULTURNOM PAMĆENJU

Cvijeta Zuzorić postala je dio hrvatskog kulturnog pamćenja onda kada je u svijesti naroda doživljena kao dio prošlosti, dio identiteta važnog za očuvanje hrvatske kulturne i književne baštine. Bio je potreban određeni period te su morali ostati sačuvani dokazi o njezinu postojanju. Intertekstualnost, citatnost i autoreferencijalnost, kao i politika prezentiranja, pogoduju prenošenju obrazaca priče o Cvijeti Zuzorić, ali i stvaranju novih. Fenomen kulturnog pamćenja promatrat će se na proznim i dramskim tekstovima koji tematiziraju lik i djelo Cvijete Zuzorić. Rad je obranjen sažimanjem i preoblikom diplomskog rada Cvijeta Zuzorić u kulturnom pamćenju koji je nastao 2012. godine pod mentorstvom dr. sc. Dunje Fališevac na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

mag. philol. croat. / mag. museol. Petra Radošević

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK: 821.163.42.09Zuzorić, C.

Ključne riječi: *Cvijeta Zuzorić, kulturno pamćenje, intertekstualnost, citatnost, autoreferencijalnost*

Cvijeta Zuzorić rođena je 1552. godine, a djetinjstvo i mladost provela je u Anconi. Ancona je bila mediteranska luka s razvijenim putničkim i trgovačkim prometom, a sredina nije odisala konzervativizmom i strogim pravilima upućenim ženama pa je i Cvijeta odudarala od svojih dubrovačkih vršnjakinja. Smatra se da je poznavala talijanski i latinski jezik, umjetnost, književnost i filozofiju. U Anconi se 1570. godine udala za Bartolomea Pescionija te su se iste godine preselili u Dubrovnik gdje je Bartolomeo dobio posao firentinskog konzula. U proljeće 1583. godine, najvjerojatnije zbog bankrota, sele natrag u Anconu. Bartolomeo umire 1593. godine, dok Cvijeta nastavlja živjeti u Anconi kao mlada udovica bez djece. Umire 1648. godine u 96. godini života.¹

¹ Biografske informacije o Cvijeti Zuzorić preuzete su iz *Pjesnikinja starog Dubrovnika* Zdenke Marković, str. 57–111.

Fenomen kulturnog pamćenja postaje predmetom znanstvenog istraživanja tek početkom 20. stoljeća. Sintagmu *kolektivno pamćenje* prvi je upotrijebio austrijski književnik Hugo von Hofmannsthal 1902. godine, dok je dvadesetak godina kasnije francuski filozof i sociolog Maurice Halbwachs ustanovio kako je pamćenje društveni, a ne samo individualni fenomen.² Da bismo mogli uspostaviti odnos prema prošlosti, ona kao takva mora postati dio naše svijesti: ne smije u potpunosti nestati te dokazi o njoj moraju posjedovati *različitost* u odnosu prema *danas*.³ Razlikujemo individualno i kolektivno pamćenje i sjećanje. Individualno je pamćenje psihološki proces usvajanja i zadržavanja usvojenih sadržaja, dok individualno sjećanje obnavlja predodžbe o prošlosti.⁴ Kolektivno pamćenje oblikuje, strukturira i reorganizira sjećanja, dok su pak kolektivna sjećanja skupovi uspomena koje dijeli određena zajednica.⁵ Stoga, postupak kolektivnog sjećanja podređen je kolektivnom pamćenju jer ga upravo ono strukturira i čini pristupačnim. Kako kulturu određuju članovi određene kulturne zajednice koji imaju zajednička kolektivna sjećanja i koji kolektivnim pamćenjem čuvaju vlastiti kulturni identitet, kolektivno i kulturno sjećanje, kao i kolektivno i kulturno pamćenje, smatramo bliskoznačnicama.

Osim primarne podjele na individualno i kolektivno pamćenje, postoje još i mnoge druge. Svaki teoretičar koji se bavi proučavanjem fenomena kulturnog pamćenja sugerira novu podjelu. Njemački egiptolog Jan Assmann tako razlikuje komunikacijsko i kulturalno pamćenje.⁶ U skladu s njegovim definiranjem navedenih oblika pamćenja, komunikacijsko pamćenje je ono koje su o Cvijeti Zuzorić imali njezini suvremenici koji su ga usmeno prenosili na svoje potomke, i tako nekoliko generacija, dok prenošenje nije u potpunosti iščezlo, a javila se želja za arhiviranjem. Tada je prestalo postojati komunikacijsko pamćenje. Takvo pamćenje seže najviše 80 godina unatrag. Drugi oblik pamćenja koji Assman ističe je kulturalno pamćenje, odnosno kako danas pamtimo Cvijetu Zuzorić. Ono se temelji na čvrstim objektivizacijama jezične i nejezične vrste, obuhvaća cjelokupnu javnu memoriju nekog društva te je usko vezano uz mit. Krajolik sjećanja, u ovom slučaju to je ljetnikovac Nikole Gučetića u Trstenom koji je sačuvan i dostupan za javnost, jedan je od oblika nejezične vrste na kojem se temelji kulturalno pamćenje. Oblici su jezične vrste su zapisi o Cvijetinu životu i djelu, pjesme koje su joj posvećene, drame, studije, članci i ostali pisani dokumenti. Pojmom *plutajuća praznina* Assmann naziva prazninu između komunikacijskog i kulturalnog pamćenja, odnosno između vremena nastanka i najmlađe prošlosti.⁷ Cvijeta Zuzorić bila je dio ta-

² Usp. Brkljačić, Prlenda 2006: 9.

³ Usp. Assman 2006: 49.

⁴ Usp. Brkljačić, Prlenda 2006: 17.

⁵ Usp. isto.

⁶ Usp. Assmann 2006: 62–63.

⁷ Usp. isto: 62.

kve plutajuće praznine, početkom i sredinom 20. stoljeća, kada se o njoj vrlo malo govorilo i pisalo.

Ako lik Cvijete Zuzorić promatramo kao mjesto pamćenja unutar hrvatske kulturne i književne baštine, možemo na nj primijeniti tri aspekta kulturnog pamćenja Pierrea Nore: materijalni, funkcionalni i simbolički.⁸ Materijalni aspekt tada odgovara činjenici da je riječ o osobi koja je uistinu postojala, o čemu nam svjedoče njezina dva portreta, kao i Gučetićeve *Dijaloz*⁹, predgovor Mare Gundulić, pjesme koje su joj posvećivali i arhivski spisi. Funkcionalni aspekt odnosi se na povijesne preglede u kojima se spominje Cvijeta Zuzorić, a koji su svoje sadržaje mijenjali ovisno o vremenu nastanka, kao i društvenim, kulturnim i teorijskim pristupima. Zadnji, ali ne i manje važan, jest simbolički aspekt. Njemu pripadaju zgrade iz Cvijetina života koje se danas najviše pamte (prijateljstvo s T. Tassom, neizmjerne ljepota kojom je nadahnjivala i sl.)

Proučivši zapise povjesničara¹⁰ koji su pisali o Cvijeti Zuzorić od 17. do 21. stoljeća zaključujemo sljedeće: poznati renesansni pjesnici prijateljevali su s njom i posvećivali joj pjesme, a nestankom komunikacijskog pamćenja ona u onom kulturalnom, sve do 20. stoljeća, i dalje živi kao lijepa, obrazovana i talentirana hrvatska pjesnikinja. Razvojem kritičkog stava u književnoj historiografiji, mijenja se i stav prema Cvijeti Zuzorić, a u 20. i 21. stoljeću u povijesnim tekstovima dobiva sve manje redaka. Postupnim zanemarivanjem lika Cvijete Zuzorić, zbog nedostatka biografskih podataka i oduzimanja povijesne važnosti, ona pada u svojevrstni kulturni zaborav od kojega je spašavaju suvremeni hrvatski književnici koji u priči o Cvijeti Zuzorić pronalaze inspiraciju za svoja djela. Kada je postmoderna počela koketirati s tradicijom i pisci su počeli sve češće koketirati s Cvijetom Zuzorić. Tome u prilog ide i slikovnica *Cvijeta Zuzorić*¹¹ Slavice Stojan koja će zasigurno pomoći u očuvanju njezina lika i djela u kulturnom pamćenju, počevši od najmlađih generacija.

Poststrukturalisti tvrde kako tekst ne možemo shvatiti kao zatvoreno i samosvojno tkivo, već upozoravaju kako je svaki tekst novo tkivo prošlih citata, dijelova kodova, formula i društvenih upotreba riječi.¹² Korpus tekstova za analizu promatran je kao dio hrvatske

⁸ Nora na primjeru *naraštaja* objašnjava: materijalni aspekt odnosi na njegov demografski sadržaj, funkcionalni na uspomene i njihov prijenos, a simbolički na određeni događaj koji je preživio manji broj ljudi, a koji je ostavio trag na većini (Nora 2006: 36–37).

⁹ Nikola Gučetić napisao je *Dijalog o ljubavi* i *Dijalog o ljepoti* (1581) u kojima veliča ideal ljepote te žensko biće smatra savršenijim od muškog. Predgovor djelu *Razgovori o Aristotelovoj Meteori* piše njegova žena Mara Gundulić, u njemu brani Cvijetu od ljubomornih Dubrovčana.

¹⁰ Sato Crijević, E.M. Appendini i Sabo Slade, Mihovil Kombol, Marin Franičević, Rafo Bogišić i Franjo Švelec, Slobodan P. Novak.

¹¹ Stojan, Slavica. *Cvijeta Zuzorić*. Osllikao Ivan Vitez. Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik: Dubrovnik 2011.

¹² Usp. Beker 1988: 9.

književne baštine koja vrvi prošlim citatima, kodovima, formulama i učestalim izrazima koji ponovno oživljuju iz djela u djelo. Tijekom analize vodili smo se trima postmodernističkim postupcima: intertekstualnošću, citatnošću i autoreferencijalnošću. Povratak intertekstualnosti u okrilje teorije povijesnih utjecaja ponudio je Harold Bloom koji je sinkronijski model tekst-diskurz-kultura zamijenio dijakronijskim modelom autor-djelo-tradicija.¹³ Ovakav model intertekstualnosti možemo povezati s fenomenom kulturnog pamćenja, dok teorija intertekstualnosti, koja s vremenom prelazi okvire početne definicije te se razvija sve do parodičnog oponašanja tuđeg teksta¹⁴, postaje jedan od važnih postmodernističkih postupaka. U teoriji književnosti citatnost je shvaćena kao podvrsta intertekstualnosti, no ona ne mora nužno biti eksplicitna, već se njome eksplicitnije nego intertekstualnošću mogu prenositi dijelovi književnih, ali i znanstvenih tekstova, kao i različitih kultura i svjetonazora. Dubravka Oraić-Tolić definira dva univerzalna tipa citatnosti. To su *ilustrativni* i *iluminativni* tip citatnosti.¹⁵ Ilustrativni tip citatnosti citira tuđi tekst tako da imitira njegov smisao zbog čega citati u tekstu postaju važniji od vlastitih dijelova, autor se orijentira na čitatelja, a tekst obavlja reprezentaciju tuđeg podteksta. U iluminativnom tipu citatnosti vodi se ravnopravan intertekstualni dijalog između podteksta i teksta, fokus je na autorovu iskustvu, citatni tekst kreira nov početak, a tekst sam sebe prezentira.

Autoreferencijalnost je književni postupak kojim se upućuje na samoga sebe što podrazumijeva razvijenu svijest o vlastitu tekstu. Okretanjem tradiciji i kulturi krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 20. stoljeća avangardna načela antitekstualnosti i transtekstualnosti zamijenila su načela intertekstualnosti i autoreferencijalnosti.¹⁶

Intertekstualne igre proučili smo u dramskim tekstovima *Kako vam drago* Milana Šenoa, *Cvijeta Zuzori* Ernesta Katića i *Cvijeta Zuzorić quasi una fantasia* Matka Sršena, odnos mita i autoreferencijalnosti analiziran je u feljtonu *Kako sam otkrio pjesme Cvijete Zuzorić* Antuna Šoljana i *Rukoljubu* Pavla Pavličića, dok roman *Skroviti vrt* Luke Paljetka obiluje svim navedenim postmodernističkim postupcima te će tako biti i predstavljen. Kao početnu točku za proučavanje intertekstualnosti uzimamo Šenoinu komediju u tri čina *Kako vam drago*. Komedija već svojim naslovom asocira na djelo renesansnog velikana W. Shakespearea. Radnja se odvija 1571. godine, a likove čine poznate hrvatske renesansne ličnosti. Slijedeći Shakespeareovu komediju, Rosalindin intelektualni duh preuzima mlada Cvijeta Zuzorić, lik Celine odgovara njezinoj prijateljici Mari, dok lik Jegulje, odnosno don Marina Držića odgovara dvama likovima, Jacquesu i Olivariusu, a Bartol Pešione zbog svoje zaljubljeničke nespretnosti podsjeća na Orlanda.¹⁷ Cvijetu Zuzorić Šenoa opisuje kao

¹³ Usp. Biri 2000: 225.

¹⁴ Usp. isto: 226.

¹⁵ Usp. Oraić-Tolić 1988: 138.

¹⁶ Usp. isto 1993: 141.

¹⁷ Usp. Bogner-Šaban 2001: 253–255.

mladu i nevinu djevojku koja se kreće u intelektualnim kulturnim krugovima i koju muškarci obožavaju. Komedija *Kako vam drago* postaje obrazac na temelju kojega Šenoa stvara atmosferu u svojoj drami i gradi odnose među likovima, riječ je tzv. primarnom tekstu do kojeg je autor došao postupkom analogije, izvlačeći iz kulturnog pamćenja povijesne ličnosti i davajući im nove uloge u vlastitu tekstu. Šenoa se oslanja i na Držićeva djela, primjerice *Dunda Muroja* (motiv traganja ostavljene žene za mužem ili preoblačenje žene u muškarca). Kada Don Marin govori o samom sebi, aludira na sadržaje još dviju svojih komedija, *Skupa* i *Novele od Stanca*, ali i na odnos društvene zajednice prema njemu samom, kao pjesniku kojemu se smije i staro i mlado. Taj renesansni kontekst Šenoa upriličuje dijalogima među likovima, ljubavnim nedaćama, nesporazumima, dvobojem te stihovima kojima muškarci žele pridobiti Cvijetinu naklonost, a koji su pisani po uzoru na trubadurske kanconijere. Zanimljiva je i autorova doza ironičnosti kada piše o prisvajanju i iskrivljavanju tuđih stihova. Fiktivni lik Fijuga u komediji ističe kako je Držić mnoge stihove posudio od Vetranovića, a Don Marin u razgovoru s Marom objašnjava kako je u našoj kulturi običaj iskrivljavati tuđe stihove i nazivati ih svojim. Ako tu problematiku, u širem smislu, promatramo unutar teorije citatnosti koja u 19. stoljeću još nije ni postojala, možemo reći kako se citatnost, iako bez teorije, nalazila u kolektivnom pamćenju i ljudskoj svijesti puno prije nego što je znanstveno definirana.

Ernest Katić napisao je *Cvijetu Zuzori*, dramu u tri čina iz zlatnog doba dubrovačke prošlosti, 16. stoljeća. U uvodu Katić ispisuje povijesni okvir i upozorava čitatelja da se misaono mora vratiti nekoliko stotina godina unatrag. Prepričava sva tri čina zbog čega prije čitanja dobivamo potpunu sliku o likovima, radnji i ugođaju. Katić, pomalo patetično, ističe svoju ljubav prema obitelji, Dubrovniku, domovini i hrvatskom narodu. Isto tako, upozorava na važnost tradicije i njezino očuvanje, što je prvenstveno potrebno osvijestiti kod mladih ljudi. Time definira vlastitu politiku kulturnog pamćenja. Unoseći fiktivne elemente koji, zaokruženi povijesnim činjenicama, djeluju vrlo vjerodostojno, Katić pokušava sačuvati i prenijeti dalje komadić dubrovačke povijesti. Drama je za to najbolji žanr jer će brojnim izvedbama i nakon mnogo godina ostati živa, jedino što Katićeva drama još uvijek nije doživjela svjetlo dana na kazališnim daskama. Cvijeta je, kao i kod drugih autora, prvenstveno prekrasna žena, *cvijet s istoka*, *cvijet Firence*, *grijezdo kojemu lete svi pjesnici*, *pripadnica kulta ljepote*. Zanimljiv je odnos između Cvijete Zuzorić, Mare Gundulić i Nikole Gučetića. Milan Šenoa u dramu *Kako vam drago* ne uvodi likove Mare i Nikole, dok isti imaju mjesto u Katićevoj *Cvijeti Zuzori*, Paljetkovu *Skrovitom vrtu* i Sršenovoj *Cvijeti Zuzorić*. Šenoa je svoju dramu napisao u 19. stoljeću kada se još nije znalo za prvotnu verziju Marina predgovora *Razgovorima o Aristotelovoj Meteori* u kojima brani Cvijetu. Cvijetu se unutar kulturnog, ali i književnog pamćenja, tada povezivalo s renesansnim pjesnicima koji su joj posvećivali pjesme. Sredinom 20. stoljeća Katić dramu bazira na nesretnoj ljubavi između Nikole Gučetića i Cvijete Zuzorić, da bi u 21. stoljeću Paljetak i Sršen, po uzoru na drukčiju kulturu življenja, razvili kompleksniji odnos među navedenim likovima (ljubavni trokuti, biseksualni ili lezbijski odnosi). Jedno je sigurno, sekundarni odnos pre-

ma mitu o Cvijeti Zuzorić mijenja se s relacijskim okvirom u sklopu kojega se nalazimo, dok primarno ona u 21., kao i u 16. stoljeću, ostaje prekrasna žena koja je inspirirala mnoge.

Sljedeća je drama *Cvijeta Zuzorić quasi una fantasia* Matka Sršena. Već samim podnaslovom Sršen upozorava na prirodu dramskog teksta, a dramski ugođaj koji je prožet tajnovitošću te izmjenjivanjem jave i sna, pridonosi upravo tomu. Ova poetska drama ima četiri prizora, prolog i epilog. Za razliku od Šenoa, Sršen radnju smješta u zatvoren prostor, glazbenu dvoranu Gučetićeva ljetnikovca u Trstenom, jedino se Marin san odvija u Veneciji pod krinkama. Odnoseći se prema Cvijeti kao književnici čija je djela spalila tajna dubrovačka policija, Sršen pokušava rekonstruirati njezinu dramu o Orfeju i Euridici. Replike između Cvijete i Mare vrlo su intimne, nabijene emocijama, nemirom i strepnjama. Kroz Orfeja i Euridiku reflektiraju se životi Cvijete i Mare te cjelokupna dubrovačka pozadina koja ih je okruživala. Sršen u potpunosti negira kulturno pamćenje o Cvijeti Zuzorić, no ne smijemo zaboraviti kako on sam upozorava na fantastičnost svojega djela. U drami Cvijeta i Mara imaju ljubavnu aferu, klevete su nastale upravo zbog njihova odnosa, a zbog kleveta Cvijeta i Bartolomeo napuštaju Dubrovnik. Sršen polemizira s platonističkim viđenjem Boga i života nakon smrti, intertekstualno se poigrava podacima o Cvijetinu životu koji su nam poznati. Tako u Marinu *Predgovoru* pronalazi inspiraciju za njihov ljubavni odnos, spominje pjesnike koji su o njoj pisali, ali i pali njihova djela, osim Tassovih jer, nekako, sjećanje na Cvijetu Zuzorić mora ostati sačuvano. Sve navedeno vodi prema mnijenju kako se Sršen poigrava cjelokupnom teorijom kulturnog pamćenja.

Feljton Antuna Šoljana *Kako sam otkrio pjesme Cvijete Zuzorić* primjer je očuvanja sadržaja mita o Cvijeti kao pjesnikinji, čije pjesme u pjesmama najboljih hrvatskih književnika žive već stoljećima. No ipak, on ne progovara isključivo o Cvijeti Zuzorić, već o obrascima intertekstualnosti i citatnosti, odnosno prijenosu i utjecajima starijih pjesnika na one mlađe. Odlaskom u Dubrovnik u Šoljanu jača osjećaj ambivalentnosti između njegova i prošlog vremena, između spokoja i nemira. Šoljanovi arhaizmi su esencijalistički, on se vraća korijenima sadašnjosti na kojima treba temeljiti budućnost, odnosno na kojima se ona već temelji.

„Jer, upitajmo se, kako je to Cvijeta pjevala? Ako je gospa bila toliko pametna i ljupka i slavna, njeni su stihovi morali biti blistavi od ljepote i zreli od ljubavi. Ako su je toliko citirali i oponašali, morala je biti majstor svog zanata i vladati savršeno ovim jezikom hrvatskim, kojeg je svojim umijećem krotila onako, kako je ljepotom krotila sugrađane. Morali su to biti stihovi puni istine i čuvstva, puni pameti i srca, jer odjeke te njene čarolije slušamo u Dinka i Dominika, u Bunića i Mažuranića, u Kranjčevića i Ujevića, u Slamniga i Mihalića.” (Šoljan 1970: 332)

Frye razlikuje dva vida mita, njegovu strukturu u obliku priče koja ga vezuje za književnost i njegovu društvenu funkciju, odnosno znanje i program djelovanja važne jednom

konkretnom društvu.¹⁸ Šoljan je odlično strukturirao svoju priču u kojoj je upravo on glavni akter. Djelo je autoreferencijalno vrlo osviješteno, jer je riječ o žanru koji to dozvoljava. Govori o sebi kao zaljubljenom čitatelju, samoukom diletantu naspram ostalih književnika i teoretičara, kopača i prašinara, komunicira s čitateljem, iznosi vlastita stajališta o povijesti književnosti, svojim književnim navikama, književnosti općenito, kao i o mnogome drugomu. Odnosno, mit je postao dio složene autoreferencijalne strukture, u kojoj autor svjestan svoje uloge, povijest osjeća i predstavlja kroz sadašnjost, a poimanje Cvijete Zuzorić u kulturnom pamćenju teži *novim mitskim značenjima*¹⁹. Time smo dobili i društvenu funkciju mita koja čini dio mozaika važnog za očuvanje identiteta hrvatskog društva. Proučavajući život i djelo Cvijete Zuzorić, tražeći njezine pjesme, maštajući o njezinim ljubavnim sastancima i trenucima u kojima je inspirirala mnoge pjesnike, u kulturnom pamćenju čuva se sjećanje na Cvijetu Zuzorić, renesansni suživot njezinih sugrađana, istomišljenika, obožavatelja, ali i, za ono vrijeme, nosioca drukčije životne politike.

Tekst sličnog karaktera jest *Rukoljub* Pavla Pavličića. Riječ je o imaginarnim pismima slavnim ženama kroz koja Pavličić progovara o određenim kulturnim, političkim i društvenim temama. Pisma nemaju stvarne recipijente pa sva pitanja koja postavlja Cvijeti zapravo postavlja samom sebi, odnosno vodi dijalog s književnom i kulturnom prošlošću, sadašnjošću i budućnošću. Autor pismo upućeno Cvijeti Zuzorić započinje s: „Poštovana i draga gospo Zuzorićeva!”, pitajući sam sebe, ali i nju, je li ju ispravno oslovio ili je ona ipak više Talijanka nego *našijanka*. Slijedi objašnjenje zašto se obraća baš njoj, a zatim počinje pisati o vječnoj dilemi između tradicionalnog i eksperimentalnog pisanja s kojom se u hrvatskoj književnosti pisci muče još od Držića i Gundulića. Unutar naoko bezazlenog pisma, ženi koja je živjela prije pet stotina godina, Pavličić je načinio manifest za bolju književnost. Obraća se svim književnicima, upozorava na kolektivne greške i nudi novu poetiku. Poigrat ćemo se Lewisovim terminom *istina u fikciji*²⁰ kojim se koristi kada piše o prijenosu istine (u fikciji) iz originalnih priča o Holmesu Conana Doylea u priče o Holmesu drugih autora. Ako Pavličićev tekst promatramo kao prijenos istine u fikciji, a Šoljanov kao prijenos fikcije u istini, dobit ćemo dva različita načina na koja se mogu stvarati mitovi. O čemu je zapravo riječ? Šoljanova priča fokusirana je na stvarnom liku, dok je ostalo, za sada, fikcija. U drugom slučaju, okosnica priče je fiktivna, pismo upućeno imaginarnom recipijentu, a ono unutar nje jest istina, ili bar Pavličićevo viđenje istine. Oba, eksplicitno ili implicitno, počivaju na priči o Cvijeti Zuzorić koja je prihvaćena u kolektivnom pamćenju društva, no autoreferencijalnost i metatekstualnost vode ih različitim putevima.

U romanu *Skroviti vt* Luko Paljetak svoju postmodernističku igru započinje već samom formom – imaginarnim dnevnikom u kojemu Cvijeta Zuzorić vodi bilješke od 15 go-

¹⁸ Usp. Frye 1985: 76–78.

¹⁹ Fališevac 1992: 54.

²⁰ Usp. Lewis 1987: 150.

dine života pa sve do smrti. Paljetak je prvo objavljivao ulomke iz Cvijetina dnevnika u književnoj periodici. Ulomci iz dnevnika tada su bili potpisani njezinim imenom, a on se predstavljao kao onaj koji ga je pronašao i tiskao.²¹ U *Skrovitom vrtu* autor nastavlja započetu igru, on je i dalje samo priređivač koji je dnevnik preveo s talijanskoga na hrvatski jezik. Sam priređivač u tekst je intervenirao onda kada mu se učinilo da je Cvijetin rukopis nečitak, kada je uočio da je istrkala pokoju stranicu, nešto precrtala i sl. Na samom početku romana priređivač obavještava čitatelje o tome gdje je rukopis pronašao, u kakvom stanju i kojim je jezikom pisan te u posebnoj napomeni navodi kako se trebaju čitati slova pisana starom grafijom. Važne informacije koje su trebale ostati tajne u dnevniku su pisane zrcalnom tehnikom ili u šiframa. Paljetak se svojom inačicom ženskog pisma pokušao vratiti pet stoljeća unatrag, u društvo učenih i samosvjesnih povijesnih i inih izmišljenih ličnosti. Ispreplećući fikciju i faksiju, a progovarajući kroz pero Cvijete Zuzorić, autor obuhvaća spektar od najintimnijih događaja iz njezina života pa sve do događaja utvrđenih povijesnim činjenica. Odnos autor-priređivač-lik vrlo je kompleksan jer dolazi do njihova isprepletanja. Autor je stvaran, a priređivač i lik pripovjedne su instance. S obzirom na to da je riječ o dnevniku, mada imaginarnom, možemo govoriti o obliku imaginarne autobiografije. Autotekst, autometatekst i tekst miješaju se unutar imaginarnog dnevnika. Autotekst čine ulomci iz dnevnika objavljivani u književnoj periodici, tekst je sam imaginarni dnevnik, a autometatekstem autor eksplicitno iznosi vlastita stajališta o renesansnoj kulturi. Roman počinje Cvijetinim obraćanjem praznom papiru dnevnika koji naziva Bianca. Ulazeći u renesansni društveni i kulturni kontekst Italije i Dubrovnika, Paljetak, koristeći mnoge jezike (latinski, španjolski, talijanski, grčki, francuski, dubrovački i turski) postiže i leksičku intertekstualnost, poigrava se leksemima, sintagmama i cjelovitim mislima preuzetima iz pjesama posvećenih Cvijeti ili napisanih njoj u čast. Odličnim poznavanjem kulturnih, etnografskih, gospodarskih i političkih prilika dnevnik još više dobiva na vjerodostojnosti. Paljetak tako navodi i opisuje brojne životne navike: kartanje, lov, ples, zanimanje za egzotično bilje, razne dubrovačke recepte, druženja u ljetnikovcu, karneval u Veneciji, dvorske zabave i sl. Spominje i citira brojne književnike, filozofe i ostale povijesne ličnosti, Petrarca, Dantea, Castigliona, Coluccia, Boccaccia, Tassa, Machiavelija, Platona, Aristotela, Seneku, Sv. Augusta, Sv. Mateja, Zlatarića, Ranjinu, Nalješkovića, dum Marina Držića, sestre Bunić i druge. Osim njih, Paljetak u svoje djelo uvodi i jednog od najvećih pisaca svjetske književnosti, Miguela de Cervantesa koji putuje galijom i prijateljuje s Dubrovčaninom Matom, nazivajući ga Pančo. Ovakvim poigravanjem s književnom ikononom smanjuje mu veličinu, izjednačuje ga s vojnicima i moreplovcima i briše granice elitizma. U djelu ukazuje i na emblematska mjesta dubrovačke književne tradicije, npr. Cvijetin san u kojem sanja Satira koji joj je poznat iz knjiga ili jeđupka koja joj gata. No ipak, Jagna Pogačnik primjećuje nerazmjer filozofskih razmišljanja i odličnog poznavanja umjetnosti naspram Cvijetine dobi. Zaključuje kako je Cvijeta više Paljetkov *idejni kon-*

²¹ Usp. Pogačnik 2006: 215.

strukt nego *stvarna osoba* jer na pojedinim mjestima previše dolazi do izražaja nadmetanje između onoga što autor zna o Cvijeti Zuzorić i vremenu u kojem je živjela te njegove mašte.²² Cvijeta je u romanu univerzalni lik, smješten u povijesno vrijeme i prostor unutar kojih su ubačeni fantastični elementi, a u pojedinim dijelovima dnevnika čini se kao da je i sam lik svjestan autorove igre. Paljetak se poigrava s hrvatskom književnom tradicijom, ne ismijava je, nego stvara posebne veze među povijesnim ličnostima i tako čini klupko u kojem se isprepliću fikcija i faksija. Preveličava Cvijetinu fatalnost koja se kulturnim pamćenjem prenosi već stoljećima kako bi kasnije do izražaja još više došla njezina usamljenost, ogorčenost, indiferentnost, ali i promjene na njezinu tijelu uzrokovane starenjem. Mijenja se način na koji se Cvijeta obraća dnevniku, postaje kritičnija, ironičnija, skeptičnija i zatvorenija osoba, kao da se u potpunosti prepušta samoći kojom je okružena i jedinu utjehu pronalazi u pisanju dnevnika. Njezina stvarnost postaje kulisa iza koje se nalazi pravi život koji živi u svojim sjećanjima i mislima u kojima se najčešće vraća ljetnikovcu u Trstenom i Nikoli Gučetiću. I kod Paljetka, kao i kod Sršena, javljaju se fantastični elementi – postojanje tajnih prostorija iza ormara u Gučetićevu ljetnikovcu ili pojava duhova. Elementi fantastike unutar djela pokazuju sklonost kršenju socijalnih normi, i to na tematskoj i strukturalnoj razini.²³ Fantastikom se pokušava doprijeti do drugog kao nečeg potisnutog i zaboravljenog i do drugog kao nečeg neobičnog,²⁴ odnosno do Cvijete kao pjesnikinje i do Cvijete kao biseksualke koja se upušta u aferu s drugom ženom. Skroviti vrt višeznačna je sintagma koja se može odnositi na dnevnik koji je možda skriven već stoljećima, to je vrt koji je Cvijeta cijeli život popunjavala raznovrsnim i raznobojnim cvjetovima svojega života, vrt koji je još uvijek prepun tajni. Isto tako, Cvijetine su pjesme, ako su postojale, ostale zagubljene u skrovitom vrtu njezina vlastita ja i nestale s njome. Vrt također predstavlja dualitet života, duhovnog i tjelesnog, riječ je o stvarnom vrtu, ljetnikovcu Nikole Gučetića u kojem se osjećala sigurno i ispunjeno te o duhovnom Cvijetinu vrtu koji će zauvijek ostati skrovit. Paljetak na svojstven način dospijeva do Cvijetina vrta, formom dnevnika on *sugerira neprikazivo*²⁵, ono o čemu nemamo sačuvanih podataka, a što je opisano tako detaljno, do najintimnijih trenutaka da se ponekad čini kako je zaista riječ o dnevniku Cvijete Zuzorić kojemu je Paljetak samo priređivač.

Na čemu zapravo temeljimo mit o Cvijeti Zuzorić i kako se on održao sve do danas? Mit je izveden iz grčke riječi *mythos*, a zabilježen je prvi put kod Homera koji ga spominje u širokom rasponu značenja, između ostalog označavao je *riječ, govor, razgovor, savjet, činjenicu, priču*.²⁶ Mit je tako sve što je izgovoreno ili napisano, bez obzira je li istinito ili lažno,

²² Usp. Pogačnik 2006: 217–218.

²³ Usp. Beganović 2002: 449.

²⁴ Usp. isto: 450.

²⁵ Usp. Zlatar 1989: 111.

²⁶ Usp. Solar 2008: 16.

mit je priča, u odnosu na *logos* i način mišljenja, može biti glasina, a može se temeljiti i na istini.²⁷ Suvremena Priča o Cvijeti Zuzorić preuzeta je iz tradicije, a upravo na priči temelji se današnji mit. Mit u ovom slučaju postaje spoj mjesta pamćenja i *izmišljene tradicije*. Riječ je o terminu Erica Hobsbawma koji označava skupinu praksi ritualne ili simboličke prirode, kojima u načelu upravljaju javno ili prešutno prihvaćena pravila, a čiji je cilj ponavljanjem usaditi određene vrijednosti i norme ponašanja. Ponavljanje automatski implicira kontinuitet s prošlošću koji je zbog navedenog najčešće umjetno izazvan.²⁸ Usmenim i pismenim ponavljanjem pridaju se Cvijeti Zuzorić određene vrijednosti i norme ponašanja koje nisu uvijek istinite, ali su puku zanimljive te zbog toga i pamtljivije od biografskih podataka. U Cvijetinu slučaju izmišljena tradicija nema ideološke ili političke konotacije. Ako krenemo kronološkim slijedom, možemo govoriti o njezinoj popularnosti među suvremenima, o čemu nam prvenstveno svjedoče mnogobrojne pjesme napisane njoj u čast. U komunikacijskom pamćenju sjećanja na nju još uvijek su živa i prenose se s generacije na generaciju, da bi u kulturalnom, s vremenom, bivala sve slabija. U 19. stoljeću u književnoj historiografiji Cvijeta Zuzorić tako prestaje biti pjesnikinja i ostaje muza koja je inspirirala mnoge pjesnike. Postmodernistički postupci koji su u književnosti današnjice sveprisutni doprinose ponovnom vraćanju tradiciji i Cvijeti o kojoj se sve više piše. Vraćanje tradiciji, kako bismo „razumijeli povijesno udaljena Drugog koji će nam omogućiti razumijevanje kompleksnog kulturalnog podrijetla i time sebe samih”²⁹, postaje važan segment unutar kulturalnog pamćenja, a zatim i u životu svakog pojedinca. Nastali rascijep između prošlosti i sadašnjosti umanjujemo očuvanjem temeljnih kulturnih vrednota, bilo da je riječ o običajima, povijesnim ličnostima, pjesmama ili građevinama. Očuvanjem *mita* o Cvijeti Zuzorić ona postaje prepoznatljiv identitet unutar kulturalnoga pamćenja, živi kroz suvremena književna djela te čini sastavni dio hrvatske kulturne baštine.

ANALIZIRANA DJELA

Katić, Ernest (1941) *Cvijeta Zuzorić*. Dubrovnik: Dubrovačka hrvatska tiskara.

Paljetak, Luko (2004) *Skriviti vrt*. Zagreb: Profil.

Pavličić, Pavao (1995) Cvijeta Zuzorić. U: *Rukoljub – pisma slavnim ženama*. Zagreb: Slon, str. 85–99.

Sršen, Matko (2008) Cvijeta Zuzorić quasi una fantasia. U: *Kolo*, br. 2, ljetno 2008. URL: http://www.matica.hr/kolo/kolo2008_2.nsf/AllWebDocs/Cvijeta_Zuzoric (15.1.2012.)

Šenoa, Milan (1893) Kako vam drago. U: *Vienac*, br. 1-6. Ur. Pasarić, J. Zagreb: Tisak dioničke tiskare.

Šoljan, Antun (1987) Kako sam otkrio pjesme Cvijete Zuzorić. U: *Izabrana djela I*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 330–333.

²⁷ Usp. Solar 2008:18.

²⁸ Usp. Hobsbawm 2006: 139.

²⁹ Biti 2000b: 107.

LITERATURA

Assman, Jan (2006) „Kultura sjećanja”, u: *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, str. 45–79.

Beganović, Davor (2002) „Prošlost pamćenja, fantazam prošlosti”, u: *Phantasia / Memoria / Rhetorica*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 431–463.

Beker, Miroslav (1988) „Tekst/intertekst”, u: *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, str. 9–21.

Biti, Vladimir (2000) „Autoreferencijalnost”, „Citat”, „Intertekstualnost”, u: *Pojmovnik suvremene i kulturne književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb.

Biti, Vladimir (2000b) *Strano tijelo pripovijesti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Bogner-Šaban, Antonija (2001) „Milan Šenoa – dramatičar”, u: *Književnost i kazalište hrvatske moderne – bilanca stoljeća*, Književni krug, Zagreb, Split, str. 250–281.

Brkljačić, Maja; Prlenda, Sandra (2006) „Zašto pamćenje i sjećanje”, u: *Kultura pamćenja i historija*. Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, str. 7–19.

Fališevac, Dunja (1992) „Kako je Antun Šoljan našao pjesme Cvijete Zuzorić”, *Republika*, br. 11-12, g. XLVIII, str. 54–59.

Frye, Northon (1985) „Mit I”, u: *Veliki kod(eks)*, Prosveta, Beograd, str. 57–81.

Hobsbawm, Eric (2006) „Izmišljanje tradicije”, u: *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, str. 137–150.

Janeković Römer, Zdenka (2004) „Marija Gondola Gozze: La querelle des femmes u renesansnom Dubrovniku”, u: *Žene u Hrvatskoj – ženska i kulturna povijest*, Ženska infoteka, Zagreb, str. 105–123.

Lewis, David (1987) „Istina u fikciji”, *Quorum*, br. 6-7, str. 138–151.

Marković, Zdenka (1970) „Cvijeta Zuzorić (Zuzeri) Pescioni”, u: *Pjesnikinje starog Dubrovnika*, JAZU, Zagreb, str. 57–111.

Nora, Pierre (2006) „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta.”, u: *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, str. 21–45.

Oraić-Tolić, Dubravka (1993) „Autoreferencijalnost kao metatekst i kao ontotekst”, u: *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 135–147.

Oraić-Tolić, Dubravka (1988) „Citatnost – eksplicitna intertekstualnost”, u: *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, str. 121–156.

Pogačnik, Jagna (2006) „Muškim okom”, u: *Proza poslije FAK-a*, Profil, Zagreb, str. 215–218.

Prosperov Novak, Slobodan (2004) „Je li u renesansi bilo žena?”, u: *Povijest hrvatske književnosti*, svezak I., Marjan tisak, Split, str. 94–96.

Solar, Milivoj (2008) „Postmodernizam i mit”, u: *Edipova braća i sinovi*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, str. 311–339.

Zlatař Violić, Andrea (1989) *Istinito, lažno, izmišljeno: ogledi o fikcionalnosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.

SUMMARY

Petra Radošević

CVIJETA ZUZORIĆ IN CULTURAL MEMORY

Cvijeta Zuzorić became a part of the Croatian cultural memory when she was perceived in the national conscience as a part of the past, a part of their identity vital to the maintenance of Croatia's cultural and literary heritage. The postmodern manner of presentation contributed to the relay of earlier stories about Cvijeta Zuzorić, but also to the creation of new ones. The theoretical component of this paper will develop various terms, including cultural identity, intertextuality, citation and self-reference and will go on to investigate the links between them and the relationship between literature and history. The phenomenon of cultural memory will be considered, based on works that thematize the image and life of Cvijeta Zuzorić.

The article was created by summarizing the masters thesis *Cvijeta Zuzorić in the cultural memory* that was defended in 2012 under the mentorship of Dunja Fališevac at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb.

Key words: *Cvijeta Zuzorić, cultural memory, intertextuality, citation, self-reference*

Tatjana Jukić

SVJETSKI RAT I IRUPCIJA VREMENA U HRVATSKU KNJIŽEVNOST

Polazeći od studije Carla Schmitta o irupciji vremena u Shakespeareovu tragediju, predlažem raspravu o hrvatskoj književnosti dvadesetoga stoljeća u sličnome okviru. Prema Schmittu, do irupcije vremena u tragediju dolazi s rođenjem moderne Evrope iz duha protestantizma, jer se u tome času raspada jedinstvena teološka platforma koja je dotadašnjoj Evropi osiguravala proces ovlaštenja i nenapuklu figuru suverena. Ako je književnost zbog toga u situaciji da rekonstituira sebe kao instrument domišljanja samih uvjeta politike i ovlaštenja, to je ujedno kriza koja od književnosti neodgodivo zahtijeva da se iznova odredi prema tragičnom događaju – s implikacijom da je tragični događaj, koji moderna književnost prevodi u žalovanje, presudan za domišljanje politike i ovlaštenja.

Schmitt tako postavlja i pitanje može li se i do koje mjere povijest moderne književnosti izuzeti iz političke povijesti; također, on sugerira da se politička povijest u modernitetu možda uopće ne može razumjeti osim u relaciji prema književnosti. U svome predavanju razmotrit ću svjetski rat kao sličnu irupciju, posebno u kontekstu hrvatske književnosti. Hipoteza mi je da strukture mazohizma preuzimaju funkciju tragičnoga događaja i njegova modernog prijevoda u žalovanje, te postaju uporište gdje književnost domišlja irupciju vremena i stvara uvjete za (vlastitu) povijest.

Ključne riječi: *moderna književnost, hrvatska književnost, svjetski rat, mazohizam*

dr. sc. Tatjana Jukić, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK 821.163.42.09“19“

I.

U studiji *Hamlet ili Hekuba (Hamlet oder Hekuba)*, iz 1956. godine, Carl Schmitt otvara prostor argumentu da je književnost intelektualna situacija modernosti, onako kako su to prije modernosti bile teologija i filozofija. Prema Schmittu, modernitet se rađa u času kad teologija više ne može obasegnuti pitanja vlasti, ovlaštenja i politike; to se događa s reformacijom, kad se raspada jedinstvena teološka platforma koja je dotadašnjoj Evropi osiguravala proces ovlaštenja i nenapuklu figuru suverena. Posrijedi je takva kriza, pa onda i kriza označavanja, kriza same semioze, zbog kakve možemo govoriti o provali vremena u postojeće kulturne okvire; Schmitt rabi riječ *Einbruch*, irupcija. Parafraziram li naslov Nietzscheove studije o tragediji, moglo bi se reći da se moderna Evropa, kako je vidi Schmitt, rađa iz duha protestantizma. Moderna književnost zato je u situaciji da sve vrijeme rekonstituirala sebe kao instrument domišljanja samih uvjeta ovlaštenja. I zato se, za razliku od predmoderne povijesti, politička povijest u modernitetu više se ne može razumjeti uz uvjet teologije, nego prije uz uvjet književnosti, jer književnost uspijeva uhvatiti i strukturno proraditi kritičnu provalu vremena do koje dolazi u reformaciji i zbog koje je reformacija inauguracijski događaj moderniteta. Za Schmitta, kao i za Waltera Benjamina prije njega, primjerna priča takve književnosti jest Shakespeareov *Hamlet*.

Ako je književnost zbog toga kao kakav predumišljaj s kojim počinje zamisliva povijest moderniteta ili pak moderna povijest, to bi ujedno značilo da se upravo u književnosti istodobno uspostavljaju i delegitimiraju režimi i strukture modernoga pamćenja. Tako se postavlja pitanje može li se i do koje mjere povijest moderne književnosti izuzeti iz političke povijesti, odnosno, može li se politička povijest u modernitetu razumjeti osim u relaciji prema književnosti.

To je okvir koji bih prisvojila za razmatranje moderne hrvatske književnosti. Pritom imam na umu rez koji je konstitutivan za njezinu povijest – rez između starije i novije hrvatske književnosti. Rez je to koji se, simptomatično, povezuje s reformacijom i protureformacijom; nije nevažno što se upravo s barokom hrvatska književnost cijepa na stariju i noviju. Postavlja se stoga pitanje ne korespondira li rasjed između starije i novije književnosti, na kojemu se temelje povijesti hrvatske književnosti, s irupktivnim karakterom reformacije o kakvome govori Carl Schmitt? Nadalje, predložila bih hipotezu da tek s Prvim svjetskim ratom hrvatska književnost dosljedno bilježi irupciju vremena o kakvoj piše Schmitt, gotovo kao da, u nedostatku izrazite reformacije u hrvatskoj kulturnoj povijesti, tek Prvi svjetski rat konzekventno suočava literaturu s irupcijom vremena do kakve je, prema Schmittu, u protestantskim kulturama dovela reformacija. S tim u vezi, indikativno je što stariju hrvatsku književnost ne opisujemo kao staru, nego kao stariju, jednako kao što novija nije nova, nego je novija; povijesti hrvatske književnosti irupciju vremena u svoj predmet ustrajno bilježe kao komparativ, ne kao pozitiv. Zbog toga se stječe dojam da hrvatska literatura u reformaciji i/ili baroku nije doista postala intelektualna situacija mo-

dernosti, nego je tek zabilježila rez u pripovjednoj gramatici svoje povijesti, a modernosti uporno pripisuje vrijednost i funkciju simptoma.

Još jedan Schmittov argument ide tome u prilog: Schmitt tvrdi da reformacija koincidira s političkim događajem revolucije i inzistira na važnosti Engleske revolucije u 17. stoljeću za razumijevanje političkoga karaktera modernosti.¹ U hrvatskome kontekstu, Prvi svjetski rat imao bi vrijednost takvoga političkog događaja, događaja koji politizira svijet do kraja i bez ostatka, onako kako to inače s modernim svijetom čini revolucija. Pritom nije nevažno da Prvi svjetski rat postavlja modernoj povijesti zahtjev da proizvede koncept *svjetskoga rata*, to jest rata koji se bez ostatka podudara s (modernim) svijetom.²

Za hrvatski kontekst nije nevažno ni to što je svjetski rat počeo u Austro-Ugarskoj Monarhiji, državi i političkoj kulturi čiji je Hrvatska tada integralni dio. Upravo austro-ugarski imperij, sa svojim specifičnim ustrojem i specifičnom logikom imperijalne ekspanzije, bio je prizorište atentata na austrougarskog prestolonasljednika, događaja koji će 20. stoljeću postaviti zahtjev da izvede koncept *svjetskoga rata* kao rata koji politizira i mobilizira svijet do kraja i bez ostatka. Naravno, zamisao o *svjetskome ratu* nije proizašla samo iz austrougarskoga političkog imaginarija, nego i iz evropskoga kolonijalnog projekta, koji tek u 19. stoljeću doseže svoje intelektualne uvjete. Zamisao o *svjetskome ratu* u stvari je logična konzekvencija kolonijalne pretpostavke o globalizaciji, pretpostavke karakteristične za evropsko 19. stoljeće. (Jürgen Osterhammel sugerira da tek u 19. stoljeću doista možemo govoriti o evropskoj kolonizaciji svijeta.)³ Ipak, svjetski rat ne spaja se bešavno s kolonijalnom globalizacijom. Dok evropska kolonizacija u 19. stoljeću kombinira metaforičku i metonimijsku sliku svijeta (svijet kao financijsko tržište koje mutira zajedno s kapitalom, sve izrazitije prema metafori, i svijet kao prizorište intenzivne reteritorijalizacije, u metonimijskome ključu), svjetski rat kao da zahtijeva dosljednu metonimijsku mobilizaciju svijeta, nauštrb metafore. Drugim riječima, svjetski rat metonimizira ono što je metaforično u kolonizaciji svijeta u evropskome 19. stoljeću. A to je točka gdje se svjetski rat preklapa s austrougarskim zamišljanjem i domišljanjem svijeta: za razliku od kolonijalnih

¹ Schmitt naglašava da je *Hamlet* intelektualna situacija s kojom počinje Engleska revolucija: *Hamlet*, kaže, „koincidira s prvom fazom Engleske revolucije”, koja je „trajala stotinu godina, od 1588. do 1688.” (2006: 54, 56).

² Schmitt je *Hamleta ili Hekubu* objavio u vrijeme kad Drugi svjetski rat zahtijeva da se ubilježi u povijest, ili da se semiotizira kao povijest. Naime, zamisao o *drugome svjetskom ratu* donekle je aberativna u odnosu na koncept *svjetskoga rata*, jer pretpostavlja ne samo to da je svjetski rat ponovljiv, nego da je moderni svijet ponovljiv. A ako je moderni svijet ponovljiv, to znači da sama modernost gubi svoje intelektualno uporište; stoga ne čude pokušaji da se Drugi svjetski rat objasni kao neprorađeni ostatak Prvog svjetskog rata, a hladni rat kao neprorađeni ostatak obaju. (Winston Churchill opisivao je Drugi svjetski rat kao izlišni rat, 1967: x.) Zato je Schmittov dugi esej o reformaciji i Engleskoj revoluciji, kao ishodištima političke modernosti, ujedno pokušaj da se domisli logika *svjetskoga rata*; stječe se dojam da Schmitt rabi zamisao o revoluciji kao korektiv za razumijevanje *svjetskog rata*.

³ Vidi Osterhammel 2010.

projekata koji su bili opterećeni snažnim metaforičkim nabojem (npr. britanska dominacija svjetskim financijskim tržištem u 19. stoljeću), konfiguracija austrougarskoga imperija, posebno možda u 19. stoljeću, naglašeno je metonimijska.⁴ Moglo bi se reći da je svjetski rat u Austro-Ugarskoj odredio i odradio ono što je revolucija odredila i odradila u engleskome 17. stoljeću ili u američkome 18. stoljeću. Uostalom, Prvi svjetski rat koincidira s Oktobarskom revolucijom, koja će intenzivno mobilizirati velike dijelove upravo austrougarskoga teritorija i populacije. Štoviše, svjetski rat, sa svojim metonimijskim imperativom, svojevrsni je korektiv za Evropu 19. stoljeća, a Evropa 19. stoljeća uvelike se formirala kao odgovor na Francusku revoluciju koja je, za razliku od Engleske i Američke revolucije, kultivirala metaforički ideal.⁵

2.

Na tragu argumenata koje je Walter Benjamin izložio u studiji o ishodištu barokne žalobne igre (*Trauerspiel*), i Schmittu je žalovanje svojevrsan psihopolitički algoritam modernosti koji naliježe na književnost kao njezinu intelektualnu situaciju. Otud, barem dijelom, privilegirani položaj *Hamleta* kao komada upravo o žalovanju, i kod Schmitta, i kod Benjamina.⁶ Obojica inzistiraju na tezi da je žalovanje moderni odgovor na antičku zamisao o tragediji i tragičnome događaju, s implikacijom da je tragični događaj nedostupan modernosti, i da je žalovanje ona struktura otkud modernost pristupa toj nedostupnosti. Drugim riječima, žalovanje ne bi bilo moderna zamjena za tragični događaj: žalovanje prije označava nesposobnost modernosti da zamisli svijet u parametrima tragičnoga događaja. To znači da modernost žaluje u stvari za gubitkom svijeta kakav je poznavala antika, naravno, uz pretpostavku da tragični događaj najtočnije sumira antičku zamisao o svijetu.

Premda i Schmitt i Benjamin ističu primat žalovanja, ovdje bih razmotrila mazohizam kao sličan moderni predumišljaj. Pritom nije nevažno da Freudovo objašnjenje žalovanja, iz 1917. godine, prethodi njegovu opisu mazohizma u utjecajnoj studiji „Ekonomska problem mazohizma“ („Das ökonomische Problem des Masochismus“) iz 1924. godine, pa se stječe dojam da je Freudu analiza žalovanja poslužila kao korak prema domišljanju mazohizma. Mazohizam će se zauzvrat prometnuti u algoritam za psihoanalizu uopće, posebno od 1920-ih naovamo.⁷ Također, valja upozoriti na činjenicu da Freudovo razmatranje žalo-

⁴ Indikativno je da u Prvome svjetskom ratu Britanija počinje značajnije gubiti prevagu na svjetskom financijskom tržištu.

⁵ Gilles Deleuze i Félix Guattari te će razlike opisati kao stanovitu geofilozofiju. Iz njihova opisa jasno je da francuska (postrevolucionarna) kultura odstupa od obrazaca engleske. Vidi Deleuze i Guattari 2005: 100–101.

⁶ Benjaminu je *Hamlet* primjerna *Trauerspiel*, pri čemu je *Trauerspiel*, smatra Benjamin, književni žanr bez kojega se ne može razumjeti moderna rekonstitucija povijesti i filozofije. O Benjaminovu vrednovanju *Hamleta* vidi 1978: 136–7.

⁷ Mazohizam Freudu ostaje funkcionalan do kraja karijere; pa tako i u *Nelagodni u kulturi* (*Das Unbehagen in der Kultur*), kasnoj studiji s filozofskim ambicijama.

vanja koincidira s njegovim studijama o Prvome svjetskom ratu, pa se mazohizam, kad je posrijedi psihoanaliza, doima konačnom artikulacijom Freudova viđenja svjetskoga rata, a onda i karaktera modernosti.

Za takvu vezu žalovanja i mazohizma nije nevažno ni to da je mazohizam, kao i sadizam, konfiguracija konstitutivno spregnuta s književnosti. Gilles Deleuze, u studiji *Hladno i okrutno* iz 1967. godine, zagovara tezu da mazohizam ne treba promatrati primarno iz perspektive psihoanalize, nego kao intelektualnu situaciju koju je artikulirala austrougarska književnost, prije svega romani Leopolda von Sacher-Masocha. Prema Deleuzeu, austrougarska književnost je korektiv za psihoanalitičko razumijevanje mazohizma, ne obratno, jednako kao što književnost markiza de Sadea ostaje korektiv za psihoanalitičko razumijevanje sadizma. Deleuze dalje naglašava da je psihoseksualni profil mazohizma, odnosno sadizma, nedjeljiv od njihovih psihopolitičkih osobitosti: ako mazohizam ocrtava specifičnosti austrougarskoga političkog imaginarija, sadizam se na sličan način odnosi prema političkome imaginariju Francuske revolucije. Zato, prema Deleuzeu, ne bi trebalo govoriti o sadomazohizmu, nego o mazohizmu i o sadizmu.⁸

Deleuzeov prikaz mazohizma kao da je mišljen za povijest novije hrvatske književnosti. Deleuze upozorava da su za imaginarij mazohizma konstitutivne slavenske manjine austrougarskoga imperija, jer se mazohistička fantazma formira oko slavenskoga kulturnog prostora, s njegovim ruralnim, poljodjelačkim zajednicama, ritualnim praksama i htonskim imperativom. Mazohist tome fantazmatom svijetu pristupa kad sklopi ugovor s dominom, ženom koju Leopold von Sacher-Masoch voli zamišljati kao vladaricu slavenske ruralne zajednice; mazohistu takav ugovor jamči da će domina na sebe preuzeti pitanja vlasti i ovlaštenja u njihovu odnosu, pa joj se prepušta na milost i nemilost. Mazohist sa svijetom zapravo ni ne komunicira osim uz uvjet ugovora sa slavenskom dominom, a njegova bol i patnja ne proizlaze iz svijeta, nego iz uskrate svijeta. Mazohist, tumači Deleuze, ne biva kažnjen jer je uživao ili zato da ne bi uživao, nego su kazna i uskrata *predwjet* njegova užitka. Protegnemo li taj argument prema Benjaminu i Schmittu, pokazuje se da mazohistička fantazma doista dijeli strukturu sa žalovanjem: i barokno žalovanje i austrougarski mazohizam odgovor su na prethodni gubitak i/ili uskratu (antičkoga, htonskoga...) svijeta.

Moglo bi se reći da Deleuze repozicionira elemente Schmittovih i Benjaminovih argumenata: i mazohistu je, kao i žalovatelju, svijet izgubljen osim za kontemplaciju, s tim da se bol žalovanja razlistava u mazohizmu u bol koja na gubitak svijeta odgovara željom za kaznom – pa se pokazuje da je zakon jedini apsolutan odgovor na gubitak svijeta, štoviše, da je gubitak svijeta pretpostavka zakona. I stoga ne čudi što Deleuze, kao i Schmitt, revoluciju izdvaja kao instrument mobilizacije (izgubljenoga) svijeta, pri čemu bi žalovanje, odnosno mazohizam, imali vrijednost revolucionarne interpelacije. Čak i teološki predznak Schmittova argumenta ostaje kod Deleuzea na istome mjestu: ako Schmitt, na tragu

⁸ Vidi Deleuze 1967: 17.

Benamina, naglašava da su reformacija i protestantizam povijesni i religijski okvir nužan za razumijevanje žalovanja kao semiotičkoga uvjeta modernosti, Deleuze upozorava na interes mazohista za kristološke strukture zakona, žrtve i boli. Ipak, dok je u žalovanju izgubljen čitav svijet, svijet kao takav, u mazohizmu se slavenski svijet nameće kao funkcionalna fantazma njegove dohvatljivosti. Kako naglašava Deleuze, kod Sadea i Masocha funkcija književnosti nije da opiše svijet, nego da definira pandan svijetu koji je kadar sadržati i zadržati njegovo nasilje i ekscese. Zato slavenski svijet mazohizma ni ne može podržati zakon – ako je zakon odgovor na gubitak svijeta, a gubitak svijeta pretpostavka zakona. Umjesto toga, sugerira Deleuze (1967: 66), slavenski svijet osovljen je oko *ugovora*. Za razliku od zakona, ugovor ne vrijedi za sve, nego samo za ugovorne stranke, jednako kao što ne vrijedi načelno neograničeno, nego na ograničen rok. Pridružimo li Deleuzeovu argumentu stano- viti filologiju, moglo bi se reći da zakon svoju koherenciju nalazi u metafori, a ugovor u metonimiji, pri čemu slavenski svijet austrougarskome političkom imaginariju jamči metoni- mijsku logiku. Također, to bi značilo da koncept svjetskoga rata konstitutivno naliježe na ono mjesto koje u mazohističkoj fantazmi zauzima slavenski svijet.

3.

Hrvatska književnost sadrži, istodobno, slavensko iznutra toga imaginarija i njegovo austrougarsko izvana: u hrvatskoj književnosti sijeku se i graniče, stalno iznova, zona austrougarske fantazme i austrougarski povijesni svijet. Zato bi hrvatska književnost austrougarskoj kulturi bila ono što je domina mazohistu: ona je toj kulturi jedno od simboličkih uporišta, u onoj mjeri u kojoj je samoprezir simboličko uporište mazohista.

Simptomatičan je u tome smislu Matošev putopis „Kod kuće“, u četiri dijela. Matoševo putopisno *ja* naglašeno je izmješteno u Pariz, grad-sinonim za modernost 19. stoljeća. (Walteru Benjaminu Pariz je primjerna mentalna slika modernosti 19. stoljeća, koja najprecizniju artikulaciju nalazi u književnosti Charlesa Baudelairea; Baudelaire je Matoša fascinirao na sličan način. Zauzvrat, Benjaminov Baudelaire uvelike podsjeća na barokno- ga žalovatelja iz studije o *Trauerspielu*.) Iz Pariza, međutim, Matoš se „kući“ ne vraća u Zagreb nego u zagorska sela, među slavenske manjine austrougarskoga imperija, u ritualne prostore, među ruralne, poljodjelačke zajednice, s njihovim htonskim imperativom, nalik na Deleuzeova mazohista. Pritom književnost koju piše zauzima mjesto koje u mazohističkoj fantazmi zauzima domina: ako je slavenski svijet Matošu Parižaninu (Matošu egzilantu) dohvatljiv ponajprije kao fantazma, i to fantazma koja sadržava i zadržava sve što Matoš opisuje kao želju, književnost je ta koja uređuje odnos između Matoša i toga svijeta (odnos Matoša i njegove želje), i to uz pomoć naročitih žanrovskih *ugovora*: putopisa, soneta, novele... Zanimljivo, Matoš ta četiri putopisa žanrovski opisuje kao plačeve, evidentno po uzoru na barokne plačeve kakav su *Suze sina razmetnoga* Ivana Gundulića. Tako, i opet slično Deleuzeovu mazohistu, Matoš prevodi barokno žalovanje (barokni plač kao žanrovsku inačicu barokne žalobne igre) u mazohističku fantazmu.

Hrvatska književnost bilježi Prvi svjetski rat onako kako bi mazohist zabilježio pucanje svoje fantazme pod pritiskom slavenskoga svijeta. Kao kod Schmita, i ovdje je posrijedi stanovita irupcija. Zato nije slučajno što se Miroslav Krleža hrvatskoj književnosti nametnuo kao ključna figura njezina 20. stoljeća, kao autor koji s tom irupcijom ulazi u književnost – njegov prvi veliki književni tekst su *Davni dani*, dnevnički zapisi o Velikome ratu. To je ujedno jedini Krležin rani tekst kojemu se Krleža ne prestaje vraćati; imaginarij Prvoga svjetskog rata ostaje Krležina opsesija do smrti. Najbolji dokaz tome su *Zastave*, njegov testamentarni roman, u kojemu se i opet vraća austrougarskim književnim i političkim fantazmama, te Prvome svjetskom ratu kao irupciji u te fantazme. I zato Krležin korpus nije prevratnički korpus moderne hrvatske književnosti, koja raskida s austrougarskim naslijeđem, koliko dosljedna prorada austrougarske semioze.⁹

Psihoanaliza dopušta takvo objašnjenje, posebno psihoanalitičke studije koncipirane u vrijeme Prvoga svjetskoga rata, proistekle iz rada s pacijentima-vojnici. Imam na umu ponajprije radove Viktora Tauska, Freudova učenika te školovanoga pravnik i liječnika, koji je inače dobro poznao suvremenu hrvatsku književnost. (Prije susreta s Freudom i psihoanalizom, Tausk je 1898. pod pseudonimom Vladoje Slovačić objavio u Beču kritički intoniranu studiju o lirici Ante Tresića-Pavičića, ali zapravo prikaz hrvatske poezije u 19. stoljeću.)¹⁰ Tausk je u ratu bio vojni liječnik u Austrougarskoj vojsci, uglavnom na istočnim bojištima. Na temelju rada s vojnim pacijentima u uvjetima svjetskoga rata napisao je nekoliko studija o ratnim neurozama i psihologiji dezertera. Na Tauskovu studiju o shizofreniji, iz istoga perioda, osvrnut će se i Deleuze, kad s Félixom Guattarijem bude pisao *Anti-Edipa* (*L'Anti-Edipe*).¹¹

Prema Tausku, patologiju karakterističnu za austrougarske vojnike u uvjetima svjetskoga rata obilježava sindrom *paranoia-cum-melancholia*. Tausk naglašava da se u tome sindromu sprežu simptomi koji obično ne idu zajedno, čime implicira da svjetski rat zahtijeva

⁹ Indikativno je da Krleža, isprva poznat po izrazito kritičnome vrednovanju Matoševe književnosti, upravo u Drugome svjetskom ratu bilježi da Matoševi tekstovi imaju za njega vrijednost objave. U dnevničkoj natuknici od 9. siječnja 1943. piše: „U predvečerje pogreba A. G. M.-a oprostio sam se u mrtvačnici mirogojskoj od čudnog, nesimpatičnog pokojnika. Ubrao sam sa odra jedan proljetni cvijetak, a taj mi se negdje izgubio i nestao, godinama kasnije žalio sam za tim ubogim cvjetićem, jer što su godine sve više odmicala lik A. G. M.-a dobijao je sve više na dimenzijama. U predvečerje 1914 (rata), u vrijeme 'Rimskih feljtona', nisam ga čitao sa simpatijom (...). A. G. M. u trajnoj fluktuaciji, ali od balkanskih ratova nije mi bilo jasno kamo plove njegove papirnate šajke. Značenje vrijednosti njegovih tekstova objavljuje se tek mnogo kasnije, iz retrospektive, tek negdje oko 1921-28.“ (1977: 21–22). Zato bi Krležu bilo zgodno čitati usporedno sa Schmittom: Krležino pisanje o (svjetskim) ratovima logično naliježe na Schmittovu političku teoriju, pa i na Schmittovu političku teologiju. I Krležina fascinacija brabantkim barokom pokazuje srodnost s načinom na koji baroknu književnost vrednuje Benjamin, i Schmitt u njegovu tragu.

¹⁰ Više o Tauskovu književnom i književno-kritičkom radu, na hrvatskom i na njemačkom jeziku, te njegovoj suradnji s Milivojem Dežmanom i piscima okupljenima oko časopisa *Mladost*, vidi Donat 2007: 419–442.

¹¹ Vidi Tausk 1991. Više o Deleuzeovoj i Guattarijevoj referenciji na Tauska vidi u Jukić 2011.

od psihoanalize kritičku reviziju njezinih ranijih pretpostavki. Tausk postavlja tezu da svjetski rat kod austrougarskih vojnika provocira patološku reakciju u situaciji kad gube sponu na matični teritorij (na metonimijski shvaćenu teritorijalnost), i u vojsci su se prisiljeni odrediti isključivo prema zakonu i zapovijedi izlučenima u čisti paternalistički princip. Neki razvijaju paranoju, kao eksczesno i isključivo pristajanje uza zakon sveden i svediv sam na sebe; drugi na gubitak metonimijske sponse sa svijetom reaguju melankolijom. Zanimljivo, Tausk će istaknuti da su melankoliji skloniji vojnici iz istočnoslavenskih zajednica, dakle, austrougarske manjine koje osobito zanimaju Gillesa Deleuzea. No zajedno, u sindromu koji opisuje Tausk, austrougarski vojnici odgovaraju zapravo strukturi mazohizma kako je objašnjava Deleuze: paranoik, obuzet pitanjima zakona, odgovarao bi Deleuzeovu mazohistu, dok slavenski melankolici korespondiraju s ruralnim kolektivima mazohistove fantazme, kojima upravljaju domine i u kojima očinski zakon ustupa mjesto ugovoru.¹²

Kad Tausk upozorava da je melankolija od strukturnog značenja za sindrom koji nam dopušta da svjetski rat opišemo kao stanovitu patologiju, to je, naravno, u zanimljivoj korelaciji s ulogom koju žalovanje i melankolija imaju kod Benjamina i Schmitta, kad, govoreći o reformaciji, Benjamin i Schmitt upozoravaju na važnost koju za njihove argumente imaju Tridesetogodišnji rat, odnosno Engleska revolucija. Ipak, još je zanimljivije da, u paru s paranojom, melankolija kod Tauska pokazuje kako se žalovanje, toliko važno i Schmittu i Benjaminu, preslaguje u strukturu mazohizma, uz sugestiju da bi mazohizam mogao biti semioza ključna za razumijevanje modernosti.

To je značajno za hrvatsku literaturu jer ista konstelacija ostaje operativna u cijelome njezinu 20. stoljeću: i poslije Prvoga svjetskog rata hrvatsko 20. stoljeće ostaje opterećeno imaginarijem svjetskoga rata i revolucije. U socijalizmu, naprimjer, možemo pratiti kako melankolija u podlozi revolucije evoluirala u mazohizam postrevolucionarne države. Mazohizam, pokazuje se, ostaje funkcionalan kao postrevolucionarni algoritam i kao opis postrevolucionarne psihopolitike. Zanimljivo, i u jugoslavenskom kontekstu taj mazohizam odgovara Deleuzeovu prije nego Freudovu opisu problema. Nadalje, upitno je koliko se kulturna povijest socijalizma u Hrvatskoj može razumjeti bez specifične austrougarske genealogije socijalizma. Podsjetila bih na utjecajnu studiju *Hegemonija i socijalistička strategija* Ernesta Laclaua i Chantal Mouffe, koji na barem dvama mjestima ističu specifičnost socijalizma u Austro-Ugarskoj potkraj Druge Internacionale, netom prije Prvoga svjetskog rata. Socijalizam se u Austro-Ugarskoj, kažu, shvaćao mnogo šire nego drugdje, kao obuhvatna logika misli, afekta i života, ne samo u političkim organizacijama i institucijama.¹³ Laclau i Mouffe time sugeriraju da je socijalizam u Austro-Ugarskoj funkcionirao kapilar-

¹² Prema Deleuzeu, domina ima značajke oralne majke; njezina je funkcija zatiranje očinskog autoriteta i zakona, u korist ugovora.

¹³ Vidi Laclau i Mouffe 2001: ix, 27–28.

no – da je imao metonimijsku dimenziju. Također, iz njihova argumenta proizlazi da se domišljanje svjetskoga rata, kao koncepta, ne može promatrati odvojeno od austrougarskoga zahvata u socijalizam.

4.

Krležin opus izričito priziva ovakvu analitičku optiku i njezina je jedinstveno konzi-stentna legitimacija. Ipak, za ilustraciju gornjih teza uzela bih novelu „Badessa madre Antonia” Slobodana Novaka iz 1953. To je ujedno inauguracijska krugovaška proza, to jest inauguracijska proza takozvane druge moderne u hrvatskoj književnosti.¹⁴

Novak objavljuje „Badessu” tri godine prije nego što će Schmitt objaviti *Hamleta ili He-kubu*, studiju koju opterećuje zamisao o Drugome svjetskom ratu, a s *drugim* svjetskim ratom i pretpostavka o ponovljivosti modernoga svijeta. Zanimljivo, Novak gradi naraciju oko ce-zure u koju je uhvatio upravo Drugi svjetski rat, što znači da Novak Drugome svjetskom ratu pripisuje karakter irupcije o kakvoj govori Schmitt kad govori o rođenju modernosti. Pritom Novakova novela uvodi hrvatsku književnost u *drugu* modernu, pa druga moderna povijesti hrvatske književnosti radi u stvari ono što Drugi svjetski rat radi Schmittovoj teoriji moder-nosti: u oba slučaja postavlja se pitanje samoga *raisona* modernosti (razloga modernosti). Još je zanimljivije da Novak i Schmitt nude sličan odgovor na to pitanje: i jedan i drugi pretpo-stavljaju revoluciju svjetskome ratu, i sugeriraju da se u revoluciji formira i reformira *raison* modernosti, pa bi svjetski rat koji ne koincidira s revolucijom doista bio izlišan. Ako je Schmittu Engleska revolucija takav događaj, Novaku je to socijalistička revolucija, koja u hrvatskom kontekstu ne koincidira s Prvim nego s Drugim svjetskim ratom. Stoga je cezura u Novakovoj noveli mjesto gdje se bilježi ne naprosto svjetski rat, nego revolucija. Oko te cezure/irupcije naracija će ustrojiti sebe kao stanovitu intelektualnu situaciju: tek uokolo te irupcije Novakovo „ja”, njegov „ja” pripovjedač, moći će odrediti i označiti sebe prema po-strevolucionarnome svijetu. Pritom je pripovjedačev svijet obilježen melankolijom, a on sam nalik je na žalovatelja kakvoga Benjamin zamišlja u kontemplaciji modernosti: Novakov pri-povjedač postrevolucionarnome svijetu pristupa onako kako Benjaminov žalovatelj pristupa svijetu poslije reformacije.

Ipak, zahvaljujući figuri časne majke Antonije, pripovjedačeve neprežaljene predrevo-lucionarne ljubavi koja mu je bila dostupna jedino kao glas iz samostanskoga parlatorija – glas zapovijedi, koliko i glas seksualnosti – Novakov pripovjedač sudjeluje istodobno i u fantazmi mazohizma. Novakova časna majka prema pripovjedaču zauzima položaj deleuze-ovske domine, a pripovjedač pristaje na načelno nerazrješivu odgodu seksualne konzuma-cije u korist njezina glasa i zapovijedi: ne bismo smjeli zaboraviti da časnu majku ne određuje samo seksualna relacija prema pripovjedaču i prema pripovjedačevu stricu, nego

¹⁴ Novak je „Badessu” objavio u prvome broju *Krugova* (1/ 1953). O različitim aspektima te novele već sam pisala u knjizi *Revolucija i melankolija* (2011).

i njezina uloga upraviteljice samostanskoga imanja, na kojemu služe i dječak-pripovjedač i njegov stric, pri čemu granice svijeta Novakove pripovijesti koincidiraju s granicama toga hiperritualiziranoga imanja. (Sličan okvir Novak će preuzeti i u *Mirisima, zlatu i tamjanu*.) Istodobno, časna majka, svedena na glas i zapovijed, usporediva je s funkcijom koju Matoš pripisuje književnosti: ona uređuje odnos pripovjedača i njegova svijeta, pripovjedača i njegove želje, upravo redukcijom sebe na jezik.

Imanje kojim upravlja časna majka i inače je visoko semiotizirano; ne samo što je posrijedi samostansko imanje, nego je njegov zaštitni znak zdenac s Gorgoninom glavom. U Novakovoj noveli i Gorgona se uklapa u mazohistički skript: ako mitska Gorgona užasava i ubija onoga tko je pogleda, časna majka pripovjedaču ostaje zauvijek neviđena i nevidljiva, kao da bi pogled na nju pripovjedača ubio, skamenio. Zahvaljujući tome što časnu majku uspijeva ne vidjeti, pripovjedač preživljava, ali sada kao sluga njezina glasa i vlastite fantazme. Istodobno, ta je Gorgona, zajedno sa zdencem i ritualiziranim imanjem, preuzeta iz Matoševa „Cvijeta sa raskršća”, jednoga od središnjih tekstova hrvatske austrougarske književnosti, iz 1908. U Matoševoj noveli uloge su obrnute: pripovjedač željenu ženu vidi, ali je ona slijepa, jednako kao što joj je uskraćeno i pravo da izdaje naloge i da zapovijeda, premda je nasljednica (ritualiziranoga, htonskoga...) imanja.¹⁵ Moglo bi se reći da Matošev pripovjedač u „Cvijetu sa raskršća” zato ostaje melankolik, premda bi želio postati mazohist – premda bi se toj htonskoj ženi želio predati na milost i nemilost. Tako Novak u stvari dovodi do krajnjih konzekvencija narativni nacrt Matoševe novele: Novak od Matoša preuzima gestacijske elemente mazohizma kao intelektualnoga režima koji će sa svjetskim ratom dosegnuti potpunu artikulaciju, i obasegnuti moderno žalovanje kakvo privilegiraju Schmitt i Benjamin.

Za završni okretaj intelektualnoga zavrtnja Novaku će poslužiti još jedan austrougarski tekst hrvatske književnosti, „Gonzaga” Vladimira Vidrića, iz 1907. Novakova pripovjedača, koji je naglašeno bezimen, časna majka zove svojim malim, jadnim, siromašnim svetim Alojsijem (Novak 1981: 36), evidentno prema baroknome svecu Alojziju Gonzagi, za čiju je hagiografiju od presudne važnosti činjenica da nije mogao pogledati ženu, čak ni žene u vlastitoj obitelji. I Vidrić gradi „Gonzagu” oko gorgonske pozicije: ni na vratima neba, kaže, Gonzaga ne može pogledati grešnu ženu („blijeđu, noćnu kćer”), iako mu andeo koji čuva „božje dveri” nalaže milosrdan pogled upućen svima, ne samo onima koji nisu griješili.¹⁶ Vidrić Gonzagu zato naziva histerikom i već time mobilizira psihoanalizu kao aparat tumačenja. Ipak, razmotrimo li detalje pjesme, primijetit ćemo da je Vidrićev Gonzaga

¹⁵ Do koje je mjere njezino imanje ritualizirano, pokazuje sljedeći citat: „Iz dubine gmlja, gajeva i gore skaču razigrane djevojke, šibajući uzduh znojnom, bahantskom kosom. Kao nabujala bujica struje u bučnoj, krvavoj orgijskoj pjeni niz glasnu goru i kotlinu, a u njoj graja, bleka stoke, duduk gajda kroz pastirski dim, kroz satirsko, vinsko jecanje od požude, kroz jareče drhtavo, požudno blejanje” (Matoš 1973: 260).

¹⁶ Vidi Vidrić 1969: 41. S Vidrićevim „Gonzagom” konsolidira se teološki, kristološki predznak Novakove novele, karakterističan za mazohizam.

ustrojen kao kopča između baroknoga žalovanja i austrougarskoga mazohizma. S jedne strane, on cjeliva lubanje, kaže Vidrić, „slatkom i strasnom gorčinom”, kao kakav protureformacijski, barokni Hamlet, u spektaklu žalovanja; s druge strane, u susretu s grešnom ženom na njegove obraze izbijaju „bolesne ruže stida”, kao Deleuzeovu austrougarskom mazohistu.¹⁷ Ako je Vidrićev „Gonzaga” zbog toga ključ za domišljanje Novakova pripovjedača, on je to u paru s Matoševim „Cvijetom sa raskršća”. Stječe se dojam da su ta dva teksta Novaku važna kao austrougarski literarni kolektiv, sklop relacija koji svoje značenje ne sadrži iznutra, nego se to značenje formira naglašeno metonimijski, ne bi li naposljetku obasegnulo svijet Novakova ratnika i revolucionara.¹⁸

Umjesto zaključka, upozorila bih na specifičnu geografiju Novakova postrevolucionarnoga svijeta: ako je Novakov mazohizam austrougarski i kontinentalan, melankolija upisana u taj mazohizam ne gubi mediteranske oznake. Točnije, Novakov Mediteran metonimičan je, teritorijalan i parataktičan na onim mjestima gdje mazohizam ne može bez metafore i zakona – na mjestima gdje mazohizam ne može ne zahtijevati i režim paranoje, vratim li se Tauskovu opisu patologije svjetskoga rata. Simptomatično je da slično vrijedi i za Matošev „Cvijet sa raskršća”, čiji se ja-pripovjedač zatekao na južnofrancuskome ladanju, jednako kao što je Vidrićev Gonzaga izričito „iz Španije” (1969: 41). U oba slučaja metonimija i parataksa imaju mediteranski atribut, dok se glasu i zakonu pridružuje stano-vito ne-mjesto. Novakov književni kolektiv, drugim riječima, odgovara književnosti kako je opisuje Erich Auerbach, kad u jeku Drugoga svjetskog rata piše glasovitu *Mimezu*: mazohizam te književnosti jest kontraarhiv u kojemu se dodiruju mediteranski, antički, melankolični afinitet prema parataksi i teritorijalnosti (parataksi kakvu Auerbach povezuje s homerskom epikom), i deteritorijalizirani, paranoični afinitet prema zakonu (kakav Auerbach povezuje s hipotaksom starozavjetnih pripovijesti).¹⁹

LITERATURA

- Auerbach, Erich (1959) *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur*, A. Francke Verlag, Bern.
- Benjamin, Walter (1978) *Ursprung des deutschen Trauerspiels*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Churchill, Winston (1967) *The Second World War. Volume I. The Gathering Storm*, Cassell, London.
- Deleuze, Gilles (1967) *Présentation de Sacher-Masoch. Le Froid et le cruel*, Éditions de Minuit, Paris.
- Deleuze, Gilles i Félix Guattari (2005) *Qu'est-ce que la philosophie?*, Éditions de Minuit, Paris.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ I Ivo Frangeš upućuje na Novakovo posezanje za Vidrićevim „Gonzagom”, te napominje da gorgonski zdenac Novak preuzima iz „Cvijeta sa raskršća”. Vidi Frangeš 1998: 415, 421.

¹⁹ Vidi Auerbach 1959, posebno prvo poglavlje. Ova studija proizašla je dijelom iz istraživanja na projektu *Ekonomski temelji hrvatske književnosti (HRZZ)*.

- Donat, Branimir (2007) *Središte na rubu. Književna istraživanja*, Zaprešić: Fraktura.
- Frangeš, Ivo (1998) „Glas uspomena. *Badessa Madre Antonia Slobodana Novaka*“, u: Ivo Frangeš, Viktor Žmegač. *Hrvatska novelistika. Interpretacije*, Školska knjiga, Zagreb, str. 408–425.
- Jukić, Tatjana (2011) „Kritika i klinika: slučaj Viktora Tauska“. *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*. Ur. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer-Fraatz, Književni grug Split, Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Split i Zagreb, str. 231–245.
- Krleža, Miroslav (1977) *Dnevnik 1943*, Oslobođenje, Sarajevo.
- Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe (2001) *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, London i New York.
- Matoš, Antun Gustav (1973) *Iverje. Novo iverje. Umorne priče*. Ur. Dragutin Tadijanović, JAZU, Liber, Mladost, Zagreb.
- Novak, Slobodan (1981) *Izabrana proza. Pet stoljeća hrvatske književnosti* (knjiga 160). Prii. Igor Mandić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Osterhammel, Jürgen (2010) *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, C. H. Beck, München.
- Schmitt, Carl (2006) *Hamlet or Hecuba. The Irruption of Time into Play*. Prev. Simona Draghici, Plutarch Press, Corvallis.
- Tausk, Victor (1991) *Sexuality, War and Schizophrenia. Collected Psychoanalytic Papers*. Ur. Paul Roazen, Transaction Publishers, New Brunswick i London.
- Vidrić, Vladimir (1969) *Sabrane pjesme*. Ur. Dragutin Tadijanović, Izdavački zavod JAZU, Zagreb.

SUMMARY

Tatjana Jukić

WORLD WAR AND THE IRRUPTION OF TIME INTO CROATIAN LITERATURE

I propose to discuss twentieth-century Croatian literature alongside Carl Schmitt's argument about the irruption of time into Shakespeare's tragedy. Schmitt relates this irruption to the birth of modern Europe out of the spirit of Protestantism, when the uniform theological platform is compromised and, with it, the legitimizing procedures and the figure of the sovereign. If literature at the time is therefore in a position to reconstitute itself and become the apparatus critical to negotiating the rationale of politics and authorization, the crisis thus brought to the fore demands also that literature urgently reconsider the concept of a tragic event – the implication being that a tragic event, processed by modern literature into mourning, is how to think politics in modernity.

What Schmitt thereby implies is that history of modern literature relates structurally to political history; equally, he suggests that modern political history depends, for its rationale, on literature. I address world war as a similar irruption, especially in the context of Croatian literature, and argue that mourning may no longer be the foothold for literature to process the irruption of time and provide the intellectual situation for (its) history. Instead, I contend that structures of masochism take over as the position where literature processes the irruption of time into an intellectual situation.

Key words: *modern literature, Croatian literature, world war, masochism*

Maja Verdonik

LUTKARSKO KAZALIŠTE KAO PROSTOR KNJIŽEVNOG PAMĆENJA

Rad se bavi suvremenim uprizorenjima hrvatskih lutkarskih i dječjih kazališta, u kojima se tematizira pamćenje zajednice uključivanjem povijesnih motiva hrvatske prošlosti, ali i pojedinačnim književnim (auto)biografskim sjećanjima. Cilj rada je prikazati oblike pojavljivanja ovih motiva te sredstva scenskog izraza kojima su ti motivi ostvareni na kazališnoj pozornici. Prikazuju se tekstovi i uprizorenja hrvatskih institucionalnih dječjih i lutkarskih kazališta izvedeni u razdoblju od 1991. do 2016. godine. Dramatizacije klasičnih tekstova hrvatske književne baštine (Marulić: Judita, Zoranić: Planine), hrvatske dječje književnosti (Truhelka: Zlatni danci), suvremeni dječji igrokazi autora Tahira Mujičića, Ane Tonković Dolenčić, Jasena Boke, Jelene Kovačić i drugih, te njihova uprizorenja ukazuju na brojne mogućnosti lutkarskog scenskog izraza, ne nužno uvijek namijenjenog isključivo dječjoj kazališnoj publici, kojima tema književnog pamćenja može biti ostvarena na lutkarskoj sceni.

dr. sc. Maja Verdonik,
Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet

PREGLEDNI ČLANAK

UDK: 792.97(497.5)

Ključne riječi: lutkarski igrokaz, književna baština, književno pamćenje

1. UVOD

Na prijelazu 20. u 21. stoljeće hrvatska dječja i lutkarska kazališta izvodila su tekstove kojima je scenski otjelotvorena tema kolektivnog pamćenja društva kao i individualnog pamćenja pojedinca. Riječ je o tekstovima starije hrvatske književnosti te suvremenim dramskim tekstovima – igrokazima izvorno napisanim za lutkarsko kazalište i dramatizacijama proznih tekstova. Uvidom u dostupnu literaturu, arhivsku građu i kritičke osvrtne na scenske izvedbe u radu se predstavljaju scenska uprizorenja pojedinih od ovih tekstova,

zanimljiva s obzirom na odnos prema pamćenju koje se u njima tematizira. Slijedeći terminologiju autorica Žive Benčić (2006) te Helene Sablić Tomić i Tatjane Ileš (2011) ove se scenske izvedbe prikazuju s obzirom na kulturnopovijesno odnosno autobiografsko pamćenje. Prema riječima Žive Benčić pamćenje je: „ona duhovna sila koja osigurava s jedne strane kontinuitet i opstojnost naše kulture (kulturnopovijesno pamćenje), a s druge strane jedinstvo i konzistentnost naše osobe (autobiografsko pamćenje)” (Benčić 2011: 6). Autorice Helena Sablić Tomić i Tatjana Ileš, pišući o odnosu prema pamćenju u književnom tekstu, definiraju dva tipa pamćenja: biografsko ili autobiografsko/osobno/individualno i kulturno/kulturnopovijesno/kolektivno pamćenje (Sablić Tomić, Ileš 2011: 306).

U prvoj se skupini izdvajaju scenske izvedbe djela starije hrvatske književnosti te suvremeni igrokazi edukativne naravi o povijesti pojedinih hrvatskih gradova, dok se iz druge skupine predstavljaju primjeri scenskih izvedbi kojima je u osnovi prikaz grada odnosno sela doživljen iz autobiografske vizure.

2. KULTURNOPOVIJESNO PAMĆENJE KNJIŽEVNE I CIVILIZACIJSKE BAŠTINE

2.1. STARIJA HRVATSKA KNJIŽEVNOST U LUTKARSKOM OBLIČJU

Kazalište lutaka Zadar uprizorilo je tijekom zadnjeg desetljeća 20. stoljeća više tekstova starije hrvatske književnosti od kojih se ovdje predstavljaju izvedbe dramatizacije spjeva Marka Marulića *Judita*, izvedene 1991. te dramatizacije prvog hrvatskog putopisnog romana Petra Zoranića *Planine*, izvedene 1997. godine, obje namijenjene odrasloj publici.¹

2.1.1. Marko Marulić, Tonko Maroević: Judita

Rukopis dramatizacije Marulićeve *Judite*, autora Tonka Maroevića, podnaslovljen kao Scenarij za lutke, sadrži devet pjevanja (Maroević ruk). Izlučivši dijaloge i monologe iz spjeva, Tonko Maroević pristupio je Marulićevom tekstu kao zametku dramskog teksta držeći ga srodnim crkvenim prikazanjima te ga žanrovski određujući kao moralitet budući da je: „riječ o teatru velike prvotnosti i naivnosti, linearno vodene radnje i eksplikativnog govorenja, jasno ocrtanih sukoba dobra i zla i skoro zanemarivog psihološkog podteksta” (Maroević 1984: 971). U rukopisu je to nagoviješteno prvom didaskalijom: „Publika ulazi u Grad – Crkvu – Teatar” (Maroević ruk: 29). Tijekom izvedbe Juditina pojava djeluje produhovljena u strogosti pozivajući građane da se okane lakog i pohotnog života, nudeći se pritom da bude žrtva za spas grada (Foretić 1992).

¹ Premijera Marulićeve *Judite* u dramatizaciji Tonka Maroevića i u režiji Marina Carića održana je 22. travnja 1991. godine (Seferović 2001: 95). Premijera predstave *Planine*, prema romanu Petra Zoranića, izvedena je u lipnju 1997. godine, u dramatizaciji i režiji Marina Carića (Seferović 2001: 95).

Obilježja grada Zadra i njegove povijesti otjelotvorena su u scenskoj izvedbi antologijskom scenografijom i kreacijama lutaka Branka Stojakovića, inspiriranim eksponatima stalne izložbe *Zlato i srebro grada Zadra*. Korištene su naglavne lutke, maske, male marionete te animirani predmeti s motivima relikvijara u obliku ruku. Kao što piše kritičar Dalibor Foretić, prepoznatljivi elementi splitske i zadarske arhitekture i skulpture kao što su crkva sv. Duje, raka sv. Šimuna ili čuveni zadarski bunari, te pučki napjevi obilježja su predstave kojima je lutkarskim scenskim sredstvima vizualizirana hrvatska književna i kulturnopovijesna baština grada Zadra i drugih dalmatinskih gradova (Foretić 1991). Ujedno, zadarska je lutkarska predstava *Judita* u vrijeme premijere, 1991. godine, postala umjetnička transpozicija zadarske zbilje tijekom Domovinskog rata korespondirajući tako sa zadarskom suvremenošću života u agresorskom okruženju (Seferović 2001: 45).

2.1.2. Petar Zoranić, Marin Carić: Planine

Dostupan rukopis teksta dramatizacije romana *Planine* Petra Zoranića, autora Marina Carića, naslovljen je riječima: Petar Zoranić *Planine*, tekst za lutke Mojmira Mihatova i za šetnju gradom Zadrom složio Marin Carić (Carić ruk. 1996/97). Tekst je podijeljen na dva dijela te započinje motom: „I mi bismo od ovdud pobigli, dali nas slatkost baščine uzdarži” (isto).

Teodora Vigato o dramatizaciji piše:

„Nastojeći današnjoj publici omogućiti uspješnu komunikaciju sa Zoranićevim tekstom i jezikom Marin Carić je uprizorenjem *Planina* pokušao izvući dramatičnu srž koja se nalazi ispod pastoralne konvencije prvog hrvatskog romana iskoristivši pritom nedramske elemente Zoranićevog teksta da bi upravo na njima sagradio predstavu u kojoj nema jedinstva mjesta, vremena i radnje i tako omogućio drugim sastavnicama lutkarske prikazbe da dođu do izražaja” (Vigato 2017: 427).

Prema riječima kritičarke Marije Grgičević epska širina romana i različita mjesta na kojima se odvija radnja, kao što su Nin, Velebit, Krka i Šibenik, omogućili su režiseru Marinu Cariću stvaranje pozornice namijenjene noćnom mimohodu publike kroz izvornom scenografijom opremljene zadarske crkve preko Foruma do Parka kraljice Jelene koji će odigrati ulogu Perivoja od Slave, uprizorivši tako za povijest hrvatske književnosti, a posebice za grad Zadar, iznimno značajno djelo (Grgičević 1997). Raskošno dinamična izložba ekspresivnih mitskih čudovišta iz podzemnog svijeta i arkadijskih vila scenografa Mojmira Mihatova, zajedno sa sablasnim kolom divovskog promjera te obrisima dalmatinskih gradova te nadasve sugestivna glazbena drama pokajničkog ugodaja, sastavljena od zbornih pjesama sakralnih i domoljubnih motiva kao što je primjerice Zoranićev *Poj Marula pastira*, u izvedbi pjevačkog zbora zadarskog Filozofskog fakulteta i Zadarskih madrigalista pod vodstvom Ive Nižića, sve do titraja zvonca s arkadijskih pašnjaka ubrojani su među najveće

domete ove izvedbe (isto). Kritičar Anatolij Kudrjavcev istaknuo je u svom osvrtu kako su zadarski lutkari ovom scenskom projektu pridali dimenziju veličanstvenog domoljubnog obreda slijedeći duh nekadašnjih teatarskih svečanosti što su okupljale javnost u prostorno hodočašće (Kudrjavcev 1997).

2.2. EDUKACIJA LUTKAMA U SPLITU, RIJECI I ZAGREBU

Nekoliko predstava može se ubrojiti u skupinu predstava izvedenih s ciljem poučavanja mladih kulturnopovijesnoj baštini svojeg grada ili mjesta, zavičaja i domovine. Predstave se ovdje prikazuju kronološkim redoslijedom premijernih izvedbi.

2.2.1. Jasen Boko: Povist o' Splita u tri dila

Lutkarska trilogija Jasena Boke *Povist o' Splita u tri dila* izvedena je u Gradskom kazalištu lutaka Split u razdoblju od 1995. do 2006. godine.² Autorica Zdenka Đerđ (2017: 249) terminološki određuje ove igrokaze kao lutkarske nizanke pridajući pritom Jasenu Boki ulogu kreatora ove kazališne forme. Radnja sva tri igrokaza kompozicijski se dijeli na prednji i stražnji plan, što je označeno didaskalijama u tekstu. U prednjem planu se odvija sadašnja radnja, dok se na stražnjem planu pozornice odvijaju prizori i/ili slike iz dalje i bliže prošlosti grada Splita.

Radnja prvog igrokaza obuhvaća razdoblje od dolaska rimskog cara Dioklecijana u Split 295. g. n. e. do mučeničke smrti sv. Duje i početaka kršćanstva u Splitu. Drugi igrokaz radnjom prati u prednjem planu život u Splitu krajem 19. stoljeća, od postavljanja prve električne rasvjete do početka 20. stoljeća i Prvog svjetskog rata, a u stražnjem dolazak Hrvata na more. Radnja trećeg igrokaza u prednjem planu prati pobjedu Narodnjaka na izborima u Splitu 1882. godine, dok se u stražnjem planu prikazuju prijelomna kulturološki i povijesno važna događanja od srednjeg vijeka do 1882. godine te se pojavljuju i osobe od iznimne važnosti za splitsku i općenito hrvatsku književnost kao što su Marko Marulić, Luka Botić i drugi (Boko ruk. 1995–2006). Dijelovi teksta koji se odnose na izvedbu u prednjem planu pisani su u obliku dijaloga, dok za izvedbu scenske radnje u stražnjem planu Boko koristi opise događanja te didaskalije (Đerđ 2017: 250). Likovi govore inačicama i mješavinom splitskog govora s kojima se splitska publika može s lakoćom poistovjetiti. Uz lik lutke pripovjedača, „pantagane” Duje, koji se pojavljuje u sva tri igrokaza, prisutan je i, kako ga naziva Zdenka Đerđ, skupni lik djece koja zaustavljaju ili pitanjima preusmjeruju radnju. Boko je među djecu – Dujine sugovornike u III. dijelu trilogije uključio i malog Smoju koji će, kad odraste, kao i Duje pisati splitsku kroniku (isto 2017: 256). Zdenka Đerđ zaključuje:

² Praizvedbe: *Povist Splita I. ili kako smo jednom započeli* – 1. listopada 1995. godine, *Povist Splita II. ili Idu Rvati* – 5. svibnja 1997. godine obje u režiji Vanče Kljakovića i Ratka Glavine, te *Povist o' Splita III. dil (Ča oće reć: Kuge, kolere, Tierci i izbori)* – 7. srpnja 2006. godine u režiji Vanče Kljakovića (prema: Đerđ 2017: 250, 252, 254).

„Izborom lutkarskog igrokaza za komunikacijski i stvaralački proces povijest je prikazana s odmakom, zabavno i zanimljivo. Boko je pokazao da povijest ne čine samo ozbiljni događaji nego i životne priče običnih ljudi u njima ili o njima” (2017: 254).

Trilogija *Povist o' Splita* Jasena Boke izvedena je štapnim lutkama uz korištenje paravana.³

2.2.2. Tahir Mujičić: Vela priča o mićeg Morčića

Gradsko kazalište lutaka Rijeka izvelo je 2008. godine igrokaz Tahira Mujičića *Vela priča o mićeg Morčića*.⁴ Mujičić je u svoj tekst unio: „dramaturški princip zgušnjavanja činjenica kojim je stvorio svojevrsno ludističko poigravanje historiografskom metafikcijom” (Gašparović 2008: 19) te se na tragu poetike poigravanja „svetinjama domaće i svjetske povijesti i kulture” (Cuculić 2008) upustio u vlastitu interpretaciju legende o riječkom Morčiću, pri čemu je nedostatak čvrstih povijesnih uporišta za njega bila prednost jer se tako mogao prepustiti mašti i stvoriti novu priču o poznatom simbolu grada Rijeke. Kao što piše Radmila Matejčić:

„Prema legendi koja je osobito rasprostranjena na Grobinštini, Turci su se utaborili na Grobničkom polju i prijetila je opasnost da napadnu susjednu Rijeku. Zrinski je, s Gradine kod Jelenja, odapeo strelicu koja je pogodila turskog pašu u sljepoočnicu i Turci su se dali u bijeg. Za sve vrijeme te opsade Riječani su podizali oči prema nebu i molili da kamenje s njega pobije Turke. I zaista, pri bijegu Turaka počelo je s neba padati kamenje, koje ih je zatrpalo, jedino su po polju ostali njihovi turbani. Kao uspomenu na taj događaj Riječani su svojim ženama stavili naušnice s glavom pokrivenom turbanom.” (Matejčić 2000: 238)

Ne mireći se sa svojim položajem „običnog” nakita i dekorativnom sudbinom, Mujičićev Morčić pretvara se u aktivnog sudionika velikih povijesnih zbivanja. Bez pretenzija na povijesnu istinu, Mujičić se poigrao nekim motivima iz povijesti primorskih krajeva pa se radnja ove lutkarske epopeje odvija na prostoru od Rijeke do Venecije i Istanbula. Priča započinje u Rijeci, na Trsatu, gdje Mujičić uvodi izmišljene likove bana Zrinkopana i njegove banice dok gradu prijetite novi nameti stranih osvajača. S jedne strane su to Mlečani koji ubiru porez, a s druge Turci koji se spremaju za novi harač da bi u konačnici mali Morčić svojim lukavstvom spasio Rijeku (Cuculić 2008).

U tekstu i u izvedbi dolazi do izražaja istraživanje igrivih mogućnosti jezika kao pokretača zbivanja. Tako likovi Mlečana i Turaka govore izmišljenom jezičnom mješavinom, a likovi domaćeg stanovništva čakavštinom, štokavštinom i neologizmima autora teksta,

³ Mrežne stranice Gradskog kazališta lutaka Split, <http://www.gkl-split.hr/predstava/povist-o-splita-iii-dil>, posjet 21. studenog 2016.

⁴ Premijera: 31. siječnja 2008. godine, u režiji Zorana Mužića (prema programskom listiću uz predstavu).

Tahira Mujičića.⁵ Luči Vidanović kreirala je lutke po uzoru na popularni lutkarski serijal Muppet Show, a Zlatko Vicić pojavljuje se kao pripovjedač – zvončar (tradicionalna pokladna maska riječkog zaleda) koji svojom dinamičnom igrom pokreće zbivanja (isto).

2.2.3. Alex Đaković i David Petrović: Trsatski zmaj

Kao inspiracija za tekst i izvedbu igrokaza *Trsatski zmaj* u Gradskom kazalištu lutaka Rijeka, autorskog projekta Alexa Đakovića i Davida Petrovića⁶, glumaca lutkara ovog Kazališta, autorima je poslužila istoimena slikovnica riječkog publicista Velida Đekića⁷ o prijateljstvu djevojčice i zmaja koji je živio na Trsatu, iznad Rijeke. Uz to u predstavi se pojavljuju i motivi iz drugih Đekićevih slikovnica koje se bave riječkim temama. Kroz predstavu publiku vodi glas nevidljive pripovjedačice – u interpretaciji riječke dramske umjetnice Zrinke Kolak Fabijan, dok scenografija Nise Hrvatin Petrović asocira na maštovit likovni izraz riječkog slikara Vjekoslava Voje Radoičića, prepun boja primorskih i riječkih motiva. U predstavi su prikazane znamenitosti i posebnosti grada na Rječini kao što su: Trsatska gradina, Katedrala sv. Vida, HNK Ivana pl. Zajca, Gradsko kazalište lutaka, Kosi toranj, Riječki neboder, gradska ura, tržnica, Riječki karneval, Armada itd. (Cuculić 2015). Lutkari animiraju mapetovski oblikovane lutke zijevalice čiju je tehnologiju osmislila Marija Volkmer. Izvedeni su stihovi iz pjesama riječkih rock skupina, a pojavljuje se i mnoštvo likova koji govore različitim idiomima (čakavskim, talijanskim, njemačkim itd.) te kojima se blago karikaturnim načinom želi prikazati multikulturalnost i multijezičnost Rijeke. Edukativna dimenzija radnje sadrži i ekološku poruku prisutnu u završnici predstave: u borbi između Hobotnice, uzroka svega lošeg u gradu, i Trsatskog zmaja, pobijedit će hrabri zmaj spasivši tako svoj grad od propasti odnosno od zagađenja i drugih nedaća. Predstava *Trsatski zmaj* približila je grad Rijeku dječjoj publici uvodeći likove djece, ali i odraslima donoseći satirične aluzije na dnevno-političke aktualnosti (isto).

2.2.4. Ana Tonković Dolenčić: Zagrebački vremenoplovci

Prema riječima Ane Tonković Dolenčić, autorice teksta *Zagrebački vremenoplovci*, izvedenog u Zagrebačkom kazalištu lutaka 2016. godine⁸:

⁵ U studiji *Ogledi o dječjoj književnosti* Stjepan Hranjec ubraja, među ostalima, parodiju „klasične” književnosti, šire: „svete baštine” te verbalnu (jezičnu) igru u postmodernističke odrednice hrvatske dječje književnosti (Hranjec 2009: 169–178). Ujedno, Tahir Mujičić uključio je u tekst *Vela priča o mićeg Morčića* i lik kozlića imena Čić Crnić, iz svojeg igrokaza *Sedan kozlini i samo jedan bedni vuk*, premijerno izvedenog u Gradskom kazalištu lutaka Rijeka 2. veljače 2006. godine (prema programskom listiću uz predstavu).

⁶ Premijera: 13. ožujka 2015. godine u režiji Davida Petrovića i Alexa Đakovića (prema programskom listiću uz predstavu).

⁷ Đekić, Velid (1994) *Trsatski zmaj*, Naklada Benja, Rijeka.

⁸ Premijera: 6. svibnja 2016. godine u režiji Krešimira Dolenčića (Muhoberac 2016: 24).

„učenici 3. i 4. razreda osnovne škole bili su ciljana skupina kojoj je predstava prvenstveno namijenjena s obzirom da je sadržaj lutkarske igre ujedno i obvezno školsko gradivo u 3. razredu osnovne škole za učenike Grada Zagreba. Kreativni proces rada na dramskom tekstu bio je tako omeđen gradivom kao gradom, a jedan od važnih ciljeva projekta bio je unaprijeđenje znanja i poticanje interesa za konkretnu temu.” (Tonković Dolenčić 2017: 2)

Tekst *Zagrebački vremenoplovci* i istoimena predstava nastali su nadovezujući se na školski kurikulum, odnosno gradivo udžbenika Prirode i društva za 3. razred osnovne škole *Moj Zagreb*, zahvaćajući u svome sadržaju i dio gradiva 4. razreda koji se odnosi na dolazak Hrvata u današnje prostore (isto 2017: 4). Kroz putovanje dvoje djece, Martina i Katarine vremenskim strojem publika prati događaje uprizorene kao gradska kronika Zagreba izražajnim sredstvima dječjeg i lutkarskog kazališta. U izvedbi su korištene mnogobrojne tehnike i scenski žanrovi: od mjuzikla i lutkarskog kazališta, preko komunikacije s publikom u liku sveprisutnog potoka Medveščaka odjevenog u kostim superjunaka (Žganeč-Brajša 2016). Kao što piše kritičarka Mira Muhoberac, *Zagrebački vremenoplovci* prikazuju zabavnu kanonizaciju povijesti Zagreba inscenirajući povijesna razdoblja, poznate događaje i legende Zagreba od prapovijesti do najbliže prošlosti: od dodjele Zlatne bule Gradecu i utemeljenja Zagrebačke biskupije preko prikaza borbe protiv Turaka i događanja oko ujedinjenja Gradeca i Kaptola, premošćivanja i prijelaza Save i poplave, Univerzijade te, napokon, do osamostaljenja Hrvatske. Na pozornici se pritom uživo izvode najveći glazbeni hitovi posvećeni Zagrebu. Autorski tim i glumački ansambl ostvarili su predstavu zasnovanu na načelu *Dulce et utile*, zabavnu i edukativnu, ujedno poticajnu za nove kronotopske šetnje i njegovanje osjećaja pripadnosti svom gradu (Muhoberac 2016: 24).

3. AUTOBIOGRAFSKI PRISTUP SJEĆANJU NA DJETINJSTVO

3.1. JAGODA TRUHELKA, DUBRAVKA CRNOJEVIĆ CARIĆ: ZLATNI DANCI

Dječje kazalište Branka Mihaljevića u Osijeku izvelo je 2008. godine scensko uprizorenje jednog od antologijskih djela hrvatske dječje književnosti, *Zlatne danke* Jagode Truhelke u dramatisaciji i režiji Dubravke Crnojević Carić.⁹ Tekst dramatisacije podijeljen je na poglavlja naslovljena prema godišnjim dobima u kronološkom slijedu kalendarske godine (*Prolog, Proljeće, Ljeto, Jesen, Zima*) dok likovi naizmjenično pripovijedanjem uvode publiku u scensku radnju koju čine slike iz života Truhelkinih likova: Anice, njezine braće Čire i Dragoša i njihove obitelji. Pišući o Truhelkinu tekstu u kontekstu rasprave o autobiografizmu, Andrijana Kos Lajtman ističe kao najzanimljiviju činjenicu: „da se pripovijeda u trećem licu te da pripovjedačica glavni lik imenuje Anicom, a ne Jagodom, dok dvojici Aničine braće

⁹ Praizvedba: 23. travnja 2008. godine (prema programskom listiću uz predstavu).

pridaje imena koja su i u stvarnosti nosila Truhelkina braća" (2011: 129).¹⁰ U tekstu dramati- zacije Dubravke Crnojević Carić imenuje se Pripovjedačica – Jagoda te je iz didaskalije razvidno da tekst koji slijedi kazuje lik autorice/književnice u ulozi pripovjedačice. Lik Pri- povjedačice pojavljuje se u tekstu i bez imena Jagoda, a također i drugi likovi tijekom rad- nje preuzimaju uloge pripovjedača. S druge strane, lik djevojčice Anice pojavljuje se i imenovan je zasebno, odvojeno od lika pripovjedačice Jagode. U programskom listiću predstave navedeno je ime samo jedne glumice u ulozi Anice. Ujedno, u programskom se listiću autorica dramati-zacije i redateljica Dubravka Crnojević Carić obraća publici, pose- bice onoj dječjoj, riječima:

„Predstava *Zlatni danci* zamišljena je kao raz/glednica – pogled na kratke slike doživljaja, fiksirane trenutke, bilješke – vanjskih, ali i unutarnjih prostora Gra- da. (...) Moj je prostor sjećanja (baš kao što će jednog dana biti i vaš) vezan uz Osijek. Uz njegove se mirise, linije i boje vežu moji osjećaji, radosti odrastanja, ali i melankolija i čežnje. (...) *Zlatni danci* Jagode Truhelke zapisi su o životu u našem gradu. Dani djetinjstva Anice, Dragoša i Čire ujedno su i dani djetinj- stva Osijeka i njegovih ulica" (2008).

Navedena misao u skladu je sa zaključkom autora Milana Crnkovića i Dubravke Težak prema kojem je Jagodi Truhelki vlastito djetinjstvo bilo temeljem na kojem je gradila „uvjerljiv ambijent jednog djetinjstva (u kojem se, nap. M. V.) ocrta na svoj način svako dje- tinjstvo" (2002: 295). Prema fotografijama prizora predstava je izvedena uz korištenje vide- oprojekcija te lutke i tehnike crnog teatra u pojedinim prizorima.¹¹

3.2. JELENA KOVAČIĆ: DID I REPA

Dramaturginja Jelena Kovačić autorica je teksta igrokaza *Did i repa* izvedenog 2012. godine u Gradskom kazalištu lutaka Split. Za tekst je kao osnova poslužila ruska narodna priča od desetak rečenica s motivom izvlačenja ogromne repe iz zemlje. U suradnji s reda- teljicom Anicom Tomić nadograđena je radnja igrokaza u čije su elemente autorice ugradi- le vlastita sjećanja na djetinjstvo posvetivši predstavu: „svim našim didama i babama zbog kojih su naša sjećanja na djetinjstvo toplija i ljepša”.¹² Inspirirana „životom Dalmatinske za- gore, koracima vrličkog kola i prodornim odjekom gange (s fabulom što se odvija, nap. M. V.)

¹⁰ Prema riječima Andrijane Kos Lajtman radi se o tekstu „koji balansira u procijepu između onog što Ge- nette naziva heterodijegetskom autobiografijom, što je rijedak slučaj autobiografije pisane u trećem licu, gdje postoji identitet autora i lika, ali niti jedan od njih nije identičan pripovjedaču, i heterodijegetske fikcije gdje ni jedan element trijade nije identičan bilo kojem od dva preostala elementa" (2011: 133).

¹¹ Mrežne stranice Dječjeg kazališta Branka Mihaljevića u Osijeku, <http://www.djecje-kazaliste.hr/program/zlatni-danci/>, <http://www.djecje-kazaliste.hr/program/galerija/>, posjet 21. studenog 2016.

¹² Mrežne stranice Gradskog kazališta lutaka Split, <https://www.gkl-split.hr/predstava/did-i-repa>, posjet 27. veljače 2018. Premijera: 29. rujna 2012. godine (isto).

u mitskom selu koje možda postoji još jedino u sjećanju" (Parić 2012), predstava govori o dese- togodišnjoj djevojčici koja provodi ljetu s djedom i bakom – Didom i Babom, u selu koje postaje prostor njezina sazrijevanja. U glumačkoj izvedbi, uz likove djeda, bake i djevojči- ce, važnu skupinu likova čine likovi antropomorfiziranih životinja karakterističnih glasa- nja i pokreta, simbolizirajući čvrstu spregu i slogu suživota čovjeka i životinja na selu. Multifunkcionalna scenografija i kostimi kreirani su s blagim ironiziranjem seoske nošnje, dok su kostimi likova životinja sadržavali i karakteristična obilježja odgovarajućih životinj- skih vrsta (isto).

4. ZAKLJUČAK

Predstavljeni tekstovi i scenske izvedbe hrvatske književne baštine kao i suvremenih tekstova za djecu i odrasle, izvedene u hrvatskim dječjim i lutkarskim kazalištima u razdo- blju od 90-ih godina 20. stoljeća do danas, pokazuju stalno prisutno zanimanje autora tek- stova i izvedbi za temu povijesnog pamćenja društva kao i individualnog sjećanja pojedinca unutar zajednice. Izvedbama namijenjenim odraslima, primjerice u Kazalištu lutaka Zadar uprizorena su djela starije hrvatske književnosti dokazujući time, pored ostalog, da lutkar- ske predstave nisu namijenjene isključivo dječjoj publici. S druge strane u mnogim hrvat- skim lutkarskim kazalištima izveden je i niz tekstova namijenjenih ponajprije dječjoj kazališnoj publici s ciljem poučavanja o prošlosti i baštini svojeg grada i sredine na zaba- van način. Predstavljeni autobiografski tekstovi i izvedbe, kao odrazi osobnih sjećanja po- jedinaca, pritom zaokružuju raznolikost i bogatstvo mogućnosti scenskog izraza lutkarskog i dječjeg kazališta u približavanju teme književnog pamćenja svekolikoj suvremenoj kaza- lišnoj publici.

LITERATURA

- Benčić, Živa (2006) *Lica Mnemozine: Ogledi o pamćenju*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Crnković, Milan, Težak, Dubravka (2002) *Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955.*, Znanje, Zagreb.
- Derđ, Zdenka (2017) „Povijesno i umjetničko u lutkarskom igrokazu Jasena Boke”, u: *Nove smjernice u odgoju i obrazovanju/Znanstveni prinosi Dragutina Rosandića, Zbornik radova sa znanstve- no-stručnog skupa s međunarodnim sudjelovanjem*, Sveučilište u Zadru, Odjel za nastavničke studije u Gospiću, Gospić, str. 247–260.
- Hranjec, Stjepan (2009) *Ogledi o dječjoj književnosti*, Alfa, Zagreb.
- Kos Lajtman, Andrijana (2011) *Autobiografski diskurs djetinjstva*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Maroević, Tonko (1984) „Judita kao drama”, *Mogućnosti*, XXXI., br. 12, str. 971–975.
- Matejčić, Radmila (2000) *Izleti u prošlost*, Adamić, Rijeka.
- Sablić Tomić, Helena, Ileš, Tatjana (2011) „Grad između pamćenja i zaborava”, u: *Dani hvarskog kazališta, Pamćenje, sjećanje i zaborav u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug Split, Zagreb – Split, str. 303–322.

- Seferović, Abdulah (2001) *Kositreni vojnici hrvatskog lutkarstva: prilozi za povijest Kazališta lutaka u Zadru*, Kazalište lutaka Zadar, Zadar.
- Tonković Dolenčić, Ana (2017) *Zagrebački vremeplovci – Obavezno školsko gradivo kao lutkarska predstava* (rukopis).
- Vigato, Teodora (2017) „Poetski putovi zadarskog lutkarstva”, u: *Nove smjernice u odgoju i obrazovanju/Znanstveni prinosi Dragutina Rosandića, Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa s međunarodnim sudjelovanjem*, Sveučilište u Zadru, Odjel za nastavničke studije u Gospiću, Gospić, str. 418–431.

KRITIČKI OSVRTI I DRUGI IZVORI

- Crnojević Carić, Dubravka (2008) *Zlatni danci*, tekst u programskom listiću uz istoimenu predstavu Dječjeg kazališta Branka Mihaljevića u Osijeku, Osijek.
- Cuculić, Kim (2008) *Riječki povijesni „Muppet Show”*, Novi list, Rijeka, 2. veljače
- Cuculić, Kim (2015) *Prepoznatljiv riječki kolorit i eko ponuka*, Novi list, Rijeka, 14. ožujka
- Foretić, Dalibor (1991) *U slavu svetoj udovici*, Danas, Zagreb, 30. travnja
- Foretić, Dalibor (1992) *Žrtva iz mučeničkog grada*, Novi list, Rijeka, 8. siječnja
- Foretić, Dalibor (1997) *Punktacija romana*, Novi list, Rijeka, 26. lipnja
- Gašparović, Tajana (2008) *Šaroliko i šarmantno*, Vijenac, Zagreb, 14. veljače
- Grgičević, Marija (1997) *Noćno planinarenje*, Večernji list, Zagreb, 24. lipnja
- Kudrjavcev, Anatolij (1997) *Ulična gužva*, Slobodna Dalmacija, Split, 23. lipnja
- Muhoberac, Mira (2016) *Lutkarska priča o Zagrebu*, Vijenac, Zagreb, 12. svibnja
- Parić, Jasmina (2012) *Did i repa: Prosjaci i sinovi za klince i starije*, Slobodna Dalmacija, Split, 1. listopada
- Žganec-Brajša, Leon (2016) *Grad i njegovi stanovnici*, <http://www.kazaliste.hr/index.php?p=article&id=2249>, posjet 26. lipnja 2016.

DRAMSKI TEKSTOVI U RUKOPISIMA¹³

- Boko, Jasen (1995 – 2006) *Povist o' Splita u tri dila*, Gradsko kazalište lutaka Split, Split.
- Đaković, Alex, Petrović, David (2015) *Trsatski zmaj*, Gradsko kazalište lutaka Rijeka, Rijeka.
- Kovačić, Jelena (2012) *Did i repa*, Gradsko kazalište lutaka Split, Split.
- Marulić, Marko, Maroević, Tonko (1990/1991) *Judita*, scenarij za lutke: Marin Carić, Kazalište lutaka Zadar, Zadar.
- Mujičić, Tahir (2008) *Vela priča o mičeg Morčića*, Gradsko kazalište lutaka Rijeka, Rijeka.
- Tonković Dolenčić, Ana (2016) *Zagrebački vremeplovci*, Zagrebačko kazalište lutaka, Zagreb.
- Truhelka, Jagoda, Crnojević Carić, Dubravka (2008) *Zlatni danci*, Dječje kazalište Branka Mihaljevića u Osijeku, Osijek.
- Zoranić, Petar, Carić, Marin (1996/1997) *Planine*, Kazalište lutaka Zadar, Zadar.

¹³ Rukopisi dramskih tekstova dobiveni su na uvid ljubaznošću Uprava navedenih kazališta i autora.

SUMMARY

Maja Verdonik

PUPPET THEATRE AS A SPACE OF LITERARY MEMORY

The paper considers contemporary staging of the Croatian puppet and children's theatres that thematised memory of the society by including motives from the Croatian history, as well as individual literary (auto) biographical memories. The aim of the paper is to present the ways in which the theme of memory appears and the theatrical forms in which it is realised. Presented are plays and performances of the Croatian institutional puppet theatres, performed from the year 1991 up until the year 2016. The dramatizations of the classic Croatian literary heirdom, Croatian children's literature and the puppet plays of the contemporary authors indicate the multiple opportunities of the puppet theatre, not necessarily always intended exclusively for children, using which the theme of literary memory can be realised on the puppet theatre stage.

Key words: puppet theatre play, literary heirdom, literary memory

Antonija Zaradija Kiš

BAZILISK: UPAMĆENO ZLO. OD LEGENDE I PREDAJE DO MORALISTIČKE SENTENCE

U radu se razmatra lik čudovišne životinje koja se u vremenskom slijedu konstantno nadograđuje u fizičkom i moralnom smislu. Od obična malog gmaza, zmije ili guštera nastaje čudovišna neman koja uništava sve. Ona postaje najstrašniji simbol sveopćega ljudskog zla, koji svoj vrhunac doživljava tijekom srednjega vijeka. Kroz književnu ostavštinu, biblijske sekvence, a potom kroz rijetko sačuvani primjer moralnodidaktičkoga teksta iz Cvijeta kreposti, bazilisk je upamćen kao simbol najvećega zla, neuništivoga ili teško uništivoga, koji se očituje u dnu svakoga čovjeka, a to je neumoljivost ili okrutnost. Na temelju izloženih natuknica u radu će se razmatrati pojavnost baziliska u srednjovjekovnom književnom korpusu i njegova fizičko-literarna transformacija s posebnim uvidom u skroman, ali znakovit hrvatskoglagoljski književni korpus.

Ključne riječi: *bazilisk, predaja, neman, glagoljica, književnost, Cvijet kreposti*

dr. sc. Antonija Zaradija Kiš,
Institut za etnologiju i folkloristiku,
Zagreb

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK: 821.163.42.09
003.349.1
39:59
929.624.5

Sintezom mnoštva kulturoloških artefakata i njihove transpozicije kroz vrijeme i prostor izgrađuje se moć pamćenja, koja se u vremenskom hodu osnažuje do mitskih aspekata. U tom smislu pamćenje kroz vrijeme te njegova literarna manifestacija su poput palimpsesta, koji sintetizira i fiksira sve opažaje koji se transformiraju u neraskidivo iskustveno sjećanje. Na smjernicama takvih promišljanja, a u kontekstu kulturne animalistike, mitološka bića bude izraženiju pozornost kao upamćene činjenice koje su se utkale u vjerovanja, mitove, legende i predaje mnogih civilizacija. Među njima se izdvajaju monstumi ili čudovišta s naglašenim destruktivnim aspektom te su kao takvi i najsnažnije fiksirani u književnom pamćenju i likovnim predodžbama pa nije neobično što ih se neminovno doti-

čemo i interdisciplinarno „seciramo“ u kontekstu kulturne animalistike. U tom smislu posebno valja istaknuti važnost folklornih lokalnih izvora, gdje se među obiljem fantastičnih elemenata provlače nevidljive niti istine, koje poput važnih činjenica potiču potragu za neobičnim bićem, kako je to isticao tvorac kriptozoologije,¹ belgijsko-francuski zoolog Bernard Heuvelmans.

Monstrum se rađa na metaforičkoj prekretnici neke zamisli na kojoj se utjelovljuje u danom kulturološkom trenutku i postaje hibridna kreacija. Takvo biće ulazi u „književnost sjećanja“ kao simbol straha, kaosa, razaranja i nesavladivosti, odnosno kao upozorenje.² Nesavladivost i ubojitost, među kojima po snazi prednjači Levijatan (Shuker 1995: 34–37; Jeličić 2009: 39–45; Levanat-Peričić 2014: 84–98),³ temeljne su karakteristike monstuma, što je, prema Cohenu, odraz kultura koje su ga oblikovale i naraštajima prenosile kao tradicijsko kulturno nasljeđe (Cohen 1996: 3–26). Ono je sačuvano u dugotrajnom procesu kolektivnoga pamćenja što je, prema Knightu, najčitljivije na literarno-povijesnoj pozadini nastajanja Svetoga pisma (Knight 1975: 26; Knight i Levine 2012: 43–73).

Predodžba monstuma izgleda je kulturološko-zoološka pa zato njegova fikcija i projekcija egzistiraju jedino u književnoj sferi u kojoj se isprepliću sjećanje, pamćenje i mašta. U etimološko-semantičkom kontekstu čudovište je ono što se želi istražiti i razotkriti te na što se želi upozoriti. Takvo istraživanje je, prema Cohenu, poput „duboreza“ koji traži hijerofanta (Cohen 1996: 4). Ono je konstantno kretanje u stanoviti ponor koji je smješten između vremena prevrata koje je stvorila pojavnost čudovišta i trenutka u kojemu je ono prihvaćeno da bi se ponovo rodilo. U epistemološko-percepcijskom prostoru monstuma izgleda razaznaje se Derridin jaz između različitosti (Derrida 1967) prema kojoj se bitnost cjelokupne životnosti čudovišta traži u izvorištu njegova uzroka „postojanja“, koje je skriveno u ljudskom pamćenju. Oblikovanje izgleda neman i njezini civilizacijski preskoci i metamorfoze utemeljene su na poznatim životinjama iz okruženja i njihovim upamćenim ubojitostima. U tom smislu zmija je na prvom mjestu: ona je i temeljna kulturna životinja svih civilizacija i vjerovanja, tj. prvotnoga matrijarhalnoga razdoblja koje je obilježeno kul-

¹ U kontekstu kriptozoologije posebno mjesto zauzima nizozemski zoolog i entomolog Antonio Cornelis Oudemans (1858–1943) i njegovo djelo *The Great Sea Serpent*. Među kriptozooolozima 20. stoljeća valja istaknuti belgijskoga zoologa Bernarda Heuvelmansa (1916–2001), kojega mnogi danas smatraju tvorcem te, za mnoge, pseudoznanosti. On je prvi definirao kriptozoologiju kao znanstvenu disciplinu koja se bavi skrivenim životinjama, tj. još nepoznatim životinjskim oblicima o kojima posjedujemo jedino testimonijalne i slučajne dokaze ili materijalne dokaze koji se smatraju nedostatnima (Barloy 2007).

² Izvorište imenice monstrum je lat. glagol *monere* – upozoriti, opominjati, odakle lat. imenica *monstrum* dobiva najprije značenje *obilježja bogova*, a slijedom neprirodnoga, odnosno svakoga neprirodnog bića, dobiva značenje: *prikaza, nakaza, neman*.

³ Bez obzira na to što je Levijatan tijesno povezan s mitološkim gmazovima, on je zasebna istraživačka tema kojom smo se ranije bavili (Zaradija Kiš 1997: 127–140; 1998: 186–194; 2001: 485–496; 2006: 113–139; 2007: 37–47) pa ga u ovom radu nećemo više posebno isticati.

tom zmije (Marjanić 2010: 143 prema Kheel 2008: 42). Njezin simbolizam je višestruk: od kozmogeneze i gospodarice životnoga počela i plodnosti u najstarijim civilizacijama,⁴ antičkih ljekovitosti predočenih u božanskom Asklepijevu štapu i Hermesovu kaduceju,⁵ preko starozavjetnoga Aronova štapa (Iz 7,8–13) i mjedene Mojsijeve zmije (Br 21,6–9), do kršćanskoga dijabolizma i zastrašujućega vještičjeg svijeta (Muchembled 2010; Cintré 2013: 142–143; Šešo 2016). Zmija je istovremeno ktonsko božanstvo, demon i apotropejska životinja te je kao takva prisutna u mnogim književnostima (Pedrini i Pedrini 1966) uz izrazito bogato pučko nazivlje.

ZMIJSKA SIMBOLIČKA BIPOLARNOST

U hrvatskoj pučkoj leksičkoj građi uz temeljni pojam zmije javlja se cijeli niz leksema koji nisu istoznačnice, već su njihove značenjske nijanse utemeljene na biološkim podvrstama toga reptila, s posebnim naglaskom na stupanj otrovnosti – ključnu smrtonosnu karakteristiku većega broja vrsta zmija (Hirtz 1928: 1–194). Otrovnost je temeljni element u oblikovanju mitoloških bića na što se nadovezuje veličina koja apostrofira razornu moć neman. Zato su otrovnice uvijek bile najveće opasnosti i simboli najvećega zla. Od njih se sklanjalo, pa ih se najmanje i poznavalo te su im se pridavali razni fantastični oblici i veličine. Zato je nerijetko i njihovo nazivlje bilo neodređeno te i danas stvara probleme posebice u leksičkim istraživanjima. Tako je npr. u zapadnoeuropskim bestijarijama za *aspidu* zabilježen cijeli niz naziva poput *aspic*, *emorois*, *haemorrhais*, *hypnalis*, *ipnalis*, *prester*, a za *viperu* još i *adder*, *guivre*, *viuvre*, *wivre*, *woutre*.⁶ Tabuizirani pozitivni simbolizam zmije, koji je do nas došao iz daleke ilirske prošlosti obilježene kultom zmije,⁷ prepoznamo u „zmiji kućarici“ za koju postoji i posebno velik broj pučkih sinonima kao što su: *čuvarkuća*, *čuvanića*, *blazna*, *kućanica*, *kućaruša*, *kućevna zmija*, *kućevnik*, *kućnica*, *kućna/kutnja guja*, *kućnjača*, *pokućara*, *pokućarica*, *pokućarka*, *pokućica*, *pokućnica*, *potkućnica* (Hirtz 1928: 10, 24–25, 77–78). To potvrđuje i bogata slavenska etnološka građa (Gura 2005: 229–238), prema kojoj je razvidno da su zmije, uz to što su i „najilirskiji simbol u južnim ilirskim krajevima“ te simbol plodnosti i blagostanja (Stipčević 1989: 15, 157), smatrane kućnim božanstvima. „Bilo je zabranjeno da se ovim životinjama naudi, izgrednici su žestoko kažnjavani, a u

⁴ U simbolizmu kobre je npr. sadržana ženska moć; zmija je božica zaštitnica i simbol božanskoga života i reda, ona je kreacija univerzuma i njezino je štovanje duboko utisnuto u vjerovanjima Staroga svijeta što i danas prepoznajemo u tradicijama ruralnih prostora. Usp. <http://www.egyptos.net/egyptos/dieux/la-symbolique-des-animaux-en-egypte-antique.php> (posjet 07. 10. 2017.).

⁵ U tom kontekstu valja se prisjetiti božanskoga štapa s dvije zmije, Hermesova i Merkurova božanskoga atributa, glasnika bogova i vodiča mrtvih. On će postati Eskulapov amblem i zaštitni znak liječnika i to u čast zmije-izlječiteljice, koja je istodobno i vodič u vječnost.

⁶ Usp. <http://bestiary.ca/beasts.htm> (posjet 07. 10. 2017.).

⁷ Totemistička narav ilirskih vjerovanja razvidna je i u nazivima nekih plemena prema kojima se npr. Enhelejški povezuju s jeguljama (lat. *anguilla*), koje su u grčkoj zoologiji ubrojene među zmije (Stipčević 1989: 157).

nekim slučajevima prekršioći ovog zakona čak su lišavani života" (Gura 2005: 229). U to se i danas moguće uvjeriti u mnogim ruralnim krajevima.

HRVATSKOGLAGOLJSKE ZMIJSKE LEKSIČKE VARIJANTE

U hrvatskoglagoljskom animalističkom korpusu svijet zmijskih vrsta je sužen u usporedbi s bestijarijima i usredotočen na opći pojam *zmiê* (*zmiî*)⁸ (grč. ὄφις; lat. *serpentes*), koji podrazumijeva razne vrste toga reptila (Belova 2000: 124–126; Makarijoska 2007: 330). Najčešća su dva leksička oblika koja pripadaju čakavskom i kajkavskom narječju. Prvi je *kača* (*kačka*) (RJAZU 1892–1897: 711, 713; Skok 1971: 542–543) s pučkim varijantama *kačak*, *kačec*, *kaček* (Hirtz 1928: 51–52).⁹ Drugi oblik je *gad*, koji je sveobuhvatan pojam i najčešće se odnosi na sve što gmiže (Makarijoska 2007: 328; Belova 2000: 83) te je najkompleksniji leksem u etimološko-semantičkom smislu (Skok 1971: 542–543; Hirtz 1928: 32–33). Zanimljivim se pokazao jednom potvrđeni leksem malo poznate otrovnice *kerast*¹⁰ u primjeru iz glagoljskoga fragmenta homilije¹¹ iz 14. stoljeća: *egože zvěri pustin'ni uboēše se egože lvi vstrepetāše egože kerasti i zmiēve* (fol. 2a). Taj grecizam donosi pojam „roga”: grč. κεράστης, rogat. Naziv je zabilježen u staroslavenskom svijetu faune s opisom koji govori da je riječ o nepoznatom grčkom mitskom pustinjском zmijolikom čudovištu, poznatijem kao „velika zmija”. Čudovište živi u rijeci i hrani se ljudima i drugim životinjama (Belova 2000: 141; Makarijoska 2007: 332). Potraga za „velikom zmijom” i njezinom identifikacijom na slavenskom kulturološkom prostoru pokazala je da je riječ o Slavenima nepoznatoj vrsti otrovne zmije, o tzv. „rogatoj zmiji” ili rogatom poskoku koji živi u pustinjama, lovi iz zasjede tako što se ukopa u pijesak iz kojega proviruju samo roščići na glavi koji služe kao mamac (Pastoureau 2011: 201–202). Kerast spada u skupinu od pet najneobičnijih zmija¹² na svijetu čiji je oblik evoluirao od vremena dinosaurus a zbog prilagodbe okolišu u kojemu žive.¹³ Okrutnu *viperu* srednjovjekovni bestijariji opisuju kao lukavu ljuticu koja se dobro prikriva da bi iznenada napala žrtvu.¹⁴ Deminutiv *viperica* i *viperić* zapi-

⁸ U etimološkom kontekstu praslavenski korijen *zēm-/zem-* povezuje imenice *zmija*, *zma* i *zemlja* čija se veza, prema Skoku, u „jezičnoj svijesti izgubila koliko između *zma* i *zmija*, toliko i između *zemlja*” (Skok 1973: 657–658).

⁹ Zanimljivo je primijetiti da se u slovenskoj pučkoj tradiciji oblik *kačec* izdigao do fantastičnih predodžbi koje su ga pretvorile u strašnoga *baziliska* (Kropej 2012: 115, 227).

¹⁰ Indoeuropska osnova *ker = nešto vrlo tvrdo.

¹¹ Fragment se čuva u Ljubljani u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici (sign. Glagolita 16/Gč 48. Fg. glag. hom.).

¹² Usp. <http://pixelizam.com/5-najneobicnijih-zmija-na-svijetu/> (posjet 20. 09. 2017.).

¹³ Latinski naziv *Cerastes cerastes* službeno je potvrđen tek 1768. godine prema grčkom.

¹⁴ Bestijariji ističu da je ženka *vipera* izrazito okrutna prema mužjaku jer mu nakon oplodnje, koja se odvija preko ženkinih čeljusti, zubima odgrize glavu, a mladi ubijaju majku dok izlaze iz njezine utrobe (Pastoureau 2011: 202).

san je u Akademijinu rječniku (RJAZU 1971–1972: 922), dok je u građi za RCJHR zabilježena kao *bibera*¹⁵ i to u samo jednom primjeru u tri hrvatskoglagoljska brevijara iz 14./15. stoljeća:¹⁶ *vipera/bibera: egože uslišavši zmiê ukrotit' se zmiî bêgaet' bibera omlbknet'...* Mitska *ehidna* iz slavenskoga Fiziologa odgovara otrovnoj *viperi*, koja se izgradila u vrlo kompleksnu neman koja spaja elemente drugih životinja: gušterice, kornjače ili ježa (Belova 2000: 111–113).¹⁷ Ona je odraz antičke *ehidne*, nakazne zmijolike vodene nemani (grč. Ἐχιδνα / *Echidna* ili Δελφύνη; lat. *Echidna*) polužene-poluzmije, zastrašujućih dimenzija, promjenljivih boja i dubokih crnih očiju. Njezina europska srednjovjekovna mitološka inkarnacija razvidna je u Meluzini (Sergent 1995: 27–38, 179–180; isti 1996: 10–26), koja je poput arhetipske zmije oličenje plodnosti i izvor života (Sax 1998: 87–88). U hrvatskoglagoljskom zoonimskom korpusu grecizam je sačuvan jedino u *Antoninu*,¹⁸ koji sadrži bestijarijsku varijantu teksta koji je u funkciji egzempla i u kojemu su četiri potvrde leksema redovito pogrešno zapisane. Umjesto oblika *ehidna* pisac čak tri puta piše premetnuti oblik *ehinda* i jedan put *ehonda* što upućuje na nepoznavanje grčkoga mitološkoga zoonima, odnosno da on nije bio uvriježen u hrvatskoglagoljskom zoonimskom vokabularu (Šimić i Zaradija Kiš 2018: u tisku).

Jedan od najučestalijih naziva za ljuticu je grecizam *aspida*, *aspid* ili *ěspida* (grč. ἄσπις, lat. *aspis*),¹⁹ koji čitamo u hrvatskih pisaca 16. stoljeća: *jaspida* (Vetranović), *aspid* i *ašpid* (Đivković, Posilović, Budinić).²⁰ Okrutnost joj je dodatno izražena objašnjenjem u srednjovjekovnim bestijarijima prema kojemu *aspida* ne ubija izravno svojim ugrizom, već njezin otrov struji tijelom i žrtvu odvodi u duboki san iz kojega se više ne budi. Ista objašnjenja čitamo u Lucana (*Pharsalia* 9, 821–839), Plinija (*Historia naturalis* 8, 35), Izidora Seviljskoga (*Ethymologiae* 12,4: 12–16). U leksikološko-mitološkom promišljanju zapaža se rodna ambivalentnost koja je ženski oblik usmjerila na negativno načelo i apostrofiranu

¹⁵ Drugo je tumačenje povezano s „balkanskim turcizmom” *büber* (Skok 1972: 601) perzijskoga porijekla. Preko grčkoga on ulazi u slavenski vokabular kao *бѣбрь* (papar/biber) u značenju nečega vrlo ljuta okusa, što se simbolički odnosi i na „otrovnicu” ili „ljuticu”. Oblik *bibera* za zmiju nismo nigdje pronašli osim u primjeru u građi za RCJHR koji se tumači vitacizmom. No riječ je o drevnoj kulturnoj biljci čiji rijetki trag nalazimo u nas u stihovima „Kotoripskog kola” (vuzmenog kola), koje pripada proljetnom (uskršnjem) ciklusu (Žganec 1990: 189) i u sebi nosi asocijaciju na plodnost i život za koji je vezana i ilirska zmija. Za ovaj malo znani podatak koji bi bilo vrijedno rasvijetliti kroz mitološki kontekst zahvaljujem kolegici Lidiji Bajuk.

¹⁶ To su: brevijar Vida Omišljanina (fol. 51d) iz 1396. godine, Vatikanski 5. brevijar (fol. 29b) iz 14. stoljeća te Novljanski 2. brevijar (fol. 30a) iz 1495. godine (RCJHR 2000: 149).

¹⁷ Usp. Stoykova <http://physiologus.proab.info/version1/re=511> (posjet 20. 09. 2017.).

¹⁸ *Antonin*ov *konfesional* (sign. HAZU IV a 48) iz 15. stoljeća je hrvatskoglagoljski zbornik duhovnoga štiva, kraće *Antonin*, koji je našao Ivan Kukuljević Sakcinski na otoku Krku odakle je dospio u HAZU (Štefanić 1970: 28).

¹⁹ Poznate su i varijante: *ašpid*, *ašpit*, ali i *ažda*, *aždaha*, *aždača* itd. (Hirtz 1928: 1–2).

²⁰ Leksem je dospio u „balkanske jezike iz srednjovjekovnih fiziologa” (Skok 1971: 66; Stoykova 1994, 2009–2011).

otrovnost, destruktivnost (*ala/hala, lamja, aždaja*), dok je pozitivno načelo pripalo muškom obliku zmijske, odnosno *zmaju*, koji se u etnološkoj građi pojavljuje kao zaštitnik i pokrovitelj (Gura 2005: 210). Civilizacijski dodiri jasno su istaknuti u staroindijskoj predaji koju prepoznajemo u srednjovjekovnim bestijarijima (Pastoureau 2011: 200–201), a koja govori o aspidi s dragocjenim kamenčićem u glavi kojega se čovjek želi domoći. Znajući da je aspida osjetljiva na glazbu koja je uspava, posebice na zvukove flaute, harfe, a prema slavenskom Fiziologu na zvuk trube i orgulja (Belova 2000: 58), čovjek svirkom omamljuje zmiju da bi se domogao dragoga kamena. Aspida se spašava tako što jedno uho čvrsto priljubi uz zemlju, a drugo začepi vrhom repa.²¹ Aspida nema određenu boju tijela te se ono mijenja od žute i zelene do crvene ili se prikazuje kroz mješavinu tih boja (Pastoureau 2011: 200). Jasna je to asocijacija na poludragi kamen jaspis ili aspis, čija je profilaktička moć znana u svim starim civilizacijama (Hall 2003).²² Taj kristal upija baziliskov pogled pa ga je nosio i Aleksandar Veliki da se obrani od njegova pogleda ako ga susretne (Germ 2006: 25).

U zmijsko-zmajskoj terminologiji posebno ističemo *krilatu zmiju*, odnosno *zmaja* s dvije do četiri noge te jednom ili više glava. On je najveća zmija od svih zmija. U zoološko-kulturološkom kontekstu to je najpromjenljiviji gmaz za kojega se u zapadnoeuropskom srednjovjekovlju vjerovalo da doista postoji (Pastoureau 2011: 203–207) te mu zbog toga i pripada posebno mjesto. On je kulturološki najprilagodljiviji monstrum, koji je halucinantnim izgledom u tijesnoj vezi s četiri elementa (zrakom, vodom, zemljom i vatrom) i s pet osjetila: vidom (strašna je izgleda), sluhom (zaglušuje rikom), dodiranjem (ljepljiv je), smradom (ogavan je), okusom (krvoločan je). Slijedi ga *drakon* – ogromna zmija koja je prema predaji dugo živjela pa je zato postala velika (Belova 2000: 58, 96; Makarijoska 2007: 332–333). U istom društvu valja spomenuti i *amfisbenu* (grč. Αμφισβηνα; lat. *Amphisbaena*), najrjeđe zmijoliko biće na hrvatskim mitološko-kulturološkim prostorima. To je zmijsko-zmaj s dvije glave na suprotnim stranama tijela. Spominju je pisci poput Eshila (*Agamemnon*), Lukana (*Pharsalia*) te istraživači životinjskoga svijeta kao što su Elijan (*De Natura Animalium*), Plinije (*Naturalis Historia*) i drugi, a Dante je u *Božanstvenoj komediji* smješta u Pakao (14: 86, 132) (usp. Čapeta Rakić 2015: 23–24).

BAZILISK – SIMBOL RAZARANJA

Kao što je zmaj vrlo kompleksno nadnaravno polimorfno i polivalentno biće koje je nastalo simbiozom imaginativnih elemenata različitih drevnih tradicija i kultura od istoka do zapada, tako je oblikovan i *bazilisk*. Srednjovjekovna kultura oba bića doživljava kao zastrašujuća i stvarna, a njihove opise čitamo u svim bestijarijima. Kroz stoljeća ulaze u

²¹ Asocijaciju na predaju prepoznajemo u Psalmu 57, 5: *U njima je otrov kao u zmijske, kao u ljutice što uši zučeppljuje.*

²² Usp. <http://www.nebeski-dat.hr/kristal-mjeseca/57-jaspis.html> (posjet 18. 10. 2017.).

predaje i legende mnogih naseljenih prostora (Kropej 2012: 111–115), katkad se čak i preklapaju. S posebnom pozornošću razmotrit ćemo *baziliska*, čiji je naziv prijevod nepoznata hebrejskoga *tsépha* (H.de.C. 1883: 251), koji je preko grčkoga βασιλεύς (dem. βασιλίσκος), odnosno latinskoga *basileus* (po semantičkoj analogiji lat. i *regulus*), ušao na široki europski kulturni prostor te je kao „princ” ili „mali kralj” (Borges 2009: 47–49), odnosno „kralj svih zmija” poznat i među Slavenima. Riječ je o gmazu dužine oko pola metra koji kroz predaje doseže nevjerovatne dimenzije i od stvarnoga postaje nestvarno biće. Prednji dio tijela uvijek drži uspravno, a na glavi mu se ističu tri svijetle kvržice koje podsjećaju na srebrnu dijademu, odakle i naziv „mali kralj” (Ferguson 1961: 12; Shuker 1995: 96). Okrunjeni bazilisk kroz predaju izrasta u mitološko biće čije su kvržice na glavi doživljene kao kruna, koja ga je učinila kraljem svih zmija, zbog čega mu transmisijom straha i dimenzije rastu, a okrutnost postaje nedosežna. Tijekom prevodenja starijih tekstova i traženja animalističkih prilagodbi bazilisk doživljava mnoge preobrazbe koje unose izvjestan „kaos” u predodžbu o njemu jer nikada nije viđen u zamišljenim dimenzijama budući da se zbog svoje ubojitosti koju prenosi cijelim bićem skriva po špiljama i zdencima, daleko od ljudi. Njegov smrad ubija sve što je na zemlji, a plamen iz njegovih usta pretvara u prah sve ptice u zraku. Bazilisk ubija i svojim siktanjem pa se otuda pojavio i onomatopejski naziv *sibilus* (lat. *sibilo*, zviždati, siktati). Prema grčkoj mitologiji smrtonosan pogled je naslijedio od Meduze, jer je nastao iz mlaza krvi koji je šiknuo iz njezine glave dok ju je Perzej odrubljivao (Zamarovský 1985: 210–211). U tom smislu u *Naturalis Historiae* (29, 19) Plinije bilježi sjećanje da je *bazilisk* u Rimljana poznat i pod nazivom „saturnova krv” (Brasey 2007: 143–144). Iako je neman nepobjediva, Aristotel smatra da se može svladati jedino pomoću zrcala koje reflektira otrovne pare iz baziliskovih očiju i tako ga ubije. Zato je Aleksandar Veliki na putu za Indiju dao ulaštiti štit da se sjaji poput zrcala kako bi se zaštitio od baziliska (Brasey 2007: 143).²³ Bazilisk je kao simbol straha važna pojava u književnosti i vladarskoj povijesti raznih kultura što potvrđuje npr. mitizirana povijest rimskoga vojskovođe Marka Atilija *Regulusa* iz Prvoga punskoga rata, koji je pobijedio *baziliska/regulusa*, divovsku zmiju iz Kartage²⁴ (Shuker 1995: 26–29). Prema predaji baziliska može svladati samo lasica jer je ona jedina otporna na njegov pogled. U njezinoj pratnji je važan i kokot koji svojim prodornim pjevom nadjačava baziliskovo siktanje.²⁵

U Thompsonovu *Motiv-Index of Folklor Literature* (Thompson 1955: 355/B12) potvrđen je značaj baziliska u folklornoj književnosti mnogih naroda.²⁶ U tom smislu zoomorfni

²³ To je varijanta legende s Perzejem koji je ulaštio štit za borbu s Meduzom kako ne bi stradao od njezina ubojita pogleda (Zamarovský 1985: 268).

²⁴ Usp. http://agoraclass.fltr.ucl.ac.be/concordances/Silius_puniquesVI/lecture/2.htm (posjet 7. 09. 2017.).

²⁵ U obrani od baziliska spominje se i biljka rutvica ili ruta koja ozdravljuje lasicu ako je bazilisk ozlijedi (Shuker 1995: 96).

²⁶ Usp. https://en.wikisource.org/wiki/Motif-Index_of_Folk-Literature/Volume_1/B/0 (posjet 7. 09. 2017.).

demon nije zaobišao ni Slavene (Belova 2000: 67; Gura 2005), ali je na južnoslavenskom prostoru doživio najbrojnija isprepletanja s drugim zoomorfima (Đorđević 1958: 94–99; Kropčej 2012: 215–216) što potvrđuju inačice poput *pozvoja*, *aždaje*, *žninja* s kojima je ušao u hrvatske predaje koje žive i danas.²⁷

*Bazilisk*²⁸ se često pojavljuje u starijoj hrvatskoj leksičkoj građi.²⁹ Uz fonološke promjene zabilježen je i kao *bažilisk* (Skok 1971: 116), *basilisko*³⁰ i *baziliško*, a kao *bažilisko* se pojavljuje od 17. stoljeća (RJAZU 1880–1882: 214–215). U hrvatskim leksičkim priručnicima 17. i 18. stoljeća bazilisk je redovito bilježen. U Mikaljinu rječniku *Blago jezika slovinskoga* iz 1649./1651. godine zabilježena je tek vrlo kratka napomena: *basilisk vrista od zmie, basilisko, Basiliscus, -sci* (Mikalja 2011: 25). Juraj Habdelić u *Dictionar ili reči slovenske* (Zagreb 1989) *kratko bilježi: Basilisk kacha. Basiliscus. ci. m. Regulus. li.* Nešto duži opis je u Jambrešićevu *Lexiconu* iz 1742. godine, koji i jedini govori o kruni na zmijinoj glavi, prastarom motivu iz usmenih predaja:

Basiliscus, Basilisk, kacha z behum piknyum na glavi kakti z korumum. Kraty nad kac-hami, z szikanyem mori. (Jambrešić 1992: 64).

Zanimljiv opis prema Pliniju, koji kompilira grčke i latinske predaje o bazilisku (*Naturalis Historia* 8, 33; 20, 19), kao i Izidor Seviljski (*Ethimologiae* 12, 4: 6–9) te sv. Augustin (Ferguson 1961: 12), čitamo i u Belostenčevu *Gazophylaciumu* iz 1760. godine:

Basilikus (regulus) ili Basilisk kacha, 12. përsztov, ili laket duga, kruto chemerna koia vigsenyem szamem, puhmenyem, ali dehnyem osztale sztvori osztvariti, y umoriti more. Ima glavu ostru, y spichasztu, ochi chërlene, truplo osztalo prichemo. Zmay gledotvorni. (Belostenec 1972: 174).

VRIJEME PREOBRAZBE BAZILISKA

Tijekom srednjega vijeka arhetipska prepoznatljivost *baziliska*, odnosno *regulusa* i *sibilusa* (Sax 1998: 190), koja se od 12. stoljeća uvelike pripisuje i Hildegardi iz Bingena (*Physica* VII, 12) (Kropčej 2012: 116; Germ 2006: 23–25), doživljava znakovitu preobrazbu. Ona je najslikovitije predočena u srednjovjekovnim bestijarijama. U njima se *bazilisk* pojavljuje i pod nazivom *kokatris* s leksičkim varijantama: *cocatris*, *coquatris*, *caucatris*, *co-*

²⁷ O svestremenosti baziliska jasno govori i njegova uloga u Harryju Potteru u *Odaji tajni* dok je u *Darovima smrti* uobičajeno oružje lorda Voldemorta.

²⁸ Rijedak oblik *bazilak* zabilježen je u Šiška Menčetića (RJAZU 1880–1882: 214).

²⁹ U hrvatskoglagolskom književnom korpusu *bazilisk* se pojavljuje u muškom rodu uglavnom s vitacizmom: *vasilisk* uz varijante *vasilim'sko*, *vasilinsko* i *vasiliko*, a rjeđe bez vitacizma kao *basilisk* (RCJHR 2000: 273–274).

³⁰ Zabilježeno je da se ovaj oblik u Vetranovića pojavljuje u dva nominativna oblika: *basilisk* i *basilisko* (RJAZU 1880–1882: 193).

catrice, *cocodrille*, *codrille*, *cocadrille*, *basilecoq*. Prvi je put zabilježen u francuskom srednjovjekovlju (Breiner 1979: 30; Brasey 2007: 143–144) kao bazilisku vrlo srodno biće i s njim se sve češće poistovjećuje. Njegov je postanak u vezi s kokotom (Charbonneau-Lassay 2006: 642), koji mu je iskonski smrtni neprijatelj. *Kokatris* se izleže iz jajeta koje snese stari kokot. Čin je dijaboličan jer je kokot izlegao zmijsko jaje te je zbog toga osuđen i spaljen na lomači (Seignolle 1997). Na jajetu sjedi zmija ili prema nekim verzijama krastača sve dok se ne izleže monstrum s glavom pijetla, krilima šišmiša, a tijelom zmije i pijetla, kojega jasno prepoznajemo u Nergalu, asirskom božanstvu pakla, rata i uništenja, strašnijem i od grčkoga Aresa i rimskoga Marsa (Charbonneau-Lassay 2006: 643).³¹

Kršćanski simbolizam, a posebice srednjovjekovni bestijariji, prihvaćaju mnoge poganske predaje i predodžbe baziliska kako bi se što strašnije dočaralo Zlo i otrovnost nemani za koju Origen kaže da u sebi nosi nakupine otrovnosti svih zmija koje je proždrala (Germ 2006: 23). Kolika je bila popularnost *baziliska* kao hibridna proždrljiva čudovišta, kojega Shuker svrstava u neo-zmajeve,³² i njegove asocijacije na đavola, grijeh i pakao, svjedoče sačuvani dekorativni reljefi hiperbolične nemani po mnogim zapadnoeuropskim romaničkim i gotičkim katedralama (npr. u Mansu, Amiensu, Poitiersu, Vézelayu, Orléansu, Sensu i drugdje) (Debidour 1961: 220–223). Još su češći njegovi prikazi po svetištima ruralnih krajeva gdje je vjerovanje u *kokatrisa* opstalo do u 20. stoljeće (Charbonneau-Lassay 2006: 644; Darcheville 2011: 92) ne samo na zapadnoeuropskom već i na južnom slavenskom prostoru, na kojemu su i danas živa vjerovanja o „čudotvornom piletu od pijetla” (Đorđević 1958: 94–99). Srednjovjekovno promišljanje o *bazilisku* ili *kokatrisu* slijed je naslijednoga latinskoga literarnoga korpusa koji ističe opise iz Lucanove *Pharsaliae* (9, 849–853),³³ a potom i iz *De proprietatibus rerum* (*De animalibus* 18, 9) Bartholomeusa Angelicusa (Martini 1945: 352–376)³⁴ prema kojima je *bazilisk* antiteza kršćanskomu pijetlu, simbolu inteligencije i božanske mudrosti (Job 28, 36) (Zaradija Kiš 2007: 30–31).

Francuski folkloristi Alfred Laisnel de La Salle (1801–1871) i Paul Sébillot (1843–1918) krajem 19. i početkom 20. stoljeća uvelike su istraživali uzrok pojavnosti hiperboličnoga *kokatrisa*. Na njihova se istraživanja nešto kasnije naslanja Laurence Breiner te potkraj 20. stoljeća zaključuje da je *kokatris* „slučajno nastao krajem 12. stoljeća i nestao u 17. kao žrtva nove znanosti” (Breiner 1979: 30; Brasey 2007: 144).

³¹ U slavenskom su svijetu rjeđe zabilježena vjerovanja koja povezuju zmiju i pijetla (Gura 2005: 207, 452).

³² Prema Shukeru, heterogena skupina čudovišta poznata kao neo-zmajevi možda i nisu zmajevi u pravom zoo-mitološkom smislu riječi, ali su po svom izgledu i ponašanju te sukobu s ljudima jednako dramatično zmajski kao i druga njihova vjerna braća. (Shuker 1995: 95).

³³ Usp. <http://omacil.org/Pharsalia/book9.html> (posjet 10. 10. 2017.).

³⁴ Usp. <http://bibliotheque-numerique.nimes.fr/notices/118880/gallery/2420742>, str. 338. (posjet 05. 11. 2017.).

BAZILISK – KNJIŽEVNA ALEGORIJA NEUMOLJIVOSTI I OKRUTNOSTI

Asocijacija okrutnosti i straha kroz simbolizam baziliska svoje je vremensko trajanje postavila u popularnom kasnosrednjovjekovnom djelu *Fiore di virtù*. Ono se pojavljuje u Italiji u drugom desetljeću 14. stoljeća i doživljava višestoljetnu popularnost daleko izvan talijanskih kulturnih i literarnih prostora. To je univerzalna priča o nama i drugima i iznimno je djelo koje ističe promisli renesansnoga doba kroz zanimljive moralno-parenetičke sadržaje utemeljene na mnoštvu pamtljivih sentenci istaknutih antičkih mislilaca i na zoološko-kulturnim predodžbama bestijarijske provenijencije. Usredotočujući se na pojavnost različitih životinja u *Fiore di virtù* otvara se kompleksniji literarni interdisciplinarni pristup okruženju u kojemu se nalazi i čovjek, koji će se u razmišljanjima o sebi usmjeravati prema drugima i njihovu načinu življenja i ponašanja, odnosno prema etologiji. Tekstovna zanimljivost djela koje razmatra uvijek aktualnu problematiku ljudskih kreposti i mana, razvidna je kroz 18 vrlina i 17 mana³⁵ koje su asocijativnom predodžbom povezane sa životinjom. Tako se ističe čovjekova bliskost sa životinjama i njegov interes za ono što nas okružuje, bilo da se radi o bliskim drugima – poput pijetla, dalekim drugima – poput vuka ili nepoznatim drugima – poput baziliska.

Na temelju mnogih prijepisa, a posebice tiskanih izdanja *Fiore di virtù* (Fersen i Rosenwald 1953: xxiv–xxviii) različite varijante prijevoda nastaju i na istočnijem, grčkom, rumunjskom, armenskom, a posebice na širokom slavenskom prostoru pa se *Fiore di virtù* sa pravom može smatrati europskim pučkim *bestsellerom* 15. i 16. stoljeća.

U hrvatskoglagoljskom književnom korpusu djelo je poznato pod naslovom *Cvjet vsake mudrosti* ili *Cvijet od kreposti* i u odlomcima je sačuvano u četiri kodeksa: u *Vinodolskom zborniku* iz 15. stoljeća (sign. IIIa 15, Arhiv HAZU) (Strohal 1916), u *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine (sign. R 4001, NSK) (Štefanić 1960: 361), u *Tkonskom zborniku* iz 16. stoljeća (sign. IVa 120, Arhiv HAZU) (Sambunjak 2001) te u *Ljubljanskom zborniku* iz druge polovice 15. stoljeća.³⁶ Prva tri rukopisa sadrže deseti kapitul u kojemu je *tvrdost*,³⁷ tj. okrutnost, neumoljivost, nemilosrdnost ili tvrdoglavost kao najopakija ljudska mana uspoređena s baziliskom. Opis *baziliska* odgovara onom iz bestijarija.

I primēniti se more tvr'dost' k' basiliku ki po//gledom' č(lovē)ka umori ot velike tvrdosti ka e// v nem' a nigdare nima nied'ne m(i)l(o)sti v' se//be i tolik' čemer' e(stb) v nem' da d(a)h(o)mь svo//im' usuši i drēvo i zeliē ot velika čem//era' (Vinodolski zbornik fol. 52c/9–14)³⁸

³⁵ Tijekom višestoljetnoga prepisivanja tekst je doživljavao znatna proširenja pa je, primjerice, u mladim tiskanim varijantama dosegao 41 poglavlje.

³⁶ Rukopis se pod sign. *Slav. Sammlung* 3/368 čuva u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici (NUK) u Ljubljani.

³⁷ Imenica *tvrdost* u prenesenom značenju za nemilost, surovost, nepopustljivost, tvrdoglavost česta je u starijoj hrvatskoj književnosti i pojavljuje se u konkretnom i apstraktnom značenju (RJA 1967: 69–70).

³⁸ Donosimo varijante iz ostala dva rukopisa. Transliteracija glagoljskoga teksta učinjena je prema normama Staroslavenskoga instituta u Zagrebu. U okruglim smo zagradama razriješili kratice, a s dvije kose crte smo

Varijanta *Cvijeta kreposti* pisana hrvatskom ćirilicom djelomice je sačuvana u dubrovačkom rukopisu *Libro od mnogih razloga* (sign. IV a 24, Arhiv HAZU) iz 1520. godine. Sačuvani tekst započinje devetnaestim poglavljem tako da nema kapitul o *tvrdosti*. Stotinjak godina nakon *Libra* pojavljuje se tiskana varijanta *Cvijet od kriposti* koju je priredio Pavao Posilović hrvatskom ćirilicom 1647. i 1701. godine (sign. R-1627, HAZU).³⁹

More se prilikovati zlotia ot nemi//losardia bažilišku, koi ubia druge// samo svoiem pogledom, i nigdar u// njemu nie milosardia ni jednoga, i// ako isti bažiliško ne more nači// drugo otrovati, a on čini stabla, i// trave, koi su naokolo njega usahnuti// svoiem dahom, i svoiom nemilosard//nom parom. (Posilović 1701: 71/8–16)

Latiničku varijantu Posilovićeve *Cvijeta* priredio je u peraškom govoru Boke Kotorske vlastelin Krsto Mazarović (Kolendić 1915: 185–186) pod naslovom *Cvijet od kriposti prikoristan dječici i svakomu vjemomu krstjaninu koji ga uzbuđe štiti često*.⁴⁰ Djelo je tiskano u oficini Bartola Okija u Veneciji 1712. godine (sign. R-617, HAZU), a drugo izdanje 1756. godine (Pantić 1990; Gabrić-Bagarić 2012: 351; ista 2014: 37). Odlomak koji nas zanima uz manje je prilagodbe gotovo identičan Posilovićevu:

Može se prilikovati zlo//ča od nemilosti Basi//lisku, koi ubija družieh samo// svoiem pogledom, i nigda,// u njem nije milosarda nied//noga, i ako ne može nači// drugo za otrovati, a on čini stabla, i trave sahnuti koi// su okolo njega svoiem svis//kom, i svoiom nemilosnom parvom. (Mazarović prema Posiloviću 1712: 38/8–24)

Zanimljivost latiničke varijante je u tome što po uzoru na talijanske tekstove *Fiore di virtù* uz svaku manu ili vrlinu Mazarović donosi i njezin likovni prikaz. Donosimo crtež koji se nalazi uz objašnjenje *nemilosrdnosti*.

označili kraj retka u originalu. „Jat” smo označili s ě, „šta” s č. Poluglas ɛ je uglavnom na kraju riječi, dok je apostrof za oznaku poluglasa mnogo češći. Točka je jedini interpunkcijski znak i nalazi se u sredini retka, veliko slovo kao u originalu.

Primenit//i se more tvrdost k' basiliku ki pogledom// č(lovē)ka ubie ot velike tvrdosti ka e v nem// a nigdare nema ni edne milosti v sebe i to//lik čemer est v nem da duhom svoim usu//ši drēvo i zeliē ot velika čemera' (Tkonski zbornik, fol. 76v/13–18).

I prime//niti se more basiliku pogledom č(lovē)ka ubiē ot ve//like tvrdosti ka e v nem a nigdarē nima ni edne// milosti v sebě i tolik čemer es(t) v nem da duhom// svoim usuši drēvo i zeliē ot velika čemera' (Petrisov zbornik, fol. 29r/29–v/4).

³⁹ Na naslovnici izdanja iz 1701. godine piše: *CVIET od kriposti duhovni i tilesnie prikoristan svakomu vromomu karstjaninu koi ga štī često, izvadien iz jezika latinskoga u jezik ilirički aliti slovinski, i mnoge druge stvari duhovne nadodate po fra Pavlu Posiloviću iz Glamoča, biskupu skradinskome, reda s(ve)toga oca Frančiška. U MNECIE na 1701. Po Nikoli Peccanu knjigaru u Marcari pod inšinjom liliana.*

⁴⁰ Cjelovit naslov djela glasi: *Zviet od kriposti prikoristan diecizi, i svakomu viromomu karstjaninu, koiga usbudde scititi cesto / prinessnu slovinska sloua, i iesik is italianskoga po pris. i pripostovanomu gospod. fra Paulu Posilovichin; a opeta priponesen i pripisan kakose viddi,... po Kristu Maxarovichin ... poklognen prisuietl. i pripocstou. gosp. Marinu Dragu biskupu korciulanskomu. – V Bnei : I prodavase u Gistoga Occhi, 1712.*

UMJESTO ZAKLJUČKA, SVAKODNEVICA S BAZILISKOM

Razmatrajući baziliska i njegovu pojavnost u ljudskoj povijesti, ne možemo se oteti dojmu da je riječ o fascinantnu biću koje ni u jednom trenutku svoje i ljudske povijesti nije bivalo zanemareno. Naprotiv, njegov se lik samo nadograđivao i nastojao biti što strašnijim, okrutnijim i vječno prisutnim. Tome je doprinio spoj nespojivoga: pijetla – ljupke i vesele domaće ptice pozitivna simbolizma i zmije ljutice – opaka gmaza čak i najmanjih dimenzija koji su oblikovali kokatrisa. Gmižući kroz vrijeme, to čudnovato biće kao upamćena povijest naših predaka i danas podsjeća na zlokobne pučke uobrazilje, fantazme i nerazjašnjena vjerovanja s kojima se u svakodnevici i danas susrećemo kroz skulpture dvaju trsatskih baziliska, koji aludiraju na „neumoljivu” upornost velikoga kolekcionara grofa Lavala Nugenta (1777–1862) jer je bazilisk bio na njegovu obiteljskom grbu. Iako se danas čini da su njegove kulturne namjere gotovo pale u zaborav, dva baziliska, koja je na molbu austrijskoga feldmaršala izradio tada vodeći bečki kipar i ljevač Anton Dominik Ritter von Fernkorn (1813–1878), podsjećaju na začetničke muzeološke Nugentove ideje, koje se nažalost nisu u cijelosti ostvarile, ali su danas djelomice sačuvane u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu, koji je velikom humanistu 19. stoljeća tijekom listopada i studenoga 2017. godine priredio izložbu „Laval Nugent – ratnik i kolekcionar”.

LITERATURA

- Barloy, Jean-Jacques (2007) *Bernard Heuvelmans, un rebelle de la science*, Éditions l'Œil du Sphinx, Paris.
- Belostenec, Ivan (1972 [1760]) *Gazophylacium*, Liber–Mladost, Zagreb.
- Belova, Olga (2000) *Slavjanskij bestijarij*, Indrik, Moskva.
- Borges, Jorge Luis (2009) *Le livre des êtres imaginaires*, Gallimard, Paris.
- Brasey, Édouard (2007) *La Petite Encyclopédie du merveilleux*, Éditions le pré aux clercs, Paris.
- Breiner, Laurence (1979) „The Career of the Cockatrice”, *Isis*, 70, br. 251, str. 30–47.
- Charbonneau-Lassay, Louis (2006 [1941]) *Le Bestiaire du Christ*, Albin Michel, Paris.
- Cintré, René (2013) *Bestiaire médiéval des animaux familiers*, Éditions Ouest-France, Rennes.
- Cohen, Jeffrey Jerome (1996) „Monster Culture (Seven Theses)”, u: *Monster Theory. Reading Culture*, University of Minnesota Press, Minneapolis–London, str. 3–26.
- Čapeta Rakić, Ivana (2015) „Razmatranja o ikonografiji dvaju reljefnih prizora na romaničkom luku zvonika splitske katedrale”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 39, str. 21–32.
- Darcheville, Patrick (2011) *Bestiaire de l'art sacré*, Édition Éditte, Paris.
- Debidour, Victor-Henry (1961) *Le Bestiaire sculpté du Moyen Age en France*, Arthaud, Paris.
- Derrida, Jacques (1967) *L'écriture et la différence*, Éditions du Seuil, Paris.
- Dorđević, Tihomir (1958) *Priroda u verovanju u predanju našega naroda*, knj. II, SANU, Beograd.
- Ferguson, George (1961) *Signs and Symbols in Christian Art*, Oxford University Press, London–Oxford–New York.
- Fersen, Nicholas i Rosenwald J. Lessing (1953) *The Florentine Fior di virtù of 1491. Translated into English by Nicholas Fersin [sic] with facsimiles of all of the original wood cuts*, Library of Congress, Washington.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2012) „Fiore di virtù i životinje”, u: *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*, Institut za etnologiju i folkloristiku i Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 351–371.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2014) „Hrvatska bosanička baština u djeloma bosanskih franjevac 17. stoljeća”, *Filologija*, br. 62, str. 33–59.
- Germ, Tine (2006) *Simbolika živali*, Modrijan, Ljubljana.
- Gura, Aleksandar (2005) *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*, Brimo, Logos, Aleksandrija: „Globosino”, Beograd.
- Habdelić, Juraj (1989 [1670]) *Dictionar ili réchi szlovenszke z vexega ukup zebrane i red postanlyene... na pomoch napredka u diachkom naviku skolneh mladenczeu horvatszkgoga i szlovenszkgoga naroda*, Graz – Zagreb.
- Hall, Judy (2003) *The Crystal Bible*, F&W Publications Inc, Ohio.
- H.de.C. (1883) „Preuves de l'existence du Lézard-Volant fossile”, *Annales de philosophie chrétienne*, br. 1, str. 250–254.
- Hirtz, Miroslav (1928) *Rječnik narodnih zoologičkih naziva*, knj. 1, JAZU, Zagreb.
- Jambrešić, Andrija (1992 [1742]) *Lexicon Latinum*, Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta, Zagreb.

- Jeličić, Anđela (2009) „The Leviathan and the Serpent in the Old Testament”, *IKON*, br. 2, str. 39–45.
- Kheel, Marti (2008) *Nature Ethics: An Ecofeminist Perspective*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD.
- Knight, Douglas (1975) *Rediscovering the Traditions of Israel: The Development of the Traditio-Historical Research of the Old Testament, with Special Consideration of Scandinavian Contributions*, Society of Biblical Literature and Scholars Press, Missoula.
- Knight, Douglas i Amy-Jill Levine (2012) *The Meaning of the Bible: What the Jewish Scriptures and Christian Old Testament Can Teach Us*, HarperOne, New York.
- Kolendić, Petar (1915) „Fra Pavao Posilović i njegovo 'Naslađenje'”, *Rad JAZU*, br. 206, str. 168–217.
- Kropej, Monika (2012) *Supernatural beings: from slovenian myth and folktales*, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Levanat-Peričić, Miranda (2014) *Uvod u teoriju čudovišta: od Humbabe do Kalibana*, AGM, Zagreb.
- Makarijoska, Lidija (2007) *Studii od istoriskata leksikologija*, Institut za makedonski jazik „Krstev Mirkov”, Skopje.
- Marjanić, Suzana (2010) „Dragon and Hero or How to Kill a Dragon – on the Example of the Legends of Međimurje about the Grabancijaš and the Dragon”, *Studia mythologica*, br. 13, str. 127–150.
- Marti, Berthe (1945) „The Meaning of the Pharsalia”, *American Journal of Philology*, br. 66, str. 352–376.
- Mikalja, Jakov (2011) *Blago jezika slovenskoga iz 1649./1651. Transkripcija i leksikografska interpretacija*, (ur. Darija Gabrič-Bagarić, Marijana Horvat, Ivana Lovrić Jović i Sanja Perić Gavrančić), Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Muchembled, Robert (2010) *Đavao od XII. do XX. stoljeća. Jedna priča*, Pelago, Zagreb.
- Pantić, Miroslav (1990) *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*. <https://www.rastko.rs/rastko-cg/umjetnost/mpantic-xvi-xviii/index.html> (posjet 11. 02. 2017.).
- Pastoureau, Michel (2011) *Bestiaire du Moyen Âge*, Seuil, Paris.
- Pedrini, Laura i Thomas Pedrini (1966) *Serpent imagery and symbolism: A Study of the Major English Romantic Poets*, College and University Press New Haven.
- RCJHR (2000) *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, Staroslavenski institut, Zagreb.
- RJAZU (1880-1882) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I. dio, JAZU, Zagreb.
- RJAZU (1892-1897) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VI. dio, JAZU, Zagreb.
- RJAZU (1967) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XIX. dio, JAZU, Zagreb.
- RJAZU (1971-1972) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XX. dio, JAZU, Zagreb.
- Sambunjak, Slavomir (2001) *Tkonski zbornik: hrvatskoslavoljski tekstovi iz 16. stoljeća*, Općina Tkon, Tkon.
- Sax, Boria (1998) *The Serpent and the Swan. The Animal Bride in Folklore and Literature*, The McDonald & Woodward Publishing Company, Blacksburg, Virginia.
- Seignolle, Claude (1997) *Contes, récits et légendes des pays de France*, knj. 4, Omnibus, Paris.
- Sergent, Bernard (1995) „Cinq études sur Mélusine”, *Bulletin de la société de mythologie française*, br. 177, str. 27–38.

- Sergent, Bernard (1996) „Cinq études sur Mélusine”, *Bulletin de la société de mythologie française*, br. 179–180, str. 10–26.
- Shuker, Karl (1995) *Dragons. A Natural History*, Simon & Schuster, New York.
- Skok, Petar (1971–1973) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.
- Stipčević, Aleksandar (1989) *Iliri: povijest, život, kultura*, Školska knjiga, Zagreb.
- Stoykova, Ana (1994, 2009–2011) *Fiziolog: slovo o vseh večeti hodeštih i leteštih*. <http://physiologus.proab.info/version1/?re=501> (posjet 11. 10. 2017.)
- Strohal, Rudolf (1916) *Cvjet vsake mudrosti. Najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka*, Tisak C. Albrecht, Zagreb.
- Šešo, Luka (2016) *Živjeti s nadnaravnim bićima–vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Jesensi i Turk, Zagreb.
- Šimić, Marinka i Zaradija Kiš, Antonija (2018) „Animalistički leksik u hrvatskoglagoljskom književnom korpusu”, u tisku.
- Štefanić, Vjekoslav (1960) *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, JAZU, Zagreb.
- Štefanić, Vjekoslav (1970) *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije II. Dio*, JAZU, Zagreb.
- Thompson, Stith (1955) *Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local legends*, Vol. 1, Indiana University Press, Bloomington.
- Zamarovský, Vojtech (1985) *Junaci antičkih mitova*, Školska knjiga, Zagreb.
- Zaradija Kiš, Antonija (1997) „Double aspect des animaux dans le Moyen-âge croate (d'après les exemples tires de la traduction du 'Livre de Job')”, u: *Hommes et animaux au Moyen âge*, Centre d'Etudes Medievales de l'Université de Picardie, Amiens, str. 127–140.
- Zaradija Kiš, Antonija (1998) „Levijatan i Behemot u hrvatskoglagoljskoj redakciji”, u: *Medievistika i kulturna antropologija*, Mnemozina, Sofija, str. 186–194.
- Zaradija Kiš, Antonija (2001) „Levijatan i Behemot u hrvatskim glagoljskim brevijarima”, *Bogoslovska smotra*, br. 71, sv. 4, str. 485–496.
- Zaradija Kiš, Antonija (2006) „Job's Bestiary: from the Zoolexics of the Croatian Glagolitic Book of Job”, *Narodna umjetnost*, br. 43, sv. 1, str. 113–140.
- Zaradija Kiš, Antonija (2007) „Dvostruka predodžba životinja u Jobovu bestijariju: zooleksičke zanimljivosti hrvatskoglagoljske Knjige o Jobu”, u: *Kulturni bestijarij*, Institut za etnologiju i folkloristiku i Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 23–50.
- Žganec, Vinko (1990) *Hrvatske pučke pripovjke iz Međimurja*, knj. 1, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.

SUMMARY

Antonija Zaradija Kiš

BASILISK: A MEMORIZED EVIL. FROM LEGEND AND ORAL TRADITION TO MORALISTIC MAXIM

The paper looks into a figure of a monstrous animal that has continually during time been upgraded in physical and moral sense. From an ordinary little reptile, snake or lizard, a bestial monster that destroys everything has been created. It has become the most horrific symbol of universal human evil – the symbol that reached its peak during the Middle Ages. Through the literary heritage, Biblical episodes (esp. from the Book of Isaiah) and afterwards through the rare preserved example of a moralistic-didactic text from *The Flower of Virtue*, basilisk has been memorized as a symbol of the biggest evil, indestructible or hardly destructible, that manifests at the core of every human being as relentlessness or stubbornness. On the basis of the given entries, the paper would analyse the appearance of basilisk in the medieval literary corpus as well as its physical-literary transformation with a particular insight into the modest but significant Croatian Glagolitic literary corpus.

Key words: basilisk, oral tradition, monster, Glagolitic, literature, Flower of Virtue

Maja Znika

SAMURAJ U LABIRINTU: SEMIOTIČKA ANALIZA RANE PRIČE JORGEA LUISA BORGESA

Odnos književnosti i zbilje problem je na koji se Jorge Luis Borges fokusira, naizgled ga postavljajući naglavce. Otac magijskog realizma čitatelju svojih djela postavlja mnoge izazove služeći se tekstovnim signalima. Ovaj se rad posebno osvrće na igru riječima i značenjske manipulacije, filozofske probleme te granice znanja i pamćenja (osobito sažimanje svijeta i translaciju kulture). Na primjeru zbirke „Historia Universal de la infamia” i teksta „El incivil maestro de ceremonias Kōtsuké no Suké” dobiveni se instrumentarij koristi za semiotičku analizu ključnih Borgesovih narativnih strategija u španjolskom izvorniku i hrvatskom prijevodu uz ključno japansko pojmovlje.

Ključne riječi: Borges, semiotika, tumačenje, kultura, translacija

Maja Znika, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK: 821.134.2(82).09Borges, J. L.

1. ŽIVOTNO OPASNA POVREDA PROTOKOLA

Početak je 18. stoljeća po gregorijanskom kalendaru sredina zlatnoga doba prikladno imenovanoga „izvornom srećom” (*Genroku*) za kojega Japan uživa „mir i spokoj pod nebom” (*tenka taihei*).

Dvjestotinjak upravnih područja pod apsolutnom je feudalnom vlašću cara (*tennō*) te sustava vojne aristokracije (*bakufu*) po upravom vrhovnog vojnog zapovjednika (*shōgun*). Obveze i dužnosti podanika jasno su propisane, pa će tako dvojicu uglednih zemljoposjednika (*daimyō*) tijekom redovnog pohoda prijestolnici (*sankin kōtai*) zapasti vrhovnikov nalog: moraju ugostiti carskog veleposlanika za njegovoga skorog boravka na šogunovu dvoru. Kako bi posjet prošao bez nedopustivih pogrešaka, kao učitelj u složenim pravilima

ophodjenja dodijeljen im je pouzdani dvorski službenik, ceremonijalmajstor sa 40 godina iskustva Kira Yoshinaka.¹

The affair began in 1701 when Asano, daimyō of Akō, drew his sword in the shogun's court against Kira, an official of the bakufu. Evidently provoked by Kira, Asano slashed at him but inflicted only a slight wound. To draw a sword at court was capital offense, and Asano was sentenced immediately to perform seppuku. Thereupon his retainers plotted revenge against Kira. Waiting twenty-two months to the day for the opportune moment, forty-seven of the rōnins made a night raid on Kira's mansion in Edo. They killed or wounded a number of his retainers and, after a desperate search of the premises, at last found Kira hiding in the charcoal storage room. They cut off his head and carried it through the streets of Edo to their lord's tomb. (Hall 1991: 757–758)

Skupina odmetnika, ratnika bez gospodara (*rōnin*), osvetila je smrt svojega gospodara u skladu s propisima ratničkog kodeksa (*bushidō*), ponudivši Kiri Yoshinaki ritualno samoubojstvo, što je on odbio.² Nakon prinosa njegove glave na grobu preminulog gospodara ratnici su se predali. Vlast se našla u neprilici – narod je u odmetnicima vidio časne slugе palog gospodara čija je „lojalna osveta“ snažno i pozitivno odjeknula. U konačnici im je nakon dva mjeseca vijećanja i zarobljeništa dosuđena smrt te odobreno samoubojstvo; svi su ga, bez iznimke, iskoristili.

Rasplet krvavog sukoba snažno je odjeknuo u japanskoj kulturi, ponajprije u kazalištu (popularnim *kabuki* te iz njih nastalim lutkarskim *bunraku* predstavama) te grafici (tehnik drvoreza ili *ukiyo-e*). Prvo je kazališno uprizorenje opisanih događaja uslijedilo niti dva tjedna nakon samoubojstava i bilo je promptno zabranjeno. Najpopularnija kazališna obrada, lutkarska (pa *kabuki*) devetočinka „Riznica vjernih slugu“ (*Kanadehon Chūshingura*) iz 1748. naglašava motiv bezuvjetne odanosti zakonitom gospodaru (*chūgi*),³ postavši i sama omiljenom temom nacionalne umjetnosti.

Postupnim i opreznim otvaranjem Japana Zapadu u 19. stoljeću pripovijest počinje svoj put na zapad. Prvi poznati primjer opisa 1822. donosi Isaac Titsingh u „Illustrations of Japan“, no najpoznatiji je prikaz koji 1871. donosi Algernon Bertram Freeman-Mitford Redesdale u „Tales of Old Japan“. Pripovijest o vjernim slugama zauzima početno mjesto u

¹ Ceremonijalmajstorovo ime bilo je Yoshinaka ili Yoshihisa, a povijest ga pamti pod dvorskom titulom Kōzuke ili Kōtsuké no Suke. Vlastelin Asano Naganori i njegov savjetnik Ōishi Yoshio također su poznatiji po svojim titulama no vlastitim imenima – kao Asano Takumí no Kamí, odnosno Ōishi Kuranosuke.

² U jasno stratificiranom japanskom društvu 18. st. samo su pripadnici vojnog staleža (*samurai* ili *bushi*) imali povlasticu ritualnog samoubojstva; v. Redesdale 1888: 276 i dalje.

³ „The *Chūshingura* play had a labyrinth of twisting subplots that often bore little relation to the actual historical incident.“ (Till 2005: 22) Za sažetak dramskog predloška i bogat izbor grafika v. Till 2005.

zbirci i snažno je obojana neskrivenom Redesdaleovom simpatijom prema njezinim junacima. Interpretacije se nastavljaju nesmanjenim intenzitetom, pa prvom izdanju Borgesove zbirke 1935. prethodi filmska obrada zgrade čija se premijera datira između 1910. i 1917. godine.

2. ¡QUÉ BORGERIDAD!

Analiza koja slijedi provedena je na hrvatskom prijevodu i španjolskom izvorniku šeste pripovijetke iz Borgesovog proznog prvijenca „Historia Universal de Infamia“, a Redesdaleov se tekst koristi kao predložak na kojemu je Borges izvršio bezbrojne zahvate – počevši od navoda korištenog izdanja koji nije bibliografska, nego intertekstualna uputnica. Redesdaleov je tekst, naime, objavljen 1871., ne 1912. – no te je godine objavljena zbirka grafike i izbor iz poezije pod uredništvom Benjamina Chappela „Moonlight Scenes in Japan“. Tekst, međutim, naglašava:

Sigo la relación de A. B. Redesdale, que omite las continuas distracciones que obra el color local y prefiere atender al movimiento del glorioso episodio. Esa buena falta de „orientalismo“ deja sospechar que se trata de una versión directa del japonés. (Borges 1971: 74) / Slijedim izlaganje A. B. Redesdalea⁴ koji se, izostavljajući stalne digresije prožete lokalnim koloritom, radije usredotočuje na sami tok slavne epizode. Taj umjesni nedostatak „orijentalizma“ daje naslutiti da je posrijedi neposredan prijevod iz japanskog izvornika. (Borges 1985: 40)

Izazov čitatelju omiljeno je sredstvo Borgesove narativne fature do koje dolazi slojevitom semiozom.⁵ Ona je sadržajna, uvijek iznova podsjećajući recipijenta da se Borgesovo djelo opire svodenju na interpretativni *clavis universalis*, ali i poetološka – naglašena tekstovna samosvijest ispresijecana je signalima koji upućuju na povezanost i pripadnost bogatoj književnoj tradiciji. Posljedica je inovacija koju povijest književnosti naziva magijskim realizmom.⁶

⁴ Ranije spomenuti Algernon Bertram Freeman-Mitford (1837. – 1916.), britanski plemić i diplomat.

⁵ Pojam semioze podrazumijeva znak, referent i interpretanta te „uvjetuje tročlanost semiotičkog sustava u kojemu se veza između znaka i predmeta može uspostaviti jedino prohodom kroz (potencijalno beskonačno) područje mogućih izbora“ (Biti 2000: 499–500). Riječima Umberta Eca: „Fenomen je semioze posrijedi kada se određeni predmet unutar određena kulturnog konteksta predstavi riječju – ruža, a riječ se ruža može interpretirati bilo kao crveni cvijet ili slikom ruže ili cijelom pričom u kojoj se pripovijeda kako se uzgajaju ruže.“ (ibid.).

⁶ Pojam magijskog realizma podrazumijeva semiotičku, semantičku, jezičnu, spoznajnu i ontološku nesigurnost kao međuigru i spregu mogućih značenja – „(...) magical realism often operates in both directions, presenting fantastic events as ordinary and continuous with the everyday world and singling out certain aspects of the everyday as fantastic and unbelievable, either outrageous or a source of wonder or both. In both cases what emerges is a sense that the commonsense view of the world is a constructed view.“ (Cowan 2002: 7)

3. KRIZA REPREZENTACIJE

„Una version directa” želi naglasiti vjerodostojnost i vrijednost Redesdaleovog zapisa. Posluži li se čitatelj, međutim, navedenim podacima kao bibliografskom uputnicom, zapast će u neugodnost jer naznačeno djelo ne postoji. Takav bi čitatelj mogao pripovjedača optužiti za laž, a autora za krivotvorenje činjenica, i mogao imati grdnih problema sa svakom sljedećom Borgesovom rečenicom.

Borges istovremeno i ističe i skriva izvor kako bi privukao pažnju na otvorene probleme modusa postojanja književnoga djela u kompleksu stvarnosti. Po Borgesu je jedna od funkcija književnosti da, želi li to, proturječi činjenicama; sredinom konfuznih tridesetih godina XX. stoljeća on naglašava aristotelovske teze o zasebnom umjetničkom realitetu te umjetničkoj logici oslonjenoj na moguće i na čitatelja koji traži vjeran povijesni prikaz tjera na potragu za drugačijim djelom.

Borgesov je pravi čitatelj tragač za odgovorima: može se zaključiti kako se *intentio operis* i *intentio auctoris* nedvosmisleno poklapaju;⁷

„radi se o provedbi kompliciranih operacija pridavanja (potraga protagonista za smislom s obzirom na štogod nerazjašnjivo) i uskraćivanja smisla, koje se može razumjeti kao apel čitatelju da sam preuzme traganje za smislom” (Lachmann 2002: 43).

Signal ovakve narativne fakture su pojmovi igre i slučaja, sukladno načelu koje je sjajno sažeo Paul Valéry: „L'art est non-hasard – par définition.”⁸ Cilj je ove uvodne analize ocrtni kako se od nečega naizgled slučajnog i nasumičnog može istkati priča.

U ranije citiranom ulomku izrijekom se navodi da „esa buena falta de 'orientalismo'” jamči izvornost.⁹ Ujedno je to i mjesto je na kojemu Borges ponovno propituje vjerodostojnost reprezentacije, čime se detaljnije bavi u pripovijetci „El impostor inverosímil”¹⁰

⁷ Trihotomija pojmova Umberta Eca (2001) kojima on pri tumačenju teksta naglašava traganje za namjerom autora, djela i čitatelja te propituje doseg značenja koja autor uključuje i/ili tekst stvara, odnosno domet opravdanih tumačenja do kojih recipijent može doći. Time pobija mogućnost beskonačnog tumačenja (usp. bilj. 5.): sam tekst svojom koherencijom potvrđuje, ili barem ne osporava, neka tumačenja.

⁸ „Poput svake igre, i aleatorička je igra, ona pogotovu, podčinjena pravilima. Tada slučaj više ne znači izazivanje pravila, nakana, razloga i poretka. On postaje proračunat, proizveden, fingiran. To najpreciznije iskazuje Max Ernst: 'Kolaž je sustavno izrabljivanje slučaja.'” (Lachmann 2002: 24)

⁹ Osim preuzetih imena, u pripovijetci nalazimo tek dva egzotizma: *samurai* i *hurakiri*.

¹⁰ Borges svoje prevoditelje stavlja pred težak zadatak. U ovom se radu citati navode u španjolskom izvorniku i prijevodu radi lakše razumljivosti. Iako je prijevod odličan, može se navesti nekoliko primjera koji današnjeg čitatelja dovode u zabludu:

L. Tom Castro je „inverosímil”, prevedeno kao „neponovljiv”, no izvornik priziva i nevjerovatnost (a time i slučaj);

Tom Castro” / „Neponovljiva varalica Tom Castro”. U znakovito podnaslovljenom odlomku te pripovijetke „Las virtudes de disparidad” / „Moć opreka” mogućnost tvorbe savršene kopije oslanja se na radikalno rješenje, potpunu nesličnost uspoređivanih predmeta – odnosno naviku promatrača da vidi ono što želi vidjeti i iskusi „reconocimiento dichoso” / „sretno prepoznavanje”:¹¹

Bogle sabia que un facsimil perfecto del anhelado Roger Charles Tichborne era de imposible obtención. Sabía también que todas las similitudes logradas harían otra cosa que destacar ciertas diferencias inevitables. Renunció, pues, a todo parecido. (Borges 1971: 35) / Bogle je znao da je nemoguće ostvariti savršenu kopiju Rogera Charlesa Tichbornea za kojim se toliko žudjelo. Znao je isto tako da bi sve postignute sličnosti samo istakle neke neizbježne razlike. Odkle se, dakle, svake sličnosti. (Borges 1985: 22–23)

Reakcija gospođe Tichborne proizvedeni je učinak Bogleove smicalice ili reprezentacijskog projekta. Za Borgesa Bogle predstavlja umjetnika koji ne može savršeno preslikati zbilju, jer u umjetnosti ne postoji stvarnost, već samo reprezentacija.¹² Ovo preciznije razlaže Goodman:

Ako je reprezentiranje stvar klasificiranja predmeta, a ne njihova oponašanja, njihove karakterizacije, a ne preslikavanja, onda ono nije stvar pasivnog izvještavanja. (...) Pri reprezentiranju umjetnik uvijek mora koristiti stare navike kad želi izmamiti nove predmete i veze. (...) Na prigovor kako njegov portret Gertrude Stein ne liči na nju Picasso je, kažu, odgovorio: „Nema veze; ličit će.” Ukratko, učinkovito reprezentiranje i opisivanje zahtijeva izumiteljski dar. Oni su kreativni. Oni se uzajamno obavještavaju: te oblikuju, dovode u vezu i razlikuju predmete. Izreka da priroda oponaša umjetnost preskromna je. Priroda je proizvod umjetnosti i govora. (Goodman 2002: 30–32)

Sam Borges svojim projektima reprezentacije pristupa samosvjesno i njegovi pripovjedači ulažu silne napore u održavanje semantički lebdećeg stanja (Lachmann 2002: 15).

2. ceremonijalnjastor je izvorno „incivil” – prije neuljudan ili neljubazan no „osion”;

3. „fábrica de barajas” javlja se u trećem poglavlju i ukazuje na aleatoriku.

¹¹ Odnosno ono što Sarbevius naziva ugodnom zapanjenošću koja je poznata i kao *admiratio* temeljen na nepoznavanju: u učenju o akumenu riječ je o željenoj reakciji recipijenta. (usp. Lachmann 2002: 38) Kritičari i filozofi slažu se kako pitanje određenja podrazumijeva način, odnosno modus i uvjete promatranja; znakovito Goodmanovo pitanje glasi *When is art?* (umjesto *What is art?*). Stvarnost stoga nije drugo do li ono što smo naviknuti doživjeti kao stvarno, a isto vrijedi i za jezik „kao društvenu baštinu”; usp. Eco 2001: 110.

¹² Danto će umjetnost kao reprezentaciju tumačiti kao činjenje prisutnim, što se ostvaruje sličnošću, i zastupanjem odsutnog, što se temelji na arbitarnosti. Zaključak koji odnosi je nedvosmislen: „Umjetničko djelo konstituira se kao preobražavajuća reprezentacija.” (Danto 1997: 245)

Opisanom položaju pripovjedača prethodi položaj Borgesa kao recipijenta i interpretanta pripovijedanih sadržaja, sa svom nesigurnošću koje taj položaj podrazumijeva. Lančana nesigurnost prenosi se potom i na čitatelja, pa on, u ulozi gospođe Tichborne, može provi-djeti, ali i previdjeti, pripovjedačev interes. Da taj interes postoji, svjedoče mjesta u pripovijetki o ceremonijalmajstoru kojima pripovijedanje privlači pažnju frazama ustaljenima u historiografskoj naraciji koje impliciraju objektivnost iskaza:¹³

Esas... de ja sospechar... (Borges 1971: 74) / Taj... daje naslutiti... (Borges 1985: 40)

Un rumor quiere que... (Borges 1971: 76) / Po jednoj glasini... (Borges 1985: 41)

Este lo advirito por azar... (Borges 1971: 76) / Ovaj je to slučajno otkrio... (Borges 1985: 41)

La historia sabe... (Borges 1971: 78) / Povijesti su poznati... (Borges 1985: 42)

Citirani pripovjedačevi iskazi, međutim, naglašavaju pripovjednu fakturu i za posljedicu imaju potkopavanje položaja sveznajuće pripovjedačeve instance, ali i smisla čitanja. Sažeto rečeno, Borgesovi pripovjedači naglašavaju da:

- svaka recepcija podrazumijeva tumačenje, i obrnuto;¹⁴
- ishod tumačenja ostaje nesiguran, stoga svako čitanje može postaviti svoj zahtjev za valjanošću.¹⁵

Goodman upozorava na složenost odnosa tvrdnjom kako uz reprezentaciju koja denotira postoji i reprezentacija-kao koja prikazuje, zbog čega je ukinut doslovan odraz, oponašanje i usko shvaćeni *mimesis*. Ako je percepcija svijeta tek interpretacija, kako dalje? *Mimesis* se može shvatiti šire, kao odraz; u krajnjem nam slučaju preostaju aleatorika i konstrukcija. Svi su ovi pojmovi uključeni u Borgesovo svjetotvorstvo: zrcalo kao jedan od ključnih motiva, kocka ili već spomenuti „slučaj“ kao organizacijsko načelo, a labirint središnji tloris opusa. Povezivanje raznorodnog omiljena je Borgesova tehnika, kojom očudu-

¹³ V. i odabir pasiva kao jezičnog signala izvršenja političke odluke: „La Torre de Takumi no Kami fue confiscada; sus capitanes desbandados; su nombre vinculado a la execración.” (Borges 1971: 76)

¹⁴ „Recepcija i tumačenje međutim nisu odvojivi postupci; oni su potpuno uzajamno ovisni. Ovdje odjekuje kantovska izreka: nevino oko je slijepo, a djevičanski um je prazan. Štoviše, ono što smo primili i ono što smo s tim uradili ne možemo više razlikovati jednom kad je proizvod dovršen. Sadržaj ne možemo izlučiti tako da oljuštimo slojeve komentara.” (Goodman 2002: 11)

¹⁵ „Upotreba i tumačenje svakako jesu dva apstraktna modela. Svako čitanje uvek proisteče iz neke mešavine tih dvaju pristupa. Katkad se dešava da iz neke igre započete kao upotreba na kraju proistekne vispreno i stvaralačko tumačenje – ili obratno. Katkad pogrešno protumačiti tekst znači slušati s njega mnogobrojna kanonska tumačenja, razotkriti njegove nove strane, te u tom procesu tekst biva utoliko bolje i plodnije protumačen, prema njegovoj sopstvenoj *intencio operis*, slabljenoj i zamračivanoj u tolikim prethodnim *intenciones lectoris*, prerusenim u prikaze *intencio auctoris*.” (Eco 2001: 38) Međutim: „I kada bi svet bio lavirint, ne bismo mogli da prođemo kroz njega a da ne poštujemo određene obvezne puteve.” (Eco 2001: 6)

je i ponovno vrednuje ustaljena značenja, propitujući red koji poznajemo; zbog ovoga su u njegovim svjetovima česti začudni i djelomični popisi, katalogi, indeksi i knjižnice.¹⁶ Svaki Borgesov mikrokozmos ocrtava mnemoničke i semantičke granice, a zbog te su nemogućnosti Borgesova djela – fantastična.¹⁷

4. POGLED U LABIRINT

I neumjereni naslov ovih stranica odmah obznajuje njihovu baroknu narav. Ublažiti ih značilo bi uništiti ih; zato se, ovaj put, radije pozivam na izreku *Quod scripsi, scripsi* (Ivan 19, 22) i, nakon dvadeset godina, ponovno ih dajem u tisak, bez ikakve promjene. One su neodgovorna igra bojažljivca koji se nije usudio pisati pripovijetke i koji se zabavljao patvorenjem i izopačavanjem (ponekad bez estetske opravdanosti) tuđih priča. (Borges 1985: 11)

Predgovor drugom izdanju „Opće povijesti gadosti” ima ulogu manifesta. „El incivil maestro de ceremonias Kōtsuké no Suké” / „Osioni ceremonijal-majstor Kotsuke no Suke” tekst koji odgovara svojoj najavi: osnovni se likovi i događaji podudaraju s Redesdaleovim opisom. Borges svoju inačicu ipak donosi u sasvim novom ruhu i uz neočekivana prekrajanja, na što ukazuje i dužina pripovijetke koja odgovara tek petini engleskog predloška. Ušteda je ostvarena na račun sekundarnih likova (Borges reducira likove na protagoniste zahvaćene konfliktom) te sažimanjima ili izbacivanjima prizora koji nisu izravno vezani uz sukob (npr. Asanove svađe sa suprugom) ili se mogu prepoznati kao proširenja (npr. opis nekoliko oružanih sukoba odmetnika s braniteljima rezidencije). Karakterizacija je zgusnuta, događaji komprimirani, poznate sastavnice montrirane u začudne cjeline. No, pripovjedač ne samo da oduzima, nego i dodaje, preobražavajući¹⁸ gradu za suvremene naslovnice u visoko stiliziranu pripovijetku samoiscrpjujućih stilskih odlika. Time dobivamo prvi oksimoron koji je primjenjiv kako na pripovijetku, tako i na zbirku: o karakterno se sumnjivim i lošim osobama odlično piše.

¹⁶ „Borges izvrcé metaforu pamćenja kao riznice, *thesaurus*. Pamćenje svijeta postaje smetlištem, knjiga svijeta arhivom raspada. (...) Fascinantnost Borgesova slučaja proistječe iz projekta svijeta predočena beskrajno podivljali katalogima čije načelo urednosti ostaje skriveno.” (Lachmann 2002: 271, 278) Nije prvi koji to čini, već slijedi stariju tradiciju: „Renesansne mnemotehnike ne prikazuju se više kao puko praktično sredstvo, već kao zbornik znanja o kosmosu, drugim rečima kao organska *imago mundi* (u odnosu na strukturu namognilavanja ili nesukladenog nabrajnja, tipičnu za *Imago Mundi* ili srednjovekovnu enciklopediju.” (Eco 2001: 61)

¹⁷ „But the fundamental premise of fantasy is that we are dealing with the impossible.” (Clute i Grant 1997: 650)

¹⁸ Usp. Danto 1997: 245. Borges pak štovanje samuraja kao društvene elite smješta u kontekst visoke kulture ((v. indekse tumačenja i umjetničkih obrada na sljedećoj stranici, pogotovo „las efusiones en porcelana. en lapislázuli veteado y en laca”).

Borgesove intervencije u Redesdaleov predložak nisu slučajne, već, potvrđujući Valéryja, s ciljem umjetničkog stvaranja negiraju slučaj. Montaža probranih elemenata u veće cjeline primjer je ovog postupka: njezina je logika postojana, iako teško prepoznatljiva, zakučasta. Zagonetni sklop hodnika, odnosno labirint,¹⁹ u Borgesa nije samo prostorna kategorija, nego i načelo fature teksta, nalik mreži širokih oka kroz koju su prosijani pomno izabrani motivi i elementi naracije.²⁰ Iako se labirint u pripovijetci izriječom ne spominje, na njega se ukazuje, i to:

- prostorom koji je izrazito usredišten (podignuto stratište u središnjem dvorištu, vrh planine) i dostupan tek nakon dešifriranja zagonetke (uski prolaz skriven ogledalom koji vodi do središta u kojemu je protivnik);
- motivom zavjere (složenim manevrima zavaravanja u kojima se, poduzetim mjerama unatoč, Kira Kōtsuké no Suké gubi, postajući metom izvršenja osvete) i prepoznavanja koje prethodi otkrivanju (znakovit ožiljak kao biljeg na čelu ceremonijalmajstora);
- ponavljanjima koja rekontekstualiziraju motive (npr. „las efusiones porcelana”, „las porcelanas infamadas de sangre”);
- semantičkim poljem igre i rituala („la spada” znači mač kao oružje, ali i oznaku na kartama, spram samoubojstava i prinosa žrtve), odnosno slučaja i nužnosti koje povezuje šire značenjsko polje smrti.²¹

Borgesova pripovjedna rekonstrukcija oslanja se na cjelovitu preradu „el color local” u pojmovlje poznato čitateljima bitno drugačijega podneblja, ponekad uz ironijsku notu. Nemogućnost cjelovitoga prijenosa kulture u novi kontekst može se označiti translacijom u značenju sinteze, a ne prijepisa, postojećih sastavnica.

Europski sloj translacije kulture služi prikazu društvenih odnosa i označavanju likova koji se javljaju i kod Redesdalea:

¹⁹ „Mazes and labyrinths have a long history: the archetypal maze was a pattern, usually cut in turf, to be traversed in a religious or magical ceremony (...) Usage has blurred the distinction, but mazes tend to be submitted to voluntarily as a game or ritual...” (Clute i Grant 1997: 553)

²⁰ „But his profound sense of belatedness – his sense that everything he wrote was a plagiarism or parody of earlier texts, and that no story could be told again, merely aped – led him never to tell any tale in which the entrapments and labyrinthine illusions of reality are genuinely penetrated by the hero. In Jorge Luis Borges’s work, there are no genuine portals out of the maze of the world.” (Clute i Grant 1997: 128)

²¹ Odmazda započinje „una de las nochas atroces... capitanes se dieron cita en un desmantelado jardín de los alrededores de Yedo, cerca de un puente y de la fabrica de barajas.” (Borges 1971: 77) Kao bivši samuraji, osvjetnici su izmješteni iz poznatog sklopa mišljenja i djelovanja naznačenog vrtom, koji je inače uvijek ureden – da bi ovdje bio napušten. Ovaj je sklop od presudne važnosti i to potvrđuje njihovo upozorenje „a los vecinos que no se trataba de un atropello, sino de una operación militar de estricta justicia.” (Borges 1971: 78). Nakon osvete koje se odigrala u skrivenom i ograđenom prostoru, osvjetnici „Atraviesan los campos y las provincias, a la luz sincera de día.” (Borges 1971: 80) Otvoreni prostor služi im tek da bi bio pregažen na putu do završetka misije, prinosa žrtve i časne smrti, odnosno povratka u poznati društveni sklop koji omotčuje *seppuku*.

- *samurai* ili *rōnin* → „caballero” / „vitez”
- *lord of castle Akō* → „señor de la torre de Ako” / „vlastelin od Kule Ako”
- *principal councillor* → „el consejero Kuranosuké, su padrino” / „njegov kum, savjetnik Kuranosuke”
- *the Prince of Sendai* → „el principe de Sendai” / „knez iz Sendaija”.

Borgesove dopune i izravne intervencije kojima nema traga u Redesdaleovom izvještaju vezane su uz rituale, npr. priznanje Asana Takumija no Kamija prije izvršenja samoubojstva (očekivano, ali ne i potvrđeno povijesnom praksom koja bilježi samo čitanje presude i izvršenje smrtne kazne) te ceremonijalno oružje („un puñal de oro y piedras” / „zlatni bo-dež optočen dragim kamenjem” – po Redesdaleu *dirk*, izvorno *wakizashi*).

Mezoamerički sloj translacije kulture očituje se pak u elementima astečke kulture i mitologije koji pripadaju isključivo Borgesovom tekstu:

- piramida → izgrađeni uzdignuti žrtvenik:

„elevaron una tarima de fieltro rojo” (Borges 1971: 75) / „podigli su stratište prekriveno crvenom²² čohom” (Borges 1985: 41)

- vrt → paviljon:²³

„alguno de sus concillos tuvo lugar, no en la cumbre difícil de una montaña, sino en una capilla en un bosque, mediocre pabellion de madera blanca, sin otro adorno que la caja rectangular que contiene un espejo. (Borges 1971: 76) / „vijećanja nisu održana na teško pristupačnom vrhu planine, nego i u šumskoj kapelici, u skromnoj kućici od bijeloga drva, koju je jedino krasila četvrtasta kutija s ogledalom. (Borges 1985: 41)”

Ogledalo kojem je ukinuta refleksija nalazi se u kutiji smještenoj u paviljonu usred zavjereničkog sastanka, ostavljajući čitatelja bez odgovora zašto; osim ogledala, jedini predmet pohranjen u zatvorenom prostoru je glava pogubljenog ceremonijalmajstora koju osvjetnici nose u hram na grob svoga gospodara. Na trag nas vodi drugo „espejo” koje se javlja neskriveno, kao ključni signal tajnoga²⁴ puta koji odmetnike vodi ravno do njihova cilja:

²² Prema Redesdaleu, mjesto izvedbe *seppuku* može varirati, no on se uvijek izvodi na strunjačama koje mogu biti prekrivene kožom i/ili zaštićene od pogleda konstrukcijom zavjesa od bijele svile (boja smrti).

²³ Usp. s opisom: „U vrtovima astečkih vladara, gdje nema korisnoga voća i povrća, nalaze se paviljoni u kojima se Montezuma odmara...” (Chevalier i Greerbrandt 1987: 770)

²⁴ Usp. s predloškom: „Now in the raised part of the room, near the place of honour, there was a picture hanging; taking down this picture, they saw that there was a large hole in the plastered wall, and on thrusting a spear in they could feel nothing beyond it.” (Redesdale 1888: 17)

„Volvieron a buscar y descubrieron una estrecha ventana, disimulada²⁵ por un espejo de bronce.” (Borges 1971: 79) / „Ponovo su počeli tražiti i otkrili uzak prostor, skriven iza brončanog ogledala.” (Borges 1985: 42)

Ovo ogledalo ukazuje na ono što stoji iza njega; gotovo da, paradoksalno, reflektira unatrag. Budući da niti jedno od dvaju ogledala nema očekivanu funkciju, može li se pretpostaviti skriveno značenje? Astečka mitologija poznaje i slijepo ogledalo načinjeno od opsidijana koje je simbol boga Tezcatlipocē. Riječ je o jednom od dvojice protagonista astečkih kozmogonijskih mitova koji je vladao svijetom, odnosno njegovim odrazima, ali ga i uništio, proždrijevši ga.²⁶ Cikličnost te mitologije usporediva je sa starim, cikličnim shvaćanjem protoka vremena, na što ukazuje i završni poziv na odavanje počasti precima:

„So what if time was more than just tick, tick, tick? ‘It is’, replied Japanese folklorists and philosophers. ‘The people of our villages and fields and forests will tell you that time doesn’t tick; it flows; and it’s not a line; if anything, it’s a cycle. Witness the seasons, witness nature in all its repetition and renewal; and as the seasons cycle, our ancestors circle, they return after death to wherever they lived in life, watching over us, as we, in turn, remember them.’” (Harding 2017)²⁷

5. UMJESTO ZAKLJUČKA

Uz predznanje o ograničenjima, ceremonijalnosti i etičkom kompleksu kulture samuraja može se zaključiti da se svaki samuraj uvijek nalazi u procijepu između poslušnosti, časti i rituala – u labirintu. Cilj je ovoga rada bio ocrtati njegov tloris. Kao književnik koji stvara u stvarnom svijetu koji je toliko zamoren svojom egzistencijom da sve sile upreže u vlastito samouništenje, Borges ne može vjerovati – pa ni ne vjeruje – u izvornost kao stvaralački kriterij. Njegove su „umorne priče” ulomci i epizode; kauzalitet pripovijedanih događaja potkopan je epizodičnošću radnje, a status junaka snižen na status protagonista koji

²⁵ Korijen *simul-* javlja se još dvaput: „Su discípulo, el señor de la Torre, procuraba disimular esas burlas.” (Borges 1971: 74); „El simulador de la infamia” (Borges 1971: 76). Zbog leksičkih ograničenja prijevod nije mogao slijediti Borgesovo majstorijanje: „Njegov učenik, vlastelin Kule, pravio se da ne primjećuje te poruge.” (Borges 1985: 40); „Hinitelj gnusoba” (Borges 1985: 41).

²⁶ O astečkom bogu Tezcatlipocē v. poveznicu u Literaturi. Brat mnogo poznatijega Quetzalcoatlā imao je svoj životinjskog dvojnika (*nāguā*) u liku jaguara pod imenom Tepeyollotl. Asteci su stoga jaguara smatrali svetom životinjom. Da je Borges poznavao ove predaje pokazuje njegova pripovijetka „Božji zapis”: „Napregnuto misleći, sjetih se da je jaguar jedan od božanskih atributa.” (Borges 2004: 84)

²⁷ Japansku tradiciju potvrđuje drugo božansko biće implicitno uhvaćeno u Borgesov *textus* – japanski car, daleki potomak boginje Amaterasu: „El enviado representaba al emperador, pero a manera de alusión o de símbolo; matiz que no era menos imprecendente recargar que atenuar.” (Borges 1971: 74) Svoju titulu *mikado* dijeli i s nazivom igre organizacije štipiča.

bi, da je slučajno maskiran u životinju, bez većih problema mogao biti uvršten u cinično shvaćen bestijarij. Probrane egzistencije takve su da se od njih teško da se može kompilirati mjerodavna povijest, tek skrpati antologija oslonjena na trač koliko i na činjenice. Temeljne figure su paradoks i oksimoron – proturječje, zgusnutost i iznenađenje elementi su manirističke poetike čije korištenje ocrtava Borgesov kritički odnos spram prijenosa erodirana znanja, a slično je mjesto zapalo i „visoku” kulturu te njezine nekadašnje konzumente. U konačnici Borgesova značenjska aleatorika rezultira gustom pripovjednom fakturom koja odbija biti prozirnim medijem.²⁸

LITERATURA

- Biti, Vladimir (2000) *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Borges, Jorge Luis (1971) *Historia universal de la infamia*. Alianza, Emecé, Madrid, Buenos Aires.
- Borges, Jorge Luis (1985) *Sabrana djela 1923 – 1982, sv. II. Opća povijest gadosti, Povijest vječnosti, Izmišljaji*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Borges, Jorge Luis (2004) *Aleph*. Globus media, Zagreb.
- Chevalier, Jean; Greerbrandt, Alain (1987) *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Clute, John; Grant, John (1997) *The Encyclopedia of fantasy*. Orbit, London.
- Cowan, Bainard (2002) *A necessary confusion: magical realism*. Digitalizirano na <http://www.janushthead.org/5-2/editorial.pdf>, posjet 26. rujna 2017.
- Danto, Arthur Coleman (1997) *Preobražaj svakidašnjeg: filozofija umjetnosti*. KruZak, Zagreb.
- Eco, Umberto (2001) *Granice tumačenja*. Paideia, Beograd.
- Galimberti Jarman, Beatriz; Russell, Roy (1994) *The Oxford Spanish Dictionary: Spanish-English/English-Spanish*. Oxford University Press, Oxford.
- Goodman, Nelson (2002) *Jezici umjetnosti: pristup teoriji simbola*. KruZak, Zagreb.
- Hall, John Whinte (1991) *The Cambridge History of Japan. Vol. 4, Early Modern Japan*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Harding, Christopher (2017) *BBC Radio 3 free thinking festival: Killing time in imperial Japan*, posjet 3. travnja 2017. <https://en.wikipedia.org/wiki/Tezcatlipoca>, posjet 26. rujna 2017.
- Lachmann, Renate (2002) *Phantasia, memoria, rhetorica*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Redesdale, Algernon Bertram Freeman-Mitford (1888) *Tales of Old Japan*. Digitalizirano na <http://archive.org/details/talesoldjapan00redegooq>, posjet 26. rujna 2017.
- Till, Barry (2005) *The 47 ronin: a story of samurai loyalty and courage*. Pomengranate, San Francisco.

²⁸ Danto teorijom prozirnoga medija naziva pristup umjetnosti koja želi prikazati stvarnost time da joj bude što sličnija, zbog čega medij u kojemu se ostvaruje umjetnički prikaz mora biti što manje uočljiv.

SUMMARY

Maja Znika

SAMURAI IN THE LABYRINTH – SEMIOTIC ANALYSIS
OF AN EARLY STORY BY JORGE LUIS BORGES

The relationship between literature and reality represents a focal point of Jorge Luis Borges's writing, which seemingly turns it on its head. The father of magical realism crafts many challenges for his reader to overcome, with the aid of provided textual signals and semantic tracks. This paper focuses on wordplay and semantic manipulation of text elements, philosophical problems (the role of art), and limits of knowledge and memory (summarising the world, translation of culture). By analysing the short stories in "Historia Universal de la infamia", as well as the chosen short story "El incivil maestro de ceremonias Kôtsuké no Suké", the instrumentary developed herein is used to perform a semiotic analysis of key narrative strategies Borges employs in Spanish original and Croatian translation with the aid of key Japanese terms.

Key words: *Borges, semiotics, interpretation, culture, translation*

IMENSKO KAZALO

A

- Adorn, Theodor W. – 245, 287
 Agosin, Marjorie – 268, 281
 Aijmer, Karin – 72
 Aikhenvald, Alexandra – 23, 24, 29, 39
 Ajanović, Midhat – 111
 Aleksandar Veliki – 388, 389
 Alessio, Giovanni – 199
 Allan, Keith – 44, 49
 Alighieri, Dante – 352, 388
 Althusser, Louis – 231
 Alvarez, Julije – 272
 Kinda-Berlakovich, Andrea Zorka – 193
 Andrijašević, Marin – 192
 Angelicus, Bartholomeus – 391
 Anić, Vladimir – 123, 125, 133, 177, 191, 193,
 200, 206
 Antunović, Goranka – 186, 192
 Apollinaire, Guillaume – 285, 286, 287, 288,
 289, 290, 291, 292, 293, 295
 Appendini, Francesco Maria – 333, 334, 335,
 337, 341, 343, 347
 Arendt, Hannah – 247
 Ariel, Mira – 21
 Aristotel – 352, 389
 Armas, Carlos Castillo – 270
 Arsenijević, Nada – 110, 112, 116
 Artaud, Antonin – 292
 Assmann, Aleida – 243, 246, 247, 248, 249,
 251, 256, 257, 261, 277, 281, 335, 339
 Assmann, Jan – 243, 246, 248, 249, 251, 266,
 279, 281, 291, 293, 335, 340, 341, 346,
 355
 Assorodobraj-Kula, Nina – 247
 Asturias, Miguel Ángelo – 268
 Atilije, Marko – 389

Auerbach, Erich – 367

Austin, John Langshaw – 52, 53, 59, 60, 157,
 232Avirović, Ljiljana – 298, 300, 301, 302, 306, 314
 Ayus, Juan Jose – 272

B

- Babić, Stjepan – 164
 Baccarini, Elvio – 298
 Bačić-Karković, Danijela – 311, 318
 Badurina, Lada – 17, 21, 23, 29, 39, 63, 68, 70,
 72, 143, 150, 177, 210, 216
 Bahtin, Mihail – 270
 Bajuk, Lidija – 387
 Balabanova, Irina – 254, 261
 Balaguer, Joaquín – 272, 276
 Balaž, Joško – 193
 Baláz, Juro – 193
 Balderston, Daniel – 267, 268, 281
 Bandalo, Višnja – 329, 330
 Banquart, Marie-Claude – 287, 293
 Baraković, Jurje – 170
 Barić, Eugenija – 92, 97, 103
 Barloy, Jean-Jacques – 384, 395
 Barrault, Jean-Louis – 292
 Barrès, Maurice – 291
 Bartolić, Zvonimir – 167, 168, 177
 Bastos, Augusto Roa – 268
 Bašić, Sonja – 329, 330
 Batista, Fulgencio – 270
 Baudelaire, Charles – 287, 289, 293, 294, 362
 Bazdulj-Hubijar, Nura – 111
 Bazzanella, Carla – 212, 213, 214, 216
 Beckett, Samuel – 292
 Beganović, Davor – 353, 355
 Beker, Miroslav – 347, 355

- Belaj, Branimir – 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 116
- Bellunese, Cismon – 213, 217
- Belostenec, Ivan – 174, 179, 336, 341, 390, 395
- Belova, Olga – 386, 387, 388, 390, 395
- Belušić, Lavinia – 303
- Benčić, Živa – 372, 379
- Benn, Gottfried – 287
- Benjamin, Walter – 248, 287, 289, 293, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367
- Berberović, Sanja – 81, 87
- Berg, Thomas – 88
- Bergson, Henry – 256
- Birault, Paul – 290, 292
- Birtić, Matea – 150
- Biti, Vladimir – 348, 354, 355, 401, 409
- Bjelevac, Abdurezak Hifzi – 110
- Black, Elizabeth – 48, 49
- Blagus Bartolec, Goranka – 150
- Blakemore, Diane – 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73
- Blažeka, Đuro – 174, 177, 186, 189, 192
- Blažina, Mironova – 162, 164
- Blecich, Kristina – 197, 208
- Blin, Roger – 292
- Bloom, Harold – 348
- Blutner, Reinhard – 60
- Boccaccio, Giovanni – 352
- Boella, Laura – 324, 330
- Boerio, Giuseppe – 198, 199, 201, 203, 206
- Bogašinović, Lukrecija – 336
- Bogišić, Rafo – 341, 347
- Bogner-Šaban, Antonija – 348, 355
- Bojović, Zlata – 335, 341
- Boko, Jasen – 371, 374, 375, 379, 380
- Bolinger, Dwight – 23, 39
- Bonnard, Pierre – 292
- Borges, Jorge Luis – 389, 395, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410
- Boryš, Wieslaw – 158, 159, 164
- Botić, Luka – 374
- Brancusi, Constantin – 285
- Braque, Georges – 286
- Brasey, Edouard – 389, 391, 395
- Bratičević, Irena – 335, 339, 341
- Braunroth, Manfred – 21
- Brazzoduro, Gino – 297, 303
- Brbora, Sanja – 150
- Brdar, Mario – 75, 86, 88, 186, 192
- Brdar-Szabó, Rita – 86, 88
- Breiner, Laurence – 391, 395
- Brežnev, Leonid – 255
- Brkljačić, Maja – 341, 346, 355
- Brlobaš, Željka – 150, 225, 226
- Broch, Hermann – 327, 330
- Brown, Penelope – 42, 43, 44, 49
- Broz, Vlatko – 187, 192
- Brozović, Dalibor – 225, 226
- Bruskin, Griše – 254
- Budinić, Šime – 387
- Bunić Vučić, Ivan – 336, 350
- Bunić, Luko Mihovil – 336
- Burger, Harald – 220, 226
- Burgos, Jean – 292, 293
- Burke, Peter – 266, 275, 280, 281
- Buršić-Giudici, Barbara – 197, 198, 205, 206, 208
- Burton-Roberts, Noel – 60
- C**
- Cacciari, Massimo – 326
- Cahm, Eric – 291, 293
- Cahné, Pierre – 287, 293
- Calvino, Italo – 48, 301, 306
- Campo, Cristina – 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332
- Cancik, Hubert – 266
- Canepari, Luciano – 214, 216
- Canudo, Riciotto – 286

- Car Matutinović, Ljerka – 303
- Carić, Marin – 372, 373, 380
- Carpentier, Alejo – 268
- Carrieri, Raffaele – 302, 306
- Castiglione, Baldassarre – 352
- Castro, Tom – 402, 403
- Cavarero, Adriana – 317, 318
- Chamizo-Domínguez, Pedro – 186, 192
- Chapman, Robert – 85, 88
- Chappel, Benjamin – 289, 293, 294, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 401
- Charbonneau-Lassay, Louis – 391, 395
- Chevalier, Jean – 407, 409
- Chiaromonte, Nicola – 323
- Chopin, Frédéric – 325
- Churchill, Winston – 359, 367
- Ciceron – 260
- Cintré, René – 385, 395
- Clute, John – 405, 406, 409
- Cohen, Jeffrey Jerome – 384, 395
- Coluccio, Salutati – 352
- Cometa, Michele – 313, 319
- Comrie, Bernard – 109
- Confino, Alon – 245, 249
- Connerton, Paul – 248, 249
- Cortelazzo, Manlio – 198, 199, 203, 204, 206
- Cossutta, Rada – 206
- Cowan, Bainard – 401, 409
- Crashaw, Richard – 330
- Cremnitz, Maurice – 292
- Crijević, Saro – 347
- Crijević, Serafin Marija – 333, 334, 337, 338, 341, 343
- Crnković, Milan – 378, 379
- Crnojević Carić, Dubravka – 377, 378, 380
- Cruse, Alan – 60
- Cubitt, Geoffrey – 281
- Cuculić, Kim – 375, 376, 380
- Curtis, Berry – 291, 293
- Czarnowski, Stefan – 248, 249

Č

- Čagalj, Ivana – 183
- Čale, Frana – 298
- Čapeta Rakić, Ivana – 388, 395
- Čermák, František – 133
- Čilaš, Ankica – 225, 226
- Čorej, Martin – 194
- Črnko, Ferenc – 170

D

- D'Annunzio, Gabriele – 299
- Dabović, Tiziani – 304
- Dalize, René – 286
- Dallemulla Ausenak, Gianna – 318
- Danto, Arthur Coleman – 403, 405, 409
- Darcheville, Patrick – 391, 395
- Davies, Eirlys – 23, 28, 39
- De Beaugrande, Robert Alain – 72, 73
- De Carbonera, Mercedes Cabello – 268
- De Cervantes, Miguel – 352
- De Clerck, Bernard – 23, 39
- De Costa, Elena – 267, 269, 281
- De Gourmont, Rémy – 288
- De la Salle, Alfred Laisnel – 391
- De Odria, Manuel – 273
- Del Valle Inclán, Mario – 268
- De Sade, Marquis – 361, 362
- De Saussure, Ferdinand – 75, 76, 87, 89, 231
- De Stefano, Cristina – 322, 328, 330
- Deanović, Mirko – 206
- Debidour, Victor-Henry – 391, 395
- Débussey, Claude – 291
- Décaudin, Leuwers – 287, 293
- Dedaić, Mirjana – 70, 73
- Deghenghi Olujčić, Elis – 312
- Delancer, Juan – 272
- Deleuze, Gilles – 360, 361, 362, 363, 364, 367
- Delibegović Džanić, Nihada – 81, 87
- Della Bella, Ardelio – 336, 341
- Derain, André – 292

Derrida, Jacques – 231, 384, 395
 De Rosas, Juan Manuel – 267, 268
 Deželjin, Vesna – 209, 211, 213, 216, 217, 218
 Dežman, Milivoj – 363
 Díaz, Junot – 265, 266, 272, 277, 278, 279, 280, 281, 283
 Dierx, Léon – 292
 Diewald, Gabriele – 72, 73
 Dimitrović, Nikola – 336
 Dioklecijan – 374
 Dirven, Rene – 91, 95, 104, 105
 Divković, Mirko – 206, 387
 Dobran, Renato – 303, 306
 Dolenčić, Krešimir – 376
 Dolić, Belkisa – 63, 64, 73
 Dominik, Anton – 394
 Donat, Branimir – 368
 Doni, Anton Francesco – 341, 334
 Donne, John – 328
 Doria, Mario – 199, 201, 202, 204, 206
 Doyle, Conan – 351
 Dressler, Wolfgang Ulrich – 72, 73
 Drndić, Daša – 318
 Držić, Džore – 336
 Držić, Đure – 336
 Držić, Marin – 337, 348, 349, 351, 352
 Dubisz, Stanisław – 164
 Duchamp-Villon, Raymond – 286
 Dujmović-Markusi, Dragica – 150
 Dupont, André – 286
 Đurić, Dejan – 279, 281
 Durkheim, Emile – 248
 Duvalier, Francois – 270

DŽ

Džafić, Rizo – 111

Đ

Đaković, Alex – 376, 380
 Đekić, Velid – 376
 Đerd, Zdenka – 374, 379
 Đorđević, Tihomir – 390, 391, 395
 Đurđević, Ignjat – 333, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 342, 343

E

Easthope, Anthony – 231, 239
 Eccher, Christian – 311, 318
 Echevarría, Gonzáles – 267, 268, 281, 282
 Eco, Umberto – 401, 402, 403, 404, 405, 409
 Edwards, John – 210, 217
 Elam, Yigal – 244, 249
 Elémireem, Zollom – 324
 Elijan, Claudius – 388
 Elliot, Thomas Stearns – 328, 329
 Emo, Andrea – 321, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332
 Enrico, Morovich – 300
 Ćpštejn, Mihail – 254, 261
 Erll, Astrid – 243, 244, 247, 249, 250, 251, 266, 270, 281, 282, 288, 294
 Ernst, Max – 13, 17, 21
 Eshil – 388
 Esposito, Elena – 273, 280, 281

F

Fairclough, Norman – 46, 49
 Fališevac, Dunja – 345, 355
 Farnetti, Monica – 323, 325, 330, 331
 Fauconnier, Gilles – 79, 81, 83, 84, 87, 88, 116
 Fehimović, Mirza – 111
 Ferguson, George – 389, 395
 Fersen, Nicholas – 392, 395
 Fetahagić, Sead – 111
 Filipi, Goran – 197, 198, 205, 206
 Foretić, Dalibor – 372, 373, 380
 Fortunato, René – 272
 Foscolo, Ugo – 298, 306

Fozzer, Giovanna – 323, 325, 330, 331
 France, Anatole – 291
 De Francia, José Gaspar Rodríguez – 268
 Frančić, Andela – 167, 174, 177
 Frangeš, Ivo – 367, 368
 Franičević, Marin – 347
 Frederick, Peter – 61
 Frege, Gottlob – 52, 53, 60
 Freud, Sigmund – 245, 360, 361, 363, 364
 Frye, Northon – 350, 351, 355
 Fussell, Paul – 291, 293

G

Gabrić-Bagarić, Darija – 393, 395, 396
 Galimberti Jarman, Beatriz – 409
 Galimberti, Cesare – 322
 García Marquéz, Gabriel – 268
 Gasparotti, Romano – 326, 331
 Gašparović, Tajana – 375, 380
 Gavran, Miro – 48
 Gazdar, Gerard – 53, 60
 Gedi, Noa – 244, 249
 Genet, Jean – 292
 Genette, Gerard – 378
 Gerbaz Giuliano, Corinna – 301, 306
 Germ, Tine – 388, 390, 391, 395
 Gessner, Salomon – 335
 Getaldić, Bernard – 333
 Gide, André – 291
 Gilles, Fauconnier – 360, 361, 367
 Gillis, John R. – 294
 Giuricin, Ezio – 298
 Glavina, Ratko – 374
 Gleizes, Albert – 286
 Gluck, Mary – 288, 289, 294
 Gluhak, Alemko – 158, 159, 160, 164, 206
 Glunčić-Bužančić, Vinka – 368
 Gnjatović, Tena – 98, 104
 Goddard, Cliff – 45, 49
 Gold, Willer – 98
 Goldberg, Adele E. – 116
 Golobof, Gerardo Mario – 268, 282
 Gonzaga, Alojzije – 366, 367
 Goodman, Nelson – 403, 404, 409
 Gortan-Premk, Darinka – 116
 Grainger, Karen – 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49
 Grant, John – 405, 406, 409
 Grbić, Jadranka – 190, 193
 Grčević, Martina – 162, 164
 Greenbaum, Sidney – 39
 Greerbrandt, Alain – 407, 409
 Grgičević, Marija – 373, 380
 Grice, H. Paul – 14, 15, 21, 55, 56, 57, 59, 60, 75, 76, 88, 89
 Gris, Juan – 285, 286
 Grković-Mejdžor, Jasmina – 116
 Grohovaz, Gianni Angelo – 297, 304, 306, 308
 Gross, Jan Tomasz – 248
 Gruyter, Walter de – 294
 Guattari, Félix – 360, 363
 Gučetić, Ambroz – 333
 Gučetić, Nikola – 346, 347, 349, 353
 Gučetić, Stijepo – 337
 Guerrini, Anita – 85, 88
 Guerrini, Vittoria – 322
 Gundulić, Ivan – 335, 337, 340, 351, 362
 Gundulić, Mara – 347, 349
 Gura, Aleksandar – 385, 388, 390, 391, 395
 Guys, Constanin – 289

H

Habdelić, Juraj – 174, 390
 Hadrovics, László – 169, 177
 Hahn, Hans Henning – 249
 Halbwachs, Maurice – 243, 244, 245, 248, 255, 256, 261, 290, 293, 294, 346
 Halilović, Senahid – 110, 116
 Hall, Judy – 388, 395, 400, 409
 Han, Chung-Hye – 23, 39
 Hanks, F. William – 21

Hansen, Julie – 281
 Harding, Christopher – 408, 409
 Hart, Stephen M. – 268, 273, 281
 Hartlyn, Jonathan – 271, 281
 Harwell, Margherita Pieracci – 323, 324, 325
 Hasanović, Sanja – 311, 318
 Haß, Ulrike – 136, 151
 Hensen, Julie – 278
 Heraklit – 328
 Herbert, George – 330
 Heuvelmans, Bernard – 384, 395
 Hirtz, Miroslav – 385, 386, 387, 395
 Hobsbawm, Eric – 354, 355
 Hopper, Paul – 100, 104
 Horozović, Irfan – 111
 Horvat, Marijana – 150, 151, 225, 226
 Hranjec, Stjepan – 220, 226, 376, 379
 Hrnjak, Anita – 124, 133
 Hruščov, Nikita – 255
 Hrvatin Petrović, Nise – 376
 Huang, Yan – 69, 73
 Hudeček, Lana – 135, 136, 138, 150, 152
 Huyssen, Andreas – 287, 294

I

Ibrišimović, Nedžad – 111
 Ileš, Tatjana – 372, 379
 Imamović, Jasmin – 111
 Ionesco, Eugène – 292
 Isaković, Alija – 110
 Ivančan, Ljudevit – 167, 168, 177
 Ivić, Milka – 91, 97, 98, 100, 104, 105, 108, 116, 117
 Ivić, Vladimir – 186, 193

J

Jäger, Gerhard – 52, 60
 Jahić, Dževad – 116
 Jahontova, Alëna – 255, 261
 Jakobson, Roman – 39, 231
 Jambrešić, Andrija – 174, 390, 395
 Jampol'skij, Mihail – 259, 260
 Janda, Laura Alexis – 108, 117
 Janeković Römer, Zdenka – 355
 Janković, Radoslav – 193
 Jarry, Alfred – 288, 292
 Jary, Mark – 23, 26, 28, 33, 39
 Jay, Winter – 250
 Jelaska, Zrinka – 151, 210, 217
 Jeličić, Andela – 384, 396
 Jernej, Josip – 206
 Jirsak, Predrag – 231, 239
 Johnson, Barbara – 232
 Johnson, Mark – 83, 88, 112, 117
 Jojić, Ljiljana – 177, 188, 189, 190, 191, 193
 Jolles, Andre – 220, 226
 Jozić, Željko – 151
 Jukić, Tatjana – 357, 363, 368
 Jung, Carl Gustav – 258
 Jünger, Ernest – 287

K

Kafka, Franz – 287
 Kampuš, Ivan – 193
 Kanstainer, Wulf – 244, 245, 249
 Karahasan, Dževad – 111
 Karnarutić, Barne – 170
 Kaštelan, Jure – 303
 Katalinić, Kristina – 169, 170, 177
 Katičić, Radoslav – 92, 97, 104
 Katić, Ernest – 249, 348, 349, 354
 Katnić-Bakaršić, Marina – 41, 47, 49
 Katunar, Daniela – 98, 104
 Keenan, Elinor O. – 47, 49
 Kekez, Josip – 220, 226

Kemmer, Suzanne – 25, 39
 Keunen, Bart – 265, 266, 269, 273, 280, 281
 Kheel, Marti – 385, 396
 Kipfer, Barbara Ann – 85, 88
 Kissine, Mikhail – 23, 26, 28, 33, 39
 Klaić, Bratoljub – 150
 Klikovac, Duška – 117
 Kłoskowska, Antonina – 248
 Kljaković, Vanče – 374
 Knezović, Pavao – 334
 Knight, Douglas – 384, 396
 Kolak Fabijan, Zrinka – 376
 Kolendić, Petar – 334, 335, 341, 393, 396
 Kolenić, Ljiljana – 136, 151
 Kombol, Mihovil – 347
 Kompanjet, Zoran – 304
 Kończal, Kornelia – 244, 247, 249
 Köpcke, Klaus-Michael – 88
 Kordić, Snježana – 73
 Korte, Barbara – 248, 249
 Kos Lajtman, Andrijana – 377, 378, 379
 Kosovitz, Ernesto – 206, 207
 Kôtsuké no Suke, Kira – 400, 406
 Kovačić, Jelena – 371, 378, 380
 Kövecses, Zoltán – 82, 88
 Kōzuke – 400
 Králik, Lubor – 189, 194
 Kranjčević, Silvije Stahimir – 350
 Krasić, Stjepan – 333, 334, 341
 Krauss, Michael – 210, 217
 Kristal, Efrain – 267, 268, 281, 282
 Kristeva, Julia – 231
 Krleža, Miroslav – 363, 365, 368
 Krohn-Hansen, Kristian – 271, 281
 Kropelj, Monika – 386, 389, 390, 396
 Kubiak-Sokol, Aleksandra – 159, 160, 161, 164
 Kudrjavcev, Anatolij – 374, 380
 Kukuljin, Il'je – 261
 Kukuljević Sakcinski, Ivan – 387
 Kuljić, Todor – 294

Kuna, Branko – 151
 Kuzmić, Martina – 224, 225, 226, 227
 Kvintilijan – 260
 Kwiatkowski, Piotr – 247

L

La Jeunesse, Ernest – 292
 Lachmann, Renate – 262, 288, 290, 294, 402, 403, 405, 409
 Laclau, Ernest – 364, 368
 Ladan, Tomislav – 133
 Lakoff, George – 83, 86, 88, 110, 112, 117
 Lakoff, Robin Tolmach – 43, 46, 49
 Lancerini, Silvio – 212, 213, 214, 217
 Langacker, Ronald W. – 26, 39, 91, 93, 97, 102, 104, 105, 117
 Langenohl, Andreas – 272, 282
 Larguier, Léo – 292
 Lauer, Reinhard – 341
 Laurencin, Marie – 286
 Lazarevska, Alma – 110
 Leech, Geoffrey – 39, 122, 133
 Léger, Fernand – 286
 Lehrer, Adrienne – 78, 88
 Lejeune, Philippe – 317, 318
 Lemac, Tin – 229, 231, 234, 239
 Leopardi, Giacomo – 322, 324, 326, 331
 Leuwers, Daniel – 287, 293
 Levnat-Peričić, Miranda – 384, 396
 Levine, Amy-Jill – 384
 Levinson, Stephen C. – 42, 43, 44, 49, 55, 56, 58, 60, 73
 Levy, Daniel – 245
 Lewis, Kristian – 151, 184, 185, 187, 193, 351, 355
 Lipatti, Dinu – 325
 Lipljin, Tomislav – 174, 177
 Lisac, Josip – 170, 177
 Llosa Vargas, Mario – 266, 268, 269, 270, 273, 274, 275, 278, 279, 280, 282
 Lloyd, Barbara B. – 117

Lo Cascio, Vincenzo – 212, 217
 Loew, Peter Oliver – 247, 248, 250
 Lončarić, Mijo – 103, 174, 175, 178, 225, 227
 Lucan – 387, 388, 391
 Lucić, Hanibal – 170
 Luis, Wiliam – 268, 277, 282

LJ

Ljubešić, Nikola – 136
 Ljubičić, Maslina – 185, 187, 188, 193

M

Machiavelli, Niccolò – 352
 MacOrlan, Pierre – 286
 Maderi, Marisa – 297, 301, 302, 306, 308, 314, 316, 318
 Magris, Claudio – 299, 306
 Maillol, Aristide – 292
 Makarijoska, Lidija – 386, 388, 396
 Maleš, Branko – 230
 Mandel'stam, Osip – 254, 262
 Mandelblit, Nili – 83, 88
 Mandić, Igor – 368
 Mañkowski, Zygmunt – 250
 Marcato, Carla – 217
 Marchig, Laura – 297, 302, 306, 308
 Maresić, Jela – 174, 177
 Marjanić, Suzana – 385, 396
 Marković, Zdenka – 345, 355
 Mármola, José – 268
 Maroević, Tonko – 372, 379, 380
 Marquéz, García Gabriel – 268
 Marroni, Aldo – 324, 331
 Marti, Berthe – 391, 396
 Martini, Lucifero – 297, 303, 306, 308
 Marulić, Marko – 170, 371, 372, 374, 380
 Marx, Karl – 231, 245
 Mary, André – 286
 Matejčić, Radmila – 375, 379
 Matoš, Antun Gustav – 362, 363, 366, 367, 368

Matovac, Darko – 98, 104
 Maurras, Charles – 291
 Max, Ernst – 402
 Max, Jacob – 286, 292
 Mazarović, Krsto – 393
 Mazzieri-Sanković, Gianna – 301, 302, 304, 306
 Mazzucca, Piero – 324, 331
 Mažuranić, Ivan – 350
 McFarlane, James – 293
 Mead, Herbert George – 245
 Meibauer, Jörg – 53, 54, 56, 58, 60
 Meletinskij, Eleazar Moisejevič – 234, 239, 258, 259, 262
 Menac-Mihalić, Mira – 225, 227
 Menčetić, Šiško – 336, 390
 Mendès, Catulle – 288
 Menze, Šiško – 336
 Metzinger, Jean – 286
 Meyer, Erik – 272, 280, 282
 Meyer-Fraatz, Andrea – 368
 Meyer-Lübke, Wilhelm – 202, 206
 Michelangeli, Arturo Benedetti – 325
 Mieder, Wolfgang – 220, 227
 Mihalić, Slavko – 350
 Mihaljević, Milica – 135, 136, 138, 150, 151, 152
 Mihaljević, Ana – 151
 Mihaljević, Branko – 377, 378, 380
 Mihatov, Mojmira – 373
 Miholek, Vladimir – 174, 177
 Mihov Bunić, Luko – 336
 Mikalja, Jakov – 390, 396
 Milani, Nelida – 303, 306, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320
 Miličić, Rado – 334, 341
 Milinovich, Egidio – 297, 304, 306, 308
 Mills, Sara – 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49
 Milton, John – 60
 Misztal, Barbara – 290, 291, 294

Mišković-Luković, Mirjana – 70, 73
 Modigliani, Amadeo – 286, 291
 Mohorovičić-Maričin, Franjo – 206
 Molnar, Draženka – 220, 227
 Montadon, Alain – 288, 294.
 Moranjak Bamburač, Nirman – 231, 239
 Moréas, Jean – 288
 Mori, Anna Marija – 310, 312, 315, 316, 317, 318, 319
 Morovich, Enrico – 297, 301, 306, 308
 Morris, Charles W. – 14, 21
 Moses, Michael Valdez – 267, 268, 270, 274, 276, 279, 282
 Mouffe, Chantal – 364, 368
 Mrkonjić, Zvonimir – 230, 239
 Muchembled, Robert – 385, 396
 Muhoberac, Mira – 376, 377, 380
 Muhvić-Dimanovski, Vesna – 151, 157, 164
 Mujičić, Tahir – 371, 375, 376, 380
 Mukařovski, Jan – 231
 Müller, Jan-Werner – 246
 Muradbegović, Ahmed – 110
 Musić, Alija Aljoša – 111
 Musil, Robert – 287

N

Naganori, Asano – 400
 Nagórko, Alicja – 157, 159, 160, 161, 164
 Nahod, Bruno – 140, 152
 Nalješković, Nikola – 352
 Nazalević Čučević, Iva – 101, 104
 Nemer, Natalija – 311, 318
 Nerlich, Brigitte – 76, 88, 186, 192
 Nettle, Daniel – 210, 217
 Neumann, Brigit – 294, 287
 Neveščanin, Ana – 70, 73, 212, 217
 Neweklowsky, Gerhard – 193
 Niethammer, Lutz – 246, 250
 Nietzsche, Friedrich – 247, 321, 324, 326, 331, 332, 358

Nieva, Ippolita – 322
 Nigoević, Magdalena – 70, 73, 212, 217
 Nikolić-Hoyt, Anja – 121, 124, 133
 Nižić, Ivo – 373
 Nora, Pierre – 243, 244, 246, 247, 248, 250, 251, 341, 347, 355
 Norrick, Neal N. – 220, 227
 Nöth, Winfried – 230, 239
 Novak, Slobodan – 365, 366, 367, 368
 Noveck, Ira A. – 57, 60
 Nugent, Laval – 394
 Nünning, Ansgar – 243, 247, 249, 250, 251, 294
 Nuvolati, Giampaolo – 289, 294
 Nyomárkay, István – 169, 178

O

Ōishi, Kuranosuke – 400
 Ōishi, Yoshio – 400
 Olick, Jeffrey – 244, 245, 250, 292, 294
 Olujić Deghenghi, Elis – 302, 306, 312, 318, 319
 Omerović, Mirela – 117
 Omišljanin, Vid – 387
 Oraić-Tolić, Dubravka – 348, 355
 Orbanić, Srđa – 315, 318
 Ortega y Gasset, José – 324
 Osmankadić, Merima – 44, 49
 Ossowski, Stanislaw – 248
 Osterhammel, Jürgen – 359, 368
 Oudemans, Anthonio Cornelis – 384

P

Pafundi, Nicola – 197, 198, 206, 207, 208
 Palašić, Nikolina – 143, 150
 Paletschek, Sylvia – 249
 Palić, Ismail – 21, 23, 109, 110, 113, 115, 116, 117
 Palmotić Dionorić, Jaketa – 340
 Palmotić, Junije – 337, 340
 Paletschek, Sylvia – 248, 249
 Paljetak, Luko – 348, 349, 351, 353, 354

Pandžo, Šukrija – 111
 Pantić, Miroslav – 334, 335, 341, 393, 396
 Parić, Jasmina – 379, 380
 Parkhurst Ferguson, Priscilla – 288, 294
 Pastoureau, Michel – 386, 388, 396
 Patota, Giuseppe – 212, 217
 Pavličić, Pavao – 348, 351, 354
 Pedrini, Laura – 385, 396
 Pedrini, Thomas – 385, 396
 Peguero – 270, 271, 272, 282
 Perez Jimenez, Marcos – 270
 Peron, Domingo – 270
 Pertile, Maria – 324, 331
 Perugia, Alberto – 201, 207
 Pessoe, Fernand – 322
 Petaković, Slavko – 335, 341
 Peter Oliver, Loew – 250
 Petrarca, Francesco – 324, 336, 352
 Petrović, Bernardina – 167, 174, 177, 184, 193
 Petrović, David – 376, 380
 Petrović, Vladislava – 117
 Pezar Pavić, Terezija – 150
 Phillips, Douglas A. – 271, 282
 Picabia, Francis – 286
 Picasso, Pablo – 285, 286, 403
 Pieracci Harwell, Margherita – 322, 331
 Pinilla, Gustavo Rojas – 270
 Pintarić, Neda – 155, 157, 162, 164, 217
 Piper, Predrag – 108, 109, 110, 111, 117
 Pirona, Giulio Andrea – 212, 213, 214, 217
 Platon – 352
 Plejić Poje, Lahorka – 333
 Plinije, Gaj – 387, 388, 389, 390
 Pogačnik, Jagna – 352, 353, 355
 Pokorný, Viliam – 190, 191, 194
 Pomian, Krzysztof – 247, 250
 Pomorski, Jan – 248, 250
 Ponchon, Raoul – 288
 Pons, Michel – 292

Popović, Anton – 231, 239
 Popović, Pavle – 342, 334
 Posada, Andres – 57, 60
 Posilović, Pavao – 387, 393, 396
 Potsdam, Eric – 23, 39
 Pound, Ezra – 329, 330
 Pranjković, Ivo – 13, 16, 18, 20, 21, 23, 29, 39, 91, 92, 102, 104, 105, 108, 109, 110, 113, 117, 213, 214, 215, 217
 Prce, Maris – 151
 Prenz, Juan Octavio – 268, 282
 Prigov, Dmitrij Aleksandrovič – 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263
 Prlenda, Sandra – 341, 346, 355
 Prosperov Novak, Slobodan – 347, 355, 365, 368
 Proust, Marcel – 291, 327
 Ptičar, Adela – 151
 Pužar, Aljoša – 298, 303, 304, 305, 306

R

Radden, Günter – 88, 91, 95, 104, 105
 Radoičić, Vjekoslav Voja – 376
 Radošević, Petra – 345
 Radstone, Susannah – 244, 250
 Raguž, Dragutun – 104
 Ramous, Osvaldo – 297, 298, 299, 306, 308
 Ranjina, Ambroz – 333
 Ranjina, Nikša – 352
 Redesdale, Algernon Bertram Freeman-Mitford – 400, 401, 402, 405, 406, 407, 409
 Reis, Margo – 61
 Reulecke, Jürgen – 291, 294
 Rice, Sally A. – 100, 104
 Rignall, John – 288, 294
 Rigney, Ann – 266, 270, 282
 Rile, Gilbert – 61
 Rilke, Rainer Maria – 287
 Ritter Vitezović, Pavao – 168
 Rittgasser, Stefan – 136, 151
 Rob, Grozdana – 174, 177

Robbins, Joyce – 292, 294
 Roić, Sanja – 311, 312, 315, 319
 Rolmer, Lucien – 286
 Romaine, Suzanne – 210, 217
 Rörich, Lutz – 220, 227
 Rosamani, Enrico – 202, 204, 206, 207
 Rosch, Eleanor – 117
 Rosenwald, Lessing Julius – 392, 395
 Rotter, Ivan – 193
 Rousseau, Henri Carinik – 286
 Rudnev, Vadim – 258, 262
 Russel, Bertrand – 52, 59, 61
 Russell, Roy – 409
 Ružović, Richard – 194

S

Sablić Tomić, Helena – 372, 379
 Sadock, Jerrold – 23, 24, 39
 Samani, Salvatore – 197, 198, 200, 203, 204, 206, 207, 208
 Samardžija, Marko – 186, 193
 Sambunjak, Slavomir – 392, 396
 Santarcangeli, Paolo – 297, 298, 299, 300, 306, 308
 Sarić, Daliborka – 100, 104
 Sarmiento, Domingo Faustino – 267
 Saryusz-Wolska, Magdalena – 243
 Savi, Adriana – 211, 213, 217
 Sax, Boria – 387, 390, 396
 Scheiwiler, Vanni – 323
 Schiavato, Mario – 297, 304, 308
 Schiffrin, Deborah – 73
 Schmitt, Carl – 357, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 368, 369
 Schröder, Gerhard – 247
 Schubert, Franz – 325
 Scotti, Giacomo – 297, 302, 303, 304, 307, 308
 Searle, John Rogers – 23, 24, 27, 39
 Sébillot, Paul – 391
 Seferović, Abdulah – 372, 373, 380
 Seignolle, Claude – 391, 396
 Seneka, Lucije Anej – 352
 Sergent, Bernard – 387, 396, 397
 Sesar, Dubravka – 162, 164
 Seviljski, Izidor – 387, 390
 Seyfert, Gernot – 21
 Shakespeare, William – 348, 357, 358
 Sherman, Daniel J. – 291, 294
 Shuker, Karl – 384, 389, 391, 397
 Siegel, Karsten – 21
 Siemund, Peter – 88
 Sijerković, Milan – 221, 227
 Silić, Josip – 16, 21, 91, 92, 102, 104, 105, 113, 117, 213, 214, 215, 217
 Silone, Ignazio – 323
 Simeon, Rikard – 135, 151
 Simone, Rafaele – 213, 217
 Simonid s Keosa – 260
 Sindičić Sabljo, Mirna – 285
 Skelin Horvat, Anita – 183
 Skok, Perar – 189, 190, 194, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 386, 387, 390, 397
 Slade Dolci, Sebastijan – 333, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 342, 343
 Slade, Sabo – 347
 Slamnig, Ivan – 350
 Slovačić, Vladoje – 363
 Sočanac, Lelija – 169, 178
 Sokolović, Džemal – 111
 Solar, Milivoj – 354, 355
 Somoza, Anastasio – 270
 Sorkočević, Franatica – 336
 Soto Jimenez, José Miguel – 272
 Soupault, Philippe – 292
 Sperber, Dan – 15, 16, 21, 23, 28, 33, 35, 39, 57, 60, 61, 66
 Spina, Alessandro – 324, 325, 330, 331
 Sršen, Marko – 348, 349, 350, 354
 Stein, Gertrude – 403
 Stendhal, Marie-Henri Beyle – 322

Stepanić, Gorana – 342
 Stevanović, Mihailo – 117
 Stierle, Karlheinz – 289, 294
 Stipčević, Aleksandar – 385, 397
 Stojaković, Branko – 373
 Stolac, Diana – 101, 104, 170, 178
 Stoykova, Ana – 387, 397
 Strawson, Peter – 52, 59, 61
 Strohal, Rudolf – 392, 397
 Sučević Mederal, Krešimir – 178
 Sv. Augustin – 390
 Sv. Hildegard – 234
 Sv. Ivan od Križa – 328
 Svartvik, Jan – 39
 Swanson, Philip – 267, 273, 277, 282
 Swidler, Ann – 291
 Szačka, Barbara – 247
 Szpociński, Andrzej – 247

Š

Šarić, Ljiljana – 118, 159, 164
 Ščukanec, Aleksandra – 183, 194
 Šehović, Amela – 116
 Šenoa, August – 348, 349, 350, 354, 355
 Šešo, Luka – 385, 397
 Šimić, Marinka – 387, 397
 Šoljan, Antun – 348, 350, 351, 354, 355
 Šonje – 125, 133, 177, 178, 189, 190, 191, 194
 Štebih, Barbara – 151
 Štefanić, Vjekoslav – 387, 392, 397
 Švelec, Franjo – 347

T

Tadijanović, Dragutin – 368
 Takač, Ferdinand – 190, 194
 Takahashi, Hidemitsu – 23, 25, 27, 28, 39
 Takumi no Kami, Asano – 400, 407
 Tamaro, Sandra – 207
 Tanacković Faletar, Goran – 91, 92, 93, 95, 96,
 97, 98, 100, 102, 104, 116, 118

Tanasić, Sreto – 23, 39
 Taronna, Annarita – 313, 319
 Tasso, Torquato – 322, 347, 350, 352
 Tausk, Viktor – 363, 364, 367, 368
 Taylor, John – 27, 39, 91, 93, 104, 105
 Terkouraffi, Marina – 45, 49
 Tester, Keith – 288, 289, 294
 Težak, Dubravka – 378, 379
 Thompson, Stith – 100, 104, 389, 397
 Tichborne, Roger Charles – 403, 404
 Till, Barry – 400, 409
 Timberlake, Alan – 102, 104
 Titsingh, Isaac – 400
 Tomasi, Giovanni – 212, 213, 214, 217
 Tonković Dolenčić, Ana – 371, 376, 377, 380
 Traba, Robert – 247, 248, 249, 250
 Trask, Robert Lawrence – 76, 88, 135, 151
 Traverso, Leone – 330
 Tremul, Maurizio – 298
 Tresića-Pavičić, Ante – 363
 Treutens, Alexandre – 286
 Trevi, Emanuele – 330, 331
 Trillo, Jesús Romero – 70, 71, 73
 Truhelka, Jagoda – 371, 377, 378, 380
 Trujillo Molina, Rafael Leónidas – 265, 266,
 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276,
 277, 278, 279, 280, 282
 Turner, Mark – 78, 79, 81, 83, 84, 87, 88, 116

U

Ujević, Tin – 350
 Umer Kljun, Jernej – 207
 Urgelles-Coll, Miriam – 64, 73

V

Vahle, Fritz – 21
 Vajs, Nada – 151
 Valéry, Paul – 402, 406
 Van der Wurff, Wimm – 23, 39
 Van Dogen, Kees – 286

Vargas Llosa, Mario – 265, 272, 283
 Vaughan, Henry – 330
 Vážný, Václav – 193
 Veale, Tony – 81, 82, 85, 88
 Večenaj, Ivan – 174, 178
 Vega, Bernard – 272
 Vekarić, Nenad – 342
 Verdonik, Maja – 371
 Vergahen, Arie – 25, 39
 Vergaz, Getulio – 270
 Vetranović, Mavro – 349, 387, 390
 Vicić, Zlatko – 376
 Vickov, Gloria – 73
 Vidaković Erdeljić, Dubravka – 220, 227
 Vidanović, Luči – 376
 Vidović Bolt, Ivana – 160, 164
 Vidrić, Vladimir – 366, 367, 368
 Vigato, Teodora – 373, 380
 Villa, Luísa – 325, 331
 Vinitzky-Seroussi, Vereda – 245
 Vinja, Vojmir – 198, 199, 200, 201, 202, 203,
 204, 206, 207
 Visintini, Irene – 310, 311, 315, 319
 Vitetić, Lovro – 333
 Vitrac, Roger – 292
 Vlastelić, Anastazija – 101, 104
 Volkmer, Marija – 376
 Volos, Renata – 123, 133
 Von Hofmannsthal, Hugo – 321, 323, 324, 325,
 327, 330, 331, 332, 346
 Vončina, Josip – 178
 Von Sacher-Masoch, Leopold – 361, 362
 Vrančić, Faus – 169, 178
 Vranić, Silvana – 225, 227
 Vranješ-Šoljan, Božena – 193
 Vrhovac, Yvonne – 192
 Vuković, Tvrtko – 230, 239
 Vuletić, Nikola – 207
 Vulić, Sanja – 184, 193, 222, 227

Z

Zamarovský, Vojtech – 389, 397
 Zambrano, María – 321, 324, 325, 331, 332
 Zandel, Diego – 297, 302, 307, 308
 Zaradija Kiš, Antonija – 383, 384, 387, 391, 397
 Zingarelli, Nicola – 212, 217
 Zlatar Violić, Andrea – 353, 355
 Zlatarić, Marin – 333, 335, 336, 337, 338, 339,
 340, 341, 343, 352
 Znika, Marija – 98, 103, 104
 Znika, Maja – 399
 Zolli, Paolo – 198, 199, 204, 206
 Zoranić, Petar – 170, 372, 373, 380
 Zrinski, Katarina – 168
 Zrinski, Petar – 168
 Zubčić, Sanja – 219, 225, 227
 Zuzorić, Cvijeta – 345, 346, 347, 348, 349,
 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356
 Zwicky, Arnold – 24, 39

Ž

Žagar, Anka – 229, 231, 233, 234, 235, 236,
 237, 238, 239, 240
 Žagar Szentesi, Orsolya – 169, 178
 Žegarac, Vladimir – 14, 15, 21
 Žganec, Vinko – 387, 397
 Žganec-Brajša, Leon – 377, 380
 Žmegač, Viktor – 368
 Žužul, Ante – 188, 189, 190, 191, 193

Q

Quirk, Randolph – 39

Y

Yates, Frances – 262
 Yigal, Elam – 244
 Yoshihisa – 400
 Yoshinaka – 400
 Young, Sara B. – 249, 250, 293
 Yule, George – 16, 21
 Yus, Francisco – 66, 67, 73

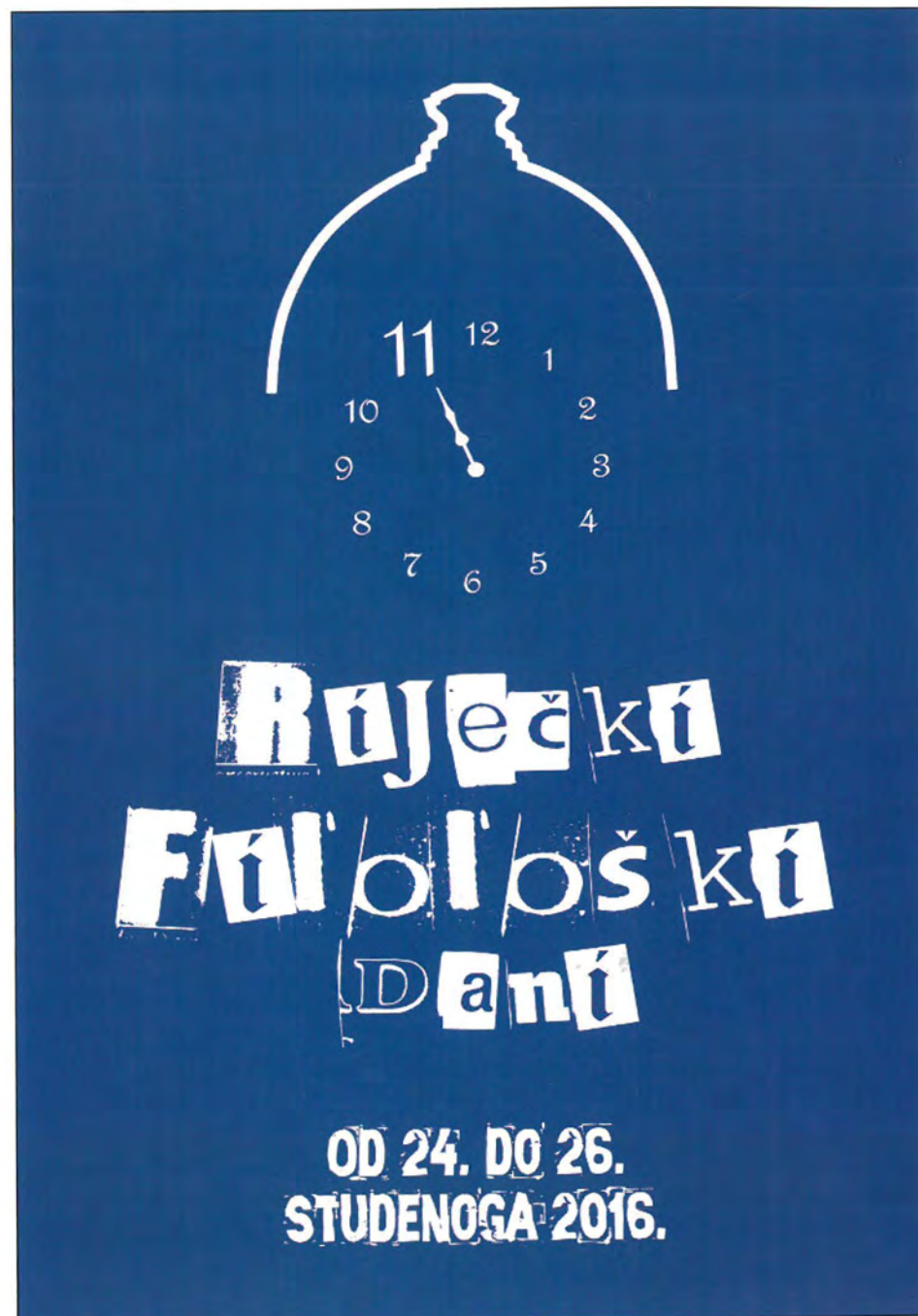
- W
 Warburg, Aby – 245, 248
 Wawrzyniak, Joanna – 247, 249
 Weber, Eugene – 285, 294
 Weil, Simone – 321, 323, 324, 326, 327, 329, 331, 332
 Welzer, Harald – 244, 250, 290
 Werner-Müller, Jan – 246, 250
 Westermann, Frank – 258
 Wierzbicka, Anna – 42, 44, 45, 49, 123, 133
 Wilson, Deirdre – 15, 16, 21, 23, 28, 33, 35, 39, 57, 60, 61, 66
 Winter, Jay – 246
 Wittschen, Webke – 159, 164

**Riječki
 filološki
 dani 11**

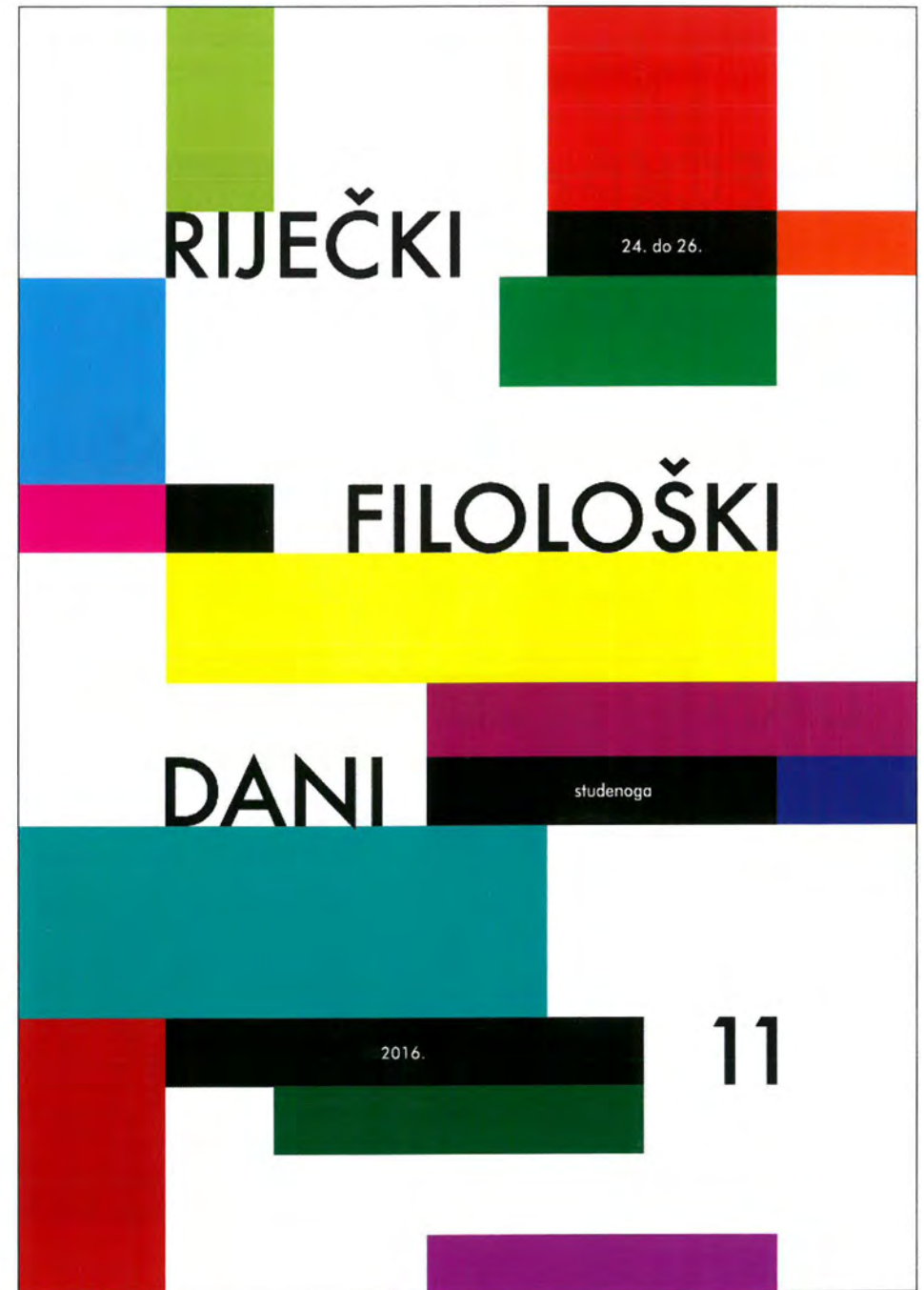
od 24. do 26.
 studenoga 2016.

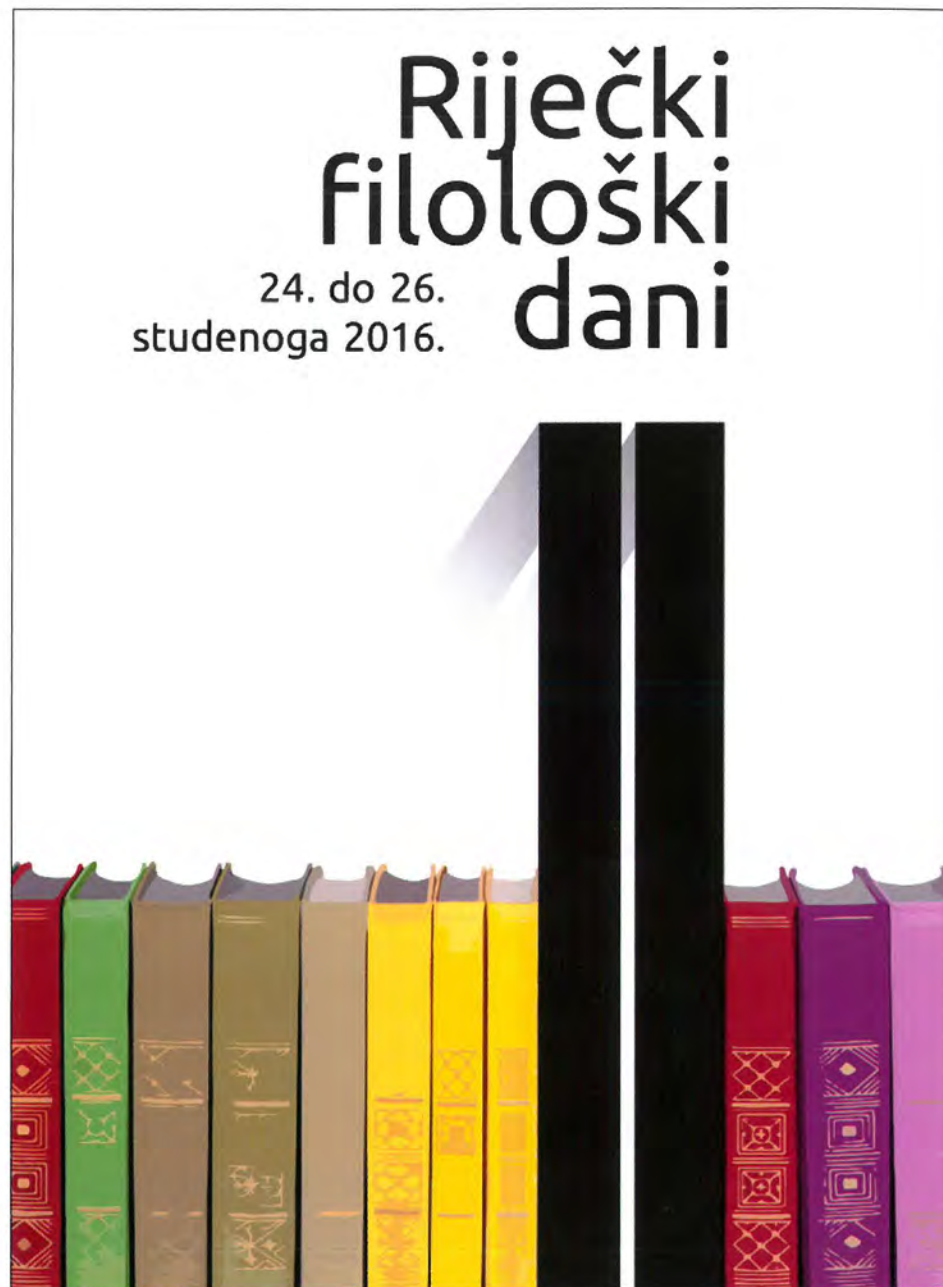
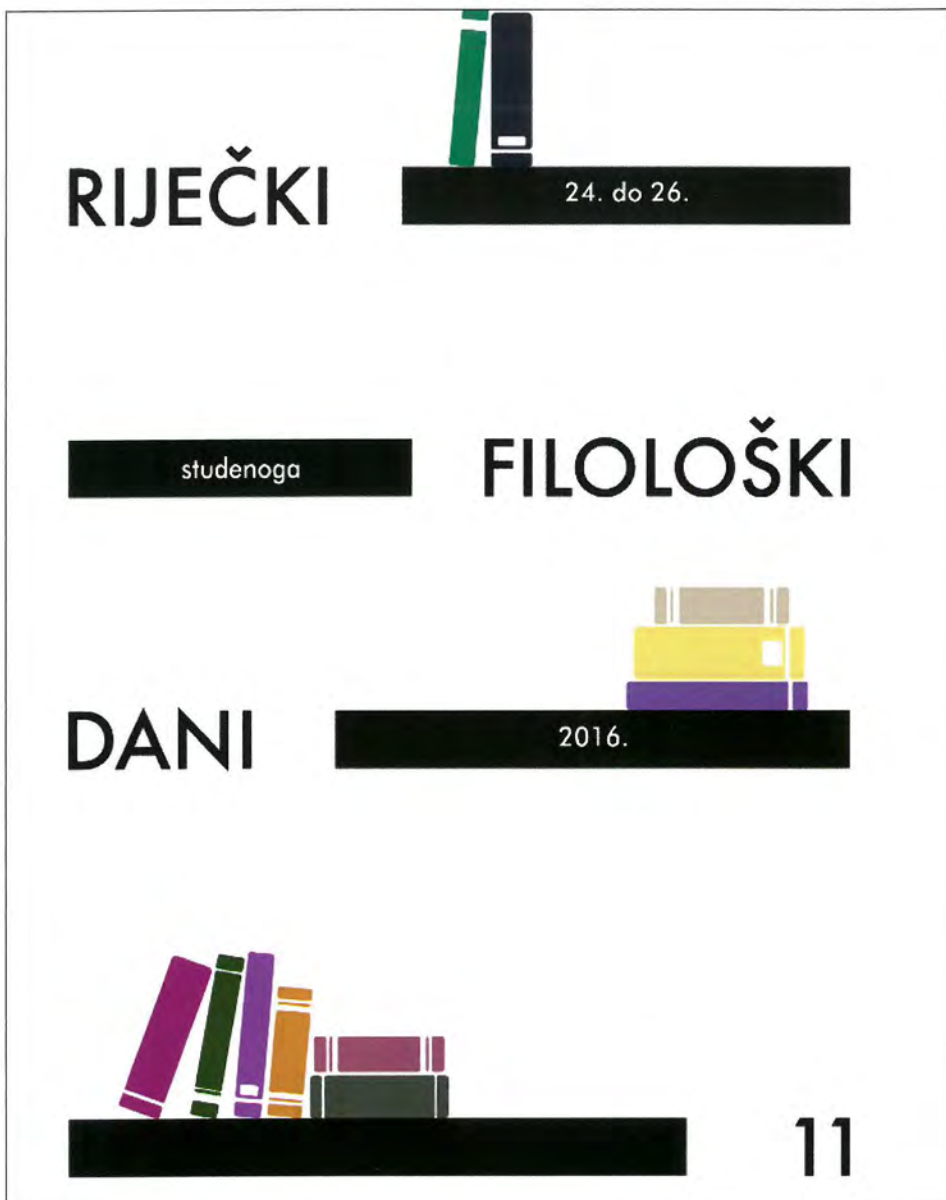

Sandra Kvaranta

Angela Maksimović

ISBN 978-953-7975-69-2

9 789537 975692